STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 08468

MASLYANSKI'S ZIKHROYNES

Zvi Hirsch Masliansky

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

מאַסליאַנסקי'ס זכרונות

פיערציג יאָהר לעבען און קעמפּען

פון

צבי הירש מאַסליאַנסקי

פאַרלאַג „זרבבל"

ניו יארק
די טורבערג פרעס
תרפ"ד

Copyright, 1924, by the Author.

נאָכדרוק שטרענג פארבאָטען

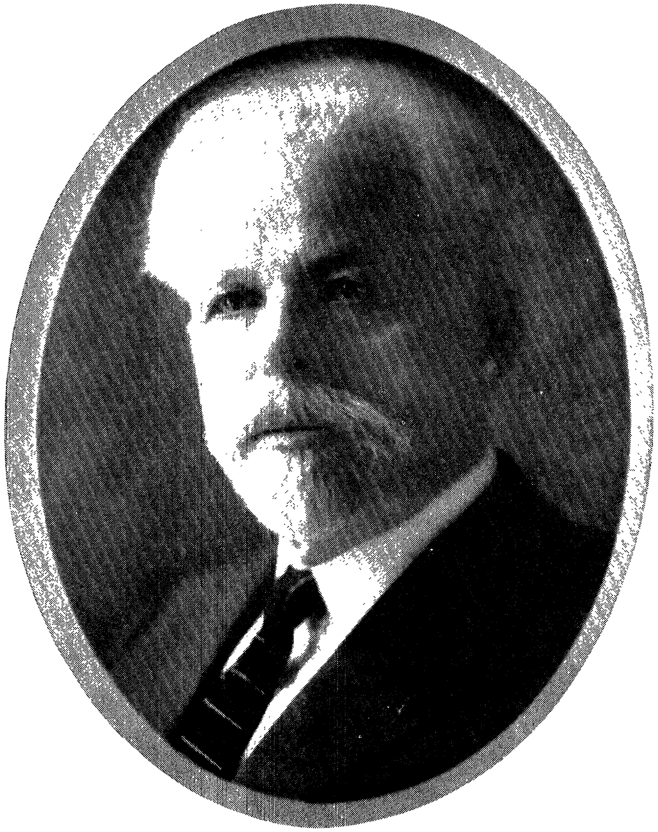

צבי הירש מאַסליאַנסקי

MASLIANSKY'S MEMOIRS

Forty Years of Life and Struggle

by

H. MASLIANSKY

Published by "Zerubabel"

1924
The TURBERG PRESS, *Inc.*
35-37 ROSE STREET, NEW YORK

געווידמעט צו מיין ליעבע
פרוי און קינדער

פון די ארויסגעבער

אין אונזער אידישער ליטעראטור האָבען מיר זעהר ווייניג ביכער פון „ז כ ר ו נ ו ת“, באַזונדערס פעלט כמעט אין גאנצען דער צווייג פון „ר י י ז ע ע ר י נ ע ר ו נ ג ע ן“, טראָץ וואָס אונזער פאָלק איז מעהר רייזענדער און וואַנדערער פון אַלע פעלקער, און פערמאָגט אין דעם הינזיכט מעהר מאַטעריאַל פון אַלע נאַציאָנען איבער'ן גאנצען ערדבאל; עס גיט כמעט ניט קיין איין לאַנד, אין וועלכער עס זאָל ניט זיין קיין אידען; און יעדער טייל פון זיי האָט פאר זיך אויסגעאַרבייט זיין אייגענעם אָרט לעבען; זיינע זיטען, זיינע מנהגים, זיינע האָפענונגען, זיינע שטרעבונגען מיט זיינע אָריגינעלע אידעען און אידעאַלען, ווי אין פרט, אזוי אין כלל, און דאָך זיינען זיי אין אונזער ליטעראַטור כמעט ניטאָ.

די אורזאַכע פון דעם איז גאָר א פשוט'ע, ווייל „ר י י ז ע ז כ ר ו נ ו ת“ פאָדערען פון דעם שרייבער דריי נויטיגע פונקטען:

ע ר ש ט ע נ ס, ר י י ז ע ן, און זעהר פיעל רייזען, יאָהרען לאַנג איבער פאַרשיעדענע לענדער, אין וועלכע עס געפינען זיך מאַסען פון דעם אידישען פאָלק.

צ ו ו י י ט ע נ ס, בעאָבאַכטונג קראַפט, דער רייזענדער זאָל שטודירען און בעאָבאַכטען ווי אין דעם אידישען אינדיווידועלען לעבען אַזוי אין זייער קאָלעקטיווען, און איבערהויפט ער זאָל גענוג צייט האָבען צו אַריינדרינגען פסיכאָלאָגיש אין אַלעם, וואָס איז נוגע צו זייער קולטור.

ד ר י ט ע נ ס, מוז ער זיין בעגנאַדיגט מיט טאַלאַנט צו שרייבען שעהן, דייטליך און פערשטעהנדיג אַלעם, וואָס ער זעהט און הערט, ער זאָל קאָנען פאָרשטעלען לעבעדיג זיינע רייזע בילדער.

אָט די אַלע דריי אומבעדינגטע פונקטען טרעפען זעהר, זעהר זעלטען ביי איין מענשען; איז איינער פון אונז א רייזענדער, איז ער א קליינער בעאָבאַכטער און ער האָט זיינע אייגענע געשעפטען, וועלכע זיינען דער הויפט צוועק פון זיין רייזע, און ער קאָן ניט נעהמען זיך גענוג צייט צו באַטראַכטען דאָס לעבען פון זיינע ברידער אין פערשיעדענע לענדער. און ווען ער פאָרמאָגט שוין יאָ די צוויי אייגענשאַפטען — רייזען און בעאָבאַכטען, האָט ער אָבער ניט גענוג ליטעראַרישע קרעפטען צו באַשרייבען ריכטיג אין וואָרט בילדער אַלעס, וואָס ער האָט צו דערצעהלען.

אָבער דער בוך: מ א ס ל י אַ נ ס ק י ' ס „זכרונות“ פערמאָגט אַלע דריי אייגענשאַפטען; זיין לעבענס שיקזאַל האָט איהם באַשטימט מיט אַלע גאָטעס גענאַדען, צו זיין אַ וואַנדערער, נאַציאָנאַלער רעדנער צו זיין וואַנדער־פאָלק פאר צעהנדליגע יאָהרען איבער אַלע אייראָפעאישע און אמעריקאנישע לענדער, אין וועלכע זיינע ברידער געפינען זיך.

פערציג יאָהר, פון דעם יאָהר 1881 — תרמ"א — ביז דעם יאָהר 1921 — תרפ"א, פערנעמען די ארבייט פון די „ז כ ר ו נ ו ת“, דורכגעלעבט און דורכגעקעמפפט די

גאַנצע תקופה פון דעם געבורט פון „ח ב ת צ י ו ן“ ביז זי האָט זיך פאַרוואַנדעלט אין דעם מאָדערנעם פּאָליטישען ציוניזמוס, ביז היינטיגען טאָג. דאָס הייסט פון דר. לעאָן פּינסקער, דורכגעמאַכט דעם גראַנדיאָזנעם נאַציאָנאַלען שטורעם פון דר. הרצל, ביז דר. חיים וויצמאַן; רעדענדיג פון הונדערטע פּלאַטפאָרמס אין פערשיעדענע הונדערטע שטעדט און שטעדטלאך אין אייראָפּא און אמעריקא, דורכרייזענדיג פון אדעסא ביים שווארצען ים ביז דעם אַטלאנטישען אָקעאַן און אריבער ביז שיקאַגאָ, דורך די לענדער: רוסלאַנד, פּוילען, עסטרייך, דייטשלאַנד, בעלגיען, האָלאנד, ענגלאנד, פראנקרייך און די פעראייניגטע שטאַטען פון אמעריקא, און נאכהער א רייזע פון זיעבען טויזענד מייל איבער די צוויי ימים נאָך ארץ ישראל, דאָס הייסט פון ניו יאָרק נאָך ירושלים און צוריק.

פיער צעהנדליג יאָהר צ י י ט און איבער צעהן טויזענד מאָל ר ו י ם האָבען באשאפען די „ ז כ ר ו נ ות“ דורך די בעאָבאכטונג און דעם טאלאנט פון דעם גרויסען פאָלקס־רעדנער.

מיר האָפען, אונזערע געהערטע לעזער, אז די וואונדערפולע מעמוארען וועלען אייך מאכען פיהלען און פערשטעהען, אז דער גרויסער פאָלקס־אָראטאָר מר. מאסליאנסקי האָט ניט נאָר אויפגעשריבען די „זכרונות“ נאָר ער האָט זיי דורכגעלעבט און דורכגעקעמפפט, ווי א פאָלקס העלד, ניט איין מאָהל און ניט צעהן מאָהל איז ער געווען ארעסטירט אונטער די פינסטערע טיראַניי פון רוסלאנד, ביז ער האָט זיך ארויסגעריסען פון דעם „בור השבי“ נאָך די לענדער פון מערב אייראָפּא, און אין זיין וועג האָט ער פערזעהט די זריעה פון ציוניזמוס אין די הערצער פון זיינע מיליאָנען ברידער.

מיר ווילען אויפמערקזאם מאכען די קאָלעגען פון דעם גרויסען פאָלקס רעדנער, אז זיי זאָלען לעזען דעם בוך מיט מעהר אויפמערקזאמקייט, ווּעלען זיי געפינען פיעל האמילעטישע קערנער און אָראטאָרישע פונקען, וועלכע וועלען זיי פיעל נוצען ברייגען.

הונדערטע שטעדט, הונדערטע מענשען כאראקטערע וועלען פאַר אייך דורכגעהן לעבעדיגע; הונדערטע פאַקטען היסטאָרישע, פערשיעדענע עפּיזאָדען וועלען אייך בעלערנען און אַמוזירען אין דער גרויסער שטורמישער וועלט רייזע.

זרובבל.

א בריעף צו צבי מאסליאנסקי

ליבער פריינד מאסליאנסקי:

איך האב מיט גרויס אויפמערקזאמקייט און מיט גרויס אינטערעס איבער־געלעזען אייערע זכרונות אין העברעאיש, וועלכע האבען זיך מיט איניגע יאהר צוריק געדרוקט אינ׳ם „העברי" און יעצט, אין אידיש, אין דעם בוך וועלכען איהר געהט ארויסגעבען.

איך וויים אז איהר האט איבערגעגעבען נור איין גאנץ קליינעם טייל פון אייערע זעהר־רייכע איבערלעבונגען. פיעל מעהר פון דעם וואס איהר דער־צעהלט אין דער עפענטליכקייט איז נאך פארבליבען אין אייער זכרון, אדער ריכטיגער: אין די טיפענישען פון אייער נשמה, אין אייער קודש־קדשים. ניט אלץ קאן מען, ניט אלץ דארף מען און זאל מען פיליכט דערצעהלען דער וועלט.

אייערע זכרונות האבען פאר מיר אלס איינפאכען לעזער געהאט א באַ־זונדערען און א לעבעדיגען אינטערעס.

אייערע זכרונות האבען אין מיר זעלבסט דערוועקט, לעבעדיג געמאכט, א לאנגע גאלעריע פון פערזאנען און פערזענליכקייטען. איהר האט אין מיר ארויסגערופען די עראינערונגען וועגען א לאנגע רייהע פון עראייגעניסען און געשעהענישען וואס זיינען אייננ פארבונדען מיט דער אינטערעסאנטעסטער עפאכע פון אונזער גלות־געשיכטע: מיט דער תקופה פון תחית העם, תחית הלשון ותחית הארץ. כמעט די אלע פערזאנען וואס איהר דערמאנט אדער באשרייבט, אין אייערע זכרונות, זיינען אויך מיר גוט געווען פערזענליך באַ־קאנט אדער באפריינדעט. עס איז מיר גענוג געווען צו געפינען וועגען מאנכע פון זיי נור איין שורה אין אייערע זכרונות, דאס זייער אויסערליכער געשטאלט און זייער גייסטיגע פיזיאנאמיע זאלען פאר מיר לעבעדיג ווערען.

דעם אמת זאגענדיג, זיינען מאנכע פון די פערזאנען, נאציאנאלע און ציוניסטישע עסקנים, אידעאליסטען און קעמפער פאר דער אידישער אויפלע־בונג, ניט נור פון דעם גרויסען אידישען עולם פארגעסען געווארען, אבער — את חטאי אני מזכיר היום — אויך פון מיין זכרון ווי פארגעסען געווארען, יעדענפאלס אין הינטערגרונד פארוקט געווארען, אין ערגיץ א פארווארפענעם ווינקעל פון דער נשמה. און ווען איך האב געפונען זייערע נעמען אדער באַ־

שרייבונגען, אין אייערע מעמוארען, האב איך אויסגערופען: ברוך מזכיר נשכחות! פאר יעדען פון זיי האט איהר א פריינדליכען ווארט, אנגעזאפט מיט ליבע און אנערקענונג.

איך בין אינגער פון אייך, אבער איך האב אויך זעהר פיעל, פיליכט צו פיעל און צו אינטענסיוו, איבערגעלעבט פאר די לעצטע פערציג יאהר. עס איז געווען אן עפאכע פול מיט באוועגליכקייט, איבעראשונגען, גייסטיגע און מאראלישע סענסאציעס. אן עפאכע אין וועלכע אידישע בלוט האט זיך גע־גאסען ווי וואסער, די שנאה צום אידישען פאלק, צו דער אידישער תורה און צו דעם אייגענטימליכען אידישען גייסט האט דערגרייכט איהר העכסטען און געפעהרליכסטען פונקט. די טויט־שנאה צום אידישען פאלק, צו זיין געניוס און צו זיינע רייכע שאפענדע כחות, — דיעזע שנאה איז געווארען א מין וועלט־טעאריע, א מין משונה׳דיגע וויסענשאפט, א רויב־טיהרישער אינסטינקט ביי א גרויסען טייל פון דער מענשהייט. אבער עס איז ניט געבליבען ביי דער טעאריע אדער ביים אינסטינקט אליין. דער שנאת עולם לעם עולם האט אין אונזער עפאכע זיך אויסגעדריקט אין א גוואלטיגער פראקטיק: פאגראמען, גזרות, רדיפות, ארויסטרייבונגען, וואנדערונגען פון לאנד צו לאנד א. אז. וו.

אבער די זעלביגע בלוטיגע עפאכע איז אויך געווען איינע פון די ליכ־טיגסטע, פון די שעפפערישע אין אונזער געשיכטע.

אין דער צייט ווען די אסימילאציאנס־מגפה האט געבושעוועט אין די ערשטע רייהען פון אונזער פאלק, ווען אונזערע באגאבטסטע און אידעאלסטע קינדער האבען פארלאזען מיט פאראכטונג און גרינגשעצונג אונזער אייגענע מחנה און זיינען אריבערגעלאפען אהן אינערליכען שמערץ אין די מחנות פון אונזערע פיינד, אין דער צייט ווען דער נר־תמיד פון אונזער גייסט האט גע־האלטען, ווי מאנכע האבען געגלויבט, פריינד און פיינד, ביים אויסלעשען, אין יענער צייט האט אויפגעפלאקערט דער גרויסער געדאנק פון דער אידישער אויפלעבונג, פון דער אויפלעבונג פון זיין לאנד און פון זיין קולטור.

עס איז געווען איין רעטונגס־געדאנק, איין דערלייזונג־געדאנק! עס האט זיך דערוועקט דער נאציאנאלער שטאלץ־געפיהל. דער נביאים־גייסט, דער נביאים־רוח האט זיך אנגעהויבען פלוצלונג פיהלען אין דער לופט.

דיעזער גרויסער געדאנק האט פריהער אויפגעבליצט נור אין די מוחות פון איינצעלנע, פון געוועהלטע, פון יחידי סגולה. עס האבען זיך אבער געפאדערט אויך שעפפערישע גייסטער צו פארטיפען, צו פארמענשליכען און צו פאר־שפרייטען דעם דערלייזונגס־געדאנק, צו געווינען פאר איהם די גרויסע מאסען, צו פארשאפען איהם א צוציהונגס־קראפט צווישען דער שטודירענדער־יוגענד, צווישען דער האלב אדער גאנץ אסימילירטער אידישער אינטעליגענץ. און נאך מעהר — און דאס איז דאס וואונדערליכסטע: מען האט געמוזט שאפען

א צוזאַנג פאַר דעם רעיון־הגאולה, פאַר דעם אידישען שטאָלץ, פאַר דעם קאַמף געגען דער אַסימילאַציע אויך צווישען די אָרטאָדאָקסען, צווישען די יראים וחרדים, צווישען די היטער פון דער אַלטער אידישער טראַדיציאָן.

עס האָבען זיך געברויכט נאַציאָנאַלע קעמפענדע שריפטשטעלער, נאַציאָ־נאַלע קעמפענדע רעדנער, אַגיטאַטאָרען, נייע טאַלאַנטען, נייע פרישע נאַציאָ־נאַלע כוחות, יוגענד מיט שטאָלץ און אונדערשראָקענעם מוטה. דער געדאַנק פון דער אידישער אויפלעבונג — וואָס נור ער האָט געקאָנט רעטען די אידישע מאַסען און די אידישע יוגענד פון פאַרצווייפלונג, פון פּאַראַטה און פון אונ־טערגאַנג — דיעזער געדאַנק האָט געמוזט באַגרינדעט ווערען מיט דער הילף פון אונזערע אַלטע גייסטיגע אוצרות, מיט דער אידישער טראַדיציאָן, מיט דער אידישער געשיכטע אום צו מאַכען איהם פּאָפּולער אין דעם פאָלק. צו גלייכער צייט האָט מען געמוזט דיעזען גרויסען געדאַנק מאָדערניזירען, פאַרמענשליכען און צו פאַרשמעלצען איהם מיט'ן גייסט פון דער נייער צייט. מען האָט גע־מוזט אויסגעפינען די מאַגנעטישע קראַפט וואָס איז באַהאַלטען אין דער משיח־אידעע, אין דעם אַלטען געדאַנק וואָס איז נאָך געבוירען געוואָרען אויף די חורבות פון ירושלים אום צו געווינען די אינטעליגענטע אידישע יוגענד וואָס זיינען געשטאַנען ביים שוועל פון דער אַסימילאַציאָן, אום זיי זאָלען זיין די ערשטע חלוצים צו פאַרווירקליכען דיעזען געדאַנק אין מעשים, אין פּראַקטישע פּיאָנער־אַרבייט.

*　　*　　*

עס האָבען זיך געפאָדערט צויבער־קרעפטע פאַר די פאַרטיפונג און פאַר־שפּרייטונג פון דעם גרויסען געדאַנק. פון וואַנען וועלען זיי קומען? ווי זאָלען זיי געשאַפען ווערען? ווער וועט אויפהויבען מיט שטאָלץ און אָפּפערווילינקייט די נייע נאַציאָנאַלע פאָן?

און וואונדער איבער וואונדער: ווי דורך א צויבער־קראַפט האָבען זיך אָנגעהויבען באַווייזען די ערשטע נאַציאָנאַלע דענקער, שריפטשטעלער און דיכטער. עס האָט זיך דערהערט אין אונזער ליטעראַטור א נייער טאָן, א שטאָלצער און ערנסטער טאָן פון קעמפפער פאַר א גרויסער נאַציאָנאַלער אי־דעע. דער האָריזאָנט פון דעם אידישען געדאַנק, פון דער אידישער צוקונפט איז געוואָרען העכער און ווייטער. נייע פּערספּעקטיווען האָבען זיך ענטפלעקט. אָבער עס האָט געפעלט נאָך דער פאָלקס־רעדנער, דער פלאַם־פייערדיגער אַגי־טאַטאָר פאַר דעם רעיון־הגאולה. עס האָט געפעלט יענע גרויסע קראַפט פון דעם מאָדערנעם נביא, וואָס קאָן אָנצינדען די הערצער, אויפלעבען די גרויסע האָפ־נונג, דעם ווילען צום לעבען, די ענערגיע צו נייע טהאַטען, וואָס פיהרען צו דער דערלייזונג אין די הערצער פון פאַרשקלאַפטע מיט גוואַלד, אָדער פריווי־ליג־פאַרשקלאַפטע, פון די אונטערדריקטע, פאַרצווייפעלטע, אָדער אין די הער־

צער פון די זאטע, איבערזאטע, פארהאוועטע און פארשמייעטע — און דיעזע קראפט האט זיך אויך ווי דורך א וואונדער געפונען. דיעזע אונגעוועהנליכע געטליכע קראפט האט זיך פארקערפערט אין אייער פערזאן.

אין די אכציגער יאהרען פון דעם פאריגען יאהרהונדערט האב איך געלעבט אין מאסקווע אלס איינער פון דעם סטודענטישען קרייז „בני־ציון“. די מייסטע חברים פון די „בני־ציון“ איז נאכהער בעשערט געווען צו פארנעהמען די ערשטע פלעצער אין דער רייהע פון די גייסטיגע פיהרער אין דעם אידישען לעבען, אין דער נאציאנאלער און דער ציוניסטישער באוועגונג, אלס טעארעטיקער און אלס פראקטיקער, אלס קעמפפער און אלס פיהרער.

און אין יענעם קרייז פון די „בני ציון“, דער קרייז פון אידישע טאלאנטען, אידישער שארפזין, אידישער גייסט און דער ריינסטער אידישער אידעאליזמוס, — אין יענעם קרייז איז באקאנט געווארען דער וואונדער: א גרויסער, גלענצענדער פאלקס־רעדנער, א מאן מיט אויסערגעוועהנליכער אויסערליכער שעהנהייט און אינערליכער גייסטיגער קראפט, באריהמט די גרויסע אידישע צענטערען אין רוסלאנד, און טרעט אויף אין די בתי־מדרשים אלס אגיטאטאר פאר'ן ציון־געדאנק, פאר די אויפלעבונג פון דעם אידישען פאלק און אידישען גייסט. עס איז באקאנט געווארען, אז איהר ציהט נאך זיך פון איין זייט די ארטאדאקסען, די רבנים, די אידישע בעלי־בתים און גבירים און פון דער אנדער זייט — די אידישע אינטעליגענץ, די אידישע יוגענד און אויך די מאסען.

איך שרייב דא ניט אייער ביאגראפיע, און ניט דא איז דער פלאץ זיך אפצושטעלען אויף אייער פרוכטבארער נאציאנאלער טעטיגקייט אלס פאלקס־רעדנער, אלס פריינט און חבר פון יעדען אידישען טאלאנט און פון יעדער טעטיגקייט פאר די נוצען פון דעם אידישען פאלק.

איהר קאנט צוריקבליקען מיט שטאלץ און צופרידענהייט אויף אייער פארגאנגענהייט. איהר האט אין אייער צייט געשאפען די שוהלע פאר די אידישע פאלקס־רעדנער. מיט אייער גרויסער באגייסטערונג, מיט אייער רעדנער קראפט, מיט די קינסטלערישע בילדער, וואס איהר האט געמאהלט פון אונזער געשיכטע און פון אונזער געגענווארט, מיט אייערע אונצעהליגע דרשות און רעדעס, וועלכע זיינען שטענדיג געווען דורכגעזאפט מיט דעם עכט אידישען גייסט, אנגעפיהלט מיט די פערעל פון אונזער אלטער ליטעראטור און צוגלייך מיט דער מאדערנער קינסטלערישער פארם, אין וועלכער איהר האט אויסגעדריקט אייערע געדאנקען און געפיהלען — מיט דעם אלעם האט איהר געדיענט אלס ביישפיעל פאר אייערע תלמידים.

ניט נאר אויף דער בימה האט איהר באזעסען די וואונדערבארע קראפט זיך אליין און אנדערע צו באגייסטערען, אבער אויך אין אייער פריוואטען

לעבען, אלס פריינד און חבר, האט איהר אימער פארשטאנען ארייצוטראגען באגייסטערונג, ליבענסווירדיגקייט, עכט מענשליכע און אידישע געפיהלען אין אייער פארקעהר מיט פריינד, אייערע פריינד, אדער די פריינד פון אונזער קולטור.

ניט דא איז דער פלאץ צו באדאנקען אייך פאר אייערע אויפריכטיגע פריינדשאפט, וואס איהר האט ארויסגעוויזען מיינער וויינינקייט, זייט איך בין געקומען קיין אמעריקא, און פאר אייער פריינדשאפט, וואס איהר האט שטענדיג ארויסגעוויזען דער העברעאישער באוועגונג אין דיזעם לאנד.

מיין עיקר כוונה אין מיין בריעף צו אייך, איז געווען אייך צו זאגען, דאס אייערע זכרונות, וועלכע איהר פארעפענטליכט, איז א בייטראג צו דער געשיכטע פון דעם ציוניזמוס און פון דער נאציאנאלער באוועגונג.

איהר האט א גרויסען חסד געטהאן מיט פיעלע אידעאלע נפשות, וואס זיינען געווען צווישען די ערשטע בויער פון דעם ציוניזמוס, וועלכע האבען געבראכט פיעל אפפער אונזער גרויסען אידעאל, וואס איהר האט זיי מיט אזוי פיעל ליעבע דערמאנט און איהר האט איינגעקריצט זייער נאמען אויף די לוחות פון אונזער נייער געשיכטע.

מיין גרעסטער וואונש איז דאס איהר זאלט זוכה זיין נאך צו פארעפענט־ליכען ביי אייער לעבען אייערע מעמוארען פון דעם אמעריקאנעם לעבען ביז אויף היינטיגען טאג.

* * *

און איך וויל אייך נאך עפעס זאגען, פריינד מאסליאנסקי: איך האב ליעב ליטעראטור, — זעלבסטפארשטענדליך דאס, וואס עס פארדינט אנגערו־פען צו ווערען מיט'ן נאמען ליטעראטור — אין אלע איהרע איידעלע פארמען און אריגינעלע ערשיינונגען, אבער אמליעבסטען איז דאך מיר געווען די מע־מוארען־ליטעראטור. יעדע ערשיינונג אויף דיזען געביט האב איך שטענדיג פריידיג באגריסט. דען דער גרויסער מאנגעל פון מעמוארען אין דער העב־רעאישער ליטעראטור, אדער אין אנדערע ליטעראטורען, וואס אידען האבען זיך מיט זיי באדיענט, האט גורם געווען, דאס פיעלע אינטערעסאנטע עפאכען פון אונזער לעבען אין די גלות לענדער, זיינען ביז אויף היינטיגען טאג זעהר מאנגעלהאפט באשריבען געווארען. און דארום האב איך אייך יעדען מאהל אין אונזערע פריינדליכע געשפרעכען אויפמערקזאם געמאכט אויף די וויכ־טיגקייט און די נויטוועגדיגקייט, דאס איהר זאלט פארעפענטליכען אייערע זכרונות. איהר האט זוכה געווען, אין דעם פארלויף פון מעהר ווי א מענש־ליכען דור, צו זיין דער ליבלינג פון די גרויסע אידישע מאסען פון איין זייט, און פון דער נאציאנאלער אידישער אינטעליגענץ פון דער אנדער זייט. איהר

האט געלעבט מיט'ן פאלק און פאר'ן פאלק, איהר האט אנטייל גענומען אין אלע גרויסע גרינדונגען און אינסטיטוציאנען, וואס דאס אמעריקאנישע יו־דענטהום האט אין לעצטען דור אויפגעטהאן אויף דעם געזעלשאפטליכען און נאציאנאלען געביט. אייער עקזיסטענץ איז מיט טויזענדער פעדים פארקניפט און פארוועבט מיט אלעם, וואס דאס אידישע פאלק האט אין די לעצטע צעהנ־דליגע יאהר געשאפען — און דארום האבען אייערע זכרונות אזא ווערט אין מיינע אויגען.

אייער,

ראובן בריינין.

ניו־יארק, ד' אייר, תרפ"ד.

ערשטער קאַפּיטעל

מיין ערשטע דרשה פאַר קינדער, איינגעהילט אין א שבת־דיגען טישטוך. — די פּאָגראָמען פון 1881 און די חובבי ציון. — איך רעד אין די פּינסקער שוהלען. — מיין באַגעגעניש מיט אוסישקינען אין יעקאַטערינאָסלאַוו. — אָדעס, די וואונדער־שטאָדט. — פּינסקער׳ס טויט און די הספדים נאָך איהם. — אָדעסער רוסישע צייטונג מסר׳ט מיך אז איך וויין אין די שוהלען. — דער גראַדאָנאַטשאַלניק זעליאָני שיקט מיך ארויס פון אדעס.

נאָך אלס קינד האָט מיך געצויגען צו דער בימה. ווען איך בין אלט געווען 7 יאָהר און איך בין שוין קלאָר געווען אין גאַנץ תנ״ך, האָב איך איינמאָל אין א שבת בייטאָג געבראַכט מיינע חברים אין אונזער הויף און מיר האָבען זיך, ווי געוועהנליך, געשפּיעלט. פּלוצלינג איז מיר איינגעפאַלען א נייע שפּיעל: איך בין שטילערהייט אריין אין הויז, אראָפּגענומען דאָס שניי־ווייסע טישטוך פון טיש און זיך איינגעוויקעלט אין דעם ווי אין א טלית. אזוי בין איך ארויסגעקומען צו מיינע חברים און איך האָב זיך אוועקגעשטעלט האַלטען פאַר זיי א דרשה. איך האָב גערעדט מיט פייער, מיט דער גאַנצקייט און התלהבות פון מיין קינדערשער נשמה און אָנגעוואָרפען א מורא אויף מיינע צוהערער, וואָס זיינען אלע געווען קינדער אין מיינע יאָהרען.

געווען איז עס אין די ניין טעג, אידען זיינען שוין ארומגעגאַנגען תשעה־באָב׳דיג, ניט מרה־שחורה׳דיג, נאָר ערנסטער ווי א גאַנץ יאָהר, עס האָט זיך שוין געפיהלט די חורבן־שטימונג. האָב איך גע׳דרשנ׳ט פאַר מיינע חברים וועגען דעם חורבן בית המקדש. איך האָב גענומען דאָס לעצטע קאַפּיטעל פון מלכים ב׳, וואו עס ווערט דערצעהלט פון חורבן בית ראשון. איך האָב געמאָהלען אין קרעפטיגע בילדער, ווי אזוי נבוכדנאצר מלך בבל האָט בעלאַגערט מיט זיינע חיילות די אידישע קרוינשטאָדט ירושלים און ווי דער הונגער האָט זיך געשטאַרקט אויף די גאַסען פון דער שטאָדט. איך געדיינק עס ווי היינט, ווי לעבעדיג איך האָב פאָרגעשטעלט דאָס גרויסע אומגליק, ווי איך האָב געשילדערט דעם גרויזאַמען הונגער. די קינדער האָבען געוויינט הויד אויפ׳ן קול און איך האָב מיט זיי מיטגעוויינט.

ווען איך בין צוגעקומען צום רב־טבחים נבוזראדן, ווי ער האָט צעהאַקט אויף שטיקער די גילדענע זיילען „יכין״ און „בועז״ און דער גאַנצער בנין פון בית המקדש איז איינגעפאַלען, האָבען די קינדער זיך אזוי צעיאָמערט, אז מיין זעליגער פאָטער האָט זיך אויפגעכאַפּט פון זיין שבת־בייטאָגיגען שלאָף. דער פאָטער מיינער איז געווען א גרויסער למדן, אָבער א טרוקענער מתנגד. ער איז ארויסגעקומען א צע׳כעס׳טער און האָט צעטריבען מיין עולם. מיך אליין האָט

ער גוט מכבד געווען פאר שטערען איהם דעם שלאף און נאכמעהר פאר אפ־דעקען דעם שבת׳דיגען טיש, וועלכער איז געגליכען צום מזבח.

ווען איך בין עלטער געווארען, בין איך געווארען א ליידענשאפטליכער צוהערער צו די מגידים, וועלכע פלעגען דורכרייזען די שטאדט סלוצק. איך פלעג זיי נאכמאכען זייערע העויות, נאכזינגען זייערע הארציגע נגונים און מבינים האבען אויף מיר נביאות געזאגט, אז איך וועל זיין אמאל א "מגיד נפלא בישראל". אפילו דער גרעסטער מגיד אין זיין צייט, טאקי מיינער אן אייגענער, דער סלוצקער מגיד, רבי צבי הירש דיינאוו, האט אויך זיך אמאל אויסגעדריקט, ווען ער האט מיך געהערט איהם נאכמאכענדיג, אז איך וועל נאך אמאל ממלא מקומו זיין.

אבער היבשע עטליכע יאהר זיינען פערשוואונדען ביז איך בין ארויס "אויף דער וועלט", און די וועלט מיינע איז געווען די שטאדט פינסק. איך בין דארט געווען א לעהרער, און יעדען שבת האב איך געלערנט תהלים פאר א גרויסען עולם אין די שוהלען, אבער ניט פאר געלד חלילה.

די גאנצע וואך האב איך געארבייט אלס העברעאישער לעהרער, און די שבתים האב איך געלערנט מיט׳ן עולם.

אין יאהר תרמ"א, 1881, האט געטראפען א צופאל, וועלכער האט פער־זיגעלט מיין גורל אויפ׳ן גאנצען לעבען. דאס איז געווען שבת אינמיטען זומער, ווען אלכסנדר דער צווייטער איז ערמארדעט געווארען פון די רוסישע ניהיליס־טען, און אלכסנדר דער דריטער איז ארויף אויפ׳ן טראהן. עס האבען זיך אנ־געפאנגען די שרעקליכע פאגראמען און איגנאטיעוו דער דאמאלסדיגער אינערען מיניסטער, איז ארויס מיט זיינע פינסטערע גזירות אויף אידען. דער ערשטער פאגראם האט אויסגעבראכען אין יעליסאוועטגראד. ווען איך האב געלייענט די נייעס "א שחיטה אויף אידען אין יעליסאוועטגראד", האט זיך אזוי ווי א פייער אנגעצונדען אין מיר און א ברענענדיגע ליידענשאפט צום רעדען האט זיך אין מיר פאנאנדערגעפלאקערט. איך האב פשוט זיך קיין ארט ניט געפונען. איך בין געלאפען פון שוהל צו שוהל צו געפינען אן עולם, ביז איך בין געקומען אין דער גרויסער שניידערשער שוהל, וואו דער גרויסער מגיד רבי אהרן דוד פלעגט זאגען. די שוהל איז געווען פול, דער מגיד האט מסיים געווען זיין דרשה און איך בין צוגעלאפען צו איהם מיט פערוויינטע אויגען און געבעטען רחמים ער זאל מיר ערלויבען ארויפגעהן אויף זיין בימה צו רעדען עטוואס צו זיין עולם. רבי אהרן דוד האט פשוט רחמנות געהאט אויף מיר און האט מיר ערלויבט. די הפטרה פון יענעם שבת איז געווען "ותאמר ציון עזבני ד׳". איך האב גע־ברויכט פאר מיין טהעמא בלויז דעם ערשטען פסוק און איך האב גערעדט מיט פייער ביז איך מיט׳ן גאנצען עולם האבען זיך צוואויינט. אויך דער קאלטער חקירה׳שער רבי אהרן דוד ז"ל האט געוויינט.

פון יענעם שבת אַן בין איך געוואָרען א מטיף ביי אידען. יעדען שבת האָט מען מיך גערופען אין אַן אַנדער שוהל צו דרשנ׳ען און איך בין געגאַנגען, ווייל אין מיין הארצען האָט געברענט א פייער, וואָס האָט מיך פאַרצעהרט. די אידישע צרות, די בלוטיגע פּאָגראָמען, די פינסטערע גזרות האבען באַשטימט מיין גורל, אָבער איך האָב געהאַט די זכיה באַלד צו קומען צו מיינע צוהערער ניט נאָר מיט צרות, נאָר אויך מיט האָפנונגען, מיט די אייביגע האָפנונגען פון אידישען פאָלק אויפצובויען דאָס אידישע לעבען אין אידישען לאַנד.

אין יענע פינסטערע טעג איז געבוירען געוואָרען דער געדאַנק פון חבת ציון און מיט׳ן גאַנצען פייער פון מיין יונגער נשמה האָב איך איבערגעגעבען דעם הייליגן רעיון. דער אידעאַל האָט אויסגעלייזט מיין נשמה, האָט מיר געצייכענט א ליכטיגען וועג אין דער פינסטערניש. אין פּינסק האָט זיך געגרינדעט א חברה חובבי ציון מיט׳ן קאַרלינער רב, ר׳ דוד פרידמאַן בראש. איך בין געווען א חבר אין דער אגודה און איך פלעג אין מיינע דרשות אין די שוהלען מעורר זיין די אידען צום אידעאַל פון ציון׳ס אויפלעבונג. מיין מטיפות האָט באַקומען א הייליגען זינן, רעדענדיג וועגען די צרות, האָב איך אָנגעוויזען דעם וועג צו אונזער לאַנד, דעם וועג צו אויסלייזונג.

אין יאָהר תרמ״ה האָב איך פערלאָזט פינסק און בין געפאָהרען קיין יעקאַטערינאָסלאַוו. אויך דאָרטען האָב איך זיך ערנעהרט פון לעהרעריי און די שבתים און ימים טובים האָב איך גערעדט אין די שוהלען, פּרעדיגענדיג חבת ציון. צוזאַמען מיט רבי מיכאל מיידאַנסקי, וויטאל לעוואַנדא, רש״י סטאַניסלאַווסקי און שפּעטער איז אויך צוגעקומען מנחם מענדעל אוסישקין, האָבען מיר געגרינדעט א צענטער פון חובבי ציון. נאָך 4 יאָהר ארבייט האָבען מיך מיינע חברים צוגערעדט איך זאָל ארויספאָהרען איבער די גרעסערע שטעדט צו פּראָפּאַגאַנדירען די ציוניסטישע אידעע און פערשטאַרקען די בעוועגונג. איך האָב מסכים געווען און זיך ארויסגעלאָזט איבער׳ן לאַנד.

א נייע וועלט האָט זיך פאַר מיר אנטפּלעקט אין דער שעהנער שטאָדט אָדעס, וואוהין איך בין געקומען צוערשט אויף מיין רייזע. א נייער הימעל, א נייע ערד, נייע מענשען, גרויסע מענשען מיט שעהנערע מאַניערען און פיינערע מנהגים. איך בין בעצויבערט געוואָרען פון איהרע ברייטע גאַסען מיט די גראַנדיאָזנע געביידען און די מענשען — לעבעדיגערע, פרעהליכערע, ריינערע, און לעבען טאַקע ווי ״גאָט אין אָדעס״. בעזאָנדערס בין איך ענטציקט געוואָרען פון דער דעריבאַסאָווסקי גאַס, וועלכע בעפּוצט דעם גראַנדיעזען ברעג פון שוואַרצען ים.

איך האָב גלייך בעזוכט אונזערע גרויסע אידען אין אָדעס: דעם זיידען מענדעלע (שלום יעקב אבראַמאָוויטש), ״אחד העם״ (אשר גינזבורג), דער שפּאַגעל-נייער דענקער און שרייבער, וועלכער איז אין יענער צייט ארויסגעקו־

מעו מיט זיין ערשטען מאמר אין "המליץ" "לא זו הדרך", און האט געמאכט א רעש אין דער העברעאישער וועלט, דעם קאלטען, לאגישען פובליציסט משה ליב ליליענבלום.

דעם ראש הועד, דר. פינסקער, דער פערפאסער פון קליינעם־גרויסען בוך "זעלבסט עמאנציפאציאן", וואס האט בעשאפען א ציוניסטישע עפאכע, האב איך ליידער ניט געקאנט זעהן, ווייל ער איז שוין דאן געלעגען קראנק.

זיצענדיג איינמאל צוזאמען מיט׳ן אדעסער רב ר׳ דוד שלמה סלושץ — דער פאטער פון דר. נחום סלושץ — אין דעם בית הועד פון די חובבי ציון און רעדענדיג וועגען דר. פינסקער, וועגען זיין גרויסקייט און זיין איבערגעבענהייט צום רעיון פון חבת ציון, איז אריינגעקומען א מאן און אנגעזאגט אונז די פינסטערע בשורה אז דאקטאר פינסקער איז געשטארבען.

מיט צובראכענע הערצער זיינען מיר גלייך געגאנגען צום גרויסען נפטר׳ס הויז. מיט אראפגעלאזענע קעפ, פול מיט עהרפורכט האבען מיר געקוקט אויף זיין שעהנעם לייבען־קאפ, וועלכער האט איצט אויסגעזעהן אזוי קעניגליך רוהיג. זיינע מקורבים, זיינע קאלעגען דאקטוירים, וועלכע האבען געהאט די עהרע צו שטעהן ביי זיין יציאת נשמה, האבען דערצעהלט, אז א פאר מינוטען פאר זיין לעצטען אטהעם־צוג, האט ער געעפענט די אויגען און האט זיך שטארק איינגעקוקט אויף די וואס זיינען געשטאנען ארום זיין בעט און האט צו זיי געזאגט מיט א וויינענדיגען קול: "מיר איז יעצט פיעל לייכטער, מיינע שמערצען האבען מיך אפגעלאזען, אבער מיין פאלק, מיין פאלק, דאס אומגליקליכע"... און מיט דעם לעצטען ווארט איז ער אויסגעגאנגען.

אין אדעס האב איך פערבראכט איניגע וואכען. איך האב גערעדט דארט אין זיבעצעהן פערשיעדענע שוהלען. מיינע רעדען האבען געמאכט א שטארקען רושם אויף אלע, אלטע און יונגע, רייכע און ארימע, פרומע און פרייע. די רוסישע צייטונגען האבען וועגען מיר געשריבען כמעט טעגליך, און דאס האט מיך פשוט ארויסגעטריבען פון אדעס, ווי איך וועל אייך ווייטער דערצעהלען.

איינמאל אין אן אווענט זיינען מיר געזעסען א קליינע צאהל חובבי ציון ביי משה ליב ליליענבלום ביי א גלאז טהעע. מיט אונז איז אויך געוועזען דער "מטיף הלאומי", יעווזעראוו און מיר האבען גערעדט וועגען פינסקער׳ס טויט און וועגען הספדים נאך איהם וואס דארפען איינגעארדענט ווערען וואס שנעלער, ווייל די צווייטע וואך וועט זיין חנוכה און מיר וועלען ניט מאכען קיין הספדים.

פלוצלינג שטעהט אויף ליליענבלום, מיט דער צייטונג "אדעסקי ליסטאק" אין האנד, און זאגט צו מיר: "יא, מיין פריינד מאסליאנסקי, דער היינטיגער אווענט איז אייער לעצטער אווענט אין אדעס".

"וואס איז דאס"? האבען מיר אלע אויסגעשריען.

ליליענבלום האט איבערגעלייענט פאר אונז א גאנצען ארטיקעל אין „אדעססי ליסטאק״ וועגען מיר און וועגען מיינע רעדען, וועלכע ווירקען אויף מיינע צוהע־רער ניט אין דעם זינן ווי די רעגירונג וויל, און זאגאר די יונגע הערער, די סטודענטען ווייזען הערענדיג מיינע שילדערונגען פון אונזער לעבען אין רוסלאנד, א. ז. וו.

„זייט זיכער — האט געזאגט ליליענבלום, — אונזער גראדאנאטשאלניק, גענעראל זעליאני, וועט לייענען דעם ארטיקעל און ער וועט באלד געבען א באַ־פעהל ארויסצושיקען אייך פון אדעס״.

מאנכע האבען געלאכט פון ליליענבלום׳ס פעסימיזם און פון זיין רייכער פאנטאזיע, אבער איך האב אויפריכטיג געפיהלט, אז דאס איז ריכטיג.

ארום האלבע נאכט האב איך זיך געזעגענט מיט דער פערזאמלונג און איך בין אוועקגעגאנגען צו מיין „האטעל אלכסנדר״. ווי איך בין נור אריינגעקומען אין האטעל, איז צוגעגאנגען צו מיר א פריסטאוו מיט צוויי זשאנדארען און מיך געפרעגט:

„ביזטו דער פראפאוועדניק מאסליאנסקי?״

„יא״, האב איך געענטפערט מיט א געמאכטען שטאלץ.

„עפען גלייך דיין צימער, מיר זיינען געשיקט געווארען צו דיר אין דעם נאמען פון זיין האהייט דעם גראדאנאטשאלניק״.

איך האב געעפענט מיין צימער, האב אנגעצונדען א ליכט, און זיי זיינען גלייך אנגעפאלען ווי הונגעריגע וועלף אויף מיינע טשעמאדאנען מיט די זאכען. זיי האבען אויפגעקליבען מיינע אלע דאקומענטען, פערשידענע פאפירען, און זיי האבען פערזיגעלט מיט דער רעגירונגס־זיגעל און צוגענומען. מיר האבען זיי אנגעזאגט אז איך בין ארעסטירט אין מיין צימער איבערנאכט, איך טאר אין ערגיץ ניט געהן און מארגען, ביין אין דער פריה, מוז איך זיך שטעלען פאר דעם גראדאנאטשאלניק גענעראל זעליאני.

די ערשטע שלאפלאזע נאכט אין מיין לעבען האב איך פערבראכט צוליעב מיין ערשטער באגעגעניש מיט דער רוסישער פאליציי, און ווי לאנג און שרעקליך איז מיר געווען די נאכט. ניט איין מאל האב איך געפרעגט ישעיה׳ס פראגע: „שומר מה מליל? שומר מה מליל?!״

באגינען האב איך געשיקט אנזאגען ליליענבלום׳ען אז זיין נבואה איז מקוים געווארען, און גלייך זיינען געקומען צו מיר דער מטיף יעווזעראוו און אברהם אליהו לובארסקי.

פונקט 9 א זייגער בין איך שוין געווען אין דער קאנצעלאריע פון דעם גראדאנאטשאלניק. דארט האב איך געפונען די פרעזידענטען און די בעאמטע פון

די אלע שוהלען אין וועלכע איך האב גערעדט, און דעם קאזיאנער ראבינער דר. פאמעראנץ. די פאליציי האט אונז צושטעלט אין צוויי שורות, און מיר האבען געוואַרט אויף דעם אדון הגדול.

א טהיר האט זיך געעפענט און דער גענעראל, אנגעטהאן אין זיין גאנצע גלאנץ, איז אריין. אין זיין האנד האט ער געהאלטען די צייטונג "אדעסקי ליסטאק", וואו דער ארטיקעל איבער מיר איז געווען געדרוקט.

"יעווריעי!" האט ער זיך געווענדעט צו די אלע פערזאמעלטע, "וועלער איז דאס פון איך דער "פלאקסון" (דאס הייסט דער "מקוני") וועלכען איהר האט אויסגעשריבען פון יעקאטערינאסלאוו צו באקלאגען אייער לאגע?"

"איך!" האב איך געענטפערט, ארויסגעהענדיג פון דער רייה. ער האט מיך אפגעמאסטען מיט א בייזען בליק פון קאפ ביז די פיס און האט זיך צושריען מיט א געמאכטען כעס: "ווייגען און מאכען וויינען ביזטו געקומען אהער! איך וועל דיך נאך היינט ארויסשיקען פון שטאדט און דו וועסט שוין מעהר ניט וויינען דא".

באלד האבען צוויי זשאנדארען זיך אוועקגעשטעלט פון מיינע ביידע זייטען.

און צו די פרעזידענטען מיט דעם ראבינער האט ער געזאגט מיט א שרעקליכער חוצפה:

"וויינען ווילט זיך אייך. אידען, מען טאר ניט וויינען! ראדאוואטסיא נאדא! איהר דארפט זיך פרעהען, ווייל כל זמן איך וועל זיין מיט אייך דא, וועט ניט זיין קיין פאגראמען. פערשטעהט איהר וואס איך רעד צו אייך, אידען? אייער פלאקסון האב איך שוין פערזארגט מען זאל איהם נאך היינט פון שטאדט ארויסשיקען, און אויב איהר וועט ווייטער וויינען אין אייערע שוהלען וועל איך אייך אלעמען ארויסשיקען פון שטאדט. געהט אהיים".

אלע זיינען ארויסגעגאנגען מיט אראפגעלאזענע קעפ, און מיך האבען די זשאנדארען אוועקגעפיהרט צו מיין האטעל.

איך האב בעצאהלט אין האטעל און זיי האבען מיך מיט מיין געפעק אוועקגעפיהרט צום וואקזאל.

דארט אויף דער פלאטפארם האב איך געפונען די אלע פארשטעהער פון די חובבי ציון. זיי זיינען געקומען זיך געזעגנען מיט מיר. דער גלאק האט געקלונגען צום ערשטען מאל, די זשאנדארען האבען מיך ארייגעפיהרט אין וואגאן און דער עלטערער פון זיי האט מיר איבערגעגעבען מיין פאספארט מיט מיין פעקעל שריפטען און האט מיר אין אויער גאנץ שטיל אריינגערוימט: "פאהר געזונד, פראפאוועדניק, דו האסט דאס רעכט צו קומען מארגען צוריק

צו אונז אין אדעס, מיר ווייסען אז דו ביזט ניט קיין פערברעכער, נאר מיר מוזען אויספיהרען דעם באפעהל פון אונזער משוגענעם גראדאנאטשאלניק".

דער צוג האט זיך גערירט און מיינע בעגלייטער האבען אויסגערופען: "ד' יצליח דרכך!"

צווייטער קאפיטעל

די ארגענטינער בעוועגונג

די בעסאראבער אידען מאכען אויף מיר א מאדנעם איינדרוק מיט זייער פעסטען געבוי און פרעהליכקייט. — באראן הירשים אגענטען וויזען אויף מיט פסוקים און מדרשים אז משיח וועט קומען פון ארגענטינא. — חובבי ציון קעמפפען געגען די פאלקס פארפיהרער. — גובערנאטאר שיקט מיך ארויס פון בעסאראביע און הייסט מיר האנדלען מיט הערינג.

פון אדעס, פון וואנעט איך בין ארויסגעשיקט געווארען מיט אזא פאראד, בין איך געפאהרען קיין בעסאראביע. איך מוז זיך מודה זיין, אז די רייזע איז מיר ניט געווען צום הארצען. בעסאראביע איז אין דער ליטע קיינמאל ניט געווען באליעבט. די ליטוואקעס, וועלכע זיינען שטאלץ אויף זייער לומדות, האבען זיך שטענדיג געהאלטען פאר בעסערע אידען און האבען געקוקט אויף די בעסאראביער אידען פון אויבען ארונטער. דער בעסאראביער איז ביים ליטוואק געווען פארעכענט פאר א געזונטען אידען מיט ברייטע אקסלען, שטארקע פויסטען, מיט א רויטען פול-בלוטיגען קארק און אין לעבען האט ער בלויז צוויי אידעאלען — מאמעליגא און וויין. עס איז מיר געווען פריקרע צו קומען צו אפגעגעסענע אידען און רעדען צו זיי וועגען ציון, וועגען דעם גלות ישראל און גלות השכינה, און נאך אזעלכע ענינים, וואס זיינען ווייט פון מאמעליגא און וויין.

אבער קומענדיג אין די בעסאראבישע שטעדט, בעקאנענדיג זיך נעהענטער מיט די דארטיגע אידען און צוקוקענדיג זיך צו זייערע מנהגים אין לעבען, איז מיין שרעק אינגאנצען פערשוואונדען. איך האב געפונען אז דער ליטווישער קימא-לן וועגען די בעסאראביער אידען איז קיין קימא-לן ניט. איך האב גע-פונען צווישען די בעסאראביער אידען א סך משכילים, בני תורה, לומדים און טיעפע דענקער. פיעלע פון זיי האבען זיך אינטערעסירט אין דער חבת ציון באוועגונג און זיי זיינען געווען איבערגעגעבען צו דער אידעע מיט דעם גאנצען פייער פון זייער נשמה. זייער שטארקער קערפערליכער געבוי און זייער הילנ[illegible] גיבען זיי צו חן און מען מוז זיי ליעב בעקומען.

איך בין דורכגעפאהרען אייניגע בעסאראביער שטעדט און איבעראל האב איך געהאט א גרויסען עולם צו מיינע רעדען, און זעהר פיעל אגדות חובבי ציון זיינען דאן געגריינדעט געווארען.

אין יענער צייט איז נפטר געווארען דער בעוואוסטער גאון רבי מרדכי גימפל פון רוזינאי, איינער פון די גרעסטע רבנים אין דער ציוניסטישער באוועגונג, און ווען איך האב מספיד געווען דר. פינסקער, האב איך איהם אויך מספיד געווען, און די צוויי גרויסע נפטרים האבען צוגעצויגען אלע קלאסען אידען.

אין קעשענעוו האב איך געפונען די ציוניסטישע בעוועגונג אין איהר פולער קראפט, קעמפפענדיג מיט דער מעכטיגער באוועגונג אויסצואוואנדערען קיין ארגענטינא.

די ארגענטינא־באוועגונג איז געשאפען געווארען אין פעטערבורג דורך באראן הירש׳ס אגענטען זונענטהאל און פיינבערג. ווי א שטורם האט זי זיך דורכגעטראגען איבער די אידישע שטעדט אין דער טשערטא, וואו אידען איז ערלויבט געווען צו וואוינען. באראן הירש איז געווארען פלוצלינג א גואל ומושיע ביים אידישען המון, זיינע בילדער האבען בעציערט אלע אידישע הייזער, זיין נאמען איז געבענשט געווארען פון אלע קלאסען. ארגענטינא, וועמעס נאמען אידען האבען קיינמאל ניט געהערט, האט באקומען א שם פאר אן "ארץ זבת חלב ודבש".

א לעגענדע האט זיך פערשפרייט איבער אלע שטעדט און שטעדטלעך, אז באראן הירש איז דער גרעסטער ביליאנער אין דער וועלט און ער וויל ארויס־נעהמען אלע אידען פון פאגראמען־לאנד און באזעצען זיי אין ארגענטינא, וואס געהערט אין גאנצען צו איהם. מען וועט געבען פערטיגע מאיאנטקעס און יעדער איד וועט פשוט זיצען "תחת גפנו ותאנתו".

א שטארקע פראפאגאנדא איז אנגעפיהרט געווארען פאר ארגענטינא. הונ־דערטער טויזענדער בראשורען האט מען פערשפרייט אין וועלכע עס איז דער־צעהלט געווארען פון דער רייכקייט און פעטקייט פון ארגענטינער באדען, איהר געזונטען קלימאט און פרוכטבארקייט. די דאזיגע בראשורען זיינען גע־לעזען געווארען אין די הייזער און אין די גאסען, אין די שולען און אין די בתי מדרשים, ביחידות און בצבור. מיט איין ווארט — ארגענטינא איז געווארען דער צענטער פון דעם אידישען געדאנק. מאסען אידישע ארבייטער האבען אוועקגעווארפען די ארבייט און פלעגען זיך ארומדרעהען אויף די גאסען. עס פלעגען זיך צוזאמענקלייבען הונדערטער אידען ביי די וואהנונגען פון די ארגענ־טינער פארשטעהער צו דערגעהן אויף ריכטיג ווען די ערשטע גרופע וועט פאר־לאזען רוסלאנד. די אגענטען האבען געטהאן זייער ארבייט: מיט זייערע אראטארישע קרעפטען האבען זיי פארגעשטעלט די גליקען פון דער נייער

ארץ ישראל, וואו עס איז נשתנה געווארען דער סדר העולם, אנשטאט נאכט איז דארט טאג, אנשטאט ווינטער איז דארט זומער, א גאט געבענשט לאנד, וואס קיין קראנקהייט איז דארט ניטא. מאנכע רעדנער האבען נאך באוויזען פון פסוקים אין תנ״ך, פון פערשידענע מאמרים אין מדרש, אז דאס איז די ריכ־טיגע גאולה, און דער פסוק ״כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה״, אדער דער מאמר ״עתידה ארץ ישראל שתתפשט בכל הארצות״, זיינען פון זייערע ליפען ניט ארונטער. דאס פאלק האט דורכגעלעבט א נייע שבתי צבי תקופה, די מקובלים און די בעלי הגימטריאות האבען אויך ניט געשוויגען מיט זייערע סודות׳דיגע פאנטאסטישע נייע קצים, וועלכע זיי האבען טאג־טעגליך בעשאפען.

פון רייד זיינען זיי אריבער צו טהאט. זיי האבען געעפענט קאנטארען צו פערשרייבען דעם עולם. זיי פלעגען בלויז נעהמען דרייסיג קאפיקעס פון יעדען איינעם פאר דעם פערשרייבען זיין נאמען אין דער ״רשימת הנוסעים״, און גליקליך האט זיך געשעצט יענער, וואס האט זוכה געווען צו זיין שוין א פער־שריבענער. נאכהער האבען זיי אנגעפאנגען צו נעהמען דרייסיג קאפיקעס וועכענטליך פון יעדען פערשריבענעם, און דער עולם האט געצאהלט מיט חשק, זאגאר סוחרים, מיטעל־קלאס מענשען האבען פערלאזען זייערע געשעפטען און צוגעשטאנען צו די פערשריבענע צו פאהרען קיין ארגענטינא.

די איינציגע, וועלכע האבען זיך מיט אייפער אפען געשטעלט געגען דער ארגענטינא־באוועגונג זיינען געווען די חובבי ציון. זיי האבען געזעהן אין איהר ניט נאר א קאנטראסט צום ציוניסטישען אידעאל, נאר אויך א פעררעאטה און אן אפלייקענונג פון דער אידישער האפנונג אויף ארץ ישראל. ביי די חובבי ציון איז עס געווען אנגענומען, אז ווען אידען פערלאזען רוסלאנד און זייערע גלות־בעשעפטיגונגען און בעגייען זייער לעבען צו בעזעצען זיך אויפ׳ן לאנד אלס ערד־ארבייטער, מוז דאס זיין נאר אין ארץ ישראל און בשום אופן ניט קיין אנדער לאנד. עס זיינען נאך געווען אזעלכע, וועלכע האבען נביאות געזאגט גאר אין אנפאנג, אז דער ישוב אין ארגענטינא וועט זיין א שרעקליכער דורכפאל.

די חובבי ציון האבען געפרואווט עפענען דעם פאלק די אויגען עס זאל זיך ניט לאזען פערפיהרען פון די דעמאגאגען, וועלכע האבען געוואלט פארשלעפען די מאסען אין א ווייטען וויסטען לאנד.

אזוי איז דאס פאלק צעטיילט געווארען אין צוויי טיילען: ארגענטינצעס און פאלעסטינצעס. די מחלוקת׳ן צווישען די צוויי כתות האבען אפט געבראכט צו קריעג און געשלעג, ביז עס איז דערגאנגען צו דער רעגירונג, וועלכע איז געווען פריינדליך צו די ארגענטינצעס, ווייל דאס איז געווען פערבונדען מיט די מיליאנען פון באראן הירש. אלעקסאנדער דער דריטער האט די ארגענטינישע באוועגונג בעשטעטיגט אלס לעגאלע און האט אונטערגעשריבען די לעגאליזאציע אום תשעה באב.

דער אינצידענט, וואס די ערלויבניש איז געגעבען געווארען אין אונזער נאציאנאלען טרויער־טאג, האט אויך געדיענט אלס פראפאגאנדא־מיטעל פארביידע פארטייען. די חובבי ציון מטיפים האבען דאס אנגערופען דער דריטער חורבן, אזוי ווי די היסטאריקער האבען מיט 400 יאהר צוריק צוגערעכענט צו תשעה באב טאג דעם גירוש ספרד.

די ארגענטינישע פאלשע נביאים און דרשנים ווידער האבען באוויזען מיט מאמרים פון מדרשים און ילקוטים, אז דער אנפאנג פון דער גאולה מוז קומען אום תשעה באב. ביידע שטרעמונגען אין אידישען לעבען האבען צווישען זיך אנגעפיהרט א ביטערען קאמפף און די דערשלאגענע אידען זיינען געשטאנען צווישען צוויי פייערען.

אין דער דאזיגער קאכיגער צייט ביז איך געקומען קיין קעשענעוו. איבער־געבענע ארבייטער פאר חבת ציון האב איך דארטען געפונען. דער ראש האגודה איז געווען דער בעוואוסטער דאקטאר כהן־בערנשטיין און זיינע צוויי העלפערס, דער העבראישער שרייבער שלמה דובינסקי און שלמה בערליאנד. די צוויי שלמה׳ס האבען מיט זייער יונגען נאציאנאליסטישען פייער געארבייט אין דער באוועגונג. זיי האבען געגרינדעט א חברה ״דורשי תושיה״ מיט דעם צוועק צו לערנען דאס פאלק און צו פערשפרייטען דעם ציוניסטישען געדאנק.

די ערשטע רעדע האב איך געהאלטען אין דער גרויסער שוהל, אין וועל־כער עס האט נאך קיינמאל קיין דרשן ניט געזאגט, ווייל דארטען האט גע־דאווענט און גע׳דרשנ׳ט דער קדוש רבי חיים, דער פערפאסער פון ״באר מים חיים״ און ביי חסידים איז דאס פאררעכענט פאר א חלול הקדש צו שטע־לען א פשוט׳ען בשר ודם אויף זיין ארט. נאר פאר מיר האבען זיי געמאכט אן אויסנאהם, אבער אין מיטען מיין רעדע איז געווארען א שרעקליכע מהומה אין דער ווייבערשער שוהל וואו עס איז געווען א גרויסע ענגשאפט. דער טומעל איז געווארען אלץ שטארקער און אומזיסט האב איך אנגעווענדעט מיין גאנצע קראפט איינצושטילען דעם עולם. איך האב געמוזט ארונטער פון דער בימה און די חסידים האבען דאס צוגערעכענט פאר נאך א מופת פון דעם הייליגען רבי חיים...

אין מיינע רעדען האב איך באריהרט די ארגענטינישע פראגע, און איך האב איהר דן געווען לכף חוב. איך האב געווארענט דאס פאלק ניט צו לאזען זיך פערפיהרען פון דעם באראנס אגענטען, די דעמאגאגען. איך האב זיי ער־קלעהרט די געפאהר, וואס עס שטעהט פאר זיי אין ווייטען ווילדען לאנד. איך האב זיי געגעבען צו פערשטעהען דעם אונטערשייד פון ארץ ישראל, וועלכע איז אנגעזעטיגט מיט׳ן בלוט פון אונזערע עלטערען אין די פופצעהן הונדערט יאהר וואס זיי האבען געלעבט דארט א פאליטיש לעבען, ביז א פרעמד ווייט

ווילד לאנד, פון וועלכען מיר האבען קיינמאל ניט געוואוסט און מיר ווייסען נאך פון דעם ניט ביז היינט.

זעלבסטפערשטענדליך, אז די רעדעס האבען שטארק דערצערענט די אר־געענטינער געגנז און זיי האבען געזוכט מיטלען מיך צו באזייטיגען.

זיי האבען געזוכט און געפונען.

א קאמיטע פון זיי האט זיך געווענדעט צו דעם בעסאראביער גובערנאטאר און פשוט גע׳מסר׳ט, אז איך בונטעווע דאס פאלק געגען ארגענטינא, און ווייל די בעוועגונג איז דאך א באשטעטיגטע פון דער רוסישער רעגירונג און דער צאר האט דאך אונטערגעשריבען דעם בעראן הירש פראיעקט, ביז איך דאך א מורד במלכות, א בונטאוושטשיק, ניט מעהר און ניט ווייניגער...

דער גובערנאטאר האט געטהאן זיין לאיאלע פליכט און האט ארויס־געגעבען א באפעהל צו ארעסטירען מיך.

דריי טעג בין איך געווען ארעסטירט און קעשענעוו האט געקאכט ווי א קעסעל. די ציוניסטישע פיהרער האבען זיך מיט אלע זייערע קרעפטען משתדל געווען צו בעפרייען מיך, אבער עס איז זיי ניט געלונגען, ווייל דער גובערנאטאר האט מיך געהאלטען פאר א פאליטישען פארברעכער.

ווי א מלאך מושיע איז דאמאלסט געווען צו מיר דער אידישער גענעראל, דאקטאר בלומענפעלד, א גוטער נאציאנאלער איד, ער איז געווען דער גו־בערנסקער דאקטאר. ער איז געגאנגען ניט איין מאל צום גובערנאטאר ביז ער האט מיר די פרייהייט געגעבען מיט דעם באדינג איך זאל איהם אויפשרייבען מיינע רעדעס אין רוסיש.

איך האב אזוי געטהאן און ערקלעהרט איהם פערזענליך, אז נאך מיין מיי־נונג איז ארגענטינא אן אומגליק פאר מיין פאלק, און איך, אלס פאלקס־רעדנער, האב געפיהלט אז עס איז מיין הייליגע פליכט צו ווארענען דאס פאלק.

דער גובערנאטאר האט מיר געהייסען באלד פערלאזען קעשענעוו און גאנץ בעסאראביע. ער האט מיר געזאגט אויף א פריינדליכען אופן: "ווארף אוועק, יונגערמאן, דיין אראטארסטווא, עס איז גלייכער פאר דיר צו האנדלען מיט הערינג, אדער מיט ציבעלעס, איידער צו זיין אין רוסלאנד א רעדנער. דו פער־שטעהסט, יונגערמאן, רוסלאנד איז א לאנד פון שווייגען, ניט פון רעדען"...

דריטער קאפיטעל

בעסאראבישע שטעטלאך

קאזיאָנער ראבינער, וואָס לייגט תפילין אום יום טוב. — איזמאיל פיהרט ארויס די גאנצע תבואה. — רומענישע היגט אויף יענער זייט דונאי. — קיליא, די בבל פון בעסאראביע. — דייטשען און אידען אין טארוטינא.

אייניגע מאָנאטען האָב איך פערבראכט אין די בעסאראביער שטעדט און שטעדטלאך. אין די אבענדען האָב איך גערעדט און אין די טעג האָב איך בעאבאכטעט דאָס לעבען פון אונזערע ברידער אין יענער געגענד. וואָס איז ביז דאָן מיר געווען פרעמד. וואָס טיעפער איך האָב אריינגעדרונגען אין לאַנד, אלץ מעהר האָב איך געזעהן די גייסטיגע אָרימקייט פון די אידען אין די דאָזיגע שטעדטלאך. א שרעקליכע עם הארצות, א מוראדיגע גלייכגילטיגקייט צום אידישען וויסען האָט דאָרט געהערשט. דער יונגער דור איז אבסאָלוט געווען ווייט פון אידישקייט אין העברעען זינען. דער עלטערער דור איז געווען פארנומען מיט דריי זאכען: וויין, קאָרטען־שפּיעל און פאָהרען צום רבי'ן אויף ימים נוראים. קיין טעם פון עם הארצות האָבען צוגענומען די קאזיאָנע ראבינער. קיין איינער פון זיי האָט ניט פארשטאנען קיין העברעאיש. זיי זיינען געווען ווייטער פון אידענטהום ווי פון גריכענטהום מיט איהר קולטור.

מערקווירדיגע צוויי עפּיזאָדען, וועלכע זיינען בעוואוסט איז גאַנץ בעסאראביע, קאָנען אילוסטרירען די געלעהרזאמקייט פון יענע קאזיאָנע־ראבינער:

דר. א. פּ. איז אויסגעקליבען געוואָרען אין דער שטאָדט איזמאיל אלס ראבינער. דעם ערשטען יום טוב נאָך זיין באקומען די ראבינער־שטעלע איז ער געקומען אין שוהל דאוונען. ער איז ארויפגעגאנגען אויבען־אָן אין מזרח־זייט, האָט זיך איינגעוויקעלט אין זיין טלית און האָט ארויסגענומען זיינע תפילין צו לייגען. דער שמש פון שוהל האָט דאָס באמערקט און האָט איהם געגעבען צו פארשטעהען אז יום טוב לייגט מען קיין תפילין ניט.

"מיינסטו ווירקליך, — האָט ער געענטפערט דעם שמש, — אז מיר דאָקטוירים זיינען ניט קיין אידען און מיר לייגען ניט קיין תפילין?!"

דעם שמש איז אָנגעקומען זעהר שווער איבערצוצייגען דעם ראבינער אז ער דאַרף קיין תפילין ניט לייגען אום יום טוב.

דער צווייטער פאַל ווערט דערצעהלט אויף נאָך א גרעסערען תלמיד חכם א ראבינער: איינמאָל איז געקומען צו איהם א יונגע מיידעל נאָך אז ערלויבניש מקבר צו זיין איהר אלטען פאָטער. נאכדעם אז דער ראבינער האָט ביי איהר

צוגענומען די 4 רובעל פאר זיין טרחה, האט ער איהר אויפגעשריעבען אין העברעאיש: „לקבר את המוכ״ז״. צופעליג איז די מיידעל געווען א ליטווישע און האט פערשטאנען העברעאיש, איז זי געבליבען שטעהען א פארציטערטע און האט אנגעקוקט דעם ראבינער שטומערהייד. דער ראבינער האט ניט פער־שטאנען פארוואס זי קוקט אזוי אויף איהם, ביז א שכן זיינער איז אריין און האט איהם ערקלערט וואס מיינט דאס ווארט „המוכ״ז״. די ארימע יונגע מיידעל איז נאך יונג און וויל נאך לעבען...

מיינע רעדען אין די שטעדטלעך האבען אריינגעבראכט א נייעם לעבען אין די עצמות היבשות. מיט מיין גאנצער קראפט און ענערגיע האב איך זיי אויפגעוועקט פון זייער לעטארגישען שלאף און כמעט אין יעדער שטאדט הא־בען זיך געגרינדעט „אגודת חובבי ציון״, און אויך שעורים פאר תנ״ך און אידישער געשיכטע. יונגע לייט פלעגען נאך מיין רעדען צוגעהען צו מיר און דאנקען מיט טרעהרען אין די אויגען און האבען מיר פערשפראכען צו לערנען און שטודירען אידישע לימודים.

ווען איך האב פערבראכט אין איזמאיל, האב איך בייגעוואוינט א מערק־ווירדיגע סצענע. אין דעם יאהר איז געווען א שרעקליכער הונגער אין די אינערע גוברניעס פון רוסלאנד. די פויערים זיינען געפאלען פון הונגער און עפידעמישע קראנקהייטען האבען געבושעוועט. אין געגענטהייל, אין דרום רוס־לאנד, איז געווען א ברכה איבער אלע פעלדער און זעהר פיעל תבואה פלעגט ארויסגעשיקט ווערען נאך אויסלאנד.

אום צו מאכען א סוף צו דעם אוננארמאלען צושטאנד, האט די רעגירונג פארווערט דעם תבואה־עקספארט נאך אויסלאנד און האט באשטימט נאך 24 שעה צו ענדיגען ארויסצושיקען די לעצטע שיפען מיט דער אנגעלאדענער תבואה. דער באפעהל איז אנגעקומען קיין איזמאיל, וואו עס איז געווען צו־געגרייט פיעל געטריידע צום עקספארט און האט געמאכט אן איבערקעהרעניש אין שטאדט. די תבואה־הענדלער זיינען פערציטערט געווארען פון צאר׳ס אוקאז און זיי זיינען אומגעלאפען איבער דער שטאדט צו זעהן טראנספארטירען זייער תבואה וואס מעהרער און וואס שנעלער צום פארט. אין איין שעה זיינען אלע קארעטעס, די אריסטאקראטישע פוהרען, פערוואנדעלט געווארען אין איינ־פאכע שלעפ־וועגען, און די שטאלצע קוטשארעס אין פשוט׳ע בעלי עגלות. דעם גאנצען טאג האבען זיך געצויגען איבער די גאסען קאראוואנען מיט אנגעלאדע־נער תבואה פון די מאגאזינען צום פארט פון שווארצען ים.

דאס איז געווען א בילד, וואס איך קען נאך ביז היינט ניט פארגעסען.

פון איזמאיל בין איך געפאהרען קיין קיליא.

די גאנצע נאכט בין איך געפאהרען הארט ביים ברעג פון טייך דונאי, וועלכער טיילט אפ רוסלאנד פון רומעניען. מיט א צובדאכען הארץ האב איך

געקוקט אויף דער אנדערער זייט טייך, אויף דעם טיראנישען לאנד, וואס דריקט בארבאריש אונזערע אומגליקליכע ברידער. דאס איז דאך די פינסטערע רומעניע, פון וועלכער איך האב זיך אזוי פיעל אנגעלעזען און אנגעהערט, פון איהר אכזריות און מעשים תעתועים, וואס זי טהוט צו די אידען. רומעניען, דאס איז דאך דאס בארבארישע נידריגע פאלק, וואס האט נים זיין אייגענע געשיכטע, נאר זיי זיינען די קינדער פון די רוימישע מערדער און פערברעכער, וועלכע די רוימישע רעגירונג האט אהער פערטריבען אפצוקומען דא פאר זייערע פאר־ברעכענס. און דא אין זייער גלות־לאנד האבען זיי זיך אויסגעמישט מיט די שווארצע ציגיינער, וועלכע זיינען געקומען פון דעם אריענט, און פון דעם מישמאש, רוימישע מערדער מיט די שווארצע ציגיינער, האבען זיך ענטוויקעלט די היינטיגע רומעניער, וועלכע טרעטען מיט זייערע פיס אויף די קעפ פון די קינדער פון ישראל סבא...

מיט אזעלכע טרויעריגע געדאנקען בין איך געזעסען אין שליטען די גאנצע נאכט און פון וויטען, אויף יענער זייט דונאי, האב איך געזעהען די קליינע פייערלאך פון די קליינע רומענישע הייזלעך. איך האב צומאל געהערט דאס בילען פון די רומענישע הינט, וועלכע האבען געבילט אויף דער לבנה — דיזעלבע הינט מיט דעם זעלבען הינטישען כאראקטער ווי די רוסישע הינט, קיין אונטערשיעד...

עס איז טאג געווארען און איך בין געקומען אין קיליא.

אין דעם דאזיגען קליינעם בעסאראבישען שטעטעל בין איך בעקאנט געווארען מיט א קריסט, איינער פון די חסידי אומות העולם, און דוקא א פאליאק, דר. לובאזינסקי, האט ער געהייסען. ער איז געווען אן אמת׳ער אוהב ישראל. ער האט גענומען א נאהענטען אנטהייל אין די אידישע צרות, פלעגט פיהרען ויכוחים מיט די צוררי ישראל אין דער פרעסע אין פערשידענע שפראכען, אויפווייזענדיג זיי ווי נאריש זיי זיינען מיט זייער האס צו א פאלק, וואס האט געשאפען אזוי פיעל גייסטיגע אוצרות פאר דער גאנצער וועלט. איך האב פיעל פערגעניגען גע־האט צו פערברייינגען מיט איהם, בעזאנדערס בין איך ענטציקט געווארען פון זיין גענויער בעקאנטשאפט מיט דער אידישער געשיכטע. איך האב איהם גע־שאנקען פרוג׳ס שירים אין רוסיש און ער האט זיי פשוט פערשלונגען. ביי מאנכע ליעדער האט ער אייגפאך געוויינט.

איך האב א נאמען געגעבען קיליא ״בבל הקטנה״, ווייל דארט איז א שרעקליכער שפראכען־געמיש. די איינוואוינער רעדען 7 שפראכען: רומעניש, בולגאריש, אידיש, רוסיש, טערקיש, דייטש און פראנצויזיש. מערקווירדיג איז געווען, אז אונזערע אידען האבען גערעדט די אלע שפראכען, נאר קיין העברעאיש האבען זיי נים געקענט.

פון קיליא בין איך געפאהרען נאך רעני. דאס איז ווירקליך א וואונדער־בארע שטעטעלע. אויף איהר איז מקוים געווארען דער וואונש פון "אגור בן יקה", "ראש ועושר אל תתן לי". עס איז דארטען ניט געווען קיין רייכע לייט, אבער קיין ארימע לייט אויך ניט. זיי האבען דארטען זאגאר ניט געוואוסט פון מעות חטים אויף פסח, ווייל זיי האבען ניט געהאט ווער עס זאל ביי זיי נעהמען.

דער טאג איז געווען א וואונדער־שעהנער, די זונן האט בעלויכטען מיט איהרע שטראהלען די בעסאראביער שווארצע פעטע פעלדער און איהרע וויינ־גערטנער, וועלכע שפרייטען זיך אויפ׳ן וועג פאהרענדיג נאך גאלאץ. א בייגקעניש האט זיך מיר אין מיין הארץ אריינגעג׳גנב׳עט, ווען איך האב בעטראכט, אז איך זיץ אין וואגאן צווישען פערשיעדענע מענשען פון פערשיעדענע פעלקער: רוסען, פאליאקען, רומעניער, בולגארען און סערבען, נאר איך בין געווען איין איד. די אלע האבען דאס רעכט צו זיצען אין דעם לאנד און לעבען, אויסער איך ניט; פלוצלינג הער איך א געשריי "זשידאן", וואס איז געקומען פון א גראב־בייכיגען רומעניער, וועלכער איז געזעסען אנטקעגען מיר. איך האב זיך איינגעהאלטען און האב איהם ניט געענטפערט, נאר גלייך איז אויפגעשטאנען אן עסטרייכער אפיציער, אנגעטהאן אין זיין פולער יוניפארם, הויך געוואקסען, שטארק געבויט, מיט צוויי פלאמענדע אויגען, און אין א רייכער רומענישער שפראך האט ער איהם געענטפערט, פארווארפענדיג איהם פאר זיין גראב־יונגישען אויסדרוק.

דאס געשפרעך האט געצויגען די אויפמערקזאמקייט פון אלע רייזענדע אין דעם וואגאן און באלד האבען זיך גרופירט צוויי רוסישע גייסטליכע מיט די לאנגע בערד פון פארענט און מיט די גרויסע צעפ פון הינטען, איינער א דירעק־טאר פון א רוסישער גימנאזיע, און א פאר בולגארען און זיי האבען אנגעפאנגען א היציגע דעבאטע. מאנכע האבען געגאסען פעך און שוועבעל אויף אידען און אנדערע האבען זיי פערטהיידיגט, אבער דער עסטרייכישער מיליטערישער מאן האט זיי אלעמען אפגעענטפערט מיט קרעפטיגע ארגומענטען.

דער צוג האט זיך צוגעשטעלט ביי דער סטאציאן לייפציג. די פאסאזשירען זיינען ארויס און דער עסטרייכישער אפיציער איז צוגעגאנגען צו מיר. ער האט מיר דערלאנגט העפליך זיין האנד און זאגט צו מיר אין העברעאיש; "יהודי אני כמוך, בן עמי, ושמי פ. לאנבערג, יליד טשערנאוויטש, פקיד בחיל אוסטריא".

מיר האבען אנגעקוקט איינער דעם צווייטען ווי צוויי ברידער וועלכע בעגע־גענען זיך נאך א שווערער שלאכט.

מארוטינא איז א דייטשע קאלאניע און בלויז דריי הונדערט אידען וואוינען דארט צווישען די טויזענדער דייטשען, און מערקווירדיג, זיי לעבען זיך צוזאמען רוהיג, די קריסטען מיט די אידען, קיין שפור פון אנטיסעמיטיזם בעמערקט מען דארט ניט. צוזאמען לערנען זייערע קינדער אין די אלגעמיינע שולען און זיי

רעדען אלע אידיש עטוואס פערדייטשט. עס זיינען אפילו דא קליינע קריסטעלאך וועלכע וויסען אונזערע תפילות. ווען איך האב מיינע רעדען געהאלטען אין טארוטינא, זיינען פיעלע קריסטען געקומען מיך הערען און פערשטאנען.

בעת די פאגראמען האבען די אידען מיט די קריסטען צוזאמען ארגאניזירט אייגענע מיליטער צו היטען גאנצע נעכט די קאלאניע פון אן איבערפאל. אין אלגעמיין האט די געבענשטע רוהיגע קאלאניע געמאכט אויף מיר א וואונדערליכען איינדרוק, און הלואי וואלט זי געווען א ביישפיעל פאר אלע איהרע שכנות קאלאניעס.

ליידער אבער איז דאס ניט אזוי דער שיקזאל פון אונזערע אידען אין יענע נאהענטע דערפער, וועלכע זיינען אם מעהרסטענס באזעצט מיט רומעניער. אין דעם גרויסען דארף קאמענדאר וואוינען צוויי טויזענד בולגארישע פאמיליעס און צווישען זיי האבען געוואוינט פינף הונדערט אידישע געזינדען, איז פון זיי מעהר ניט פארבליבען אין דער צייט, ווען איך בין דאס דארף דורכגעפאהרען, ווי צוואנציג אידישע משפחות. זיי זיינען אלע ארויסגעטריבען געווארען, און זיי וואנדערען ארום ווי דאס גאנצע אידישע פאלק. נאך אין יענער נאכט, ווען איך בין דורכגעפאהרען דאס דארף קאמענדאר, האט אן אוריאדניק ארויסגעטריבען א אידישע פאמיליע. דער פראסט האט געברענט, א שטורמדיגער שניי האט פערדעקט די ערד ווי מיט תכריכים, קיין הונד האבען די פויערים אין גאס ניט ארויסגעלאזט, און דער מערדערישער אוריאדניק האט מיט געוואלד אראפגעשלעפט די קליינע אידישע קינדערלעך פון ווארימען אויווען און האט זיי אריינגעווארפען אין די וועגען, וועלכע זיינען געשטאנען גרייט אויף דער גאס. עס איז געווען שרעקליך צו הערען דאס געוויין און דאס געבעט וואס די ארימע אומגליקליכע מוטער פון די קינדערלעך, א פינסטערע עלענדע אלמנה, האט זיך געבעטען ביי דעם מערדער. אפילו די בולגארען האבען רחמנות באקומען און האבען געבעטען דעם אוריאדניק ער זאל זיי לאזען זיצען אין דארף ביז דער ווינטער וועט זיך ענדיגען. עס האט אבער ניט געהאלפען. די וועגען, פול אנגעלאדען מיט קישענס און צודעקע, די קינדערלעך פון אויבען, דאס געשריי האט זיך צום הימעל דערלאנגט, אזוי זיינען זיי פארשוואונדען אין דער ווינטערדיגער נאכט.

אין זיך האב איך אויסגעשריען: ״למה ד׳ תעמוד מרחוק, למה תעלים לעתות בצרה ? !״

פערטער קאפיטעל.

כשר'ע "ממזרים". — א צוריסען לעבען פון א צוגעבונדען פאר־פאלק. — אקערמאן און אדעס. — די גאנצע חכמה פון דיעזער שטאדט איז געלעגען אין איהר באד. — אין יעליסאוועטגראד. — מיין באגעגעניש מיט א געבילדעטען שניידער און מיט דעם מחבר פון "גן שעשועים". — "ביבלישע ברידערשאפט".

אין דער שטעדטעל ליאווא

אין דער שטעדטעל ליאווא האב איך זיך דערוואוסט פון א טראגי־קאמי־שען פאקט, וועלכער קען נור טרעפען א אידען און ניט קיין אנדערען מכל אומה ולשון.

איין אבענד בין איך געזעסען אין מיין אכסניא און האב גערעדט מיט מיין בעל הבית און מיט זיין פרוי,ביידע יונגע אנשטענדיגע מענשען. פלוצלינג הער איך ווי דער מאן פרעגט זיין פרוי:

וואו זיינען דאס אונזערע ממזרים?

די מאדנע פראגע האט מיך איבערראשט און איך האב אויפ'ן פאר פאלק א קוק געטהאן מיט פערוואונדערונג. זיי האבען אבער באלד די זאך פאר מיר קלאר געמאכט: די מוטער פון די קינדער איז א געבארענע א רומענערין, איהר מאן איז געבארען געווארען אין אלט־בעסאראביען, און אזוי האבען זיי זיך געלעבט אין דעם הויז וואס זי האט בעקומען בירושה נאך פון איהרע על־טערנס עלטערען און אלעס איז געווען כשר כל זמן דער גאנצער געגענד האט נאך בעלאנגט צו רומעניען, אבער אזוי שנעל ווי דער טייל רומעניען איז פער־וואנדעלט געווארען אין ניי־בעסאראביען האבען זיי גלייך אנגעווארען דאס רעכט צו זיצען דארט, דאס הייסט, ווען זי זאל נאך געווען זיין א מיידעל וואלט זי נאך דארט געקענט וואהנען, נאר אזוי ווי זי בעלאנגט יעצט צום מאן, און זי האט שוין מיט איהם צוויי קינדער, האבען זיי געמוזט אלע פערלאזען דאס הויז. אבער וואו נעהמט מען פרנסה פאר אזא געזינדעל?

איז קיין אנדער עצה ניט געווען ווי צו שיידען זיך אויפ'ן געזעצליכען אופן. דאן האט זי ווידער בעקומען איהר מיידעלשע רעכט צו בלייבען זיצען אין איהר הויז, און דער מאן מיט די צוויי קינדער זיינען אוועקגעפאהרען צו זיינע עלטערען אין אלט־בעסאראביען. פון דאמאלסט אן זיינען זיי געווען פאר־מאל צושיידעט; נור צוויי מאל אין וואך פלעגט ער קומען אהער אויף דעם יאריד — האנדלען איז געווען ערלויבט — און זיך אגב זעהן מיט זיין פרוי, און דאס איז שוין אזוי געווען א געשיכטע פון איינינגע יאהר, און זי האט אין דער צייט געבוירען נאך צוויי קינדער. דער רעזולטאט איז געווען, אז די ערשטע

צוויי קינדער זיינען געווען כשר׳ע, אנערקענטע פון דער רעגיערונג אויף זיין נאמען, און די לעצטע צוויי זיינען געווען פרעמדע, "ממזרים", ניט אויף זיין נאמען, אבער דערפאר האבען די לעצטע דאס רעכט צו וואהנען אין ניי־בעסא־ראביען גלייך מיט אלע "רומענישע ממזרים".

אקערמאן

אקערמאן איז איינע פון די אויזדנע שטעדט אין בעסאראבער גובערניע; אבער ווי פערשידען זיינען איהרע איינוואוינער פון די געוועהנליכע בעסאראביער אידען. עס איז פשוט שווער צו גלויבען אז זיי זיינען זייערע לאנדסלייט. דער חסידיזמוס, וועלכער געוועלטיגט אין דער בעסאראבער גובערניע האט זיין זי־געל אויף די אקערמאנער אידען ניט ארויפגעלייגט, זייער ארט לעבען, זייערע מנהגים, זייערע קליידער זיינען קאפירט פון זייער גרויסע שעהנע שכנה אדעס, די קרוין פון דרום רוסלאנד. אדעס האט פערשפרייט איהר פליגלען אויף איהר קליינע שוועסטער אקערמאן און האט זי אפגעשטעמפעלט מיט איהר אייראפע־אישען זיעגעל און האט קיין שפור פון בעסאראביען אין איהר ניט געלאזען.

אבער דאס אלעס איז נור א פאלשער גלאנץ, נור פון אויבען אויף, ביי דעם ערשטען בליק; אבער ווען מען קוקט זיך צו אביסעל טיעפער זעהט מען, אז אקערמאן האט נור געלערענט פון אדעס אביסעל הפקרות אראפצואווארפען פון זיך דעם יאך פון רעליגיאן, דעם אלטען אידישען שטאט מיט אלע גוטע פרומע מדות, די הייליגקייט פון שבת און יום טוב, די ריינע כשר׳ע צניעות אין אידישען פאמיליע לעבען. די אלע פרייהייטען, נעגאטיווע, האבען זיי זיך גוט אויסגעלערענט פון אדעס. אבער דאס גוטע, פאזיטיווע פון דער אידישער אדעס, אנשטאלטען, שוהלען, בילדונג, דעם טריב צו לערנען, צו שטודירען, נאציא־נאלע אינסטיטוציעס, דאס אלעס האבען זיך די אקערמאנער געפוילט איבער־צונעהמען פון די אדעסער, און די עם הארצות געוועלטיגט אויף זיי מיט דער אייגענער מאס ווי אין אלע בעסאראביער שטעדט.

ווען איך בין נאך א חדר אינגעל געווען בין איך געוואהנט געווען צו הע־רען צווישען די פערשיעדענע אידישע שימפף־ווערטער אויך דעם ווארט "בע־דער". צו האלטען א באד איז געווען ניט פון די זעהר נאבעלע פרנסות, און ווי פערוואונדערט בין איך געווארען ווען איך האב געפונען אז דער אקערמא־נער בעדער איז ניט קיין קלענערע פערזאן ווי דער גרויסער העברעאישער לי־טעראט און דער אויסגעצייכענטער סטיליסט ווי מר יעקב שמואל הלוי טראכט־מאן, דער מחבר פון די ספרים "אור תורה" און "סכת דוד הנופלת", און ווען איך האב איהם בעזוכט האט ער מיך זעהר העפליך אויפגענומען און האט מיר געזאגט:

"ווען איהר וועט אורטיילען איבער די היגע בעלי בתים נאך זייערע בעדער נאך וועט איהר זעהר א גרויסען טעות מאכען".

און דאָס איז זעהר ריכטיג: די אקערמאַנער האָבען זייער גאַנצע חכמה און וויסענשאַפט דערטרונקען אין זייער באָד און זיי האָבען עס איבערגעגעבען אין גאַנצען צו זייער איינציגען געלעהרטען מאַן, רבי יעקב שמואל הלוי טראַכט־מאַן.

יעליסאַוועטגראַד

נאָך א רייזע איבער די בעסאַראַביער שטעדטלאַך בין איך אָנגעקומען אין יעליסאַוועטגראַד, און איך האָב גלייך געפיהלט, אז איך געפין זיך אין אַנדער אַט־מאָספערע, אַן אַנדער לעבען מיט אַנדערע פּערלאַנגען אין לעבען. אַנשטאָט די בעסאַראַביער חסידישע טערמינאָלאָגיע, וועגען רביים, גוטע אידען, וועלכע זיי לאָזען ניט אַרויס פון זייער מויל: ״דער בעהושער זאָל לעבען״, ״דער סאַדע־גערער זאָל מאריך ימים זיין״, ״דער ראַכמעסטריווקער״, ״דער נעסכיזשער״, אָדער וועגען פּערשיעדענע ווייבער: ״דער ווייסער וויין״, ״דער רויטער״, ״דער געקאָכטער״ ״דער ווימאַראַזער״, אַנשטאָט די אַלע נעמען האָב איך פּלוצלונג דערהערט פון די יעליסאַוועטגראַדער נעמען פון פּערשיעדענע טענץ און טענצער, נעמען פון פּערשיעדענע טהעאַטערע און פאָרשטעלונגען, דראַמען, קאָמעדיען, טראַגעדיען, אקטיאָרען און אקטריסעס, פּרימאַדאָנאַס, קאָמיקער. נעמען פון פּערשיעדענע קאָרטען־שפּיעלען; בעזונדערס האָבען זיי דאַמאָלסט געהאַלטען פון די מאַלאָראָסיסקי פאָרשטעלונגען פון קראָפּאָווניצקי. אָט אין דעם סאָרט לעבען זיינען זיי פערטיעפט געווען די אידישע קינדער פון דער שטאָדט יעליסאַ־וועטגראַד, וועלכע איז געווען די ערשטע געטראָפען צו ווערען אין די ערשטע פּאָגראָמען פון אַלעקסאַנדער דעם דריטען.

ווי א נידערגעשלאָגענער בין איך געזעסען אין מיין צימער, בעטראַכטענדיג דעם אינדיפערענטיזם וואָס בעהערשט אונזערע ברידער, וועלכע פיהלען ניט און ווילען ניט וויסען פון דער שרעקליכער אידישער לאַגע.

פּלוצלונג עפענט זיך די טיר און די צוויי גוטע ״חובבי ציון״ זיינען אריין צו מיר: שלמה דובינסקי פון קישינעוו, וועלכער האָט זיך פשוט פערליעבט אין מיר און איז געקומען ספּעציעל צו זעהן זיך מיט מיר און מר. ה. ריסאָטאַ, איינער פון די בעסטע אידעאַליסטען אין יעליסאַוועטגראַד; מיט זיי צוזאַמען האָב איך שפּעטער בעזוכט דעם הערר סמילאַנסקי.

א וואונדערבאַרער מאַן איז דער לעצטער געווען. קומענדיג צו איהם אין זיינע צימערען האָב איך געזעהן אויף זיין טיש ליגען פּערשיעדענע שעהרען, פּרעסען און אַנדערע געצייג וואָס בעלאַנגען צו שניידעריי; פון דעם צווייטען צימער האָבען מיר געהערט דעם גערויש פון נעה מאַשינען. גלייך איז אריין צו אונז א מיטעלער מאַן מיט זעהר אַן אינטעליגענטען פנים, מיט א שניידערשע מאָס אויף זיינע שולטערען, און אין דעם שניידער האָבען מיר באַלד געפונען

א זעהר גרויסען געבילדעטען מענשען, אן אָריגינעלען דענקער און א מאן וואָס איז גוט בעקאַנט מיט די רוסישע און העברעאישע ליטעראַטורען. מיט דעם מערקווירדיגען מאן האָבען מיר פערבראַכט ביז האַלבע נאַכט וועגען פערשיעדענע ליטערארישע פראַגען, און מיר האָבען זעהר פיעל געלערענט פון איהם.

אויף מאָרגען האָבען מיר בעזוכט דעם בעקאַנטען העברעאישען שרייבער מר. ראָזענפעלד, דער מחבר פון דעם ספר "גן-שעשועים". פון דעם געשפּרעך וואָס מיר האָבען געהאַט מיט איהם, האָבען מיר זיך דערוואוסט אז דער זעל־בער ראָזענפעלד איז דאָס דער שרייבער פון פערשיעדענע ארטיקלען אין "המליץ" אונטער וועלכע עס זיינען אונטערגעשריבען די פּסעוודאָנימען "בלק", "פּאָרן" און "זרזיר". א מערקווירדיגער מאן, ווי גרויס זיין קראַפט איז געווען אין זיין פעדער אזוי שוואַך איז ער אין זיין רעדענס־קראַפט. און מיט גרויס שוועריגקייט האָבען מיר עטוואס ארויסגעקראָגען פון זיין מויל. "איך וועל אייך בעסער שרייבען איידער ריידען", האָט ער אונז אָפּט ווידערהאָלט אין אונזער געשפּרעך.

גאָר א שפּאָגעל נייע בעוועגונג האָב איך געפונען אין יעליסאַוועטגראַד. א בעוועגונג וועלכע איך האָב פון איהר קיין שפּור געפונען אין קיין אנדער שטאָדט און דאָס איז: "די ביבלעיסקאָיע בראַטסטוואָ".

די "ביבלישע ברידערשאַפט" איז א נייע קריסטליכע סעקטע אין יודענ־טהום. דער גרינדער איהרער איז געווען דער בעוואוסטער יעקב גאָרדין, וועלכער איז שפּעטער געוואָרען א אידישער דראַמאַטורג. די נייע סעקטע האָט געפונען אין אָנפאַנג פיעל אנהענגער אין זיד רוסלאַנד, נאַכהער, אז גאָרדין איז אוועק־געפאָהרען נאָך אמעריקא, האָט זיין שטעלע אין דער נייער בעוועגונג פערטראָ־טען דער יעליסאַוועטגראַדער אדוואָקאַט בערנשטיין, און פון דער שטאָדט איז דאָס ארויס די נייע תורה וואָס איז א מין צוזאַמענזעצונג פון דעם אלטען און דעם נייעם טעסטאַמענט.

זעלבסטפערשטענדליך אז איך האָב געפונען אלס מיין פליכט ארויסצוגעהן מיט מיין פולער קראַפט געגען דער נייער סעקטע און ווען איך האָב גערעדט איבער די פערשיעדענע סעקטען, וואָס זיינען ענטשטאַנען אין'ם יודענטהום, האָב איך אָנגערופען די ניי־געבאָרענע סעקטע מיט דעם נאָמען "די נייע פּלאָגע אויף דעם אלטען ישראל". ווי איך האָב נור אויסגעדריקט דעם וואָרט, איז גע־וואָרען א טומעל אין דעם פּובליקום, און א יונגע דאַמע מיט דעם נאָמען פ. האָט מיך אויפגעפאָדערט אויף אן עפנטליכע דעבאַטע. איך האָב איהר ניט ענטזאָגט, און עס איז בעשטימט געוואָרען די דעבאַטע זאָל שטאַטפינדען דיענסטאָג, כ"ו טבת תרנ"ב, טאַקי ביי מאדאם פ. אין זאַל.

די דאָזיגע נאַכט איז אין מיין זכרון טיעף איינגעקריצט געוואָרען אלס

"ליל שמורים" און איך וועל איהר ניט פערגעסען ביז מיין לעצטען אטהעם־צוג. דער שעהנער גרויסער זאל איז געווען פול מיט דער גאנצער יעליסאוועטגראדער אינטעליגענץ, די אלע ברידער און שוועסטער פון דער "בראטסטווא", צווישען זיי דאקטוירים, יוריסטען און אינזשענירען. אין מיטען איז געשטאנען א קליינער טיש, אויף איהם איז געלעגען א תנ"ך און א "ברית חדשה".

הערר בערנשטיין, דער פארשטעהער פון דער בעוועגונג, האט געעפענט דעם ויכוח. מיט עהרעפורכט האט ער אויפגעהויבען די צווייי ספרים, און מיט א קלאהרע שטימע האט ער פראקלאמירט פאר דאס פובליקום: "די צוויי הייליגע ביכער זיינען אונזער הייליגער אידעאל, און אויף זיי האבען מיר געגרינדעט אונזער הייליגע רעליגיאן". נאכהער האט ער גענאסען שוועבעל און פעך אויף דעם תלמוד, פון די תנאים ביז די לעצטע רבנים. נאך איהם האט די שוועסטער, מאדאם פ. גענומען דאס ווארט און האט זיך געמאכט לוסטיג מיט כלומרשטען הומאר פול מיט גיפט צו די אידען און דאס יודענטהום, האט געווארפען שמוץ, האט אנגפאנגען פון שמעיה ואבטליון און געענדיגט מיט רבי יצחק אלחנן׳עז.

מיין הארץ האט געקאכט ווי א קעסעל, הערענדיג ווי בורים מופקרים. עמי הארץ, וועלכע האבען גארניט געלערענט און קיינמאל ניט געזעהן די ליכט פון תלמוד, ווארפען שמוץ אויף אלעס וואס ביי אונז איז פערהייליגט פון טויזענדער יאהר. מיט אלע מיינע קרעפטען האב איך זיך צוריקגעהאלטען, און רוהיג, לאגיש האב איך אין קורצען ווי ווייט מעגליך זיי ערקלעהרט דעם צוזאמענהאנג פון תורה שבכתב, אין וועלכע זיי גלויבען אויך, מיט דער תורה שבל פה, וועלכע זיי הויבען ניט אן צו פערשטעהן. איך האב זיי איבערצייגט אז די מאראל, די עטהישע לעהרען און אלע הויכע אידעאלען, וועלכע זיי האבען אויפגעכאפט פון זייער פערהייליגטען עוואנגעליום, און אלעס וואס גוטעס איז, זיינען ארויסגענומען פון דעם גרויסען אוצר פון תלמוד און מדרשים. עס איז אמת, האב איך אויסגעשריען מיט ענטוזיאזמוס, אז דער קריסטענטהום האט זעהר פיעל געווירקט אויף דער היידנישער וועלט און אויף די גריכישע מיטאלאגיע — ווי אונזער רמב"ם זאגט אין די ענדע פון "הלכות מלכים" — אז דער נוצרי און מחמד האבען פערשפרייט ליכט ביי די געצענדינערישע פעלקער, אבער ניט פאר די אייניקלאך פון אברהם, וועלכער איז געווען דער ערשטער גרינדער פון מאנעטאיזמוס מיט צוויי טויזענד יאהר בעפאר דער יונגער איסי פון גליל איז געבארען געווארען. די קינדער פון די נביאים ברויכען ניט צו לערנען תורה און אמונה פון דעם סטאליאר׳ס זוהן מיט זיינע אפאסטאלען. האט איהר ווען געזעהן אז בראדסקי, דער גרויסער פאבריקאנט פון צוקער, זאל קויפען צוקער אין א קליינע שפייז קרעמעל, וואו עס ליגט א האלבע היטעל צוקער צווישען הערינג, דזשעגאכץ און טאבאק? עפענט אייערע אויגען און לעזט מיט א קריטישען

אויג, וועט איהר זעהן, אז דער גאנצער עוואנגעליום האט נאר דעם כאראקטער פון א קליינעם שפייז קרעמעל נעגען דעם גרויסען היילינען מאגאזין מיט דעם נאמען תלמוד. מעהר ווי ניין צעהנטעל אין "ברית חדשה" איז פערנומען מיט נארישע בבא מעשיות, מיט רוחות, שדים און נארישע זאגען, פול מיט קליינע נסים ונפלאות פיר אלטע נארישע פרויען און אבערגלויבישע קליין־קעפיגע מענשען.

אזוי האב איך גערעדט און געמאלען פערשיעדענע בילדער פון דעם אידי־שען שבת און אידישען ריינעם פאמיליען לעבען נאך דעם תלמוד נאך. איך האב צושטערט זייערע ארגומענטען, זייערע פאלשע חלומות, אויך זייערע נארישע האפנונגען אויף שפעטער. איך האב זיי פארגעשטעלט דעם חורבן וואס זיי האבען געמאכט מיט זייערע נארישע פאנטאסטישע לעהרען און אפעלירט צו זיי אין דעם נאמען פון דעם גאנצען אונגליקליכען אידישען פאלק זיי זאלען אויפהערען צו פראפאגאנדירען די נייע בעוועגונג, וועלכע פיהרט צום אונגליק. אזוי האב איך גערעדט שטונדען לאנג ביז 4 אוהר פארטאג. זיי זיינען פשוט באנקראט געבליבען און זיי האבען מיר ניט געהאט וואס צו ענטפערען.

זאגאר דער אהוואקאט בערנשטיין און די מאדאם פ.. וועלכע זיינען שוין ניט געווען אין קיין שול 12 יאהר זיינען געגאנגען הערען מיינע ציוניסטישע רעדען די גאנצע צייט וואס איך בין געווען אין יעליסאוועטגראד.

איך האב בעזוכט דעם הערר וולאדימיר טיאמקין, דעם בעוואוסטען חובב־ציון פיהרער און ליידער האב איך איהם געפונען צובראכען און שלאף פון זיין גרויסע ארבייט און די מסירות וואס מען האט אויף איהם געמאכט בעת ווען ער איז געפאהרען נאך קאוונא און די בני לשכה השחורה האבען גע'מסר'ט און צושטערט זיינע פלענער.

זעהר פיעל האט דער הערר טיאמקין אויפגעטהאן אין יעליסאוועטגראד פיר "חבת ציון" ביי דער יוגענד.

פינפטער קאפיטעל

די קהל׳שע קיך אין קרעמענטשוג. — די אידישע קאָלאָניע ״פערעשטשע פענא״. — איך קום אין כארקאָוו. — מיין פאספאָרט און כאבאר גיט מיר וואוינרעכט אויף צעהן טעג. — איך רייד אין שוהל.

קרעמענטשוג — כארקאָוו

צווישען יעליסאוועטגראד און יעקאטערינאסלאוו געפינט זיך די אידישע שטאָדט קרעמענטשוג. די שטאָדט איז פערבונדען מיט די צוויי שטעדט אין מסחר און דאָך איז זי אין גאנצען אנדערש פון זיי, גאָר א בעזונדער טיפּ. און ווען דו געהסט אריין אין איהר, און דו בעטראכסט איהרע אידען, ווערסטו ניט פיהלען, אז דו געפינסט זיך אין זיד־רוסלאנד, נאָר דיר דאכט זיך, אז דו ביזט אין איינע פון די ליטווישע אָדער די וויס־רוסישע שטעדט. אין קרעמענ־טשוג געפינסטו זעהר פיעל ליבאוויטשער חסידים, חב״דניקעס, וועלכע שטו־דירען דעם ״תניא״ די ״לקוטי תורה״ און אויף די וואנט זעהסטו איבעראל דאָס בילד פון דעם לאדיער רב, דעם פערפאסער פון די חסידישע ספרים, און אפילו די מתנגדים גרופירען זיך אין חברות ״ש״ס״, ״משניות״ און ״חיי אדם״, און דער אידישער אָרטאָדאָקסישער גייסט הערשט איבער דער גאנצער שטאָדט מיט דער פולער קראפט.

איך האָב בעזוכט די גרויסע קהל׳שע קיך. ארום די גרויסע טישען זיינען געזעסען זעהר פיעל אידישע סאָלדאטען און אזוי אָרימע לייט, שטאָטישע און דורכרייזענדע, צווישען זיי אויך הונדערטע תלמוד תורה קינדער. ווי עס ווייזט אויס האָבען די קרעמענטשוגער כלל טהוער ניט פערשטאנען, אז דאָס איז ניט דער צוועק פון ערציהונג, אוועקצוזעצען קליינע אָרימע קינדער צוזאמען מיט סאָל־דאטען און סתם פערשידענע אָרימע לייט ביי איין טיש, ווייל אויף די יונגע קינדערשע מוח׳לאך קען משפיע זיין דער שנאָרערישער גיפט; דער בעגריף ווייזט אויס איז געווען צו הויך פאר זיי אין יענער צייט.

די תלמוד תורה איז א צדקה־אנשטאלט און די וואָלוועלע קיך איז אויך א צדקה־אנשטאלט, און די פיהרער פון תלמוד תורה זיינען די זעלביגע פון דער קיך, הייגט ווארום זאָלען זיי דאָס צוטיילען? דאָס איז זייער פאלשע לאָגיק.

פון קרעמענטשוג נאָך כארקאָוו ביז איך דורכגעפאָהרען דעם מערקווירדיגען דאָרף ״פערעשטשעפענא״. פערציג אידישע פאמיליען וואוינען דאָרטען און די מעהרסטע פון זיי זיינען מענשען משכילים. אן אויסגעצייכענטער לעהרער און א פעדאגאָג, הערר ישראל איסר קאצאָוויץ לערנט זייערע קינדער מיט פיעל טאקט און געשמאק.

די גאנצע אידישע קאָלאָניע לעבט אַן אידעאַלען לעבען, און דאָס האָט מיך דערמאָהנט אָן דער פאַנטאַסטישער קאָלאָניע, וועלכע אברהם מאפו שילדערט מיט זיין רייכער פאַנטאַזיע צום סוף פון זיין ספור ״עיט צבוע״.

מר. קאַצאָוויץ, דער לעהרער, דאָס איז דער נחמיה דער אידעאַלער לעהרער ביי מאפו, וועלכער פלעגט פּרעדיגען פאַר די אידישע ערד־ארבייטער יעדען שבת און זיי ערוועקען צו ליעבען די ארבייט. איך האָב עקזאַמינירט די תלמידים מיט די תלמידות, פּערציג אין צאָהל, און אלע פון זיי האָבען ציעמליך גוט געוואוסט דעם תנ״ך מיט דקדוק; מאנכע קינדערלעך, אינגעלעך, מיידעלעך, מיט זעהר שעהנע שטימעלעך, האָבען געזונגען אין כאָהר העברעאישע שירים; פריידען טרעהרען האָבען זיך בעוויזען אין מיינע אויגען, און מיין פאַנטאַזיע האָט מיך אוועקטראָגען וויים, ווייט אין דעם מזרח־לאַנד, דעם וויגעלע פון אונזער פאָלק. און איך האָב זיך פאַרגעשטעלט, אז איך געפין זיך יעצט אין איינער פון אונזערע היילינע קאָלאָניעס אויף די בערג פון יהודה. אָ, הלואי וואָלט דער קליינער דאָרף געווען א סימבאָל פאַר די אלע אידישע גרויסע שטעדט.

אויב אין די אלע שטעדט, וועלכע איך האָב בעזוכט אין דעם אידישען קרייז — טשערטאַ אסעדלאָסט — האָב איך ניט געפיהלט, אז איך בין א איד, אזוי ווי איך האָב ניט געפיהלט אז איך בין א לעבעדיגער מענש אויף גאָטעס ערד, איז באַלד ווי איך בין אריינגעפאָהרען אין כארקאָוו, האָט זיך אין מיר ערוועקט מיין אידישער זעלבסטבעוואוסטזיין און אויף יעדען טריט און שריט האָב איך דערפיהלט, אז איך בין א איד. כארקאָוו, ווי בעקאַנט, איז אויסער דער טשערטאַ, וואו אידען האָבען דאָס רעכט צו זיצען און אטהעמען לופט. אין איהר איז נאָר ערלויבט צו וואוינען די יעניגע, וועלכע זיינען האַנדעלס לייט פון דעם ערשטען ראַנג, אָדער די, וואָס האָבען פּראָפעסיעס פון העכערען קלאַס, ווי דאָקטוירים, אדוואָקאַטען, אינזשענירען און דאָס גלייכען. און אזוי ווי איך האָב ניט זוכה געווען צו זיין איינער פון די צוויי, איז פאַר מיר פערוועהרט צו זיין אין כארקאָוו. און ווי איך בין נאָר ארונטער פון וואָגען ביי דעם האָטעל, איז ארויסגעשפּרונגען אזוי ווי פון דער ערד, א פּאָליציי־סקער בעאַמטער, און אָהן א גוט מאָרגען גלייך געפרעגט, אויב איך האָב א פּאַספּאָרט. ווי א געניטער אידישער רייזענדער האָב איך איהם דערלאַנגט מיין פּאַספּאָרט צוזאַמען מיט א רוסישען צעהן רובעל שטיק. דער פּאָליצייסקער האָט צוגענומען ביידע דאָקומענטען און מיט א ליעבליכען שמייכעל און מיט א פרעהליכען פאַלשען בליק האָט ער מיר געזאָגט:

״ווי איך זעה האָסטו צוויי פּאַספּאָרטען, איינעם א אידישען און דעם צוויי־טען אַן אַלגעמיינעם. יאָ, מיין פריינד, דער צווייטער ערלויבט דיר צו זיין ביי אונז אין כארקאָוו צעהן טאָג בלויז, איין רובעל פאַר יעדען טאָג. דו זעהסט, אז צו יעדער קראַנקהייט איז דאָ א רפואה. אָט, צום ביישפּיעל, א איד קומט צו

פאָהרען צו אונז אין כארקאָוו פרייטאג פארנאכט. דער איד בלייבט צווישען צוויי פייערען. נאָך אייער זאקאָן טאָר ער ווייטער ניט פאָהרען צוליעב אייער שבת; נאָך אונזער קייזערליכען זאקאָן טאָר ער דאָ אפילו ניט איבערנעכטיגען. וואָס זאָל ער טהאָן? צו דעם האָבען מיר די אלגעמיינע פאספאָרטען פון דעם סאָרט, וואָס דו האָסט מיר געגעבען, און די שוועריגקייט געהט אראָנטער!"...

די צעהן טעג, וועלכע איך האָב פערבראכט אין כארקאָוו, האָב איך זעהר פיעל אויפגעטהאָן, כמעט יעדען אָוענד גערעדט, און ביי טאָג האָב איך פערבראכט צוזאמען מיט מיין פריינד יצחק אייזענשטאט, א גרויסער תלמיד חכם, א געבילדעטער, מיט זעהר א גרויסמוטיגען כאראקטער, מיט דוד סמעליאנאָוו, א יונגער מאן מיט א ברענענדיגען אידישען נאציאָנאלען הארץ און מיט אן אפענער האנד אויף אלץ וואָס אידיש איז, און מיט דעם לעהרער משה שאכעוויץ, וועלכער איז געווען א לעבעדיגע ביבליאָטעק. אָט מיט די דריי וואוילע אידען האָב איך געמאכט בעזוכען צו די לייטע, וועלכע מיר האָבען גערעכענט פאר גוטע רעקרוטען צו דער ציוניסטישער אידעע; זעהר ריהרענד איז געווען צו זעהן, ווי דער גרויסער חסידישער רב ארלאזאראָוו, דאָקטאָר שליאפעצניקאָוו, דער רעדאָקטאָר פון "מבשרת ציון", און מיט זיי צוזאמען גרויסע לומדים, פייערדיגע חסידים, פיעל סטודענטען פון כארקאָווער אוניווערזיטעט זיינען געקומען אין שוהל אריין צו הערען מיין פאָרטראג איבער "בעם אומגליק פון אסימילאציאָן פאר דעם יודענטהום".

פיער שטונדען האָב איך גערעדט מיט פייער. איך האָב זיי פאָרגעשטעלט אין בילדער די גרויסקייט פון ישראל סבא, ווען ער האָט געלעבט אין זיין לאנד פופצעהן הונדערט יאָהר א פאָליטישען לעבען פול מיט גלאנץ פון זיינע מלכים, דעם פראכט און היילינען שטאָלץ פון זיינע נביאים, און זיין שרעקליכען נאציאָנאלען בראָך היינט; ער איז פול אין אלע לענדער און האָט קיין לאנד ניט, רעדט אין אלע שפראכען און האָט קיין שפראך ניט, איז פול אין אלע ליטעראטורען, און פון זיין אייגענער ווייס ער ניט; בעת אלערליי חיות מפריסי פרסה, הינט און קעץ, מעגען פריי אטהעמען לופט און טרעטען אויף גאָטעס ערד, און איהם איז פערבאָטען. "אָט דער מאן וועלכער שטעהט פאר אייך און רעדט יעצט, — האָב איך אויסגעשריען מיט א שטימע פון א מארטירער, — האָט דאָך ניט דאָס רעכט צו זיין דאָ מיט אייך צוזאמען. איך גיב דאָך שוחד צו די רעגירונגס הינט פאר מיין יעדען אטעמצוג ביי אייך אין כארקאָוו!"...

עס האָט זיך דערהערט א וויינען צווישען עולם...

נאָך אייניגע מינוטען שטיל שווייגען, האָב איך זיך געמוטיגט, און אין א פרעהליכען טאָן האָב איך זיי געטרייסט און איבערצייגט, אז אונזער האָפנונג איז נאָך ניט פערלאָרען, ווען מיר וועלען נאָר פערשטארקען אונזער נאציאָנאלען געפיהל אין אונזער קומענדען דור.

דער פארטראג האט געמאכט א שטארקען רושם אויף אלע קלאסען פון מיינע הערער, און עס איז ווירקליך שעהן געווען צו זעהן ווי חסידים און סטו־דענטען דריקען מיר די האנד טיעף גערירט פון דאנקבארקייט. און תיכף הא־בען זיי פערשטארקט זייער נאציאנאלע טהעטיגקייט און פיעלע האבען זיך אנ־געשלאסען אן די עקזיסטירענדע חברות.

וואונדערבאר איז דאס, וואס אין דער שטאדט, וואו איך האב קיין רעכט ניט געהאט צו וואוינען און בין געווען אנגעוויזען אן דעם "חסד" פון דעם גוטען פאליציי־בעאמטען,— אין דער שטאדט האט מיט מיר געטראפען א גרויסע פאסירונג אין מיין לעבען, וועלכע האט משפיע געווען אויף מיין גייסט און אויף מיין גאנצען גאנג מיין גאנצע לעבען.

אין כארקאוו בין איך געווארען א מיטגליעד פון דער "חברה בני משה", דער געהיימער אגודה, וועלכע איז געגרינדעט געווארען פון "אחד העם", און וועמעס חברים זיינען געווען פון די בעסטע קרעפטען אנשי שם, וואס אונזער פאלק פערמאגט.

איך האב געהערט זעהר פיעל וועגען דער אגודה, וועגען איהרע סודות און איהר הויכען נאציאנאלען מאראלישען צוועק, אבער איך האב נאך ניט זוכה געווען צו וויסען אלץ. עס איז געווען ביי מיר באמת א הייליגער יום טוב, ווען די חברים פון די "בני משה" האבען איינגעשטימט אריינצונעהמען מיך פאר א מיטגליעד. דער טאג איז גראד אויסגעקומען דעם זיבעטען אדר, דעם געבורטס־טאג און דער יאהרצייט פון משה רבנו.

דער אבענד איז איינגעקריצט טיעף אין מיין מארך און איך וועל איהם קיינמאל ניט פארגעסען.

ביי הערר אייזענשטאט אין הויז האבען זיך צוזאמענגעקליבען די אלע "בני משה" פון כארקאוו, א טיעפע שטילקייט האט געהערשט אין דעם זאל, מיין הארץ האט געקלאפט שנעל און איך בין געווען אין א בעזונדערער שטי־מונג, אזוי ווי איך וואלט געווען גרייט אריינצוגעהן אין א צויבער־פאלאץ און צו זעהען און הערען זאכען, וועלכע קיין אויג קען דאס ניט זעהען און קיין אויער קען דאס ניט הערען...

דער ראש האגודה, הערר שאכעוויטש, האט איבערגעהאקט די שטילקייט און האט אנגעפאנגען מסדר צו זיין די "קדושים" מיט די ווערטער אין א ריינער העברעאישער שפראך:

"מיין הערר "צבי בן חיים היצהרי", דו האסט אונז ארויסגעזאגט דיין וואונש אריינצוגעהן אין אונזער אגודה און צו נעהמען אויף זיך אלע איהרע פליכטען; נאך איינינע מינוטען קומסטו אריין אין איהר בונד און דו וועסט זיך רעכענען צו איינעם פון איהרע פאהן־טרעגער, נאר איידער דו וועסט מאכען

דעם דאָזיגען שריט, וועל איך דיר אויסזאָגען דעם נאָמען פון אונזער אגודה און וועל צו דיר ריידען נאָך אייניגע זאכען וועגען איהרע פרינציפּען און איהרע יסודות און די פליכטען פון איהרע חברים".

"אונזער אגודה האָבען מיר א נאמען געגעבען "בני משה", ווייל מיר האָבען דעם נאמען פון אונזער געזעץ-געבער גענומען פאר אונזער סימבאָל, כדי מיר זאָלען זיך בעמיהען צוגלייכען זיך צו איהם; יעדער מענש קען זיין ווי משה, האָבען אונז געלערנט אונזערע חכמים; יעדערער פון אונז מוז מאכען זיין צוועק אין לעבען צו טהאָן גוטעס צו די קינדער פון אונזער פאָלק. מיר זאָגען אזוי, ווי ער איז געוועזען דער עניו פון דער גאנצער מענשהייט, אזוי מוזען מיר אויך זיך בעמיהען צו זיין בעשיידען און צו דערווייטערען זיך פון דער מיאוסער מדה-גאוה, און אזוי ווי ער איז ארוים פון זיין גרויסקייט צו זעהען און צו שטודירען די לאגע פון זיינע אומגליקליכע ברידער, און האָט געווידמעט זיין גאנץ לעבען צו העלפען און צו בעפרייען זיי, אזוי ליגט אויך אויף די גרויסע פון אונז דער חוב צו פערגעסען יעדער זיין הויכע מעמד און נעהמען אנטהייל אין דעם פאָלקס לײדען און העלפען איהם; אזוי ווי ער האָט זיך ניט ענטזאגט צו פיהרען אונזערע עלטערען צו דעם הייליגען לאנד, והגם ער האָט געוואוסט, אז ער אליין וועט אהין ניט אריינקומען; אין דער לאנד מואב וועט ער בעהאלטען ווערען, און קיינער וועט צומאָל ניט וויסען וואו זיין קבר איז, זיין אָרט וועט אן אנדערער פארנעהמען, זיינע קינדער וועלען איהם ניט ירש'ענען, — אזוי אויך טאָרען מיר ניט אויפהערען צו ארבייטען פאר דעם גליק פון אונזער פאָלק, אומצוקעהרען איהם צו זיין לאנד, ווען אפילו מיר אליין וועלען ניט זוכה זיין צו זעהען דאָס לאנד, ווייל אונזער ארבייט מוז זיין ניט פאר אונז, נאָר פאר אונזערע קינדער, פאר די שפּעטערע דורות".

"די פּרינציפּען פון אונזער אגודה לערנען אונז, אז דער גאנצער וועג איהרער איז נאָר מאָראל, און דאריבער דארפען מיר זעהען, אז אונזערע אלע חברים זאָלען זיין מאָראליש אויף דער העכסטער שטופע; און דאָס איז איינע פון די אורזאכען, וואָס מיר האָבען געפונען פאר נויטיג צו בעהאלטען דעם נאמען פון אונזער אגודה און אונזערע טהאטען פון דער וועלט, כדי עס זאָל ניט אריינדרינגען צו אונז קיין אנמאָראלישע מענשען, וועלכע בעזיצען שלעכטע מדות, ווי קנאה, שנאה, מחלוקת, שטארקען עגאָאיזם, רודפי כבוד, אָדער מענשען מיט א נייגונג צו אסימילאציע".

"מיר מוזען אונטערזוכען יעדען מיטגליעד זיין כאראקטער, זיין אויפפיהרען זיך מיט מענשען, זיין נאציאָנאלען בעוואוסטזיין, אום ער זאָל זיך אריינפּאסען אין אונזער געזעלשאפט, און ער זאָל ווערטה זיין צו טראָגען אויף זיך דעם ערהאבענעם נאמען "בן משה".

"די ערשטע פליכט פון יעדען חבר איז, ער זאָל זעהען פארבעסערען זיין

גייסטיגען לעבען, זיין אויפפיהרונג, און ער מוז תמיד געדענקען, אז ער איז א ״בן משה״, א זוהן צו אונזער טרייען פיהרער, וועלכער האט ארויסגענומען זיין פאלק פון שקלאפעריי, אבערגלויבען, געצענדיענעריי, צו א גייסטיגער פרייהייט, צו א ריינער הייליגער אמונה״.

״יעדער פון אונזערע חברים מוז זיין צוגעבונדען מיט זיין גאנצער נשמה צו דעם רעיון: ״תחית ישראל בארץ ישראל״, און זאל זיך ניט ענטמוטהיגען פון צו ארבייטען פאר דעם רעיון, ווען אפילו ער איז איבערצייגט, אז עס איז ניטא קיינע האפנונג אויסצופיהרען אונזער געדאנק אין אונזער דור, אדער אפילו אין דעם צווייטען דור נאך אונז״.

״יעדער פון אונז מוז זיין איבערצייגט, אז כל זמן מיר וועלען ניט בעקומען צוריק אונזער פאטערלאנד, וועלען מיר קיין רוהע ניט געפינען אין די אלע פרעמדע לענדער, נידעריגע, פערשקלאפטע, אונטערדריקטע, וועלען מיר זיין, אזוי ווי מיר זיינען געווען אין אונזער צוויי טויזענד יאהריגען גלות; מיר טארען קיינמאל ניט פערגעסען, אז דאס לעבען, וועלכען מיר געבען איבער אונזערע קינדער און אונזערע קינדער צו זייערע קינדער ביז אייביג, וועט זיין ארים, אומגליקליך, פול ערנידערונג און גייסטיגער שקלאפעריי, און יעדער דור וועט זאגען ״נוח לו שלא נברא משנברא״, און ער וועט זעהען, אז ער איז רעכטלאז, שוצלאז, און קיינער וויל איהם ניט ראטעווען״.

״כל זמן ישראל וועט זיך ניט אומקעהרען צו זיין לאנד, און זיינע קינדער וועלען זיין צושפרייט צווישען די פעלקער, אזוי ווי מיר היינט, וועלען אונזערע שונאים אלץ טרעטען אונז מיט די פיס און וועלען אונז טיעף ערנידעריגען. דיזער בעוואוסטזיין, דאס אויב מיר וועלען ניט פאר אונז, וועלען מיר זיין געגען אונז. וועט אין אונז אריינבלאזען א נייעם לעבענסגייסט און וועט אונז אויפהויבען צו דער מדרגה פון א לעבעדיג פאלק״.

״נאך מזרח, נאך מזרח לאמיר אויפהויבען אונזערע אויגען, דער טוי פון בארג חרמון, וועלכער נידערט אראפ אויף די ציון בערג, וועט זיין פאר אונז דער לעבענס טוי אויפצולעבען אונזערע טרוקענע ביינער. און פון די הייליגע בערג וועט אונזער מארגענשטערען ערשיינען מיט אן אייביגע שיינענדע ליכט, אזוי ווי די ליכט וועלכע האט בעלייכטעט אונזערע עלטערענס אויגען פון דעם בארג חורב דורך משה׳ן דעם געטליכען מאן״.

זעקסטער קאפיטעל

אין דער רוסישער שטאָדט כארקאָוו, וואו איך האָט געדארפט געבען שוחד דעם פּאָליציייסקי איך זאָל מעגען בלייבען דאָרט עטליכע טעג, בין איך ארייגגעצוימען געוואָרען אין דער היילינער אגודה. — די רעדע פון ראש האגודה איז פערבליבען אויף אייביג אין מיין זכרון.

איך ווער א חבר אין "בני משה"

ווען דער ראש האגודה האָט גערעדט די לעצטע ווערטער מיט דעם גאנצען ברען פון זיין נשמה, האבען מיינע אויגען טרערען גענאָסען און אויך אלע חברים זיינען געווען גערירט.

נאכהער האָב איך געענטפערט מיט מיין הבטחה:

"מיט מיין טיעפען גלויבען און אין דעם נאָמען פון אלעס וואס איז טהייער און היילינ פאר מיר, בין איך מבטיח אָפּצוהיטען אלע געזעצען פון דער אגודה, אין וועלכער איך קום היינט אריין. איך בין מבטיח צו ערפילען אלע געזעצע אין יעדען אָרט און אין יעדער צייט, ווי ווייט איך וועל נור קענען, און אויך צו בעהאלטען דעם סוד פון דער אגודה, ווען אפילו איך וועל ארויס פון איהר. אָט דאָס אלעס בין איך מקבל אויף זיך מיט מיין גאנצען הארצען אָהן שום פאלשקייט, אָדער וועלכען תנאי און הינטערגעדאנק. עדות זייט איהר אלע, מיינע ברידער, וועלכע שטעהען דאָ מיט מיר, און דאָס וועט זיין פאר איך מיין גאנצע איבערגעבענהייט מיט דעם פריעדענס-בונד, אמן!"

אלע חברים האבען אויסגערופען "בואך לשלום, אחינו!" און דער ראש האגודה, הערר שאכעוויטש, האָט ווידער גערעדט צו מיר אָט די ווערטער:

"בואך לשלום, אחינו! געבענשט זאָלסטו זיין צו גאָט און צו זיין פאָלק ישראל; געבענשט זאָלסטו זיין צו אונז אלעמען פאר דיין געבען דיין האנד צו אונז צו ארבייטען צוזאמען די היילינע ארבייט, ישראל'ס ארבייט; געבענשט זאָלסטו זיין און געבענשט זאָל זיין דיין נייער וועג אויף וועלכען דו האָסט זיך יעצט געשטעלט. דיין וועג איז א לאנגער און שווערער, און אויף יעדען טריט איז ער פול מיט פערשיעדענע שטרויכלונגען. פיעל קרעפטען זיינען נויטיג אָפּצוראמען זיי, אבער עס איז ניטאָ קיין היילינערער וועג פאר א איידען. דער וועג פיהרט נאָך מזרח, נאָך ציון, צו ישראל'ס ווידער אויפלעבונג, אין ארץ ישראל!"

"אויף די טייכען פון בבל, דאָרט זיינען געזעסען אונזערע עלטערען; זיי האבען געוויינט, ווען זיי פלעגען זיך דערמאָהנען אָן ציון; זיי האבען דערמאָנט

דעם שטאַלץ פון זייער פאָלק און זיין פּראַכט פון אמאָל, זיין פיין און זיין ער־נידערונג היינט, און זיי האָבען יאָמערליך געוויינט. דאַמאָלס האָבען זיי גע־שוואָרען אז אויף אייביג וועלען זיי ניט פערגעסען ציון זייער אידעאל און אויף אימער זאָלען זיי בלייבען טריי צו זייער לאַנד.״

״קלינגט נאָך אין דיינע אויערען, דו, זייער ווייטער זוהן, דער ווידער־קלאַנג פון יענעם שרעקליכען געוויין זייערען? הערסטו איהם נאָך דורך די טויזענדער יאָהרען, וועלכע האָבען פון יענער צייט פּערפלאָסען, דורך די ימים, די ווייטע לענדער, וועלכע שיידען פאַנאַנדער צווישען דיר און זיי? הערסטו נאָך די שרעקליכע שטימען, וועלכע קומען פון די ברענענדיגע שייטערהויפענס און דערלאַנגען ביז צו די הימלען? קענסטו מיט זיי צוזאַמען אויסשרייען: ״אויב איך וועל דיך פערגעסען, ירושלים, זאָל מיין רעכטע האַנד פערגעסען ווערען; מיין צונג זאָל זיך צו מיין גומען צוקלעפּען אויב איך וועל דיך ניט געדיינקען! ?

״דו ביזט איינער פון דעם פאָלק ישראל, א זוהן פון דעם גרויסען פאָלק, וועלכער וואַלגערט זיך שוין טויזענדער יאָהרען איבער דער גאַנצער ערד און נאָך היינט אויך שטעהט ער אין געפאַהר ביי דעם שרעקליכען תהום פון פער־ניכטונג; הויב אויף דיינע אויגען צו אַלע פיער עקען פון דער וועלט און איהר ליינג און אין איהר ברייט, וועסטו זעהן דיין אונגליקליכע אומה צושפּרייט איבעראַל, זי האָט ניט קיין בעשטימטען אָרט.

״פון איין זייט זעהסטו די טייכען בלוט און טרעהרען גיסען זיך און פלייצען פון יאָהר צו יאָהר, פון יובל צו יובל און עס נעהמט קיין ענדע ניט; דו זעהסט ווי דער איד וואָגעלט זיך מיט זיין טאָרבע און זיין וואַנדערשטאָק, אַן ערני־דעריגטער, אונטערדריקטער און פערהאַסטער פון אַלעמען. פון דער אַנדער זייט זעהסטו זיינע זיהן און זיינע טעכטער זייענען איבערגעגאַנגען צו אַנדערע פעלקער, און שעהמען זיך מיט זייער אַלטער מוטער; פרעמדע וויינגערטנער היטען זיי, גרויסע קרבנות גיבען זיי אוועק פאַר זיי און זייער אייגענער וויינ־גאָרטען איז מיט דערנער פערוואַקסען און פערוווילדעט און פערלאָזען אויף אייביג...

״אַן אָרימע, פערוויסטע, רואינירטע, ניט קיין געטרייסטע ליעגט אונזער מוטער ציון אין פרעמדע הענד, און אויף איהר הייליגער ערד טרעטען פרעמדע פיס.

״אויב דו ווייסט דאָס אַלעס פערשטעהן — ניין עס איז נאָך ווייניג — אויב דו פיהלסט דאָס אַלעס אין דיין הארץ, אין דיין נשמה, אין דיין גאַנצען לע־בען ביז דיין לעצטען טראָפּען בלוט, דאַמאָלס ביזטו אונזערער. דאַן גיב אונז דיין האַנד און זיי געבענשט. און דו זאָלסט וויסען היינט, אַז ווען דו שטעהסט

פאר אונז, אז די מינוטען זיינען גרויסע און הייליגע אין דיין לעבען; דו גיסט דיין האנד צו דער אגודה, וועלכע טראגט אויף איהר פאן דעם נאמען פון דעם געטליכען מענש משה, וועלכע איהר הויפט פרינציפ איז די ווידערלעבונג פון פאלק ישראל אויף ארץ ישראל; און פון היינטיגען טאג און ווייטער ביזטו א כהן צו דער הייליגער אידעע, אויף איהר מזבח זאלסטו אפפערען דיינע בעסטע קרעפטען, קערפערליכע און גייסטיגע, ווען דו זיצט אין דיין הויז, ווען דו שטעהסט אויף און וואו דו וועסט זיך קעהרען און ווענדען זאל דיך תמיד די אידעע בעגלייטען, זי זאל זיין ווי א שאטען ביי דיין רעכטען האנד, אימער זאלסטו זיין גרייט צו איהר רוף מיט אלעם וואס דו וועסט קע־נען טהאן.

״אונזער ברודער! דעם גרויסען שריט, וועלכען דו האסט היינט גע־מאכט, ווערענדיג א חבר צו די ״בני משה״, איז גרויס און הויך ווי פאר דיר אזוי אויך פאר דיינע קינדער נאך דיר. דו מוזט ריכטען פון היינט אן דיין גאנץ לעבען אין דער שיטה. אונזערע הייליגע ביכער, פון אונזערע נביאים און משוררים, אונזערע חכמים און לעהרער זאלען שטענדיג זיין אפען פאר דיר, לערן זיי און שעפ פון דעם ריינעם קוואל דעם ריכטיגען גלויבען, אז אונ־זער גאט לעבט, אז דער אידישער שטערען וועט נאך ווידער אויפגעהן און שיי־נען. און דו זאלסט מיט אלע דיינע מעגליכקייטען איינפלאנצען דעם הייליגען אידעאל אין דיינע קינדער אום דו זאלסט זיין זיכער אז זיי זאלען אויך זיין איבערגעגעבען און טריי צו זייער פאלק, לאנד, תורה און שפראך, און זיי ווע־לען זיין גאט׳ס געבענשטע קינדער פון ישראל, קינדער פון ציון מיט זייער הארץ, נשמה און גייסט.

״געדיינק און היט: אז איינע פון דיינע האפנונגען און דיינע שטרעבונ־גען אין לעבען, די הייליגסטע, שעהנסטע און ערהאבענסטע איז — ציון.

״געדיינק און היט, אז דו ביזט א ״בן משה״ און אום דו זאלסט ווערטה זיין צו טראגען אויף זיך דעם נאמען און דו זאלסט קענען זיין א ביי־שפיעל פאר אנדערע, מוזטו זעהן אז דיינע וועגען אין לעבען זאלען זיין רו־היגע און פריעדליכע, צו געפינען חן ביי גאט און מענשען צוזאמען.

״אמת, צדק, משפט, שלום, ענות-רוח, גדל לבב, טהר נפש און אלע גוטע זיטען זאלען דיר בעלויכטען דיין לעבען, אום דאס פאלק זאל וויסען אז די איבערגעגעבענע צום ציון אידעאל זיינען אויך די בעסטע פון פאלק ישראל, און זיי זיינען ווערטה צו זיין לעהרער ביים פאלק און צו ווייזען איהם וואס גוט איז און וואס עס זיינען זיינע פליכטען.

״די צוקונפט פון דעם אידישען פאלק זאל זיין דער פונדאמענט פון דיין גאנצען לעבען. דארום מוזטו זיך אויפפיהרען אין אלגעמיין ווי א ריכטיגער איד, געהן מיט דיין פאלק, ליעב האבען איהם און קענען איהם, טייער האל־

טען זיינע זכרונות, זיינע גוטע מנהגים וועלכע שטאמען פון זיין טראדיציאן, פון זיינע עלטערען, פון זיין גליקליכער צייט און זיין געשיכטע.

״ברודער אונזערער! אט די און נאך אזעלכע זיינע דיינען פליכטען צו דיין פאלק און צו ציון בכלל, און דיין הארץ, דאס אידישע הארץ, וועט דיך לערנען צו וויסען יעדער זאך אין זיין צייט ווי צו פיהרען זיך אין לעבען ווי איינער פון די ״בני משה״, צו וועלכע דו האסט זיך היינט איבערגעגעבען.

״פערגעס ניט, אז אין דער צייט וואס עס ווערט בעהאנדעלט א הויכע ערהאבענע וועלט אידעע, דאמאלס שפיעלט דער פרט קיין ראלע ניט, דאן זיינען מיר אלע פון קליין ביז גרוים מחויב איינבויגען אונזערע קעפ און צו זיין שקלאפען צו דעם רעיון, וואס מיט זיין ליכט ווערען מיר בעלויכטען און געהייליגט און אויף זיין מזבח מוזען מיר זיך מקריב זיין אהן שום פניות.

״ברודער אונזערער! הארטנעקיג זיינען מיר געווען נאך פון אמאל אז, און ביים אורשפרונג, אלס נייגעבארען פאלק, האט זיך שוין אונזער גרויסער הייליגער פיהרער פערקלאגט אויף אונזער קשיות עורף, אז אין דער צייט ווען פון אויסוויינינג ווערען מיר געטראטען ווי ווערים און מיר פראטעסטירען ניט, איז אינעווייניג וויל יעדערער פון אונז זיין דער ראש וראשון, און שנאת חנם, עגאאיזם און עהרגייציגקייט האבען אונז פערדארבען און געמאכט צו שאנד. אט מיט די אונזערע נאציאנאלע פעהלערען מוזען מיר ״בני משה״ קעמפפען ווי ווייט מיר וועלען קאנען; דאס איז דער אנפאנג פון אונזער ערלייזונג, דא־רום מוז יעדער ״בן משה״ איינגעוואהנען זיך צו א לעבען פון אחדות, ניט פון שנאה, קנאה, און די אלע שלעכטע גלות־זיטען, וועלכע האבען זיך אין אונז איינגעגעסען, און נאר דאן איז דא האפנונג צו אונזער ערלייזונג.

״ווען דו פערשטעהסט און דו פיהלסט אט די אלע זאכען און דו נעהמסט אויף זיך פרייוויליג אלס א הייליגע פליכט צו ערפילען טריי אונזערע אלע תנאים — ביזטו אונזער ברודער. און אין נאמען פון אונזערע אלע חברים פון דער אגודה פון נאהענטען און פון ווייטען גיבען מיר דיר אונזער האנד, אז דו זאלסט זוכה זיין צו זעהן די טרייסט פון דיין פאלק, אז נאך פאר דיין לעבען זאל ער פערפלאנצט ווערען אויף זיין הייליגען באדען, און דער אי־דישער שטערען זאל ווידער אנפאנגען צו שיינען — אמן! אמן! אמן!״

עס איז אונמעגליך פארצושטעלען דעם איינדרוק, וועלכען די רייד האבען אויף מיר געמאכט אין יענעם הייליגען אווענט. איך האב מיך געפיהלט ווי אין אנדער וועלט, א וועלט פון גייסטיגקייט, פון ליכט מיט שיין. ווי א צוגעשמידעטער בין איך געשטאנען די גאנצע צייט אויף מיין ארט, מיינע אויגען זיינען געווען אויפגעהויבען צום ״ראש האגודה״, זייז שטימע האט זיך געהערט

ווי פון א ווייטען וואלקען... מיין נשמה האט איינגעשלונגען ווארט נאך ווארט, און דאס הארץ איז פול געווארען מיט הייליגע געפיהלען.

גלייך האבען זיי מיר איבערגעגעבען דעם צייכען פון דער ״אגדת בני משה״, ווי איינער זאל זיך בעקענען מיט׳ן צווייטען ווען זיי בעגעגענען זיך. איינער האט געזאגט צום צווייטען: ״לא ולא״, און דער צווייטער האט געענטפערט: ״לא כהתה עינו ולא נס לחו״.

פון דאמאלסט אן בין איך געווארען אן אנדער מענש. כמעט אויף יעדען טראט האט מיך בעגלייט די איבערצייגונג, אז איך בין ניט קיין סתם איד, נאר א ״בן משה״, דאס הייסט, מיינע פליכטען זיינען גרויס צו מיין פאלק און צו מיין לאנד.

זיעבעטער קאפיטעל

יעקאטערינאסלאוו, די גרויסע דרום-רוסישע שטאדט. — די אידען און דער אידישער חנוך דארטען. — אידישע קינדער קענען ניט קיין עברי. — דער אלטער אידישער כלל-טוער מיכל מיידאנסקי, זיין הדרת פנים און די גייסטיגע שלמות. — חיים (וויטאל) לעוואנדא, וועלכער איז פריהער געווען אן אסימילאטאר און איז דער־נאך געווארען א חובב ציון. — רש״י סטאניסלאווסקי.

א בעזונדערען איינדרוק האט געמאכט אויף מיר די שטאדט יעקאטע־רינאסלאוו. זי האט דעם כאראקטער פון איינע פון די גרויסע רוסישע שטעדט, די רוסישע שפראך הערשט דא איבעראל אין הויז און אין גאס, זאגאר אונ־זערע אידען רעדען צווישען זיך בלויז רוסיש, און דאך האב איך אין איהר געפונען פיעל נאציאנאלע אידען, וועלכע זיינען איבערגעגעבען מיט זייער גאנצער נשמה דעם אידענטהום בכלל און דעם ציוניסטישען רעיון בפרט.

יעקאטערינאסלאוו איז איינע פון די גרויסע שטעדט אין דרום רוסלאנד. זי איז געבויט געווארען אין אכטצעהנטען יאהרהונדערט פון דער קייזערין יעקאטערינא די צווייטע, און די שטאדט טראגט איהר נאמען. א קופערנער מאנומענט אין איהר געשטאלט מיט איהר נאטירליכער גרויס און שעהנקייט שטעהט אין מיטען דעם בולוואר ביי דעם גרויסען פאטיאמקינס פאלאץ. דער דניעפער האט אויך פיעל צוגעהאלפען צו מאכען איהר בעריהמט דורך דעם ריעזיגען אימפארט און עקספארט. די שטאדט לעבט, די בעוועגונג איז גרויס און די איינוואהנער מאכען זעהר א שעהנעם לעבען, און ניט אומזיסט האט מען איהר דעם נאמען געגעבען ״די צווייטע אדעס״.

מיט גרויס פערגעניגען האב איך געשפאצירט פריי איבער איהרע בול־ווארען, מערק און די ברייטע גאסען, בעטראכט דאס קאכינגע לעבען, געשטודירט דאס לעבען פון אונזערע אידען און זייער מאטעריעלישען און גייסטיגען צושטאנד, און איך האב ניט געפונען פאר נויטיג צו אויסמיידען די פאליציי מיט די זשאנדארען ווי איך האב געמוזט טהאן אין כארקאוו. איך האב מיך געפיהלט פריי אויף מיין יעדען טריט, ווייל איך האב געוואוסט אז איך געפין זיך אין א אידישער שטאדט. אבער דיעזען גליקליכען געפיהל האט ניט יעדערער, מען מוז פריהער פערזוכען דעם טעם צו לעבען אין איינער פון די "פערבאטענע" שטעדט, צו וואהנען דארט און צו קויפען דאס רעכט צו אטעמען ביי דער פערפלוכטער פאליציי, נאר דאן קען מען פיהלען דעם טעם פון אומגעהן פריי אהן שרעק און אטעמען פריי, ווי יעדער בריאה אויף גאט׳ס וועלט...

ווינטערצייט בין איך געקומען נאך יעקאטערינאסלאוו. מיינע רעדען, וועלכע איך האב גערעדט אין די לאנגע ווינטערדיגע אווענטען פאר איבערגעפילטע שוהלען, האבען געמאכט א גרויסען רושם אויף מיינע טויזענדער צוהערער. דעם גרעסטען טהייל פון מיינע רעדען האב איך געווידמעט דער אידישער ערציהונג, ווייל איך האב דארט געפונען דעם חנוך זעהר פערלאזען; דאס רוב אידישע קינדער האבען צום מאל ניט געקענט קיין עברי, און ווען עס איז געקומען פסח און די פארשטעהער פון דער גרויסער "קאר־שול" האבען מיך געבעטען צו רעדען פאר "הזכרת נשמות", האב איך גערעדט מיט פיעל ביטערניש איבער דער ערציהונג, וועלכע פערדארבט די יונגע קינדערשע נשמות, דערוויטערט זיי פון זייער פאלק, פון דער תורה, ביז זיי ווערען אפגעריסענע אברים פון אידישען פאלק. "ניט מזכיר נשמות זיין פון אונזערע טויטע עלטערען ברויכען מיר דא — האב איך אויסגעשריען — **נאר די לעבע־דיגע** נשמות פון אונזערע קינדער, וועלכע שטארבען אפ פון אונז." א נייעם "יזכור" מיט א נייעם נוסח דארפען מיר זאגען: "**יזכור אלהים את נשמות** בנינו !..."

צווישען די אידישע פיהרער האב איך געפונען פיער גרויסע אידען, וועלכע האבען זעהר פיעל אויפגעטהאן פאר דער אידישער געזעלשאפטליכקייט דארטען און נאך מעהר פאר׳ן רעיון פון חבת־ציון.

דער ערשטער איז געווען דער שעהנער, גוטער אלטער מר מיכל מיידאנסקי. דער מוטהיגער פיהרער איז געווען איינער פון די גרויסע שעהנע אידישע טיפען פון דעם פאריגען יאהרהונדערט, וואס זיינען היינט א יקר המציאות. ער איז ווירקליך געווען א נאציאנאלע פיגור. ווען ער פלעגט שפאצירען איז גאס, האט ער צוגעצויגען ווי מיט א מאגנעטישער קראפט די פארבייגעהער, אידען און קריסטען, מיט זיין שעהנער הויכער פיגור, מיט זיין ליכטיגען גע־

זיכט, שטראהלענדע אויגען, פול מיט יונגען פייער, און מיט זיין ווייסער לאנ־גער בארד און לאנגע ווייסע האר אויף זיין ריעזיגען קאפ.

און ווי שעהן און ריין ער איז געוועזן קערפערליך, אזוי הויך און ערהא־בען איז ער געוועזן גייסטיג. קלוג, שארפזיניג, צוגעלאזען און פריינדליך צו אלעמען. ער פלעגט פשוט בעצויבערען די אלע, וועלכע פלעגען קומען אין בע־ריהרונג מיט איהם. מיט זיין שארפזין, הומאר און רייכע אנעקדאטען פון אמת אידישען לעבען. אויסער זיין בילדונג אין אייניגע שפראכען איז ער אויך געוועזן א גרויסער העברעער און תלמודיסט. זיין הויז איז געוועזן אפען פאר אלע רבנים, חכמים און משכילים, עצות־פרעגער, דורכרייזענדע, וועלכע הא־בען געברויכט מאטעריעלע שטיצע. ער איז געוועזן צימליך רייך, פערנעהמענ־דיג די שטעל פון דירעקטאר אין דער שטאטישער באנק. ער איז געוועזן בעפריינ־דעט מיט די גובערנאטארען און די אלע קייזערליכע בעאמטע, און זיי האבען איהם קיינמאל ניט ענטזאגט ווען ער פלעגט פון זיי פערלאנגען א טובה פאר דעם אדער פאר יענעם אידען, און טובות פערלאנגער האט ער געהאט איבער גענוג.

אין יעקאטערינאסלאווער גובערניע איז שוין געוועזן בעוואוסט אז אין אן עת צרה מוז מען זיך ווענדען צו מיכאיל וולאדימיראוויטש מיידאנסקי, און ער וועט שוין די זאך גוטמאכען, ווייל ער איז געוועזן דער אמת׳ער ביינער אידישער שתדלן פון דעם בעסטען אידעאליסטישען סארט. ווען אלעקסאנדער דער דריטער האט איינגעלאדען א אידישע קאמיסיע פון די אלע גובערניעס, וואו אידען האבען געהאט דאס רעכט צו וואהנען, צו בעראטען זיך מיט זיי וועגען דער אידישער פראגע, איז דער הערר מיידאנסקי בעשטימט געווארען דורך דעם גובערנאטאר צו זיין איינער פון דער קאמיסיע. ווען דער קייזער האט איהם דערזעהן, האט ער איהם מיט א בעזונדער אכטונג אויפגענומען און האט זיך ספעציעל מיט איהם אונטערהאלטען וועגען דער אידישער לאגע אין יעקאטערינאסלאוו.

דער צווייטער צו איהם איז געוועזן דער בעריהמטער אדוואקאט חיים (וויטאל) לעוואנדא, א ברודער פון דעם בעוואוסטען רוסיש־אידישען ראמא־ניסט לייב לעוואנדא. ער איז געוועזן איינער פון די תלמידים פון דער היסטא־רישער ווילנער ראבינער שול, און, ווי דער רוב פון דעם סארט תלמידים פון דער תקופת ההשכלה, איז ער געוועזן אין אנפאנג א ברענענדיגער אסימילא־טאר גלייך מיט זיין טאלאנטפאלען ברודער. אבער נאך די פאגראמען אין אלעקסאנדער דעם דריטענס צייט האבען זיך ביידע ברידער איבערגעגעבען צו זייער פאלק און האבען זיך ביידע געווידמעט דעם רעיון פון ״חבת ציון״. אזוי ווי זיין גרויסער ברודער האט ער אויך געשריבען פלאמענדע ארטיקלען

אין דער רוסיש־אידישער פרעסע און האט אנגעפיהרט א העפטיגען קאמפף מיט זיינע געווזענע חברים די אסימילאטארען.

א גרויסען נאמען האט ער זיך ערווארבען מיט זיין בוך וועגען די אידישע בעגרענצונגען אין רוסישען קאדעקס אונטער דער הערשאפט פון די ראמאנאווס. ער האט פיעל געלייסטעט פאר אידען אין דעם רוסישען געריכט און אלע ריכטער און בעאמטע פלעגען איהם עהרען פאר זיין וויסען און נאך מעהר פאר זיין נאבעלען און ארענטליכען כאראקטער.

צווישען זיי איז געווען דער בעוואוסטער ליטעראט רש״י סטאניסלאווסקי, דער אידעאליסטישער שרייבער, וועלכער האט זיין גאנצען לעבען געווידמעט צו יודאאיקא און האט געשריבען וויסענשאפטליכע מאמרים אין רוסיש, דייטש און העברעאיש. ער האט אויך פיעל מיטגעהאלפען דער ״חובבי ציון״ בעוועגונג און ער איז געווען איינער פון די פלייסיגע עסקנים. ער איז געווען בעליעבט און געשעצט אין דער גאנצער שטאדט פאר זיין גוטען און אויפריכטיגען כאראקטער און פאר זיין צוגעלאזענקייט צו די ארימע לומדים און משכילים.

אכטער קאפיטעל

מנחם מענדיל אוסישקין. — אין זיין יוגענד האט ער ארויסגעוויזען זיין אויסערגעוועהנליכען טאלאנט. — דער יונגער אינזשעניר האט מיט זיין שטארקען כאראקטער, ארגאניזאטארישער קראפט און גראדען שכל איבערגענומען די גאנצע בעוועגונג אין זיינע הענד. — אוסישקין׳ס חתונה מיט דער טאכטער פון אפיקורס און אסימילאטאר סערגעי פאוולאוויטש פאליי. — ווי דער אפיקורס איז חוזר בתשובה און ווערט א חובב ציון.

ער איז נאך דאמאלס געווען זעהר יונג, נאר וואס געענדיגט אין מאסקווא אלס ״גארנער אינזשעניר״, אבער תיכף ווי ער איז אנגעקומען נאך יעקאטערינאסלאוו, האט ער באלד בעוויזען זיין אונגעוועהנליכען טאלאנט אלס פיהרער. שוין דאמאלסט האט מען אין איהם געזעהן די סמנים פון זיין שטארקער פערזענליכקייט, זיין אונגעוועהנליכע ווילענסקראפט און זיין שטארקען גייסט. מיט זיין גאנצער יונגער ברענענדיגער אידישער נשמה האט ער זיך איבערגעגעבען צו דעם נאציאנאלען געדאנק און ער איז געווארען דער ראש וראשון אין דער גאנצער בעוועגונג. אלע חברים האבען געפיהלט אז דער יונגער אינזשעניר וועט אמאל שטעהן אין דער אנפיהרונג פון דער ציוניסטישער בעוועגונג אין רוסלאנד.

ווי שטארק די "חבת ציון" בעוועגונג אין די אכציגער יאהרען האט גע־ווירקט אויף די יונגע לייט, וועלכע האבען זיך דערוויטערט פון אידענטהום, קען אונז דיענען דער איינער עפיזאדע, וועלכער איז נוגע צו אוסישקין׳ס ביאגראפיע.

אוסישקין איז בטבע געוועזן א פרומער, האט זיך אויפגעפיהרט אין אוני־ווערזיטעט אין מאסקווא אזוי ווי ער האט זיך אויפגעפיהרט ביי זיינע פרומע עלטערען אין הויז אין שקלאוו, דריי מאל א טאג גדאווענט, געגעסען כשרות, שבת געהיט ווי אלע גוטע פרומע אידען. ער איז געוועזן רבי שמואל מאהלי־ווער׳ס ליעבלינג און אויך פון די אלע רבנים, וועלכע זיינען געוועזן נאהענט צו די חובבי ציון. אויך די יעקאטערינאסלאווער פרומע חובבי־ציון זיינען שטאלץ געוועזן מיט איהם פאר זיין פרומקייט. פלוצים האט זיך פערשפרייט א קלאנג אז אוסישקין האט זיך מתחתן געוועזן מיט דעם אינזשעניר פאליי און האט זיך פער׳קנס׳ט מיט זיין טאכטער. דיעזער רומאר האט געטראפען אלע פרומע אידען ווי א דונער אין א לויטערען שעהנעם טאג.

סטייטש, ווי קען דאס געמאהלט זיין? דער אינזשעניר סערגיי פאוולא־וויטש פאליי איז בעוואוסט פאר א פאלקעמענעם פריידענקער, אן אמת׳ען אסימילאטאר פון דעם טיף פון א מומר להכעיס, וועלכער האסט אידען מיט אידישקייט ווי א איד האסט דעם "מפרים פרסה". זיין פאטער, דער אלטער רבי פייטעל פאליי, איז א חב"ד׳נער חסיד מיט פאות׳ן און מיט א שטריי־מעל. זיין תכשיט, דעם בן יחיד שמריה׳ן האט ער ערצויגען על דרך התורה והחסידות. ווען ער איז נאך געוועזן א קינד, שמערעלע, האט ער שוין דעם "תניא" און "לקוטי תורה" געלערענט, נאר פלוצלונג רחמנא לצלן, איז דער יונגער שמעריל נתפקר געווארען און האט ארויסגע׳גנב׳עט פון זיין רייכע חסידישען טאטען א היבשען בייטעל מיט געלד, און האט זיך אליין אויך ארויסגע׳גנב׳עט פון פאטער׳ס הויז, און איז אוועק נאך מאסקווא שטודירען. זעקס יאהר זיינען פערגאנגען און פון שמריה רבי פייטעל׳ס זוהן איז גע־ווארען סערגיי פאוולאוויטש פאליי. ער האט זיך אומגעקעהרט פון מאסקיוער פאליטעכניקום אלס אינזשעניר, אנגעטהאן אין א יוניפארם, מיט א גאלדענעם שטערען אויף זיין הוט. ער האט זיך בעזעצט אין יעקאטערינאסלאוו, זייז געבורטסשטאדט, אלס גרויסער געשעפטסמאן. מיט זיין פאטער האט ער זיך ניט בעגעגענט, ווייל דער פאטער האט איהם ניט געוואלט זעהן, און פון גרויס שנאה צו זיין בן יחיד האט ער נאך רודף געוועזן אלע משכילים און חובבי ציון אויך. דער אלטער פאליי פלעגט אויסמיידען ניט צו געהן נעבען זיין זוהן׳ס הויז, ווייל עס שמעקט דארטען — זאגט ער — חזיר פלייש. דער יונגער האט געווייכט פון פאטער׳ס הויז, ווייל ער קען ניט ליידען דעם קוגעל־צימעס ריח פון זיין טאטענ׳ס הויז. פלוצלונג איז בעוואוסט געווארען, אז דער יונגער פרוו־

מער אינזשעניר אוסישקין איז פער׳קנס׳ט געווארען מיט דעם אסימילאטא־רישען אינזשעניר פאליי׳ס טאכטער.

הימלען עפענט זיך! די חובבי ציון אין יעקאטערינאסלאוו זיינען גע־גאנגען מיט אראפגעלאזענע קעפ. מען האט זיך מיט זיי גערייצט: זעהט, אייער גרויסער נאציאנאליסט, אייער צדיק, וועלכער פרעדיגט רעליגיאן און טראדיציאן, האט זיך פערקויפט פאר געלד. אבער עס האט קיין פיעל צייט ניט גענומען און עס האט זיך דערהערט אין שטאדט, אז סערגיי פאוולאוויטש פאליי האט מטהר געווען זיין גאנצע הויז, מזוזות אין די טירען אריינגעשטעלט; די טרפה כלים אויסגערואמט, די גוי׳אישע קעכין ענטזאגט, נייע געפעס גע־קויפט, און א כשר׳ע אידישע קעכין אריינגענומען, אידישע ספרים מיט א גרוי־סען ווילנער ש״ס מיט רמב״ם אריינגעשטעלט אין זיין ביבליאטעק און איז געווארען א פאלקאמענער "בעל תשובה". נאכהער איז געפייערט געווארען די חתונה. אלע רבנים זיינען געווען אנוועזענד און זיי האבען נהנה געווען פון דער "סעודת מצוה", זיי האבען משמח געווען חתן־כלה און געקושט זיך מיט דעם בעל תשובה. זאגאר דער אלטער רבי פייטעל פאליי האט זיך איבערגע־בעטען נאך צעהנדליגער יאהרען פון צארן און האס. פון גרוים שמחה האט דער אלטער פאטער געוויינט און האט געמאכט "שהחיינו" מיט "שם" און "מלכות". וואס ער האט זוכה געווען אויף דער עלטער צו זעהן זיין בן יחיד ווידער א אידען. ער איז ארויפגעפאלען פון פיעל התרגשות הנפש אויף אוסיש־קין׳ס האלז און האט אויסגעשריען: דו, מיין קינד, האסט אין זיך פונקען פון אליהו הנביא׳ס נשמה, דו האסט משיב געווען מיין פאטערליכע הארץ צו מיין זוהן און מיין זוהנס הארץ צו מיר.

און פון דאמאלס אן איז דער אלטער חסיד, רבי פייטעל, געווארען א ווארימער "חובב ציון", און האט מיטגעהאלפען דער בעוועגונג.

אין יעקאטערינאסלאווער גובערניע געפינען זיך אידישע קאלאניעס, וואו עס ארבייטען געזונדע אידישע פויערים. די קאלאניעס זיינען נאך געגרינדעט געווארען אין ניקאלאי דעם ערשטענס צייט. דאס איז געווען אין דער צייט פון גרויסען הונגער, וואס עס האט אויסגעבראכען אין זאמוט און אין ליטא. דאן האט די רוסישע רעגיערונג ארויסגענומען הונדערטער אידישע פאמיליען פון דעם הונגער געגענד און האט זיי בעזעצט אין יעקאטערינאסלאווער און כערסאנער גובערניעס. די אידישע קאלאניעס לײדער האבען ניט בעגליקט צו ערציהען א דור פון ערד ארבייטער. די טיראנישע רוסישע בעאמטע האבען ניט דערלאזען דערצו. זיי האבען זיי דאס לעבען פערביטערט און זיי האבען זיי ניט געלאזען ענטוויקלען זיך נארמאל. די פאמיליעס, וועלכע זיינען נאך פערבליבען דארט, לעבען זעהר א שווערען לעבען און די קינדער זייערע פער־לאזען די קאלאניעס און צושפרייטען זיך איבער דער גרויסער וועלט.

אבער, די ארימע אידישע קאלאניסטען האבען מזכה געווען דאס אידי־שע פאלק מיט צוויי גרויסע ליכט, צוויי גרויסע פאעטען: **שמעון פרוג** און **שאול טשערניכאווסקי**. די צוויי שטערען שיינען מיט גלאנץ אין דער העב־רעאישער, רוסישער, אידישער ליטעראטורען. זיי האבען אין זייערע ליעדער אריינגעבראכט א נייעם טאן, וואס איז אונז געווען פרעמד טויזענדער יאה־רען: דעם "ריח השדה", דער גערוך פון פעלד. אין זייער פאעזי הערען מיר דאס ווידער־קול פון דעם נאטור־לעבען. מיר פיהלען אין זייערע ליעדער דאס פייער פון דער דרום־זון און מיר הערען דעם גערויש פון די שטארקע וועלען פון שטורעמדיגען דניעפער...

9טער קאפיטעל

קיעוו, די הייליגע רוסישע שטאדט. — דער פינסטערער מיטעלאלטער שוועבט פאר מיינע אויגען ווען איך זעה די גאלדענע דעכער פון די קלויסטערס און איך הער דעם גלאקען־געקלאנג. — קיעווער פאליציי האט א גוטען זכרון. — איך האב געזעהן ווי מען האט ארויסגעטריבען הונדערטער אידען, וועלכע האבען ניט געהאט קיין וואוינרעכט אין קיעוו. — די בלעכענע פושקעס אין ביעלאיא ציערקאוו און מיין גערעכטער צארן אויף זיי.

פון יעקאטערינאסלאוו בין איך געפאהרען מיט'ן דניעפר נאך קיעוו. קיעוו, די "הייליגע" שטאדט, די הייליגקייט איהרע האב איך גלייך געפיהלט נאך איידער איך בין אריינגעקומען אין איהרע גרעניצען. צוזאמען מיט מיר אויף דעם פאראכאד זיינען געפאהרען עטליכע הונדערט רוסען "עולי רגל" נאך קיעוו, צו קניהען און מתפלל זיין אויף די הייליגע קברים פון די אפאסטא־לען, וועלכע ליגען דארט אין די היילען פון די "לאווריעס" נאך פון די צייטען פון דעם הייליגען וולאדימיר, דער קניאז, וועלכער האט אנגענומען פאר די רוסען די גריכיש־קאטוילישע רעליגיאן.

וואס נעהענטער איך בין צוגעקומען צו קיעוו, האב איך אלץ בולט'ער דערזעהן די הויכע קירכען מיט די גאלדענע דעכער און גרויסע צלמים. מיינע אויערען האבען דערהערט די קלינגערייען פון די גרויסע שווערע גלעקער, וועלכע ווארפען א שרעק מיט זייער גערויש. זיי עראינערען אן די שווארץ־געקליידעטע גלחים, די שווארצע ברענענדיגע ליכט מיט'ן רויכענדיגען ווייררויך — די אינ־קוויזיטארען פון מיטעלאלטער. די אלע "הייליגע" סימנים האבען מיך דער־מאהנט, אז איך קום איצט אין א שטאדט, וואו א איד ווי איך האט ניט קיין רעכט, אפילו צו אטהעמען אין איהר טאר איך ניט און ווער ווייס אויב עס וועט

מיר העלפען דער "אלגעמיינער פאספארט". װעלכער האט מיר געהאלפען אין קראקאװ ? װייל איך בין דאך יעצט אין דער "אמת׳ער הייליגער" שטאדט קיעװ װאו באגראן כמעלניצקי׳ס מאנומענט שטעהט מיט אזא שטאלץ...

װעגען די בעגראבענע הייליגע אין קיעװ װערט דערצעהלט אז עפּיזאד, אז װען אלעקסאנדער דער צװייטער איז געקומען אין קיעװ, האבען די פּאר־שטעהער פון די הייליגע לאװרעס זיך געװענדעט צו איהם מיט א ביטע, ער זאל ארויסטרייבען אלע אידען פון קיעװ, װייל די הייליגע װילען זיי ניט ליידען.

דער קייסער האט געענטפערט מיט א שמייכעל, אז די הייליגע קענען אין אמת׳ען ניט ליגען אין זייערע קברים צוליעב די אידען און זיי פערלאנגען ארויס־צוטרייבען פיעלע פאמיליעס און מאכען זיי היימלאז, גלויבט ער אבער ניט, אז זיי זאלען צוליעב דעם פערלאזען זייערע קברים, װייל קיין בעסערע און שעהנערע שטאדט װי קיעװ װעלען זיי ניט געפינען אין גאנץ רוסלאנד...

באלד װי איך בין נאך אריין אין שטאדט, האב איך גלייך דערזעהן דעם שרעקליכע מענשען־געיעג פון די בעװאוסטע קיעװער נאכטיגע איבערפאלען (אבלאװעס) אויף אידען, װעלכע האבען ניט קיין רעכט צו װאהנען אין דער הייליגער שטאדט. איך האב געזעהן װי צעהנדליגער פּאליציאנטען, מיט די בלויזע שװערדען אין זייערע הענד, פיהרען א מחנה אידען, מענער, פרויען, אלטע און יונגע, מאנכע יונגע פרויען מיט קליינע קינדער ביי די ברוסטען, אלע זיינען צונויפגענומען געװארען פון די פערשידענע טהיילען פון שטאדט און איצט זיינען זיי געפיהרט געװארען אין צענטער פון פּאליציי, און פון דארט װעלען זיי, װי ארעסטאנטען, אפגעשיקט װערען, יעדערער צו זיין שטאדט, װאו ער אדער זי איז געבארען געװארען.

די שרעקליכע סצענע האט אויף מיר געמאכט א געװאלדיגען איינדרוק און ניט װילענדיג האב איך אויסגעדריקט מיט ביטערניש : "הבט משמים וראה, כי היינו לעג וקלס בגוים, נחשבנו כצאן לטבח יובל !" "א, גאט פון הימעל, זעה װי מיר זיינען געװארען צו שאנד און צו שפּאט, מיר זיינען געגליכען צו א סטאדע שאף װעלכע װערט געפיהרט אין שלאכטהויז !"...

נאך פיעל שתדלנות האב איך בעקומען אז ערלויבניש צו בלייבען אין קיעװ צװיי װאכען און בפירוש איינגעשריבען אין פאספארט, אז אין דעם טאג װען עס װעט זיך ענדיגען די צװיי װאכען, מוז איך פערלאזען די שטאדט.

אין די צװיי װאכען האב איך פיעל גערעדט אין פערשיעדענע שוהלען. איך האב בעזוכט די אלע קיעװער משכילים, די רבנים, חכמים, און דעם פאעט יה"לל, װייסבערג, װעלכער איז געװען אן אויסגעצייכענטער העברעאישער פּובליציסט ; אהרן צייטלין, דער "אוטשאני יעװריי" ביי דעם גענעראל־גובערנאטאר ; דעם דאקטאר בענדערסקי, אן איבערגעגעבענער חובב ציון ; קאראסיק, דער צענזאר ;

די קויפלייט פאליקאווסקי און מארשאק און פריוואלסקי, און צוזאמען האבען מיר בעזוכט דעם אלטען העברעאישען ליטעראט אליעזר שולמאן. דער שרייבער האט אויף מיר געמאכט א בעזאנדערען איינדרוק. ער איז געווען זעהר הויך, שטארק געבויט און רייך — אזעלכע מעלות, וועלכע געפינען זיך גאנץ ווייניג צווישען משכילים און שרייבער. ער האט גערעדט טאקטיש, בעזאנדערס האט ער ליעב געהאט צו ריידען וועגען היינע'ן און בערנע, דער דייטש־אידישער ליטעראַרישער צווילינג וועגען וועלכע ער האט געשריבען זיין בוך "ממקור ישראל".

די צוויי וואכען זיינען מערקווירדיג גיך פערלאפען און די קיעווער פאליציי האט געהאט א גוטען זכרון, און אין דעם זעלבען טאג האט מען מיך פון קיעוו ארויסגעשיקט און איך בין אוועקגעפאהרען נאך ביעלא־ציערקאוו.

מיט דריי נעמען אין דריי פערשידענע שפראכען רופט מען די דאזיגע אוקראינער שטאדט: די העברעער רופען איהר "שדה־לבן"; די רוסען: ביעלאיא ציערקאוו און די חסידישע אידען רופען איהר ניט אנדערש ווי "שווארץ־טומאה", דאס איז א סארקאסטישע איבערזעצונג פון "ביעלאיא־ציערקאוו" די "ווייסע קירכע". אין דעם איבערזעצטען נאמען ליגט דער ביטערסטער פראַטעסט פון אונזערע עלטערען געגען דעם קריסטענטהום און פיעל פון די קריסטען, וועלכע פערשטעהען אידיש, זיינען ענטריסטעט אויף דעם סארקאסטישען נאמען.

דאס ערשטע מאל אין מיין לעבען איז מיר אויסגעקומען צו רעדען אין א ריכטיגער גרויסער חסידישער קלויז. די תנועות זייערע ביים דאווגען, דאס איבערגעטריבענע התלהבות, דאס ווארפען זיך און שאקלען זיך, האבען ניט געקענט מאכען קיין גוטען רושם אויף א געבארענעם און ערצויגענעם מתנגד אין א הונדערט פראצענטיגער מתנגד'ישער שטאדט, ווי סלוצק, די שטאדט, וועלכע איז פערשאלטען פון בעל שם טוב אז קיין חסיד זאל זיך אין איהר ניט געפינען.

ווען איך האב זיך געשטעלט רעדען אין דער דאזיגער חסידישער קלויז, האב איך געזעהן אז אויף די ווענט ארום און ארום זיינען אנגעקלאפט בלעכענע פושקעס. פריהער ביים דאווענען האב איך געזעהן ווי די חסידים טונקען אלע מאל איין זייערע הענד אין די דאזיגע פושקעס.

איך האב זיך ניט געפוילט און געכאפט א קוק אין די דאזיגע בלעכענע פושקעס און איך האב געזעהן אז זיי זיינען אויף העלפט אנגעפילט מיט וואַסער, גרין פארראסטעטע וואסער. דער מתנגד אין מיר האט ווידער אויפגעקאכט און אין מיין דרשה האב איך גע'מוסר'ט די חסידים פאר דער אומריינקייט צו האלטען וואסער אין אזעלכע כלים, וועלכע זיינען דורכגעגעסען פון ראסט און טראגען אין זיך סם. איך האב זיי אויך געבראכט ראיות פון דער

גמרא אז מען טאר ניט מתפלל זיין אין אומריינקייט, און איך האב זיי געבעטען זיי זאלען אומבייטען די בלעכענע פושקעס.

מיינע רייד האבען געווירקט און באלד האבען די יונגעלייט ארונטערגעריסען די פושקעס פון די ווענט. די עלטערע חסידים זיינען אויך איבערצייגט געווען אין מיין גערעכטיגקייט און זיי האבען דערפאר געשוויגען ווען די יונגע האבען געמאכט דעם פאגראם אויף די בלעכענע פושקעס.

אויף מארגען זיינען געקומען די גבאים פון דער קלויז און האבען געזאגט צו מיר בזה הלשון: ״נו, שוין, איהר האט שוין די אלטע פושקעס ארויסגעווארפען, אבער וואס זאלען מיר איצטער טהאן אהן פושקעס?״

איך האב געהייסען זיך שיקען דעם שמש און צוזאמען מיט איהם בין איך געגאנגען אין מארק, וואו איך האב איינגעקויפט עטליע צעהנדליג גלעזער, אויבען ברייט און אונטען שמאל. דערנאך בין איך געגאנגען מיט איהם צו א בלעכער און באשטעלט ביי איהם בלעכלאך צו די גלעזער און רינגען צו זיי און אזוי האבען מיר זיי דערנאך צוגעשלאגען צו די ווענט. די גלעזער האבען זיך געקענט לייכט ארויסנעהמען פון די בלעכלאך און די קלויז האט פון דאמאלס אן געהאט ריינע וואסער.

די דאזיגע פושקעס האט מען אין ביעלאיא ציערקאוו א נאמען געגעבען ״מאסליאנסקי׳ס פושקעס״.

איך האב דערצעהלט דעם דאזיגען עפיזאד, ווייל ער כאראקטעריזירט דעם דאמאלסדיגען צושטאנד אין די אידישע שטעדט און שטעדטלעך. עס איז נויטיג געווען אריינצוברייננגען ליכט אין אלע ווינקעלעך פון לעבען, יעדע קליינע פארבעסערונג איז געווען א ווייטערער פארטשריט און דער פאלקס־רעדנער, דער וואס איז געווען איבערגעגעבען דעם אידישען פאלק און האט געוואלט זעהן ווי דאס אידישע לעבען ווערט דערהויבען, לייטערט זיך און ווערט בעגליקזעליגט, האט געדארפט אומקוקען זיך אויף אזעלכע קלייניגקייטען ווי פאראסטעטע בלעכלעך אין א חסידישער קלויז.

10טער קאַפּיטעל

אומאַן, די שטאָדט, וואָס פאַרמאָגט א וואונדערליכען פּאַרק. — צווישען בוימער, בלומען און גריכישע סטאַטועס דערמאָהן איך זיך אָן כמעלניצקי׳ס פּאָגראָמען, וועלכע האָבען חרוב געמאַכט אומאַן. — באַרדיטשעוו, די שטאָדט, וואו די פּאָליציי רעדט אידיש און די בעל־עגלות טענה׳ן זיך אוים מיט זייערע פערד אויף האלב אידיש און חצי העברעאיש. — באַרדיטשעווער אונטערגעסלאך.

אומאַן איז זעהר א שעהנע און ריינע שטאָדט. די גאַסען זיינען ברוקירט, צוויי שטאָקיגע הייזער אומעטום און זי האָט מיך עראינערט אָן די שטעדט פון טאַווּרישער גובערניע.

בעזונדערס שעהן איז דער שטאָדט־גאַרטען "סאָפיא", וועלכער איז בעקאַנט איבער גאַנץ רוסלאַנד. ער איז ווירקליך איינער פון די וואונדערבאַרסטע גערטנער צוליעב זיין נאַטירליכער שעהנקייט. זיינע בערג, די באַדעקטע מיט גרינעם גראָז, הויבען זיך צו די וואָלקענס מיט גלייכע שטאָלצע בוימער, ארום זיי רוישען קליינע קלאָרע טייכלאַך, וועלכע צוגיסען זיך איבער דער לייג און ברייט פון דעם גאַנ־צען גאַרטען. הויכע פעלזען מיט פאָנטאַנען אויף זייערע שפּיצען וואָס שפּריצען מיט שטראָמען וואַסער, שיינענדיגע, בליצענדיגע ווי בריליאַנטען, און די זונען־שטראַהלען, זיי פערפלייצען דעם גאַרטען מיט א ים ליכט, אין די שעהנע קליינע טייכעלאַך שווימען אום קליינע גאָלדענע פישעלעך; צופוסענס די בערג זיינען פערפלאַנצט בייטען מיט פערשיעדענע בלומען און רויזען און פילען אָן מיט זייער פיינשמעקעדיגקייט די שטילע סודות׳דיגע אַלעען. די סטאַטועס פון דער גריכישער קונסט זיינען צושטעלט אומעטום, אויף אַלע וועגען און שטעגען. זינג־פויגעלעך זינגען און צווישצערען, פליהענדיג פון צווייג צו צווייג; יונגע לייט מיט יונגע דאַמען פילען אָן די אַלע הויפּט שפּאַציער־אַלעען; אין קוואַ־דראַטנע פּלעצער ארומגעצאַמט מיט שעהנע צוימען, שפּיעלט זיך די קליינוואַרג און זייערע פּנים׳לעך שיינען געגען דער זון מיט נאַאיווער קינדערשער פרייד. איך בין בעצויבערט געוואָרען פון דעם פּראַכטפאָלען בילד ארום מיר.

פלוצלינג האָט מיך א שוידער געטהאָן. איך האָב זיך דערמאָהנט אז איך בין יעצט אין דער אידישער היסטאָרישער שטאָדט אומאַן, אין דער שטאָדט, וואו מיט אַן ערך דריי הונדערט יאָהר צוריק האָט זיך געגאָסען טייכען אידישע בלוט, בערג הרוגים פון מיינע ברידער און שוועסטער, די קדושים, וועלכע האָבען זיך אויפגעאָפּפערט אויף קידוש השם, האָבען זיך דאָ געוואַלגערט, און ווער ווייס אויב זייער בלוט און מארך האָבען ניט פעט געמאַכט דעם באָדען, וואו עס בליהען יעצט די שעהנע רויטע ראָזען? און ווער ווייס אויב ניט דער שעהנער

צעצווייגטער בוים וואקסט ניט אויף א קבר פון איינעם פון יענע קדושים אין באגדאן כמעלניצקי׳ס צייט?...

תורה און גדולה האב איך געפונען אין דער עכט־אידישער פאטריארכאלי־שער הויז פון רבי יצחק מאיר שאפירא, אן אפשטאם פון דעם גרעסטען חסידישען יחוס. אן אורא‏יינ‏יקעל פון די סלאוויטער קדושים, די מארטירער אין ניקאלאי דעם ערשטענס צייטען.

עס איז ווירקליך געווען א גייסטיגער פארגעניגען צו בעטראכטען דעם ארט לעבען און די הייליגקייט פון דעם אמת׳ן ריינעם אידישען גייסט, וואס האט געשוועבט אויף דער כשר׳ער פאמיליע. ריינע אמונה מיט ריכטיגער וויסענ־שאפט צוזאמען גענומען, א פאלקאמענער איד אין הויז און אין גאס, ניט ווי די תורה וואס עס האבען אונז געלערנט די משכילים פון די זעכציגער יאהרען, אז מיר זאלען זיין אידען בלויז אין הויז, און מענשען אין גאס. אט די נארישע תורה האט אונז פערפיהרט צו לעבען א פאלשען, היפאקריטישען מה יפית׳דיגען לעבען, ניט צו גאט און ניט צו לייט. די קינדערלעך, שאפירא׳ס אינגעלעך און מיידעלעך האבען גוט געלערנט און פערשטאנען די העברעאישע שפראך, די עלטערע האבען געלערנט פלייסיג דעם תלמוד, אויפגעצויגענע אין דעם פולען אידישען גייסט, מיט פיעל ליעבע און אכטונג צום פאלק, רעליגיאן און טראדיציאן. הלואי וואלטען זיי געווען א מוסטער צו די אלע גוטע אידישע קינדער פון איין זייט און צו די זאגענאנטע אריסטאקראטען פון דער אנדערער זייט, דאן וואלטען מיר ניט געלי־טען פון נארישען אבערגלויבען מיט ווילדער הפקרות צוזאמען, וועלכע פערניכטען אונז, און רואינירען אונזער נאציאנאלען שטאלץ.

גאר אן אנדער גייסט האט אויף מיר א ווען געטהאן ווען איך בין געקומען נאך בארדיטשעוו, די ירושלים פון וואהלין, אין בארדיטשעווער לופט האב איך זיך געפיהלט ווי א פיש אין וואסער; איך האב געפיהלט אז איך געפין זיך צווי־שען מיין פאלק, מיינע ברידער, די אמת׳ע אידען, און דאס דאזיגע געפיהל איז באזונדערס אנגענעהם ווען דו קומסט, נאך פיעל וואגלונגען איבער פרעמדע גוי׳שע שטעדט, אדער אפילו פון פער׳גוי׳שטע אידען.

בארדיטשעווער אידען זיינען הונדערט פראצענטיגע אידען, אהן פרעטענ־ציאנען און אהנע אסימילאטארישען אונטערשלאג מיט השכלה׳שע חקירות. אין בארדיטשעוו קאנסטו דורכגעהן איינעגע גאסען און דו זאלסט ניט באגעגענען קיין איין גוי, אידען, פשוט׳ע אידען פון א גאנץ יאהר, אפילו די בארדיטשעווער פא־ליציי רעדט אידיש, און בעלי עגלות רעדען צו זייערע פערד אידיש געמישט מיט העברעאיש, צום ביישפיעל: ״יעמוד תכשיט!״ שטעלט זיך דער פערד. ״הולך שוין פגירה!״ געהט ער אוועק. ״ריהר זיך מיין סוס ורוכבו!״ הויבט שוין דער סוס אן צו לויפען, און די בארדיטשעווער פערד פערשטעהען גוט דעם פער־דישען העברעאיש פיעל מעהר פון זייערע בעלי בתים דעם ריינעם העברעאיש.

אפשר, ווען רבי יהודה הלוי וואלט געקענט באַרדיטשעוו, וואלט ער געזונגען אויף איהר אויך זיין בעוואוסטע פּאָעטישע פּראזע "בה חיה ועוף חכמ!"

איינינע טעג האָב איך אָפּגעגעבען צו זעהן און שטודירען באַרדיטשעוו. און איך האָב איהר געזעהן מיט אַלע איהרע פעהלערען. איך האָב געזעהן די אַלטע שטאָדט מיט איהרע שוהלען, די ענגע און די פינסטערע. איך האָב געזעהן איהר טייך, דעם שמוציגען מיט זיין שעהנעם נאָמען, וואָס כאַראַקטעריזירט איהם "גאַלאָפּיאָטאָווסקאַ", ער פאסט פאַר זיין נאָמען און זיין נאָמען פּאַסט פאַר איהם. ער גיט וואסער פאַר אַלעם וואָס לעבט אין דער שטאָדט און נעהמט אַריין אין זיך אַלע נבלות ופגרים פון די פערד ביז די הינט מיט די קעץ. איך האָב געזעהן די גרויסע קלויז, די הייליגע, היסטאָרישע, מיט די אָרימע בחורים און די בטלנים, וועלכע וואַלגערען זיך אין איהר טאָג און נאַכט און קיין פונק לעבען שטראַהלט ניט ארויס פון זייערע מידע אויגען. איך האָב געזעהן ווי די חסידים געהען ארויס פון בית הטבילה ביי דער שוהל און פערשמוצען די ווענט פון שוהל, אויף וועלכע עס איז אָנגעשריבען מיט אותיות מרובעות "אסור ל..." **איך האָב געזעהן די** ענגע פינסטערע תלמוד תורה, וועלכע איז פול געווען מיט אָרימע אידישע קינדערלעך, אָפּגעריסענע, פערשמוצטע, אויסער זייערע אויגעלאַך וואָס לייכטען מיט דעם אידישען פייערל, און זייערע מלמדים געהען האלב נאַקעט מיט אָפענע העמדער און האַלטען שטעקענס און רימענס, מיט וועלכע זיי ערציהען די הייליגע שעפעלאַך. איך האָב געזעהן און געזעהן, נאָך און נאָך, — און איך האָב געטראַכט: "אַ, דו גאָט פון דעם פאָלק ישראל! זיינען דאָס די קינדער פון אונזערע הייליגע ריינע אבות? איז דאָס דער עם סגולה, וועלכען דו האָסט געלערנט נאָך מיט איבער דריי טויזענד יאָהר צוריק, "והיה מחנך קדוש", דיין לאַגער זאָל זיין זויבער, ריין און הייליג?"...

יאַ, מיט איין זאַך קאָנען די באַרדיטשעווער שטאָלצירען: מיט זייער זעלטענער קראַפט צו לעבען און עקזיסטירען אָהן לופט און אָהן וואסער!

איך מוז זיך מודה ומתודה זיין, אז איך האָב ביז דאמאלס ניט פערשטאַנען די פאַרלוימדונגען פון אונזערע שונאים פאַר דער אומריינליכקייט און אומאָרדנונג אונזערער. איך האָב אימער גערעכענט, אז דאָס זיינען בלויז בלבולים אויסגעקלעהרטע ווי זייער גרויסער פאַלשער בלוטיגער בלבול "עלילת דם". אָבער דאַ אין באַרדיטשעוו האָב איך זיך ליידער איבערצייגט, אז אונזערע אידען באַמיהען זיך מיט אַלע זייערע קרעפטען ריינצוואַשען אונזערע שונאים פון ליגען זאַגען, און באָדען זיך אין שמוץ איבער'ן האַלז.

צוויי געסט האָב איך אין איין אָוונט געהאַט, צוויי בעוואוסטע העבראַאישע ליטעראַטען האָבען מיך בעזוכט. איינער, דער בעוואוסטער זשורנאַליסט בן **דוד** דער גרינדער פון דער "אגודת שפה ברורה", און דער צווייטער איז געווען יהושע מזח. און ווי ווייט זיי זיינען געווען איינער פון דעם אַנדערען אין זייערע כאַראַק-

טערע, דער ערשטער איז געווען אן אידעאליסט פון דעם ערשטען ראנג, מיט ליטעראַרישען שטאַלץ און ריינליכקייט, און דער צווייטער נעביך, זעהר א גרויסער אָרימאַן וועלכער פלעגט זיך אומטראָגען מיט זיינע חיבורים צו זוכען בעלנים אויף זיי איבער די אידישע הייזער.

ווי מיט א מעסער האט בן דוד געשניטען מיין הארץ אין מזח׳ס געגענוואַרט מיט זיין קריטיק אויף די מחברים, וועלכע זיינען מחזירים על הפתחים מיט זייערע חיבורים. דער אָרימער מזח האט אלעס רוהיג אויסגעהערט, און אם ענדע האט ער געענטפערט:

— טו וואס זאל איך טהאן?! —

אָרימער מחבר!

11טער קאפיטעל

די מלחמה צווישען עלטערען און קינדער אין זשיטאָמיר. — מיין ערשטע באגעגעניש מיט ביאליק׳ן. — דער דיכטער איז ארויסגעקומען צו מיר א שעמעוודיגער, באשוידענער, נאָר איך האָב איהם דעקלאמירט אויף אויסווייניג זיין ליעד ״אל הצפור״. — די שטאָדט, וואו דער דובנער מגיד האָט געלעבט איז פול מיט עם הארצים. — קרעמעניץ, דאָס שטעטעל צווישען הויכע פעלזיגע בערג. — דאָס הויז וואו יצחק-בער לעווינזאָהן האָט געלעבט, איז פערוואנדעלט געוואָרען אין א שענק-הויז.

ווי איך וואלט ארויס פון פינסטערניש צו ליכטיגקייט, אזוי האב איך זיך געפיהלט ווען איך בין געקומען פון דער העסליכער שטאָדט בערדיטשעוו אין דער שעהנער ריינער שטאָדט זשיטאָמיר. די געלערנטע פריילין בערטא פלעקסער און דער משכיל ישראל כּאַראַדיצקי האבען זיך גלייך ארויסגערופען מיר צו העלפען. נאָך אונזער באזוכען די פאָרשטעהער פון דער ליטווישער געמיינדע, הרב בנימין עפשטיין, בן ציון בערכין און דעם ראבינער בערענשטיין, האב איך בעקומען די ערלויבניש צו רעדען אין אלע זשיטאָמירער שוהלען.

בעטראכטענדיג דאָס לעבען פון די וואָהלינער אידען אין אלגעמיין און די פערהעלטניסע צווישען עלטערען און קינדער בפרט, האב איך זיך איבערצייגט, אז וואָהלין שטעהט אין איהר קולטור איצט ווי ליטא איז אמאָל געשטאנען אין איהר השכלה׳שע פעריאָדע אין די זעכציגער און אין די זיבעציגער יאהרען. א קאמפף געהט אָן צווישען די צוויי דורות, דעם יונגען מיט דעם אלטען. די קינדער גנב׳ענען זיך שטילערהייט אריין אין השכלה-טעמפעל, מיט זייערע יונגע פליגעלאך הויבען זיי זיך אויף און פליהען אונטער די מליצה-הימלען, זיי בעזינגען

די זון מיט דער לבנה צוזאמען מיט דער "הימעל־טאכטער", די השכלה; לערנען תנ"ך מיט מענדעלסאנס באור, פאלען אן אויף די "פלעדערמייז", וועלכע פער־שטעלען די ליכט. און די עלטערען מאכען באפאלען די יונגע און זוכען בייטאג אין זייערע שטענדערס אין בית המדרש, אדער אין דער ישיבה, און אין זייערע געלעגער׳ס ביינאכט, און אז זיי זוכען, געפינען זיי מאפו׳ס און שולמאנ׳ס ביכער און אמאל טאקי דעם "התועה בדרכי החיים", און אפטמאל פערברענט מען זיי מיט א חסידישען פאראד.

דאך זיינען דא יחידי סגולה, ווי דער גביר גאטעסמאן און נאך אזעלכע, וועמעס קינדער עס לערנען פריי תנ"ך און דקדוק ביי דעם פאעט טולסקי, נאר די זיינען יוצאים מן הכלל, וויל זיי זיינען רייך, און א גביר מעג אלעס.

איינער פון די גרויסע רוסישע קריטיקער, דער רעדאקטאר פון דעם רוסישען זשורנאל "רוסקאיא מיסל", חיים פלעקסער (וואלינסקי איז זיין פסעוודאנים), א ברודער צו דער דערמאנטער בערטא פלעקסער, האט מיך בעזוכט אין מיין האטעל. שטונדען לאנג האב איך מיט איהם פערבראכט, און איך האב ווירקליך פיעל געלערנט פון דעם גרויסען דענקער. טיעפע געדאנקען און דאך פאפולער, האט ער מיר ערקלעהרט וועגען שפינאזא און קאנט, וועגען רמב"ם, קרשקש און שלמה מיימון, די אלע זייערע גרויסע ווערק האט ער אין רוסיש איבערזעצט.

ווען ער רעדט, בליצען שטראהלען פון זיינע שעהנע פייערדיגע אידישע אויגען. די שטונדען זיינען ביי מיר אין מינוטען פערוואנדעלט געווארען. אבער עס האט מיר זעהר לייד געטהאן וואס דעם גרויסען געלערנטענ׳ס ידיעות אין אונ־זער ליטעראטור אין העברעאיש זיינען מאגערע און אלע זיינע ידיעות וועגען יודענטהום מוז ער שעפען פון פרעמדע קוועלען. איך האב זיך ניט געשעהמט פאר איהם און איך האב איהם ערקלעהרט מיין צער, און ער האט מיר פערשפראכען, אז ער וועט מיט אלע זיינע קרעפטען נעהמען לערנען און שטודירען די העברעאישע ליטעראטור אין אריגינאל. הלואי וואלט ער מקיים זיין די הבטחה זיינע, דאן וואלט ער געווען א ציערונג פאר אונזער פאלק.

שפאצירענדיג אין דעם שטאטישען בולוואר, האב איך באמערקט א שעהנע גראנדיעזע געביידע, וועלכע האט געהאט דאס רעכט צו שטאלצירען מיט איהר שעהנקייט זאגאר אין קיעוו אויף דעם באריהמטען קרעשציאטאק. אויף מיין פראגע ביי מיין באגלייטער, וואס איז דאס פאר א געביידע? האב איך בעקומען דעם אנטווארט, אז דאס איז דער געוועזענער אידישער ראבינער סעמינאר, איי־נער פון די צוויי בעוואוסטע סעמינאריומס אין רוסלאנד. דער ערשטער איז אין ווילנא. די לעהרער אין דעם סעמינאר זיינען געווען זעליג חיים סלאנימסקי, אברהם בער גאטלאבער, חיים צבי לערנער און נאך גדולי ישראל פון דעם לעצטען דור. די געביידע איז געבויט געווארען פון אידען פאר אידען, מיט אידישע געלד

און אידישער ענערגיע. און היינט? היינט איז פון איהר געווארען א רוסישע גימנאזיום אין וועלכע אידען ווערען ניט צוגענומען, בלויז צעהן פראצענט...

אן אמת׳ער ״ליהודים״ איז געווען ביי די זשיטאמירער אידען בפרט און ביי אלע וואהלינער אידען אין אלגעמיין, ווען זיי האבען דערהערט פון דער גוטער בשורה, אז דער וואהלינער גובערנאטאר איז געשטאַרבען פאהרענדיג קיין ווארשא קורירען זיך. דאס איז געווען דער בעוואוסטער צורר היהודים, וועלכער האט ארויסגעטריבען טויזענדער אידען פון די אלע וואהלינער דערפער, און האט זיי אומגליקליך געמאכט. אלע, אלע, זאגאר די קריסטען האבען זיך געפרעהט וואס זיי זיינען באפרייט געווארען פון דעם שלעכטען רעגירער. קריסטען און אידען האבען גראטולירט איינער דעם צווייטען מיט דער גוטער בשורה. אן עלף יעהריגער אידישער אינגעלע, מיט דעם נאמען ל. דאווידסאן האט פערפאסט ווענען דעם א העברעאישען שיר, און ער איז פערשפרייט געווארען אין שטאדט.

אַ, מיין אומגליקליכעס פאלק, ווי גרויס דיין טרויער איז און ווי קליין זיינען דיינע שמחות!...

פאר מיין אוועקפאהר איז אריינגעקומען צו מיר א יונגערמאן, ארים געקליידעט, מיט א בלייכ׳ן געזיכט, נאר א פאר אויגען, פייערדיגע, האט ער פערמאגט, צו בעוואונדערען. מיט בעשיידענער עהרפורכט איז ער צו מיר צוגעגאנגען און האט זיך פארגעשטעלט:

״מיין נאמען איז חיים נחמן ביאליק״.

״עס פרעהט מיך זעהר צו זעהען אייך, מיין פריינד ביאליק. איהר זייט דאס דער יעניגער, וועלכער האט אויפגעשריבען דעם שיר ״אל הצפור״?

— יא, דאס בין איך, — האט געענטפערט בעשיידען דער יונגער פאעט, — איז אייך געפעלען מיין שיר? פרעגט ער מיך ווייטער.

— זעהר, זעהר, — האב איך איהם געענטפערט, — און א סימן האט איהר, אז איך האב איהם אויסגעלערנט אויסווייניג. און איך האב איהם גלייך דעקלאמירט. יא, מיין פריינד, איהר זייט א פאעט פון גאט׳ס גנאדען...

און ניט איך, און ניט ער, און ניט אט די אלע, וואס זיינען געווען דערביי, האבען געפיהלט אז דער ארימער בעשיידענער יונגערמאנטשיק איז דער צוקונפטיגער ריעזן, דער משורר פון די ״שירי הזעם״ ״ומגלת האש״...

מיט דעם נאמען ״דובנא רבתי״, האט די שטאדט אנגערופען אונזערע עלטערען אמאל אין דער אלטער רבני׳שער ליטעראטור. די ״חכמי דובנא״ האבען אמאל געשפיעלט א גרויסע ראלע אין דעם אלטען אידישען לעבען אין פוילען. א קראנץ מיט לויב־געזאנג האט אויף איהר ארויפגעלייגט דער גרויסער לאנדסמאן

איהרער רבי יעקב קראנץ, וועלכער איז באקאנט אונטער׳ן נאמען ״דער דובנער מגיד״, אדער דער ״אידישער עזאפוס״, מיט זיינע בעוואוסטע משלים.

מיט איין ווארט: דובנא איז געווען בעריהמט ביי אידען, ווי ווילנא איז היינט, אז איך האב איהר בעזוכט, האב איך אין איהר גאר ניט געפונען, בלויז א קליינע וואהלינער שטעטעלע מיט געוועהנליכע פשוט׳ע בעלי בתים, מיט ניט ווייניג עם הארצים. א לעטארגישער שלאף ליגט אויף זייערע געזיכטער. די אידען דארטען אינטערעסירען זיך ניט מיט קיין זאך. די אלטע לייט האבען א גרויסע ״חברה תהלים״, האלטען אין איין זאגען, ניט וויסענדיג וואס, און די יונגע לייט האלטען אין איין שפאצירען מיט זייערע מיידלאך. קיין שולען, קיין ביבליאטעקען, קיינע בעוועגונגען — אזוי ווי די וועלט באריהרט זיי ניט. קיין צייטונגען לעזען זיי ניט און אינטערעסירען זיך ניט צו וויסען וואס עס טהוט זיך מיט זייער פאלק.

ווי אן עלטערער בוים אין דער מדבר זיצט דארט דער ראבינער, חיים מרגליות, א שוויגערזאהן פון דעם באריהמטען ליטעראט נפתלי קעללער. ער זיצט טאג און נאכט אין זיין גרויסען פריוואט ביבליאטעק און קיינער באזוכט איהם ניט. בלויז דער איין־און־איינציגער משכיל און משורר, זלמן אשכנזי, אן אור־אייניקעל פון דעם גאון ״יעבץ״.

און אזוי ווי דובנא, אזוי איז אויך ראוונא, איהר שוועסטער־שטאדט, לע־טארגיש פערשלאפען. די אלטע אונטער דעם מאנטעל פון אבערגלויבונג, בלומרשט׳דיגע חסידות און יראת שמים, און די יונגע אונטער הפקירות און אומ־וויסענהייט. קיין גייסטיג לעבען, קיין שטרעבען, קיין שפור פון וועלכער עס איז באוועגונג. גופים אהן נשמות באוועגען זיך אין זייערע גאסען. איך האב זיי שנעל פארלאזען און איך בין אוועק נאך קרעמעניץ.

קרעמעניץ איז א וואונדערבארע שטעדטעל אין טאפאגראפישען זינן. הויכע, שעהנע בערג רינגלען איהר ארום, און איהרע שמאלע גאסען שליינגלען זיך אויף צווישען די בערג. איהרע הייזער טראגען אויף זיך א גראהע אלטקייט פון דורות און דורות, און זי דערמאהנט די גרויסע שטאדט קיעוו מיט איהרע בערג.

איך האב גלייך באזוכט דעם קרעמעניצער משכיל און כלל טהוער, צבי פרילוצקי. אין זיין הויז האב איך געטראפען דעם דר. פינעס, מיט די צוויי אויסגעצייכענטע גוטע העברעער און נאציאנאליסטען האב איך פריינדליך פער־בראכט די פאר טעג וואס איך בין געווען אין קרעמעניץ.

ווי צו זיין אין רוים און ניט באזוכען דעם וואטיקאן, אזוי איז צו זיין אין קרעמעניץ און ניט צו באזוכען דאס הויז, אין וועלכער דער רוסישער מענדעל־סאן, דער פאטער פון דער תקופת ההשכלה, דער גרויסער געלעהרטער און פער־פאסער פון די אומשטערבליכע קלאסישע ספרים, ווי דעם ״תעודה בישראל״,

״זרובבל״, ״אפס דמים״, און נאך, רבי יצחק בער לעווינסאהן, אדער ווי דאס פאלק רופט איהם, דער קרעמעניצער. מיט עהרפורכט בין איך געגאנגען מיט מיינע פריינד צו בעזוכען דאס הויז, וואו ער האט געלעבט און געשאפען זיינע גרויסע ווערק, דאס הויז, וואו עם האבען איהם באזוכט די גרויסע רוסישע בעאמטע און ער האט מיט זיי דיסקוטירט וועגען דער לאגע פון זיין אומגליקליכען גלות־פאלק. מיט היילינע געפיהלען בין איך צוגעגאנגען צו דער קליינער אלטער הייזקעלע, און פינסטער איז מיר געווארען זעהענדיג און איבערלעזענדיג אן אלטע רוסישע שילד:

״דא ווערט פערקויפט וואדקא און אלע שטארקע געטראנקען צו ביליגע פרייזען״.

איך עפען די טהיר, איך הער שיכור׳ע ווילדע קולות. אין א פשוט׳ער ביליגער שמוציגער שיינק־הויז פאר די נידריגסטע עלעמענטע איז פערוואנדעלט געווארען דאס הויז פון רבי יצחק בער לעווינסאהן!

א, מיין גלות פאלק, ווי ווייט דו ביזט דערנידעריגט געווארען צו לאזען פארשוועבען דיינע היילינגטהימער, דיינע היסטארישע מאנומענטען אין שיינקען פערוואנדעלט.

12טער קאפיטעל

איך קום צוריק אין מיין היימשטאדט סלוצק, וועלבע איך האב פארלאזען ווען איך בין אלט געווען צעהן יאהר. — עראינערונגען פון מיינע קינדער־יאהרען פאנגען מיך, ווען איך בלאנדזשע אום אויף די סלוצקער גאסען און הינטערגעסלאך. — דער שאלקער גוט און מיין פעטער ישראל שאלקער. — רב איסערלינ׳ס בית המדרש און דער גאון רב מענדעלי סלוצקער. — די צעהן תלמידי חכמים און דער ראש הישיבה.

נאך בעסאראביען, וואהלין און זיד־רוסלאנד, האב איך בעזוכט ליטע, דאס לאנד פון ליעבע צו תורה און שנאה צו עם הארצות, רבנים־גאונים, ישיבות און פרושים תלמידי חכמים, ארימקייט און שרעקליכער דלות. דער ליטוואק בעגנוגענט זיך מיט א שטיקעל טרוקען ברויט און הערינג פון זונטאג ביז שבת און פערלאנגט מעהר ניט ווייל אין דער הייליגער תורה שטעהט ניט, אז מען מוז עסען פלייש אויסער שבת.

נאך גאר אין אנפאנג פון מיין רייזע האב איך געפיהלט אויף יעדען טריט און שריט דעם געוואלדיגען אונטערשיעד צווישען בעסאראביען און ליטע. דארט

האָב איך געזעהן ארום מיר געזונטע אידען, פול־בלוטיגע, רויטע געזיכטער מיט דיקע קאַרקען; אידען, וועמעס פּנים׳ער עס זאָגען עדות אויף זיי, אז די תורה האָט ניט אָפּגעשוואַכט זייער כח, און אין תעניתים מיט סגופים האָבען זיי זייער לעבען ניט פערבראַכט. אין ליטע זעה איך איינגעבויגענע, אויסגעדאַרטע אידען מיט בלייכע געזיכטער און געקנייטשטע שטערענס, אָבער זייערע אויגען זיינען גאָר אַנדערע, פול מיט ליכט פון תורה און חכמה, עפּעס אַזוי ווי די שכינה שטראַהלט ארוים פון זיי און בעשיינקט זיי מיט א מין נשמה יתירה.

די ערשטע שטאָדט אין דער ליטע, וועלכע איך האָב בעזוכט איז געווען סלוצק, מיין געבורט־שטאָדט.

אין יענער צייט, — אין דעם יאָהר 1893, תרנ״ג — איז נאָך קיין אייזענבאהן ניט געווען דאָרט, און מיין רייזע האָב איך געמאַכט מיט דעם טיפּישען ״בעל עגלה״ מיט זיין היסטאָרישע בויד און זיינע ״אדלער־פערד״.

געטראָגען אויף די ״כנפי נשרים״, בין איך געקומען גאַנץ פריה נאָך סלוצק. א ים פון זכרונות האָט מיך פערפלייצט באלד ווי איך בין אין שטאָדט אריין. יעדע גאַס און געסעל, יעדער הויף און הינטער־געסעל, יעדער אלטער צובראָכענער בנין איז פאַר מיר געווען אַן אוצר פון עראינערונגען. איך האָב דערקענט די ערטער, אויף וועלכע איך האָב נאָך געטראָטען אלס קינד, די פּלעצער וואו איך האָב זיך געשפּיעלט מיט מיינע קליינע חברים׳לעך, די שוהל, אין וועלכער מיין פאָטער האָט מיך נאָך געפיהרט פאַר מיין הענטעל צום דאַווענען און אין דער צווייטער הענטעל האָב איך געהאַלטען מיין נייעם קליינעם סידור מיט א רויטען איינבאַנד. מיין האַרץ איז פול געוואָרען מיט פרייד, און איך בין ווידער אַמאָל געוואָרען א קליין קינד, און ווען איך וואָלט זיך ניט שעהמען, וואָלט איך פון וואָגען אראָפּגעשפּרונגען און וואָלט צוגעפאַלען צו יעדען שטיין און יעדען קערענדעל זאַמד און וואָלט זיי געקושט.

א, קינדערשע זכרונות, זכרונות פון דער גאָלדענער צייט, ווי הייליג און טהייער איהר זייט, געבענשט זאָלט איהר זיין!

מיין אַלטיטשקע קלוגע מוטער, מיינע אָנקעלס, טאַנטעס און די גאַנצע פאַמיליע זיינען געקומען צו מיר, און צווישען זיי האָב איך דערקענט מיין גרייזגרויען רבי׳ן, רבי צבי הירש פּאַליאַק, ביי וועלכען איך האָב גאַנץ תנ״ך געלערנט. מיין גוטער רבי האָט אַזוי גוט געקענט געבען צו פערשטעהן זיינע יונגע תלמידים די הייליגקייט, די שעהנקייט פון די נביאים, און מאַכען ליעב און טהייער זייערע רייד אויף זייער גאַנץ לעבען. אָט פון דעם גוטען רבי׳ן האָב איך גע׳ירש׳עט מיינע ידיעות אין תנ״ך און מיין אייביגע ליעבע צו איהם, זאָל זיין אנדענק זיין געבענשט!

עס איז פאַר מיר געווען דאָס גרעסטע גליק פּלוצלינג צו געפינען זיך צווי־

שען דער אייגענער פאמיליע נאך צעהנדליגער יאהרען ניט זעהן זיך מיט זיי. יעדער קוש און ארומנעהמונג, יעדער ווארט און בעריהרונג האבען מיך דערקוויקט און דערוואַרעמט מיין הארץ און בעגייסטערט מיין נשמה.

נאכדעם ווי איך האב זיך אפגערוהט אביסעל פון וועג, בין איך ארויס שפּאַציערען אליין איבער די גאסען, וועלכע איך האב פערלאזען אלס צעהן יאהריג קינד, א פערטעל יאהר הונדערט צוריק. אבער איך האב זיי דערקענט, שטונדען לאנג בין איך געגאנגען פון איין גאס אין דער צווייטער, פון איין געסעל אין דער אנדערער, און איך האב געפיהלט, אז איך בין גאר אין אנאנדער וועלט, אין דער קינדערשער וועלט. איך האב זיך דערזעהן אלס זעקס יאהריג קינד, איך לויף אום איבער די גאסען מיט מיינע חברים און שפּיעל זיך מיט זיי אין פערשידענע אידישע קינדערשע שפּיעלען. אט געה איך אין א ווינטערדיגען אווענט פון חדר אהיים מיט מיינע קליינע חברה־לייט און מיר זינגען פערשיעדענע ליעדלאך, וועלכע דערקוויקען אונזערע קליינע אומשולדיגע נשמה׳לעך. און אזוי געהענדיג, בין איך ארויס מיט דעם שעהנעם, גלייכען שאסיי הינטער דער שטאדט.

די זון איז געווען אין מיטען הימעל און האט באגאסען מיט א ווארעמען שיין דעם גאנצען האריזאנט, די בערג, די טאהלען, די קליינע טייכעלעך, די שעהנע גערטנער מיט זייערע אנגעלאדענע בוימער פול מיט עפּעל, בארען, פלוימען און קארשען — די פרוכט, מיט וועלכע די שטאדט סלוצק שטאלצירט. די ״שאפּאזאקעס״, ״פאנעס״, ״באבעס״, ״ציקרויקעס״ און איבערהויפּט די ווינטערדיגע בארען, די ״בערעס״, וועלכע איהר קענט אפילו אין קאליפארניא ניט קריגען, — אט דאס אלעס האט אין מיר אריינגעגאסען א מין שכרות, א גייסטיגע און א קינדערשע פרעהליכקייט, און איך האב אנגעפאנגען צו שפּרינגען ווי א קינד אויף דעם הויכען וואל הינטער דער שטאדט. דארט האב איך דערקענט די אלע ערטער, וואו מיר האבען זיך געשפּיעלט אין מלחמות, ווען איך בין געווען דער גענערבאל ״יהושע בן נון״, און מיר האבען בעלאגערט די שטאדט ״יריחו״, און מיר האבען זיך בעהאלטען אין די ״מערות״ אזוי ווי די ״אורבים״, און מיר האבען גענומען די שטאדט מיט שטורעם. דארט האב איך דערקענט דעם בערגעל, וועלכען מיר האבען א נאמען געגעבען ״גלבוע״, און דארט האבען די ״שונאים״ אונזערע, די קליינע פלשתים פון ״קאפּולער גאס״ גע׳הרג׳עט אונזער ליעבען קליינעם שעהנעם הויך־געוואקסענער שאול, און מיר האבען איהם דארט בעוויינט מיט זיין זוהן יהונתן. און די ווערטער: ״שאול ויהונתן הנאהבים והנעימים״, האבען נאך אפּגעקלונגען אין מיינע אויערען פון פינף־און־צוואנציג יאהר צוריק.

אט די אלע קינדערשע הייליגע זכרונות האבען זיך דא לעבעדיג און פארביג אויפגעלעבט פאר מיר, זיי האבען מיין הארץ געפאנגען. איך בין אינגאנצען געווען אין זייער מאכט.

איך בין אראפּ פון בארג און זיך געלאזט מיט׳ן וועג צו ״שאלקע״, דאס איז

דער קליינער שעהנער ״מאיאנטאק״, וועלכער האט בעלאנגט צו מיין פעטער רבי ישראל שאלקער. קומענדיג צום הויף, האב איך גלייך דערקענט דעם גרויסען עפעל־בוים, וועלכער האט יאהר איין יאהר אויס געגעבען פאפיראווא עפעל מיט א צארטער הויט אויף זיי, מיט צוויי קאלירען, פון איין זייט טונקעל רויט און דער אנדערער זייט העל־געל, און א זיסען ריח האבען זיי, אז דו ווערסט פער־שכור׳ט. איך האב איהם געפונען דעם אלטען בוים, נאך גרין און פריש, רייך אין צווייגען און אין בלעטער. מיר האט זיך געדוכט, אז ער בעגריסט זיך מיט מיר מיט א שמייכעל פון אן אלטען מאן. איך האב זיך אוועקגעלייגט אונטער זיין שאטען אפצורוהען, און מיינע אויגען זיינען געפאלען אויף דעם ברייטען געדיכטען קארען־פעלד, וואו קינדוויז האב איך ליעב געהאט — און איך בין נאך פערליעבט אין זיי עד היום — די קליינע בלויע בלומעלאך, וועלכע וואקסען אימער צווישען די קארען־זאנגען.

מיט גרויס פערגעניגען האב איך זיך אויפגערעדט מיט מיין גוטען נאאיווען אנקעל ר׳ ישראל, דער אייגענטהימער פון דעם גוט שאלקע. דער אנקעל מיינער איז געווען א וואונדערבארער אידישער טיפ, שטיל, פרום, גוט און בעשיידען. יעדען פריהמארגען, ווען אלע זיינען נאך געווען פערזונקען אין זייער שלאף, פלעגט דער גוטער אידישער ״פריץ״ ארויספאהרען אין שטאדט אריין, פון זיין הויף מיט זיין וואגען, פול מיט ברויט, מעהל, ארבעס, בעבלאך, און צוטיילען זיינע ארימע לייט, שטילערהייט, קיינער זאל ניט וויסען פון זיין געבען און זייער נעהמען.

דער טיפ איך איז שוין לאנג, לאנג פערשוואונדען פון אונז, און ווער ווייס אויב ער וועט זיך נאך אמאל אומקעהרען צו אונז?!

מיט א בייגקעניש אין הארצען האב איך פערלאזען דעם קליינעם שעהנעם גוט שאלקע, זיינע פעלדער, בוימער, בערגלאך און טאהלען, צו וועלכע מיין קינ־דערשע נשמה איז געווען צוגעבונדען מיט טויזענדער פעדימלאך, און איך האב זיך צוריקגעקעהרט אין שטאדט אריין. איך האב גלייך בעזוכט איסערלינס בית המדרש, אין וועלכען איך האב געדאוונט מיט מיין גוטען פרומען פאטער. דארט האב איך געלערנט תלמוד און פוסקים ביי דעם גרויסען תלמודיסט רבי ארעלע, רבי מענדעל׳ס זוהן. דער גאון עולם, רבי מענדעלי סלוצקער, האט פיינט געהאט רבנות און ער האט זיך ניט בענוצט מיט איהר; ער איז געזעסען צעהנדליגער יאהר אין איסערלינס בית המדרש אלס ראש הישיבה צוזאמען מיט זיינע צוועלף אלטע תלמידי חכמים און האט פאר זיי טעגליך געזאגט א שיעור גמרא, און זיי אלע האבען זיך ערנעהרט פון דעם פאנד וועלכען דער אלטער גביר, ר׳ שכנא איסערלין, האט איבערגעלאזען אויף דור דורות פאר דעם הייליגען צוועק — א פאנד פאר צוועלף זקנים תלמידי חכמים, מיט א דרייצעהנטען, א ראש הישיבה איבער זיי. מיט דעם נאמען ״צוועלפטעל״ האט מען זיי גערופען.

רבי מענדעלע איז געווען זעהר קליין אין זיין קערפערליכען וואוקס. ער איז געווען דער קלענסטער פון זיינע תלמידים, אבער זיין גרויסער שעהנער קאפּ, מיט זיינע שיינענדע קלוגע אויגען, זיין שעהנע ווייסע בארד, זיין פרעהליכע שטי־מונג, זיין בריליאנטענער כאראקטער, זיין בעשיידענהייט, וועל איך קיינמאהל ניט פערגעסען. ווען ער פלעגט נאר עפענען זיין מויל צו זאגען זיין שיעור, פלעגט ווערען א היליגע שטילקייט אין דעם גרויסען בית המדרש. די צוועלף אלטע לייט זיינען געזעסען ארום זיין גרויסען טיש אויבען־אן און אלע יונגע לייט, גרויסע לומדים, פלעגען זיך צושטעלען מיט זייערע שטענדערס הינטער זיי און קלייבען די פערעל, וועלכע עס האבען זיך געשאטען פון זיין מויל; קיין קשיות האבען זיי ניט געפרעגט ביז ער האט געענדיגט דעם שיעור, אבער נאכהער איז געווען ערלויבט יעדערען צו פרעגען, און ער האט אלעם פארענטפערט אהן פלפולים מיט שארפע פשט׳לעך, נאר מיט טיעפער לאגיק און ריינעם פערנונפט.

איך בין נאך געווען צו יונג דאמאלס צו פערשטעהען אלעס וואס מען האט געלערנט, אבער דאך בין איך מיט גרויס חשק געזעסען טעגליך ביי דעם שיעור און איך האב פיעל געלערנט פון איהם.

איסערלינס בית המדרש איז געווען דער צענטער פון תורה אין סלוצק און, פארשטעהט זיך, אז ער איז אויך געווען די מתנגדישע פעסטונג געגען חסידות, ווייל סלוצק איז געווען בעוואוסט פאר א ריינער מתנגדישער שטאדט און זאגאר א לעגענדע איז געדרוקט אין ״שבחי בעל שם טוב׳ אז ער אליין, דער בעש״ט זצ״ל האט פערשאלטען סלוצק, אז עס זאל קיין איין חסיד ניט זיין אין איהר, און א סימן א חסידישער איז דא אויף די מתנגדישע שטעדט — ״כר״פס״, דאס הייסט די ראשי תיבות: כוסיבא, רוזינאיא, פרוזינא און סלוצק, דאס זיינען די פער־שאלטענע שטעדט, אין וועלכע קיין חסידישע נשמה האט זיך ניט געקענט ענט־וויקלען.

13טער קאפיטעל

דער בעהאלטענער חסיד אין סלוצק. — דער משולח פון דער מירער ישיבה און ר׳ מענדעלי גאון. — די "קאלטע שוהל" און די טהרה־ברעט אין פאליש. — איך געזעגען זיך מיט מיין פאטערים קבר. — אויף די קברים פון גדולים און בעלי־צדקה. — רפאל־יוסף דער שניידער, פאר וועמען ר׳ יוסף־בער סאלאווייטשיק פלעגט אויפשטעהן.

איך געדיינק אז איך האב אין מיין קינדהייט ניט געזעהען קיין חסידישען סידור; איך האב בלויז געהערט אז דארט קומט אוים "הודו" פאר "ברוך שאמר", נאר גלויבען האב איך דאס ניט געקענט. ערשט פלוצלינג האט זיך פאנאנדער געטראגען א קלאנג אין שטאדט, אז איינער פון די צוועלף רבי מענדעלי׳ם תלמידים, רבי שלמה נתן, האט מען איהם גערופען, איז נוטה שטילערהייט צו דער שיטה פון חסידות, און יעדע נאכט לערנט ער דעם "זוהר". די בייעס האט געמאכט א רושם אויף דער גאנצער שטאדט און אלע האבען גערעדט וועגען רבי שלמה נתן׳ען ווי ער וואלט חלילה ארוים "לתרבות רעה".

איינמאל, האלבע נאכט — אין א משמר נאכט — האב איך זיך שטילערהייט צוגע׳גנב׳עט צו רבי שלמה נתן׳ען און איך האב געזעהן ווי ער לערנט מיט גרוים כונה און מיט א שטילען, אבער זעהר א הארציגען ניגונ׳דעל, דעם זוהר. זיין פנים האט דאמאלס געלויכטען און עפעס א פרעהליכער גייסט האט גע־שוועבט אויף איהם; פון דאמאלס אן האב איך מיט גרוים דרך ארץ געקוקט אויף דעם דאזיגען סלוצקער האלבען חסיד.

א שטענדיגער מנהג איז געווען ביי רבי מענדעלי׳ן מיט זיינע תלמידים, אז יעדען טאג, בין מנחה למעריב, פלעגען זיי אלע ארייגגעהן צו דעם גביר רבי איסר איסערלין אין הויז טרינקען טיי, און רבי מענדעלי זעלבסט פלעגט משמש זיין און דערלאנגען אלעמען טיי, און נאכהער האט ער אליין געטרונקען.

ויהי היום, איז געקומען נאך סלוצק א משולח פון דער מירער ישיבה, רבי פרץ, האט מען איהם גערופען. צופעליגער ווייזע איז דער משולח אריין צום גביר אין הויז אין דער צייט פון טרינקען. ער איז געווען א גרויסער איד און זעהר א ליידענשאפטליכער טיי טרינקער. ער האט זיך געזעצט צום טיש מיט אלעמען גלייך, און זעהענדיג ווי דער קליינער אידעלע, רבי מענדעלי, בעדיענט אזוי פלייסיג דעם עולם, האט ער זיך אויך געווענדעט צו איהם ווי צו א משרת און האט איהם געהייסען דערלאנגען א גלאז נאך א גלאז. אלע האבען זיך אנגעקוקט איינער דעם אנדערען מיט וואונדער אויף דער פרעכהייט פון דעם גאסט צו שאפען זיך מיט רבי מענדעלי׳ן ווי מיט א אינגעל, אבער קיינער האט איהם ניט

געקענט און מען האט איהם ניט אויפמערקזאם געמאכט. זיי האבען אלע געבע־
כענט, וואהרשיינליך איז ער איינער פון די גדולי הדור.

שבת אין דער פריה פלעגען אלע מתפללים געהען קידוש מאכען נאך דעם דאווענען צו דעם גביר, און, אז אלע האבען זיך צוזעצט ארום די טישען, פלעגען אריינגעהן איסערלין מיט רבי מענדעלי׳ן געארעמט און דער גאנצער עולם פלעגט אויפשטעהן און אפגעבען ״גוט שבת״ דעם גאון מיט דעם גביר. דער משולח, רבי פרץ, איז אויך געווען צווישען דעם עולם און, ווי ערשטויינט איז ער געוו׳ארען, ווען ער האט דערזעהן אז דער קליינער אידעלע, דער ״משרת״, מיט וועמען ער האט זיך געשאפט, געהט געארעמט מיט דעם גביר אוןביידע זעצען זיך אויבען־אן.

— ווער איז דאס דער אידעלע? — האט ער א פרעג געטהאן ביי די ארומיגע.

— דער איז דאך אונזער רבי, רבי מענדעלי, — האט מען איהם געענטפערט.

פינסטער איז איהם געווארען, דעם משולח, אין די אויגען און מיט שרעק איז ער צוגעגאנגען צו רבי מענדעלי׳ן און מיט טרעהרען האט ער איהם געבע־טען: ״זייט מיר מוחל, רבי, איך האב ניט געוואוסט, און איך האב דאס גע־טהאן בשוגג...״

רבי מענדעלי האט איהם אנגעקוקט מיט זיינע גוטע מילדע אויגען און איהם געפרעגט: ״אין וואס באשטעהט אייער חטא? איך פארשטעה ניט, איהר האט געוואלט טרינקען און איך האב אייך דערלאנגט טיי גלייך מיט אלע־מען. איהר האט מיך מזכה געווען מיט א מצוה און איך דארף אייך דאנקען״...

אום איהר זאלט האבען א באגריף פון רבי מענדעלי׳ס גרויסקייט אין דער תלמודישער וועלט צווישען די גאונים אין זיין צייט, וועל איך אייך דערצעהלען דעם פאלגענדען פאקט:

איינינע יאהר נאך דער פטירה פון דעם גאון, רבי יאסעלע פיימער, איז אין סלוצק קיין רב ניט געווען. אלע סלוצקער האבען געדיינקט זייער גרויסען רב דעם תלמיד פון רבי חיים וואלאזשינער, וועלכער האט זיך אויסגעצייכענט אויסער זיין גרויסקייט אין תורה, אויך מיט זיין וואונדערבארען הדרת פנים, זיי האבען נאך געדיינקט זיין לויה וואס די גאנצע שטאדט, אידען און קריסטען, האבען איהם בעגלייט, אלע ווי אבלים, אויך דעם גרויסען שניי, וואס איז געווען דאמאלס אין ראש חדש אייר. זיי האבען ניט געקענט געפינען איינינע יאהר קיין רב אויף רבי יאסעלעס פלאץ, ביז זיי האבען זיך געווענדעט צו רבי יוסף בער סאלאווייטשיק, דער וואלאזשינער ראש הישיבה, אז ער זאל אננעהמען די רבנות. מען האט איהם גלייך אריינגעשיקט א כתב רבנות אויף זיין גאנץ

לעבען, און הערט דעם ענטפער וועלכען ער האט געענטפערט צו די סלוצקער ראשי הקהל:

"ארי רובץ בבית המדרש של הגביר איסערלין אצלכם ואתם קוראים לשועל למלוך עליכם! אתמהה!"...

דאס הייסט: "א לייב הויערט ביי אייך אין איסערלינ'ס בית המדרש און איהר רופט א פוקס צו קעניגען אויף אייך! מיך וואונדערט!"

די מנהיגים האבען באלד פערשטאנען וואס ער מיינט און זיי האבען גלייך געבעטען רבי מענדעלי'ן און ער האט איהם געשריבען א פערזענליכען בריעף: רבי יוסף בער איז גלייך געקומען נאך סלוצק, און רבי מענדעלי מיט זיינע תלמידים האבען איהם מקבל פנים געווען.

איך האב אויך בעזוכט די גרויסע שוהל, אדער ווי מען רופט זי אין סלוצק, די קאלטע שוהל. איך האב גלייך דערקענט די טהרה־ברעט, וועלכע איז נאך געשטאנען אויף איהר זעלבען ארט אין דעם פארהויז פון דער שוהל. די "ריינע" ברעט וואס האט געווארפען א פחד אויף אונז קינדער, ווען מיר האבען געמוזט דורכגעהן אין שוהל אריין אלע שבת מיט דעם באהעלפער, צו ענטפערען "אמן יהא שמיה רבה" און זאגען "ברכו" און "קדושה" אלע קינדערלעך מיט איין קול. איך האב דערזעהן דעם גרויסען שעהנעם "כסא אליהו", אויף וועלכען מען פלעגט מאכען די ברית'ן אין שוהל ווען זיי פלעגען אויספאלען אין שבתים און ימים טובים. איך בין פשוט בעגייסטערט געווארען פון מיינע קינדערשע זכרונות און איך האב זיך געפיהלט לעבעדיג, גרינג, פלינק און בויגזאם, אזוי ווי א קינד, און איך בין ארויפגעלאפען געשווינד ווי א קינד אויף די "שווינדעל־טרעפ", די געדרעהטע טרעפ, וועלכע פיהרען אין דער הויך אויף דעם בוידעם. דארט געפינט זיך א גאנצע "עגיפטישע גניזה" פון אלטע ספרים, ספרי תורה, מגילות, שופרות, אוראלטע פרוכת'ן און נאך תשמישי קדושה. און נאכהער אויף דעם דאך, פון וועלכען מען זעהט די גאנצע שטאדט, די שוהל איז זעהר הויך, די העכסטע געביידע אין סלוצק, און זי ווערט געזעהן מיילען־ווייט הינטער דער שטאדט.

וועגען דער הויכקייט פון דער סלוצקער קאלטער שוהל איז דא א לעגענדע, אז אלעקסאנדער דער צווייטער איז אמאל פארבייגעפאהרען סלוצק און א קאמי־טעט פון רוסישע גייסטליכע האבען איהם מקבל פנים געווען. אין זייערע רייד צום קיסר האבען זיי זיך שטארק בעקלאגט אויף דעם "חלול הקודש" פון די רוסישע צערקאווען מיט דעם וואס די אידישע שוהל איז העכער פון זיי.

דער מאנארך האט געענטפערט מיט א גוטען שמייכעל: "מיינע הייליגע הערען, אין דער לייגע און אין דער ברייט בין איך דער בעל הבית, אבער איז

דער הויף איז נאר דער אלמעכטיגער גאט דער בעל דעה, ווענדט זיך צו איהם מיט אייער קלאגע!..."

די גייסטליכע זיינען געבליבען שטום פון גרויס חרפה.

איך האב בעזוכט די איבריגע שוהלען אויף דעם גרויסען שוהל־הויף, צווישען זיי אויך די קצב'ישע שוהל, וועלכע האט אין מיר דערוועקט בעזונדערע זכרונות, ווייל אלס קינד האב איך אין איהר געהערט די דרשות פון דעם בעריהמטען מגיד, רבי צבי הירש דיינאוו, אדער ווי דאס פאלק האט איהם גערופען "דער סלוצקער מגיד". זיין טאלאנט האט געמאכט א געוואלדיגען רושם אויף מיין קינדערשען מוח און, ווער ווייס, אויב ניט ער מיט זיינע רייד, די פייערדיגע, און מיט זיינע בילדער די מערקווירדיגע, אויב ניט ער האט דער ערשטער אנגעצונדען אין מיר דעם פונק, אז איך זאל זיין צו מיין פאלק דאס וואס איך בין?

איך געדיינק איינמאל האט ער מיך גענומען מיט פיעל ליעבע און צערטליכקייט, האט מיך אויף זיינע קניה אוועקגעזעצט, און האט מיך געבעטען אז איך זאל איהם איבערזאגען איינע פון זיינע דרשות. איך האב אזוי געטהאן און איך האב פאר איהם איבערגעזאגט זיינע א דרשה ווארט פאר ווארט זאגאר מיט זיין ניגון; ער איז שטארק נתפעל געווארען, ער האט מיך א קוש געטהאן און האט געזאגט:

"איך בין זיכער, אז דו וועסט זיין א מגיד ביי אידען און דו וועסט אמאל ממלא מקומי זיין!"

צוויי וואכען האב איך פערבראכט אין סלוצק און זיי זיינען געווען אין מיינע אויגען ווי צוויי טעג. איך האב זיך נאך ניט אנגעזעטיגט פון זעהן איהרע הייזער, הויפען און די גאסען, וועלכע זיינען געווען מיר בעקאנט פון מיינע קינדערשע יאהרען. אין יעדען שטיין, אין יעדען ציגעל האב איך געפיהלט קינדערשע חבר'שאפט, ווי זיי פרעהען זיך מיט מיר און גיבען מיר א ווארעמען שלום עליכם.

דעם לעצטען טאג איידער איך האב פערלאזט די שטאדט, בין איך געגאנגען צוזאמען מיט מיין ניין יאהריגען זוהן צום "בית עולם" אפצושיידען זיך מיט מיין פאטער'ס קבר. ביי אן איינפאכער פשוטע מצבה, אויף וועלכער עס איז אויסגעקריצט די ווערטער:

"פה נטמן הר" ר' חיים ב"ר צבי"

בין איך געבליבען שטעהן דורכגענומען פון הייליגע געפיהלען. דער קברות־מאן האט מיר דערלאנגט אן אלטען "מעבר יבוק" צו זאגען די געוועהנליכע תפלות; איך האב איהם דאס ספר אפגעגעבען צוריק מיט א דאנק. ער האט ניט פערשטאנען, דער פשוט'ער מענשעלע, אז אין אזא הייליגען מאמענט, איז מיין הארץ און מיין מארך פול געווען מיט הייסערע, הארציגערע תפלות ווי "מעבר יבוק".

א האלבע שעה בין איך געשטאנען ביי מיין פאטערס קבר, פון מיינע אויגען זיינען שטראמען טרערן געפלאסען, און פון מיין מויל זיינען ווערטער געפלאַ־סען, ווערטער בייע, פרעמדע, וועלכע זיינען ארויס פון דער טיפער טיפעניש פון מיין הארץ.

מיט עהרפורכט האב איך אפגעטראטען פון קבר און איך האב געוואלט געהן אהיים, פלוצלונג האב איך דערזעהן ווי מיין קליינער זוהן, פנחס, שטעהט פון ווייטען און ציטערט, זיין געזיכט איז בלייך, איך רוף איהם געהן אהיים, אבער ער האט זיך צעוויינט.

„ווארום וויינסטו ?״ — פרעג איך איהם.

ער ענטפערט ניט און וויינט נאך שטארקער און וויל בשום אופן ניט זאגען פארוואס ער וויינט אזוי ביטער.

איך האב אנגעשריען אויף איהם און איך האב איהם באפוילען ער זאל מיר זאגען ווארום ער וויינט.

מיט א פארשטיקטען קול האט ער מיר געענטפערט :

„ווען דו ביזט געשטאנען ביי דיין פאטערס קבר האב איך זיך דערמאהנט, אז עס וועט קומען א צייט ווען איך וועל שטעהן ביי דיין קבר !...״

ווען איך בין געשטאנען ביי די טויערן פון בית עולם ארויסצוגעהן, האב איך מיך עראינערט אז איך האב ניט דערפילט מיין פליכט צו די אלע גרויסע רבנים, גאונים, כלל טהוער, וועלכע האבען געלעבט און געשאפען אין דער שטאדט סלוצק פאר דורות און דורות. איך האב זיך גלייך אומגעקעהרט צו די קברים און איך האב אנגעפאנגען אומצוגעהן פון שורה צו שורה, פון קבר צו קבר. איך האב געלעזען די אפגעמעקטע אלטע אותיות פון די איינגעבויגענע מצבות, אויף וועלכע עס איז שוין מאך אנגעוואקסען און א גאנצע וועלט האב איך דערזעהן. אט ליגען מענשען, גרויסע חשוב׳ע מענשען, בעוואוסטע אין זייער דור, רבנים, מורי הוראה, פרנסים, לומדים, מחברים, כלל טהוער, גבירים, נדיבים, און יעצט שלאפען זיי אלע רוהיג דעם אייביגען שלאף. מיר האט זיך פארגע־שטעלט, אז דער גאנצער פאריגער דור האט זיך איבערגעקליבען אהער, פון שטאדט צום בית עולם. דארט, א האלבע מייל ווייט, איז די יונגע סלוצק, די לעבעדיגע סלוצק, און דא איז די אלטע סלוצק, די פארצייטיגע. אט איז דא דער רב, דער חזן, דער שמש, דער גבאי און דער גאנצער עולם ארום זיי, די גאנצע פולע שטאדט סלוצק, און אלע ליגען זיך צוזאמען רוהיג און ווארטען אויף דעם גרויסען טאג, אין וועלכען זייערע קברים וועלען זיך עפענען און זיי וועלען אלע אויפשטעהען אויף זייערע פיס און וועלען זיך אומקעהרען אין שטאדט אריין...

פארטיעפט אין דער דאזיגער פארשטעלונג, האב איך זיך דערזעהן שטע־

הענדיג פאר אן איינפאכער מצבה, אויף איהר זיינען אויסגעקריצט די איינפאכע ווערטער:

„פה נטמן הרב רבי יוסף פיימער, וועלכער איז געזעסען אין סלוצק אויף דער כסא הרבנות פופציג יאהר״.

רבי יאסעלע׳ס קבר! — האב איך א ציטער געטהאן, דער קבר פון דעם גרויסען גאון און צדיק, וועלכער איז געווען בעוואוסט איבער דער גאנצער וועלט. איך האב געפיהלט, אז דאס ארט וואס איך שטעה אויף דעם, איז הייליג און איך האב עטליכע מאל געלייענט די אויפשריפט: „דא ליעגט דער רב... ניט גאון, ניט צדיק, נאר פשוט א רב, וועלכער איז געזעסען פופציג יאהר אויף דעם כסא הרבנות״. וויפיעל תמימות, עניוות און פשטות!

און מיר דאכט זיך אז איך זעה ווידער דעם לעבעדיגען רבי יאסעלען. זיין הויכע פיגור, זיין שעהנעם ליכטיגען פנים, זיינע גרויסע פייערדיגע אויגען מיט זיין לאנגער רייגער ווייסער בארד. ווען ער פלעגט געהן אין גאס, פלעגען אלע פארבייגעהער אפשטעלען זיך אום א קוק טהאן אויף דעם גרויסען מענשען, און איינמאל, ווערט דערצעהלט, איז געקומען נאך סלוצק איינער פון די גרויסע קינסטלער־מאהלער פון פעטערבורג צו מאהלען פון איהם א בילד אלס אן אריגינעלען אידישען טיפ...

און ניט ווילענדיג האט זיך פון מיינע ליפען אויסגערעדט זיך די תלמודישע פראזע:

„חבל על האי שפרא דבלי בארעא״...
ווערה איז צו דער שעהנקייט וואס פוילט אין דער ערד!

ניט ווייט פון רבי יאסעלעס קבר האט מיין אויג געכאפט אן איינפאכע היל־צערנע מצבה און אויף איהר איז דער אויפשריפט:
„פה נטמן רבי רפאל יוסף״.

די איינציגע ווערטער האבען אין מיר דערוועקט ווידער א ים זכרונות, און זיי האבען פאר מיר ארויסגעבראכט א באזאנדערען הייליגען טיפ. רבי רפאל יוסף איז געווען א פשוט׳ער שניידער. ווען ער איז אלט געווארען צוואנציג יאהר, האט ער זיך מקדיש געווען צו תורה און עבודה. ער איז געווען אן עסקן במצוות, ער האט מבקר חולים געווען, מנחם אבלים, ער פלעגט טעגליך געהן איבער די הייזער און ביי נאכט בריינגען שטיצע צו די בכבוד׳יגע ארימע לייט וואס אליין האבען זיי ניט געקענט בעטען קיין נדבות. אלע האבען איהם גערופען דער הייליגער „שניידער״. מען דערצעהלט, אז רבי יוסף בער סאלאווייטשיק פלעגט אויפ־שטעהן פאר רבי רפאל יוסף׳ן ווען ער פלעגט קומען צו איהם. איך געדיינק, אז ווען איך בין אלט געווען פינף יאהר, פלעגט מיין מוטער מיך טראגען יעדען פרייטאג צו דעם הייליגען מאן און מיט מיינע קליינע הענטלאך פלעג איך איבער־

געבען די ליכט, וועלכע מיין מוטער האט מנדב געווען אין שוהל, און ער פלעגט ארויפלייגען זיינע הענט אויף מיין קאפ און מיך בענשען.

נאך אייניגע טעג האב איך פערבראכט אין מיין געבורטשטאדט, און אפ־זעגענענדיג זיך מיט מיין גאנצער פאמיליע, און בעזאנדערס מיט מיין זעליגער מוטער, וועלכע איז שוין אלט געווען איבער אכציג יאהר און זי האט געפיהלט טיעף אין איהר מוטער־הארץ, אז זי זעהט מיך דעם לעצטען מאל אין איהר לעבען. זי, די ארימע, גוטע מוטער, האט ניט געוויינט אויפ׳ן קול, זי האט בלויז איהרע אלטע אויגען אנגעשטעלט, אויף מיין געזיכט, מיט טרעהרען אין זיי, און זי האט געקוקט אויף מיר מיט מוטערליכע בליקען, וועלכע איך וועל געדיינקען אויף מיין גאנצען לעבען.

14טער קאפיטעל

דער אלטער מגיד, ר׳ ישראל דער גראדנער, וועלכער האט א קראנקער און א בלינדער זיך געוואלגערט אין א שוהלכעל לעבען אלטען בית הקברות. — די באוועגונג אין מינסק צו בויען טעמפלען און מיין משל פונים שוטה דעם מוזיקער. — די פאליציי ארעסטירט מיך שבת בייטאג אינמיטען רעדען אין גרויסען בית המדרש.

מינסק איז א שעהנע ריינע שטאדט. די גאסען ברייטע, די הייזער הויכע, בעזאנדערס דער הויכער מארק, וואו דעם גובערנאטארס וואוינונג איז געשטא־נען און דער שטאדט־גארטען איז געווען. אבער אין דער אידישער געגענד האט מיר לאנג ניט גענומען צו פיהלען אז איך בין אין א ליטווישער שטאדט. איך האב געזעהן די ליטווישע אידען, ארים געקליידעט, גופים איינגעבויגענע, געזיכ־טער בלייכע און די ארימקייט שלעפט זיך זיי נאך. דערפאר איז מינסק איבער־פילט מיט שוהלען און ישיבות, לומדים און גדולים. דאס איז ליטע, וועלכע איז מאטעריעל ארים, אבער גייסטיג רייך.

אין מינסק האט נאך דאמאלס געלעבט דער בעוואוסטער גרויסער מגיד ״רבי ישראל דער גראדנער״. איך האב געפיהלט פאר מיין חוב צו בעזוכען דעם אלטען, בעריהמטען דרשן, וועלכער האט זיך ערווארבען א גרויסען נאמען איבער גאנץ רוסלאנד. מיט מיין פריינד נפה, דער דירעקטאר פון דער ארבייטער שולע, בין איך געגאנגען צו באזוכען איהם אין איינעם פון די קליינע בתי מדרשים, לעבען דעם אלטען בית הקברות. דארט, אויף א הארטער באנק, הינטער דעם אויוועז, האב איך געפונען ליגענדיג דעם אלטען חולה, איינגעוויקעלט אין צורי־

סענע בגדים, און אלטע נשים צדקניות פלעגן איהם אויסהאלטען מיט זייערע טעפעלאך געקעכטס.

איך בין פערציטערט געווארען זעהענדיג דאס שרעקליכע בילד, און די אלטע טרויעריגע פראגע איז מיר גלייך ארויף אויף מיין געדאנק ״זו תורה וזו שכרה ?...״

איך האב גערעדט מיט איהם אייניגע מינוטען וועגען דרשנות ביי אידען און איך בין ענטציקט געווארען פון זיין גלייכען שכל און זיין טיפער לאגיק, נאך גאר ווי א יונגער מאן. אונזער געשפרעך האט איהם פיעל ערמוטהיגט. ער האט אונז בעדאנקט פאר אונזער בעזוך, נאר ער האט זיך שטארק מצער געווען וואס ער האט מיך ניט געקענט זעהן, ווייל ער איז שוין געווען בלינד, און טרעהרען האבען זיך באוויזען אין זיינע פערלאשענע אויגען.

ביים זעגענען זיך האב איך זיך אויסגעדריקט, אז עס איז ניט פאר זיין כבוד צו ליגען עלענד אין בית המדרש, ער האט מיר געענטפערט מיט א סאר־קאסטישען שמייכעל אויף זיינע ליפען:

״יא, מיין פריינד, איהר זעהט דאך אז דער בית המדרש איז גאר ניט ווייט פון דעם בית הקברות, טהו איך דאך מיט דעם א חסד של אמת צו דער חברה קדישא, אז זי זאל זיך ניט שטארק מטריח זיין צו טראגען מיך ווייט...״

פיינע בעזוכער האב איך געהאט אין מיין האטעל: דער בעוואוסטער אדוואקאט שמעון ראזענבאום, מיין יוגענד פריינד; יהושע סירקין; יהושע בענענסאן; דער ליטעראט גאלדבערג ״יכנה״ז״, מר. בריל ״איוב״ און דער ראבינער אברהם חנה׳לעס, רבי נפתלי משכיל לאיתן און דער ״אוטשאנער יעוורעי״ ביים גובער־נאטאר, יוסף הורעוויטש. מיר האבען געהאט אן אינטערעסאנטען ליטעראַרישען אָווענט. יעדער פון די געסט איז געווען גרויס אין זיין פאך. ראזענבאום, דער אדוואקאט, האט גערעדט וועגען תלמודישע און רוימישע משפטים און האט איבערצייגט, אז די תלמודישע דינים שטעהען פיעל העכער און זיינען עלטער פון די רוימישע, און אז זיי האבען ביי אונז גענומען, ניט מיר ביי זיי, ווי די קריסטליכע געלעהרטע זאגען. יהושע סירקין האט פאר אונז געשילדערט זיין לעצטען בעזוך ביי דעם ״נדיב הידוע״, באראן עדמאנד ראטשילד, אין פאריז, און אז ער האט אין איהם געפונען א ווארימען איבערגעבענעם חובב ציון. דער רב חנה׳לעס האט זיך שטארק בעקלאגט אויף דער גייסטיגער עפידעמיע וואס האט זיך פערשפרייט צווישען די מינסקער אידען און האט פערגיפטעט זייערע נשמות, געטויט זייערע אידעאלען און נעהמט צו ביי זיי זייער צייט, געלד, ענערגיע און מוטה — דאס איז די פערפלוכטע קארטען־שפיעל. דער געעהרטער ראבינער האט גערעדט מיט פייער וועגען דער דעמאראליזאציע וואס ס׳האט זיך פערשפרייט איבער דער גאנצער שטאדט צוליעב דער ליידענשאפטליכער קארטען־שפיעל.

אין יענער צייט האט זיך אנגעפאנגען די בעוואוסטע באוועגונג פון די "פארגעשריטענע", וועלכע איז געווען א מין נאכאהמונג נאך דער דייטשישער רעפארם, צו בויען אנשטאט די אלטע אידישע שוהלען, טעמפלען, אין וועלכע דער ארון קודש מיט דער בימה זאלען זיין צוזאמען, דער חזן מיט דעם כאר זאלען זיין געקליידט אין שווארצע יוניפארמע, ווי דער "מנהג אשכנז". די באַ-וועגונג האט פערכאפט אויך די שטאדט מינסק. די ראשי העדה, די ערענסטע פון זיי, האבען מיך געבעטען איך זאל די פראגע בעריהרען אין מיינע רעדען. איך האב זיי געפאלגט. איך בין ארויס זעהר שטארק געגען דער בעוועגונג מיט דעם אלטען פראטעסט פון דעם נביא בן-בארי ווי ער האט זיך אויסגעשריען: "וישכח ישראל את עושהו — ויבן היכלות", "ווען דאס פאלק ישראל פערגעסט זיין בעשעפער, דאן פאנגט ער אן צו בויען טעמפלען". אין דער צייט ווען זייערע צעהנדליגער טויזענדער ברידער זיינען אין א שרעקליכען צושטאנד, היימלאזע, וואגלען זיי אום איבער דעם גאנצען לאנד צו געפינען א מקום מנוחה, ליגט אייך, מינסקער אידען, אין זינען טעמפלען מיט געזאנגען. דאן האב איך געזאגט מיין בעוואוסטען משל וועלכע אלע מטיפים און מגידים האבען דערנאך אויסגענוצט, מיט דעם נאמען: "באוויינען דעם טאטען מיט נאטען"...

דער משל איז געווען פון א זוהן, וועמען די עלטערען האבען געשיקט קיין פעטערבורג שטודירען מוזיק, אבער ער איז געווען א גרויסער נאר, מחילה. דער-ווייל איז זיין פאטער געפעהרליך קראנק געווארען און מען האט איהם טעלעגרא-פירט ער זאל באלד אהיימקומען, ווייל דער פאטער זיינער קען נאך, חלילה, שטארבען. איידער דער זוהן איז געקומען, איז דער פאטער דערווייל געשטארבען און די משפחה האט, ווי עס פיהרט זיך ביי אידען, ביטער געוויינט. דעם בר-מנן האט באוויינט די מוטער, צוויי עלטערע טעכטער, דריי קליינע אינגלעך און גלאט שכנות, קרובים און גוטע פריינט.

דער זוהן איז געקומען אין א שווארצען צילינדער-הוט, ווייסע האנדשוה און א ברייטען שווארצען מאנטעל. ווי נאר ער איז אריינגעקומען, האט ער ארויסגעכאפט דעם קאמערטאן, געפרואווט איהם צווישען די צייהן און אויס-געשריען: ווארט, ניט ריכטיג, איהר נעהמט א פאלשען טאן...

"מינסקער אידען — האב איך אויסגעפיהרט מיין משל — אייער פאלק לעבט איבער אזא שווערע אונגליקליכע צייט, גירושים, נגושים, דערנידערונגען, און איהר זייט ווי יענער נארישער מוזיקער, וועמען עס איז געלעגען אין זינען דער קאמערטאן ביי זיין פאטער׳ס לויה. טעמפלען, מוזיק, כאר און הארמאניע פעהלען אייך בלויז..."

דער משל האט געווירקט און די בעוועגונג צו בויען א נייעם טעמפעל איז איינגעשלאפען.

די רוסישע פאליציי האט מיך נאכאנאנד פערפאלגט, און זאגאר אין דער אידישער שטאדט מינסק האט זי ארויפגעלייגט אויף מיר איהר שווערע לאפע און זי האט מיך ארונטערגענומען פון בימה אינמיטען מיין רעדע אין דעם גרויסען מינסקער בית המדרש, וועלכען דער גרויסער רבי זיסעל ראפאפארט האט אויסגעבויט.

א געזעץ איז געווען אין דעם גרויסען בית המדרש, אז קיין דרשן אדער רב האט דארט ניט געטארט ריידען. בלויז דער שטאדט־רב, אדער ווי מען האט איהם גערופען אין מינסק, דער "גדול", האט גערעדט צוויי שבתים אין יאהר, שבת שובה און שבת הגדול. פאר מיר האט מען געמאכט אן אויסנאהמע מיט דעם הסכם פון דעם פארשטעהער רבי וואלף ראפאפארט.

דער בית המדרש איז געווען איבערפילט. מיט גרוים שווריגקייט בין איך ארויף צום ארון קודש. איך האב גערעדט דאן מיין רעדע "העצמות היבשות". צוויי שעה האב איך גערעדט. דער עולם איז געווען שטארק פער־אינטערעסירט. איך האב זיי אוועקגעשטעלט אין דער "בקעה" ביי די בערג טרוקענע ביינער און זיי האבען געזעהן דאס בילד ווי דער נביא יחזקאל האט זיי לעבעדיג געמאכט. פלוצלונג האבען זיך אריינגעריסען זשאנדארען מיט א פאליציי־בעאמטען און אין נאמען פון דעם רוסישען געזעץ האבען זיי מיר געהייסען אויפהערען רעדען און ארונטערגעהן פון דער בימה. ווען איך בין ארונטערגעגאנגען, האבען מיך די זשאנדארען ארויסגעפיהרט פון בית המדרש. גנבים האבען זיך בענוצט מיט דעם טומעל און האבען גענומען רייסען די אויער רינגען פון די פרויען אין דער עזרת נשים, און אום צו מאכען דעם טו־מעל נאך גרעסער, האט איינער א געשריי געטהאן "פייער!" מיט גרוים שווע־ריגקייט האט די פאליציי מיך דורכגעפיהרט צווישען דעם גרויסען עולם, וועל־כער האט אנגעפילט די גאסען ארום, און זי האט מיך אוועקגעפיהרט אין פא־ליציי־הויז.

אין א קליין בעזונדער צימער האבען זיי מיך פערשפארט. עלענד, מיעד פון מיין ארבייט, דורשטיג און הונגעריג, בין איך געזעסען פערשפארט. מיין הארץ איז פערשטיינערט געווארען. בלויז א ביטערער פראטעסט האט אין מיר אויפגעברויזט: פאר וואס ?!...

האלבע נאכט זיינען געקומען צו מיר די פני העדה, צווישען זיי מיינע פריינד יהושע סירקין, רב חנה׳לעס, נופך און אויך דער פאליציימייסטער, וועלכער האט מיך בעפרייט אויף דעם תנאי אז מארגען פריה זאל איך קומען צו איהם אין זיין קאבינעט.

דריי טעג האב איך בעזוכט צוזאמען מיט דעם רב חנה׳לעס די פאליציי. איך האב געמוזט איבערזעצען מיינע רעדען, וועלכע איך האב געהאלטען אין די מינסקער שוהלען, אין רוסיש. נאכהער, ווען אלעס איז געווען פערטיג,

האט ער, דער פאליציימייסטער, קאנפיסקירט אלע מיינע שריפטען און האט מיר פערזאגט צו פערלאזען מינסק אין פערלויף פון 24 שעה.

די בני משה מיט די חובבי־ציון פיהרער האבען געמאכט פאר מיר א שעהנעם אוועגט. בעגייסטערטע רעדען זיינען געהאלטען געווארען. א פרע־זענט האבען זיי מיר געגעבען דעם "מדרש תנחומא", באבער׳ס, געבונדען אין סאמעט און זיידענס מיט אן אויפשריפט אין גאלד, מיט צעהנדליגער אונ־טערשריפטען.

בעגיגען האב איך זיך צושיידט מיט מיינע גוטע פריינד. און בעגלייט פון הארציגע ברכות האב איך פערלאזען מינסק און אוועק נאך ווילנא.

פופצעהנטער קאפיטעל

ווילנא, די עיר ואם בישראל. — דער אלטער משכיל און מחבר קלמן שולמאן. — פארוואס דער ווילנער קאזיאנער ראבינער האט געערעדט העברעאיש. — דער יונגער ווילנער שטאדט־מגיד פרעגט אן א שאלה ביי זיין אלטען פאטער ר׳ יצחק אלחנן און אן אלטער סוחר דארף אנקומען צו זיינע יונגע קינדער וועגען מסחר. — שבת אין ווילנא. — א קעלער, וואו 4 משפחות וואוינען. — צוויי קינדער עסען מיט איין לעפעל.

ווילנא האט אין מיר אויפגעוועקט גאר בעזונדערע געפיהלען. מיט יעדער מינוט, וואס איך האב זיך דערנעהענטערט צו דער גרויסער שטאדט, וועלכע איז פול מיט גרויסע תלמידי חכמים און משכילים, די "ירושלים שבליטא", האט מיין הארץ אלץ שטארקער געקלאפט אין מיר און א מין יראת הכבוד האט מיך איבערגעוועלטיגט. פון איין זייט האט זיך מיר שטארק געוואלט זעהן די בעריהמטע היסטארישע אידישע שטאדט, די "עיר ואם בישראל", זעהן איהרע היסטארישע פלעצער, דעם ווילנער גאון׳ס קלויז, דעם קבר פון גר צדק פאטאצקי. איהרע אלטע מנהגים זיינען פול מיט שעהנהייט און טראַ־דיציע. פון ווייטענס האב איך געהערט וועגען די גרויסע אידען אין ווילנא און איך האב געוואלט זיי קענען, אבער פון דער אנדערער זייט האט מיר א שרעקליכער ספק געבערענט דעם מארך: ווער וויים אויב איך בין פעהיג צו רעדען אין ווילנא? צי איך וועל מיט מיינע דרשות ניט אויסקוקען ווי דער וואס וויל אריינברענגען "תבן לעפרים", אדער אייז אויפ׳ן נארד־פאל?...

נאָר מיין שרעק איז געווען אומזיסט. ווילנער גדולים און משכילים האָ־בען מיך פיין אויפגענומען און מיינע רעדען האָבען דאָרט געפונען טויזענדער הערער. יעדע שוהל, וואו איך פלעג זאָגען, איז געווען איבערגעפּאַקט און טויזענדער מענשען פלעגען אַוועק צוריק, ווייל זיי האָבען ניט געקענט אריינקו־מען.

און יעצט קען איך אויסזאָגען א סוד און דערצעהלען פון ניט קיין ״שעהן שטיקעל ארבייט״, וואָס די ווילנער חובבי־ציון האָבען געטהאָן צוזאַמען מיט די גבאים פון די שוהלען. אום צו פערמיידען די ענגשאַפט ביי מיין זאָגען, האָבען זיי געמאַכט טאָפּעלטע מודעות. אין איינער פלעגען זיי געבען צו וויסען דעם עולם, אז איך וועל רעדען אין איין זייט פון שטאָדט און אין דער אַנ־דערער האָבען זיי געשריבען, אז איך וועל זאָגען אין א צווייטער זייט, און א שמש פלעגט שטעהן און פלעגט פערטרויען דעם סוד צו די יחידי סגולה.

אין ווילנא האָבען מיינע רעדען געמאַכט א געוואַלדיגען רושם. מיין טעמא איז געווען: ״דער גלות און ארץ ישראל״. ווען איך האָב פארגעשטעלט אונזער לעבען אין גלות מיט זיין גאַנצער שפלות, אונזערע צוריסענע גלות־נשמות, פלעגט דער גאַנצער עולם פיהלען אויף זיך דאָס שווערקייט פון גלות. אָבער דערנאָך, אז איך האָב זיי אויפגעהויבען פון גלות און אָנגעפאַנגען חלום'ען וועגען אונזער ליכטיגער צוקונפט אין ארץ ישראל, דאַן איז די שטימונג גע־וואָרען א פרעהליכע. און איך מיט'ן גאַנצען עולם האָבען געשלאָסען די רעדע, אַלע מיט איין אויסרוף, מיט דער אַלטער נאַציאָנאַלער שבועה, וועלכע אונ־זערע עלטערען האָבען געשוואָרען ביי די טייכען פון בבל: ״אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני!״ איך וועל קיינמאָל אין מיין לעבען ניט פערגעסען ווי דער אַלטער נאַציאָנאַלער העברעאישער ליטעראַט, קלמן שולמאַן, וועלכער איז געווען צווישען מיינע הערער, איז ארויפגעפאַלען אויף מיין האַלז נאָך מיין זאָגען, האָט מיך הארציג געקושט און האָט געמאַכט ״שהחיינו״, וואָס ער האָט זוכה געווען צו הערען אויף זיינע עלטערע יאָהרען פון א אידישען רעד־נער נאַציאָנאַלע דרשות איבער ארץ ישראל. ״דאָס זיינען דאָך מיינע חלומות — האָט ער אויסגעשריען — וועלכע איך האָב געחלום'ט אין מיינע ווערק...״

פון שוהל האָט מיך הערר שולמאַן איינגעלאַדען צו זיך אהיים. ער האָט געוואוינט זעהר אָרים. אָבער פערגעניגען האָב איך געהאַט אין די פּאָר שטונ־דען, וואָס איך האָב פערבראַכט ביי איהם. פיעל מעהר ווי איך וואָלט זיך גע־פונען אין איינעם פון די רייכסטע פּאַלאַצען. דער אַלטער ליטעראַט האָט מיך פערטראָגען צוריק מיט א דור פריהער, דער בעריהמטער השכלה־דור, אין וועל־כען עס האָבען געלעבט זיינע עלטערע חברים. א סך אנעקדאָטען האָט ער מיר דערצעהלט פון זיי און וועגען זיי. ער האָט די אַלטע משכילים גערופען מיט זייערע ווילנער אידישע נעמען, ווי, למשל, בערקע און מיכקע, דער טאַטע

מיט׳ן זוהן — אדם הכהן און מיכל זיין זוהן; מאטקע און אידעלע — רבי מרדכי פלונגיאנער און אידיל שערשעווסקי; מרדכי ארלען — מרדכי אהרן גינזבורג און אברעמעלע קאוונער — אברהם מאפו... רעדענדיג פון זיי, האט ער מיט בייגקשאפט דערמאהנט יענע אלטע גוטע טעג מיט די גרויסע משוררים און שרייבער, וועלכע זיינען פערשוואונדען און האבען אויף זייערע ערטער קיינעם ניט איבערגעלאזען...

נאר אין איין זאך געפינט ער זיין טרייסט: אין דער גרויסער נאציא־נאלער בעוועגונג חבת ציון, וועלכע שטארקט זיך פון טאג צו טאג.

איך האב בעזוכט אלע ווילנער אנשטאלטען, די שוהלען. בעזונדערס בין איך ווי פער׳כשופ׳ט געווארען, ווען איך בין אריין אין דעם גאון׳ס קלויז און איך האב דערזעהן דאס ארט, אויף וועלכען דער תלמודישער ריעז, דער גרעס־טער גאון פון אלע גלות־צייטען און אלע גלות־לענדער, איז געזעסען און גע־לערענט און געשאפען זיינע ספרים אין אלע פאכען פון נגלה, נסתר, דקדוק און מאטעמאטיק. אויף דעם ארט זיצט קיינער ניט און א גרויסער אויסגע־קריצטער מארמערנער שטיין אויף דער וואנט, מיט גרויסע ווערטער דער־צעהלט: „פה עלה אליהו בסערה השמימה.״

די תלמוד תורה, פאר תורה און מלאכה, וואס איז אנגעפיהרט געווארען פונ׳ם דאמאלסט־בעריהמטען העברעאישען און רוסישען שרייבער בן דוד, דער גרינדער פון דער בעוועגונג שפה ברורה, איז א זעלטענער אנשטאלט. די גע־ביידע איז הויך, שעהן און ריין ווי א פאלקאמענע רוסישע גימנאזיע, די שי־לער פערשטעהען זייערע געגענשטאנדען, הכלל, תורה מיט הדר ארץ צוזאמען געוועלטיגען אין דעם גרויסען אינסטיטוט, וואס דער אונפערגעסליכער העלד געדשטיין האט איהם געגרינדעט.

עטוואס ווי קוריאז איז מיר אויסגעקומען, אז איך האב געהערט צום ערשטען מאל דעם ווילנער קאזאניער ראבינער, דר. גארדאן, רעדענדיג העב־רעאיש אין שוהל פאר׳ן עולם. אין יענער צייט, מיט דרייסיג יאהר צוריק, איז דאס ווירקליך געווען א וואונדער. דאמאלסט האט מען נאך קיין העברעאיש רעדען ניט געהערט אין די שוהלען, אויסער אין די חברות שפה ברורה, צווי־שען די נאציאנאלע יונגע לייט. און דא אין ווילנא שטעהט א ראבינער אויף דער בימה און רעדט העברעאיש צו אן עולם, וועלכער פערשטעהט איהם גאנץ וועניג!... אבער נאכהער האב איך זיך דערוואוסט די סבה דערפון: דער רב איז געביך ניט שולדיג אין דעם, ער טהוט דאס על פי גזירה. ער האט שטודירט ראבינער אין דייטשלאנד, דארט האט ער בעקומען זיין טיטול דאקטאר, קיין רוסיש פערשטעהט ער ניט, דייטש איז איהם פער׳ועהרט צו רעדען פון דער רוסישער רעגיערונג, מוז ער נעבאך ניט ווילענדיג רעדען העברעאיש.

אַרימער ראַבינער!

ווילנער שטאָדט־רב, אָדער ווי זיי רופען איהם, **דער שטאָדט מגיד, איז** דאַמאַלסט געווען רבי הירש ראַבינאָוויץ, דער זוהן פון רבי יצחק אלחנן. אויסער זיין גרויסקייט אין לערנען, איז ער נאָך געווען זעהר קלוג, א ליעבליכער מענש, בעליעבט ביי אַלע קלאַסען, זיין הויז איז געווען אָפען פאַר אַלע נויטבעדערפטיגע. אין יענער צייט איז געווען דער שרעקליכער גירוש אויף אידען פון קרים. די מגורשים, וועלכע זיינען געווען אין זייער היים פערמעגליכע אידען, זיינען יעצט פעראָרימט געוואָרען און זיי האָבען אַנגעפילט ווילנא. די אונגליקליכע האָבען געפונען פיעל טרייסט און הילף ביי דעם דערמאָהנטען רב.

איך קען זיך ניט צוריקהאַלטען פון צו דערמאָהנען אן עפּיזאָד, וואָס איך האָב בייגעוואוינט ביי רבי הירש׳ן אין הויז. איינמאָל בין איך מיט איהם געזעסען און פערבראַכט א פּאָר שעה. מיר האָבען גערעדט וועגען דער טרויעריגער לאַגע פון אונזער פאָלק, און בעזונדערס וועגען די מגורשים. קומען אריין איינינע מורי הוראה מיט א שאלה פון א היתר עגונה. ווי עס ווייזט אויס, איז די שאלה געווען א שווערע. דער רב נאָך פיעל נאַכקלערען, און נאַכזוכענדיג אין די ספרי הפּוסקים, האָט געזאָגט צו די מורי הוראה, אז נאָך אין אייניגע טעג וועט ער זיין ביי זיין פאָטער רבי יצחק אלחנן, אין קאָוונא, וועט ער פאָרלייגען די שאלה פאַר איהם.

בשעת מעשה האָב איך זיך דערמאָהנט תיכף וואָס האָט מיט מיר געטראָפען מיט א טאָג פריהער אין ווילנא. איך בין געזעסען ביי אן עלטערען ווילנער גביר, א גרויסער סוחר, און אייניגע סוחרים זיינען אריינגעקומען פרעגען איהם אן עצה וועגען א מסחר. דער אַלטער סוחר האָט זיי געענטפערט, אז איהם איז שוין שווער דורכצודרינגען דעם מסחר, ער וועט פרעגען ביי זיינע קינדער.

ניט ווילענדיג איז מיר אַרויף אויפ׳ן זינען דער מאמר חז״ל: ״זקני תלמידי חכמים כל מה שמזקינים דעתם מתישבת עליהם, וזקני עמי־הארץ, כל זמן שמזקינים, דעתם מטורפת עליהם״. דאָס הייסט: אַלטע, געלערנטע מענשען, וואָס זיי ווערען עלטער, שטאַרקט זיך זייער פערשטאַנד; אַלטע עמי־הארצים, וואָס זיי ווערען עלטער, ווערען זיי נאַרישער...

דער יונגער ווילנער רב שיקט אָפּ א שווערע שאלה צו זיין אַלטען פאָטער; דער אַלטער סוחר שיקט אָפּ א שווערע פראַגע צו זיינע יונגע קינדער...

אויב אין די מיטענוואָך־טעג ווייזט ווילנא אויס אביסעל צו וואָכעדיג, דער מאַרק־טומעל פון די קליינע הענדלער, איבערהויפּט די ווילנער מאַרקפרויען, די בעוואוסטע שרייערינס, און אויך איז די שטאָדט ניט איבעריג ריין,

אבער ווי עס קומט אן דער הייליגער שבת, ווערט ווילנא א פרינצעסין. און ווער עס האט נים זוכה געווען צו זעהן ווילנא א שבת׳דיגע, האט נים געזעהן דעם אמת׳ן מנוחת שבת מיט זיין גאנצער הייליגקייט. מען פיהלט פשוט די נשמה יתירה אויף איהרע גאסען, ווען עס קומט פרייטאג פארנאכט און אלע געשעפטען שליסען זיך צו מיט איין מאל און אלע ווילנער אידען, פון קליין ביז גרויס, פון אלט ביז יונג, מענער און פרויען, אלע ארומגעוואשענע, אי־בערגעטאנענע אין שבת׳דיגע קליידער, ציהען זיך צום ווילנער שולהויף.

איינמאל, פרייטאג צו־נאכט, נאך מעריב, בין איך ארונטערגעגאנגען אויף דער אידישער גאס מיעף אין א קעלער, אום צו זעהן דאס לעבען פון דעם ארי־מען ווילנער אידען. אין אלע פיער ווינקלען פון קעלער זיינען געשטאנען פיער געגרייטע טישען און אויף זיי שבת׳דיגע ליכט. אין דעם דאזיגען קעלער האבען געוואוינט 4 משפחות. ביי יעדען טיש זיינען געזעסען דער פאטער און מוטער און די קליינוואַרג. די ערד אין קעלער איז געווען אויסגעשאטען מיט א העלען געלען זאמד, די ווענט זיינען געווען העל ווייס געקאלכט און אין דער לופט האבען פשוט געשוועבט די מלאכי השלום, מלאכי עליון. די געזיכטער האבען געלויכטען, די אויגען האבען געבליצט, און די נשמה יתירה האט זיך געלאזט דערקענען אפילו אויפ׳ן קליינוואַרג.

איין קוריאז, וואס איך האב דארט געזעהן, מוז איך דא דערצעהלען: ביי איין טיש זיינען געזעסען אכט מענשען און זיי האבען מעהר נים געהאט ווי זיבען לעפעל. ביים ברעג טיש זיינען געזעסען א אינגעלע מיט א מיידעלע, א זעקס־יאהריגער צווילינג. זיי האבען געגעסען בייטענדיג זיך מיט איין לעפעל, אבער אזוי שנעל האבען זיי דאס געמאכט, אז זיי האבען איבערגעיאגט די גרויסע.

די סצענע האט מיך געמאכט צו לאכען מיט טרערען...

איך האב נאך אין מיין גאנצען לעבען נים געזעהן אזא גוטהערציגען פשוט׳ען המון ווי אין ווילנא. ער שטעהט העכער אין מאראל און אין כאראק־טער פון אלע אידישע שטעדט, וועלכע איך האב אויף מיין רייזע בעזוכט. דו געהסט אין גאס און דו פרעגסט ביי א פארבייגעהער אויף אן אדרעס, נעהמט ער דיך גלייך ביי דער האנט און פיהרט דיך אוועק צום ארט וואו דו ברויכסט, און לאזט זיך צומאל נים בעדאנקען פאר זיין טרחה. בכלל איז שווער צו גע־פינען א ווילנער אידען אן עם הארץ, א פרק משניות לערנען קען יעדער טרע־גער און האלץ־העקער. נים אומזיסט איז ווילנא געקרוינט געווארען מיט׳ן נאמען ירושלים שבליטא.

16טער קאפיטעל

ביאלאָסטאָק, די "עיר ובת בישראל". — ר' שמואל מאָהליווער, די גרויסע ליכטיגע פּערזענליכקייט. — ער איז ניט געווען קיין ביאלאָסטאָקער רב, נאָר א רב וואָס וואוינט אין ביאלאָסטאָק, האָט מען זיך געווערטעלט אין ביאלאָסטאָק. — דער 82־יעהריגער העברעאישער דיכטער און משכיל אברהם בער גאָטלאָבער, וועלכער איז געוואָרען א "חסידישער עילוי".

אויב ווילנא רופען די העברעער מיט דעם נאָמען "עיר ואם בישראל", מעג ביאלאסטאק גערופען ווערען "עיר ובת בישראל". ביאלאסטאק איז ניט אזוי גרויס ווי ווילנא און איז ניט אזוי אלט ווי זי; זי פערמאָגט ניט דעם גלאנץ פון דער פערגאנגענהייט, און די פערשיעדענע לעגענדעס, מיט וועלכע די געשיכטע האט בעשאָנקען ווילנא; ביאליסטאָק איז ניט בעוואוסט מיט איהרע גאונים, ניט מיט איהרע משכילים, ניט מיט איהרע פרנסים און חזנים; זי האט ניט קיין אלטע קלויזען, קיין אלטע בתי קברות און ניט קיין אור־אלטע פנקסים — ביאלאסטאק איז פערהעלטניסמעסיג נאך א נייע שטאדט, זי איז דעם לעצטען יאהרהונדערט גרויס געווארען דורך איהר אינדוסטריע פון גרויסע וועב־פאבריקען, אבער זי פערמאָגט פיינע אידען חכמים, ליטעראטען און סוחרים פראקטישע מענשען, בני תורה און פרייגיביגע. ביאלאסטאק איז בעוואוסט מיט איהרע קאלאסאלע אנשטאלטען, מיט וועלכע זי קאן שטאלצירען געגען איהרע שוועסטער־שטעדט אין גאנצען לאנד. אין דער לעצטער צייט איז זי בעזונדערס בעקאנט געווארען איבער גאנץ רוסלאנד אלס דער צענטר פון דער נייער פאלקס־בעוועגונג חבת־ציון, און די צעהנדליגער טויזענדער אויגען פון אלע "חובבי ציון" זיינען געווענדט צו איהר און צו איהר רב, דער נאציאנאלער גאון, רבי שמואל מאהליווער, וועלכער איז געווארען דער ניט־אפיציעלער פיהרער און דער לעבעדיגער גייסט אין דער גרויסער נאציאנאלער בעוועגונג — מיט איין ווארט, אויב ווילנא איז די "ירושלים שבליטא", איז ביאלאסטאק די "יפו שבליטא".

ווען איך האב זיך אביסעל אפגערוהט פון מיין רייזע, בין איך גלייך געגאנגען בעזוכען דעם רב, רבי שמואל מאהליווער. איך מוז זיך מודה זיין, אז געהענדיג צו דעם גרויסען רב, האט מיין הארץ אנגעפאנגען שטארקער צו קלאפען און א יראת־הכבוד'יגע שטימונג האט מיך ארומגענומען. דער נאמען רבי מאהליווער איז געווען פערהייליגט ביי אלע "חובבים" צוליעב זיין אונערמיעדליכער ארבייט פאר ישוב ארץ ישראל, זיין רייזע נאך ארץ ישראל, זיין איינפלוס אויף דעם פאריזער באראן עדמונד ראטשילד, דער "נדיב הידוע", זיין אפענער

קאמפף פאר די ערשטע קאלאניסטען אין ארץ ישראל, — אט די אלע זאכען האבען איהם בעריהמט געמאכט און געשטעלט איהם העכער פון אלע זיינע קאָלעגען אין זיין צייט. מיט אומגעדולד האב איך געווארט אויף דער גליקליכער שעה, ווען איך וועל איהם זוכה זיין צו זעהן.

איך האב איהם געזעהן און איך בין פול געווארען מיט הייליגע געפיהלען. מיט פיעל ליעבע האב איך גערריקט זיין האנט וואס ער האט מיר דערלאנגט מיט פריינדשאפט, אזוי ווי ער וואלט מיך קאנען שוין פון לאנגע יאהרען. איך האב מיינע אויגען ניט געקאנט ארונטערנעהמען פון זיין ליעבענסווירדיגער געזיכט. פאר מיר איז געשטאנען א הויכער איד מיט א ווייס געזיכט; א ברייטער, הויכער שטערן פול מיט קנייטשען, העלע, בלויע, גרויסע, ליכטיגע אויגען מיט א טיעפען מעלאנכאלישען בליק, א לאנגע, ווייסע בארד, ריין און שעהן געקליידעט. ער האט מיך באלד אבגעקויפט, ווען ער האט נאר ארויסגערעדט זיינע ערשטע עטליכע ווערטער. מיט איין ווארט, איך האב פאר זיך געזעהן דעם אידישען אריסטאקראט, דעם אמת'ען גרויסען תלמוד חכם.

אייניגע שטונדען האב איך מיט איהם פערבראכט און זיי האבען מיר פערשאפט פיעל פערגעניגען. זעלבסטפארשטענדליך האבען מיר גערעדט וועגען "חבת ציון" און וועגען די קאלאניעס אין ארץ ישראל, וועלכע ער האט געזעהן מיט זיינע אויגען. זיין בלייכער פנים האט געשיינט, בעלויכטען פון א הייליגען פייער. עס איז געווען קאנטיג אז דער רעיון פון ישוב ארץ ישראל איז דער שורש פון זיין גרויסער נשמה און נאר אין דעם וואונש האט ער אריינגעטיעפט זיינע גרויסע פעהיגקייטען און זיינע גייסטיגע קרעפטען.

ניט איין מאל האט דאס געטראפען אז ער פלעגט לאזען ווארטען די נכבדים פון ביאלאסטאק אין זיין גרויסען ווארט־צימער און אליין פלעגט ער פערברייגגען אין זיין פריוואט צימער מיט א יונגען מאן, איינער פון די ציוניסטישע עסקנים; די ביאלאסטאקער בעלי בתים האבען דאס געוואוסט און זיינען שוין צוגעוואוינט געווארען צו דעם; נאר צווישען זיך פלעגען זיי זיך בעקלאגען, און א ווארט איז ביי זיי ארומגעגאנגען, אז "רבי שמואל איז ניט דער ביאלאסטאקער רב, נאר ער איז א רב וואס וואוינט אין ביאליסטאק"...

מיט זיין צויבערדיגער פערזענליכקייט און מיט זיין טיעפען פערשטאנד האט ער משפיע געווען אויף די אלע ביאלאסטאקער משכילים און די פעהיגערע פון זיי האבען זיך קאנצענטרירט ארום איהם און זיי האבען איהם פיעל געהאלפען אין זיין ארבייט. צווישען זיי האבען זיך געפונען אזעלכע, וועלכע האבען נאכהער געשפיעלט א גרויסע ראליע אין דער ציוניסטישער בעוועגונג.

צווישען די "מקורבים" זיינען געווען: דער בעריהמטער גרויסער העברעאישער ליטעראט א"ש הערשבערג; דער איבערגעגעבענער ציוניסט ליטמאן רא־

זענטאל; דר. יוסף חזנוביץ און דוד סוכאוואלסקי. דער לעצטער איז געווען דער אויסגעצייכענטסטער פון זיי אלעמען מיט זיין פלייסיגקייט צו דער ארבייט און מיט זיין בעשיידענהייט. ער איז געווען ווירקליך איינער פון די וואונדערבארע אידישע בעהאלטענע טיפען, שטיל, רוהיג, גוט און פלייסיג; דעם גאנצען טאג פלעגט ער ארבייטען אלס בוכהאלטער ביי איינעם פון די ביאלאסטאקער באנקירען און ביינאכט פלעגט ער ארבייטען ביי רבי שמואל׳ן אלס מזכיר און קארעספאנדענט צו ענטפערען די מאסען בריעף, וועלכע פלעגען אנקומען פון גאנצען לאנד אין דעם "מרכז". שבת פלעגט ער אויפקלייבען צו זיך אין הויז יונגע לייט און יונגע מיידלאך און פלעגט זיי פארטראגען אידישע געשיכטע און העברעאישע ליטעראטור.

אין ביאלאסטאק האב איך בעזוכט דעם אלטען העברעאישען פאעט אברהם בער גאטלאבער. ער איז שוין דאן געווען שטארק אלט, צוויי און אכציג יאהר. זיינע אויגען זיינען שוין פארלאשען געווארען און דאך איז ער נאך געווען שעהן. דער קערפער גלייך און שטאלץ, דאס געזיכט האט געלויכטען און האט נאך ליעב געהאט צו זאגען שארפע וויצען. ווען איך האב איהם געפונען עסענדיג זיין מאגערען מאלצייט און האב איהם געוואונשען "מיט גוטען אפעטיט", האט ער מיר געענטפערט: "ווינשט מיר בעסער גוטע שפייז, אפעטיט האב איך צופיעל, נאר עסען האב איך ליידער ווייניג"... מען האט דערצעהלט אין ביאלאסטאק, אז ווען ער איז בלינד געווארען, האט ער געזאגט: "ניט אומזיסט האב איך זיך געגעבען מיין פען-נאמען א. ב. ג., דאס מיינט ניט מיין נאמען אברהם בער גאטלאבער, דאס מיינט "אלטער בלינדער גוי"".

א היבשע צייט האב איך פערבראכט מיט דעם אלטען פאעט. איך האב מיט איהם גערעדט וועגען דער "תקופת ההשכלה", פון וועלכער ער איז געווען איינער פון די פאקעל-טרעגער. ער האט זיך געבאך בעקלאגט וואס אויף זיינע אלטע יאהרען האט ער דערלעבט די שרעקליכע אנטיסעמיטישע בעוועגונג, ער האט זיך מודה געווען, אז די משכילים אין זיינע צייטען האבען געמאכט דעם גרעסטען טעות אין דעם וואס זיי האבען געגלויבט אין פראגרעס מיט דער ציוויליזאציאן. ער האט פאר מיר דעקלאמירט זיין גרויסע אידישע ליעד "דער בידנער ישראל", וועלכע ער האט פערפאסט אין דער צייט פון די פאגראמען אין זיד-רוסלאנד. בעזונדערס האט ער גערעדט פערביטערט וועגען דעם אנטיסעמיטישען עפיזאד וואס האט אין יענער צייט געטראפען אין ביאלאסטאק:

א קריסטליכער דאקטאר מעדיצין מיט דעם נאמען גראנאווסקי האט געכאפט ביי זיך אין גארטען א אידישען אינגעל, וועלכער האט אראפגעריסען אן עפעל פון א בוים. ער האט דעם ארימען יונגען קינד געבונדען מיט שטריק און מיט א ברענענדיגען שפיז אויסגעקריצט אויף דאס קינד׳ס געזיכט א צלם און דאסווארט "גנב" אין רוסיש. דער עפיזאד האט דאן אויפגעשטורמט גאנץ

ביאלאסטאק און דער ראבינער מארקוס מיט דעם דאקטאר חאזאנאוויטש זיינען ארויס אין דער פרעסע מיט א שטארקען פראטעסט געגען דעם אנטיסעמיט. דער סוף פון דעם איז געווען אז די רוסישע צארישע געריכטיגקייט האט ניט נור ניט בעשטראפט דעם ווילדען אנטיסעמיטישען מערדער, נאר זי האט ארויס־געשיקט פון ביאליסטאק אויף צוויי יאהר צייט דעם ראבינער מיט דעם דאק־טאר חאזאנאוויטש און זיי האבען זיך ניט געטארט געפינען אין די דריי ליט־ווישע גובערניעס גראדנא, ווילנא און מינסק.

ווען איך האב זיך געשיידט מיט דעם אלטען העברעאישען דיכטער, האט ער מיר געזאגט די ווערטער: איהר ווייסט, מיין יונגער פריינד, אז נאך אין צוויי טעג ארום וועל איך אייך קאנען צייגען א וואונדערבארע ערשיינונג, נעמ־ליך: "א חסידישען עילוי". ביי מתנגדים זעהט מען זיי אפט, אבער ביי חסידים איז דאס א זעלטענהייט, און איהר ווייסט ווער דאס איז? דאס בין איך זעלבסט. נאך צוויי טעג ווער איך אלט צוויי און אכציג יאהר, בגימטריא "חסיד", און מיינע אויגען זעהען שוין ניט, דאס זיינען די ראשי תיבות פון "עילוי" "עינים להם ולא יראו", אלזא האב איך דערלעבט צו זיין אויף דער עלטער א חסידישער עילוי"...

אין די טעג, וואס איך האב בעזוכט ביאלאסטאק, האט זיך אנגעפאנגען די ארבייטער בעוועגונג אין דער ליטא, און אין ביאלאסטאק האט אויסגעבראכען דער ערשטער סטרייק צווישען די וועבער אין די געוואנט־פאבריקען. דער סטרייק האט געמאכט א גרויסען רושם אין דער גאנצער שטאדט; די ארבייטער האבען זיך געהאלטען פעסט ביי זייערע פאדערונגען. אומזיסט האט זיי גע־סטראשעט דער פאליצמייסטער מיט תפיסה: די ארבייטער האבען איהם ניט געענטפערט. ביז די פאבריקאנטען האבען זיך אונטערגעגעבען און האבען ער־פילט זייערע פאדערונגען. דער סטרייק איז געווען דער ערשטער סיגנאל צו דער בונדיסטישער בעוועגונג אין דעם יאהר 1892, וועלכער האט זיך נאכהער פערשפרייט איבער גאנץ ליטא און פוילען, און ביאלאסטאק איז געווען איינע פון די בונדיסטישע פעסטונגען.

אייניגע וואכען האב איך פערבראכט אין ביאלאסטאק און האב גערעדט אין איהרע אלע שוהלען פאר גרויסע פערזאמלונגען; ווען איך בין אריין צו רבי שמואל׳ן געהמען אפשייד, האב איך געפונען אויף זיין טיש דעם בעוואוסטען ספר "שיבת ציון", וועלכער איז נאר וואס ארויס פון דרוק. דער פערפאסער זיינער איז געווען דער בעוואוסטער א. י. סלוצקי. ער האט אויפגעזאמעלט פון הונדערטער רבנים בריעף און מאמרים וועגען דער שבח פון ארץ ישראל, און זיי האבען אויפגעוויזען, אז "ישוב ארץ ישראל" איז א "מצוה מדאוריתא".

איך האב דורכגעבלעטערט דעם ספר און האב אויסגעדריקט מיין מיינונג, אז גלייבער וואלט געווען ווען אזא ספר זאל גאר ניט ערשיינען.

״ווארום?״ — האט רבי שמואל מיך געפרעגט פערוואונדערט.

״ווייל ביז אהער האב איך געוואוסט, אז מיר האבען נאר ״מצוות התלויות בארץ״, אזוי ווי יובל, שמיטה, בכורים א. ז. וו., אבער פון ״ארץ התלויה במצוות״ האב איך קיינמאל ניט געהערט. נאך דעם ספר מיט זיינע פלפולים קומט אוים, אז אונזער ״ארץ איז גאר תלויה במצוות״, דאס הייסט אז אויב דער ישוב איז א מצוה מהאוריתא, דארפען מיר געהן אין ארץ ישראל, און אויב חלילה דאס איז נור מדרבנן, מוזען מיר פערפאלען ווערען אין גלות אויף איי־ביג״...

17טער קאפיטעל

מיין ליטווישע שרעק, פאהרענדיג קיין ווארשע. — די צעריסענקייט פון די פוילישע אידען. — דער אלטער חיים זעליג סלאנימסקי קלאגט זיך וואס פון זיין ״הצפירה״ איז געווארען א צייטונג ניט קיין וויסענשאפטליכער ארגאן. — דער יונגער נחום סאקאלאוו, וועלכער איז א קוואל פון וויסען און חכמה. — שפ״ר און אנדערע גרויסע אידען אין ווארשע. — ווי דאס צושליסען פון דער וואלאזשינער ישיבה האט געווירקט אויף דעם גאון נפתלי צבי יהודה בערלין.

פון ביאלאסטאק בין איך געפאהרען נאך ווארשע און, ווי עס איז מיר גע־ווען שווער צו געזעגענען זיך מיט דער ליעבער ליטווישער ביאלאסטאק, איז מיר נאך שווערער צו פאהרען נאך דער גרויסער פוילישער ווארשע, ווייל איך האב געוואוסט דעם כאאס, די צומישעניש וואס הערשט אין דעם אידישען וואר־שעווער לעבען. גוט האט זיך אויסגעדריקט דער גאון רבי יוסף בער סאלא־וויטשיק: ״ווארשע איז ניט קיין גרויסע שטאדט, נאר א צוזאמענגעזאסענע פון א הונדערט קלייניקע שטעדטלאך, וועלכע שטעהען איינע לעבען די אנ־דערע״.

די אידען אין ווארשע זיינען צושיידט און צוריסען צווישען זיך, קיין גאנ־צער אבער איז דארטען ניטא.

די ערשטע זיינען די ריכטיגע איינגעבוירענע ״אידישע פאליאקען״, דאס הייסט פאליאקען, וועלכע האלטען אז דעם גלויבען פון תורת משה. דאס זיינען די ריכטיגע אסימילאטארען וועלכע ווילען אבסאלוט ניט וויסען פון אידישען

פאלק מיט זיין ליטעראטור, שפראך, קולטור און טראדיציעס. זיי אינטערע־סירען זיך נים מיט דעם גורל פון זייערע מיליאנען ברידער און זיינען איבערגע־געבען מיט זייער גאנצען גייסט און נשמה צו דעם פוילישען פאלק און ווערען הייזעריג זינגענדיג דעם "יעשצא פאלסקא ניע זגיניעלא". זיי פערהייליגען און פערגעטערען אלעס וואס טראגט אויף זיך דעם פוילישען כאראקטער...

די צווייטע זיינען די פוילישע חסידים, די וועלכע גלויבען אין זייערע הייליגע רביים ווי אין גאט אליין. זיי פאהרען צו זיי אויף יעדען יום טוב, לאזען זיך בענשען פון זיי און לעבען נאר מיט זייער זכות פון וויגעלע ביז זייער קבר. זיי געהען געקליידעט ווי אין דעם מיטעל־אלטער: לאנגע קליידער ביז דער ערד, פלאכע שיך, לאנגע זאקען, קורצע הויזען ביז די קניע, פערוויל־דעטע לאנגע בערד מיט לאנגע דיקע פאות, געקרייזעלטע ביז די אקסלען, קליינע סאמעטענע היטעלאך אויף זייערע שפיץ קעפ. זייער שפראך איז א בעזונדער דיאלעקט, וואס פאר א געוועהנליכען אידען איז שווער צו פערשטעהן וואס זיי רעדען. זייערע זיהן בעקומען אן אלט־מאדישע ערציהונג אהן א שום סיסטעם, און זייערע טעכטער בעזוכען די פוילישע שולען און גימנאזיעס און בעקומען א פאלקאמענע אייראפעאישע ערציהונג, אבער פון אידענטום ווייסען זיי אב־סאלוט גארנים. די מעהרסטע פון זיי זיינען רייצענד שעהן און מען קאן זיך לייכט פארשטעלען די הארמאניע צווישען די יונגע פאר־פאלקלאך, די אומווי־סענדע און אומערצויגענע יונגע חסידימלאך מיט די אינטעליגענטע שעהנע, רייצענדע, יונגע פוילישע טעכטערלאך. די יונגע לייטלאך פאהרען צום רבי׳ן אויף הביקות און יחידות, און די יונגע דאמען פאהרען נאך די פערשיעדענע קור־פלעצער: נאך קארלסבאד, מאריענבאד און פראנצעסבאד.

נים ווניג קאמעדיעס און טראגעדיעס שפיעלען זיך אפ צווישען די יונגע פרישע אידישע טעכטער, ווען זיי בעגעגענען זיך מיט די רוסישע און דייטשע אפיצערען אין די קור־פלעצער, און עס איז גאר קיין וואונדער נים, עס איז נאר צום בעדויערען, ווייל דאס איז נאר די שולד פון דער ערציהונג, וואס זיי האבען בעקומען. זיי געפינען מעהר אינטערעס און מעהר אונטערהאלטונג אין זייערע געשפרעכען מיט די יונגע געבילדעטע אפיצערען ווי מיט זייערע מענער, מיט די אראפגעלאזענע פארנבעלטע אויגען, ווען זיי רעדען אמאל יא מיט זיי... זאגאר ווענען די טעכטער פון די הייליגע "גוטע־אידען" זעלבסט ווערען דערצעהלט אין דער חסידישער וועלט אזעלכע געשיכטען, וועלכע גיבען מאסען מאטעריאל פאר די ראמאנען־שרייבער.

די דריטע זיינען די פערוואָרפענע ליטוואקעס, וועלכע דער שיקזאל האט ארויסגעריסען פון זייער היימאט און האט זיי פערשליידערט נאך פוילען. דער ליטוואק פיהלט זיך נעבאך עלענד און פרעמד צווישען דיביידע. נים די פוי־לישע אריסטאקראטען און נים די חסידים ליעבען איהם. פאר די ערשטע איז

ער א ווילדער פאנאטיק און פאר די צווייטע איז ער פארפלוכטער אפיקורס, וועלכער גלויבט נאר אין גאט און ניט אין דעם רבי׳ן. און זאגאר נאך זיין טויט קאן דער ארימער פרעמדער ליטוואק ניט געפינען קיין רוה אויף דעם ריכ־טיגען ווארשעווער בית עולם, נאר ער ווערט אריבערגעפיהרט איבער דער ווייסעל נאך פראגא... און דארום ניט ווילענדיג מוזען די ליטוואקעס אין ווארשע בילדען א בעזונדער גרופע פאר זיך זעלבסט.

אט דאס אלעם האט איך געוואוסט נאך איידער איך בין געקומען נאך ווארשע, אז איך וועל מיינע רעדען ניט קאנען האלטען ביי די אידישע פאליאקען און ביי די פוילישע חסידים, וויל נאציאנאליזם און "חבת ציון" וועלען זיין ביי די ערשטע א "פערראט" געגען פוילישען פאטריאטיזם, און ביי די צווייטע — אן אפיקורסות געגען חסידות, און איך וועל זיך מוזען בענוגענען מיט דעם קליינעם דריטען טייל — מיינע ברידער, די ארימע ליטוואקעס, וועלכע געפינען זיך אין ווארשע. אנדערש האב איך ניט געקענט טהאן.

מיין ערשטען פארטראג האב איך געהאלטען אין דער שוהל "אהל משה", אויף דעם נאמען פון דעם גרויסען אידען, רבי משה מאנטעפיארע. איך האב ווידער אפגעלעבט, ווען איך האב פאר זיך דערזעהן א גרויסען אינטעליגענטען עולם, צווישען זיי בעוואוסטע שרייבער און געבילדעטע יונגע לייט, סטודענ־טען פון פערשיעדענע פאקולטעטען, דאקטוירים, יוריסטען און אינזשענירען, און בעלי בתים לומדים מופלגים. איך האב זיך איבערצייגט אז איך האב אין וואר־שע אויך בעקומען א ברייטע, גרויסע פעלד פאר מיין נאציאנאלע ציוניסטישע זריעה, און עס איז דא גרויסע האפנונג צו פאנאנדערבלאזען דעם ציוניסטישען פונק זאגאר אין די הערצער פון די רעכטע און די לינקע צוזאמען.

איך האב געפונען מיין פליכט צו בעזוכען די גרויסע אידען אין ווארשא און צו בעקאנען זיך מיט זיי. דעם ערשטען האב איך בעזוכט דעם עלטסטען און געלעהרסטען רבי חיים זעליג סלאנימסקי, דער ארויסגעבער פון דער "הצפירה".

איך האב איהם געפונען זיצענדיג ביי א גרויסען טיש פול מיט פערשיע־דענע גרויסע ספרים און קלענערע ביכער. זיין גרויסער קאפ מיט שנעע־ווייסע האר, זיין לאנגע ווייסע באָרד מיט דעם ברייטען, געקנייטשטען שטערען, מיט זיינע לאנגע ברעמען אויף די ליכטיגע, שטראהלענדע אויגען האבען איהם גע־געבען א שעהנעם פאטריארכאלישען אויסזעהן. ער האט אויסגעקוקט אין דעם מאמענט ווי אן אלטער רב, וועלכער זיצט און לערנט מיט גרויס התמדה. ער האט מיך ווארים עמפפאנגען און באלד אריין מיט מיר אין א געשפרעך וועגען דער אידישער ליטעראטור, אדער פינקטליכער געזאגט וועגען זיין דאמאלס־דיגער פאלעמיק איבער דעם "פך השמן" פון חנוכה, וועלכע האט דאמאלסט אויפגעשטורעמט די רבנישע וועלט. ער האט מיר גלייך דערלאנגט זיין בראָ־

שורע ווענען דעם ענין און ער האט זיך ביטער אויסגעדריקט ווענען זיינע געגנער, וועלכע זיינען ארויס געגען איהם מיט זידלעריי און שימפעריי.

"מיין גאנץ לעבען האב איך זיך בעשעפטיגט מיט תורה און חכמה; איך האב זיך בעמיהט צו לערנען מיין פאלק וויסענשאפט און יעצט, אויף מיינע אלטע יאהרען, — האט ער זיך בעקלאגט פאר מיר, — זיינען זיי אנגעפאלען אויף מיר מיט חירופים וגידופים!"...

אט א די רייד זיינען ארויס פון זיין טיעפען הארץ, פון אן אלט פערוועה־טאגט הארץ.

איך האב איהם אביסעל בערוהיגט און איך האב מיט איהם אנגעפאנגען א געשפרעך ווענען דער "הצפירה", וועלכער איז שוין אין יענער צייט געווען רעדאגירט פון נחום סאקאלאוו.

סלאנימסקי האט געגרינדעט די "הצפירה" בלויז אלס וויסענשאפטליכע צייטונג און ער האט געדרוקט אין איהר זיינע מאמרים ווענען דעם טעלעגראף, מאגנעטיזם און "כוכבי דשבית" אם צו פערשפרייטען וויסענשאפט צווישען פאלק. דער אלטער געלעהרטער האט ניט געקענט דולדען צו זעהן זיין וויסענשאפטליכע "הצפירה" זאל זיך וואכעדיג מאכען און בעשעפטיגען זיך מיט וואכעדיגע אלטעגליכע פראגען. ביי איהם איז דאס אויסגעקומען, נאך זיין אלטען בעגריעף נאך, אלס "חילול הקודש" און ער האט זיך שטארק בעקלאגט אויף דעם יונגען סאקאלאוו, וועלכער האט גענומען די ממשלה אין זיין האנד און בעגעהט זיך אין דער צייטונג אזוי ווי זי וואלט געווען זיינע אן אייגענע. דאך האט ער נאך געהאט האפנונג אז ער וועט נאך דערלעבען די צייט און די "הצפירה" וועט איבעראנייס ווערען א גוטע וויסענשאפטליכע צייטונג ווי זי איז געווען אמאל...

גאר אן אנדער איינדרוק האט געמאכט אויף מיר דער בלוט־יונגער און ענערגישער נחום סאקאלאוו. דא שטעהט פאר מיר אן אייראפעאישער יונגער מאן מיט אן אריסטאקראטישען געזיכט, פול מיט לעבען, רעדט רוהיג, געלאסען און פול מיט טאקט. אויף דעם ערשטען בליק קאנסטו איהם אננעהמען פאר א פראנצויזישען אדער אן ענגלישען זשורנאליסט, אבער ווי דו געהסט נאר אריין מיט איהם אין א געשפרעך און דו ריהרסט אן וועלכע פראגע פון לעבען, דאן דערזעהסטו פאר זיך דעם אמת׳ען אידישען תלמיד חכם, דעם גרויסען חריף ובקי גאר פון דעם אלטען בית המדרש. און ווען דו פערברייננסט מיט איהם א פערטעל שטונדע, ווערסטו א צומישטער, א צוטומעלטער און דו ווייסט אליין ניט וואס מעהרער צו בעוואונדערען אין איהם: צי זיינע גרויסע בקיאות אין דער אידישער און אין די אלגעמיינע ליטעראטורען, צי גאר זיין אידישען טיעפזיניגען הומאר, וועלכער קוועלט ארויס פון יעדען ווארט זיינעם.

ער ציטירט א מאמר חז״ל און פלעגט איהם גלייך אריין אין א פילאזאפישען ווארט, אדער ער נעהמט א היסטארישען עפיזאד און פערבינדט איהם מיט זיינער אן אייגענער עראינערונג פון זיין קינדהייט, און דו זיצסט און הערסט, דו זיצסט און זאפסט איין אין זיך, אזוי ווי א שוואם, די געדאנקען מיט געשליפענע אריגינעלע אויסדריקען, און ניט ווילענדיג ווערסטו אנשוויגען און דו וואלסט וועלען זיצען אט מיט דיעזען וואונדערמאן אייניגע שטונדען צייט און דיינע אויערען זאלען הערען די ווערטער, וואס זיינען פול מיט קינסטלערישען קראפט.

איך האב בעזוכט דעם בעוואוסטען העברעאישען ליטעראט שאול פנחס ראבינאוויץ — שפ״ר — דער ארויסגעבער פון דעם גרויסען זשורנאל ״כנסת ישראל״ און איבערזעצער פון גרעטץ׳ס היסטאריע. איך האב איהם געפונען ביי זיין גרויסער ארבייט, איבערזעצענדיג די תקופות פון די גאונים. אויף זיין שרייב־טיש זיינען געלעגען בערג מיט ביכער אין פערשיעדענע שפראכען און ער האט געארבייט ווי א ביהן אויף בלומען, ארויסנעהמענדיג פון זיי דעם מאטעריאל, וועלכען ער האט געברויכט צו זיינע ״הערות״ אין זיין איבערזעצונג. געשריעבען, געמעקט און געלעזען און געדיינקט און זיך פערטראכט מיט א גרויסער התמדה. און שטאלץ איז ער געווען מיט זיין ארבייט, דער ארימער מאן, וואוינענדיג אין זיין קליינער ארימער וואוינונג.

צוזאמען מיט שפ״ר׳ן האב איך בעזוכט דעם בעוואוסטען געלעהרטען יונה סימכאוויץ, א גרויסער תלמודיסט און דענקער, א זוהן פון דעם בעוואוסטען גביר און גאון רבי שמואל סימכאוויץ דער סלוצקער. א גייסטרייכען אוונט האבען מיר פערבראכט ביי איהם.

צוזאמען מיט מר פרת איש יהודי ספרא האבען מיר געמאכט א וויזיט דעם געלעהרטען תלמודיסט און יוריסט, פילאלאג און מוזיקער, הרב יוסף ראזענטאל דער סובאלקער. איך בין ענטציקט געווארען פון זיין ליבטיגען געזיכט מיט זיינע ברענענדיגע אויגען. גרויס איז ער געווען, דער מאן, אין אלע צווייגען פון דער וויסענשאפט, און נאך גרעסער איז ער געווען אין דער תלמודישער ליטעראטור. מיט פיעל דרך ארץ האבען אויף איהם געקוקט די אלע גרויסע ווארשעווער געלעהרטע און זיי האבען זיך שטארק גערעכענט מיט זיינע מיינונגען, פון די פרימסטע רבנים ביז די פריידענקענדע משכילים. מיט זיין גרויסען וויסען איז ער פול געווען מיט הומאר, עס איז ווירקליך געווען א גייסטיגער פערגעניגען צו פערברענגען אן אוונט מיט דעם גרויסען אידען.

איך צו פוילען האבען דערגרייכט איגנאטיעוו׳ס מערדערישע געזעצען וועגען אידען, און אין דער צייט וואס איך בין געווען אין ווארשע, האבען די רוסישע בעאמטע אנגעפאנגען צו טרייבען אידען פון די דערפער און די קליינע

שטעדטלאך, וועלכע מען האט זיי ספּעציעל אין דערפער פערוואנדעלט, אום מען זאל קאנען די אידען ארויסטרייבען פון דארטען, ניט קוקענדיג וואס זיי זיינען דארט געבארען געווארען. שרעקליך איז געוועזען די לאגע פון די מגורשים. אין ווינטער־צייט אין די גרויסע קעלט מיט שנעע. מען האט זיך ניט דערבא־רעמט זאגאר אויף די קליינע קינדער, אויף שוואכע פרויען, אויף קראנקע אלטע לייט; דער צארישער צארן האט זיך אויסגעגאסען אויף דעם כלל ישראל. ניט ווייט פון ווארשע אין א דארף האט מען ארויסגעטריבען א פאמיליע אין א קאל־טען טאג און די מוטער, א קינפּעטארין מיט איהר ניי־געבארענעם קינד, זיינען ביידע אומגעקומען פון קעלט און דער מאן איז פון יסורים פון זינען אראפּ. די צרות און ליידען פון די ארויסגעטריבענע זיינען בעריכטעט געווארען צום ״הצפירה״, אבער דער צענזאר האט דאס ניט דערלאזען צו פערעפענטליכען און זיי זיינען ניט ארויסגעקומען פאר דער וועלט.

א גרויסע וויכטיגע אספה פון חובבי ציון איז פארגעקומען אין ווארשע אין יענער צייט. ביי דער אספה זיינען געוועזען אלע ווארשעווער ״חובבים״ און אויך פון די ארומיגע שטעדט און שטעדטלאך. איך בין אויך איינגעלאדען געווארען. אז איך בין אריין אין זאל, האב איך גלייך דערזעהן דעם גאון נפתלי צבי יהודה ברלין, דעם נציב פון וואלאזין, דער ראש הישיבה פון דער בעריהמטער היס־טארישער וואלאזינער ישיבה. ער איז געזעסען אויבען־אן אויף דער פּלאטפארם. פאר מיר איז דאס געווען אן איבערראשונג, ווייל איך האב ניט געוואוסט אז דער גאון געפינט זיך אין ווארשע; ער האט מיך גלייך דערקענט, ער האט מיך ליעבליך מקרב געווען און מיך אוועקגעזעצט ביי זיין רעכטער האנט. ערשט פיער יאהר אז איך האב זיך מיט איהם געזעהן אין אדעס, און ווי שרעקליך ער איז פערענדערט געווארען. דאמאלסט האב איך איהם געזעהן א הויכען, פריש און לעבעדיג און פול מיט מוטה און ענערגיע. ער, דער אלטער, האט מיך געמוטהיגט און געשטארקט צו טהאן מיין ארבייט מיט פליים. און היינט זיצט פאר מיר אן אלטער, שוואכער, נידערגעשלאגענער מאן, דאס געזיכט בלייך, דער קאפּ איינגעבויגען און דער גאנצער קערפּער דריקט אוים מיעדקייט און מוטה־לאזיגקייט, און די פערלאשענע אויגען זיינע זיינען פול מיט טרעהרען. איך האב אבער געוואוסט די סבה וואס האט געמאכט די שרעקליכע ענדערונג אין דעם נציב׳ס ריעזיגען קערפּער: אין דעם משך פון די פיער יאהר האט איהם געטראפען דער שרעקליכען אומגליק, וועלכער האט חרוב געמאכט זיין בית המקדש און האט איבערגעריסען דעם פאדים פון זיין גרויסער נשמה — עס איז פערשלאסען געווארען די גרויסע וואלאזינער ישיבה און עס האט זיך איבער־געריסען די גאלדענע קייט וואס האט זיך געצויגען פון רבי חיים׳ן אן, דער תלמיד מובהק פון ווילנער גאון, און די גרויסע ברייטע הארץ האט קיין קרעפטען ניט געהאט איבערצוטראגען אט דעם גרויסען אומגליק.

נאך דער אספה האבען מיר גערעדט צוזאמען, און געזעגענענדיג זיך, האט ער מיך ארומגענומען און האט מיך געקושט אין דער געגענווארט פון די אלע פערזאמעלטע און האט מיר געזאגט די ווערטער:

״איך ווייס, מיין קינד, אז איך וועל ניט זוכה זיין צו געהן מיט אייך נאך אונזער הייליג לאנד; דער גאט פון ציון וועט אייך העלפען צו קומען דארט, אבער מיין וואונש איז, אז ווען איהר וועט זוכה זיין צו געהן אהין, זאלט איהר מיטנעהמען מיינע ביינער מיט אייך.״

מיר האבען זיך צואוויינט.

דאס איז געווען דאס לעצטע מאל וואס איך האב זוכה געווען צו זעהן דעם גרויסען גאון און צו הערען זיינע ווערטער.

פאר מיין פערלאזען ווארשע האבען זיך צוזאמענגעקליבען די ווארשעווער פארשטעהער פון די חובבי ציון צו מר. זאב גלוסקין אין הויז, בעזונדערס די ״בני משה״, און זיי האבען מיר דערלאנגט א פרעזענט די פינף טייל ״דור דור ודורשיו״, ספעציעל געבונדען און מיט א שעהנעם העברעאישען אויפשריפט.

18-טער קאפיטעל.

איך קום קיין לאדז מיט מיין ״וואארע״. — די שטאדט פון שפראכען, פעלקער און קאלירען. — א מסירה׳לע אויף מיר אז איך בין א ניהיליסט. — דער אלטער רב באפרייט מיך פון תפיסה. — מיין באגעגעניש מיט דעם ראש־ישיבה פון דער מירער ישיבה. — איך דערמאהן איהם ווי ער האט מיך אמאל געפאטשט פאר לערנען תנ״ך.

נאך ווארשע איז לאדז די צווייטע וויכטיגע שטאדט אין פוילען.

ניט אומזיסט האט מען דער שטאדט א נאמען געגעבען ״די פוילישע מאנטשעסטער״, ווייל זי צייכענט זיך אויס פון אלע פוילישע שטעדט מיט איהר אינדוסטריע, מיט איהרע געשעפטען און מיט איהר פיעלשפראכיגקייט. זי איז א פרעמדע פלאנצונג אויפ׳ן פוילישען פעלד. איהר אינדוסטריע איז ניט קיין הויזליכע, ווי אין ווארשע, נאר א מאדערנע אייראפעאישע, גרויסע פאבריקען, וועלכע הויבען זיך אויף מיט שטאלץ איבער אלע הייזער מיט זייערע קוימענס וואס שפייען ארויס פון זיך זיילען רויך. דער מסחר איהרער איז א רוישיגער, מאדערנער, ער שטראמט און פלייצט אוועק וויט איבער דער גרוי־סער וועלט, איהרע איינוואהנער זענען פיעל־פארביגע: פאליאקען פון די אלטע ״יאסנאוועלמאזשנע פאנעס״ ביז די איינפאכע שליאכטעס, דייטשען פון אלע

דייטשע פראווינצען, גרויסרוסען פון דער וואלגא, קליינרוסען פון ביי דעם דניעפר, ווייסרוסען און איבער זיי אונזערע אידען פון אלע שאטירונגען — חסידים, ליטווישע לומדים, משכילים. דו געהסט דורך די לאנגע פעטריקאווסקע גאס און דיינע אויערען הערען א מיש־מאש פון פערשיעדענע שפראכען און פערשיעדענע דיאלעקטען. אט הערסטו די גראציעזע וויכע פוילישע שפראך, אינמיטען רייסט זיך אריין דער רוסישער "ריש־אר", גלייך מיט איהם די טיעף־קייט פון דעם דייטשען "כ" און דער געגרייזעלטער פויליש־אידישער דיאלעקט. אפטמאל דערהערסטו די אונטערנאזיגע פראנצויזישע שפראך, און אויך דעם "טי איטש" מיט דעם "דאבעליו", די ענגלישע "מזיקים", און דאס אלעס מאכט דיך פיהלען אז דו ביסט אין דעם מאדערנעם "בבל" אין א ווייטע שטאדט ערגעץ אויף דער אנדערער זייט ים.

נאך איידער דו דערגרייכסט די שטאדט לאדז, נאך איידער דיינע אויגען דערזעהען די גרויסע פאבריקען מיט זייערע הויכע קוימענס, פיהלסטו שוין אז דו ביסט גאר אין אן אנדער אטמאספערע, אן אנדער וועלט, א וועלט פון בלויז וואל, בוימוואל, זומער־וואארע, ווינטער־וואארע, געוואנט, לינען. דו זיצסט אין וואגאן פון דער ווארשע־וויענער אייזענבאהן און דאס גאנצע געשפרעך פון די אלע רייזענדע ארום דיר דרעהט זיך נאר ארום טוך, וואל און לייוואנד. ביי דיין רעכטער האנד זיצט א איד א ליטוואק, א שווארץ־חנ'עוודיגער מיט א קליין פערפוצטער בארד, ער קומט פון א קליין ליטוויש שטעדטעל, יעהרליך פאהרט ער נאך לאדז איינקויפען זיין וואארע, און ער ארבייט מיט פערשיעדענע מיט־לען ארויסצוקריגען ביי זיין שכן, וועלכער זיצט לעבען איהם, צי עס איז אמת וואס ער האט געהערט זאגענדיג אז דאס יאהר איז ביליגער סחורה אין לאדז. אנטקעגען זיצט א דיקע פרוי, א אידענע פון א יאהר פינף און פערציג, א היי־מישע "אשת חיל", וועלכע האט איבערגעלאזען איהר קראם אויף איהר מאן, און זי פאהרט קיין לאדז נאך סחורה; דארט אין ווינקעל זיצען צוויי לעבעדיגע לוסטיגע יונגעלייט, איינראפעאיש געקליידעט, ריין געגאלטע — וואיאזשארען — פאהרען יעצט פון טיעף רוסלאנד און רעדען צווישען זיך וועגען די הונ־דערטער שטיקער וואארע וועלכע זיי האבען פערקויפט אין די רוסישע שטעדט, וועגען דיסקאונט פון פערשיעדענע וועקסלען און באנקען. די אלע געשפרעכען מישען זיך אוים צוזאמען מיט דעם רויך פון די ציגארען און פאפיראסען וואס דעקט צו ווי א וואלקען דעם גאנצען וואגאן מיט די רייזענדער צוזאמען.

אין אנפאנג בין איך געווען ווי א צוטומעלטער, ווי איך וואלט אריינגע־פאלען אין א ווילד־פרעמדער וועלט צווישען פרעמדע מענשען, וואס זייער שפראך און זייערע אויפפיהרונגען זיינען פרעמד צו מיר. אבער ביסלעכוויז האב איך זיך בערוהיגט און איך האב זיך אנגעפאנגען צו אינטערעסירען אין זייער געשפרעך אויף אזוי ווייט, אז עס האט זיך מיר אויסגעדאכט אז איך בין

איינער פון זייערע, אז איך בין אויך א רייזענדער אגענט פון לאדזער פאבריקאנ־טען און, אויב נים פון לאדזער וואארע, בין איך אן אגענט פון כל־ישראל׳ס וואארע, פון דעם נאציאנאלען גערדאנק, פון דעם אידישען רענעסאנס.

קומענדיג אין לאדז, האב איך אנגעפאנגען גלייך „פערקויפען מיין וואארע" — איך האב גערעדט אין דער גרויסער שוהל פאר טויזענדער פערזאמעלטע. איך האב ביי זיך גערעכענט אז אין אזא מאדערנער שטאדט ווי לאדז וועל איך געוויס געפינען הונדערטער אידען, אויף וועלכע איך וועל משפיע זיין מיט מיינע רייד און איך וועל באשאפען א גאנצע מחנה „חובבי ציון". איך האב גערעדט מיט התלהבות, איך האב געמאלען בילדער פון דעם גייסטיגען גלות, וואס ברייננגט מעהר צרות און ליידען ווי דער מאטעריעלער גלות. איך האב אויפגע־דעקט די גאנצע שמוץ פון דער אסימילאציע פון איין זייט, און פון דעם אומ־געלומפערטען אבערגלויבען פון דער אנדער זייט. איך האב זיי געוועקט צו נאציאנאליזם.

און פלוצלינג האט מיך געטראפען דאס וואס איך האב זיך קיינמאל נים פארגעשטעלט אז אין דער מאדערנער לאדז זאלען זיך געפינען פאנאטיקער וועמען מיינע רייד, אדער מיינע קליידער זאלען נים געפעלען ווערען. זיי זיינען ארוים געגען מיר מיט זייערע אלטע כלי־זין, מיט מסירה. זיי זיינען פשוט אוועק צום פאליציימייסטער און איהם געזאגט אז איך בין א געפעהרליכער ניהיליסט, אז איך פרעדיג אין די אידישע שוהלען רעוואלוציע. אין יענע טעג איז דאס געווען געוואן צו ארעסטען מיך און צו פערשיקען אין ווילדען סיביר.

איין אווענט, צוועלף טעג אין שבט, אין יאהר תרנ״ג (1893), ווען איך האב גערעדט פאר א גרויסער פערזאמלונג שטעהענדיג ביים ארון קודש אין טלית, האבען זיך אריינגעריסען אין שוהל דריי זשאנדארען מיט א פאליציי־בעאמטען, זיי האבען פון מיר דעם טלית ארונטערגענומען, מיך ארעסטירט און אוועקגעפיהרט אין דער פאליציי.

מיין ארעסט האט געמאכט א רושם אין דער גאנצער שטאדט, גלייך האבען זיך צוזאמענגעקליבען אלע פארשטעהער, און דער שפיצע איז געווען הערר אקסעלראד, איינער פון די מאסקווער ארויסגעטריבענע. נאך זייער בעראטהען זיך, האבען זיי ערוועהלט א קאמיטעט צו געהן צום פאליצמייסטער, אבער ער האט זיי ענטזאגט ווייל די מסירה אויף מיר איז געווען אזוי גיפטיג, אז ער האט באמת געמיינט אז ער האט געפאנגען איינעם פון די גרעסטע רעוואלוציאנערען.

דעם גאנצען אווענט בין איך געזעסען פערשפארט אין א קליינעם, קאלטען, פינסטערען צימער, און טרויעריגע געדאנקען האבען מיין מארך געעגבערט, מיין הארץ פערוואונדעט. איך האב זיך שוין געהאט אפגערוהט פון די צארישע פערפאלגונגען פון מינסק אז, און יעצט האט דאס מיך ווידער געטראפען, און וואו? אין לאדז, אין דער מאדערנער ציוויליזירטער לאדז!...

און לאנג איז געווען פיר מיר די דאזיגע נאכט... א ווינטער נאכט... דער שטאדט זייגער שלאגט איינס... און צוויי... גרויס איז מיין צער און ביטער און שווער איז מיר.

פלוצלינג עפענט זיך די טיהר און דער פאליצמייסטער קומט אריין מיט דעם אלטען לאדזער רב, רבי אליהו חיים מייזעל.

״דו ביזט פריי!״ —— רופט אויס צו מיר דער פאליצמייסטער, — ״באלד אז דער רב זאגט אז דו ביזט אן ערענטליכער מאן, און דו, פרעדיגער, פערצייהע מיר פאר דער אונאנגענעהמליכקייט וואס איך האב דיר פערשאפט. דיינע ברידער די אידען זיינען שולדיג״.

איך האב בעדאנקט דעם פאליצמייסטער און איך בין ארויס צוזאמען מיט דעם ווירדיגען רב און טיעף איינגעאטעמט די פרישע קאלטע ווינטער לופט.

עס איז געווען א העלע ווינטער נאכט; דער הימעל לויטער בלוי, א פולע לבנה, ווייסער אומשולדיגער שנעע. נאך אייניגע שטונדען זיין פערשפארט אין א דעמפיגען קליינעם צימער, זיינען מיר טהייער געווען די פרייהייט מיט דעם ברייטען ליכטיגען האריזאנט.

מיר האבען זיך אריינגעזעצט אין א לייכטען שליטען און מיר זיינען גע־פאהרען שנעל צו מיין האטעל. דער שליטען האט זיך געגליטשט אויף דעם ווייכען ווייסען שנעע און מירביידע זיינען געזעסען איינגעהילט און געשוויגענע פערטיעפט יעדערער אין זייערע געדאנקען. די מחשבות פון דעם אלטען גאון האב איך ניט געוואוסט, אבער איך האב ניט אויפגעהערט צו קוקען אויף זיין בעלויכטענעם שעהנעם געזיכט, אויף זיינע אויגען, וועלכע האבען געשטראלט מיט גוט־הערציגקייט און זויבערקייט פון זיין גוטער נשמה, אויף זיין ווייסער לאנגער בארד וואס איז נאך ווייסער געווארען פון דער מילדער לבנה ליכט. איך האב דערפיהלט אז לעבען מיר,זיצט א גרויסע אידישע פערזענליכקייט.

דער שליטען האט זיך אפגעשטעלט ביי מיין האטעל, איך בין ארונטער, ארויסגענומען געלט צו באצאהלען דעם פוהרמאן, פלוצלינג דערפיהל איך ווי רבי אליהו חיים׳ס הענד האלטען מיך פעסט, און מיט א ציטערדיגען קול זאגט ער צו מיר: ״אזא זאך זאלט איהר מיר טאן... מיין גאנץ לעבען האב איך זיך מצער געווען וואס איך האב ניט זוכה געווען מקיים זיין די מצוה פון פדיון־שבויים און יעצט, אז די הייליגע מצוה איז מיר צום האנט געקומען, ווילט איהר זי ביי מיר צונעהמען...״.

איך האב זיך פשוט פערשעהמט פאר דעם אלטען גאון און איך האב איהם קיין ווארט ניט געענטפערט, ער האט בעצאהלט דעם פוהרמאן נאך מעהר ווי ער האט פערלאנגט און ער האט זיך מיט מיר געזעגנט מיט א ליעבליכער וואר־רימער האנד דריקונג.

איך האב יענע נאכט ניט געקאנט איינשלאפען. דעם גאון׳ס געשטאלט האט זיך מיר פארגעשטעלט, און זיין מערקווירדיגער גייסטרייכער נאבעלער כאראקטער האט ערוועקט אין מיר פיעלע פערשיעדענע געדאנקען.

אויף מארגען האב איך געפונען מיין פליכט צו באזוכען דעם גוטען רב און צו בעדאנקען איהם פאר זיין בעפרייען מיך פון געפענגעניש. ארייננקו־מענדיג צום רב אין הויז, האב איך גלייך דערקענט מיין אלטען רבי׳ן, דעם ראש־הישיבה פון דער בעוואוסטער מירער ישיבה, ביי וועמען איך האב געלערנט אין מיין קינדהייט. דער רב האט אונזביידען פארגעשטעלט איינעם פאר דעם אנדערען, און אונזער שמחה איז געווען גרויס. א פערטעל יאהרהונדערט איז פערשוואונדען זינט מיר האבען זיך ניט געזעהען...

רבי חיים ליב האט זיך געווענדט צו מיר און געזאגט מיט פריינדשאפט: ״איך בין שטאלץ אויף דיר, מיין תלמיד, איך האב פיעל גוטעס געהערט וועגען דיר, דו מהוסט דאך עפעס אויף וואונדער מיט דיינע דרשות!״.

איך האב אנגענומען מיט דרך ארץ מיין רבי׳ס האנט און געזאגט: ״ערלויבט מיר, רבי, צו האלטען אייערע הענט, וועלכע זיי האבען מיך אמאל מיט פינף און צוואנציג יאהר צוריק גוט אנגעפאטשט, וויל ״נאמנים פצעי אוהב״ און איהר זייט געווים אויסען געווען מיין טובה דאן״.

מן הסתם ביסטו ווערטה געווען, מיין קינד, אז איך האב דיך געקאנט פאטשען, קאנסטו מיר ניט זאגען אין וואס איז דאמאלסט דיין פערברעך גע־ווען?״ פרעגט מיך רבי חיים ליב נייגיעריג.

״רבי, איך געדענק דאס גוט און איך וועל דאס קיינמאל ניט פערגעסען. דאס איז געווען אן ״עבירה בזמנה״, דאס הייסט, אין יענע יאהרען איז דאס געווען א פערברעך, אבער היינט, גלויב איך, וואלט דאס ביי אייך קיין פער־ברעך ניט געווען. די מעשה איז אזוי געווען: דאן איז געווען ביי אייך אין ישיבה אונטער אייך א משגיח, מיט׳ן נאמען רבי פרץ, א בייזער איד און דוקא מיינער א קרוב, און ער האט מקיים געווען ״ובקרובי אקדש״. איינמאל בין מנחה למעריב האט ער מיך געכאפט אין מיין ״סטאנציע״ לעהרענדיג מיט צעהן ישיבה לייט תנך — און איך געדענק נאך זאגאר דעם קאפיטעל אין ישעיה, וועלכען איך האב דאמאלט געזאגט מיט א שעהנעם נגון פאר מיינע חברים — ״הוי החוקקים חקקי און״ און מיר זיינען אלע געווען אזוי פערטיעפט אין אונזער לערנען, אז מיר האבען גאר ניט באמערקט ווי רבי פרץ שטעהט לעבען אונז. ער האט אונז גאר נישט געזאגט, ער האט נאר גלייך אייב בער־צעהלט און איהר האט מיך געשיקט רופען און פאר אלעמען אין די אויגען גוט אויסגעפאטשט, און צו מיר געזאגט: ״פון היינט אן און ווייטער זאלסטו בין מנחה למעריב זיין אין דער ישיבה און לערנען גמרא!...״

רבי חיים ליב מיט רבי אליהו חיים׳ן האבען זיךביידע צולאכט.

מיט גרויס פריידר האב איך ממלא געווען דעם רצון פון רבי אליהו חיים׳ן און איך האב געהאלטען א פארטראג פאר דעם נוצען פון דער חברה "ביקור חולים". עס איז ארייגעקומען א פיינע סומע פאר דער חברה און די ראשי העיר מיט דעם פרעדיגער יעלסקי האבען זיך מיט מיר שעהן געזעגענט. זיי האבען מיך פרעזענטירט אין דעם נאמען פון דער לאדזער קהלה מיט א גוטען גאל־דענעם זייגער

19-טער קאפיטעל.

"בדפוס ווילנא והוראדנע" האבען ביי מיר געשאפען דעם איינדרוק אז די צוויי שטעדט זענען א צווילינג. — גראדנע די קליינשטעדטלדיגע און ווילנע די גרויס־שטאדטי־שע. — דער פאליצמייסטער לאזט מיך גאר איינגאנצען קיין מויל ניט עפענען. — איך דערשלאג זיך צום גובערנאטאר און קריעג אן ערלויבעניש. — רבי נחום שמש, וועגען ווענען עס ווערען דערצעהלט אין גראדנע וואונדערליכע לעגענדעס.

די צוויי ליטווישע שטעדט ווילנא און גראדנע זיינען שטענדיג געווען ביי מיר אין פאנטאזיע אזוי ווי א צווילינג איינע נאהענט צו דער צווייטער. נאך פון מיין קינדהייט זיינען איינגעקריצט געווארען אין מיין יונגען מארך די רויטע בוכשטאבען וואס זיינען געווען אויף דעם שער־בלאט פון דער גמרא: "בדפוס ווילנא והוראדנא". ווי איך פלעג נאר עפענען די גמרא "בבא קמא", פלעגען די רויטע אותיות טאנצען פאר מיינע אויגען און א פאנטאסטיש בילד ווערט פארגעשטעלט פאר מיר: איך בלאנדזשע אויף די ווילנער און גראדנער גאסען; איך געה אריין אין זייערע גרויסע בתי מדרשים, און איך זעה פאר זיך גרויסע פאליצעס פול מיט ספרים איבער אלע זייערע ווענט; איך זעה זייערע גרויסע שוהלען, הויכע מיט שפיציגע דעכער, דארט וואו די מתים זאמלען זיך אויף יעדע נאכט צו דאווענען בצבור... און מיין קינדערשע פאנטאזיע שפיעלט זיך פאנאנדער, און ווען מיר האלטען אין דער שווערער שיטה פון "מכליא קרנא" און דער רבי ארבייט נעבעך אויף אלע זיינע כלים צו פערענטפערען דעם "כלומר" אין רש"י, בין איך דאמאלסט געווען אין מיין פאנטאזיע אין דער ווילנער גרוי־סער דרוק, געזעהן גרויסע מענשען, רויטע פנים׳ער מיט פערקאשערטע ארבעל דרעהען א גרויסע ראד פון א מאשין, פון וועלכער עס פאלען ארויס לאנגע דיקע גמרות און אויף זייערע שער־בלעטער שיינען די רויטע ווערטער "בדפוס ווילנא והוראדנא"...

און דערנאָך, אז איך בין עלטער געוואָרען און איך האָב שוין געוואוסט די געאָגראַפישע וויכטיקייט צווישען די צוויי שטעדט, אז זיי זיינען גאָר בע־זונדערע צוויי גובערניעס, אונטער צוויי בעזונדערע גובערנאַטאָרען און יעדער פון זיי מאכט בעזונדערע גזירות אויף זיינע אידען, איז, אויך דאַן האָב איך זיי אין מיין פאַנטאַזיע ניט געקענט אָפּזונדערען איין שטאָדט פון דער אַנ־דערער און זיי זיינען ביי מיר אויסגעקומען ווי איין שטאָדט אין זייער אינערליכען לעבען.

ווען איך בין אָבער אריינגעפאָהרען אין גראָדנע, האָב איך זיך איבער־ציינט, אז ווילנע שטעהט העכער פון איהר ניט נאָר אין איהר פערגאַנגענהייט, נאָר אויך אין איהר געגענוואַרט. ווילנע איז א כרך, מיט איהר טומעל און גערויש, און גראָדנע איז בלויז א גרויסע שטעדטעל, דער פּראָווינציאַלער רוהיגער גייסט שוועבט איבער איהר, אויף איהרע גאַסען איז ניטאָ קיין בעוועגונג, די דורכגעהער געהען זיך רוהיג, שטיל מיט דער זיכערקייט פון קליינשטעדטעל־דיגע, וועלכע איילען זיך ניט, ווייל זיי האָבען ניט וואָס צו פאַרשפּעטיגען. דאָ און דאָרט שלעפּט זיך א וואָגען, דער בעל־העגלה דרעמעלט אויף זיין זיץ ווען דאָס פערד מאכט זיך געצעהלטע טריט, שטיל און רוהיג. ער פיהלט אז ער איז א גראָדנער פערד און ער האָט זיך ניט וואָס צו איילען. די הייזער זיי־נען גאַנץ שעהנע, די גאַסען זיינען געברוקירט; פאַנאַרען אויף יעדען ווינקעל־גאַס, אָבער אזוי ווי אן אומעטיגער נעבעל הילט זיי איין, א מין טרויער, א ליטווישער, קליינשטעדטעלדיגער פאַלט אויף דיר ווען דו געהסט איבער דער שטאָדט.

אָבער דער אומעט, וועלכער איז אויף מיר אנגעפאַלען, פאַהרענדיג פון וואָקזאַל צו מיין האָטעל, איז גלייך פערשוואונדען געוואָרען, ווייל נאָך אין דעם זעלבען טאָג האָב איך זיך איבערצייגט, אז איך געפין זיך אין א גובערנסקער שטאָדט, וואו עס געפינען זיך פּאָליציאַנטען, זשאַנדאַרען און גרעסערע טשי־נאָווניקעס איבער זיי און זיי אלע קוקען מיט זיעבען און זיעבציג אויגען אויף יעדען דורכרייזענדען.

איך האָב נאָך ניט אנגעפאַנגען צו רעדען און דער גראָדנער פּאָליצמייסטער האָט שוין געוואוסט פון מיר און ער האָט מיר שוין פערבאָטען צו רעדען איז די שוהלען ביז איך וועל ניט האָבען אן ערלויבניס פון דעם גובערנאַטאָר. די גזירה האָט דעם אומעט פון מיר פערטריבען און עס האָט מיך אנגעפילט מיט צער און צאָרן. דער טאָג פון מיין ערשטער רעדע איז שוין געווען באַשטימט און אין די שוהלען זיינען שוין געווען צוקלעפּט מודעות, און דאָ קומט דער פּאָליצייסקער שטן און האָט איבערגעקעהרט מיין שיסעל מיט דער דעק ארויף. קריגען אן ערלויבניס פון דעם גובערנאַטאָר איז ניט געווען קיין קלייניגקייט, ניט יעדערער איז זוכה פאַרצושטעלען זיך פאַר דעם גובערנאַטאָר אהן הויכע

בעזאנדערע רעקאמענדאציעס. איך בין געוועזן אין א פערלעגענהייט. די ״חובבי ציון״ אין גראָדנע האבען פיעל געארבייט פאר דער ערלויבנים, עס האט אבער גאר נים געהאָלפען.

נאך איינִיגע טעג האב איך זיך דערוואוסט אז דער גראָדנער גובערנאטאר באטווישקאוו איז דער זעלבער וועלכער איז געוועזן גובערנאטאר אין יעקאטערי־נאסלאוו, אין דער צייט וואס איך האב דארט געוואוינט און אז מיין פריינד מיכל מיידאנסקי איז געוועזן בעפריינדעט מיט איהם. איך האב זיך גלייך גע־ווענדעט מיט א טעלעגראם צו מיידאנסקי׳ן און ער האט מיר געענטפערט אז ער האט שוין געשריעבען וועגען מיר צו באטווישקאוו׳ען און ער איז זיכער אז איך וועל באקומען אן ערלויבונג פון איהם.

אויף דעם דריטען טאג בין איך געקומען צום גובערנאטאר. אין א גרוי־סען זאל האב איך געפונען א סך פערשיעדענע מענשען, צווישען זיי אויך אידען און ליטווישע פויערים, פוילישע שליאכטיצעס, יעדער שטעהט אין דער רייה, מיט זיין ביטע־שריפט אין האנט אוןווארט אומגעדולדיג אויף דער ערשיינונג פון דעם אדון הגדול. איך האב זיך אויך געשטעלט אין דער רייה מיט מיי־דאנסקי׳ס טעלעגראמע ביי מיר אין האנט און געווארט גלייך מיט אלע ווארטער...

א שרעקליכע שטילקייט האט איינגעהילט דעם זאל ווען א זייטיגע טיהר האט זיך פלוצלינג געעפענט און דער גובערנאטאר מיט זיין סעקרעטער זיינען ארײנגעקומען. ער איז פערבייגעגאנגען יעדען איינעם, האט אויסגעהערט יעדענס פערלאנג, האט דורכגעקוקט שנעל די ביטע־שריפטען, און דער סעק־רעטער האט געצייכענט אויף יעדען שריפט דעם גובערנאטאר׳ס אנטווארטען: מאנכע ענטזאגט, מאנכע גלייך ערפילט זייערע פערלאנגען, און מאנכע האט ער געהייסען קומען נאך א מאל. ער איז צוגעקומען צו מיר, איבערלעזענדיג מיי־דאנסקי׳ס טעלעגראמע, האט ער א ליעבליכען שמייכעל געטאהן, געגעבען מיר די האנט פריינדליך און האט אנגעזאגט דעם סעקרעטער צו אָרדערען דעם פאליצ־מייסטער צו געבען מיר זיין ערלויבונג און צו מיר האט ער געזאגט: ״יא, פרעדיגער, איך ערלויב אייך צו רעדען, אבער זייט פארזיכטיג מיט אייערע רייד״.

די פרעהליכע נייעס האט זיך ווי א בליץ פערשפרייט איבער דער גאנצער שטאדט און דאס איז געווארען דער געשפרעך פון טאג, ווייל עס האט נאך קיינ־מאל ניט פאסירט אז דער גובערנאטאר זאל ערלויבען א אידישען רעדנער צו רעדען.

אבער די גראָדנער פאליציי איז נאך אלץ ניט געוועזן איבערצייגט גענוג אין מיין כשרות, אפילו נאך דער גובערנאטאָרסקער ערלויבונג, און איינער פון

די געהיים־פּאָליציי איז געקומען אין שוהל צו הערען מיין ערשטע רעדע, צי עס איז חלילה ניטאָ אין איהר עטוואָס געגען דער רוסישער רעגיערונג. זעלבסט־פערשטענדליך אז איך בין געווען געגוג פּאָרזיכטיג...

זייענדיג אין גראָדנע, האָב איך זיך געפונען פערפּליכטעט צו בעזוכען דעם אלטען בעוואוסטען מגיד, רבי משה יצחק, מיט דעם בעקאַנטען נאָמען: ״דער קעלמער מגיד״, וועלכער האָט דאָמאָלסט געוואוינט אין גראָדנע. איך האָב גע־וואָלט זעהען דעם וועלט־דרשן, וועלכער האָט זיך ערוואָרבען א גרויסען קאַפּי־טעל אין דער געשיכטע פון ״דרשות בישראל״, איך האָב געוואָלט דערלערנען דעם טיף פון דעם בעגאַבטען רעדנער, וועלכער האָט בעצויבערט זיינע טוי־זענדער צוהערער מיט זיינע ברענענדיגע רייד און זיינע שרעקליכע בילדער וואָס ער האָט פאַר זיי קינסטלעריש פאָרגעשטעלט די בילדער פון דעם גהינום, ווי ער וואָלט באמת דאָרט זיין און מיט זיינע אויגען זיי געזעהען. די משכילים און די מבקרים פון זיין צייט האָבען ניט ריכטיג אפּגעשאַצט אָט דעם גרויסען פאָלקס־רעדנער, וועלכער איז געווען בעגאַבט מיט א גרויסען טאַלאַנט. זיי האָבען ניט פערשטאַנען, אָדער זיי האָבען נידערשעצט זיין וואונדערבאַרען טאַלאַנט, אזוי ווי זיי האָבען בכלל אין יענער צייט ניט פערשטאַנען דאָס שעהנקייט פון אידישען לעבען. זיי האָבען נאָר געזעהען די העסליכקייט, נאַ־רישקייט און די שווערמעריי פון דעם גאַנצען אידישען לעבען.

דער ״קעלמער מגיד״ האָט מיך זעהר פריינדליך מקבל פּנים געווען און מיט א ציטערדיגער שטימע האָט ער זיך צו מיר געווענדעט: ״איך האָב גע־הערט אייער נאָמען, איך בין נאָר וואָס געקומען פון לאָדז און דאָרט האָט מען מיר דערצעהלט אז איהר האָט געמאַכט צום וויינען דעם עולם מיט אייערע וואַרימע ווערטער און אז איהר בענוצט זיך ניט ווי איך מיט דעם גיהנום שרעק. איך קאָן דאָס ניט. גאָט האָט אייך געשיקט אויף מיין אָרט צום נייעם דור, וועלכער גלויבט ניט אין שכר ועונש. יעדער דור מיט זיינע מוכיחים! גאָט זאָל אייך העלפען!״

אָט די רייד, וועלכע זיינען געזאָגט געוואָרען בתמימות פון דעם אמת׳ן פרומען גרויסען אידישען מוכיח, האָבען מיך גערירט ביז טרערען.

צווישען די אָרטאָדאָקסיש־אריסטאָקראַטישע פאַמיליען אין גראָדנע האָט זיך אויסגעצייכענט באַזונדערס די פאַמיליע יפה, די קינדער פון דעם גאון רבי מרדכי גימפּל פון רוזינאַיע. רבי דוב־בער יפה איז דער אמת׳ער, שעהנער אי־דישער טיפּ, נעהמט אָן אנטייל אין אלע אידישע אינטערעסען. זיין זוהן, בצלאל יפה, איז איינער פון די בעסטע קרעפטען אין דער חבת־ציון באַוועגונג און זיין יונגער זוהן, ליב יפה, באַזיצט א פּאָעטישען טאַלאַנט אין דער רוסי־שער שפּראַך, אָבער ער לערענט פלייסיג העברעאיש, און עס איז דאָ גרויסע

האפענונגען אז מיט דער צייט וועט ער זיין איינער פון די גוטע העברעאישע פאעטען.

די פאמיליע יפה האט געוואהנט אין א פארשטאדט ביי גראדנע הארט ביי דעם טייך ניעמאן. פון ביידע זייטען טייך הויבען זיך אין דער הויך שעהנע גרינע בערג. איך האב שטארק ליעב געהאט צו פארברייננגען דארט אין דער צייט פון זון־אונטערגאנג, ווען די בערג פלעגען זיך אנצינדען פון די לעצטע רויטע זונען־שטראהלען און דער ניעמאן צווישען זיי האט געפלאסען רוהיג ווי א העל־ווייסע זילבערנער טייך — דאס איז ווירקליך א צויבער־בילד.

איינער פון די וואונדערבארע הייליגע טיפען, וועלכע גראדנער אידען האבען ארויסגעגעבען איז, אהן צווייפעל, רבי נחום, אדער ווי זיי רופען איהם "רבי נחום שמש". איך האב ניט זוכה געווען צו זעהן דעם גרויסען מענשען ביי זיין לעבען, וויל ווען איך בין קיין גראדנע געקומען, האט ער שוין צו די לעבעדיגע ניט געהערט, אבער די פערגעטערונג פונ׳ם פאלק און די וואונדער־שעהנע מעשיות וואס ווערען דערצעהלט וועגען איהם, די הארציגע לעגענדעס וועלכע האבען זיך אויסגעשפונען ארום זיין פערזאן, אבוואהל עס איז ערשט איניגע יאהר נאך זיין טויט, אט דאס האט מיך איבערצייגט, אז דער מאן איז ווירקליך געווען איינער פון די גרויסע אונשטערבליכע טיפען און די שטאדט גראדנע מעג שטאלצירען מיט איהם.

זעהר פיעל אנעקדאטען ווערען דערצעהלט אין גראדנע וועגען רבי נחום׳ן, אבער צוויי פון זיי וועל איך איבערגעבען פאר די לעזער, כדי זיי זאלען האבען א בעגריעף פון דעם הייליגען טיפ.

איינמאל אין א ווינטערדיגער נאכט, דער פראסט האט פשוט געברענט, א שניי־שטורם האט געבושעוועט, עס איז אונמעגליך געווען ארויסצוגעהן פון הויז. די מנהיגי העדה זיינען יענע נאכט געווען ביי א שטאדטישער אספה און ארום צוויי אזייגער ביינאכט זיינען זיי געפאהרען אין א שליטען יעבערער צו זיך אהיים. פאהרענדיג, האבען זיי באמערקט ווי א מאן קריכט מיט שווע־ריגקייט אין די גרויסע בערג שנעע, זיי האבען גלייך געהייסען דעם פוהרמאן בלייבען שטעהן און האבען צוגערופען דעם פוסגעהער. ער איז צוגעקומען נאהענט צו זיי, און ווי ערשטוינט זיינען זיי געווארען אז זיי האבען דערקענט רבי נחום׳ען וועלכער האט געציטערט פון קעלט, פערשאטען פון קאפ ביז די פיס אין שנעע און געהאלטען ביי זיך אין בוזים צערטליך א קליין הינטעלע.

"רבי, רבי נחום, וואצו ברויכט איהר דעם הינטעל?" רבי נחום ענטפערט בתמימות:

"מיינע א שכנה, א קריסטין, האט א קינד געבוירען מיט איניגע טעג צו־ריק. דאס ניי־געבוירענע קינד איז זעהר א שלאפינקער און קאן ניט נעהמען

די ברוסט צום זויגען. און די קינפעטאַרין לײַדעט שטאַרק פון די צוגעקומענע מילך, איהרע יסורים זײַנען נעביך גרויסע און זי שרײַט פון שמערצען די גאנצע נאַכט. מײַן פרוי האָט מיר געזאָגט אַז איין מיטעל איז פאַראַן צו שטילען איהרע שמערצען, מען זאָל בעקומען אַ נײַ־געבוירענעם הינטעל, ער זאָל אָפּצי־הען פון איהר ברוסט די מילך, וועט איהר לײַכטער ווערען. בין איך געגאַנגען צו מײַנעם אַ בעקאַנטען קריסט און איך האָב באַקומען בײַ איהם דאָס קליין כלב׳ל, און איך וועל איהם אָוועקטראָגען צו מײַן שכנה״...

די אידען האָבען זיך שטאַרק פערוואונדערט און האָבען אָנגעקוקט איינער דעם אַנדערען, און האָבען אַלע אויסגעשריען:

״רבי נחום! סטײַטש, אין אַזאַ קאַלטער נאַכט, ווי אַזוי זײַט איהר גאָר פון אייער הויז אַרויסגעגאַנגען?״

״ווייסט איהר ניט, ברידערלאַך, — האָט געענטפערט רבי נחום, — אַז ״ורחמיו על כל מעשיו״ בפרט אויף אַן אומגליקליכער פרוי, אַ קינפעטאַרין. אַט דעם גרעסטען נחת וועל איך האָבען אַז באַלד וועט דער כלב׳ל שטילען איהרע שמערצען און זי וועט קאָנען רוהיג אַנטשלאָפען ווערען.

די מנהיגי העדה האָבען געפיהלט אַז אַן איש קדוש רעדט צו זיי און זיי האָבען איהם גלײַך אָפּגעפיהרט צו איהם אהיים.

ווידער דערצעהלט מען אַז רבי נחום׳ס דרך איז געווען צו געהן אין די ווינטער נעכט איבער די אַלע אידישע אכסניות, איינפאָהר־הײַזער, וואו מען פלעגט שפּיעלען אין קאָרטען, און וויפיעל געלט ער פלעגט געפינען אויף דעם קאָרטען טישעל, פלעגט ער צונעהמען פאַר צדקה־אַנשטאַלטען, פאַר קראַנקע, אָרימע, אָהן אונטערשיעד פון אידען ביז קריסטען, וועלכע ער פלעגט אויסהאַל־טען מיט שפּייז, קליידער און האָלץ צום הייצען.

די קאָרטען־שפּיעלער האָבען שוין גוט געקענט רבי נחום׳ען און זיי פלע־גען גוטמוטהיג איהם אָפּגעבען דאָס געלט נאָך מיט אַ דאַנק, און זיי פלעגען איהם רופען ״אונזער פרומער שותף אין קאָרטען־שפּיעל״.

ויהי הלילה, און רבי נחום איז אַרײַנגעגאַנגען אין אַ נײַער אכסניה, אין וועלכע מען האָט איהם נאָך ניט געקענט. רבי נחום האָט זיך געטהון ווי זײַן שטייגער איז געווען און איז צוגעגאַנגען צום טיש נעהמען דאָס געלט, איז אויפגעשטאַנען אַ צוהיצטער יונגערמאַן און האָט דערלאַנגט רבי נחום׳ען אַ פּאַטש. רבי נחום איז ניט אין כעס געוואָרען, ער האָט נור געזאָגט צו דעם פּאַטשער די ווערטער:

״דאָס האָסטו, יונגערמאַן, געגעבען מיר, אָבער וואָס וועסטו געבען פאַר די יתומים און אלמנות?״

איינער איז דארט געווען, וועלכער האט דערקענט רבי נחום׳ען און האט אנגעפאנגען צו שרייען צו זיינע קאמעראדען: ״אוי, וועה איז צו אונז! איהר ווייסט ווער דאס איז, דאס איז דאך רבי נחום? רבי נחום גראדנער...״

מען קען זיך פארשטעלען די מהומה וואס איז דארט געווארען, דער פאטשער איז געפאלען אויף די קניה פאר רבי נחום׳ען, האט געקושט זיינע פיס און האט איהם געבעטען ער זאל איהם מוחל זיין, און די אלמנות מיט די יתומים האבען שוין בעקומען א פיינעם חלק...

ווען עס איז געווען רבי נחום׳ס לויה, דערצעהלט מען, זיינען נאכגעגאנגען נאך זיין ארון הונדערטער ארימע־לייט, אלמנות און יתומים, קריסטען און אי־דען און אלע האבען זיי באוויינט זייער שפייזער און שטיצער.

20-טער קאפיטעל.

דרוזגעניק די רוסישע קארלסבאד. — רייכע, זאטע פאציענטען און ארימע, הונגעריגע וואס קומען אויף גאט׳ס באראט. — מיין צווייטע באגעגעניש מיט ר׳ שמואל מאהליווער. — דער גרויסער רב חלומיט ביי די ברעגען פון ניעמאן וועגען ארץ־ישראל. — די אספה, אויף וועלכער עס איז געגרינדעט געווארען די אגודה ״מזרחי״.

עטליכע מייל פון גראדנע ליגט דאס שטעדטעל דרוזגעניק, וועלכע איז בע־קאנט איבער גאנץ רוסלאנד מיט איהרע מינעראלע וואסער־קוואלען וואס היילען די רהומאטיזם־קראנקע. ווען דו געהסט איבער׳ן שטעדטעל, דוכט זיך דיר אז דו ביזט אין קארלסבאד אדער אין מאריענבאד; אויף יעדען טריט און שריט בעגעגענסטו מענער רייך געקליידעטע און אריסטאקראטישע פרויען אנגעטאהן נאך דער לעצטער מאדע, בעהאנגען מיט ציערונג. זיי געהען זיך רוהיג, טריט ביי טריט, טרינקען די מינעראל וואסער אין א בעשטימטער שטונדע ווי אין די בעוואוסטע קור־פלעצער. נאר צוזאמען מיט זיי זעהסטו אויך א סך ארימע אונגליקליכע פאציענטען; זיי פערמעגען ניט צו בעצאהלען פאר די בעדער, אבער זיי ווייסען אז אידען זיינען רחמנים בני רחמנים און זיי וועלען זיי ניט לאזען פאלען...

איך האב ניט געזעהן קיין איין ארט וואס זאל אזוי צוזאמענגעהמען די עשירות מיט דעם דלות, די ביידע עקסטרעמען, ווי דרוזגעניק. דו זעהסט פאר זיך אפגעגעסענע דיקע מענער און פרויען, רייך געקליידעט מיט דעם גרעסטען לוקסוס און גלייך מיט זיי ארימע, אפגעריסענע, אויסגעדארטע, בלייכע גע־

זיכטער, אזוי ווי טויטע וואלטען אומגעהן צווישען די לעבעדיגע, און קיינער וואונדערט זיך ניט אויף דעם קאנטראסט, אלע קוקען אויף דעם ווי אויף א גע־וועהנליכער זאך. בעזאנדערס איז אינטערעסאנט צו זעהען דעם פערשיעדענעם פובליקום אין די רעסטאראנען ביי די מאלצייטען. דארט זעהסטו א מיש־מאש, וועלכען דו קענסט ניט זעהן ניט אין די גרויסע שטעדט און ניט אין די קליינע שטעדטלעך. אין די קליינע שטעדטלעך איז ניטא קיין רייכע און אין די גרויסע שטעדט טיילען זיי זיך אפ: די רייכע געהען אין די רייכע פלעצער, די ארימע־לייט — אין די ארימע. דא אבער זעהסטו ביי איין טיש זיצענדיג א פאאר רייכע חסידים, פוילישע אידען, אין זיידענע בגדים, לאנגע, מיט לאנגע גארטלען, לעבען זיי צוויי רוסישע סטודענטען מיט זייערע בעקאנטע מיידלאך געקליידעט נאך דער לעצטער פאריזער מאדע, וויטער אייניגע אלטע ארימע פרויען מיט פארוקען אויף זייערע קעפ. אין ווינקעל זיצט א חסידישער רבי מיט זיינע גבאים, און געגען זיי א פאר יונגע דאקטוירים מיט אייניגע לעבעדיגע יונגע־לייט מיט ענטבלויזטע קעפ, זיי רעדען נור רוסיש צווישען זיך, און א טומעל פון פערשיעדענע שפראכען און דיאלעקטען.

איך בין געקומען נאך דרוזגעניק ניט צו היילען זיך, נאר צו היילען אנ־דערע פון זייערע גייסטיגע קראנקהייטען, פון זייער גלייכגילטיגקייט, נאכלע־סיגקייט, ביטול היש, הארט־הערציגקייט און פינסטערער עקשנות צום גורל פון זייער פאלק. און ווען איך בין ארויף אויף דער בימה צו רעדען, האב איך דערזעהן פאר זיך א געמישטען עולם, פוילישע חסידים, ליטווישע מתנגדים, אלטע, יונגע, רייכע, ארימע, פרומע און פרייע, צווישען זיי דער ראזינער רבי מיט זיינע גבאים, און דר. דעמבא מיט זיינע אנהענגער.

רבי יוסף, דער אדמו״ר פון ראזין, איז דער זוהן פון דעם גרויסען רבי׳ן רבי גרשון העניך, דער ״ערפינדער״ פון דעם ״חלזון״, צו פראדוצירען די ריכ־טיגע ״תכלת״, וואס האט געמאכט אין זיין צייט א רעש אין דער רבנישער ליטעראטור און דער זוהן שטאלצירט מיט זיין פאטער׳ס גרויסקייט, און איז מבטל אלע רבנים און גאונים בתכלית הבטול, און, ווען די רבנים האבען ארויס־געגעבען אן איסור אויף קארפירער אתרוגים, איז ער, להכעיס, ארויס מיט א פראטעסט געגען זיי און האט געהייסען זיינע חסידים צו בענטשען נאר אויף קארפירער אתרוגים־ממזירים, ווי דער מלבים האט זיי א נאמען געגעבען.

דאקטאר דעמבא האט זיך געמאכט אן אונשטערבליכען נאמען מיט זיין קאמפף פאר דער אידישער שחיטה וואס די רוסישע רעגיערונג האט געוואלט פארווערען. זיין נאמען איז דאמאלסט געווען פאפולער איבער דער גאנצער אידישער וועלט. איך האב איהם בעזוכט און איך האב איהם געפונען זיצענדיג מיט דעם רב ראבינזאהן פון ראטניצע לערנענדיג דעם ״טור יורה דעה״, וואו ער האט פלייסיג שטודירט די ״הלכות שחיטה״, ווייל ער האט דאס געברויכט

צו זיין קאמפף מיט די אנטיסעמיטישע געלעהרטע, וועלכע זיינען אנגעפאלען אויף דער שחיטה אונטער דער מאסקע פון "צער בעלי חיים".

ער האט מיך פריינדליך אויפגענומען און האט מיר מיט א מערקווירדיגער אידישער התלהבות ערקלערט אז פון דעם מעדיצינישען שטאנדפונקט גיט ניט קיין לייכטערער טויט פאר בהמות, ווי שחיטה. און ער איז געווען ערשטוינט ווי ווייט אונזערע תנאים און אמוראים מיט די פוסקים האבען געוואוסט און גרינדליך עס פערשטאנען.

אין דער צייט, וואס איך האב פערבראכט אין דרוזגעניק, האב איך זיך איבערצייגט אין דער גרויסער ארבייט וואס דאקטאר יצחק דעמבא האט אויפגעטאהן אין דעם ענין פון שחיטה און "הפלת הבהמות". זאגאר זיצענדיג דא אין א באד־פלאץ, האט ער ניט גערוהט. אויסער זיינע וויסענשאפטליכע ארבייטען וואס ער האט געהאט טעגליך צו טהון, האט ער געמוזט שרייבען פיעל רוסישע ארטיקלען אין די רוסישע זשורנאלען און פיהרען א געוואלדיגע קארעספאנדענץ מיט די גרויסע רבנים פון פערשיעדענע שטעדט איבער דעם גאנצען לאנד. און דאס אלעס האט ער געטהאן מיט צופריעדענהייט און מיט נאציאנאלען שטאלץ. ער האט זיך פאר מיר בעקלאגט אויף זיינע קאלעגען דאקטוירים, וועלכע האבען זיך דערווייטערט פון זייער פאלק און זיינען גלייכגילטיג צו זיינע אינטערעסען און ארבייטען אין פרעמדע וויינגערטנער...

א גרויסער גאסט איז אנגעקומען אין דרוזגעניק און דאס איז דער ביאלאסטאקער רב, רבי שמואל מאהליווער, דער בעליעבטער פיהרער פון די "חובבי ציון". זעלבסטפערשטענדליך אז די אלע געסט, וועלכע זיינען געווען מעהר אדער ווייניגער נאהנט צו דער פאלקס־בעוועגונג, האבען איהם גלייך מקבל־פנים געווען. און פון יענעם טאג אן איז דער גאסטהויז, וואו רבי שמואל איז איינגעשטאנען געווארען דער צענטער פון די אלע "חובבים", יעדערער איז געקומען געבען שלום דעם ליעבען גאון און הערען פון איהם א ווארט וועגען דער בעוועגונג.

ווער עס האט ניט געזעהן רבי שמואל מאהליווער זיצענדיג און רעדענדיג וועגען "חבת ציון", האט קיינמאל ניט געזעהן קיין פריידיג מענשליך געזיכט. ווען ער פלעגט נאר אנפאנגען צו רעדען וועגען דעם ישוב בכלל און די קאלאניעס בפרט, פלעגען זיינע אויגען אנפאנגען צו שיינען ווי עלעקטרישע ליכט. און זיינע בליקען זיינען געווען פול מיט חלומות, זיין שטימע איז געווארען שטארק און פרעהליך און דו וואלסט קיינמאל ניט געגלויבט אז ער איז א זיעבציג - יאהריגער מאן, נאר דו האסט צו טאהן מיט א יונגען מאן פול מיט לעבען און קרעפטען.

אין דער צייט וואס מיר האבען פערבראכט אין דרוזגעניק, פלעג איך איהם באזוכען יעדען טאג. מיר פלעגען שטענדיג לאנג שפאציערען אין

דרוזגעניקער וואלד הארט ביים ברעג פון דעם טייך ניעמען. רבי שמואל האט זעהר ליעב געהאט די שעהנקייט פון דער נאטור, איבערהויפט נאך די דרוזגעניקער נאטור. דער הימעל דארט איז טיעף־בלאה איבער דעם הויכען געדיכטען סאס־נאווען וואלד; ווילדע דופטיגע בלומען און רויטע רויזען האבען ארויסגעשיינט פון דעם געדיכטען גריינעם גראז, ביי דער זייט די גראנדיאזנע סקאלען, אז וועל־כע די וועללען פון דעם שטראמענדען ניעמאן פלעגען זיך אפשלאגען. די פויגלען זינגען און פליהען פון איין בוים צום צווייטען; קליינע שיפעלעך שווימען אום איבער דעם ניעמאן, געטריבען פון פרעהליכע יונגע לייט.

אין דעם געבענשטען פלאץ האט רבי שמואל פערבראכט טעגליך שטונדען לאנג, פאנטאזירען און רעדען וועגען ארץ ישראל מיט איהרע פראכטפאלע שעה־נע געגענדען אין גליל ביים ים כנרת, ביים ירדן און ביים כרמל הארט ביים מיטעללענדישען ים.

״יא, מיין פריינד, — פלעגט ער צו מיר זאגען, — דא איז די נאטור שעהן, אבער ווי קומט דאס צו יענע שעהנקייט, עס איז גאר קיין פערגלייך נים. עס איז אלעס אנדערש, אן אנדער הימעל, אן אנדער ערד, אן אנדער זון, אן אנדער לבנה מיט אנדערע גרעסערע שיינענדערע שטערען, מיט אן אנדער לופט. איך קען אייך גאר נים פארשטעלען, א. גאט, ווי דערלעבט מען שוין אז דאס לאנד זאל ווידער זיין אונזערע!״

איינמאל זיינען מיר צוזאמען געזעסען פארנאכט ביים ברעג פון דעם ניעמאן. די לעצטע שטראהלען פון דער זון האבען בערויטעלט און באגאלדעט די ווייסע זילבערנע כוואליעס פון טייך; אין וואלד איז געווען שטיל, ווי ער וואלט זיך געגרייט צום שלאף. רבי שמואל איז געווען פערטיעפט אין א געשפרעך וועגען דער שמיטה פראגע וואס האט דאמאלס ארויסגערופען א שטורעם אין דער רבנישער וועלט. די רבנים־חובבים, ווי רבי שמואל, רבי מרדכי עליאסבערג, רבי יצחק אלחנן און רבי נפתלי צבי יהודה ברלין, האבען מתיר געווען, אבער געגען זיי זיינען ארויס די רבנים מחמירים און גע׳אסר׳ט. רבי שמואל האט זיך פלוצלינג אויפגעהויבען פון זיין ארט, און מיט זיין הויכען וואוקס איז ער דאמאלס אויסגעקומען אונטער די לעצטע שטראהלען פון דער זון, ווי צוויי מאל אזוי הויך, ווי א געטליכער נביא. און זיין געזיכט האט געשטראהלט פון אויפ־רעגונג. ער האט צו מיר א געשריי געטהאן:

״איך פערשטעה זיי נים, אט די חברים רבנים מיינע, די מחמירים, וועלכע ווילען חרוב מאכען דעם גאנצען ישוב אין ארץ ישראל, וואס דענקען זיי, אז דא ביי דעם ניעמאן זאל אלעס זיין ווי אין פומבדיתא?! . . .״

זיין שטימע האט דאמאלס אזוי געטליך אפגעקלונגען אין דעם הויכען וואלד, אז מיך האט דורכגענומען א געפיהל פון עהרפורכט.

רבי שמואל, ווי אלט אין יאהרען ער איז געווען, אזוי יונג איז ער געווען אין זיין גייסט און זיצען אין דרוזגעניק און גאר ניט טהאן פאר חבת ציון, האט ער ניט געקענט. ווייל דאמאלס אין יענער צייט איז געווען זעהר פיעל ברענענדיגע פראגען אין דער בעוועגונג. דאן האט ער צונויפגערופען א גרויסע לאנד־פערזאמלונג אין דרוזגעניק. אין איין וואך צייט זיינען געקומען דעלעגאטען פון גאנצען לאנד. צווישען זיי זיינען געווען אלכסנדר צעדערבוים פון פעטערס־בורג, דער ארויסגעבער פון דעם ״המליץ״, יהושע סירקין פון מינסק; אברהם יעקב סלוצקי; ״בן עמי״ מרדכי ראבינאוויץ פון אדעסא; הרב רבי פינחס ראזאווסקי פון סווענציאן; אליהו קאפלאן פון סקאפין; בצלאל יפה פון גראדנא און נאך פיעלע בעוואוסטע חובבים פון פערשיעדענע שטעדט. די אסיפה איז פארגעקומען שבת ביי נאכט, ז׳ אלול, תרנ״ג, 1893. רבי שמואל האט גע־עפענט די פערזאמלונג מיט א הארציגער רעדע פון דער הפטרה: ״אנכי הוא מנחמכם״. די פערזאמעלטע זיינען בעגייסטערט געווארען פון זיינע פלא־מענדע ווערטער. נאכהער איז פערהאנדעלט געווארען פערשיעדענע פראגען. עס איז באשלאסען געווארען צו גרינדען א ״מרכז״ אין ביאליסטאק מיט דעם נאמען ״מזרחי״, און פון דעם צענטער זאל ארויס די ארדנונג פון דער בא־וועגונג נאך ווארשא און אדעסא.

דער נאמען פון דעם מרכז איז נאכהער געווארען א וועגווייזער פאר די גרינדער פון ״מזרחי״.

21טער קאפיטעל

קאוונע, וואו מאפו האט געשאפען זיינע גרויסע ווערק. — אויף די בערג, וואו דער דיכטער פלעגט אויסטרוימען זיינע היסטארישע ראמאנען. — ר׳ יצחק אלחנן דרעמעלט אונטער א בוים מיט׳ן חושן משפט אין דער האנד. — די מוסר׳ניקעס און דער קאמפף געגען זיי. — ר׳ יצחק אלחנן הייסט מיר פאהרען קיין אמעריקא, ווייל ״דאס גאנצע פאלק פאהרט אהין״.

פון די אלע שטעדט, וואס איך האב בעזוכט אויף מיין רייזע, בעסאראביע, פאראליען, וואהלין, פוילען און ליטא, האט די שטאדט קאוונא געמאכט אויף מיר גאר א בעזונדערען איינדרוק. באלד, ווי דו קומסט נאר אריין אין שטאדט, פיהלסטו גלייך אז דו ביזט גאר אין אן אנדער געגענד. כאטש דיא רוסישע שפראך און די רוסישע געזעצען געוועלטיגען דארט מיט דער פולער קראפט. דו זעהסט פאר זיך אנדערע אידען נייע פנים׳ער, אויף וועלכע עס זענען ניטא די

שרעקליכע סמנים פון דעם ליטווישען דלות, די מגושם׳דיגע בענעמונג פון די בעסאַראַביער אידען און דער ווילדער פאַנאַטיזם פון פוילען. עפּעס א מין חן און ערעלער אריסטאָקראַטישער גייסט איז אויסגעגאָסען אויף די קאָוונער אידען. אפילו די פּרומסטע אידען געהען אייראָפּעאיש געקליידעט, די בערד געפּוצטע, די קראַגענס ווייסע מיט שעהנע שניפּסען. עס קען זיין אז די אורזאַכע איז ווייל קאָוונא איז ניט ווייט פון דער פּרייסישער גרעניץ, אָבער עס איז א פאַקט אז קאָוונער אידען צייכענען זיך אויס מיט זייער ריינליכקייט און איידעלע מאַניערען.

אויך די שטאָדט זעלבסט מאַכט א שעהנעם איינדרוק מיט איהר ריינ־קייט אין איהרע גאַסען, מיט איהרע הייזער און מיט דער נאַטירליכער פּראַכט. ארום איהר זענען הויכע גרינע בערג און גערדיכטע וועלדער. קאָוונער אידען דער־צעהלען אז דער גרויסער העברעאישער שרייבער אברהם מאַפּו האָט ליעב גע־האַט צו זיצען אליין אויף די שפּיץ בערג צווישען די צוויי שטעדט קאָוונא און אלעקסיאָט און דאָרטען שרייבען זיינע אונשטערבליכע ווערק. די מילדע רייכע לופט, די וועלדער, פעלדער מיט די גרינע לאַנקעס, די צוויי טייכען דער ניעמאַן און די ווילייא מיט זייערע קלאָרע וועלען, די פאַלקאַמענע שטילקייט ארום און ארום, פלעגען ווירקען אויף זיין הויכער פאַנטאַזיע און זיי פלעגען איהם אויפ־הויבען און אוועקטראָגען ווייט ווייט אין אַריענט און דאַמאָלס פלעגט ער זעהען מיט זיינע גייסטיגע אויגען די שעהנקייט פון לבנון און כרמל, דעם טהאָל שרון, דעם באַרג חרמון, און ירושלים די שטאָדט פון מויערען.

וואונדערבאַר איז צו זעהן פון דער הויך ווי די צוויי טייכען דער ניעמאַן מיט דער ווילייא גיסען זיך צוזאַמען און ווערען איין מעכטיגער טייך.

צווישען די בערג, וואָס רינגלען ארום די שטאָדט, איז פאַראַן א טהאָל וואָס טראָגט אויף זיך דעם היסטאָרישען נאָמען "מיצקעוויטשעס טהאָל" ווייל אין דעם טהאָל האָט דער גרויסער פּוילישער דיכטער מיצקעוויטש געשריעבען זיינע שירים וועלכע זיינען פול מיט דער נאַטור שעהנקייט.

מאַפּו און מיצקעוויטש —ביידע האָבען זייערע ליעדער געזונגען אויף דעם קאָוונער שעהנעם באָדען, דאָס הייסט אין דער פרעמד, ווייל זיי זיינען ביידע געוועזן קינדער פון גלות פעלקער. און דאָך איז א גרויסער אונטערשיעד צווישען זיי; דאָס אָרט, אויף וועלכען מיצקעוויטש איז געזעסען, איז פאַר די פּאָליאַקען היסטאָריש און פעראייביגט זייער דיכטער׳ס נאָמען און דאָס אָרט, אויף וועלכען מאַפּו האָט געשריעבען, ווייס פון איהם קיינער ניט.

עס איז דאָ א גלות פאָלק, און עס איז דאָ א גלות אין גלות.

באַלד ווי איך בין געקומען קיין קאָוונא, האָב איך געפונען פאַר מיין פליכט צו בעזוכען איהר גרויסען בעריהמטען רב דעם אלטען גאון רבי יצחק אלחנן

ספעקטאר. איך האב פיעל געהערט וועגען איהם, זיין מערקווירדיגער פערזענליכ־
קייט זיין גוט הארץ און זיינע מעשים טובים פאר דעם כלל און פאר דעם פרט.
ער איז דאמאלס ניט געווען אין שטאדט, ער האט פערבראכט אויף א זומער
וואהנונג אין א ווילא ארום קאוונא. צוזאמען מיט זיין גרויסען זוהן רבי צבי
הירש, דער ווילנער רב, בין איך געגאנגען בעזוכען איהם, מיר האבען איהם
געפונען ליגענדיג אונטער א גרויסען בוים דרעמלענדיג. א מילדער ווינטעלע האט
געבלאזען און געגלעט זיין פולען ווייסען פנים, זיין ווייסע לאנגע ריינע בארד,
און ווי א מיסטישע רוהיגקייט האט גערוהט אויף איהם. ביי זיין רעכטער זייט
איז געלעגען א קליין ספר׳ל, ווי עס ווייזט אויס, האט ער אין איהם אריינגעקוקט
פאר זיין שלאף, און יעצט שטיפט איבער דעם ספר דער מילדער ווינט און בלע־
טערט רוהיג זיינע בלעטעלעך.

איך בין צוגעגאנגען א פאר טריט און האב געזעהען אז דאס ספר איז גע־
ווען א קליינער חושן משפט...

מיר האבען פערזאמט א פאר מינוטען ביז ער האט זיך אויפגעוועקט פון
זיין לייכטען שלאף, ווי ער האט אונז בעמערקט, איז ער גלייך אויפגעשטאנען,
אפגעריבען די הענד אויף דעם גראז און האט אונז "שלום" געגעבען. ווען רבי
הירש האט מיך פארגעשטעלט פאר איהם, איז זיין געזיכט בעלויכטען געווא־
רען און ער האט מיך מיט א בעזונדערער צופריעדענהייט איינגעלאדען אין הויז.
געהענדיג מיט איהם, האב איך געוואלט האבען דעם כבוד צו נעמען פון זיין
האנד די קליין קישעלע, וועלכע ער האט געטראגען און צובריינגען צום הויז,
אבער ער האט שטארק פראטעסטירט, און האט געזאגט: "ניין, איהר זייט ניט
קיין משרת ביי מיר, לאזט בעסער מיין זוהן מקיים זיין די מצוה פון "כיבוד
אב"... און ער האט איבערגעגעבען די קישעלע צו רבי הירש׳ן.

עפענענדיג די טהיר פון הויז, האט דער אלטער גאון אויסגעשריען:
"רבצין ־ רבצין! מיר האבען גוטע געסט, גרייט דעם טיש". אין די פאר שעה,
וואס מיר זיינען געווען אינאיינעם, האב איך זיך איבערציייגט אז ניט אומזיסט
פערגעטערט דאס פאלק א מענשען, ניט אומזיסט ווערט דערמאנט דער נאמען
רבי יצחק אלחנן, פון יעדען אידען מיט ליעבע און דרך ארץ. מיר האבען גע־
האט אין דעם דור גרויסע רבנים גאונים, פיעלייכט נאך גרעסערע פון איהם,
אבער קיין איינער פון זיי האט ניט זוכה געווען דעם כתר שם טוב פון דעם גאנ־
צען פאלק, פון אלע קלאסען אידען ווי דער קאוונער רב, ווי ער איז אימער
געווען בעשעפטיגט מיט פערשיעדענע "שאלות ותשובות" פון דער גאנצער אי־
דישער וועלט, דאן איז ער קלאר געווען אין גאנצען אידישען לעבען אין אלע
פערשיעדענע לענדער, האט זיך אינטערעסירט אין זייער לאגע און האט פיעל
מיטגעהאלפען צו פערלייכטערען זייער לאגע. ער האט זיך ניט מצמצם געווען
אין די דלד אמות של הלכה ווי די מעהרסטע אונזערע גאונים, נאר וואו עס

איז געקומען אויף אן עדה אידען אדער אויף איין אידען א צרה, א גירוש, א בלבול, איז ער באלד געווען אויף דער וואך — א ״שומר ישראל״.

די אלע כלל זאכען האבען איהם שטענדיג בעשעפטיגט און ער האט גע־ווידמעט זיין צייט מיט זיינע גרויסע פעהיגקייטען. ווען ער האט נאר גערעדט וועגען דעם אידישען מצב האט זיך א טרויער פערשפרייט אויף זיין ליכטיגען געזיכט און יעדעס ווארט איז ארויס פון זיין טיעפען הארץ.

בעטראכטענדיג זיין שעהנעם געשטאלט, הערענדיג זיינע רייד, זעהענדיג ווי ער האט אויפגענומען זיינע געסט, האט זיך מיר פארגעשטעלט, אז איך זעה פאר זיך הילל הנשיא.

אין דער צייט איז אנגעגאנגען א גרויסע פאלעמיק אין דער אידישער לי־טעראטור וועגען די מוסר׳ניקעס. עס איז ארויסגעטראטען מיט ברענענדיגע מאמרים אין ״המליץ״ דער בעוואוסטער פובליציסט ש. ראזענפעלד געגען די גרינדער פון די מוסר קלייזלעך. ער האט אויפגעוויזען מיט פאקטען אז זיי פערפיהרען די יונגע אידישע קינדער אין א פערווירטער מיסטישער לעהרע און זיי פראדוצירען פון זיי האלבע משוגעים און גייסטיגע קריפעלס. זייענדיג אין קאוונא, האב איך זיך גענומען צייט צו שטודירען דעם גאנצען עניין. צוזאמען מיט דעם יונגען גרויסען תלמודיסט הרב אהרן מיכאל בארוכאוו, בין איך גע־גאנגען זעהען די ישיבה פון מוסרניקעס. א שרעק האט מיך אנגעכאפט ווען איך האב דערזעהען א הונדערט יונגע קינדער שטעהען אויף זייערע פיס יעדערער ביי זיין שטענדער, האלטענדיג א גמרא, אדער א מוסר ספר און אלע שרייען מיט ווילדע אונגעלומפערטע קולות מאכען ווילדע תנועות, מיט זייערע קערפערס און געזיכטער, א ווילדער פייערל בליצט פון זייערע יונגע אויגען, די קערפערס דארע אויסגעקרימטע און אונצייטיגע אלטקייט שוועבט איבער זיי. מיר האבען געפרואווט פערהערען אייניגע פון זיי, אבער וויניגע פון זיי האבען פערשטאנען וואס זיי האבען געהאלטען אין לערנען.

ניט אומזיסט זיינען רבי יצחק אלחנן מיט רבי הירש׳ן, זיין זוהן, ארויס מיט א שטארקען פראטעסט געגען דער נייער סעקטע ״אסיים״ מיט זייערע פינסטערע אידעען.

אין קאוונא האב איך זיך בעקענט מיט׳ן שרייבער יעקב ליפשיץ, וועלכער איז געשטאנען בראש פון דער לשכה השחורה, וועמעס אויפגאבע עס איז גע־ווען צו קעמפפען געגען דער בעוועגונג פון חבת ציון.

ליפשיץ איז געווען א פעהיגער מענש, פול מיט ענערגיע, אבער אן עקס־טרעמער קנאי, א שטארקער פאנאטיקער און דאס האט איהם געבראכט צו הא־סען די נייע ליטעראטור, די העברעאישע שרייבער, די ציוניסטען. ער האט גע־שריעבען און גערעדט געגען זיי מיט גיפט און האס. ער איז געווען אונטער דער

השפעה פון רבי רפאל הירש׳ס ספרים. ער האט געשטרעבט צו גרינדען אין רוסלאנד אן ארטאדאקסישע בעוועגונג אזוי ווי די דייטשע פראנקפורטער, אבער זיין שטרעבונג איז געבליבען בלויז א חלום. און זיין קעמפפען געגען חבת ציון האט איהם פיעל כבוד ניט פערשאפט.

א קאמיטע איז מיך געקומען איינלאדען צו האלטען א רעדע אין דער "דייטשער שוהל", און וועלכער קיין איין אידישער מגיד האט נאך ניט געהאט די זכיה צו רעדען, בראש פון דער קאמיטע זיינען געווען דער ראבינער שניט־קינד און די צוויי יונגע טאלאנטפאלע סטודענטען בראמסאן.

צוויי שעה צייט האב איך גערעדט פאר אן ענטהוזיאסטישען עולם אין דער דייטשער שוהל. מאסען פון די "פרושים" און די ארטאדאקסישע אידען זיינען אויך געווען, און דאס איז געווען איינע פון די גרעסטע וואונדער אין קאוונא צוזאמענצונעהמען די ביידע עלעמענטען.

צוזאמען מיט דעם בעוואוסטען ליטעראט מר. אהרנזאהן, דער איבערזעצער פון "החורב" און די בעוואוסטע בריעף פון רבי רפאל הירש פון פראנקפורט, בין איך געגאנגען זיך געזעגענען מיט דעם קאוונער רב רבי יצחק אלחנן.

זעהר פריינדליך האבען מיר פערבראכט מיט איהם א פאר שטונדען; איך האב מיינע אויגען ניט געקענט ארונטערנעהמען פון זיין שעהנעם געזיכט, זיין גראנדיאזנער וואוקס, און זיינע הענד דורכזיכטיג ווייס, און בעזונדערס זיינע אויגען פול מיט ליעבע און רחמנות.

פלוצלונג אין מיטען אונזער געשפרעך האט ער מיך געבעטען ענטשולדיגונג אויף 10 מינוטען און איז אריינגעגאנגען אין זיין חדר מיוחד.

אין צעהן מינוט ארום איז ער אריין צוריק צו אונז מיט א בריעף אין דער האנד און רופט זיך אן צו מיר:

"נעמט פון מיר די געשריעבענע עטליכע ווערטער וועגען אייך און אייער טאלאנט וואס גאט האט אייך געגעבען, זיי וועלען אייך צונוץ קומען, איך וועל דאך אייביג ניט לעבען, איך בין שוין אלט, און איהר זייט נאך יונג און פעהיג צו ארבייטען פאר אונזער פאלק, אונזער אמונה און אונזער תורה. ווי איך פער־שטעה וועט איהר פאהרען קיין אמעריקא, דאס גאנצע פאלק פאהרט אהין, פאהרט מיט זיי און מוטהיגט זיי, זאגט זיי אין מיין נאמען, אז זיי זאלען היטען אונזער היילינע תורה ווייל זי איז אונזער לעבען און זי האלט אונז ביים לעבען שוין טויזענדער יאהר".

מיט טרעהרען אין אונזערע אויגען האבען מיר זיך הארציג צוקושט. און איך האב פערלאזען קאוונא.

22-טער קאפיטעל

בריסק דארף זיין ליטא און איז גאר א פוילישע שטאדט מיט אלע פישטשעווקעס. — מיינע דרשות האבען א ווירקונג און עס ווערען געשאפען אגודות פון חובבי ציון. — דער בריסקער רב, ר׳ חיים סאלאוויטשיק, מיט וועמען איך פלעג קינדווייז זיך שפּילען בין מנחה למעריב. — ר׳ שלום מנשה און אנדערע אינטערעסאנטע טיפּען.

איידער דו קומסט אריין אין דער שטאדט בריסק דליטא, דענקסטו אז דו וועסט געפינען אין איהר א פאלקאמענע ליטווישע שטאדט מיט אלע סמנים, זיטען און מנהגים ווי אין אלע ליטווישע שטעדט. אבער ווי דו געהסט נאר אריין אין איינע פון איהרע גאסען, איבערצייגסטו זיך אז דו האסט א טעות געמאכט, אז איהר נאמען האט דיך פערפיהרט, אז ניט אין א ליטווישער שטאדט ביזטו געקומען, נאר דו געפינסט זיך אין א פוילישער שטאדט ״בכל פרטיה ודקדוקיה״, מיט אלע איהרע פינטעלעך. די אידען געהען געקליידעט אזוי ווי די ווארשע־ווער, גערער און קאצקער, די אידישע פוילישע היטעלעך אויף די קעפּ, זייערע פּאות און די בערד לאנגע ניט בעריהרטע, חלילה, פון קיין שער, און זייער שפּראך איז אויך נעהענטער צו דער פוילישער ווי צו דער ליטווישער.

בריסק, אין איהר גייסטיגען לעבען, איז א חסידישע פעסטונג. דאס רוב פון איהרע אידען זיינען חסידים מיט אלע זייערע מעלות און חסרונות, און דארום איז גאר קיין וואונדער ניט וואס דער חבת־ציון אידעאל האט זיך אבי־סעל פערשפּעטיגט צו קומען צו איהר. אין דער צייט וואס ביאלאסטאק, איהר נאהענטע שכנה, איז שוין לאנג געווארען דער צענטער פון חבת ציון, האט זיך נאך אין בריסק ניט בעוויזען קיין צייכען פון דער בעוועגונג און עס איז נאך ניט געווען קיין איין אגודה.

קומענדיג אהין, בין איך כמעט פערצווייפעלט געווארען, און די אלטע משה רבינו׳ס פראגע ״והן לא ישמעו לי ?״ — זיי וועלען דאך ניט וועלען הער־רען מיך ? — האט געעגבערט מיין מח. איך האב פשוט מורא געהאט אז איך וועל קיין בימה ניט בעקומען אין איהרע שוהלען פאר מיין נאציאנאלער אר־בייט.

איך האב מורא געהאט אז מיינע נאציאנאליסטישע קערנער, וועלכע איך וועל פערזייען, וועלען זיך ניט צונעהמען צו דעם חסידישען קאלטען שטיי־נערנעם באדען, אבער מיין שרעק איז געווען אינגאנצען פאלש. די טויזענדער בריסקער אידען האבען אנגעפילט די גרויסע בריסקער שוהלען, און האבען גע־הערט מיט גרויס חשק מיינע רעדען, און מיט א גוואלדיגען אפּעטיט האבען

זיי געשלונגען יעדער ווארט און אגודות האבען זיך געגרינגדעט. און אין איין חודש צייט האב איך בעזיעגט די פוילישע־ליטווישע פעסטונג, און זי איז געווארען ווירקליך א גייסטיגע שוועסטער צו איהר שכנה ביאליסטאק.

איינער פון די גרעסטע גייסטיגע אוצרות, וועלכען די שטאדט בריסק־דליטא האט פערמאגט, איז געווים געווען דער רב איהרער, וועלכער איז בעוואוסט מיט זיין נאמען ״רבי חיים׳קע בריסקער״, אדער רבי חיים סאלאווייטשיק. אויסער וואס ער איז געזעסען אויף זיין גרויסען פאטערס שטוהל, רבי יוסף בער סאלאווייטשיק, וועלכער איז געווען איינער פון די גרעסטע גאונים אין זיין צייט, האט ער פערמאגט געגוג ״יחוס עצמו״. זיין שארפער שכל, זיין טיעפע לאגיק און זיין גאונישע קראפט, מיט וועלכער ער האט בעזיעגט דעם ים התלמוד. נאך אין זיינע יונגע יאהרען, זייענדיג א ראש הישיבה אין וואלאזשין צוזאמען מיט זיין שווער׳ס ר׳ רפאל׳ס שוויגער־פאטער, דעם ״נציב״, האט מען איהם געקרוינט אין דער תלמודישער וועלט פאר א גאון הגאונים. זאגאר גרויסע געלערהרטע, בעוואוסטע שרייבער און ליטעראטען, האבען בעוואונדערט זיינע פעהיגקייטען און זיינע גייסטיגע קרעפטען.

מיט זיין אויסערליכען געשטאלט האט ער זיך ניט אויסגעצייכענט. נידעריג געוואקסען, די בארד שפיציג, דיא אויגען שארפע, נאר זיין קאפ, זיין קאפ, איז געווען גרויס, און ווער עס האט איהם דערזעהן, האט גלייך דערקענט אז אין דעם גרויסען קאפ איז דא א גרויסער אונגעוועהנליכער מארח, וועלכער דענקט טיעף און הויך.

און ווי גרויס זיין קאפ איז געווען, אזוי גוט און מילד איז געווען זיין כאראקטער, אזוי ברייט איז געווען זיין גרויסע אידישע הארץ. רבי חיים האט זיך קיינמאל ניט געפוצט מיט זיין הלבשה ווי אנדערע רבנים, ער האט זיך געקליידעט ווי א פשוט׳ער בעל הבית, ער האט זאגאר קיין רבנישען שטאט ניט געפיהרט ביי זיך אין הויז. איהר האט איהם געקענט געפינען ליעגענדיג אויף זיין סאפע אין זיין שפייז צימער, האלטענדיג דעם רמב״ם. אין דער געגענווארט פון די בריסקער גבירים, וועלכע פלעגען איהם אפט בעזוכען וועגען שטאדטישע ענינים, אדער ער פלעגט אומגעהן איבער׳ן צימער מיט זיין פריינד רבי שמחה־ זעליגען, וועלכען ער האט זעהר געליעבט, זיין האנד אויף רבי שמחה־זעליג׳ס אקסעל, און ריידען מיט איהם וועגען פערשיעדענע תלמודישע סוגיות, ווי זיין אלטע געוואהנהייט נאך פון וואלאזשינער ישיבה.

מען דערצעהלט אויף דעם גאון רבי נפתלי־צבי יהודה בערלין, אז ווען ער פלעגט זעהן רבי חיים׳ן האלטענדיג זיין האנד אויף איינעם פון די וואלאזשינער תלמידים׳ס אקסעל, פלעגט ער זאגען אלס וויץ: ״רבי חיים על צווארו ויעסוק בתורה״. דאס איז א פאראדיע פון דעם תלמודישען בעוואוסטען זאץ ״רחיים על צווארו ויעסוק בתורה״.

רבי חיים בריסקער האט קיינמאל קיין שאלות ניט גע׳פסק׳ענט. און ווען עס האט זיך געמאכט א שאלה ביי איהם אין הויז, האט די רבי׳צין געמוזט שיקען פרעגען צו איינעם פון די בריסקער מורי הוראה. בלויז די שאלות וואס האבען געהאט א שייכות צו בריאת הגוף האט ער גע׳פסק׳ענט. מען דער־צעהלט אז איין מאל איז געקומען צו איהם זעהר א בלייכער אינגעלע און האט איהם געפרעגט אויב ער מעג עסען פלייש אין די ניין טעג? האט איהם רבי חיים גלייך געענטפערט: "געה, מיין קינד, זאג דיין מאמען אז איך היים איהר, אז זי זאל אויך עסען פלייש אין די ניין טעג". און אז די ביישטעהענדע הא־בען איהם געפרעגט: וואס מיינט ער מיט דעם? — האט ער געענטפערט גאר פשוט, אז אזא בלייבער און שלאפער אינגעלע ווערט ניט געבוירען ביי קיין געזונטער מוטער...

און מערקווירדיג, ווי גוט און מילד ער איז געווען אין הויז, אזוי הארט און פעסט איז ער געווען ווי א פעלז אין די שטאדטישע ענינים, און עס איז א פאקט אז ער איז אמאל אפען ארויסגעטראטען געגען דעם בעוואוסטען בריס־קער כלל־טהוער, מאנדעלבלאט, וועלכער איז געווען דער ממונה פון שטאדט אויף דעם רב׳ס שבירות, און רבי חיים האט ניט געוואלט ליידען מאנדעל־בלאט׳ס אויפפיהרונג אין דער חברה "לינת הצדק", איז ער אפען ארויס געגען איהם, ניט קוקענדיג אויף זיין אייגענער פרנסה.

אויך אין כלל־זאכען איז ער געווען שטארק אין זיין כאראקטער און האט זיך ניט געלאזט בויגען אויף איין האר אפילו פון זיינע אייגענע חברים די גרעסטע רבנים און גאונים פון זיין צייט. ווען מען האט געפייערט דעם יובי־לעאום פון דעם בעוואוסטען פראפעסאר דניאל כוואלסאן און אין נאמען פון אידישען פאלק האבען די גרויסע כלל־טהוער מיט מאנכע רבנים געשיקט צו כוואלסאן׳ען א בעגריסונג, האט רבי חיים בשום אופן ניט געוואלט חתמ׳נען זיין נאמען. ער האט געענטפערט קורץ און שארף: "איך גיב ניט קיין ברכות צו א משומד, ער מעג זיך זיין דער גרויסער פראפעסאר כוואלסאן". און ער, כוואלסאן, איז דאך געווען פעררעכענט פאר אן אוהב ישראל, מיט זיין בוך, וועלכען ער האט פערפאסט געגען עלילת דם און מיט זיין בעוואוסטער פראזע: "ועכשיו שנוצרתי כאילו לא נוצרתי". רבי חיים האט גאר ניט געוואלט הערען די אלע ארגומענטען, און האט איין מאל פאר אלע מאל געזאגט: "איך האב מיט משומדים ניט וואס צו טהאן".

רבי חיים איז געווען, ווי זיין פאטער, א גרויסער בעל צדקה און האט אי־מער געגעבען פאר אלעמען און אויף אלעס מיט אן אפענער האנד. און אז מען האט איהם געפרעגט: "רבי, וואו וועט איהר נעהמען צו צאהלען אייערע חובות?!" — האט ער געענטפערט:

״אין בריסק זיינען נאך פאראן גענוג גבירים, וועלכע האבען בכח צו דעקען די הוצאות וואס איך גיב אוים אויף זייערע ארימע לייט״ — דאס איז געווען זיין געוועהנליכער ענטפער.

איך האב געקענט רבי חיים׳ען נאך אלס קינד — ער איז בלויז געווען עלטער פון מיר מיט פיער יאהר — ווען איך האב געלערענט מיט איהם אין דעם זעלבען בית מדרש אין סלוצק, וואו זיין גרויסער פאטער איז רב געווען. ניט איין מאל האט ער מיך קינדרוויים געשלאגען, שטיפענדיג בין מנחה למעריב, ווייל ער איז געווען א לעבעדיגער אינגעל און א גרויסער שטיפער. איך האב געפונען פאר מיין חוב, גלייך ווי איך בין געקומען נאך בריסק, צו בעזוכען איהם.

מערקווירדיג, ווי איך בין נאר אריינגעגאנגען צו איהם, האט ער מיך גלייך דערקענט. ער איז מיר געפאלען אויפ׳ן האלז און האט מיך גלייך געפרעגט: ״דו ביזט דאס הערשעל רבי חיים מאשקעס? איך בין זעהר צופריעדען וואס מיר זעהען זיך נאך פינף און דרייסיג יאהר צייט. יעצט אז דו ביזט ביי מיר אין הויז, וועל איך דיר עטוואס בעטען, לאמער זיך אומקעהרען צו אונזערע קינדערשע יאהרען אויף איייניגע מינוטען און לאמיר זיך ניט איהרצען. איך וועל דיך רופען הערשעלע און דו מיך חיים׳קע. אה, ווי געשמאק די יוגענד איז!״

״יא, רבי — האב איך איהם גלייך געענטפערט — איהר האט פולע רעכט צו רופען מיך ווי איהר פערלאנגט און איך וועל געווים פערגעניגען האבען גלייך מיט אייך און פיעלייכט נאך מעהר, אבער איך אייך מוז רופען רבי, איהר זייט בריסקער רבי״.

״אויב אזוי, וואס מאכט איהר רבי הירש מאסליאנסקי?״ האט ער באלד אויסגערופען מיט זיין פריינדליכער שטימע, און מיר האבען פערבראכט אין פערשיעדענע עראינערונגען פון אונזערע קינדערשע יאהרען איייניגע שטונדען.

אן אויסגעצייכענט מערקווירדיגען טיפ פון די איבערגעבליבענע פון דעם אלטען דור, וועלכע האבען ניט זייער גלייכען אין אונזער דור, האב איך געפונען אין בריסק. רבי שלום מנשה האט ער געהייסען. ער איז קיין מאל קיין רב ניט געווען, ער איז איינער פון פאלק, נאר א גרויסער תלמיד חכם און אן אמת׳ער צדיק. זיבען מאל אין וואך האט ער געלערענט דעם שיעור אין בית המדרש פאר תלמידים אומזיסט, און די איבעריגע צייט פלעגט ער פשוט געהן איבער די הייזער צו זאמלען געלד פאר אלמנות, יתומים, אביונים און פערשיעדענע נצרכים, וועלכע ער האט אויסגעהאלטען. ער איז געווען בעליעבט ביי אלע קלאסען. דער המון האט איהם פשוט פערגעטערט, און ביי וועמען עס האט געטראפען אן אונגליק אין דער פאמיליע, האט ער זיך גלייך געווענדעט צו רבי שלום מנשה, און אויך די וועלכע האבען זיך געווענדעט צום רב רבי חיים, פלעגט יענער גלייך אפשיקען צו רבי שלום מנשה.

"ער איז פרימער פון מיר, ער איז גרעסער פון מיר, געהט צו איהם" — דאס איז געווען דעם רב׳ם ענטפער.

רבי שלום מנשה איז א פראטאטיפ פון רבי נחום גראדנער, און, ליידער, אזעלכע טיפען קענען מיר שוין ניט האבען אין אונזער לעבען פון קולטור און ציוויליזאציאן.

רבי העשיל בראמבערג פון בריסק איז אויך געווען איינער פון די אמת׳ע יראים וחסידים, וועלכע האבען זייער לעבען פערבראכט אין צדקות און מעשים טובים. ער האט געטראגען אויף זיינע שולטערען דעם יאך פון אלע בריסקער קראנקע, וועלכע האבען געברויכט צו פאהרען נאך די באדע פלעצער ווי טשע־כאטשינעק פאר שקראפעל קראנקע און דרוזגעניק פאר רומאטיזם. צעהנ־דליגער פון זיי זיינען געהיילט געווארען דורך דער מיה פון דעם וואונדערבארען אידען.

איינציגע שטונדען האב איך געהאט דעם גרויסען פערגעניגען צו פער־בריינגען מיט דעם גרויסען חכם און פילאלאג הרב רבי אריה ליב פיינשטיין. איך האב געזעהן זיין גרויסען ביבליאטעק פון פערשיעדענע ליטעראטורען. גרויס איז געווען אט דער אלטער תלמיד חכם, וועלכער איז אימער געזעסען איבער זיינע פערשיעדענע ליטעראַרישע ארבייטען, איינזאם און אפגעזונדערט פון די בריסקער אידען, וועלכע האבען איהם ווייניג געקענט און געשעצט.

23-טער קאפיטעל

די יונגע שטאדט דינאבורג-דווינסק. — די ערשטע פרידלאנדס וועלכע זיינען שפעטער פעראַרימט געוואַרען. — די נייע נגידים ווילען ניט וויסען פון אידען. — אנטי־סעמיטישע דאנקבארקייט פאר אידישע מתנות. — וואָס עס איז געוואָרען פונ׳ם ראָגאטשאָווער עלוי, רבי יוסף ראָזען. — דער הספד אויף צעדערבוים אין ווילנא.

די שטאדט מיט דעם יעצטיגען נאמען דווינסק און מיט איהר פריהערדי־גען נאמען דינאבורג, איז נאך גאר א יונגע שטאדט. עס פעהלט נאך איניגע יאהר צו איהר יאהרהונדערט. ווען דו קומסט אריין אין שטאדט און דו שפא־צירסט דורך איהרע הויפט גאסען, דו זעהסט איהרע שעהנע געביידען, וועלכע זיינען געבויט מיט דעם פולען אייראפעאישען געשמאק, דערקענסטו גלייך, אז זי איז נאך גאר פריש און יונג.

דאס רוב איינוואהנער איהרע זיינען אידען, וועמעס עלטערען עס האבען זיך דא בעזעצט אין ניקאלאי דעם ערשטענס צייט, אין אנפאנג פון דעם נייג־

צעהנטען יאָהרהונדערט, ווען ער האָט געבויט די גרויסע דענענבורגער פעסטונג. די בעריהמטע פאַמיליע פרידלאַנד איז געווען די ערשטע, וועלכע איז געוואָרען רייך און בעריהמט דורך דער אונטערנעהמונג פון בויען די פעסטונג. די פאַמיליע האָט זיך שנעל ענטוויקעלט אין איהר רייכקייט און איהר בערוף צווישען די רוסישע אידען, און די ברידער פרידלאַנד, אָדער פרידלאַנסקי, האָבען זיך אריבערגעצויגען נאָך פּעטערסבורג. זיי האָבען פיגורירט מיט זייער טהעטיגקייט און זייער איינפלוס איבער אַלע זייערע אידישע ברידער אין דער גאַנצער לאַנד כל זמן אַלכסנדר דער צווייטער האָט רעגיערט איבער רוסלאַנד.

ווען אַלכסנדר דער צווייטער איז געפאַלען אין דעם יאָהר 1881, האָט פרידלאַנד׳ס פאַמיליע אָנגעפאַנגען אונטערצוגעהן. יאָהר נאָך יאָהר זיינען זיי געזונקען ביז זיי זיינען אבסאָלוט אונטערגעגאַנגען און פערשוואונדען געוואָרען אין דעם ים פון דעם רוסישען אידישען דלות.

די גאַנצע שטאָדט, ווי די אידען אזוי די קריסטען, בעדויערען עד היום דעם אומגליק פון דער פאַמיליע פרידלאַנד. אָן אייביגען זכרון האָבען זיי נאָך זיך געלאָזען אין דינאבורג־דווינסק: זייער שוהל און די אנשטאַלטען, וועלכע זיי האָבען אויסגעבויט און זיי טראָגען נאָך זייער נאָמען אויף זיך ביז היינטיגען טאָג.

עס איז אמת, אז דווינסק פערמעגט היינט נייע גבירים, פיעל רייכער נאָך רייכערע פון די געוועזענע פרידלאַנדס, אָבער ניט מיט זייער כאַראַקטער. זיי אינטערעסירען זיך בלויז מיט זיך זעלבסט, זיי קימערט ניט דער גורל פון זייער פאָלק; זיי לעבען מיט פיעל לוקסוס, זיי פאָהרען ארוים אין טייערע קאַרעטען, זייערע פרויען זיינען בעדעקט מיט ציערונג און מיט דעם רייכטום זיי אויף די אויגען פון די אנטיסעמיטען, און דאָס אָרימע פאָלק ליידט פיעל פאַר זייערע חטאים. איינער בלויז איז דאָ א רייכער מאַן מיט דעם נאָמען רבי שלמה זאַקס, וועלכער אינטערעסירט זיך אין אונזער ליטעראַטור און איז אַן אַקטיווער חבר פון דעם אָדעסער קאָמיטעט פאַר חבת ציון.

הארט ביים ברעג פון טייך דווינא ביז איך געגאַנגען שפּאַצירען אויף דעם וועג, וואָס פיהרט צו דער פעסטונג. איך האָב זיך בעגעגענט מיט א גרויסען פראַכט וואָגען אָנגעלאָדען מיט אייזערנע בעטען, וועלכע זיינען געמאַכט געוואָרען אין דער אידישער ארבייטס שול, וועלכע טראָגט אויף זיך דעם נאָמען פרידלאַנד. אויף דעם וואָגען צוזאַמען מיט דעם טרייבער איז געזעסען מיינער א פריינד, איינער פון די הויפּט לעהרער פון דער ארבייטס שול.

"וואוהין פיהרט איהר אזוי פיעל בעטען?" האָב איך געפרעגט דעם לעהרער.

"דאָס זיינען די בעטען, וועלכע דער גרויסער גביר מ. וויטענבערג האָט

ביי אונז געמאכט און ער פּרעזענטירט זיי צו דעם אנשטאלט פאר בראדיאגעס, וואס געפינט זיך אין דער פעסטונג.״

איך האב געשפּאצירט גלייך נאך דעם וואגען ביז מיר זיינען געקומען צו דעם אנשטאלט.

דער בעאמטער פון דעם אנשטאלט איז ארויס אונז אנטקעגען און מיט א פערביסענעם סארקאסטישען טאן האט ער צו אונז געזאגט:

״זעהט נאר די אידישע פריוויגיגקייט ״זשידאווסקאיא בלאגאדעטעלסטוואָ״ מיט זייער גוטהארציגקייט, נאר צו בעקומען מעדאלען פון דער רעגיערונג. עס איז זיי נאך ווייניג זייערע אוצרות געלד, וועלכע זיי האבען ביי אונז אנגערא־בירט, ווילט זיך זיי נאך גאלדענע מעדאלען, פיאווקעס!״

הערענדיג דעם שעהנעם דאנק פון דעם רוסישען בעאמטען פאר דער אידי־שער מתנה, האב איך זיך עראינערט אן די תלמוד תורה קינדער, די הונגעריגע און די אפּגעריסענע, וועלכע איך האב נעכטען בעזוכט, און איך האב געטראכט: ״אה, נידעריגע רייכע מנוולים, פאר אייער בלוט און פלייש קימערט אייך גאר ניט, און נאר אייער עהרען־גייציגקייט צו ערפילען, דאס איז אייער גאנצער אי־דעאל, מה יפית זינגער, רוט־קושער, איהר פיהלט ניט און זעהט ניט דעם שווארצען וואלקען, וועלכער קומט אויף אייך!״

איך האב בעזוכט די ביידע דווינסקער רבנים, דעם מתנגדישען רבי מאיר שמחה כהן און דעם חסידישען רבי יוסף ראזין, ביידע בעוואוסטע גאונים. דעם ערשטענס געשטאלט האט מיך עראינערט אן רבי יוסף בער סאלאווייטשיק, דער סלוצקער, אבער זעהר ווייט פון זיין כאראקטער. אין איין שטונדע צייט, וואס איך האב פערבראכט מיט איהם, האב איך ניט געהערט קיין איין אויסדרוק ווע־גען אונזער פאלק, וועגען זיינע שטרעבונגען און האפנונגען, נאר א קוואל פון ביטול היש האט ער אויסגעגאסען אויף אלעם און אויף אלעמען. מיט איין ווארט, איך האב ווייניג נחת געהאט פון דעם גדול.

דעם צווייטען, רבי יוסף ראזין, האב איך קענען געלערענט אלס קינד, ווען ער איז אלט געווען צוועלף יאהר און ער איז געווען בעוואוסט מיט דעם נאמען ״ראגאטשאווער עילוי״, ווען זיין פאטער, א ליבאוויטשער חסיד, האט איהם גע־בראכט נאך סלוצק און האט איהם איבערגעגעבען צו רבי יוסף בער׳ן, וועלכער איז דאמאלסט געווען רב אין סלוצק. און ער איז ווירקליך געווען א וואונדער־קינד מיט זיין אונגעהייערען כח הזכרון. די אלע לומדים, וועלכע זיינען געווען דאמאלסט ביי רבי יוסף בער׳ן אין הויז, זיינען ערשטוינט געווארען פון דעם קליינעם, דארינקען ראגאטשאווער חסידישען אינגעלע מיט זיין גרויסער חוצפה, ווי ער האט זיך פארגעשטעלט פאר דעם רב.

"זאג מיר נאר, מיין קינד, אין וועלכע מסכתות ביזטו בע׳הבן׳ט?" פרעגט איהם רבי יוסף בער, גלעטענדיג זיין קעפעל מיט די לאנגע פאה׳לעך.

"האלב ש״ס האב איך געלערענט און איך וויים גוט", ענטפערט דער קליי־נער עילוי און זיינע אייגעלעך האבען געברענט.

"וועלכע האלב? — פרעגט איהם דער רב ווידער.

וועלכען איהר ווילט!" — ענטפערט דער איינגעל מיט א געלעכטער.

רבי יוסף בער האט איהם גענומען פרעגען אין פערשיעדענע סוגיות פון ש״ס פון פערשיעדענע מסכתות און דער קליינער חסיד׳ל האט איהם געענט־פערט פלינק און שארף, ווי אן אלטער מפלפל.

עס איז גאר אהן שום ספק, אז ווען דער קליינער חסידישער עלוי מיט זיינע וואונדערבארע פעהיגקייטען, וואלט בעקומען א גוטע פעדאגאגישע ערציהונג, ווען מען וואלט איהם געלערענט סיסטעמאטיש און אויסגעווארצעלט די ווילד־קייט פון זיין יונגער נשמה, וואלט ער געווען איינער פון די שיינענדע שטערען אויף די אידישע הימלען און דאס אידישע פאלק וואלט פון איהם כבוד און גדולה געהאט. אבער, לײדער, ער האט קיין שום ערציהונג ניט בעקומען, עס האט זיך ניט געפונען קיין דימאנטען־שלייפער, צו אויסשלייפען דעם טייערען אבער רויהען שטיין, צו געבען איהם א גלאנץ, און עס איז געווארען פון איהם, דאס וואס פון אלע אידישע מאטע אונגעשליפענע טייערע שטיינער, וועלכע וואלגערען זיך אויף דער אידישער גאס, ניט ברייגנענדיג קיין נוצען דעם פאלק.

צוזאמען מיט זיין גוואלדיגען זכרון, האט זיך ענטוויקעלט אין איהם זיין ווילדער עזות און חוצפה צו מבטל זיין אלע גאונים צוזאמען מיט זיין גרויסען רבי׳ן רבי יוסף בער, און פון די צוויי גרויסע גייסטיגע קרעפטען — זכרון מיט עזות — איז ארויסגעקומען דער דאזיגער חסידישער רב, וועלכען איך האב גע־פונען זיצענדיג אויף דעם כסא הרבנות אין דער שטאדט דווינסק.

אט דאס איז זיין בילד:

א קליין־געוויקסיגער, א קרומער רוקען, קורצע פיס, קליינע הענד, א מא־גערער קערפער, זעהר א גרויסער קאפ, ארויפגעזעצט אויף דעם קליינעם גוף, כמעט ווי גאר אהן א האלז, אנגעטהאן אין א לאנגען זיידענעם מאנטעל ניט נאך זיין מאס, זיינע אויגען טונקעלע, קורצזיכטיגע, לויפט ארום איבער זיין לאנ־גען צימער, אין וועלכען עס שטעהט בלויז א גרויסער לאנגער טיש, הין און צוריק, נערוועז און פערטראכט. ווען איך בין אריינגעקומען צו איהם, האט ער מיך טיעף בעטראכט מיט א שטרענגען בליק, און גלייך מיט זיינע עטליכע ווער־טער, וועלכע האבען ארויסגעפלייצט ווי א מבול פון זיין מויל, האט ער גלייך מבטל געווען דעם קאוונער רב רבי יצחק אלחנן מיט רבי שמואל מאהליווער פון ביאליסטאק צוזאמען מיט דער חבת ציון בעוועגונג מיט דעם גאנצען רעיון פון

ישוב ארץ ישראל. ער האָט שטאַרק געליבט די קאַרפּירער אתרוגים, וועלכע דער גאון מלבי״ם האָט געאַסר׳ט און האָט זיי אַ נאָמען געגעבן ״די קאַרפּירער ממזרים״. ער האָט געלייקנט אַז עס זיינען דאָ קאָלאָניעס אין ארץ ישראל, נאָר אפּיקורסים, הולטאַיעס האָבן דאָס אויסגעקלערט; ער איז אָנגעפאַלן מיט כעס אויף דער אידישער געשיכטע, אויף דער ליטעראַטור און אויף די ליטעראַטן און די בריהמטע פּאָעטן. ער האָט אויף זיי אַרויסגעגאָסן אַ לאַווע מיט פייער. ער האָט זיך צושריען און צוהיצט, און האָט צומישט און צופּלאָנ־טערט פערשידענע ענינים, און ער האָט מיר אויסגעוויזן ווי אַ פּאַציענט פון אַ משוגעים הויז. איך האָב איהם גאָר ניט געענטפערט; איך בין אַרויס אַ פער־טרויערטער און געדענקט: ״אָט דאָס זיינען דיינע גאונים, מיין פאָלק ישראל!״

איך בין געררופען געוואָרען פון דעם ווילנער רב רבי צבי הירש ראַבינאָ־וויץ און פון די ווילנער חובבי־ציון דורך אַ טעלעגראַמע איך זאָל קומען נאָך ווילנא צו מספּיד זיין אלכסנדר צעדערבוים (ארז), דעם רעדאַקטאָר פון ״המליץ״. איך האָב גלייך ערפילט זייער וואונש; איך בין נאָך ווילנא געקומען און האָב געפונען אין איינער פון די גרויסע שוהלען אַלעס צוגעגרייט. דער ארון קודש איז געווען דעקאָרירט אין שוואַרצען, די שוהל איז געווען פול מיט דער גאַנצער ווילנער אינטעליגענץ, רבנים, דאָקטוירים, אַדוואָקאַטען און כלל טהוער, העבּ־רעער און שריפטשטעלער. פּאָליציי מיט זשאַנדאַרען האָבען געהאַלטען אָרדנונג ביים אַריינגאַנג. דער שטאָדט חזן האָט געמאַכט ״אל מלא רחמים״ און צוזאַ־מען מיט אַ ריעזיגען כאָהר געזונגען אַ טרויער געזאַנג, און נאָכהער בין איך אַרויף אויף דער בימה און איך האָב זיי ערקלערט דעם גרויסען פערלוסט, וועל־כען דאָס אידישע פאָלק האָט געליטען אין דעם טויט פון דעם גרויסען אונער־מיעדליכען כלל טהוער, בעזאָנדערס מיט זיין לעצטער בעריהמטער טהאַט, וואָס ער האָט בעקומען אַן ערלויבנים פון דער רוסישער רעגיערונג צו עפענען אַפּי־ציעל דעם פּאַלעסטינא קאָמיטעט אין אָדעס.

איך האָב בענוצט דעם תלמודישען מאמר אין מסכת ביצה ט״ו ע״ב: ״שדה שיש בה **אדר־ארז** — אינה נגזלת ואינה נחמסת ופירותיה משתמרין״. דאָס הייסט: ״אַ פעלד וואָס עס וואַקסט אויף איהר אַ **צעדערבוים** ווערט ניט גע־ראַבירט און איהרע פרוכטען ווערען אָפּגעהיט״.

יאָ, אָט דער בעריהמטער צעדערבוים האָט זיין גאַנץ לעבען אָפּגעהיט דאָס אידישע פעלד עס זאָל ניט אונטערדריקט ווערען פון די שונאי ישראל; ער איז אימער געשטאַנען אויף דער וואַך צו בעשיצען מיט זיינע אונגעהיירע שתדלנות ביי די רוסישע מיניסטאָרען, צו פערהיטען דעם כלל ישראל פון פערשידענע גזרות און בלבולים אין פערשידענע צייטען.

נאך דעם הספד האט דאס פאלק פרייגיביג מנדב געווען א היבשע סומע פאר דעם אדעסער קאמיטעט.

פון ווילנא האב איך זיך צוריק אומגעקעהרט קיין דווינסק און איך האב געהאלטען נאך איניגע רעדען פאר די נוצען פון דער קהל׳שער קיך און פאר דער חברה "מועדי־שבת", וועלכע דער בעריהמטער לעהרער און פעדאגאג, אלחנן מלמד, האט געגרינדעט צו לערנען פריי די יוגענד די העברעאישע שפראך און אידישע געשיכטע.

א זעהר ווארימען אפשייד האב איך בעקומען פון דער דווינסקער אידישער אינטעליגענץ: די אלע גבאים פון די שוהלען האבען זיך פערזאמעלט און האבען מיר פרעזענטירט א העברעאישען אדרעס געשריבען אין גאלד, און אלע טהייל גרעטץ׳ס געשיכטע אין אן עקסטרען שעהנעם באנד. דער פאעט יהודה ליב גמזו האט פארגעלעזען זיינע פאעמען, וועלכע ער האט פערפאסט לכבוד מיר. מיר האבען פערבראכט ביז טאג און זיי אלע האבען מיך בעגלייט אויף מיין וועג נאך רעזיצא.

24-טער קאפיטעל

דער רעזיצער רב, ר׳ יצחק ציוני, וועלכער האט ניט געוואוסט אז אידען ווערען ניט אריינגענומען אין די רוסישע שולען. — אז ער האט פון מיר געהערט וועגען דעם, האט ער אויסגערופען: געבענשט זאל זיין דאס מלכות דערפאר. — האמעל די מסחר־שטאדט, וואו די זיד בעגעגענט זיך מיט דער נארד. — די לעגענדעס וועגען די צוויי פריצים, דעם גראף און דעם קניאז, וועלכע זיינען געווען גוט צו אידען. — דאס גרויסע עם־הארצות אין האמעל.

רעזיצע איז איינע פון די קרייז־שטעדט אין וויטעבסקער גובערניע. א 10 טויזענד אידען האבען דאמאלסט געוואהנט אין איהר, דאס רוב פון זיי זיינען געווען סוחרים, קרעמער, ארבייטער — ווייניג. דער הויפט מסחר איהרער איז געווען פלאקס. פיעלע דייטשע קויפלייט פלעגען קומען יעהרליך צו איינקויפען זייער וואארע און די רעזיצער אידען האבען געמאכט פון דעם פלאקס מסחר זעהר א פיינעם רוהיגען לעבען.

זעהר אינטערעסאנט איז געווען מיין וויזיט ביי דעם רעזיצער רב, רבי יצחק ציוני. אן אלטער שלאפער מאן, זיצט גאנצע טעג איינגעוויקעלט אין זיין גרויסען אלטען טלית, און זיינע תפילין האט ער ניט אויסגעטהאן ביז נאך מנחה. שבתים און ימים טובים פלעגט ער זיצען שווייגענדיג, אום ניט צו ריידען קיין

דברי חול. ווען אפילו מען האט איהם א שאלה געפרעגט, פלעגט ער ענטפערען בלויז מיט א קאפ־שאקעל — יא, אדער ניין. ווייט איז ער געווען פון לעבען, א סך ווייטער ווי פון פומבדיתא ביז רעזיצע. ער האט געקוקט אויפ׳ן גאנצען לעבען פון דער הויך און ער האט צומאל ניט געוואוסט פון די אידישע צרות אין רוסלאנד. און פון וואנען האט ער געקענט וויסען? קיין צייטונגען האט ער אין זיין לעבען ניט געלעזען, מיט קיין מענשען האט ער ניט גערעדט, אפילו פון זיין פרוי און קינדער איז ער ווייט געווען.

מיט מיר האט ער געמאכט אן אויסנאהם און האט מיט מיר גערעדט אבי־סעל. די ערשטע זאך האט ער זיך שטארק בעקלאגט אויף דער רעזיצער תלמוד־תורה, וועלכע האט זיך אין יענעם יאהר געעפענט דורך דער שווערער ארבייט פון דעם ראבינער יעקב פאליאק.

"מיין הארץ בלוטעט אויף די אויפפיהרונגען פון דער תלמוד־תורה — האט ער זיך אויסגעדריקט מיט טיעפען ערנסט — האט איהר ווען געהערט פון אזא נבלה בישראל מען זאל נעהמען אידישע קינדער און מאכען פאר גוים, רחמנא ליצלן?"

"רבי — האב איך איהם געפרעגט — ווי אזוי און מיט וואס? איך בין דאך געווען אין אייער תלמוד תורה; איך האב פערהערט די קינדער און זיי וויסען גוט וואס זיי לערנען!"

"אה, — ענטפערט ער מיט האסט — איהר האט זיי געהערט די אידישע למודים, אבער זיי לערנען דאך גוי׳איש אויך אין רוסישע ביכלעך. דערנאך, אז זיי וועלען זיך דא אויסלערנען דעם רוסישען לשון, וועלען זיי אוועקפאהרען נאך מאסקווא און פעטערבורג, און זיי וועלען אריין אין די גרויסע שקאלעס, זיי וועלען ווערען דאקטוירים, אפיקורסים און מחללי־שבת, ווי אלע גוים".

די לעצטע ווערטער האט ער געבאך אויסגערעדט מיט א צובראכען הארץ.

מיט א שמערצפולען שמייכעל האב איך בעטראכט דעם צדיק תמים און איך האב איהם גלייך בערוהיגט:

"רבי, בערוהיגט זיך, זיי וועלען ניט פאהרען אין פעטערבורג אין די גרוי־סע שקאלעס, ווייל מען נעהמט דארט קיין אידישע קינדער ניט צו, ווייל דער קיסר האט געגעבען אן אוקאז אז די שקאלעס זאלען זיין פערמאכט פאר די אי־דישע קינדער!"

"איז דאס ריכטיג? מען נעהמט ניט צו מעהר קיין אידישע קינדער אין די גוי׳אישע שקאלעס? און איך האב דאס גאר ניט געוואוסט. געבענשט זאל זיין די ממשלה פאר איהר חסד!" — האט ער אויפגעהויבען זיינע הענד אין דער הויך.

פון דעם קליינעם געשפּרעך האָב איך זיך איבערצייגט אַז דער גוואַלדי־גער תמימות, וועלכע דער רעזיצער רב יצחק ציוני בעזיצט, זיצענדיג אויף דעם רעזיצער כסא הרבנות שוין איבער דרייסיג יאָהר אין דעם זעלבען חדר און אפשר אין דעם זעלבען טלית אויך.

אָבער מערקווירדיג איז, אַז זיין ווייב, די רבי׳צין, מיט זיינע קינדער זיי־נען זעהר, זעהר וויט פון איהם. די רבי׳צין גיט איהר האַנד צו די בעזוכער, נעהמט זיי צו זעהר פריינדליך; זייער טאָכטער, א היבשע פריילין, פערשטעהט העברעאיש און רוסיש, זי ווערט בעזוכט פון אינטעליגענטע יונגע לייט און זיי דיסקוטירען פערשיעדענע וועלט־פראגען. זיינע זיהן לערנען מיט א לעהרער רוסיש און מאטעמאטיק. בלויז דעם מוזיניקעל זיינעם האָלט ער פאר־לויפיג נעבען איהם, און לערענט מיט איהם אליין, לאָזט ניט צו צו איהם קיין לעהרער, און זאָגאר שרייבען אידיש לאָזט ער איהם ניט לערנען.

די רעזיצער אידען האָבען גרוים דרך ארץ פאר זייער נאַאיווען רב, ווייל זיי ווייסען אַז ער איז ערנסט אין אלע זיינע אויפפיהרונגען. די פרייערע האָבען בלויז רחמנות אויף איהם.

פון רעזיצא בין איך געפאָהרען קיין האָמעל. האָמעל איז א לעבעדיגע שטאָדט, פול מיט מסחר, בעזאָנדערס אין דער לעצטער צייט זינט דער גרוש מאָסקווא, אין דעם יאָהר 1892, האָט זיך דער געשעפט אין האָמעל פיעל פער־גרעסערט. ביז דרייסיג טויזענד אידען וואָהנען און לעבען בהרחבה אין איהר. דער הויפּט געשעפט זייערער איז האָלץ. פליטען שיקען זיי איבער דעם דניעפּער נאָך זיד רוסלאַנד, נאָך יעקאטערינאָסלאַוו און כערסאָן. האָמעל איז צווישען קליין־רוסלאַנד און ווייס־רוסלאַנד; צווישען טשערניגאָווער און מאָהליוער גו־בערניעס.

יאָהר איין יאָהר אוים פאָהרען זיך צונויף די האָלץ הענדלער פון זיד רוס־לאַנד און פון נאָרד רוסלאַנד צו שליסען זייערע געשעפטען אין האָמעל. די סוחרים פון זיד קויפען ביי די נאָרד־הענדלער געהילץ און די לעצטע קויפען ביי די ערשטע פערשיעדענע תבואות: ווייץ, קאָרען און קוקורוזע, וועלכע דער זיד פּראָדוצירט.

כמעט אלע האָמלער אידען זיינען חסידים חב״ד, אָבער זעהר טאָלעראַנט, זיי קריגען זיך ניט מיט זייערע מתנגדישע ברידער ווי די וואָהלינער חסידים. ״הויבט אייך איהר אַן פון ברוך שאמר און מיר וועלען אָנפאַנגען פון הודו: זאָגט אייך איהר נעריצך און מיר וועלען אויסשרייען כתר״. אזוי זאָגען זיי צו די מתנגדים, ווייל דער גייסט פון מסחר האָט זיי דורכגענומען. זיי האָבען צוגענומען אביסעל גוטע מידות פון די זיד־רוסלענדער און אויך פון די ליט־וואקעס; אביסעל ברייטלאַך און פרייער לעבען פון די ערשטע, און אביסעל

תורה מיט השכלה פון די לעצטע און זיי זיינען אזוי ווי פשרה־מאכער צווי־שען די צוויי עקסטרעמען.

אויב יעדע שטאדט און שטעדטעל אין רוסלאנד האט זיך איהר קניאז, גראף, אדער גלאט א גרויסען פריץ פון וועמען די אידען דערצעהלען מעשיות פון דור צו דור אין די לאנגע ווינטער נעכט הינטער די אויוועגס אין די שוהלען, און אין די ריינע זומער אוונטען אונטער די אויסגעשטערענטע הימלען פון זייער רייכקייט, גוטסקייט און משוגענע קאפריזען, האט האמעלביידע גוטע מתנות — א קניאז מיט א גראף צוזאמען, און יעדער האמלער איד האט זעהר פיעל צו דערצעהלען פערשיעדענע מעשיות, אנעקדאטען און וויצען פון גראף רומיאנצאוו און קניאז פוטשקעוויטש. ביידע זיינען געווען פון די חסידי אומות העולם, און האבען געטהאן פיעל טובות צו די האמלער אידען אין דעם אנפאנג פון נייצעהנטען יאהרהונדערט. דער גראף רומיאנצעוו האט זיי אויסגעבויט זייער גרויסע שוהל, וועלכע איז אין צענטער פון דער שטאדט, אין דעם איי־גענעם און דעם זעלבען סטיל און גרויס ווי די רוסישע צערקאוו און די קאטוי־לישע קירכע און, וועו דו געהסט פארביי זיי, דערקענסטו באלד, אז דער זעל־בער ארכיטעקט און אין דער זעלבער צייט זיינען זיי געבויט געווארען.

דער קניאז פוטשקעוויטש האט געהאלפען זעהר פיעל צו יחידים אידען און פיעל פון זיי האט ער אויף זייערע פיס געשטעלט און מאנכע זיינען פון איהם רייך געווארען.

און א מעשה איז געווען מיט א אידען, וועלכער איז יונגערהייט געיוען א שמאטעס־קלייבער צוזאמען מיט זיין ווייב, און ער פלעגט פערקויפען די אנגעקליבענע שמאטעס אין פוטשקעוויטש׳עס פאפיער פאבריק. ביסלעכוויין האט ער זיך בעקאנט מיט דעם קניאז, ביז ער איז געווארען דער הויפט צו־שטעלער פון מאטעריאל פאר דער פאבריק און היינט רעכענט ער זיך איינער פון די רייכסטע אידען אין מאהילעווער גובערניע.

שבת בין איך אלס גאסט איינגעלאדען געווארען צו מיין פריינד מרדכי בן הלל הכהן. איך האב ווירקליך געהאט אן עונג רוחני פון דעם אמת׳ן אידי־שען שבת מיט די אלע הייליגע ריינע אידישע מנהגים. איך האב געפיהלט אז איך זיץ ביי א טיש פון תורה וגדולה במקום אחד. בייטאג איז געקומען צו אונז הערר לעוואנטין, איינער פון די שטארקע חובבי ציון, דער גרינדער פון דער קאלאניע ראשון לציון.

צוזאמען זיינען מיר געגאנגען שפאציערען איבער די האמלער הויפט גאסען און זיי האבען מיר געוויזען די היסטארישע גאס, אין וועלכער עס האט זיך אפגעשפיעלט א נאציאנאלע אידישע טראגעדיע אין דער צייט פון גזירת ת״ח ות״ט, אין דער צייט פון באגדאן כמעלניצקי. אין דער גאס געפינט זיך

נאך היינט דער היסטארישער בית עולם, אויף וועלכען עס זיינען בעהאלטען גע־ווארען איבער צוויי טויזענד אידישע קדושים.

ווען כמעלניצקי איז אנגעקומען מיט זיין באנדע מערדער אין האמעל, האט ער צונויפגעטריבען די גאנצע אידישע געמיינדע אויף דעם גרויסען פלאץ אין דער גאס געגען דער אלטער קירך, וועלכע שטעהט נאך עד היום, און האט פראקלאמירט מיט דעם דאזיגען נוסח:

״ווער פון די אידען, וועלכער וויל בלייבען לעבען, זאל גלייך ארייז אין קלויסטער געטויפט צו ווערען, און דער וועלכער עס וועט אין קלויסטער ניט אריין, זאל גלייך געשאסען ווערען; טויפען אדער טויט!״

די גאנצע אידישע געמיינדע מענער, פרויען, קינדער, אלטע און יונגע, ווי איין מענש, האבען גלייך מיט א הייליגען עקסטאז אויסגעשריען ״שמע ישראל ד׳ אלהינו ד׳ אחד״. און גלייך זיינען אויף זיי אנגעפאלען די אוקראינישע היידאמאקעס און זיי האבען זיי טויט נידערגעשלאגען מיט שרעקליכער אכזריות, און ענויים קשים. בלויז איין איד האט זיך געפונען צווישען די טויזענדער צושויער, וועלכער האט זיך ארויסגעריסען פון דער הייליגער געמיינדע און איז ארייגעלאפען אין קלויסטער און האט זיך געטויפט.

די לעגענדע דערצעהלט אז אין דעם שרעקליכען גרויסען בארג הרוגים האט זיך געפונען איין לעבעדיגע אידישע מיידעל, וועלכע האט זיך אויסבע־האלטען צווישען די טויטע די גאנצע נאכט, ביז די היידאמאקעס זיינען אוועק געגאנגען.

גלייך ווי עס איז טאג געווארען איז זי ארוים געקראכען פון דעם בארג טויטע און זי איז ארויסגעלאפען פון שטאדט. מיט איהרע לעצטע קרעפטען איז זי געלאפען דעם גאנצען טאג, ביז זי איז געקומען אין א דארף, וואו זי האט געפונען שוץ ביי א אידען אין א הויז, אין וועלכען זי האט געלעבט איינינע יאהר. נאכהער האט זי חתונה געהאט. זי האט זיך אומגעקעהרט נאך האמעל; זי האט זיך אויסגעבויט א הויז ניט וויט פון דעם פלאץ, וואו איהרע עלטע־רען די קדושים זיינען בעהאלטען געווארען. זי האט שעהנע קינדער געבוירען און פון זיי איז ארויסגעגאנגען די בעוואוסטע פאמיליע באבושקין, נאך איהר נאמען ״באבא״.

דער האמעלער יאריד־מארק איז שוין דא, די גאנצע שטאדט קאכט ווי א קעסעל, טויזענדער סוחרים קומען פון נאהענטען און פון ווייטען. מעקלארעס, סרסורים, פערמיטלער אלע לויפען אום פון די קויפער און פערקויפער, פון די מלוים און די לווים היין און צוריק מיט פעראומערטע פנים׳ער, וויל דער ווינטער האט זיך פערשפעטיגט, דער ריכטיגער שניי איז נאך ניטא, אז די וואלד־

אייגענטהימער האבען ניט געקאנט אין דער צייט צושטעלען דאס געהילץ פון די וועלדער צו די ברעגען פון דעם דניעפער, און דער האלץ געשעפט איז טרויעריג.

עס איז אינטערעסאנט צו זעהן ווי די גאסען זיינען אנגעפילט מיט מחנות מענשען, וועלכע ריידען, שרייען, ארגומענטירען, קריגען זיך, רעכענען זיך, בעוועגען זיך מיט זייערע הענט און מיט אלע אברים, אלע פערטיעפטע און פערזונקענע אין דעם מסחר־ים, אזוי ווי טרייע איבערגעבענע פריסטער אין מערקורי׳ס טעמפעל, דינען און פראווען די עבודה מיט אזא התלהבות, אז זיי פיהלען גאר ניט דעם גרויסען פראסט וואס פערכאפט זייערע אויערען.

איך בין נשתומם געווארען קוקענדיג אויף דעם קוריאזען לעבענסבילד, און אין מיין הארץ האב איך געדענקט: ״אט דאס איז דאס לעבען פון אונזער מסחר־פאלק, א נארישער, אומרוהיגער, צוטומעלטער גלות לעבען, ווילד און אוננארמאל!״

איך האב בעטראכט די צדקה אנשטאלטען אין האמעל, האב איך געפונען אז זייער צושטאנד איז תהו ובהו, די תלמוד תורה איז פערמאכט, די קינדער לויפען ארום אזוי ווי פערבלאנדזשעטע שעפעלאך; די טעכטער ווייסען אבסא־לוט ניט זייער אפשטאמונג, די עם הארצות געוועלטיגט אין שטאדט מיט איהר גאנצע קראפט. איינער פון די אינטעליגענטע פארמאצעווטען, וועלכער איז שטאלץ אויף זיין אלגעמיינער בילדונג און האלט זיך פאר אן אידעאליסט, האט קריטיקירט דאס אידענטהום מיט אזא נוסח:

״וואס איז דער יחוס מיט אונז אידען? אז אונזער משה רבנו, צוליעב זיין ליעבע צו פרעה׳ס טאכטער, האט טויט געשלאגען אן אומשולדיגען מצרי, און זיין ברודער אהרן האט אויסגעבויט א פאלאץ פאר בת שבע און האט גע־הרג׳עט איהר מאן אוריה?!״

און זיינע חברים, די האמלער אינטעליגענטען, האבען געהערט די שעהנע דרשה און האבען אפלאדירט דעם געלעהרטען רעדנער...

25טער קאפיטעל

באברויסקער צוויי רבנים, דער מתנגדישער רב, ר׳ רפאל שאפּיראָ און דער חסידישער רב, ר׳ שמריה־נח שניערסאָן. —ביידע זיינען זיי געווען באליעבט ביי זייערע נאכפאָלגער און האָבען געלעבט צווישען זיך בשלום. — די באשיידענע פיהרונג פונ׳ם מתנגדישען רב און דאָס רייכע לעבען פונ׳ם חסידישען. — דער אינטערע־סאנטער טיפּ שמואל אלעקסאנדראָוו. — איך הער צום ערשטען מאָל אין מיין לעבען א רבי׳ן זאָגען תורה און איך פערשטעה נישט קיין איין וואָרט. — אן אָרענטליכער חסיד זאָגט מיר, אז ער פערשטעהט אויך נישט.

באברויסק איז איינע פון די גרעסערע קרייז־שטעדט און פיעלייכט די גרעסטע אין מינסקער גובערניע. איבער פערציג טויזענד אידישע איינוואוה־נער האָבען זיך דאַן געפונען אין איהר; צוויי דריטעל פון זיי זיינען לובא־וויטשער חסידים, און איין דריטעל מתנגדים. צוויי בעוואוסטע רבנים האָבען זיי דאַן געהאַט: דער חסידישער איז געווען רבי שמריה־נח שנייערסאָן, אן אייניקעל פון רבי מענדעלע ליבאַוויטשער, דער מחבר פון דעם ספר ״צמח צדק״ און דער מתנגדישער רב איז געווען דער בעוואוסטער רב רבי רפאל שאפּירא, אן איידעם פון דעם וואָלאָזשינער ראש הישיבה, דער נצי״ב נפתלי צבי יהודה בערלין. דיביידע גדולים מיט זייערע קהלות האָבען געלעבט בשלום, טראָץ דעם וואָס די רבנים האָבען געשטאַמט פון צוויי עקסטרעמען — פון וואָלאָזין, די מתנגדישע פעסטונג, און לובאוויטש, די חסידישע.

א הייליגע נשמה, א ריינע בריליאַנטענע האַרץ מיט אן איידעלען כאַ־ראַקטער האָט זיך געפונען אין דעם גרויסען צדיק און גאון רבי רפאל שאפּירא. ער איז געווען רוהיג, גוטמוטהיג, פרייגיביג אין אלע זיינע אויפפיהרונגען; זיינע שעהנע גרויסע אויגען האָבען געשטראַהלט מיט רחמנות און ליעבע; טאַלע־ראַנט פול מיט עניוות ווי הילל, געשעצט און בעליעבט ביי אלע קלאַסען, זאָ־גאַר די חסידים האָבען איהם פאַרגעטערט; די פאַרטגעשריטענע משכילים און די מאָדערנע יוגענד האָבען איהם געשעצט און געקוקט אויף איהם מיט גרויס דרך ארץ. און נאָך אלעמען, האָט דער גרויסער רב געוואוינט אין א קליינער אָרימער וואָהנונג און געלעבט אַ אָרימען לעבען, געזעסען און געלערנט טאָג און נאכט אין אָרמוטה.

ניט אזוי האָט געלעבט דער חסידישער רבי, דער אייניקעל פון דעם לאַדיער רב דער בעל ״התניא״. ער איז פול געווען מיט לעבען און געלעבט רייך מיט אלע פערגעניגענס, ווי א ״גוטער איד״. זיינע ידיעות אין תלמוד זיינען געווען באַגרענצטע. ער האָט אויפגענומען פיעל בעזוכער מיט פערשי־

דענע בקשות און איז ארנטליך בעצאהלט געווארען פאר יעדער מינוט פון זיין צייט אויף דעם אלגעמיינעם חסידישען אופן.

איך האב בעזוכט דעם גרויסען יונגען געלעהרטען הרב החכם רבי שמואל אלעקסאנדראוו. איך האב געלעזען זיינע מאמרים אין פערשיעדענע צייטונגען און זשורנאלען, אבער דאס זיינען נאך קיין אנפאנג ניט געווען פון זיינע קאלאסאלע ידיעות און גוואלדיגער בקיאות אין דער אלטער און נייער אידישער ליטעראטור. ער איז ווירקליך געווען א שטראמיגער קוואל פון אידישער וויסענשאפט, א לעבעדיגער מאגאזין פון "חכמת ישראל". ער איז נאך פון קינדהייט אויף געבענשט געווען מיט אן אומגעהייערען כח הזכרון.

ווען ער איז נאך א קינד געווען, אכט יאהר אלט, האט איהם זיין פאטער געבראכט איינמאל שבת צו איינעם פון די חסידישע רביים צו הערען די וועבענטליכע דרשה על פי קבלה און חסידות. דער קליינער שמואל האט זיך גוט איינגעהערט מיט אלע אלטע חסידים דעם "רבינ׳ס תורה". נאך דער דרשה האט איהם דער רבי געהייסען איבערזאגען דאס וואס ער האט געהערט אין א שטונדע צייט. און, ווי פערוואונדערט זיינען געווען דער רבי מיט זיינע חסידים, ווי דער קליינינקער שמואל׳קע האט געעפענט מיט פיעל חן זיין קליין מיילכעלע און האט איבערגעזאגט ווארט פאר ווארט פון אנפאנג ביז ענדע, ניט פערפעהלענדיג קיין איין זילבע און קיין איין תנועה פון דער גרויסער אומפערשטענדליכער דרשה, כאטש דער קליינער עילוי האט ניט פערשטאנען דעם אינהאלט און די קבלה׳יסטישע טערמינאלאגיע.

דער גוטער איד האט געהאט א געוואהנהייט צו בענוצען דעם פוילישען ווארט "זאראז" אנשטאט "תיכף", אדער "באלד". שמואלקע האט געמיינט, אז דער ווארט איז איינער פון די קבלה־ווערטער אזוי ווי "אצילות" "השתלשלות" "צמצום" אדער "אין סוף", האט ער בענוצט אויך דעם ווארט "זאראז" ווי ער האט געהערט פון דעם רבי׳ן. דער גאנצער חסידישער עולם מיט דעם גוטען אידען צוזאמען זיינען ערשטוינט געווארען.

יעדען רעכטדענקענדען מענשענס הארץ טהוט וועה אויף דעם וואס אזא גרויסער טאלאנט איז פערלארען געגאנגען און איז געבליבען א קרבן פון דער שלעכטער אומוויסענדער ערציהונג וואס ער האט בעקומען פון מענשען, וועלכע האבען איהם ניט פערשטאנען און האבען ניט געוואוסט ווי צו בעגעהן זיך מיט איהם, און נאך עד היום ווערט ער ניט פערשטאנען, אונזערע רבנים קוקען אויף איהם מיט חשד, ווייל ער וויים צופיעל פון די זאכען, וועלכע זיי ווייסען ניט, און אונזערע חכמים ומשכילים פערשטעהען ניט צו שעצען זיינע גרויסע ידיעות אין תלמוד און אין דער רבנישער ליטעראטור, און אזוי לעבט דער מענש עלענד און פערלאזען אהן א תכלית, און אהן נוצען צו ברייננגען זיין פאלק.

״אז מען לעבט דערלעבט מען זיך״, און דער טאג אויף וועלכען איך האב געהאפט, איז געקומען. אין מיין גאנצען יונגען לעבען און אונטער דער שטריינגער מתנגדישער ערציהונג, וועלכע איך האב בעקומען ביי מיין שטרייננג־מתנגדישען פאטער אין דער עקסטרעם מתנגדישע שטאדט סלוצק, האב איך אלץ געהערט דערצעהלענדיג, אז די חסידישע ״גוטע אידען״ זאגען דרשות צו זייערע חסידים על פי תורת הקבלה, און זייערע חסידישע צוהערער פארגעטערען זיי נים פערשטעהענדיג. איך האב תמיד געוואלט קומען צו דעם צופאל איך זאל קאנען אמאל הערען אזא סארט דרשה, און די צייט איז געקומען פרשה כי תשא אין דעם יאהר תרנ״ג.

צוזאמען מיט מיין געלעהרטען פריינד רבי שמואל אלעקסאנדראוו בין איך געגאנגען שבת נאך מנחה צו דער חסידישער שוהל, וואו רבי שמריה־נח שנייערסאן זאגט זיינע וועכענטליכע ״קבלה דרשות״.

ווען מיר זיינען אריין אין שוהל, האבען מיר זי געפונען פול מיט חסידים זיצענדיגע, שטעהענדע, ווארטען מיט אומגעדולד צו הערען זייער רבי'ן. צוזאמען מיט זיי האבען מיר זיך געזעצט און געווארט.

פארנאכט, די לעצטע שטראהלען בעליכטען די נייגעריגע חסידישע געזיכטער, וועלכע רעדען, שמועסען, ארגומענטירען אלע צוזאמען און דאס בעשאפט א גערויש ווי פון די וועלען פון א ים. עס ווערט פינסטערער, טונקלער, דער גערויש ווערט שטארקער. אינמיטען דער שוהל שטעהט א טישעל מיט א גרויסען שטוהל, וועלכער ווארט גלייך מיט דעם עולם אויף דעם רבי'ן...

עס איז שוין שטאק־פינסטער, מיר זעהען שוין נים איינער דעם צווייטען, מיר ווערען אביסעל אומגעדולדיג. פלוצים איז שטיל געווארען ווי אויף א בית עולם, רוהיגע טריט האבען זיך דערהערט, קיין געשטאלט האבען מיר נים געזעהען, בלויז אונזערע אויערען האבען קוים געהערט ווי איינער האט זיך געזעצט אויף דעם גרויסען שטוהל און מיר האבען פערשטאנען, אז ער איז שוין געקומען, ער איז שוין דא...

נאך איינינע מינוטען אייגנעהאלטענער שטילשווייגען האט זיך דערהערט א שטימע, נים קיין קלאהרע, נאר א מיסטישע, אזוי ווי פון וויים ווייט קומט זי און מיר הערען בלויז פינף ווערטער צוזיגען און אפגעטהיילט איינס פון צווייטען: ״כי תשא את ראש בני ישראל!״

דיזער קליינער פסוק האט זיך ווידערהאלט איניגע מאל מיט פערשידענע טענער און אויף די פינף ווערטער האט די שטימע א שטונדע צייט געארבייט הין און צוריק, געשפינט, געוועבט, פערצווייגען און פערשטייפט מיסטישע קבלה'יסטישע וועבערייען, דורכגעווארפען יעדע מינוט מיט אלערליי קבלה טערמינאלאגיעס, הימעלשע, אומפארשטענדליכע, סודות'דיגע, פערבאר־

גענע, פערהילטע פראזען, אַט איז ער אין זיבעטען הימעל ניט ווייט פון דעם כסא הכבוד מיט דער גאנצער פּמליא של מעלה. מיר הערען ווי מיט דעם „כח הצמצום״ עפענט זיך פאר איהם די טויערען פון היכלא קדישא, ער שפּאַצירט מיט אונז אונטער דער ליכט און גלאַנץ פון דעם אור הגנוז אין חקל תפּוחין אריין, און געהענדיג צוברעכט ער די כלים נאך דער טהעאָריע פון שבירת הכלים, ער דערהויבט זיך אָבער ביז דעם אין סוף און רעדט פיעל וועגען די צעהן ספירות, דעם אדם העליון און וועגען אבא, ברא און זעיר אנפּין...

דער קול איז פּלוצים שטיל געוואָרען, אַלע צוהערער זיינען טויט שטיל געזעסען, א טהיר האָט זיך געעפענט און שטיל און רוהיג פערמאַכט.

והוא רחום יכפּר עון האָט זיך דערהערט ווי א סיגנאַל פון דער פינסטער-ניש מעריב צו דאַווענען; נאָך איניגע מינוטען, די שוהל האָט זיך בעלויכטען און מיר האָבען דעם רבי׳ן ניט געזעהען.

„וואו איז ער?״ האָבען מיר געפרעגט ביי די ארומיגע חסידים.

„ער דאַווענט ניט מיט אונז צוזאַמען!״ האָט מען אונז געענטפערט.

נאָך מעריב האָבען מיר געהערט ווי די חסידים דריקען אוים זייערע מיי-נונגען איינער צום צווייטען, אז אַזא „חסידות״ האָבען זיי נאָך קיינמאָל ניט געהערט פון רבי׳ן.

איך האָב זיי געבעטען מיר אויך צו געבען עטוואס צו פארשטעהען, האָ-בען זיי מיר געענטפערט, אז אַזא מתנגד ווי איך בין, איז ניט מסוגל צו פער-שטעהען אַזעלכע חסידות.

ארויסגעהענדיג פון שוהל, האָט שטילערהייט געזאָגט צו מיר איינער פון די אנגעזעהענע חסידים:

יונגערמאַן, זייט ניט אַזוי געפאַלען ביי זיך וואָס איהר פערשטעהט ניט דעם רבינ׳ס חסידות, ווייל, דעם אמת זאָגענדיג, פארשטעהען מיר חסידים אויך ניט. פרעגט ניט קיין קשיות, אַזוי איז דאָס״...

איך האָב, אמת, פיעל פערגעניגען געהאַט, אז פּופצעהן מאָהל האָב איך גע-רעדט אין באָברויסק, און דער גאון וצדיק רבי רפאל שאפּירא האָט ניט דורכגע-לאָזען קיין איין דרשה מיינע און צו יעדען מאָל ערנסט בעדאַנקט מיך.

פאר מיין פערלאָזען באָברויסק, האָט מיך רבי רפאל בעגלייט צו דעם וואָגזאַל און האָט מיך געבענשט זעהר הארציג מיט א קוריאָזער ברכה, וועלכע איז מקוים געוואָרען ביז היינט און איך גלויב אז זי וועט מקוים ווערען ביז מיין לעצטען לעבענס-טאָג.

„פאָהרט געזונד, מיין ליעבער פריינד, גאָט זאָל אייך אָפּהיטען פון עשירות!״

„וואס מיינט איהר, רבי, מיט דעם?" — האב איך איהם געפרעגט פערוואונדערט.

„גאר איינפאך, — ענטפערט רבי רפאל בתמימות, — אויב איהר וועט חלילה רייך ווערען, וועט איהר אויפהערען צו פאהרען איבער דער וועלט און דרשנ׳ען, און מיר אידען דארפען אייך האבען נויטיג".

ניט קיין חסיד, און ניט קיין חסידישער גוטער איד, א פשוט׳ער אידישער פאלקס רעדנער און מתנגדישער רב, און זיין ברכה איז מקוים געווארען...

26טער קאפיטעל

די גובערנסקע שטאדט מאהילעוו ביים דניעפר, וועלכע איז שטיל און פארלאזען ווי א קליין שטעדטיל. — מיין ערשטע דרשה אין מאהילעוו פאלט אוים אין דעם טאג, ווען עס איז געפייערט געווארען אלעקסאנדער דעם דריטענס געבורטסטאג און איך מוז האלטען א דרשה וועגען די „חסדים" פונים קיסר. — מיין דרשה איז דורכגעוועבט מיט סארקאזם און דער עולם פארשטעהט מיך. — אלע וויינען און די נאטשאלסטווא האט הנאה.

מאהילעוו אלס גובערניע שטאדט, איז זעהר א שטילע און פערלאזענע שטאט, קיין אייזענבאהן דערלאנגט צו איהר ניט, ווייניג קומען צו איהר סוחרים פון די ארומיגע שטעדט. האמעל, וואס איז בלויז איינע פון איהרע אויעזדנע שטעדט, האט מעהר לעבען און פערקעהר ווי מאהילעוו. בלויז דער דניעפר, וועלכער פליסט פארביי איהר, באלעבט און שפייזט איהרע הונדערט טויזענד איינוואהנער, וואס דאס רוב פון זיי זיינען אחינו בני ישראל.

מיט פיעל מיה און אנשטריינגונג און מיט דער הילף פון דעם ראבינער כהן, האב איך באקומען אן ערלויבונג צו רעדען אין די מאהליוער שוהלען, אבער מיט א תנאי, אז די ערשטע רעדע מיינע זאל איך האלטען שבת פריה נאך קריאת התורה אין צוקערמאנ׳ס שוהל, ווייל דאס איז אויסגעקומען דעם זעקס־און־צוואנציגסטען פעברואר, וועלכער איז געווען א קייזערליכער יום טוב, דער געבורטס־טאג פון אלעקסאנדער דעם דריטען, דער צר הצורר, וועלכער האט פערביטערט און פערפינסטערט דאס אידישע לעבען.

אריינגעהענדיג שבת פריה אין שוהל, איז מיר פינסטער געווארען אין מיינע אויגען, זעהענדיג ווי די שוהל איז דעקארירט מיט רוסישע פאהנען. אנטקעגען ארון קודש זיצען די הויכע בעאמטע, דעם גובערנאטאר׳ס ליוטענאנט, דער זשאנדארמסקער גענעראל, דער פאליצמייסטער מיט זיין גאנצען שטאב. זיי

זיינען געקומען הערען און זעהען ווי זייערע ליעבע אידעלעך וועלען גאָט בעטען פאַר דעם גוטען היילינען מאַנארך אין זיין געבורטס־טאָג.

מיין הארץ איז מיר פול געוואָרען מיט האַס און פעראַכטונג צו די אפגע־פרעסענע פער׳שכור׳טע געזיכטער פון די רוסישע בעאַמטע. עס האָט זיך אין מיר אויפגעוועקט שנאה און עקעל צו דעם פערפלוכטען צאַר מיט אַלע זיינע משרתים, מחבלים און פּאָגראָמען־מאַכער. איך האָב געקוקט מיט רחמנות אויף מיינע ברידער די אידען אַזוי ווי אויף די היסטאָרישע שפּאַנישע ״אנוסים״.

״אַ, אומגליקליכע מאַראַנען! איהר האָט זיך אויפגעקליבען אין אייער שוהל צו זינגען מה יפית, צו מתפלל זיין פאַר דעם געזונד פון דעם מערדער, דער וועלכער שלאַכטעט אויס אייערע פרויען און קינדער, בעטען אריכות ימים פאַר דעם, וואָס האָט חרוב געמאַכט אייערע היימען און האָט אייך צוטריבען ווי אַ סטאַדע שאָף איבער דער גאַנצער וועלט. אין אייערע הערצער פיהלט איהר ראַכע, און מיט אייערע מיילער מוזט איהר איהם בענשען. אַ, ווי שרעק־ליך איז אונזער לאַגע, מאַדערנע מאַראַנען!״

מיט אַזעלכע פינסטערע געדאַנקען און פינסטערע געפיהלען בין איך ארויפגעגאַנגען צום ארון קודש האַלטען מיין שרעקליכע סאַרקאַסטישע רעדע.

עס איז כדאי אַז די טרויעריגע רעדע זאָל פערצייכענט ווערען אין מיינע זכרונות אום די צוקינפטיגע היסטאָריקער זאָלען האָבען אַ בעגריף פון דעם שרעקליכען טראַגישען אידישען לעבען אין דער צייט פון אלעקסאַנדער ראַמאַנאָוו דער דריטער.

און דאָס איז די רעדע:

״מיינע ברידער, שוועסטער, קינדער פון אידישען פאָלק און רוסישע אונ־טערטהאַנען!

״מיר זיינען זיך צוזאַמענגעקומען אין אונזער היילינער שוהל אין דער זעלבער צייט ווי אונזערע מיליאָנען שוועסטער און ברידער אין דער גרויסער ברייטער לאַנד רוסלאַנד, צו פייערען דעם געבורטסטאָג פון אונזער גרויסען גנעדיגען גאָטס־געזאַלבטען מאַנאַרך און בעטען ביי דעם גאָט פון אברהם, יצחק און יעקב, אונזערע היילינע עלטערען, פאַר דעם געזונד און לאַנג־לעבען פון דעם רוסישען צאַר אלעקסאַנדער דעם דריטען, אין דער געגענוואַרט פון אונזערע נאָבעלע גוטהערציגע בעאַמטע. מיר אַלע ווייסען ווי ווייט מיר זיינען פערזאָגט געוואָרען פון אונזערע היילינע נביאים, תנאים און גאונים, אַז מיר זאָלען זיין געטרייע קנעכט און איבערגעבענע אונטערטהאַנען צו אונזער גוטען קיסר, אונזער באַשיצער און צו אונזער געבענשטען לאַנד. אונזערע חכמים, די חכמי התלמוד, האָבען אונז פערפליכטעט צו מאַכען אַ ברכה ״בשם ומלכות״ ווען מיר זעהען איינעם פון די גאָטס־געזאַלבטע מאַנאַרכען: על אשר חלק מכבודו

לבשר ודם. מלכותא דארעא כמלכותא דרקיעא, גאט אויף דעם הימעל און דער מאנארך אויף דער ערד, און, אזוי ווי מיר זיינען מחויב צו לויבען און דאנקען דעם אלמעכטיגען גאט, אזוי זיינען מיר מחויב צו דאנקען דעם קיסר.

און דאנקען מוזען מיר פאר א רעה אזוי ווי פאר א טובה.

כי כשם שמברכים על הטובה כך מברכים על הרעה. ווארום? ווי אזוי קאנען מיר דאנקען פאר שלעכטעס? נאר דאס ווערט ערקלעהרט גאר פשוט: ווייל מיר, קורצזיכטיגע מענשען קאנען ניט אורטהיילען צווישען גוטעס און שלעכטעס. אונז קען אמאל אויסקומען אויף דער גרעסטער טובה אז דאס איז א רעה, נאכהער זעהען מיר זיך ארום אז די זאגענאנטע רעה איז גאר געווען איינע פון די גרעסטע טובות...

צום ביישפיעל, מיר מוזען זעהר נויטיג היינט פאהרען אין אירגענד וועל־כען פלאץ; מיר פאהרען צום וואקזאל און מיר פערשפעטיגען דעם צוג. מיר מוזען אפלייגען אונזער נסיעה אויף מארגען. ביי אונז, קורצזיכטיגע, קומט דאס אוים, אז דאס איז אן אומגליק. אויף מארגען שטעהען מיר אויף און מיר לעזען אין די צייטונגען, אז א שרעקליכע קאטאסטראפע האט געטראפען דעם נעכטיגען צוג, דער לאקאמאטיוו איז אראפ פון וועג און אלע וואגאנעס זיינען צושמעטערט געווארען, די רייזענדע זיינען אומגעקומען. אלזא, דאן עפענען זיך אונזערע אויגען און מיר ווערען איבערצייגט אז די נעכטיגע גרויסע רעה איז גאר די גרעסטע טובה און מיט דעם פערשפעטיגען דעם צוג האבען מיר אונזער לעבען גערעטעט.

דאס איז דער זינן פון דאנקען גאט פאר א רעה אזוי ווי פאר א טובה, ניט פאר שלעכטעס דאנקען מיר, נאר פאר גוטעס וואס מיר פערשטעהען ניט. און דאס איז דער מיין פון כל מה דעביד רחמנא לטב עביד.

דאסזעלבע איז מיט אונזער מאנארך. מיר מוזען איהם זיין דאנקבאר זא־גאר פאר אזעלכע טהאטען, גזירות, גירושים, ווי פאר די גרעסטע טובות, ווארים אלעס, וואס ער טהוט פאר אונז, איז לטובה.

אט צום ביישפיעל, די לעצטע גזירה אין דעם לעצטען יאהר ווען ער האט גענומען הונדערט־און־צעהן שטעדט וואו מיר זיינען געזעסען רוהיג פון הונ־דערטע יאהרען, און האט זיי פערוואנדעלט אין דערפער אום מען זאל ארוים־טרייבען איבער הונדערט טויזענד אונזערע ברידער און שוועסטער, אט פון די אלע נייע דערפער, דאס איז דאך א שרעקליכער גרויזאמער אונגליק נאך דעם ערשטען בליק נאך.

און דא האב איך פארגעשהעלט טראגישע בילדער פון די מגורשים, וועלכע איך האב מיט מיינע אויגען געזעהען און דורכגעלעבט, דער גאנצער עולם איז געריהרט געווארען פון מיינע שילדערונגען, און א שרעקליכער יאמער און גע־

ווין האָט אויסגעבראָכען אין שוהל, זאגאר ביי די בעאמטע האָט זיך טרעהרען באוויזען אין זייערע אויגען.

„אָבער!״ — האָב איך אויסגעשריען, — „דאָס איז בלויז נאָך דעם ער־שטען בליק קומט דאָס אויס ביי אונז פאר א גרויסען נאציאנאלען אומגליק; אָבער ווען מיר פערטיעפען זיך און מיר ווילען גרינדליך פערשטעהען די טיעפע כוונה פון דעם קיסר׳ס טהאָט, זעהען מיר, אז ער איז אונזער בעשיצער און ער־לייזער. ער היט אונז אָפּ פון יעדען אומגליק ווי א פאטער זיינע קינדער, און דאָס איז נאָר, וועיל מיט זיין גרויסען פערשטאנד און טיעפען פסיכאלאגישען בליק האָט ער מורא, אז דער פינסטערער המן זאָל זיך ווידער ניט אויפהויבען געגען אונז און מאכען פּאָגראָמען ווי ער האָט געמאכט אין 1882 אין זיך רוסלאנד, ווען ער האָט באזעצט דעם רוסישען טראָהן. ער האָט צוליעב דאָס פערוואנדעלט די קליינע שטעדט אין גרויסע דערפער אום מיר זאָלען זיך ארויסציהען פון די מקומות הסכנה, און מיר זאָלען זיך באזעצען אין די גרויסע שטעדט פון דער אימפּעריע אום צו באשירעמען אונזער לעבען און דער ווילדער המן זאָל קיין שליטה ניט האָבען איבער אונז!״

זעהט איהר יעצט, מיינע טהייערע ברידער און שוועסטער, — האָב איך אויסגעשריען מיט א וויינענדיגער שטימע, — יעצט זייט איהר איבערצייגט אין אונזער גוטען קיסר׳ס חסדים, און יעצט, אז מיר האָבען זוכה געווען צו פייערען זיין געבורטסטאג, לאָמיר אלע בעטען גאָט פאר זיין געזונד און פאר דעם געזונד און גליק פון זיין הויכער גרויסער פאמיליע מיט אונזער גאנצען הארץ...

דער עולם האָט זיך ווי איין מאן אויפגעשטעלט, איך האָב זיך אומגעקעהרט מיט מיין פּנים צום ארון קודש און איך האָב געזאָגט מיין תפלה אין לשון הקודש:

„אנא מלך מלכי המלכים, חסין יה, מקור החכמה והדעת אתה אל טוב ונאמן; אתה יודע את האמת עד כמה גדלו טובות מלכנו אלינו וחסדיו כי רבו אל כל בני עמנו; עשה נא גם אתה טובות כאלה עמו ועם בני ביתו וכל בני משפחתו הנשיאים הגדולים לבית ראָמאנאָוו, שמרם, חזקם, אמצם והאריך ימיהם כאשר האריך ימינו אנו, הצילם מאויביהם ושונאיהם כאשר הצילנו מידי הקמים עלינו, אמן!״

בוכשטעבליכע איבערזעצונג: — „מיר בעטען דיך דו קעניג איבער אלע קעניגע פון די קעניגע, שטארקער גאָט, דער קוואל פון קלוגשאפט און וויסענ־שאפט; דו ווייסט דאָך דעם אמת ווי גרויס זיינען די טובות וועלכע דער קיסר האָט געטהאָן צו אונז, און זיינע פיעלע חסדים צו אונזער פאָלק, טוה אויך דו אזעלכע טובות מיט איהם, מיט זיין פאמיליע און מיט די אלע גרויספירסטען

פון דער פאמיליע ראמאנאוו; היט זיי, שטארק זיי, מוטהיג זיי און דערלייגנער זייערע יאהרען ווי ער האט פערלייננגערט אונזערע יאהרען; ראטעווע זיי פון זייערע פיינד אזוי ווי ער האט אונז גערעטעט פון די מערדערשע הענד וועלכע זיינען אויפגעשטאנען אויף אונז. אמן!״

דער גאנצער עולם האט געציטערט פון שרעק ווען זיי האבען געהערט מיין סארקאסטישע תפלה, און האבען געענטפערט אמן!

די בעאמטע האבען מיך הערצליך בעדאנקט און אויף דער קומענדער וואך איז געווען געדרוקט מיין רעדע אין דער אפיציעלער גובערנסקער ציימונג. דער צענזאר — דער חכם — האט קיין פעהלער ניט געזעהן און אן אפיציעלער דאנק איז מיר איבערגעגעבען געווארען אין גובערנאטאר׳ס נאמען.

א היבשע צאהל רייכע אידען געפינט זיך אין מאהילעוו, אבער זיי זיינען בטבע אלע קארגע, זייערע הערצער שטיינערנע און פון רחמנות האבען זיי קיין בעגריף ניט. די ארימע לייט געהען פשוט אוים פון דחקות און עס איז ניטא ווער עס זאל זיי העלפען. און מערקווירדיג איז דאס, וואס די אלע גבירים זיינען ארטהאדאקסישע אידען, געהען אין שוהל דריי מאל טעגליך, היטען אפ ערובי חצרות און לאזען ניט דורך דעם קלענסטען אידישען מנהג, נאר אלעס וואס געהערט צו גאט, דאס הייסט, בין אדם למקום, זיינען זיי אלע פיינע אידען, אבער ווי עס קומט צו דעם טייל אידישקייט פון בין אדם לחברו, פון מענש צו מענש, דא זיינען זיי אין דער היים ניטא. איך האב זעלבסט בייגעוואהנט ווי איינער פון די רייכסטע אידען אין מאהילעוו האט געגעבען זיינע תפלין צו אן ארימען סופר אויף איבערזעהן זיי, האט זיך געדונגען מיט איהם, ביז יענער האט איהם געלאזען פאר דעם נידריגסטען פרייז.

מיט עקעל און פעראכטונג האב איך אנגעקוקט דעם טיראנישען גביר, וועלכער שטאלצירט ניט נאר מיט זיין רייכקייט, נאר אויך מיט זיין יחוס, אז ער שטאמט אפ פון רבי יחזקאל לאנדא, דער מחבר פון ״נודע ביהודה״. עס זיינען געווען אין דעם לעצטען דור צוויי גבירים־נדיבים מיט א שעהנעם נאמען — צוקערמאן און שמערלינג, אבער ליידער האבען זיי ניט איבערגעלאזען קיין ריכטיגע ממלאי מקומם.

און נאך מעהר פערדריסליך איז וואס כמעט די אלע מאהליווער גבירים זיינען פראצענטניקעס פון דעם ערגסטען ראנג ווי וואמפירען זויגען זיי אוים דאס לעצטע בלוט פון די קליינע סוחרים און דעם מיטעל־קלאס, און ברייגנען שאנד אויף דעם כלל ישראל.

די גאנצע שטאדט קאכט, זי געהט ווי אויף רעדלעך, א נייער גובערנאטאר קומט אן. דער אלטער איז שוין אוועק. מען דארף דערלאנגען א מתנה דעם נייעם מושל. די ראשי העדה האבען זיך אויפגעקליבען אין קהל׳שען הויז און

עצה האלטען זיך וואס מען זאל איהם געבען. עס איז בעשלאסען געווארען מען זאל אָרדערען א זילבערנע טאץ, אויסקריצען מיט גאָלדענע בוכשטאבען דעם נייעם גובערנאטאָר׳ס נאמען און דערלאנגען איהם מיט זאלץ און ברויט נאך דעם רוסישען מנהג נאָך.

אבער וואו נעהמט מען דאס געלד אויף דעם? דאס מוז ווייניגסטענס באטרעפען צוויי הונדערט רובעל. נו, און וואו זאל מען דאס נעהמען? די ארימע לייט וואלטען געגעבען, האבען זיי ניט; די גבירים האבען, אבער זיי קאָנען בטבע ניט געבען, זייער געוואהנהייט איז נאר צו נעהמען און דאס איז דאָך בעוואוסט, אז א נעהמער קאָן קיין געבער ניט זיין. מען האט געקלערט און געקלערט, ביז דער קהל׳שער בוכהאלטער האט מגלה סוד געווען, אז אין דער קהל׳שער קאסע געפינט זיך נאָך אזא סומע געלד, און אלעס איז רעכט געוואָרען.

צוזאמען מיט מיין פריינד, דעם באריהמטען אדוואקאט גיסין, בין איך געגאנגען הערען די דרשה פון דעם מטיף רבי גרשון פיעסטון אין צוקערמאנ׳ס שוהל. מיר האבען ווירקליך פערגעניגען געהאט פון זיין דרשה, וועלכע איז געווען פול מיט לעבען, אהן גימטריאות, אהן מסורות, פלפולים און פשט׳לעך ווי די געוויינליכע מגידים זאגען, בלויז ריינע נאציאָנאלע געדאנקען. צופעליגער ווייזע איז געווען אין דעם טאג דער יאהרצייט פון פראפעסאר צונץ, און ער האט פיעלפארביג מיט פאעטישע בילדער פארגעשטעלט דעם געלעהרטען פראפעסאר און זיין אָרט וואס ער פערנעהמט אין דער נייער אידישער ליטעראטור.

פינף רבנים מורי הוראה האב איך געפונען אין מאהילעוו, אבער קיין איינער פון זיי איז ניט פעהיג צו זיין א רב אין דער גרויסער שטאדט. עס איז ווירקליך א חרפה אז אזא שטאדט זאל ניט האבען א ריכטיגען גדול פאר א רב. עס איז אמאָל געווען א צייט אז דער גרויסער גאון מלב״ים זכרו לברכה האט פערטראטען דא די רבנות, אבער ליידער האט ער דא קיין סך ניט געוועלטיגט, שלעכטע מענשען האבען איהם פערביטערט זיין לעבען מיט מסירות ביז ער האט געמוזט די שטאדט פערלאזען.

27טער קאפיטעל

ליבאווע די גרויסע האפען-שטאָדט ביים באלטישען ים. — דר. יהודה לייב קאנטאָר, דער ראבינער און רב אין ליבאווע. — די אידען אין ריגע און זייער ראבינער, ראבי שלמה פוכער. — דער בלעכער, וועלכער איז געווען א גרויסער געלעהרטער און וויסענשאפטסמאן. — די חובבי ציון שאליט און לונץ. — מיטאווע און טוקום.

ווי מיט א צויבער ציהט צו צו זיך די שעהנע שטאָדט ליבאווע מיט איהרע געפלאסטערטע שעהנע גאסען, מיט איהרע גראנדיעזע געביידען, מיט איהר וואונדערבארען פארט ביים באלטישען ים און באזונדערס מיט איהרע גרויסע געשעפטען פון עקספּאָרט און אימפּאָרט. בשום אופן קאנסטו ניט גלויבען, ווען דו פאָהרסט אריין אין איהר, אז דו שטעהסט אין א רוסישער שטאָדט, דו מיינסט אז דו געפינסט זיך אין איינער פון די דייטשע שטעדט. איבער פופציג טויזענד איינוואהנער האט ליבאווע, דאס מעהרסטע קורלענדער דייטשען, דער קלענערער טהייל לעטען און אכט טויזענד אידען. און מערקווירדיג איז די מינאָריטעט, די אידען זיינען דער גאנצער לעבענס-קראפט ניט נאָר אין דער שטאָדט ליבאווע, נאָר אויך אין גאנץ קורלאנד איבער דעם גאנצען באלטישען פארט. די דייטשע שפּראך געוועלטיגט אין איהר, זאגאר די פאָליציי און די רוסישע בעאמטע רעדען דייטש.

ווען דו שטעהסט ביי דעם פאָרט פון ים און דו זעהסט די גרויסע מאגאזיינען פול מיט פערשיעדענע תבואות און פּראָדוקטען פון גאנץ רוסלאנד, מיט דער גרויסער צאָהל שיפען, וועלכע טראנספּאָרטירען זיי נאך דייטשלאנד אן אנדערע לענדער, ווען דו הערסט דעם געדויש פון די באָהנען, שיפען און טויזענדער אר־בייטער וועלכע לאָדען אן און לאָדען אויס די שיפען, — עראינערסטו זיך אן יחזקאל, ווען דער גרויסער נביא שטעלט פאָר דאס בילד פון דער אור־אלטער שטאָדט צור אין זיין צייט.

צום בעוואונדערען איז וואס שבת איז אין דער רוישיגער שטאָדט, אלע געשעפטען זיינען פערמאכט, זאגאר די בירזשע איז געשלאָסען, און אויך די קריסטליכע סוחרים, ניט־ווילענדיג, מוזען זיי שבת און יום טוב רוהען, ווייל אָהן די אידען איז קיין געשעפטען נישטאָ.

הלואי וואלט ליבאווע געווען א ביישפּיעל פאר די שטעדט אין זיך רוסלאנד און באזונדערס פאר אדעס וואו מען ווייסט שוין ניט פון שבת פון יאהרען לאנג.

דאָ אין ליבאווע האב איך געפונען אן אנטוואָרט צו דער רבנישער פראגע, איינע פון די שווערסטע פראגען אין אידישען לעבען. אין רוסלאנד באנוצט זיך די רבנות מיט צוויי קרוינען: כתר תורה און כתר מלכות, דאס הייסט צווייערליי

רבנות, די גייסטיגע רבנים און די רעגירונגס ראבינער, און דאס רוב פון זיי פאסען זיך ניט צו זייערע פליכטען, די רעליגיעזע רבנים זיינען ווייט פון לעבען און פער־שטעהען ניט די באדערפעניסען פון לעבען, זיי געהען אום אויף דער ערד און לעבען אויף דעם הימעל און די קאזיאנע ראבינער זיינען שוין צופיעל ערדיש, זיי זיינען דאס רוב ווייט פון אידישקייט און פון דעם אידישען גייסט ווי א רו־סישער קאצאפ, אדער א דאנסקאיער קאזאק איז ווייט פון רבי יהודה הלוי׳ס שירים; קיין תלמוד האבען זיי ניט געלערנט און צווישען דעם אידישען המון האבען זיי ניט געלעבט, און קאנען איהם ניט, און ווען ניט די מורא פאר דער רע־גירונג, וואלט מען זיי גלייך ארונטערגעזעצט פון זייערע שטעלעס. הייגט ווי ווייט זיינען די ראבינער פון די רבנים — ווי די רוסישע רעגירונג פון דער אידישער תורה.

ניט אזוי איז אין ליבאווע.

די ליבאווער אידישע געמיינדע האט בלויז איין רב, וועלכער פערטרעט ביידע שטעלעס אלס רב און אלס ראבינער און פערטרעט זיי מיט רעכט און מיט ווירדע. ער איז גרויס אין תורה און אין חכמה, ער האט באקומען סמיכה אויף רבנות ווען ער איז נאך גאר א יונגערמאן געווען און האט געלערנט בהתמדה אין די גרויסע ווילנער ישיבות, ער האט זיך אנגעפילט מיט דער גאנץ אלטער ליטעראטור, בבלי, ירושלמי ביז די פוסקים אחרונים. בעקרוינט מיט דעם כתר תורה אין רוסלאנד, אז ער אוועק נאך דייטשלאנד צו בעקומען די כתר חכמה. נאך איינינע יאהר האט ער זיך אומגעקעהרט אהיים מיט דעם טיטול דאקטאר מעדיצין. זייענ־דיג נאכהער אין פעטערסבורג, האט ער רעדאקטירט צוויי צייטונגען: דעם רו־סישען "רוסקי יעוורייי" און די טעגליכע העברעאישע צייטונג "היום".

דר. יהודה לייב קאנטאר איז געווען דער ערשטער וועלכער האט ארויסגע־געבען טעגליך א העברעאישע צייטונג און האט ווירקליך א נייע עפאכע בעשא־פען אין דער העברעאישער ליטעראטור. ער האט פשוט אפגעלעבט און אויפגע־מונטערט די לעטארגיש־פערשלאפענע שפראך אונטער דעם צוויי טויזענד יאהרי־גען גלות איינגעהילט אין א הייליגען מאנטעל. דר. קאנטאר האט איהר ענטהילט, אפגעשטויבט, פערפוצט, אפגעפרישט און אוועקגעשטעלט אין פראנט גלייך מיט אלע לעבעדיגע יונגע שפראכען. ווער געדיינקט ניט פון די העברעער מיט וואס פאר אן אפעטיט עס איז געלעזען געווארען טעגליך דער "היום" מיט זיינע לעבעדיגע לייט־ארטיקלען, די טאלאנטפאלע פעליטאנען, די פרישע פובליציסטישע מאמרים און אלעם לעבעדיג, פריש, דריז, פול מיט ווירדע און שטאלץ. און דעם זעלבען טאלאנט האט דר. קאנטאר געוויזען אין דער רוסישער שפראך אין דעם "רוסקי יעווריי".

אט דעם גרויסען אידישען געלעהרטען האט די שטאדט ליבאווע פאר א

רב אויפגענומען אויף דעם ארט פון דעם בעוואוסטען ארטאדאקסישען רב דר. הלל קליין, וועלכער איז היינט אין נויארק אנגעשטעלט ביי דער אונגארישער געמיינדע.

דר. קאנטאר וויים און קען זיין פלאץ, ער פיהרט זיך אויף אידיש אין גאס און אין הויז, שטעלט צופריעדען אלע קלאסען, די דיינים און די מורי הוראה, וועלכע זיינען אונטער איהם, עהרען און רעספעקטירען איהם פאר זיין קענטעניש און וויסען אין דער תורה; די פרייערע העבערע קלאסען ווי די עליאסבערג׳ס, לוריא׳ס און קאצענעלסאהנ׳ס ליעבען און שעצען איהם פאר זיין אלגעמיינעם וויסען.

ווען אלע אידישע שטעדט זאלען אזוי טהאן ווי ליבאווע, און אויפנעהמען רבנים ווי קליין און קאנטאר, דאן וואלט די שאלת הרבנות ביי אידען לאנג פערענטפערט געווען.

א גייסטיגען פערגעניגען האב איך געהאט די גאנצע צייט וואס איך האב פערבראכט צוזאמען מיט דר. קאנטאר, שפאצירענדיג ביים ברעג ים, און ריידענדיג איבער אלע וועלטליכע פראגען בכלל און איבער אידישע פראגען בפרט. איך האב איינפאך פיעל געלערנט פון דעם גרויסען מאן, וועלכער איז באזעסען א ריינעם קאפ פול מיט געזונטער לאגיק און א ווארימען הארץ צו דעם אידישען פאלק. באזונדערס האט ער זיך אויסגעצייכענט מיט פיעל טאקט און דרך ארץ.

ווען דו געהסט ארויס אין ליבאווע אין גאס, ווען דו זיצסט אין האטעל, און ווען דו בעזוכסט דיינע פריינד אין זייערע וואוינונגען, און דו בעטראכסט אלעם ארום דיר, די ריינליכקייט, די ארדנונג, דאס פאמיליען-לעבען, די פאר־העלטנים צווישען מענער און פרויען, צווישען עלטערן מיט קינדער, קאנסטו בשום אופן ניט גלויבען, אז דו געפינסט זיך אין איינער פון די רוסישע שטעדט. אלעם איז דא שטיל און פיין, אויף יעדער זאך און טהאט איז א בעשטימטע צייט, פונקט ווי אין דייטשלאנד, עס איז דא א צייט אויף ארבייטען און א צייט אויף רוהען; א שטונדע אויף עסען, און א בעשטימטע צייט אויף שפאצירען ביים ברעג ים און צו הערען די שעהנע מוזיק, וועלכע שפיעלט דארט טעגליך פריי. און אין גאס וועסטו קיינמאל ניט אונטערשיידען פון דעם רייכען און ארי־מען, צווישען די ארבייטס-געבער און די ארבייטער; אלע אנגעצויגען ריין און זויבער און שפאצירען זיך געמיטהליך-רוהיג צווישען די גרויסע שעהנע אלעען ניט ווייט פון ברעג ים.

איסרו חג שבועות שנת תרנ״ד האט זיך געענדיגט די דרייסיג טעג וואס איך האב געהאט דאס רעכט צו זיצען אין ליבאווע. אבט אוהר פריה איז געקומען צו מיר א פאליציי-בעאמטער און האט מיר געהייסען גלייך פערלאזען די שטאדט ליבאווע. זעהט איהר, איך האב דאך ליעב פינקטליכקייט, נאר די פאליציישקע

פינקטליכקייט האט מיר פארקוועטשט מיין הארץ ביז צום וויינען; איך האב העפליך צוגעפיהרט דעם פאליציי־מאן צום פענסטער, איך האב איהם באוויזען די הינט, די חזירים און די קעץ, וועלכע געהען ארום פריי אין גאס און איך האב איהם געפרעגט:

״פיער פיסיגע מעגען אומגעהען אין גאס, און דער איד? ?...

איך האב ניט געענדיגט מיין פראגע. דער פאליציי־מאן האט זיין קאפ ארונטערגעלאזען און האט אויסגעמורמעלט שטילערהייט:

״יא, יא, עס איז אזא פארפלוכטער זאקאן, א צארסקער זאקאן, און מיר מוזען איהם אויספיהרען״.

איך האב שנעל זיך צוזעגענט מיט מיינע אלע פריינד און זעהר פיעל פון זיי האבען מיך באגלייט צו דעם צוג וועלכער האט מיך אוועקגעפיהרט נאך ריגא.

ריגא איז איינע פון די גרעסטע און שעהנסטע שטעדט אין רוסלאנד, זי איז די הויפטשטאדט פון לעטלאנד. איבער א פערטעל מיליאן איינוואהנער האט זי, וועלכע זיינען דייטשען, פינען און לעטען. אין דער לעצטער צייט האבען זיך בעזעצט אין איהר פיעל רוסען, צווישען זיי אויך ארום דרייסיג טויזענד אידען, וועלכע האבען דא וואוין־רעכט נאך פון ניקאלאי דעם ערשטענס צייט. דער האנדעל ווערט דא געפיהרט אויף א גרויסער מאסשטאב, ווייל די שטאדט איז הארט ביי דעם טייך דווינא, וועלכע פאלט אריין ניט ווייט פון איהר אין דעם באלטישען ים. אויף דער דווינא ווערען געבונדען פליטען פון די געהילץ פון די רוסישע גרויסע וועלדער און ווערען טראנספארטירט נאך דייטשלאנד. אויך דער תבואה האנדעל איז דא פיעל פערטראטען; פיעל פאבריקען, אין וועלכע עס אר־בייטען צעהנדליגער טויזענדער ארבייטער עקזיסטירען דא. די גאסען זיינען ברייטע, געפלאסטערטע, די הייזער גרויסע און געבויט מיט געשמאק; פראכט־פאלע גערטנער, אלעען און בולווארען איבער דער גאנצער שטאדט, מאכען ריין די לופט, און ווען מען שפאצירט איבער די גאסען, דענקט מען אז מען געפינט זיך אין א שעהנעם זומער־פלאץ.

איך האב בעזוכט דעם ראבינער רבי שלמה פוכער, וועלכער איז די לעצטע צייט ערהויבען געווארען פון דער רוסישער רעגירונג אלס ״אוטשאני יעווריי״ (געלעהרטער איד), איבער די צוויי לענדער לעטלאנד און קורלאנד. ער איז שוין אין די זיבעציגער, אבער זיין גייסט איז נאך יונג, דרייסיג יאהר איז ער געווען ראבינער אין מיטאווא, די הויפט שטאדט פון קורלאנד. אין דער לעצטער צייט האט איהם ריגא צוגענומען. ער איז א גרויסער תלמודיסט און העברעער, א שטארקער אראטאר אין דייטש און רוסיש. זעהר פיעל גוטע באמערקונגען האב איך געהערט פון איהם אין אגדות חז״ל.

א ליעבען פריינדליכען מענשען און א גרויסען געלעהרנטען האב איך געפונען אין דער פערזאָן פון דעם בעוואוסטען העברעאישען שרייבער מר. י״ח טביוב. אויסער זיינע ידיעות און בקיאות אין דער גאנצער העברעאישער ליטעראַטור, די אלטע און די נייע, און זיין וואונדערבארען סטיל פון זיין פרוכטבארער פעדער, אין זיינע פעליטאָנען און ארטיקלען, אין די העברעאישע זשורנאלען און צייטונגען, איז ער נאָך מעכטיג צו רעדען און שרייבען אין זעקס לעבעדיגע אייראָפּאישע שפּראכען: דייטש, פראנצויזיש, ענגליש, איטאליעניש, רוסיש און האלענדיש, אויסער זיינע ידיעות אין לאטין און גריכיש. נאָך מעהר וואונדערבאר איז דאָס, וואָס ער לעבט ניט פון זיין שרייבען; ער איז אן אגענט אין אן אויסלענדישען גרויסען תבואה געשעפט, ער ארבייט שווער דעם גאנצען טאָג אין זיין קאנטאָר, און זיינע נעכט גיט ער אָפּ פאר דער ליטעראטור און שרייבט טעגליך אין פערשידענע זשורנאלען.

עס איז ווירקליך צו בעוואונדערען די ארבייט פון דעם גרויסען און שוואכען מענשען. ער געפינט נאָך צייט צו אונטערהאלטען זיך מיט זיינע פריינד.

איינמאל איז אָוענט קומט אריין צו מיר אן איינפאכער ארבייטער, זיינע קליידער ניט קיין גאנצע, זיינע האָר לאנגע, צולאָזענע, זיינע הענט ניט זעהר ריין. איך האָב זיך כמעט ווי דערשראָקען פון זיין אויסערליכען אויסזעהן, אבער נאָך א קורצען געשפּרעך מיט איהם, בין איך נשתומם געוואָרען ווען איך האָב זיך איבערצייגט, אז עס שטעהט פאר מיר א גרויסער געלעהרטער, א טיעפער לאָגישער דענקער, א ווארימער נאציאנאלער איד, רעדט א ריינעם דייטש, פערשטעהט גוט העברעאיש, ער האָט בריעף פון פערשיעדענע גרויסע דאָקטוירים וועגען זיינע ענטדעקונגען אין מעדיצין. דער רעקטאָר פון אוניווערזיטעט רעדט מיט איהם וועגען פערשידענע הויכע מאטעמאטישע פּראָבלעמען. איין קליינע בראשור האָט ער מיר געגעבען אין וועלכער ער האָט וויסענשאפטליך בעהאנדלט כשרות ביי אידען און מיט סטאטיסטישע בעווייזען האָט ער איבערצייגט אז פיעל קראנקהייטען האבען קיין שליטה ניט ביי אידען, א דאנק דער כשרות וואָס זיי היטען אָפּ. צוויי שטונדען האָט דער מאן גערעדט און ער האָט מיך אזוי ווייט אינטערעסירט, אז די שטונדען זיינען ביי מיר איבערגעלאָפען ווי מינוטען.

פון וואנען לעבט אָט דער פעהיגער וואונדערבארער מאן? ער איז א בלעכער, ער דעקט דעכער און ביינאכט לערנט ער און שרייבט וויסענשאפטליכע ווערק.

צוויי גייסטרייכע און טהעטיגע חובבי ציון האָב איך געפונען אין ריגא אין די פערזאָנען פון שאליט און לונץ, ביידע גרויסע סוחרים. זיי קאָרעספּאָנדירען זיך מיט רבי שמואל מאהליווער, מיט משה לייב ליליענבלום און מיט מר. שאול פנחס ראבינאָוויטש (שפ״ר) און ארבייטען פאר דער אידעע בלב ונפש.

דאָ אין ריגא האָט זיך די רוסישע פּאָליציי באוויזען צו מיר אין איהר נאַטירליכען געשטאלט פריי און אָפען. דער פּאָליצמייסטער האָט געלעזען אין דער

ריגא׳ר צייטונג, אז א אידישער רעדנער רעדט אין די גרויסע אידישע שוהלען פאר גרויסע פערזאמלונגען און אז דער איינטראג פון די הערער איז ציעמליך גרויס. ער האט מיר ניט פערוועהרט צו רעדען, ער האט מיך ניט ארעסטירט ווי זיינע חברים האבען מיט מיר געטהאן אין אנדערע שטעדט; ער האט מיך געשיקט רופען, און האט מיר פשוט געזאגט אין דער רוסישער שפראך איין ווארט: "פאפאלאם", דאס מיינט איינפאך אין אידיש "לחצאין", אדער אין ענג־ליש "פיפטי־פיפטי", אז דער אינקאם פון מיינע רעדען זאל געטהיילט ווערען אויף האלב, איין האלב צו מיר און די אנדערע פאר איהם. און אזוי איז געווען. א פאליציי בעאמטער פלעגט קומען אין שוהל פאר מיין רעדען, ער האט זיך גע־זעצט ביי דער קאסע, נאך דער רעדע האט ער צוטהיילט די סומע ביז איין קאפיקע. און איך בין געווען צופריעדען, ווייל איך האב צום ערשטען מאהל און לעצטען מאל געקענט רעדען פריי מיט דעם פולען מוטה, אהן שרעק פאר די פאליציי־שדים.

איך האב בעזוכט די שטאדט מיטאווא, די הויפט־שטאדט פון קורלאנד. שעהן שטעהט דארט די שוהל ביי דעם ברעג פון דער טייך "אא". דער שוהל־הויף איז פערפלאנצט מיט ריזיגע ביימער און די שוהל שיינט ארויס צווישען זיי ווי א קעניגליכער פאלאץ. אין אלגעמיין זיינען די קורלאנדער אידען ריין, זויבער, ווי אין זייערע פריוואט הייזער, אזוי אויך אין זייערע אנשטאלטען. דער גלות־שמוץ האט זיך אן זיי ניט אנגעקלעפט.

מיט יאהרען צוריק איז מיטאווא געווען איינע פון די רייכע שטעדט, נאר אין דער לעצטער צייט איז זי ארונטער, און אויף איהר חשבון זיינען אויפ־געקומען און רייך געווארען איהרע צוויי שכנות — ליבאווא, די קורלענדעריז, און ריגא, די לעטלענדעריז.

א שעהנער גרויסער פאלאץ שטעהט ביי דער ענד פון שטאדט. דאס איז דער פאלאץ, אין וועלכען עס האבען אמאהל געוואהנט די קורלאנדער פירסטען און באראנען אין דער צייט ווען זיי האבען געוועלטיגט אויף קורלאנד, און דער הערצאג בירהאן, דער קורלאנדער, ליגט נאך עד היום אין א קאסטען. זיין קער־פער איז באלזאמירט ווי די מומיעס פון עגיפטען און איז אימער אויסגעשטעלט פאר׳ן פובליקום.

פון מיטאווא בין איך נאך טוקום געפאהרען. טוקום האט געהאט א שעה־נעם נאמען אין דעם פאריגען יאהר־הונדערט מיט איהר תורה און חכמה. זי איז געווען די קרוין פון אלע קורלענדישע און לעטלאנדישע שטעדט, אויך פיעל רייכע אידען, בעלי צדקה און גרויסע לומדים, עוסקים בצרכי צבור האבען אין איהר געוואהנט. זי האט זיך אימער פערגלייכט צו איינע פון די אויסגעצייכענטע ליטווישע שטעדט מיט איהרע שעהנע בעלי־בתים און מיט איהרע אנשטאלטען, און היינט איז זי איינגאנצען ארונטער, קיין תורה, קיין חכמה, קיין מסחר, קיין

צדקה — עם הארצות האט זיך איינגעפרעסט אין איהר און האט איהר גייסטיג פערניכטעט.

די קורלאנדער שטאדט טוקום האט מיך ערינערט אן דובנא אין וואהלין, וועלכע טראגט אויך אויף זיך דעם אלטען יחוס פון פארצייטיגע יאהרען מיט איהר תורה און חכמה, און אין די רבנישע ליטעראטור איז פיעל מאל דערמאהנט געווארען "חכמי דובנא רבתי", די געלעהרטע פון דער גרויסער דובנא און יעצט, וואו זיינען איהרע חכמים? דעם זעלבען שיקזאל האט אויך טוקום. איהר יחוס איז בעגראבען געווארען אויף איהר אלטען בית הקברות, און צווישען די לעבעדיגע הערשט א געוואלדיגע עם הארצות; די יוגענד ווערט ניט ערצויגען און זיי ווייסען צומאל ניט פון דער נייער נאציאנאליסטישער בעוועגונג אין דעם אידישען פאלק, און די גאנצע שטאדט שטעהט מחוץ למחנה.

28טער קאפיטעל

דער וואונדערבארער שאוולער רב, ר׳ יוסף זכריהו שטערען, וועלכער האט געהאט א גע־ניאלען זכרון, אבער נישט קיין סדר אין זיינע קענטעניסען. — ער איז געלעגען קראנק אין בעט און רעדען וועגען תורה און חכמה. — ר׳ מאטעל דער ווייגשענקער, וועלכער פלעגט געבען גמלות חסדים צו ארימע הענדלער. — שאוולער פאליצמייסטער ארעסטירט מיך און דער צאר גיט ארויס א באפעהל איך זאל פארלאזען רוסלאנד אין משך פון איין חודש. — מיין לעצטע חתימה אין רוסיש.

די שטאדט שאוועל וועל איך קיינמאל ניט פארגעסען, ווייל מיט איהר איז פול געווארען מיין מאס פון מיין וואנדערען איבער די רוסישע שטעדט. זי איז געווען מיין לעצטע סטאנציע פון מיין געבורטסלאנד, אין איהר האבען די רוסישע פאליציייאישע שדים מיט די טיראנישע זשאנדארען געענדיגט זייער שווארצע ארבייט פון פערפאלגען מיך און זיי האבען מיך ארויסגעשיקט אויף אייביג פון רוסלאנד.

שאוועל איז איינע פון די אויעזדנע שטעדט אין קאוונער גובערניע. איבער פופצעהן טויזענד אידען האבען דאמאלס געוואהנט אין איהר. צווישען זיי זיינען געווען אייניגע וואהלהאבענדע בני תורה און בעלי צדקה. אויך דער המון אין שאוועל איז ניט ווילד ווי אין קורלאנד. ווען דו געהסט אריין אין איהרע בתי מדרשים, געפינסטו פיעל ארימע אידען לערנען תלמוד מיט גרוים התמדה, זיי זיינען זיך מפלפל איינע מיט די אנדערע גאר אויף דעם וואלאזשינער אופן. די יוגענד באשטעהט פון פיינע משכילים, וועלכע פארשטעהען גוט די אידישע,

העברעאישע ליטעראטור און לערנען פלייסיג אויך פרעמדע שפראכען און אלגע־מיינע וויסענשאפט.

א וואונדערבארער טיפּ איז געווען דער שאוולער רב, דער בעריהמטער גאון רבי יוסף זכריה שטערען. ער שטעהט העכער פון אלע זיינע קאלעגען רבנים מיט זיין וואונדערבארען זכרון, דער גאון האט פשוט ניט פערגעסען אלעס וואס ער האט געלערנט און געהערט און געזעהען פון דעם דריטען יאהר אן פון זיין לעבען. און לערנען האט ער געלערנט זעהר פיעל, אבער פון זיין גרויסער בקיאות און זיין פיעל אנלעזען זיך אין אלע פאכען פון דער ליטעראטור, האבען זיך אויפגע־פלאכטען און אויסגעמישט זיינע ידיעות איינע אין די אנדערע, אז זיי האבען ניט קיין אנפאנג און ניט קיין ענדע. ווען ער פאנגט אן צו רעדען (און רעדען רעדט ער זעהר פיעל) שפּרינגט ער פון איין ענין צום צווייטען, פון איין רעיון צו דעם אנדערען מיט אזא שנעלקייט און שארפקייט, ביז עס איז אונמעגליך צו נאכפאלגען איהם, און נעהמען פון איהם עטוואס גאנצעס און פערשטענדיגעס. צוויי שטונדען האט ער גערעדט מיט מיר אהן אויפהער, קיין איין ווארט האט ער מיך ניט געלאזען אויסרעדען, בליצען זיינען געפלויגען יעדע מינוט פון זיינע אייגפאלען, יעדער זאץ איז שטארק און לאגיש פול מיט שארפ־זינן, וויץ און הומאר. ווי א מעכטיגער פאנטאן האט ער געפלייצט מיט מאמרים פון בבלי, ירושלמי, תשובות הגאונים, ספרי מחקר און פון ספרדישע שירים, מיט ציטאטען פון רבי יהודה הלוי, בן גבירול ביז עמנואל הרומי און פון דער נייער ליטעראטור. ער האט געמישט טיפע סברות פון הלכה מיט פאעטישע אויסדרוקען פון אגדה, אבער ליידער עטוואס גאנצעס האב איך ניט געקענט באקומען פון איהם, ווייל ער האט קיין איין רעיון זיינעם ניט געענדיגט. ער איז געווען זעהר שוואך אין געזונד און כמעט גאנצע טעג פלעגט ער ליגען אין בעט. ביי זיין קראנקען בעט פלעגט ער אויפנעהמען גערן זיינע פיעלע בעזוכער און ריידען צו זיי. מיט שטאלץ האט ער גערעדט געגען זיינע חברים די רבנים. וועלכע האבען נאך געלעבט און זאגאר ווענען די געשטארבענע. ער האט אפילו ניט נושא פנים געווען צו די ראשונים. באזונדערס האט ער געגאסען שוועבעל און פעך אויף די פיטנים פון קאליר׳ן ביז דעם לעצטען. ער האט געשטורעמט מיט כעס אויף די מחזורים, סליחות קינות יוצרות, וועלכע ער האט קיינמאל ניט געלאזען זאגען ביי זיין מנין — ער האט אימער גערדאווענט ביי זיך אין זיין הויז. ער האט איינפאך געזאגט, אז דאס איז א מורא׳דיגער פארברעכען מפסיק צו זיין די הייליגע תפילות פון די אנשי כנסת הגדולה צו זאגען אזעלכע ווער־טער, ניט לאגישע און ניט פארשטענדליכע.

״וואס פאר א פּאעזיע געפינט איהר אין ״כי הנה כחומר״ וואס שוטים עפענען אויף דעם ארון קודש פאר דעם ? ווי קומט די פערסישע קעניגין ושתי אריינצוקריכען אין מיטען דער הייליגע שמונה עשרה ? אין ״קרובץ לפורים״ און נאך און נאך״.

די ווערטער האָט ער אויסגעשטורעמט מיט א פייער און האָט א ציטער געטהאָן פון זיין קראַנקען בעט.

״מיט וואס פאר א רעכט שרייבען מיינע חברים די רבנים איינע צו די אנדערע אזוינע ווילדע טיטולען מיט נאַרישע שבחים? די גאונים גדולים, גאונים מובהקים, דיא רשכב״הג׳ען האָבען זיך צו פריה ורביה׳ט אין אונזער דור אזוי ווי שוועמלאך אין די וועלדער!״

דאָס זיינען זיינע ווערטער.

אין דעם גרויסען געשפּרעך האָט ער בעריהרט פיעל פּסוקים וועלכע ער האָט עטוואס אָריגינעל ערקלעהרט. איין פּסוק וויל איך דאָ ערמאָנען: ״אוי מי יחיה משומו אל!״ האָט ער געזאָגט אז דאָס האָט בלעם געמיינט מרים׳ס זוהן פון בית לחם, וועלכער האָט זיך געמאַכט פאר א גאָט. דער בלינדער גוי׳שער נביא האָט געזעהען מיט זיין גרויסען פּראָפעטישען בליק די אלע מעשים תעתועים און די אכזריות פון דער פערפלוכטער אינקוויזיציאָן אין דעם מיטעל־אלטער, האָט ער אויסגעשריען: ״אוי מי יחיה משומו אל!״

״אָ, ווער וועט דאָס קאָנען איבערלעבען פון דעם, וועלכער וועט זיך זעלבסט מאַכען פאר א גאָט!״

אין דעם בילד פון דעם גרויסען גאון זעהען מיר ווי די צוויי תלמודים, בבלי און ירושלמי, ספרא, ספרי, תוספתא און מכלתא, מדרש, תשובות הגאונים, די גאַנצע ספרדישע אידישע ליטעראַטור מיט דער נייער צוזאמען ליגען צונויפ־געלעגט אין א גרויסען באַרג אָהן א שום סדר.

איך וועל קיינמאָל ניט פאַרגעסען ווי ווען דער קראַנקער גרויסער רב האָט אנגעפאַנגען צו רעדען וועגען חבת ציון, האָבען זיך אנגעצונדען זיינע גרויסע ליכטיגע אויגען ווי צוויי פאַקעלען און מיר אלע, וועלכע זיינען געשטאַנען אדער געזעסען ארום זיין בעט, האָבען געפיהלט א יראת הכבוד.

און אין מיין הארץ האָב איך געטראַכט: ״אָ, דער גלות, דער גלות, ווען דער גרויסער ריעז וואָלט געבוירען ווערען ביי א נאָרמאַלען פאָלק און באַקומען א נאָרמאַלע ערציהונג, וויפיעל נוצען וואָלט זיין פאָלק ישראל געהאַט פון איהם!״

אין שאַוועל האָב איך געפונען נאָך א מערקווירדיגען אידישען טיפּ, פון די סאָרט טיפּען, וועלכע געהען אוועק פון אונז, און קיין נייע וועלען מיר ניט האָ־בען. דאָס איז דער טיפּ פון ״גומלי חסד״, די, וועלכע רעטען געפאַלענע מענשען, בלויז מיט א ״גמילת חסד״ אום זיי זאָלען ניט פאַלען און ווערען פּשוט׳ע מקבלים. דער סאָרט טיפּ ענדיגט זיך אין אונזער דור, א דור פון טשעקס מיט באַנק־ביכער פון באַנקירען מיט טראַסט־קאָמפּאַניעס.

אלע שאַוולער אידען, אָדער די, וועלכע זיינען אמאָל געוועזען אין שאַוועל,

וועלען גלייך פערשטעהען אז איך מיין דא רבי מרדכי אהרנשטאם, אדער ווי מען רופט איהם פשוט אין אידיש רבי מאטעל דער וויינשענקער. ער אליין ציהט זיין חיונה פון דעם וואס ער מאכט ראזשינקעס־וויין און פערקויפט דאס פאר קידוש און הבדלה. ער איז גאנץ ווייט פון רייכטהום, נאר ער איז א גרויסער מסתפק במועט. ער לעבט אליין זעהר שפארזאם און ער האט אויפגעזאמעלט א קליי־נעם קאפיטאל מיט וועלכען ער ראטעוועט הונדערטער פאמיליעס פון אונטער־געהן. דעם גאנצען קאפיטאל זיינעם לייהט ער אוועק צו די קליינע געשעפטס־לייט, קרעמער, פערשידענע הענדלער, ארימע פרויען, וועלכע האנדלען מיט עסענ־ווארג, היהנער, אייער, און האבען ניט קיין געלד מיט וואס אנצופיהרען זייער מסחר. צו זיי קומט רבי מאטיל ווי א מלאך מושיע און העלפט זיי אויס.

יעדען פרייטאג קלייבען זיך צוזאמען די ארימע מארק־ווייבער צו רבי מאטעל וויינשענקערס הויז, זיי ברענגען אפ זייערע גמילות חסדים און נעהמען צוריק זייערע לייכטער אויף ליכט בענשען לכבוד שבת, און זונטאג פריה ברענגען זיי ווידער די לייכטער צו רבי מאטלען און נעהמען ווידער זייערע גמילות חסדים.

עס ווערט דערצעהלט אז יעדען ווינטער ווערט רבי מאטעל שטארק בע־שעפטיגט אומצוקעהרען די אלע ווינטערדיגע בגדים, פוטערס, פעלצען, צו די לייטע, וועלכע האבען זיי פארזעצט ביי איהם דורך דער זומער צייט. צו די יעניגע געפאלענע בעלי בתים, וועלכע שעהמען זיך צו קומען נאך זייערע זאכען, טראגט רבי מאטעל אליין אוועק צו זיי אין א פינסטערער נאכט, קיינער זאל ניט זעהען און ניט צו פערשעהמען די בכבוד׳יגע ארימע לייט.

איינמאל האט אן ארימע מארק־פרוי זיך פערקלאגט פאר רבי מאטלען אז אין דער וואך האט זי גאר ניט געמאכט און זי פערלאנגט פון איהם ער זאל איהר געטרויען איהרע לייכטער איבער שבת, און זונטאג וועט זי זיי צוריק־ברענגען צו איהם. זעלבסטפערשטענדליך, אז רבי מאטעל האט איהר בקשה ער־פילט. עס זיינען אוועק איניגע וואכען, די אידענע האט די לייכטער ניט גע־בראכט. ויהי היום, איינמאל אין א פרייטאג, איז זי געקומען מיט איהרע לייכ־טער און האט געבעטען ווידער א גמילות חסד.

"מאטעל, — זאגט צו איהם זיין ווייב שטילערהייט, — דאס איז דאך די פרוי, וועלכע עס האט נאך איהר ערשטען גמילות חסד ניט באצאהלט!"

"שא! שא! — ענטפערט רבי מאטעל צו זיין פרוי, — רעד ניט, זאג גאר ניט צו דער ארימער פרוי, זי וועט נאך חלילה פערשעהמט ווערען".

און באלד האט רבי מאטעל איהר געגעבען דעם נייעם גמילות חסד אהן איין ווארט צו זאגען איהר.

דער רבי מאטעל איז איינער פון די אמת׳ע אויפריכטיגע ארטאדאקסישע אידען, אבער טאלעראנט און בעהאנדעלט די פריידיינקער גלייך ווי די פרומע.

יא, דער טיפ איך געהט אוועק פון אונזער דור, אהין, אהין וואו דער שבת קודש געהט אוועק.

בלויז איין רעדע האב איך געהאלטען אין שאוועל און דער פאליציי־שטן האט מיר פארוועהרט צו רעדען מעהר. אומזיסט איז געוועזן די מיה פון אלע שאוועלער נכבדים מיט׳ן כלל טהוער אפרת בראש. דער פאליצמייסטער האט זיך איינגע׳עקשן׳ט און אפילו דער רוסישער מיטעל האט אויך ניט געהאלפען, און דער פינסטערער עקשן האט נאך ערגער געטהאן: עס איז געוועזן וויניג פאר איהם צו פארוועהרען מיר אין שאוועל צו רעדען, ער האט מיך ארעסטירט אין הויז, דאס הייסט, אז איך האב ניט געטארט פערלאזען שאוועל און געמוזט קומען זיך ווייזען פאר דער פאליציי צוויי מאל טעגליך, פריה און פארנאכט. און צו דעם ווילנער געבענארל־גובערנאטאר האט ער געשריבען, אז ער האט ארעסטירט א אידישען רייזענדען רעדנער, וועלכער, נאך זיין מיינונג, איז א געפעהרליכער אויפרייצער פון דעם המון געגען דער רעגירונג.

אזוי בין איך געזעסען אין האטעל איינינע טעג, ביז איין טאג אין דער פריה זיינען געקומען צו מיר צוויי זשאנדארען, זיי האבען מיך אוועקגעפיהרט צו דעם הויפט זשאנדארמסקען נאטשאלניק, וועלכער האט מיר דערלאנגט א פאפיער פון דעם גענעראל־גובערנאטאר און האט מיר פארגעלעזען דעם דאקומענט אין דעם נאמען פון דעם גרויסען רוסישען צאר אלעקסאנדער דעם דריטען, אז איך זאל פערלאזען רוסלאנד. איך האב בלויז צייט איין מאנאט, אבער איך טאר ניט רעדען מעהר. מיט א פינסטערען וואונק מיט זיין זשאנדארמסקען אויג האט ער מיר אנגעוויזען צו חתמ׳ענען מיין נאמען אויף דעם בעפעהל פון ווילנער גע־נעראל־גובערנאטאר. מיט א קלאפענדען הארץ און א ציטערדיגער האנד האב איך גע׳חתמ׳עט מיין נאמען דעם לעצטען מאל אין דער רוסישער שפראך.

און די חתימה האט אפגע׳חתמ׳עט א נייע תקופה אין מיין לעבען, א תקופה וועלכע האט מיך ארויסגענומען פון דעם פינסטערען רוסלאנד און האט מיך אריבערגעטראגען אין דער פרייער לאנד, אין דער לאנד, אין וועלכער מיינע מיליאנען ברידער און שוועסטער לעבען פריי און געניסען פרייהייט גלייך מיט אלע פרייע בירגער — אין די פעראייניגטע שטאאטען אמעריקא.

29טער קאפיטעל

איך געזעגען זיך מיט רוסלאנד. — רבי שמואל מאָהליווער בענשט מיך אויף מיין וואנדער-וועג. — עראינערונגען אויף דער גרעניץ פון רוסלאנד און דייטשלאנד. — אין קעניגסבערג דערוויס איך זיך פון אלעקסאנדער דעם דריטענס טויט. — דער פירוד צווישען די דייטשע און רוסישע אידען. — מיין ערשטע רעדע אין קעניגסבערג. — מעמעל, די האלב-רוסישע און האלב-דייטשע שטאָדט.

איידער איך האָב פארלאָזט רוסלאנד, האָב איך גערעכענט פאר מיין פליכט צו בעזוכען דעם לעצטען מאָל דעם חובב־ציוניסטישען גאון רבי שמואל מאהילעווער און צו נעהמען פון איהם א ברכה ביים געזעגענען זיך.

צוליעב דער מורא פאר דער רעגירונג, בין איך אריינגעפאהרען אין ביאליסטאק אינקאגניטא. עס איז בלויז בעוואוסט געווען בסודי סודות צו די בעוואוסטע פיהרער פון די חובבי ציון, איינער האָט דעם צווייטען איבערגעגעבען פון מויל צום אויער און דער צווייטער צום דריטען, אז מאסליאנסקי איז דא אין ביאליסטאק, ערגיץ אין א האָטעל אויף א פרעמדען נאָמען, און היינט ביי נאכט וועט ער נעהמען אבשיעד ביי א קאנספיראטיווער פערזאמלונג ביי דעם בעוואוסטען חובב־ציון ליטמאן ראזענטהאל. און די פערזאמלונג איז ווירקליך געווען קאנספיראטיוו. און, אויב אנזערע בונדיסטען און סאציאליסטען שטאלצירען און בעריהמען זיך, אז נאָר זיי האָבען אריינגעבראכט די קאנספיראציע אין דער אידישער גאס, זאָל קומען די ביאליסטאקער אסיפה און איבערציייגען זיי, אז אויך די חובבי ציון פון דעם פערגאנגענעם דור האָבען געוואוסט דעם סוד פון קאנספיראציע און די נויט האָט זיי געלערנט צו בעהאלטען זיך פון דער רעגירונג.

דער אָווענט איז געווען א הייליגער. אייניגע צעהנדליג ביאליסטאקער איבערגעגעבענע חובבי ציון, צווישען זיי עלטערע און יונגע, די שטימונג איז געווען א מיסטישע, איך האָב זיך געזעגענט דורך זיי מיט אלע מיינע פריינד און פערעהרער פון גאנץ רוסלאנד, איך האָב גערעדט מיט בלוט פון הארץ, אלע מיט מיר צוזאמען האָבען געוויינט מיט זודיגע טרעהרען, און די טרעהרען זיינען געווען הייליגע, אידישע. דאָס הויז איז געווען פערשלאָסען, רעדען האָבען מיר אלע גענוזט שטיל, און אזוי האָבען מיר פערבראכט ביז נאך האלבע נאכט און מיר האָבען זיך צוזעגענט...

ווי א גוטער איבערגעגעבענער פאטער איז ארויפגעפאלען רבי שמואל מאהליווער אויף מיין האלז, ער האָט מיך געקושט און האָט מיך געבענשט און געזאָגט: „דו ביזט דער ווירקליכער מטיף לאומי, פאלקס־רעדנער, דיין פאלקס שיקזאל איז

דער זעלבער וואס דיין שיקזאל. דו וואגעלסט, מיין קינד, פון איין טהייל וועלט צו דער צווייטער, פאהר צו דיינע ברידער אויף יענער זייט ים און טהו דארט, בהצלחה, דיין היילינע ארבייט, וועק זיי אויף פון זייער שלאף און זאג זיי, אז אונזער נאציאנאלע היים איז ניט אין מערב, נאר אין מזרח, און ווען זיי זיינען יעצט מגולגל געווארען אין די עקען פון מערב, זאלען זיי דעם מזרח ניט פארגעסען. איך בין אין דיר, מיין קינד, בטוח אז דו וועסט זיי עראינערען אן זייערע פליכטען צו זייער גאט, צו זייער לאנד, און צו זייער פאלק״.

אט אזוי האב איך זיך געזעגענט מיט רוסלאנד און פארטאג בין איך איבערגעגאנגען דעם גרעניץ און איך האב זיך געפונען אין פרייסען — דייטשלאנד.

די לעצטע נאכט איז ביי מיר געווען א ליל שמורים. שטארקע מעכטיגע געפיהלען האבען פערנומען מיין הארץ, געדאנקען און עראינערונגען האבען אנגעפילט מיין מארך, און איך האב בשום אופן ניט געקענט אנשלאפען ווערען. אזוי בין איך אויסגעזעסען די גאנצע נאכט מיט פערמאכטע אויגען און מיין זכרון האט דורכגעבלעטערט מיינע גאנצע פערציג יאהר לעבען, וועלכע איך האב דורכגעלעבט אין דער פינסטערער רוסלאנד, באזונדערס די לעצטע פופצעהן יאהר זינט איך בין געווארען א חובב־ציון גלייך ווי די אידעע פון חבת ציון איז געבוירען געווארען. איך האב זיך עראינערט אן די ערשטע אספות פון די פינסקער חובבי ציון, ווען איך האב דעם ערשטען מאל דערפיהלט אין מיר דעם היילינען פייער פון דער געוואלדיגער ליידענשאפט צו רעדען צו מיין פאלק, אויפצוואוועקען איהם פון דעם גלות־שלאף, צו פארשטעלען פאר איהם לעבענס־בילדער פון זיין שקלאפען־לעבען און גלות־מארטירעריי מיט דעם מה־יפית זינגעריי. איך האב זיך דערמאהנט ווי איך האב געמוזט בעהאלטען די אלע ציוניסטישע פראטאקאלען און די קארעספאנדענץ פון די ציוניסטישע ביוראס אין אדעס און ווארשא, אין די קישענס פון מיין בעט, אום עס זאל ניט אריינפאלען צו דער רוסישער פאליציי אין די הענד. איך האב זיך דערמאהנט די שטורעמדיגע אספות נאך ווען דער גאון רבי דוד פרידמאן, דער קארלינער רב, איז געווען א הייסער חובב ציון, איידער זיין פאהרען צו דער היסטארישער קאטאוויצער אסיפה, צו וועלכער דער דאקטאר לעאן פינסקער מיט רבי שמואל מאהליווער האבען גערופען. א, ווי היילינ און טהייער זיינען די זכרונות פון יענער נאייווער היילינער פאלקס־ארבייט וואס די ערשטע חובבי ציון האבען געטהאן מיט דעם גרעסטען מסירת נפש.

איך האב זיך דערמאהנט אן דער נאכט, אין וועלכער מיר, פינסקער חובבי ציון, האבען באקומען די טרויערדיגע ידיעה, אז אונזער גרויסער נאציאנאליסט, אונזער גייסטיגער פאטער און לעהרער, אונזער גרעסטער פובליציסט און בעלעטריסט, פרץ בן משה סמאלענסקין, דער רעדאקטאר און ארויסגעבער פון דעם ערשטען נאציאנאליסטישען זשורנאל ״השחר״, איז געשטארבען יונג און עלענד, אין מעראן, האלטענדיג אין האנד די טעלעגראמע פון דער קאטאוויצער אסיפה.

אין מיטעו דער נאכט האָבען מיר, די יונגע נאציאָנאַליסטען און העברעער, זיך פערזאַמעלט ביי מיר אין מיין קליינער וואהנונג און שטילערהייד האבען מיר טרעהרען געגאָסען אויף דער אבחה. רעדען האָבען מיר ניט געקענט, דער בראַד איז געוועזען צו גרויס, נאָר א "מכתב תנחומים", א טרויסט-בריעף האבען מיר פערפאסט און אוועקגעשיקט דורך דעם "המליץ" צו דער אַלמנה סמאָלענסקין מיט איהרע קינדער.

איינינע יאָהרען איבערגעהיפּט, און מיין האלב-וואכיגע, פער׳חלום׳טע פאַנ־טאזיע האָט מיך איבערגעטראָגען נאָך אדעס, וואו איך בין אָפיציעל "מטיף לאומי", פאָלקס רעדנער געוואָרען. דאָרט האָט זיך מיין פערפאָלגונג פון דער רוסי־שער פּאָליציי אָנגעפאנגען, פון שטאָדט צו שטאָדט, און פון איין גובערניע צו דער צווייטער. דער ערשטער מחבל איז געוועזען דער אדעסער גראדאנאטשאלניק זעלענאי, וועלכער האָט אין 4 שעה צייט מיך פון אדעס ארויסגעשיקט. דער צוויי־טער איז דער באסאראביער גובערנאטאר, וועלכער האָט מיך דריי טעג געהאַל־טען ארעסטירט, און האָט מיך פון קישענעוו ארויסגעשיקט אין מיטען מיין ארבייט. אין אזא לאַגע בין איך ארומגעפאַהרען איבער דער גאנצער רוסיש-אידי־שער גהעטאָ — טשערטאָ אסעדליאָסט, — צעהנדליגער מאָל בין איך ארעסטירט געוואָרען, אין מינסק און אין לאָדז האָבען די זשאנדארען מיין טלית פון מיר ארונטערגעריסען, שטעהענדיג ביים ארון קודש, און אוועקגעפיהרט מיך אין טורמע גלייך מיט אלע ארעסטאנטען-פארברעכער, ביז דער שטאָדט שאוועל, וועמעס געטרייער איספראווניק האָט מיך ערלייזט פון אלע מיינע צרות און פּאָ־ליציי-פערפאָלגונגען, און דורך דעם גענעראל-גובערנאטאָר פון ווילנא האָט ער מיך איינגאנצען ארויסגעשיקט פון רוסלאַנד.

קעניגסבערג, האָט דער קאָנדוקטאָר אויסגעשריען. איך האָב זיך אויפגע־כאַפּט פון מיינע טרויעריגע חלומות, און איך האָב זיך געפיהלט ווי מען האָט פון מיר פּלוצלינג א שווערע משא ארונטערגענומען, אזוי ווי איך וואָלט פון טור־מע בעפרייט ווערען, אזוי ווי איך בין געראַטעוועט געוואָרען פון א ווילדער חיה. עס האָט זיך מיר געדאכט אזוי ווי נייע הימלען איבער מיין קאָפּ, אזוי ווי א נייע ערד אונטער מיינע פיס. מיין גאנצער וועזען איז פול געוואָרען מיט דער איבערצייגונג, אז די טיראנישע רעגיערונג וועט מיך שוין ניט גרייכען צו פער־פאָלגען, אז איך בין פּטור געוואָרען פון איהרע זאקאָנעס און פון איהרע זאקאָנ־מאכער, איך בין פריי, א פרייער מענש מיט מיין אייגענעם ווילען. איך בין ארויס פון דעם רוסישען וואָגאָן, איך האָב זיך געשטעלט אויף דעם דייטשען באָדען און איך האָב שטילערהייד געמאכט א ברכה: ברוך מתיר אסורים".

די גאנצע שטאָדט קעניגסבערג קאָכט ווי א קעסעל. אלע גאסען זיינען פול מיט מענשען, יעדער האלט א צייטונג און איז פערטיעפט אין דער נייעס פון טאָג, א גרויסע "עקסטרא" שיינט ארויס אויף דער ערשטער זייט פון דער צייטונג:

„אלעקסאנדער דער דריטער, דער רוסישער צאר, איז טויט, ער איז געשטארבען דריי אוהר. נאך האלבען טאג אין זיין פאלאץ אין ליוואדא — קרימער גובערניע״.

איהר קענט זיך פארשטעלען מיין הארץ־קלאפונג, און ניט ווילענדיג האב איך אנגעפאנגען צו זאגען דעם פערצעהנטען קאפיטעל אין ישעיה, „כי ירחם ד׳ את יעקב... ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה... אך אל שאול תורד, אל ירכתי בור . . .״

„דו האסט זיך געקלעהרט אין דיין הארץ אז איך וועל זיך ביז׳ן הימעל דער־הויבען, יעצט וועסטו זיך אין קבר דערנידערען״.

קומענדיג אין האטעל האב איך געפונען א גרויסע אידישע פערזאמלונג. אלע אויגען האבען געלויכטען, אלע געזיכטער האבען געשיינט פון דער פרעה־ליכער בשורה, אז דער צאר הצורר, וועלכער האט מערדעריליך פערפאלגט די אידען, איז פלוצלינג געשטארבען. אין איינעגע מינוטען האבען זיי זיך צוזעצט ארום די טישען און בעכערס וויין האבען זיך שנעל אויסגעליידיגט. מען האט מיך מכבד געווען מיט א כוס של ברכה, און איך האב אויסגעשריען: „לעושה נפלאות גדולות לבדו — לעז „ליוואדיא״. דער גאנצער עולם האט געענטפערט מיט א יובעל געשריי.

צווישען דעם פרעהליכען עולם זיינען געווען פיעל פון די מאסקוואער ארויס־געטריבענע און פאליטישע פארברעכער ווי איך, און מיר האבען אלע באאיוו געגלויבט, אז דער נייער צאר, ניקאלאי דער צווייטער, וועט זיין בעסער פאר אונז אידען ווי זיין טיראנישער פאטער, ווייל מען האט איהם גערעכענט פאר א ליבעראל. היינט, ליידער, ווייסען מיר אלע אונזער נארישען טעות. פון דיזער שלאנג איז ארויס א בייזערער שלאנג...

דעם ראבינער דר. באמבערגער האב איך בעזוכט, ער האט מיך זעהר פריינדליך אויפגענומען. איך האב איהם געפונען ביים זיין ארבייט, לערנענדיג א יונגע קריסטליכע מיידעל די פרינציפען פון דער אידישער אמונה. די מיידעל האט באשלאסען צו ווערען א אידין. מיט גרויס פליים האט זי שטודירט די אידי־שע תפלות און די מנהגים. קומענדיג נאר וואס פון דער פינסטערער רוסלאנד וואו א געטויפטער איד טאר זיך צו זיין רעליגיע ניט אומקעהרען, איז דאס געווען ביי מיר א פרעהליכע איבערראשונג. „געבענשט זאל זיין די פרייהייט״, האב איך זיך אויסגעדריקט מיט פרייד.

שבת האב איך געהערט דעם חזן אין שוהל, זאגענדיג מיט גרויס כונה דעם „הנותן תשועה למלכים״. און דער נאמען ווילהעלם דער צווייטער איז דערמאנט געווארען אנשטאט „אלעקסאנדער דעם דריטען״ ווי איך בין געוואהנט געווארען צו הערען אין רוסלאנד. דער שינוי השם האט אויף מיר געמאכט א שטארקען

רושם, בעטראַכטענדיג וויפיעל פערשידענע קעניגע און געוועלטיגער האָט אויף זיך דער אומגליקליכער עם מפוזר ומפורד. אין יעדען לאַנד מוז ער בעטען דעם ויפיל שונאיו לפניו. וואָס פאַר א טראַגישע קאָמעדיע שפּיעלען די אידען יעדען שבת. די רוסישע אידען בעטען א מפלה אויף די רוסישע שונאים, דאָס מיינט אויף די דייטשען, און די דייטשע אידען בעטען א מפלה אויף די רוסען, און אזוי ווייטער. אַ, ארים גלות פאָלק! פאַר דיינע אייגענע שונאים בעטסטו לאַנגע יאָהר און גרויסע קרעפטען...

קומענדיג פון שוהל אין האָטעל, האָב איך געפונען פיעל אידען זיך מתוכח זיין וועגען חבת ציון און, מערקווירדיג איז, אז די צוויי עקסטרעמען, די גרויסע פרומאַקעס מיט זייערע טאַשען-טיכלעך פערקניפּט אויף זייערע העלזער און די אבסאָלוט-פרייע פון רעליגיע שטימען מיט זייער שנאה צו ישוב ארץ ישראל. און די געציעהלטע חובבים, וועלכע האָבען זיך דאָרט געפונען, האָבען געמוזט נעביך שווייגען און זיין פון די הנעלבים ואינם עולבים.

קעניגסבערג איז די געבורטסשטאָדט פון דעם גרויסען פילאָזאָף עמנואל קאַנט און די קעניגסבערגער זיינען שטאָלץ מיט איהם.

די דייטשע אידען זיינען זעהר זעהר ווייט פון די רוסישע אידען ווי דער מערב פון מזרח. זיי פערשטעהען ניט זייער לעבען, זייערע באדערפעניש, זייערע שטרעבונגען און האָפנונגען, זייערע ליידען און פריידען. פון דער הויך קוקען זיי, די דייטשע אידען, אויף די רוסישע, אזוי ווי אויף כינעזער און יאַפּאַנעזער, און אן אקסיאָמע איז ביי זיי דאָ, אז די רוסישע אידען זיינען אומפאַרשטענדיגע. ווען זיי זאָלען זיך אביסעל פערטיעפען צו לעזען דעם געטליכען שריפט, וועל־כער איז אויסגעקריצט אין די קנייטשען אויף די שטערנס פון די רוסישע אידען, דאן וואָלטען זיי זיך איבערצייגען אין זייער טעות און זיי וואָלטען זיך בעפרייען פון זייער פאָראורטהייל. אין דעם בין איך איבערצייגט געוואָרען נאָך מיין ערשטען פאָרטראַג, וועלכען איך האָב געהאַלטען אין יונקערהאָף פאַר א גרויסער פערזאַמלונג. נאָך מיין רעדע זיינען צוגעגאַנגען צו מיר דר. באַמבערגער, פּראָפעסאָר מינקאָווסקי און נאָך זעהר פיעל געלעהרטע, זיי האָבען מיך באַ־דאַנקט ערנסט און זיי האָבען זיך אויסגעדריקט אז זיי וואָלטען קיינמאָל ניט גלויבען אז א רוסישער איד מיט זיין "זשאַרגאָן" זאָל זיי קענען האַלטען גע־שפּאַנט צוויי שטונדען צייט, וועלכע זיינען ביי זיי פערשוואונדען שנעל ווי צוואַנציג מינוטען, ארויסגערופען ביי זיי טרעהרען און אויך געלעכטער. מיין רעדע איז געווען א טעלעגראַמע וועגען טיראַנישע הערשאַפט. פאַר א סימבאָל האָב איך גענומען נבוכדנאצר מלך בבל. איך האָב געשילדערט זיין שטאַרקייט און זיין שרעקליכע מפלה און איך האָב אויפגעוויזען אז טיראַניי קען ניט אנהאַלטען לאַנג און די ענדע פון די טיראַנען איז אייביגע שאַנדע און שפּאָט.

דער דייטשער בעאמטער, וועלכער איז געווען ביי מיין לעקטשור, האט מיר געדריקט די האנט און האט מיר געזאגט:

"יא, הערר פרעדיגער, זי האבען וועגען באבילאנישען קעניג געשפראכען, אבער זי האבען דעם רוסישען צאר געמיינט. איך האב דאס גאנצע אלעגארישע רעדע גוט פערשטאנען".

מיין צווייטע רעדע האב איך געהאלטען אין דער שוהל "שארית ישראל" נאך דעם נאמען פון דעם גרויסען גאון רבי ישראל סאלאנטער, אין וועלכער ער האט געדראוועגט זיין גאנצע צייט וואס ער האט געוואהנט אין קעניגסבערג. א שרעק האט מיך אנגענומען צו זעהען אז די שוהל איז פערשלאסען די גאנצע וואך, און נאר שבת איז זי אפען פאר געצעהלטע מענשען. אפגעלאזען, פערשמוצט, עטליכע ספרים צעריסענע וואלגערען זיך אין א צובראכענעם שראנק.

איז דאס דער מאנומענט נאך דעם גרויסען אידען רבי ישראל??

מעמעל שטעהט אויף דער גרעניץ צווישען די צוויי לענדער רוסלאנד־דייטשלאנד, און עס איז שווער צו אורטהיילען אויב זי איז א רוסישע אדער א דייטשע שטאדט, ווייל איהרע אידען האלטען אין זיך אויףביידע כאראקטערען. זיי האבען ליעב די תורה און היטען דעם שולחן ערוך אזוי ווי די ליטווישע אידען, זיי זיינען אבער ווייט פון דער העברעאישער שפראך און ליטעראטור, פון אלע נאציאנאליסטישע באוועגונגען ווי די רייכע דייטשע אידען.

איך האב בעזוכט דעם מעמעלער רב רבי גבריאל פיינבערג, א ברודער פון דעם בעוואוסטען דאקטאר פיינבערג פון קאוונע. איך האב דערזעהען פאר זיך א פאטריארך מיט זיין לאנגער ווייסער בארד, מיט זיין גרויסען קאפ און הויכען שטערען, מיט שיינענדע ליכטיגע אויגען. ער איז נעביך געווען א חלוש, אבער זיינע געדאנקען זיינען געווען קלאהרע און געזונטע נים נאר אין תורה, נאר אויך אין וועלט־זאכען.

גאנץ מעמעל, אלט און יונג, מענער און פרויען, פרומע און פרייע, האבען זיך צוזאמענגעקליבען אין דעם גרויסען בית המדרש צו הערען מיין רעדע. צווישען זיי זיינען געווען דר. רילף, דער ראבינער, יעקב שפירא, דער מנהיג פון דער קהלה, און דער העברעאישער ליטעראט שיינהויז. זיי האבען אלע אויסגעדריקט זייער צופרידענהייט און זאגאר די פרומע מעמעלער אידען האבען מיר אפגעגעבען זעהר א שעהנעם קאמפלימענט, אז אזא ווארעמע, אידישע רעדע האבען זיי נים געהערט זייט רבי ישראל סאלאנטער זצ"ל. איך האב זיך ערקונדיגט פון דער גרויסער ארבייט וואס זיי טהוען פאר די אומגליקליכע פון אונזערע רוסישע אידישע ברידער, וועלכע אנטלויפען טאג־טעגליך פון דער פינסטערער רוסלאנד. בראש פון דער נאבעלער ארבייט איז געשטאנען דער גוטער דאקטאר רילף. ווי א מלאך בעשיצט ער די פערפאלגטע אימיגראנטען. טאג און נאכט

איז ער בעשעפטיגט צו העלפען זיי מיט אלע מעגליכקייטען אום זיי זאלען קאָנען ווייטער מאכען זייער רייזע נאָך אמעריקא.

דעם ערשטען מאָל אין מיין לעבען האָב איך בייגעוואוינט א אידישע לויה אין דייטשלאנד. אן אָרימע פרוי איז געשטאָרבען, אבער וואס פאר א שעהנע אָרדנונג, אנשטענדיג, צוויי שווארצע פערד האָבען געפיהרט דעם ריינעם שווארצען וואָגען. די באגלייטער זיינען נאָכגעגאנגען שטיל, רוהיג.

30טער קאפיטעל

בערלין, די דייטשע הויפטשטאָדט. — דער פּאָטער רבי עזריאל הילדעסהיימער, וועלכער זיצט על התורה ועל עבודה און ווייס נישט פון דער נאציאָנאליסטישער באוועגונג און דער זוהן דר. הירש הילדעסהיימער, וועלכער איז איבערגעגעבען דעם ציוניסטישען אידעאל. — ווי בערלין גיט אָפּ כבוד דעם קייזער׳ס אייניקעל. — א פאראד לכבוד ווילהעלם׳ס געבורטסטאָג. — די וועגעטאריער, וועלכע שאפען א מין אינטערנאציאָנאל. — יעקב טיראָדאָ׳ס אן אייניקעל אין ראָטערדאם טראָגט מיין געפּעק צו דער שיף. — אלץ וואס ער ווייסט איז שמע ישראל און שבת.

די דייטשע הויפּטשטאָדט, די שעהנע גרויסע בערלין, האָב איך דערזעהן גלייך מיט דעם אויפגאנג פון דער זון. די פריהע שטראהלען האָבען פערפלייצט מיט א ים ליכט די הויכע טורעמס מיט די דעכער פון די גראנדיעזע גרויסע פּאלאצען, וועלכע שיינען ארויס אין דער לענג און אין דער ברייט פון דער בעריהמטער קייזערליכער שטאָדט.

נאָכדעם ווי איך האָב זיך אָפּגערוהט פון דער רייזע, האָב איך מיין ערשטען וויזיט געמאכט צו די בעוואוסטע פּאָטער און זוהן, די רבנים רבי עזריאל הילדעסהיימער און דר. הירש הילדעסהיימער. דעם אלטען פרומען רב האָב איך געפונען איינגעוויקעלט אין א גרויסען טלית לערנענדיג מיט גרוים כונה א בלאט גמרא מיט זיינע תלמידים. ער האָט מיך פריינדליך אויפגענומען און נאָך דעם ווי איך האָב איהם איבערגעגעבען די גרוסען פון רבי יצחק אלחנן, דעם קאָוונער רב, און פון רבי שמואל מאָהליווער, דעם ביאלאָסטאָקער רב, האָט ער מיט מיר גערעדט וועגען דער אידישער לאגע אין רוסלאנד, אבער פון דער נאציאָנאליסטישער בעוועגונג האָט ער געהאט גאר א קליינעם בעגריף. ער האָט מיך אריינגעפיהרט אין זיין ישיבה, וואו איך האָב גוט בעטראכט זיינע תלמידים און האָב אין זיי געפונען דעם זעלבען טיפּ פון די וואָלאָזשינער און מירער ישיבה-בחורים, נאָר מיט מעהר ריינליכקייט און ווייניגער פּלפּול מיט פּשט׳לעך.

דער יונגער דר. הירש הילדעסהיימער איז שוין איראָפּעאיש, א בעוואוס־טער ליטעראט, און איבערגעבענער נאציאָנאליסט, אינטערעסירט זיך מיט חבת ציון, א לעקטשורער אין דעם פעראיין בני ישראל הצעיר, וועלכען ער האט גע־גרינדעט, און אויסער דעם נעהמט ער א גרויסען אנטהייל אין אלע אידישע כלל־זאכען.

צוזאמען מיט דעם ביבליאגראף און איבערגעבענעם נאציאָנאליסט דר. היינריך לוי, וועלכער איז געווען מיין בעגלייטער די איניגע טעג וואס איך האב פערבראכט אין בערלין, בין איך געגאנגען בעטראכטען די שעהנקייט פון דער שטאָדט. ער האט מיך געפיהרט "אונטער די לינדען", ער האט מיר געציינט דעם קייזער׳ס פּאלאץ, די וואונדערבארע מוזעאומס און די ביבליאטעקען, די אלע שעהנע היסטארישע פּלעצער מיט די פּראכטפאלע געביידען מיט די בע־ריהמטע מאנומענטען.

זיצענדיג אונטער די לינדען, האבען מיר פּלוצלינג דערהערט מוזיק שפּי־לענדיג און א רעגימענט קייזערליכע רייטער איז אָנגעקומען מיט דעם גאנצען דייטשען מיליטערישען שטאָלץ און גלאנץ. פּלוצלונג איז אנטקעגען דעם רעגי־מענט אָנגעפאָהרען א שעהנע קארעטע מיט א דאמע, וועלכע האט געהאלטען אין איהר שויס א זויג־קינד. דער גענעראל האט גלייך געגעבען א מיליטערישען צייכען, די מוזיק איז שטיל געבליבען, דער גאנצער רעגימענט האט ארויסגע־צויגען די שווערדען, וועלכע האבען א בליץ געטהאן קעגען די שטראהלען פון דער זון און א שטימע האט א שטורעם געטהאן פון דעם גאנצען רעגימענט: "האך!" "האך!"

די דאמע, וועלכע איז געזעסען אין קארעטע, איז געווען אן אם פון דעם קייזערליכען הויף און דאס קינד איז געווען אן אייניקעל פון קייזער ווילהעלם. פאר דעם איין־יאהריגען קינד האט מען אָפּגעגעבען קייזערליכע עהרע. אט דאס איז די קראפט פון אן אויטאָקראטישער רעגירונג.

דאס ערשטע מאָל אין בערלין האב איך בעזוכט א וועגעטאריאנעם רעס־טאראן, איינעם פון די גרעסטע, און וואס פאר א שעהנעם איינדרוק עס האט געמאכט אויף מיר, ווען איך האב דארט געפונען מענשען פון פערשיעדענע פעלקער און פערשיעדענע רעליגיאָנען זיצען ארום די טישען פריינדליך און ברידערליך און עסען נאטור־פּראָדוקטען פון דער מוטער־ערד: גראזען, קערנער, פרוכטען געבאקטע און געקאכטע, און פערשיעדענע אוילען, וועלכע זיינען כשר פאר אידען, קריסטען און מאכמעדאנער. אט זיצט א הינדוס פון קאלקוטא מיט זיין טורבאן אויפ׳ן קאָפּ, לעבען איהם זיצט א טערק מיט זיין רויטען פעס, געגענאיבער א איד צוזאמען מיט א קאטאליק און עסען זיך רוהיג, פערברייננגען צוזאמען ווי ברידער.

הייליגע געפיהלען האבען זיך ערוועקט אין מיר, זעהענדיג א גרויסע צאָהל

מענשען, וועלכע פערגיסען ניט קיין בלוט און עסען ניט קיין פלייש. איך האב מיך ערינערט אן אונזער היסטארישער אידישער פראגע פון ״מי יאכילנו בשר?״ איך האב זיך דערמאהנט אן די שוחטים, די קצבים, די מנקרים, אן דער שחיטה, בדיקה און מליחה, דאס פליישיגס און מילכיגס, די איסורים מיט די התירים, די אומגליקליכע ברויטלאזע גע׳אסור׳טע שוחטים, די מחלוקת אין די אלע אידישע שטעדט איבער די אלע גלות-לענדער, די טאקסעס מיט די קא־ראבקעס, די טייבען אידישע בלוט וואס זיינען פערגאסען געווארען צוליעב די אקסען בלוט און די קאלבען פלייש, און א געדאנק האט מיר א בליץ געטהאן: ווי ערהאבען און שעהן, ווי גוט, רוהיג און גליקליך וואלט געווען דאס אידישע פאלק, ווען אין איין שעהנעם פריהמארגען וואלטען אלע אידען בעשלאסען צו ווערען וועגעטאריאנער.

יא, דאס איז א פאנטאזיע, אבער דאך ווילסטו עס זאל פארווירקליכט ווערען.

ווען דו וואוינסט אין רוסלאנד און דו לעזט אין די צייטונגען וועגען דעם לעבען אין דייטשלאנד, וועגען זייער כלל-ארבייט, זייערע פערזאמלונגען, זייערע פלענער און רעזאלוציאנען, דאן דענקסטו אז זיי טהוען באמת גרויסע זאכען, אבער ווען דו קומסט אהער און בעאבאכטעסט ריכטיג דאס לעבען, דאן איבער־צייגסטו זיך, אז בלויז דעם שאטען פון די בערג האסטו געזעהן פון דער ווייטען, דארט וואו עס געפינען זיך בלויז צוויי דייטשע אידען, דארט געפינסטו דריי פערשיעדענע פערזאמלונגען, און די בערג שטורמען און געבווירען מייז...

מוזיקאלישע טענער, יובל געשרייען, געזאנגען פון דייטשע נאציאנאלע ליעדער האבען מיך היינט פריה אויפגעוועקט. איך האב דאס פענסטער גע־עפענט, א הערליך בילד האט זיך פאר מיינע אויגען בעוויזען, גאנץ בערלין פייערט, די גאנצע דייטשע נאציאן פרעהט זיך, די גאסען זיינען אנגעפילט מיט מיליטער, הונדערטע מוזיק קאפעליעס שפיעלען די דייטשע הימנע, די מאר־שירענדע זינגען די דייטשע נאציאנאלע ליעדער: ״דייטשלאנד איבער אלעס״, ״אם וואכט ביי דער רהיין״. ״האך, האך פאר דעם קייזער!״ שרייט אוים דער פעבעל, אלע געזיכטער שיינען און גלאנצען פון פרייד. איך בין ארוים אין גאס און זיך געלאזט מיט דעם שטראם, איך האב זיך דערוואוסט אז דעם טאג ווערט געפייערט דעם קייזער׳ס געבורטסטאג. דאס פאלק מארשירט לעבעדיג, הארמאניש נאך די קלאנגען פון דער מוזיק, ביז זיי זיינען צוגעקומען ביז די ״אונטער די לינדען״ צו דעם קייזער׳ס פאלאץ. דארט איז די גאנצע פראצע־סיע שטעהן געבליבען, קאנאנען האבען געשאסען צעהנדליגער מאל, אלע קיר־כען־גלעקער האבען געקלונגען, פריסטער מיט זייערע כאהרען האבען געזונגען

פלוצלונג האט זיך א פלאג־סיגנאל בעוויזען פון א ווערענדע פון דעם

פאלאץ, אלעס איז שטיל געווארען, אלעמענס אויגען האבען זיך געווענדט צו דעם פונקט פון פאלאץ, וואו דער סיגנאל האט זיך בעוויזען און מאמענטאל האבען אלע דעם קייזער דערזעהן אין זיין פולער מיליטערישער יוניפארם. ביי זיין זייט — די קייזערין מיט די אלע גרויספירסטען, און דער קרוינפרינץ אין דער לינקער זייט. ווי א שטורם האט זיך ארויסגעריסען פון דעם גרויסען מענשען־ים, ווען דער קייזער האט זיך מיט זיין בלויזען קאפ א לייכטען בויג געטהאן צו זיי. ביז 10 מינוט האט געשטורעמט דער יובעל־געשריי, נאכהער האט א טויטען־שטילקייט באהערשט דאס גאנצע עלעקטריזירטע פובליקום. דער קייזער האט אויסגעגלייכט זיין שטאלצע פיגור מיט זיין ברייטער ברוסט, אויף וועל־כער די צעהנדליגע מעדאלען, גאלדענע און בריליאנטענע, האבען געשטראהלט געגען דער שיינענדער זון. ער האט גראציעז אויפגעהויבען זיין האנד, און האט מיט א מילדער אראטארישער שטימע בעדאנקט דאס פאלק. ער האט גערעדט איינינע מינוטען, דאס פאלק איז געווען בעצויבערט און היפנאטיזירט; ביי פיעלע מענשען האבען זיך טרעהרען געשטעלט אין די אויגען. ניט ווילענ־דיג האט זיך ביי מיר א זיפץ פון טיעפען הארץ ארויסגעריסען און ישעיה הנביא׳ס ווערטער האבען זיך פון מיין מויל ארויסגערעדט: **מלך ביפיו תחזינה עיניך!**" (דעם קעניג אין זיין פראכט זעהען דיינע אויגען!").

האט זיך איינעם פון דעם דייטשען פאלק דאמאלסט געקענט פארשטעלען אויף איין סעקונדע, אז דער מעכטיגער מאנארך, דער פיעל־געעהרטער, געליעב־טער און געשעצטער ווילהעלם דער צווייטער זאל פון זיין לאנד פערטריבען ווע־רען און דייטשלאנד זאל א רעפובליק ווערען? ניט איינעם פון זיי, און מיר אויך ניט.

נאך א רייזע פון א גאנצען טאג בין איך געקומען נאך ראטערדאם, האלאנד, ווייל איך האב מיר געאיילט נאך לאנדאן האב איך זיך ניט פערזאמט און גלייך פון באנהויף בין איך געגאנגען צו דער שיף, וועלכע געהט נאך לאנדאן. דער האלענדישער טרעגער, וועלכער האט מיינע געפעק געטראגען, איז געגאנגען גלייך מיט מיר, און מיר האבען ביידע געשוויגען. פלוצלונג האט ער זיינע אויגען אנגעשטעלט אויף מיר, האט זיך מיט כונה איינגעקוקט אויף מיין געזיכט און האט אויסגערעדט די ווערטער: "יהודי", "שמע ישראל", "שבת", "יום טוב", "ארץ ישראל". דאס האט ער נעבאך אויסגעשעפט זיין גאנצען באַ־גאזש העברעאישע ווערטער, וועלכע ער האט פארמאגט.

מיט א געמישטער שפראך, האלב דייטש, האלב האלענדיש, און מיט דער הילף פון די הענד און די פינגער, האט ער מיר געגעבען צו פארשטעהן, אז זיינע עלטערען און זיינע עלטערנ׳ס עלטערען זיינען אין האלאנד געבארען געווארען, און אויסער די ווערטער "שמע ישראל", "שבת", "יום טוב" ווייס ער ניט קיין איין העברעאישעןווארט.

איך האב איהם געפרעגט זיין נאמען, האט ער מיר געענטפערט מיט שטאלץ: ראובן טיראדא.

דער היסטארישער נאמען טיראדא האט א טרייסעל געטהאן מיין נשמה. איך האב זיך גוט איינגעקוקט אין דעם געזיכט פון יעקב טיראדא׳ס אייניקעל, וועלכער וויים צומאל ניט ווער זיין עלטער־פאטער איז געווען. א ביטערער גע־פיהל האט אנגעפילט מיין הארץ.

די שיף איז אפגעגאנגען שפעט אין אווענט און איך בין נאך געשטאנען שטונדען לאנג אויף דעם דעק. איך האב זיך איינגעטיעפט מיט מיינע בליקען אין די שווארצקייט פון ים מיט דער טונקעלקייט פון דער נאכט, צוזאמען מיט דער שווארצקייט פון מיינע געדאנקען און געפיהלען.

31טער קאפיטעל

לאנדאן, די שטאדט פון הויכע בנינים און פינסטערע היימען — דער אידישער פערטעל און דער באאס אין אידישען לעבען. — געוועזענע מוסר־ניקעס זיינען דא גע־ווארען אנארכיסטען און, פארקעהרט, געוועזענע אנארכיסטען זיינען געווארען פא־נאטיקער־קנאים. — דער רב הכולל נפתלי אדלער, וועלכער פיהרט א טאפעלט לע־בען; אין ווייטשעפעל איז ער פרום און רודפ׳ט איינגעוואנדערטע און אין וועסט ענד איז ער אן ענגלישער דזשענטעלמאן. — דער פירוד צווישען די ציוניסטען.

זעהר ניט קיין גוטען איינדרוק האט געמאכט אויף מיר די גרעסטע שטאדט אין דער וועלט, לאנדאן, די הויפטשטאדט פון ענגלאנד, מיט איהרע מאסען מענשען, מיט איהרע הויכע געביידען, די פערשווארצטע פון דעם שטענדיגען פייכטען און שווארצען וועטער, מיט די טונקעלע וואלקענס, וועלכע הענגען אין דער לופט און פארשטעלען די שיין כמעט דאס גאנצע יאהר. אין מיטען טאג געהען די פערדע, וועלכע שלעפען די וועגענער, מיט קליינע פאנארען אויף די קעפ. קומענדיג גלייך פון דער ליכטיגער, ווייסער בערלין, דוכט זיך דיר, אז דו ביזט אנגעקומען גאר אין אן אנדער וועלט, ערגעץ אונטער די הרי חושך. די גרויסע בנינים ווארפען אויף דיר ארויף א מיסטישע שרעק, דער גערויש פון דער ריעזיגער זיעבען־מיליאניגער שטאדט פארטויבט דיינע אויערען, צומישט דעם מארך, דיינע געפיהלען ווערען טעמפ, די געדאנקען פוסט און דו ווערסט ווי א מאשין, וועלכע בעוועגט זיך פון איין ארט צום צווייטען דורך א בעהאלטענער קראפט....

אבער ווען דיין אויג געוואוינט זיך צו צו דעם פינסטערען נעבעל און דיין אויער — צו דעם שרעקליכען גערויש, און דו בעטראכסט די הויכע, שלאנקע

ענגלענדער מיט זייערע בלויע אויגען און די גלאטע געזיכטער, וואו דו בעמערקסט זייערע אויפפיהרונגען, זייערע מאנעערן, דאן פיהלסטו אז דאס איז א גרויס פאלק, א פרייע נאציאן פון א העכערער ראסע, ביי וועמען פאליטישע פרייהייט און די פערזענליכע רעכט זיינען א טייל פון דער נשמה...

גאר א בעזונדער וועלט אז און פאר זיך איז די איסט־טייל, די לאנדאנער טייל שטאדט, וועלכע איז בעזעצט כמעט דורכאוים מיט אידען, ווען דו געהסט אריין אין דעם טייל שטאדט, דאכט זיך דיר אז דו ביזט אין ווילנע אדער אין מינסק און אפשר גאר אין בערדיטשעוו. אויף יעדען טריט און שריט שלאגסטו זיך אן ביי די קליינע קרעמלעך, ביי זייערע טיהרען שטעהען די קרע־מער פערוואקסענע מיט ניט קיין בעפוצטע בערד פון דעם טיפ פון די ״זיידענע יונגע לייט״, אדער קרעמערקעס, לעבעדיגע ווייבלאך, שווארץ־קעפיגע, מיט ליכטיגע אידישע שווארצע אויגען פון דעם טיפ פון די ווילנער קרעמערקעס. אויף דעם מארק שטעהען די הענדלערקעס, טארגאווקעס, און פערקויפען פרוכט, בייגעל, קיכלעך אלע סארטען; פון די קעלערס שטעקען ארויס קעפ און יאר־מולקעס באפוצט מיט פאות. דארטען ארבייטען אידען אויף נעה־מאשינען, פרעסען בגדים און פאררוכטען אלטע שיך, און אזוי לעבען זיך די אידישע קינ־דער, שפיזען זיך איינער פון צוויטען אין צער און אין נחת....

אין אן אבשייליכער ארמוטה לעבען די קריסטליכע איינוואוינער אין דער געגענד. זיי זיינען כמעט אלע שכורים, אנשטאט דער רוסישער וואדקא זויפען זיי דעם שעדליכען אבסענט. זיי טרינקען אלע און אלעס, אלט און יונג, מענער און פרויען, און די שכרות פערדארבט זיי עקאנאמיש און מאראליש און מאכט א תל פון זיי. שרעקליך איז דאס בילד צו זעהן שבת צו נאכט—ערב זונטאג— ווי מענער און פרויען מיט זייערע קליינע קינדער אויף די הענט, שטעהען אין לאנגע פאר די שענק־הייזער און ווארטען ביז זיי בעקומען זייער טייל שנאפס אדער ביער. די פרויען זיינען מזכה די קליינינקע מיט דעם ביטערען, גיפטיגען טראפען און אזוי פארדארבען זיי דעם יונגען דור אויף זייער גאנצען לעבען. א גרויסע טייל פון זיי זיינען אזוי פארארימט פון דער שכרות, אז זיי האבען קיין קלייד אויף זיך ניט, קיין שיך אויף די פיס, און קיין וואוינונג ניט, זיי וואלגערען זיך פשוט אין די גאסען נאקעט און הונגעריג, צוואווייקט פון דעם שרעקליכען פייכטען לאנדאנער וועטער, און ווערען געיאגט פון דער פאליציי אהן רחמנות.

מיינע רעדען האב איך געהאלטען, ווי געוועהנליך, אין דעם מזרח־טייל פון שטאדט, אין דעם טייל אין וועלכען עס וואוינען אונזערע רוסישע, פוילישע, ליטווישע אידען, צו וועלכע איך האב וואס צו רעדען, און וועלכע פארשטעהען וואס איך רעד.

א שרעקליכע איבערקעהרעניש האָב איך געפונען צווישען מיינע לאַנדסלייט — עליונים למטה ותחתונים למעלה — די אויבערשטע זיינען פון אונטען און די אונטערשטע פון אויבען, ווי אין מאטעריעלען צושטאנד אזוי אין גייסטיגען. די געוועזענע היימישע רייכע זיינען אָרים געוואָרען און די היימישע קבצנים זיינען דאָ עשירים געוואָרען. אויך די היימישע פרומע רעליגיעזע זיינען דאָ מופקרים געווארען, איינגאנצען זיך אויסגעטהאָן פון דעם גלויבען, און מאנכע פון זיי זיינען אנארכיסטען געווארען, און די געוועזענע היימישע פריידענקער זיינען דאָ אין לאָנדאָן "בעלי תשובה" געווארען, פשוט׳ע קנאים, פינסטערע פאנאטיקער אזוי ווייט, אז די אמת׳ע פרומע אָרטאָדאָקסען האָבען צרות פון זיי. ווי דער תלמוד זאגט: "במקום שבעלי תשובה עומדים שם אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד", "דארט וואו די בעלי תשובה שטעהען, קאָנען די אמת׳ע צדיקים נים שטעהן", ווייל זיי זיינען ווילד פאנאטיש און קראנק.

היינט פריה איז א קאָמיטע צו מיר געקומען פון לאָנדאָנער אנארכיסטישען קלוב. זיי האבען מיך איינגעלאָדען אויף א דעבאטע וועגען רעליגיאָן, און ווי ערשטוינט בין איך געוואָרען, ווען איך האָב דערקענט אין זיי צוויי ישיבה־בחורים, וועלכע האָבען געלערנט אין איינער פון די ליטווישע ישיבות. זיי האָ־בען געגעסען "טעג", געפראוועט "משמורים" יעדען דאנערשטאג ביינאכט, זיי־נען געווען "מוסר׳ניקעס", און קומענדיג אין לאָנדאָן האבען זיי אראָפגעוואָרפען פון זיך אינגאנצען דעם עול און דורכמאכענדיג פריהער די מיסיאָנערסקע שו־לען, זיינען זיי אוועק נאכהער צו די אנארכיסטען און יעצט ארבייטען זיי פלייסיג צו פארשפרייטען קראָפּאטקין׳ס טהעאָריען צווישען די וויטשעפּעלער אי־דען אין דעם איסט־ענד. מיט פלאמען פייער ברענען זיי דעם אידישען פאָלק צוזאמען מיט זיין תורה און אמונה, זיי רעדען מיט אזא שנאה, ווי פאָלקאמענע אנטיסעמיטען.

איך האָב זיך מיט זיי אָפּגערעכענט ווי איך האב געקענט און איידער זיי זיינען ארויס פון מיין צימער איז א צווייטע קאָמיטע ערשיענען פון דער חברה "שומרי שבת" און "מחזיקי הדת". זיי האבען מיך איינגעלאָדען צו רעדען אין זייער חברה צו פארשטארקען זייער הייליגע ארבייט און צו פּראָפּאגאנדירען זייער טהעטיגקייט און, ווי צומישט בין איך געוואָרען, ווען איך האב דערקענט אין דעם פיהרער זייערען דעם בעוואוסטען אנארכיסט פון דער שטאָדט נ., וועלכער האָט אין זיין שטאָדט אין רוסלאנד אראָפּגעפיהרט מאסען יונגעלייט פון אידישקייט, און האט זיי פאר אנארכיסטען געמאכט, און די רוסישע רעגיערונג האט איהם פארפאָלגט. ער האט זיך געראטעוועט פון די זשאנדארמסקע הענד און איז נאך לאָנדאָן אנטלאָפען, און דאָ איז ער א בעל תשובה געווארען, אן עקסטרעם פאנאטיקער, און פארביטערט יעצט זיין ווייב׳ס לעבען דערפאר וואס זי טראָגט איהרע אייגענע האָר. די אומגליקליכע פרוי האט פיעל פון איהר

תכשיט געליטען דערפאר וואס זי האט ליכט געבענשט יעדען פרייטאג פאר־נאכט און ניט איינמאל האט ער ארויסגעווארפען די לייכטער אין גאס מיט די ליכט צוזאמען.

זעהענדיג די צוויי קאנטראסטען ווי פון מוסר׳ניקעס זיינען אנארכיסטען געווארען און אן אנארכיסט איז אין א ״מחזיק הדת״ פארוואנדעלט געווארען, האב איך געטראכט: ״א, ווי גרויס דיין קראפט איז, דו גרויסע לאנדאן, דו ביזט ריכטיג ווי די ״פרה אדומה״ איז אמאל געווען, דו ביזט מטמא טהורים און מטהר טמאים!״

מיט גרויס דרך ארץ האב איך בעזוכט דעם לאנדאנער רב הכולל, דעם ״גרויסען אדלער״, וועלכער בעשיצט מיט זיינע פליגלען די אלע אידישע גע־מיינדען וואס וואוינען אין די ענגלישע קאלאניען איבער דעם גאנצען ערד־קוגעל. אונטער זיין השגחה זיינען די אלע רבנים, רעווערענדס, שוחטים און חזנים, און אהן זיין הסכמה ווערט קיין כלל־זאך ניט געטהאן.

דער נאמען רבי נפתלי אדלער איז בעוואוסט און בעריהמט איבער דער גאנצער אידישער וועלט, נאך אלס א טראהן־פאלגער פון זיין בעריהמטען פא־טער רבי נתן אדלער, דער מחבר פון ״נתינה לגר״, האבען איהם די רבנים גאונים געהאלטען פאר א מין ״ראש הגולה״. זיי רעכענען זיך מיט זיין מיינונג, און ריהמען זיינע מעשים און זיינע מנהגים.

און איך, וועלכער האב זוכה געווען אין מיין לעבען נאך פון קינדהייט אן, און בעזונדערס אין מיין גרויסער רייזע, צו בעקענען זיך מיט די גרעסטע גאונים אין רוסלאנד און אין פוילען, האב גערעכענט אז איך וועל באמת געפינען אין דעם לאנדאנער רב הכולל דעם גדול פון אלע גדולים און דעם חכם פון אלע חכמים. ווי גרויס איז געווען מיין ערשטוינונג דערנאך, אז איך האב מיט איהם געהאט א געשפרעך איבער פערשיידענע אידישע ענינים און איך האב אין איהם געפונען ניט מעהר און ניט וועניגער ווי דעם טיפ פון א רוסישען קאזיאנעם ראבינער, ניט פון די גאר גרויסע, נאר פון די געוועהנליכע. אבער א דיפלאמאט איז ער געווען א גרויסער, ער האט גוט פערשטאנען דאס לעבען און האט גע־וואוסט ווי צו האנדלען און ארומצוגעהן מיט פערשיעדענע מענשען. א שטרענגע ארטאדאקסישע ראל האט ער געשפיעלט ווען ער פלעגט שטעהן אויף דער בימה אין שוהל; א פאלקאמענער ענגלישער דזשענטעלמאן און אריסטאקראט איז ער געווען אין דער געזעלשאפט פון די געבארענע ענגלענדער.

אין זיין ״בית־דין־הויז״ אין דער איסט־ענד אויף דעם ווייטשעפעל, האט ער געשפיעלט די ראל פון א גרויסען קנאי, ער האט גע׳רודפ׳ט די פריידענקער ווי איינער פון די חסידישע גוטע אידען אין גאליציען און אין פוילען, אבער ווי פאלירט איז געווען אט דער ״כהן גדול״ ווען ער האט זיך געפונען אין דער

ענגלישער אריסטאקראטישער געזעלשאפט אין דער וועסט־ענד. שטרענג האט ער געפיהרט זיין רבנות, מיט יראת הכבוד זיינען געשטאנען פאר איהם אלע זיינע אונטער־געארדנטע.

דאס איז עטוואס פון דעם כאראקטער פון רבי נפתלי אדלער, דעם לאנדא־נער רב הכולל. בעזונדערס האט ער זיך אויסגעצייכענט מיט זיין ווייניג ליעבע און רעספעקט צו די רוסישע אידען בכלל און צו זייערע גאונים בפרט. אין דער צייט ווען די מאנטשעסטער קהלה האט איינגעלאדען דעם בעוואוסטען גאון רבי יצחק יעקב ריינעס פון לידא, דער הויפט גרינדער און פיהרער פון דעם "מזרחי".

ער האט דאמאלסט מיט זיינע דיפלאמאטישע גאנגען באוויזען זיין בע־ציהונג צו די אריבערגעקומענע אידען מיט זייערע גרויסע גאונים, זיין אנטי־פאטיע איז געווען גוואלדיג און זיין פערפאלגונג אהן א גרענעץ. איך האב דאמאלסט געזאגט א ווארט, וועלכער איז צוגענומען געווארען פון די אלע אידען אין ענגלאנד, אז רבי נפתלי אדלער הכהן, דער רב הכולל, האט מקבל געווען בירושה פון זיין גרויסען פאטער, רבי נתן אדלער "שנאה לגר" אנשטאט "נתינה לגר".

אונזערע העבראעישע פובליציסטען גיסען אויס ימים טינט וועגען דעם "חנוך הבנים", וועלכער האט קיין ארדנונג ניט אין רוסלאנד און ניט אין פוילען. ווען די דאזיגע שרייבער וואלטען בעזוכט לאנדאן, דאן וואלטען זיי זיך איבערצייגט, אז אין לאנדאן איז דער חנוך נאך פיעל מעהר פארדארבען. עס איז שרעקליך ווען איך האב בעטראכט אז די אידען, וועלכע האבען זיך אנגלא־זירט, האס הייסט אז זיי וואוינען דא פון לאנג, האבען דאס אידענטום כמעט אינגאנצען פארגעסען, עס איז זיי מעהר ניט געבליבען ווי דער זכר פון עסען יעדען פרייטאג־צו־נאכט געפילטע פיש און "יגדל" זינגען נאך דעם דאוונען. זייערע קינדער ווערען ערצויגען אין דער אלגעמיינער ענגלישער שול און די אבלים זייערע לעזען דעם "קדיש" מיט געדרוקטע ענגלישע בוכשטאבען. און די גרינע אידען? די ערשט אריבערגעקומענע זיינען שוין צופיעל טריי צו דער טראדיציע און זיי לאזען ניט פאלען איין האר פון דער איישישאקער קולטור, און זייערע קינדער לערנען עברי, מעביר סדרה זיין ביי די אלטע מיטגעבראכטע פארצייטיגע מלמדים, וועלכע האבען אליין קיין בעגריף ניט פון דער העברע־אישער שפראך און דער אידישער געשיכטע. ווער רעדט פון ענגליש? דאס רוב פון די ערציהער זעלבסט קענען קיין אדרעס ניט אנשרייבען.

פון די לאנדאנער ציוניסטען האב איך אויך קיין פיעל נחת ניט געהאט. זיי זיינען צוטיילט אויף פערשיעדענע קלייזלאך און יעדע קלייזער בויט זיך א בימה פאר זיך, ווארפען שמוץ איינער אויף דעם צווייטען. פיעלע פון זיי הא־

בען מיד בעזוכט און אלע האבען טענות און תביעות איינער אויף דעם אנ־דערען. די וועסט־ענדער האבען טענות אויף די איסט־ענדער, און דער נאציאָ־נאלער רעיון ליידעט פון דעם זעהר פיעל. דער גאנצער וויטשעפעלער אידישער קיבוץ איז א צוזאמענגעלאָפענער. די רוסישע אידען בעזונדער, די פוילישע בע־זונדער, די ליטווישע פארזיך, די וואָהלינער פאר זיך און די דייטשען זיינען פאלקאמען אָפגעזונדערט פון זיי אלעמען. די נעמען פון זייערע שוהלען זיינען נאך די לענדער נאך פון וואנען זיי שטאמען: די "ליטווישע שוהל", די וואָה־לינער שוהל", די "פוילישע שוהל, די "אונגארישע שוהל", די "דייטשע שוהל". איך האב ביי זיי אלעמען געפרעגט: זאגט מיר מיינע טייערע, ברידער אידען, וואו איז אייער "אידישע שוהל" ? !......

אבענד־צייט האב איך איינמאל שפאצירט איבער דער שעהנער, וואונדער־בארער בריק איבער דער טעמזע. דער הימעל איז געווען לויטער־בלאָה, באשאָ־טען מיט מיליאָנען ליכטיגע שטערען. און די הונדערטע עלעקטרישע ליכט פון די פענסטער פון דער גראנדיעזער פארלאמענט־געביידע, וועלכע שטעהט הארט ביי דעם ברעג פון דעם גרויסען טייך, און אלעס צוזאמען, שפיגעלט זיך אָפּ אין די רוהיגע וועלען פון דער ברייטער טעמזע. דאס בילד האט מיד ווירקליך בעצויבערט; איך האָב זיך אָפּגעשטעלט אויפ׳ן בריק און איך האב בעטראכט די גרויסע קעניגליכע פאלאצען און וואוינונגען פון די אלטע ענגלישע לאָרדען און די וואונדערבארע היסטארישע מאָנומענטען. איך בין פשוט פאר׳כשופ׳ט געווארען פון דער ערהאבענער, הערליכער בילד אין דער גרעסטער רעזידענץ־שטאָדט פון דער וועלט.

אָבער ווען דו מאכסט א פאראלעל פון די לאנדאנער שווארצע, גראָהע גע־ביידען צו די בערלינער ווייסע שיינענדע בנינים, דאן מוזטו קומען צו דער מסקנא, אז וואס בעלאנגט צו קונסט שטעהען די דייטשען פיעל העכער איבער די ענגלענדער.

32טער קאפיטעל

הערמאן לאנדאו, דער רייכער לאָנדאָנער איד, וועלכער איז געווען נאָהענט צו די פויליש-רוסישע אידען. — אָבער אויך ער האָט ניט געקענט איבערשטארקען זיין שנאה צו די אימיגראנטען פאר זייער ניהיליזם און אנארכיזם. — די גרויסע מעכטיגע לאָנדאָן איז געקריוודעט פון דער נאטור. — פינסטערע הימלען, גרויע נאסע טעג געוועלטיגען איבער דער וועלט-שטאָדט. — די וועסט-ענד מיט איהרע רייכע פאלאצען, וואו די לאָרדען וואוינען אין גרעסטען לוקסוס, און די שמוציגע איסט-ענד, וואו די "יוקעלס" ווערען אויפגעפרעסען פון די שווערע פלאָגען — שכרות און אויסגעלאסענקייט.

צווישען אונזערע אידישע לאָנדאָנער "גדולים", וועלכע זיינען געווען נאָהענט אין זייער גייסט צו אונזערע "גרינע" אריבערגעקומענע רוסישע און פוילישע אידען, האָט זיך אויסגעצייכענט דער בעריהמטער כלל טהוער און רייכער איד הערמאן לאנדאו. ער אליין שטאמט פון פוילען און ער האָט זיך שטארק אינטערעסירט אינ'ם לעבען פון די פוילישע אידען. ער האָט זיי אימער מקרב געווען ווי אן עלטערער ברודער. ער האָט מיך בעזוכט אין מיין וואוינונג און האָט פערבראכט מיט מיר שטונדען-לאנג וועגען פערשיעדענע אידישע פראגען און בעזונדערס איבער דער נאציאָנאלער אידעע פון חבת ציון, פון וועלכער ער איז געווען איינער פון איהרע פאָרשטעהער אין לאָנדאָן.

מערקווירדיג, אז אויך ער, דער גוטער לאנדאו, האָט אויסגעגאָסען זיין ביטער הארץ אויף די רוסישע אידישע יונגע לייט גלייך מיט די אלע אנדערע לאָנדאָנער ענגלישע אידען. אז זיי — די רוסישע אריבערגעקומענע — פארשמוצען דעם אידישען נאָמען אין ענגלאנד און אין אלע אייראָפּעאישע לענדער, מיט זייערע געפעהרליכע אידעען פון דעם רוסישען ניהיליזם און אנארכיזם. זיי זיינען מחלל מיט זייערע ווילדע אויפפיהרונגען דעם ריינעם אידישען נאָמען און אונזער גאנצע הייליגטום, פאר וועלכען מיר האָבען געליטען און געקעמפט צוויי טויזענד יאָהר אין אונזערע אלע גלות-לענדער. זיי קומען אלס פרעמדע אין דער פרייער ענגלאנד און בענוצען זיך מיט איהר פרייהייט, הויבען אויף דעם רויטען פלעג און פראָפּאגאנדירען קראָפּאָטקינ'ס טהעאָריען, ווארפען ארונטער פון זיך די הייליגע אידישע טראדיציע און פערדארבען זאָגאר דאָס פאמיליען-לעבען מיט זייער פרייער ליעבע און צולאָזענעם לעבען אזוי ווייט, אז די ענגלישע רעגיערונג קוקט אויף זיי ווי אויף געזעצלאָזע מענשען און צושטערער פון לאנד.

איך האָב מיך רוהיג געהאלטען און אויסגעהערט אלע זיינע טענות, וועלכע

ער האט ארויסגעבראכט מיט פלאם־פייער. דערנאך האב איך איהם ערנסט געענטפערט:

"יא, מיין גוטער לאנדאו, און אלע אייערע קאלעגען, די יעניגע, וועלכע דער שיקזאל — ניט מיט אייער שולד — האט געבראכט אייערע עלטערען, אדער אייערע עלטערענס עלטערען, אין דער געבענשטער פרייער לאנד ענגלאנד, און זיי האבען אייך געגעבען א נארמאלע פרייע ערציהונג וואס האט אייך ענט־וויקעלט צו זיין רוהיגע, גמזעצליעבענדע בירגער. איהר גליקליכע, קוקט אויף אייערע אומגליקליכע רוסישע ברידער פון אויבען ארונטער מיט א שרעקליכען פאראורטייל, ווען איהר זאלט אבער זיך אביסעל פארטיעפען אין דער פראגע מיט א רייגעם געוויסען, דאן וואלט איהר זיך איבערצייגט, אז די שולד ליגט ניט אין די אידען פון רוסלאנד, נאר אין רוסלאנד זעלבסט. רוסלאנד, דאס שקלאפען־לאנד, וועלכע איז ווי א גרויסע אומגעלומפערטע טורמע פאר איהרע אונטערדריקטע הונדערט און זעכציג מיליאן אונטערטאנען־ארעסטאנטען, וועלכע זעהען קיינמאל ניט אין זייער טרויערדיגען לעבען איין שטראהל פון מענשליכע פרייהייט; דורות, דורות, איינציגע יאהרהונדערטער אז זיי טראגען אויף זיך דעם יאך פון צאריזם בלינדערהייט, אין דער פינסטער,—וואס קאנט איהר, פרייע בירגער, פערלאנגען פון די אומגליקליכע שקלאפען, ווען זיי כאפען זיך פלוצלונג ארויס פון זייער פינסטערער תפיסה אויף דער ליכטיגער, פרייער וועלט?"

"נעהמט אן ארעסטאנט, אן אונגליקליכען, וועלכער איז געווען פארשפארט צעהנדליגע יאהרען אין א פינסטערער טורמע און האט קיין זונענשיין ניט גע־זעהן, און בעפרייט איהם פלוצלונג אויף דער ליכטיגער וועלט. ער וועט גלייך פון דעם פלוצלונגען ליכט בלינד אדער ווילד ווערען. אט איז די סבה פון דעם רוסישען־אידישען אנארכיזם. זיי זיינען פלוצלונגע בעפרייטע ארעסטאנטען! ניט מיט האס קוקט אויף די אומגליקליכע יונגע לייט, נאר מיט מיטלייד און בארמהערציגקייט!"

"אבער, ליידער, איהר אונזערע גרויסע ברידער פון די אלע פרייע מערב־לענדער, איהר פערשטעהט ניט, אדער איהר ווילט ניט פערשטעהן זייער שיק־זאל. וואס האט איהר, ציוויליזירטע פרייע ענגלענדער, צו טהאן מיט די ווילדע רוסישע שקלאפען? וואס פאר א שייכות איז צווישען דער וועסט מיט דער נארד? איהר זייט דאך ניט פון איין פאלק, נאר פון איין רעליגיאן!"

מיינע ארגומענטען האבען פיעל געווירקט אויף דעם גוטען לאנדא און ער האט זיך פריינדליך צושיידט מיט מיר.

קומט אהער נאך לאנדאו, אונזערע ליטעראטען, פאעטען און פאלקס־רעד־נער, וועלכע האלטען אין איין געבען תהלות ותשבחות און זאגען דעם גאנצען

"הלל" צו אונזערע גרויסע ברידער אין די מערב־לענדער און בעזונדערס צו די גרויסע ענגלישע אידען, — קומט אהער און שטודירט די באציהונגען צווישען די ענגלישע אידען מיט די אריבערגעקומענע, בעטראכט דעם ענגלישען אידישען פאפסט — דעם "רעווערענד כהן־גדול", — וועלכער איז געקליידעט אין א קאַ־טוילישען מאנטעל — וואלטען זיי כאטש פארשטאנען די העברעאישע שפראך ווי די גרויסע ענגלישע בישאפס — קומט אהער, וועט איהר זיך איבערצייגען, אז איהר לעבט אין טעות, איהר וועט זעהן אז דא זיינען ניטאַ קיין גרויסע ברי־דער, קיין גרויסע געלעהרטע אידען, קיין ווארימע אידישע פאטריאטען; נאר בלויז שטאלצע אסימילאטארען, אנגעבלאזענע ווי ענדיקעס, וועלכע קוקען פון דער הויך מיט גרויס פעראכטונג אויף אונזערע פערוואָגעלטע ברידער ווי אויף האלבע בארבארען. איהר וועט דאַ ניט געפינען קיין אמת'ע יודענטהום, בלויז קאטאליציזם אהן א צלם...

אונזערע שונאים אין רוסלאנד בעשולדיגען אונז אין דעם וואס מיר האל־טען נאך אַן דעם תלמוד'ישען געזעץ פון "חזקה", בעזונדערס גיסט אויף אונז שוועבעל און פעך דער בעוואוסטער קלעצקער משומד בראפמאן, אין זיין בוך "דער אידישער קהל". ווען די בלינדע הינד וואלטען קומען אהער נאך לאנדאן, וואלטען זיי זעהן, אז דאס גאנצע ענגלישע פאלק האלט זיך פעסט ביים געזעץ פון "חזקה", ניט וויסענדיג פון תלמוד. אלע לאנדאנער איינוואוינער, שכנים, וועלכע וואוינען אין גערונגענע וואוינונגען, האבען די "חזקה" אויף זייערע דירות און די איינענטהימער פון די הייזער האבען ניט דאס רעכט צו פערדינגען זיי צו אנדערע, איידער זיי נעהמען ניט די ערלויבניש פון די אלטע שכנים און, ווען איינער פארלאזט זיין וואוינונג, נעהמט ער פון דעם נייעם שכן די בעשטימטע "שליסעל־געלד" און דאן גיט ער איהם דאס רעכט זיך אריינצו־קלייבען אין דער וואוינונג.

דו, גרויסע, מעכטיגע, רייכע לאנדאן, האסט דאס רעכט צו שטאלצירען מיט דיין וועלט־מסחר, מיט דיין רייכטהום; מיט דיינע אָרדנונגען, מיט דיין פאלקאמענער פרייהייט, מיט דיינע גרויסע באנקען, מיט דיינע צייטונגען און דיין גרויסער ליטעראטור, מיט דיינע גאסען, גערטנער, פארקען און מוזעאומס; אָבער די זון, די לבנה און די שטערען און דאס וועטער זיינען אלע ניט טריי צו דיר; זיי זיינען זעהר קארג צו דיר מיט זייערע טייערע מתנות אין פערגלייך צו דער גאנצער וועלט.

איך זיץ פארמאכט אונטער פארשלאסענע טיר און פענסטער, אום עס זאל ניט אריינדרינגען אין הויז דער פוילער, נאסער און פארדארבענער וועטער פון דרויסען. א שווערער, שווארצער וואלקען פארדעקט דעם הימעל, א פייכ־טע לופט פילט אַן די גאנצע שטאדט; די טויזענדער פאנארען האבען קיין כח ניט צו פארטרייבען עטוואס פון די גערדיכטע פינסטערניש, וועלכע הילט איין

די דונקעלע גאסען מיט די שווארצע גרויזאמע געביידען צוזאמען. דיינע אויגען בעגעגענען ניט קיין אנדער קאליר — בלויז שווארץ, און שווארץ אהן א סוף. אט אזוי פארדעקט די נאטור מיט א שווארצען שלייער די ליכטיגע ענגלאנד!...

איך זיץ איינגעקארטשעט פון דער פוילער קעלט געגען דעם ענגלישען ׳פייער־פלייס״, וועלכער ווארימט ניט מעהר ווי דאס געזיכט מיט די הענט, אבער די פיס מיט דעם גאנצען קערפער ציטערען און ברעכען פון קעלט. איך זיץ און טראכט וועגען די עקסטרעמע קאנטראסטען, וועלכע איך זעה אין לאנדאן — אין איין זייט איהרע רייכע לארדען, איהרע שטאאטסלייט, די באריהמטע דיפלאמאטען, מיט זייער געדולד, חכמה און פלייסיגקייט, וואס שטייגען איבער די אלע אייראפעאישע לענדער; פון דער אנדער זייט—דער לאנדאנער המון, דער פעבעל. וועלכער ליגט פארפוילט אין ארמוטה און שמוץ, אהן מוטה און ענערגיע, פער׳שכור׳ט און ערנידריגט טיעפער פון אלע נידעריגע קלאסען אין גאנץ אייראפא.

די צוויי טהיילען פון דער גרויסער שטאדט לאנדאן, דער וועסט־ענד און דער איסט־ענד, זיי פערקערפערען די עקסטרעמע קאנטראסטען — דעם הויכען לארד און דעם נידערגעפאלענעם ״יוקעל״.

אין דער וועסט־ענד קאן זיך דיין אויג ניט אנזעטיגען מיט דער פראכט, גלאנץ און שעהנקייט, וועלכע זיינען אויסגעגאסען מיט דער פולער מאס איבער די גאסען, גראנדיעזע פארקען, גערטנער און הייזער, וואו עס וואוינען די מיליאנערען און די ביליאנערען, און לעבען אויף דער איינקונפט פון זייערע גוטבעזיצונגען, וועלכע בעלאנגען צו זיי פון דור־דורות און ווערען בעארבייט דורך די ארימע שקלאפען־הענט, און פון די גרויסע פערמעגענס, וועלכע ליגען אין דער ״באנק אוו ענגלאנד״.

געה אריבער אין דער איסט־ענד, נאר איניגע צעהנדליגע מינוטען גאנג, און גאט מיינער, וואס פאר א שרעקליך, עלענד בילד דיינע אויגען דערזעהען. דער דלות צושפרייט זיך מיט זיין פולער שרעקליכער מאכט איבער די פינסטערע שמאלע געסלאך, איבער די קליינע קברים־הייזלעך, איבער די פנים׳ער פון די עלענדע, נאקעטע, בארוויסע צוויי־פיסיגע ברואים אין מענשען־געשטאלט. די איינוואוינער פון די לעבעדיגע קברים־הייזער זיינען נאך די גליקליכע אין די אויגען פון זייערע מיליאנען שוועסטער, ברידער און קינדער, וועלכע זיינען אינגאנצען היימלאז. ווי הינט וואלגערען זיי זיך איבער דער נידעריגער טייל פון שטאדט אין די שמאלע געסלאך פון וויטשעפעל, אזוי ווי שאטענס שלעפען זיי זיך אום גאנצע נעכט, ביז זיי בלייבען מיעד און אהן כח, ליגען ארום די טרינק־הייזער אין שמוץ. די פאליציי קומט און פארנעהמט זיי אין די שטאדטישע ארים־הייזער, וועלכע זיינען גרייט נאר פאר א טייל פון זיי. די שכרות

איז אזוי פערשפרייט, אז זאגאר דער שעהנער געשלעכט, די מוטערס פון דעם צוקונפטיגען דור, טרינקען אויך דעם נאציאנאלען ענגלישען געטראנק מיט דעם נאמען ״וויסקי״, ״ברענדי״ אדער מיט דעם אמת׳ן נאמען ״דושין״. זיי זויפען זיך אן ביז זיי פאלען אנידער אויף די טראטוארען. די געפאלענע פרויען האבען שוין פערלארען די מענשליכע צורה און דער לעצטער פונק פון זעלבסטבאוואוסטזיין איז שוין לאנג אויסגעלאשען געווארען אין זיי.

טעגליך אין פריהמארגען באגעגענט מען זיי אין די הונדערטער, ווי זיי ווערען געפיהרט פון דער פאליציי אין די שטאדט ווענען, און זיי זיינען שוין געוואוינט געווארען צו באליידיגונגען, צו זידלעריי, צו קלעפ, מיראץ דעם ענגלישען געזעץ וועגען דער ״פרויען עהרע״, וועלכער איז זעהר שטארק פאפולער אין גרויס־בריטאניען; אבער דער געזעץ איז בלויז פאר דעם העכערען קלאס פרויען, פאר די זאטע, אפגעגעסענע, און ווער איז מחויב אכטונג צו געבען אויף די ארימע טייוואלים, וועלכע פערמעגען ניט מעהר ווי זייערע קערפערס און זייערע צוריסענע נשמות?!...

33טער קאפיטעל

דער בריטישער מוזעאום, וואו דורות לעבען אויף פאר דיינע אויגען. — ווען איך בין געשטאנען פאר די פיגורען פון טיטוס הרשע און די אנדערע רוימישע העלדען, האב איך זיך פארגעשטעלט זייער אונטערגאנג, ווי זיי זיינען אינגאנצען אפגעווישט געווארען פונים אנגעזיכט פון דער ערד, און די אידען, וועמען זיי האבען בעזיעגט, לעבען. — מיסיאנערען האלטען אפ א מיטינג אויף דער איסט-ענד און טיילען אויס פרעזענטען צו ארימע אידישע קינדער. — מיין רעדע אין א שוהל ווירקט אז די עלטערען זאלען ארויסווארפען די פרעזענטען. — די ספרדישע שוהל, וואו מען דאווענט מיט די אור-אלטע ניגונים און קיינער פארשטעהט ניט קיין העברעאיש.

זיין אין לאנדאן און ניט בעזוכען דעם בריטישען מוזעאום, דעם גרעסטען אין דער וועלט, איז נאך ערגער ווי צו זיין אין רוים און ניט זעהן דעם וואטי־קאן. האב איך מיר גענומען א גאנצען טאג און געווידמעט איהם אויף בלויז דורכצוגעהן דעם מוזעאום און בעטראכטען איהם אויבערפלעכליך. איך בין נשתומם געווארען, געפינענדיג זיך אין דעם איינעם טאג אין פערשיעדענע וועלטען, אין פערשיעדענע קולטורען און ציוויליזאציאנען. די גאנצע מענש־ליכע געשיכטע מיט איהרע עפאכען זיינען דורכגעגאנגען ווי א פאנאראמע פאר מיינע אויגען.

אט שטעהסטו אין מצרים מיט פינף טויזענד יאהר צוריק און דו זעהסט זייערע פרימיטיווע בילדער, זייערע קעניגע, זייערע פריסטער און געטער, אויס־געהאקטע פון שווארצען שטיין, אויף וועלכען עס איז נאך קיין סימן פון חן און שעהנקייט ניטא. דו געהסט אריין אין דעם צווייטען זאל, געפינסטו זיך אין אשור, אין בבל, אין פרס. דו זעהסט דיינע בעקאנטע גרויסע, שרעקליכע, גרוזאמע מערדער נאך פון דיין קינדהייט אין די חדר־יאהרען — סנחריב, נבוכדנצר, נבוזרדאן מיט זייערע מורא׳דיגע מיליטער, און ניט ווילענדיג דער־מאהנסטו זיך אן די חורבנות מיט די הריגות, וועלכע די חברה האבען אנגע־מאכט אמאל אין דיין פאלק. גאר א נייע בעציבערענדע וועלט דערזעהסטו ווען דו געהסט אריין אין דער גריכישער אפטיילונג. דא ערשיינט פאר דיינע אויגען די אמת׳ע קונסט מיט איהר פראכט און גלאנץ, דו זעהסט זייערע מעכטיגע געטער, די שעהנע געטינס, אלעס אויסגעהאקט אין העלע, ווייסע מירמעלשטיי־נער מיט דעם ריכטיגען מענשליכען לייב־קאליר. נאך זיי דערזעהסטו די רוי־מישע עפאכע, צעזאר מיט די אלע אימפעראטארען ביז טיטוס, דעם ״רוימישען צדיק און דער יהודה׳שער רשע״, שטעהען אלע מיט שטאלץ פאר דיר מיט די קרוינען פון נצחון אויף זייערע קעפ.

ניט ווילענדיג שטעלט זיך פאר דיר די פראגע: ״וואו זיינען זיי, אט די אלע העלדען? ווער זיינען זייערע פאמיליעס, וועלכע שטאמען פון זיי? קיין זכר איז ניט געבליבען פון זיי, מעהר ניט ווי די אלטע, קאלטע שטיינערנע בילדער, וועלכע פארצייטיגע קינסטלער האבען געמאכט און געלאזען פאר אן אנדענקונג...

אבער גאר אנדערש איז מיט אונזער אור־אלטען אידישען פאלק, דעם באַ־זיעגטען; מיר ברויכען ניט אין מוזעאום קיין שטיינערנע מצבות און ביל־דער, מיר זיינען אליין דא, מיר לעבען און שאפען לעבען, און נאך וואס ברוי־כען מיר די שטומע בילדער, טויטע, אהן א פונק לעבען?

יאהרען, יאהרען דארף מען פארברייגגען אין דעם ברישישען מוזעאום, אז מען זאל קאנען האבען א בעגריעף פון אלעס וואס געפינט זיך אין איהם. א באזונדערען איינדרוק מאכען די מומיעס, די עגיפטישע, די איינגעבאלזאמירטע פון טויזענדע יאהרען. אט זעהסטו דער שעהנער קלעאפאטרא׳ס קערפער, מיט וועלכען זי האט געפאנגען די הערצער פון די רוימישע העלדען און קאפיטלאך היסטאריע געשאפען. יעצט ליגט זי גלייך מיט אלע פארצייטיגע מומיעס אויסגעשטעלט פאר דער גאנצער וועלט באזוכער אין דעם וועלט־מוזעאום.

לכבוד חנוכה האבען די חובבי ציון געמאכט א גרויסען מאסענפערזאמלונג אין איינעם פון די לאנדאנער גרויסע זאלען. הערמאן לאנדאו איז געווען דער פארזיצענדער און דריי רעדנער האבען גערעדט: דער רב הכולל, רבי נפתלי

אדלער; דער בעוואוסטער קאמענעצער מגיד, רבי חיים זונדל מכבי, און איך. אדלער׳ס רעדע האב איך דאן גארניט פארשטאנען, ווייל איך האב נאך דאמאלסט קיין ענגליש ניט פארשטאנען, אבער פון דער גלייכגילטיגקייט פון דער מאסע האב איך געפיהלט, אז זיינע רייד האבען קיין ווירקונג ניט געמאכט אויף זיי. אבער דעם קאמענעצער׳ס רייד האבען אויפגעשטורעמט די הערצער פון דעם גאנצען עולם. ער איז געווען ווירקליך א שטארקער הארציגער רעדנער; ער האט באזעסען א וואונדערבארען טאלאנט מיט גרויסע ידיעות אין דער אידי־שער אלטער און נייער ליטעראטור. ווען ער איז געקומען נאך לאנדאן מיט איינינע יאהר צוריק, האט ער אויפגעשטורעמט דעם גאנצען ענגלישען יודענ־טום מיט זיין וואונדערבארען טאלאנט און מיט זיין ברענענדער אידישער הארץ און הייליגע געפיהלען צו ציון און אלעם וואס הייליג איז. אבער ליידער, ליי־דער, איז דער לעצטער צייט האט ער פארלארען זיין חן ביי די חובבים, זיי בע־קלאגען זיך שטארק אויף איהם, אז ער האט זיך איינגאנצען איבערגעגעבען צו שמואל מאנטאגו, וועלכער איז דער פרעזידענט פון דער פעדעריישאן פון די שוהלען אין איסט־ענד. מיט איין ווארט, דער גרויסער און בעליעבטער אידי־שער פאלקס־אראטאר האט געמוזט אויפגעבען זיין אידעאל, פאר וועלכען ער האט הייליג געארבייט זיין גאנץ לעבען אין רוסלאנד, צוליעב זיין ארימען שטי־קעל ברויט וואס ער האט בעקומען פון מאנטאגו, דעם אויסגעשפראכענעם געג־נער פון דער אידישער נאציאנאלער אידעע בכלל און חבת ציון בפרט.

מיין הארץ האט מיר פשוט פערקלעמט ווען איך האב בעזוכט מיין גרויסען קאלעגע מכבי אין זיין קליינער ארימער וואוינונג אין ראטשילד׳ס וואוינונגען, וועלכע דער לארד האט ספעציעל אויסגעבויט פאר די בכבוד׳יגע ארימע לייט. ווען איך האב בעטראכט זיין ארימען טרויעריגען לעבען, האב איך צו זיך געזאגט: אט דאס איז דער שיקזאל פון אונזערע גרויסע טאלאנטען!

איך האב געלעזען א בעריכט פון די מיסיאנערען אין לאנדאן, אז זיי איז געלונגען צו מאכען אן אוועגט פאר די לאנדאנער אידישער קינדער, איבער זעקס הונדערט אין צאהל, און נאך דער פייערליכער אונטערהאלטונג האבען זיי פרע־זענטירט די קליינווארג מיט קליידער, שיך און קאנפעקטען. נאכהער האבען די קינדער געזונגען קריסטליכע ליעדער, לויב־געזאנגען צו מרים׳ן מיט איהר בן־יחיד, און אז מיט דעם געראטענעם אווענט איז זיי, די מיסיאנערען, געלונגען צו בעצויבערען די הערצער פון די אידישע מוטערס, וועלכע האבען אליין גע־בראכט די קינדערלאך צו דער אונטערהאלטונג.

דער בעריכט האט א ברען געטהאן מיין מארך, אזוי ווי א ברענענדיגער שפיז, און מיט מיין גאנצען פייער בין איך ארויפגעגאנגען אויף דער בימה אין איינער פון די גרעסטע שוהלען. איך האב אויסגעגאסען מיין הארץ פאר א גרוי־סען עולם. מיט א דונערענדער שטימע האב איך אויסגעשריען:

איהר, מיינע לאנדאנער ברידער, וועט מוזען ברענגען "עגלות ערופות" גאר אהן א צאהל אויף די גייסטיגע חללים, וועלכע די מיסיאנערען פראדוצירען אין אייערע אומשולדיגע קינדער, אבער איהר וועט ניט קענען זאגען: "ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו", "אונזערע הענד האבען ניט פארגאסען די בלוט, און אונזערע אויגען האבען דאס ניט געזעהן", ווייל איהר מיט אייערע אייגענע הענט, אידישע מוטערס, האבען געפיהרט אייערע קינדער צו דער גייסטיגער שחיטה צו מקריב זיין זייערע יונגע אומשולדיגע נשמה׳לעך צו דעם סטאליאר׳ס זוהן ווי אייערע אור־עלטערען האבען מקריב געווען זייערע קליינע קינדערלאך צו דעם פארצייטיגען אפגאט מולך."

מיט טרעהרען אין מיינע אויגען האב איך זיך ביי זיי געבעטען און אפערירט:

"וואפענט זיך אז, מיינע שוועסטער און ברידער, צו דער גייסטיגער מלחמה אום צו בעשיצען אייערע קליינינקע, אומשולדיגע קינדערלאך, זיי זאלען ניט אריינפאלען אין דער נעץ וואס די מיסיאנערען פארשפרייטען פאר זיי. רופט אספות, קלייבט א פאנד, עפענט קינדערגארטענס פאר אייערע קליינווארג, נעהמט אריין די ארימע קינדער אומזיסט, לערנט זיי, ענטוויקעלט זיי, ערקלערט זיי רוהיג וואס עס מיינט אידענטום, בלאזט אריין אין זייערע יונגע הערצלאך ליעבע, איבערגעבענהייט צו זייער גאט, רעליגיאן און זייער הייליגער שפראך. ציהט זיי צו מיט ליעבע צו אייך, הויבט זיי אויף פון זייער דלות, בעקליידט זיי, באשיצט זיי און טהיילט זיי שפיעלצייג און קאנפעקטען, און דאן וועלען זיי צו די מיסיאנערען ניט געהן."

"דאס איז אונזער געוועהר, מיט וועלכען מיר קעמפען געגען אונזערע שונאים שוין צוויי טויזענד יאהר."

אויף מארגען האב איך געלעזען אין די אידיש־ענגלישע צייטונגען, אז מיין אפיעל האט זעהר פיעל געווירקט און פיעלע עלטערען זיינען אוועק פון שוהל יעדערער צו זיין הויז און זיי האבען פארניכטעט די פרעזענטען, וועלכע די קינדער האבען בעקומען פון די מיסיאנערען און זיי האבען הייליג געשווארען נים צו ערלויבען זייערע קליינווארג צו געהן צו די מיסיאנערסקע אווענדען.

דעם "קריסטאל פאלאץ" האב איך בעזוכט; דאס איז א וואונדערבארע געביידע פון קריסטאל און שטאל, איין און איינציגער פאלאץ אויף דער גאנצער וועלט. ער שטעהט אינמיטען פון א גרויסען הערליכען פארק און ענטהאלט אין זיך דעם לאנדאנער שאצבארען אנטיקוואריום. איך האב געפונען דארט טויזענדער, טויזענדער באזוכער פון פערשיעדענע נאציאנען און פערשיעדענע לענדער. אלע זיינען געווען ענטציקט פון דער שעהנקייט פון דעם פאלאץ זעלבסט און פון די קאסטבארע אוצרות, וועלכע געפינען זיך אין איהם.

אויך די נייעסטע ערפינדונגען פון דער לעצטער צייט און בעזונדערס די גרויסע וועב־מאשין, וועלכע איז קאָמפּליצירט, צוזאַמענגעשטעלט פון הונדערטער טייי־לען, אויף וועלכע טעכניקער, גרויסע מאשיניסטען, זיינען שטונדען־לאַנג גע־שטאַנען און שטודירט צו האָבען אַ בעגריף פון איהר אַרבייט. פאַר זעקס ענגלישע פענעס וועבט זי אויס אין דיין געגענוואַרט אויף אַ שטיקעל זיידענס אַ פּראַכטפאָלע ריכטיגע בילד פון דער קעניגין וויקטאָריאַ, אָדער פון די גרויסע ענגלישע שטאַאַטסלייט ווי ביקאָנספילד אָדער גלאַדסטאָון. די בילד ווערט בעאַרבייט פון פערשיעדענע קאָלירטע פעדים, וועלכע לייכטען ווי זונען־שטראַה־לען.

די ענגלענדער זיינען שטאָלץ אויף דעם קריסטאַל־פּאַלאַץ, און זיי פּרעגען שטענדיג דעם פרעמדען אויב ער האָט איהם שוין געזעהן.

עס איז מיר געווען זעהר אנגענעהם צו בעזוכען פרייטאָג אָווענד די ספרדי־שע שוהל ביי זייער גאָטעס־דיענסט. די שוהל איז זעהר אַן אַלטע, און איהר אַלטקייט גיט איהר צו פיעל קדושה. אין דער שוהל ווערט ניט גענוצט קיין גאָז אָדער עלעקטריק, נאָר פּשוט׳ע גרויסע וואַקסענע ליכט אין גרויסע, אַלטע קופּערנע לייכטער, און דאָס פאַרגרעסערט דיין פאַנטאַזיע און טראָגט דיך אַוועק יאָהרהונדערטע צוריק צו דער אַלטערטהום. און באמת, ווען איך האָב זיך צוגעהערט צום ספרדישען דאַווגען, צו זייער הברה מיט די אַלטע, אור־אַלטע מאַנאַטאָנע אַריענטאַלישע נגונים, האָט זיך מיר פאַרגעשטעלט אַז איך געפין זיך יעצט אין איינער פון די אַלטע שפּאַנישע שוהלען אין קאָרדאָווע אָדער אין גראַנאַדאַ.

נאָכ׳ן דאַווענען בין איך צוגעגאַנגען בעגריסען דעם פּרנס און דעם חזן. איך האָב גערעדט צו זיי העברעאיש, אָבער לײדער, זיי האָבען מיך ניט פאַרשטאַנען. זיי האָבען געקוקט אויף מיר פאַרוואונדערט ווי איך וואָלט רעדען צו זיי אין אַ פרעמדער שפּראַך.

אָט דאָס זיינען די אייניקלאַך פון רבי יהודה הלוי און רבי שלמה בן גבירול !...

34טער קאפיטעל

די קליינע שטעדטלאך זיינען, להיפוך צו די קליינע שטעדטלאך אין רוסלאנד, גרעסערע אסימילירענדע פאקטארען אין אידישען לעבען. — ליעדז, וואו דאס אידישע לעבען איז דעגענערירט געווארען, וואו אידען האבען פארלארען זייער צניעות, זיינען געווארען אויסגעלאסען און פארגעסען דעם בעגריעף פון טהרת המשפחה. — די אידישע אימיגראנטען ווערען דארט גיך פארצערט פון דעם אומגעזונטען וועטער און דעם שווערען לעבען. — אויסגעבויגענע, אויסגעלאשענע געהען זיי ארום אויף די גאסען פון ליעדז און זוכען א געלעגענהייט צו פאהרען צוריק אהיים. — די בארבארישע ווילדקייט פון די ענגלישע יונגען, וועלכע באווארפען ארימע אידישע פעדלערס מיט שטיינער און בלאטע.

גאר א בעזונדערען איינדרוק מאכען די פראווינציעלע שטעדט און שטעדטלאך אין ענגלאנד, איבערהויפט אויף די, וועלכע קומען פון רוסלאנד. דארט, אין רוסלאנד, אין דעם גרויסען אידישען צענטער, האט דאס קליינע שטעדטעל א גרעסערע קראפט פון דער גרויסער שטאדט צו איינהיטען און צו בעשיצען דאס אידישע לעבען פון אסימילאציאן, עס זאל ניט פארלירען זיין פארם און זאל ניט אויסגעליידיגט ווערען פון זיין אינהאלט. דאס קליינע שטעדטעל אין רוסלאנד דיענט ווי א פאנצער פאר דעם אידענטום געגען דעם מעכטיגען אסימילאציאנס־שטורם, וועלכער בלאזט שטארק פון דער גרויסער שטאדט און רייסט ארויס מיט דיווארצלען אלע בוימער און פלאנצונגען, וואס שטאמען פון דער אלטער פארגאנגענהייט. דאס קליינע שטעדטעל היט איין אלע מנהגים, מסורות, טראדיציאנען, וועלכע דער לעבענס־שטראם האט שוין לאנג אבגעוואשען און האט זיי ארא[פ]געשווויינקט אין תהום אריין.

ווען דו רייסט זיך ארויס אין רוסלאנד פון דער גרויסער שטאדט, דו אנטלויפסט פון דעם גרויסען "שמעלץ־קעסעל" און דו קומסט אריין אין דעם קליינעם שטעדטעל, פיהלסטו א שטילע בארוהיגונג אין דיין נשמה אזוי ווי דיין מוטער'ס ווייכע, צארטע ווארימע האנט וואלט דיך גלעטען און בארוהיגען. דאס קליינשטעדטעלדיגע רוהיגע לעבען, וואס ענטהאלט אין זיך דעם עבר, די איינפאכקייט, די נאאיוויטעט, דעם בעזונדערען אידישען חן מיט דער צניעות, גיסען ארויף אויף דיר א הארציגע רוהיגקייט און פערשטארקען אין דיר דעם גלויבען אין דעם אידישען קיום און פאר דיינע אויגען שפינט זיך דער היסטארישער פאדים, וועלכער ציהט זיך פון דער אלטער פארגאנגענהייט צו דער ווייטער צוקונפט.

ניט אזוי איז אבער אין די מערב־איירא[פ]עאישע שטעדטלאך, אין וועלכע דאס אידענטום האט נאך קיין ווארצלען ניט געשלאגען טיעף אין דעם באדען.

דארט איז דאָס בילד פונקט פאַרקעהרט. אין די גרויסע שטעדט, אין וועלכע עס געפינען זיך אידען אין א גרויסער צאָהל, האָט נאָך דאָס אידענטום א וועלכע עס איז אייגענע פאָרם און ווערט ניט פארשמאָלצען מיט דעם גוי'אישען כלל. אָבער אין די קליינע פראָווינציעלע שטעדטלאָך ווערט די אידישע קליינע סביבה גאַנץ גיך צושמאָלצען אין דעם כלל און ווערט פארבלאָז ביז ניט צו דערקענען.

אין ליעדז האָב איך געפונען ניט נאָר א בלייכען אידישען לעבען, נאָר אויך זעהר אַן אָרימען, ערנידעריגטען לעבען. ליעדז איז א נאָדעל־שטאָדט, כמעט אלע זיינען דאָרט שניידער. די רייכערע, פון אמאָל אריבערגעקומענע, האַלטען שניידער־פאַבריקען. און די טויזענדער גרינע, ערשט אָנגעקומענע פון גאַליציען און פוילען זיינען די נאָדעל־ארבייטער, ארבייטען נעבאָך שווער און ביטער פאַר זייער שטיקעל אָרימען ברויט. אונטער זיי געפינט איהר יונגע לייט לומדים, משכילים, מוסמכים, טאַלאַנטען, דענקער און פּאָעטען. זיי זיצען איינגעבויגענע דעם גאַנצען טאָג ביי די נעה־מאַשינען און פערקויפען זייערע יונגע לעבענס פאַר זייער אָרימער, ביטערער עקזיסטענץ. פיעלע פון זיי, וועל־כע בעקומען די געפעהרליכע קראַנקהייטען, ווי טובערקולאָזיס, בלוט־ארמוט און הארצפעהלער, ליידען ביז דער טויט לייזט זיי אויס פון זייערע אונערטרעגליכע יסורים.

די סטאַטיסטיק זאָגט, אַז פון דריי הונדערט און פינף און זעכציג טעג אין יאָהר שיינט די זון בלויז אייניגע און זעכציג טעג איבער דעם בריטאַנישען אינזעל און דאָס גאַנצע יאָהר וויקעט ער זיך אין רעגען און נאַסע שנעען. די לופט איז שרעקליך פייכט, דער הימעל איז אימער א בלייענער און די איינ־וואוינער ליידען פון פערשיעדענע רומאַטיזנע קראַנקהייטען. בעזונדערס ליי־דען די אריבערגעקומענע פון פרעמדע לענדער, אָדער ווי די ענגלישע רופען זיי אַן מיט דעם נאָמען "די גרינע". און ווי שרעקליך איז זייער אויסזעהן! די געזיכטער זייערע זיינען געל און גרין, די אויגען פערלאָשענע, זייערע קערפּערס דאַר, טרוקען ווי סקעלעטען, זיי געהען איינגעבויגענע, ווי די עלטער וואָלט זיי פערכאַפּט אין זייער בלוט־יוגענד.

דער רוסישער קאָנסול האָט מיר געזאָגט, אַז זעהר פיעל פון די רוסישע איינגעוואַנדערטע אידען קומען צו איהם מיט בקשות אַז ער זאָל זיי אָפּשיקען צוריק נאָך רוסלאַנד און זיי זיינען גרייט צו געהן צו מיליטער־דיענסט, ווייל זיי זעהען ניט פאַר זיך קיינע האָפנונגען צו מאַכען זייער לעבען אין דעם לאַנד.

אין ליעדז האָב איך זיך בעקאַנט מיט דעם פּראָפעסאָר יוסף צבי שטראַוס פון בראַדפאָרד, ענגלאַנד. ער איז דאָרט א רעפאָרם־ראַבינער און א לעהרער פון סעמיטישע שפּראַכען אין בראַדפאָרדער אוניווערזיטעט. דער פּראָפעסאָר איז צופעליג געוועזן פון מיינע צוהערער אין ליעדז, ווען איך האָב גערעדט הע־

בּרעאיש פאר דעם חובבי ציון קלוב. ער איז נשתומם געוואָרען הערענדיג ער האט זיך קיינמאל ניט פאָרגעשטעלט אז עס איז דאָ א מעגליכקייט צו רעדען אין העברעאיש ווי אין א לעבעדיגער שפּראך, און ווען איך האָב איהם געזאגט אז אין רוסלאנד איז דאס איינע פון די געוועהנליכע זאכען און אז דאָרט ווערען זעהר פיעל געשעפטען געפיהרט אין העברעאיש, זאָגאר די קארעספאָנדענץ איז א העברעאישע, האט ער אנגעשטעלט זיינע אויגען מיט וואונדער, ווי איך וואָלט איהם דערצעהלען מעשה׳לאך פון יענער וועלט!...

אט אזוי איז די געשיכטע מיט אונזערע פּראָפעסאָרען: זיי פערטיפען זיך אין אונזער אלטע פארגאנגענהייט און ווייסען גארניט פון אונזער געגענווארט און לייקענען אין אונזער צוקונפט.

א גוט ווארט האָב איך געהערט פון דעם פּראָפעסאָר אין דעם נאָמען פון דעם גרויסען צונץ, אז דאס ווארט "נעבּאך", וועלכען מיר נוצען אין אידיש, שטאמט פון אידישע דריי ווערטער "ניט ביי אייך", אזוי ווי מען זאָגט אין העברעאיש "לא עליכם".

די אלטע הייליגע אידישע צניעות געהט דאָ אונטער. עס ווערט טאָגטעגליך אפּגעטהאן אזעלכע מעשים תעתועים אין דעם פאמיליען־לעבען און עס געפינט זיך ניט צומאל איינער וואס זאל פּראָטעסטירען געגען דעם. היינט האט מען מיט מוזיק אריינגעפיהרט א יונגע פּאָר אונטער דער חופה אין דער גרויסער שוהל אין ליעדז. דער רעוורענד־פּרעדיגער האט געהאלטען א רעדע פאר דעם חתן און דער כלה וועגען טהרת המשפחה ביי אידען. דער חזן האט געזונגען, פארשיעדענע פריינד און מחותנים האָבען פיעל געלויבט די כלה פאר איהר צניעות, אין דער צייט וואס די כלה האט שוין מיט איניגע יאָהר פריהער א קינד געבאָרען ביי איהרע עלטערען אין הויז, און זיי האָבען זיך ניט געשעהמט צו ברייגנען דאס קינד אין שוהל צו זיין מוטער׳ס חתונה...

עס איז ווירקליך שמערצליך און לעבערליך פאר אונזערע רוסישע ארטאָדאָקסישע אידען צו זעהן, אז דער רב פון דער גרויסער שוהל איז נאך א בחור, פופציג יאָהר איז ער אלט, ער איז דער מסדר קדושין און רעדט איבער דער הייליגקייט פון פערהייראַטען לעבען ווי איינער פון די קאטוילישע פּריסטער. דאס איז ווירקליך קאטאָליציזם, נור אהן א צלם...

ווען מיר האָבען געלעזען, זיצענדיג נאך אין רוסלאנד, דעם בעריהמטען ספענסער׳ס בוך איבער ערציהונג, דאן האט אונזער פאנטאזיע אונז פאָרגעשטעלט אז ענגלאנד, דאס געבורטס־לאנד פון דעם גרויסען ערציהער, איז א גן־עדן, און די ענגלענדער זיינען מלאכים, וועלכע לעבען אזוי ליעבליך און פריינדליך צו די פרעמדע נאך דער טעאָריע פון זייער גרויסען ספענסער. אָבער ווי ווייט עס איז די טעאָריע פון דער פּראַקטיקע האָב איך זיך איבערצייגט זייענדיג

דא און זעהענדיג די טיראנישע בעהאנדלונג פון די יונגע ענגלענדער צו די פרעמ־דע אריבערגעקומענע, ארימע אידישע פעדלערס ווערען מיט שטיינער און שמוץ פארווארפען אין די גאסען פון ווילדע קינדער און קיינער שטערט זיי נים.

אט דאס איז די פראכט פון נייצעהנטען יאהרהונדערט אין דער גרויסער ציוויליזירטער לאנד ענגלאנד!...

זעהענדיג אט די בארבארישע ווילדקייט, מוזען מיר קומען צו אונזער אל־טער בעשטעטיגונג, אז נים פון דארווין און ספענסער וועט קומען די ריכטיגע ישועה צו דער מענשהייט, נאר פון אונזערע אלטע פראפעטען מיכה און ישעיה, וועלכע האבען נביאות געזאגט נאך אין דער צייט ווען די אור־עלטערען פון די אנגלא־זאקסען זיינען געגאנגען נאקעט און בארוועס אין די ווילדע וועלדער און זיי האבען נאך מענשען־פלייש געפרעסען.

"נאך אן אומגליק האט געטראפען צו דער שיף "וויקטאריא", וועלכע געהט פון רוסלאנד נאך ענגלאנד" — האט געזאגט איינער א שניידער צו זיין חבר, שפאצירענדיג אין ליערז, און איך בין נאכגעגאנגען נאך זיי.

"וואס איז געשעהן?" — פרעגט איהם דער צווייטער.

"די שיף האט געבראכט צו מיר מיין ווייב מיט מיינע קינדער" — ענט־פערט איהם דער וויצלינג.

וויפיעל אכזריות און נידעריגקייט איז דא אין דעם דאזיגען אומגעלומ־פערטען וויץ.

ענגלאנד איז זעהר שטאלץ מיט אלעס וואס זי פארמאגט, און בעזונדערס אויף איהר ענגלישער שפראך. נים לייכט קאן מען געפינען אן ענגלענדער וואס זאל רעדען א פרעמדע שפראך אויסער זיינע. און זעהר ריכטיג האט בא־מערקט דער בעריהמטער פראנצויזישער שרייבער זשול־ווערן: "בריטאניא איז די גאנצע וועלט און די ענגלישע שפראך איז די וועלט־שפראך. וויקטאריא איז די וועלט־קעניגין, און די אלע פערשיעדענע לענדער זיינען איהרע פראווינצען און די קעניגע זיינען איהרע קאמיסיאנערען".

נים נאר די ענגלענדער דענקען אזוי, נאר אויך איהרע אידען מיט זייער רב־הכולל, "טשיעף ראביי".

35טער קאפיטעל

מאנטשעסטער, וואו די 20 טויזענד אידען זיינען צוטיילט צווישען זיך אויף קליינע גרופקעלעך נאָך די לאנדסמאנשאפטען. — איך נעהם אָפּ א טרויעריגען גרוס פון אמעריקא. — מאנטשעסטער איז פינסטער און ליווערפול, א שעה פון דאָרטען, איז ליכטיג און שעהן. — עס פעהלען אין ענגלאנד די שעהנע אידישע טיפּען פונ'ם היימישען קליינעם שטעדטעל. — מיסיאָנערען ווילען מיך אונטערקויפען און איך פארטרייב דעם שליח זייערען.

מאנטשעסטער איז די צווייטע שטאָדט צו לאנדאָן. מיט איהרע גרויסע פאבריקען און מיט איהר האנדעל צייכענט זי זיך אויס ווי איינע פון די גרעסטע שטעדט אין דער וועלט. א מיליאָן איינוואהנער פערמאָגט זי. צווישען זיי צוואנ־ציג טויזענד אידען, דאָס רוב פון זיי הענדלער, אויך ארבייטער, די מעהרסטע שניידער און א קליינער צאָהל פּראָצענט־נעהמער, וועלכע ברייגנען א גרויסען האס אויף דעם כלל.

אין מאנטשעסטער פעהלט אויך ניט די אלגעמיינע אידישע קראנקהייט — פּירוד הלבבות. די אידישע געמיינדע צוטיילט זיך אויף פיער פערשיעדענע פּארטייען, וועלכע לעבען ניט זעהר הארמאָניש צווישען זיך.

גרויס פערגעניגען האָב איך געהאט צו פערברייגען אין מאנטשעסטער מיט מיין טהייערען פריינד, דעם העברעאישען פּאָעט מר. יוסף מזל. זעהר פיעל איבערזעצונגען האט ער אין העברעאיש געמאכט פון דער ענגלישער ליטעראטור, צווישען זיי אויך: "שמשון הגבור" פון מילטאָן און "יהודה המכבי" פון לאנג־פעלאָ. ער איז געוועזן א ליעבענסווירדיגער מענש, און זיין הויז איז געווען אימער אָפען פאר די אלע רוסישע תלמידי חכמים, וועמען דער גורל האט געבראכט נאָך ענגלאנד.

די העברעאישע ליטעראטור איז כמעט טויט אויף דעם בריטאנישען אינזעל. עס איז דאָרט שווער צו געפינען א אידען, וועלכער זאָל פערשטעהען העברעאיש. זאָגאר רבנים, פּריידיגער, חזנים מיט זייערע "פּרנסים" — אזוי ווערען גערופען די פּרעזידענטען פון די קהלות, — פערשטעהען בלויז צו לייענען אין סידור מיט נקודות, אוז א טהייל פון זיי באגנוגענען זיך מיט דער ענגלישער איבערזעצונג. אין זייערע סדורים איז געדרוקט דער קדיש מיט ענגלישע בוכשטאבען. און מערקווירדיג פרום, זעהר פרום זיינען אָט די עמי־הארצים, זיי בויען רייכע שוהלען, שרייבען ספרי תורות, קהל'ען זיך און קריגען זיך ארום איבער יעדען קליינעם אמט, מיט פיעל אייפער — דאָס איז דער כאראקטער פון דער ענגלישער אידישקייט.

צופעליג האב איך זיך געטראפען מיט איינעם א געלעהרטען אידען, וועלכער האט יאהרען־לאנג געלעבט אין אמעריקא. איך האב פאר איהם פארגעשטעלט די עם הארצות פון דער ענגלישער אידישקייט, ער האט זיך שטארק צולאכט, אבער מיט הארצווייטאג, און האט איראניש מיר געענטפערט:

"יא, ווי איך זעה זייט איהר דאך נאך גאר א יונגערמאן מיט זעהר ווייניג פראקטיק אין לעבען. איהר ווערט נתפעל און שטארק איבערראשט פון דער ענגלישער אידישקייט, ווי נידריג זי איז, אבער ארדנונג איז דאך דא. אמת, דער גייסט פון אידענטהום פעהלט, די נשמה איז קראנק, מען מוז איהר קורירען, אבער דער קערפער איהרער איז דאך א געזונטער. וואס וואלט איהר זאגען ווען איהר וואלט קומען אין קאלומבוס׳עס לאנד, אין די גרויסע אידישע געמיינדעס פון אמעריקא? קומט, זייט אזוי גוט, נאך נויארק, שיקאגא, באסטאן און פילא־דעלפיא, און נאך פיעל גרויסע שטעדט דארט, וואו יעדער שטאדט האט מעהר אידען ווי דער גאנצער בריטאנישער אינזעל, דארט וועט איהר ערשט זעהן דעם אמת׳ען גייסטיגען אידישען חורבן, דארט וועט איהר געפינען די ווילדע אומגע־לומפערטע עם הארצות און אומארדנונג. עס איז ניטא קיין אויטאריטעט, ווי דא אין ענגלאנד, אין דער פערזאן פון דעם רב הכולל, וועמעס ווארט ווערט געהערט. עס איז דארט ניטא קיין בעשטימטע געמיינדע, דארט זיינען דא קליינע במה׳לעך אין דער צאהל פון די רוסישע, פוילישע, גאליציאנער, אונגארישע, רומענישע קליינע שטעדטלעך, וועלכע געפינען זיך אין די אלע לענדער. במה׳עס און במה׳לעך, יעדע במה׳לע איז אן איינגעטריקענטע, אהן שום גייסט אין לעבען, אהן שום פארם און געשטאלט. זייערע בלומרשט׳דיגע שוהלען רופען זיי מיט די נעמען פון זייערע קליינע שטעטעלעך, וועלכע זיינען שוין לאנג אויף דער וועלט ניטא, ווי צום ביישפיעל: פאקראיער שוהל, באלטערמאנצער, מארימפאלער, קאלעלישקער, באלבירישקער, טאראשטשער, בוטשאטשער און נאך און נאך אזעלכע ניט באקאנטע אלטע נעמען, שטעטלעך, אפגעלעבטע, פארגעסענע, זאגאר די רוסישע געאגראפיע ווייס ניט פון זייער עקזיסטענץ, און אונזערע גלות־ברידער, די אריבערגעקומענע נאך אמעריקא האלטען טהייער זייער גערעבניש און האלטען זיך שטארק מיט זייערע היימישע געוואהנהייטען פון אומארדנונג און פארמלא־זיגקייט. וואלטען זיי איינהאלטען אין זיך דעם אמת׳ן טראדיציאנעלען אידישען גייסט, דעם ווייסען פון דער תורה מיט די נביאים, דעם טיעפען און שארפען לערנען פון תלמוד, דעם גייסט פון די וואלאזינער, מירער און טעלזער ישיבות, דאן וואלטען מיר זיי פערציייהעט אויף זייער נארישקייט אויך, אבער לייִדער, די גוטעס, דעם תוך, דעם גייסט פון אידענטהום האבען זיי ארויסגעווארפען, נאך די קליפה, די גלות שאלאכטס, דעם פוילישען איינגעבויגענעם קארק, דעם פריצישען "מה יפית" זינגען, דאס האבען זיי איינגעבאלזימירט, איינגעמארי־נירט און אוועקגעטראגען מיט זיך נאך דער פרייער ליכטיגער אמעריקא.

„קיינע שבתים, קיינע ימים טובים, די שוהלען זייערע זיינען די גאנצע וואך פערשלאסען, בלויז אין זייערע טיעפע קעלערען קלייבען זיך אויף די אבלים קדיש־זאגער, די יאהר־צייט־האבער און מאכען דארט מנינים. און דארט ווערען די תפלות פאר׳ן עמוד און די קדישים פערהאנדעלט פאר די אמעריקאנער דאלארס. גליקליך זיינען די טויטע, וועלכע האבען אין אמעריקא קינדער וואס זיינען לעבעדיגע „מעמבערס״־מיטגליעדער — אין די טויטע שוהלען. אבער אומגליקליך זיינען נעביך די יעניגע מתים, וועלכע האבען קינדער לעבעדיגע מתים, ארימע וואס קאנען ניט באצאהלען די שמשים דעם פרייז, יענע נעבאך קאנען אזוי אפליגען יאהרען לאנג אהן א קדיש און אהן א „מלא״.

אט אזא טרויערדיגען גרוס האב איך באקומען אין מאנטשעסטער פון דעם רוסישען־אמעריקאנער אידען. נאר איין טרייסט איז געווען דאס, וואס איך האב גערעכענט אז אפשר איז דער מאן איינער פון די פעסימיסטען און נאר מיט זיין קראנקער פאנטאזיע האט ער דאס אלעס געזעהען אין אמעריקא. ניין, איך וועל זיין גרוס ניט אננעהמען ביז איך וועל אליין ניט בעזוכען אמעריקא. איך וועל דורכרייזען איהרע גרויסע שטעדט, איך וועל שטודירען איהר אידיש לעבען, דאן וועל איך קענען אורטהיילען.

שוין איניגע מאנאטען בין איך אויף דעם ענגלישען אינזעל און איך קען זיך נאך אלץ ניט צוגעוואוינען צו זיין משונה׳דיגען קלימאט, וועלכער ענדערט זיך עטליכע מאל אין טאג, פון קעלט צו היץ און פון היץ צו קעלט. אימער איז פייכט אונטער זיינע גרויע, טריבע הימלען. די וואוינונגען זיינען ניט אין דער ברייט און דער לייננ, נאר אין דער הויך, אונטען די קיך, איבער דער קיך דאס עס־צימער, און איבער איהם דאס שלאף־צימער, און די טרעפ זיינען גלייכע, אזוי ווי לייטערס, די אייזערנע פייער־פלייסעס ווערען געהייצט ניט מיט האלץ, נאר מיט ווייכע שטיינקויהלען, וועלכע פילען אן די קליינע חדרים מיט קויהלען־שטאף. דאסזעלבע האב איך נאך אין לאנדאן געהאט, אבער אין מאנטשעסטער, וואו די זונן איז אימער פערשטעלט מיט דעם רויך פון איהרע גרויסע קוימענס פון די פאבריקען, האב איך עס געפיהלט פיעל שארפער.

די ליווערפולער אידישע געמיינדע האט מיך איינגעלאדען אויף איניגע לעקטשורס. קומענדיג קיין ליווערפול, וואס איז איין שטונדע רייזע פון מאנטשעסטער, בין איך ערשטוינט געווארען, זעהענדיג דעם אונטערשיעד אין דעם קלימאט פון די צוויי נאהענטע שטעדט, ווי פון מערב צו מזרח. מאנטשעסטער איז אימער איינגעהילט אין א שווארצען שלייער פון חשכת מצרים, איהרע הייזער שווארצע, די גאסען דונקעלע, זאגאר איהרע איינוואוינער זיינען מיט פערשווארצטע געזיכטער. אבער ליווערפול שיינט מיט איהר ליכטיגקייט און זויבערקייט ווי איינע פון די שעהנסטע דייטשע שטעדט. און די שיפען, וועלכע קומען צו איהר דארט טאג טעגליך, גיבען איהר צו לעבענס־געוויש מיט פרעהליכקייט, און די

באקומסט, גלייך ווי דו קומסט אריין אין איהר, גאר א לעבעדיגע פרעהליכע שטימונג.

ריינע, אידישע הייליגע טיפען ווי רבי שמעון קאפטאן, דער ווילנער, רבי נחום גראדנער, רבי שלום מנשה בריסקער, אדער רבי מאטעל וויינשיינקער, דער שאוולער, וועלכע מיר באגעגענען געוועהנליך אין א קלענערען מאסשטאב, כמעט אין יעדער אידישער קהלה פון די רוסישע שטעדט, אזעלכע טיפען געפינען זיך ניט אין די מערב אייראפעאישע שטעדט, וואו די קולטור און ציוויליזאציאן געוועלטיגען.

עס זיינען דא מאמענטען אין דער צייט פון מיין זיין דא אין די ענגלישע אידישע קהלות, וואס איך וואלט זיך רעכענען פאר א גליקליכען איך זאל האבען איינעם פון מיינע פריינד אין רוסלאנד און איך זאל איהם קענען ווייזען אלעס וואס איך זעה. ער וואלט מיר מיטגעפיהלט און וואלט זיך איבערצייגען אין דעם אידענס אלע גוטע מדות, וועלכע זיינען דא צונישט געווארען און עס איז פון זיי קיין זכר ניט געבליבען.

א, וויפיעל הונגעריגע אידישע נפשות שלעפען זיך דא אום אין די גאסען ווען עס קומט פרייטאג־צו־נאכט און עס געפינט זיך ניט קיינער מען זאל זיי אריינגאהמען אין הויז אין דער הייליגער נאכט ווען יעדע אידישע הויז אין אלע גלות־לענדער איז געווען אפען פאר די ארימע אומגליקליכע אורחים, צו שטילען זייער הונגער און צו פערלינדערען זייערע גייסטיגע שמערצען. נאר וואצו זאל איך זיך באקלאגען אויף דעם פרייטאג־צו־נאכטס, אז דער שבת אליין איז אין גאנצען טויט און דאס גאנצע אידישקייט איז פערקריפעלט געווארען אהן אז אינהאלט און אהן א פארם.

צו אונזער שאנדע איז נאך ווייניג וואס זיי האבען די מדות טובות מיט די אלע אלטע גוטע מנהגים פערניכטעט, האבען זיי נאך ערווארבען מדות רעות און שענדליכע אויפפיהרונגען, וועלכע איין גאט וויים צו וואס דאס קען אונז ברייגגען. די לעצטע צייט האבען זיך פערמעהרט אין די ענגלישע שטעדט אידישע פראצענטניקעס, וואס מיט זייערע נידערטרעכטיגע מעשים תעתועים און הויט־שינדעריי פערשטארקען זיי ביים ענגלישען פאלק דעם שרעקליכען אורטהייל, וועלכען זייער גרויסער שעקספיער האט אויף דעם אידישען פאלק געגעבען אין זיין כאראקטער פון "שיילאק".

טאג־טעגליך קומען אין די געריכטען קלאגעס אויף די אידישע וואוכערני־קעס, און די גרויסע ענגלישע צייטונגען שרייען, שטורמען און גיסען שוועבעל און פעך אויף דעם כלל ישראל און רייצען אז דעם דעת הקהל אויף אונז.

איך זיץ אין מיין צימער אין דער געזעלשאפט פון די מאנטשעסטער רבנים: הרב תאומים און הרב יפה און די טהיר האט זיך געעפענט און אז אינטעלי־

גענטער יונגער מאַן שעהן געקליידעט, איז אַריינגעגאַנגען. ער האָט זיך פאָרגע־שטעלט אַלס איינער פון די רוסישע משכילים, אַ קאָרעספאָנדענט אין ״המליץ״ און זיין פסעוודאָנים איז ״גביר״. איך האָב ווירקליך געדיינקט זיינע מאמרים און פערשידענע קאָרעספאָנדענציעס. איך האָב איהם פאָרגעשטעלט פאַר די רבנים.

״איך האָב געהערט אייער נאָמען נאָך אין רוסלאַנד און איך האָב אייך קיינ־מאָל ניט געזעהען. יעצט בין איך פאַרבייגעפאָהרען מאַנטשעסטער, און איהר זייט דאָ, וויל איך זיך בעקאַנען מיט אייך פערזענליך״. — האָט דער גאַסט גע־זאָגט צו מיר.

ער האָט באַלד זיך פערזענטערעסירט אין אונזער ליטעראַרישען געשפּרעך. ער האָט דערצעהלט שעהנע אַנעקדאָטען וועגען פערשיעדענע ליטעראַטען. נאָכהער האָט ער זיך אונטערהאַלטען מיט די רבנים אין הלכה, און זיי זיינען נתפּעל גע־וואָרען פון זיינע פּלפּולים מיט זיינע שאַרפע ידיעות אין דער רבנ׳ישער ליטעראַ־טור און זיינע פרומע מיינונגען איבער אידישקייט, וועלכע זיינען צו שטאַרק געווען פאַר אַ העברעאישען ליטעראַט. און מיט וואָס פאַר אַ רעליגיעזען פייער דער מאַן האָט גערעדט, פון זיינע אויגען זיינען פשוט געפלויגען פונקען פון יראת שמים.

מיר איז ער גלייך ניט געפעלען געוואָרען. איך האָב געפיהלט אַז אַ סוד איז בעהאַלטען אין דעם יונגען מאַן.

די רבנים האָבען זיך צוזעגענט און זיינען אַוועק, און דער ״בעל דבר״ האָט זיי איבערגעוואַרט און איז געבליבען מיט מיר אליין.

פּלוצלינג האָט ער זיך אויפגעשטעלט, די אויגען פערגלאָצט און מיט אַ דראַמאַטישער שטימע האָט ער זיך געווענדעט צו מיר:

״יאָ, מיין פריינד, איך בין געווען אַ גלויביגער איד ביז מיט פינף יאָהר צוריק. איך האָב געלערנט די תורה גלייך מיט די רבנים, וועלכע איך האָב גע־טראָפען ביי אייך אין צימער, ביז מיינע אויגען האָבען זיך געעפענט און איך האָב זוכה געווען צו זעהן דאָס אמת׳ע ליכט, צו אַנערקענען די דריי־הייליגקייט פון גאָט, זיין זוהן און דעם רוח הקודש. איך בין אַ קריסט געוואָרען, און גלויב, אַז די אידישע הילף פון אַלע זייערע צרות, ליגט נאָר אין קריסטענטהום. איך האָב אייך נאָך געהערט אין לאָנדאָן איינ׳גע דרשות, איבערהויפּט אייער דרשה געגען די מיסיאָנערען. איהר זייט בעגאָבט מיט אַ געטליכער קראַפט און איהר וואַרפט דאָס אַרוים פאַר גאָר ניט. איך בין געשיקט געוואָרען צו אייך פון לאָנ־דאָנער מיסיאָנערען־הויז מיט אַן איינלאַדונג: קומט מיט אונז, אַרבייט מיט אונז אונזער הייליגע אַרבייט, דאַן וועט איהר גליקליך זיין און אונזערע אומגליקליכע אידישע ברידער גליקליך מאַכען״.

ער האט גערעדט מיט אזא ווילדען פאטאס און ווילדען פייער, אז איך האב זיך געשעהמט איהם אין די אויגען צו קוקען. מיט עקעל האב איך געהערט זיינע ווערטער און מיר איז ניט גוט געווארען צו שטעהען מיט דעם מאן, וועלכער האט זיין נשמה פערקויפט צו די מיסיאָנערען, און איך האב פשוט ניט געקענט מיין מויל עפענען צו ענטפערען איהם.

זיין חוצפה איז אבער געווען אזוי גרויס, אז ער האט ארויסגענומען א טשעק צו געבען מיר.

דאן האב איך מיט צאָרן אויסגעשריען: "ארויס, לומפיגער משומד, פער־קויפטע נשמה, פון מיין צימער".

איך האב די טהיר געעפענט און איהם ארויסגעטריבען.

צוזאמען מיט מיין פריינד, דעם פאעט יוסף מזל, זיינען מיר געגאנגען שפאצירען אין איינעם פון די מאנטשעסטער פארשטעדט, און דארט האבען מיר פערזוכט דעם טעם פון דער אמת׳ער ענגלישער פרייהייט — "פרייע" שטיינער האבען אונז באשאָטען פון אלע זייטען... מיט גרויס שוועריגקייט האבען מיר זיך געראטעוועט פון דער ווילדער אונערצויגענער יונגווארג און אן אלטער מאן האט אונז אריינגענומען צו זיך אין הויז.

פערציג אידען פון אונזערע אריבערגעקומענע זיינען בעשולדיגט געווארען אין געריכט פאר פערקויפען פסח׳דיגע שנאפס אהן ערלויבניש פון דער רעגירונג. דער ריכטער האט זיי באשטראפט מיט א געלד־שטראף און האט זיי געזאגט א היבשע ביסעל מוסר פאר זייער מחלל זיין דעם אידישען כבוד. די גרויסע ענגלישע צייטונגען האבען דאס אויפגעכאפט און געמאכט דערפון א סענזאציע און דערביי געווארפען פיעל שמוץ אויף אלע אידען מיט אידישקייט צוזאמען.

דאס האט מיך עראינערט אן די גרויסע פלאקאטען, וועלכע זיינען צוקלעפט געווארען אין אלע אידישע שוהלען אין נאמען פון אלע רבנים, אז קיין איד זאל זיך ניט ערלויבען צו פערקויפען קיין פסח׳דיגע עסענוואַרג, אדער געטראנק אהן א הכשר פון די רבנים, און אין הארצען האב איך געפרעגט: וואָרום גיבען זיי ניט אכטונג אויף דעם גרויסען חמץ, וועלכער געפינט זיך אין דער גאנצער גע־מיינדע מיט איהרע געשעפטען. ביי די רבנים און די פרנסים, ביי די ראשי הקהל מיט זייערע מאכערס און די שוהלען מיט זייערע מעמבערס די פסח׳דיגע שנאפס הענדלער.

ליידער איז די שאלה זעהר א שווערע און דער ענגלישער ריכטער האט זי געמוזט פסק׳ענען.

36טער קאפיטעל

די בעלגישע שטאָדט אנטווערפען, וואו די פרויען וואשען יעדען טאָג די טראָטואַרען. — איך האָב מורא צו טרעטען אויף די שטיינער, אזוי ריין זיינען זיי. — די רוהיגע בעלגיער, וועלכע האָבען פיינט זיך צו איילען. — אונזערע אידען האנדלען מיט דימענטען און זיינען רייך. — די יחסנים זיינען די האָלענדישע אידען. — גאליציאנער אידען ווילען זיך גישט מתחתן זיין מיט רוסישע און פוילישע אידען. — איך אפעליר פאר די בריסקער נשרפים און דערציהל וועגען דער נדיבות פון די דווינסקער פרידלאנדס. — א פערוואָגעלטער פרידלאנד געפינט זיך אין שוהל און פאלט אין חלשות.

פון ענגלאנד ביז איך געפאָהרען נאָך אנטווערפען.

די אידישע שטאָדט אין בעלגיען איז אנטווערפען. די שטאָדט איז נים קיין גרויסע. זי איז נים קיין כרך ווי מיר שטעלען זיך פאָר דאָ אין אמעריקא. זי פערמאָגט נים קיין צעהן עטאזשנע הייזער, זי האָט נים קיין הויכבאהנען און נים קיין אונטער־אירדישע וועגען, אָבער זי האָט אין זיך די אַלע מעלות פון די קליינע און גרויסע שטעדט צוזאמענגענומען. ערשטע קלאס האטעלען, גרויסע טעגליכע צייטונגען, טהעאטערס, פאבריקען, נאָר קיין איילעניש, קיין נערוועזיטעט ווי אין די גרויסע שטעדט.

ווען דו געהסט ארום איבער איהרע שעהנע גאסען, דאכט זיך דיר, אז דו ביזט אין א קליינער שטאָדט, אין וועלכע דאָס לעבען פליסט רוהיג ווי די וועללען אין א קליינער טייכעל. די מענשען אין גאס איילען זיך נים, שטויסען נים איינער דעם צווייטען מיט דעם ארעם, אָדער מיט דעם אקסעל ווי אין לאָנדאָן און מאנטשעסטער. די מענשען געהען טריט ביי טריט ווי זיי האָבען שוין לאנג געענדיגט זייערע געשעפטען אויף דעם בעסטען אופן און האָבען זיך נים וואס צו איילען. ווען דו געהסט אריין אין איינער פון איהרע הייזער, ווערסטו ענטציקט פון די מאסען פרישע בלומען אין הויז און ארום הויז. דער וואקזאל איז איינער פון די שעהנסטע געביידען אין אייראָפּאַ. איינגעטונקט אין בלומען, זאָגאר די לאנטערען און די טעלעגראַף־זיילען זיינען אויף פערהילט אין פרישע בלומען. און ווי גרויס איז די ריינליכקייט אין שטאָדט אין יעדען אפגעלייגטען פארשטויסענעם ווינקעלע. די ריינליכקייט איז א פּאָלקס־מדה ביי די בעלגיער. די ווענט פון די הייזער פון דרויסען ווערען געוואשען יעדען פריהמארגען, מיט וואסער און זייף און אויך די טראָטואַרען. איך בין זיך מודה ומתודה, אז אין די ערשטע טעג האָב איך נים געקענט, און קיין הארץ נים געהאט צו טרעטען איבער די זויבערע שטיינער. פאר יעדער הויז שטעהט די דיענסט, אָדער די ווירטהין אליין און וואשט און שווענקט

יעדען שטיין בעזונדער. און, ווי קאנסטו זיין אזוי גראב צו טרעטען מיט דיינע פיס דאס וואס א דאמע האט גערייניגט? אבער איך האב געזעהן אז די בעלגיער קימערען זיך ניט וועגען דעם, די דאמע רייניגט און ער געהט, און זיי האבען ניט קיין פערדרוס איינער אויף דעם צווייטען, דאן בין איך אויך "פארבעלגיע'דירט" געווארען און איך האב אנגעהויבען צו געהען רוהיג מיין וועג ווי א בעלגיער.

די ריינליכקייט שיינט ארויס פון זייערע קליידער, באזונדערס ווען דו זעהסט די בעלגיער אין א זונטאג־טאג, ווען זיי שפאצירען צו פארלעך איבער די זויבערע גאסען אין זויבערע קליידער אזוי ווי ערשט פון דער נאדעל ארויס. דו קענסט בשום אופן ניט דערקענען פון רייך ביז ארים, זאגאר דער איינפאכער ארבייטער געהט אנגעצויגען ווי א דזשענטעלמאן און זיין פרוי אין איהר מאדישער הוט ווי א רייכע מאדאם. דאס רוב פערברייינגען זיי אין די קאפע־הייזער, דארט טרינקען זיי געמיטהליך זייער קאפע, אדער ביער, צוזאמען מיט זייערע פרויען און קינדער, אבער קיין שכרות און זויפעריי ווי אין לאנדאן זעהט מען דא נישט.

צוליעב זייער עקסטרעמער ריינליכקייט באציהען זיי זיך צו אידען ניט מיט קיין גרויס ליעבע, אבער מען קען ניט זאגען, אז זיי האסען דעם אידען, ווייל די לעצטע זיינען נאך ניט געקומען אין א גרויסער צאהל, אז זיי זאלען קענען פראדוצירען אנטיסעמיטיזם. עס איז נאך דא אין בעלגיען פיעל ערטער, וואו די איינוואהנער האבען נאך קיין אידען ניט געזעהן, אבער דאס איז, ליידער, א פאקט, אז דער בעלגיער קויפט ניט קיינמאל קיין עסענווארג אין א אידישען געשעפט, באזונדערס ברויט און געבעקס, ניט צוליעב שנאה, נאר צוליעב ריינליכקייט.

ווען איך בין געקומען נאך אנטווערפען, האב איך געפונען דעם אידישען ישוב אין זיין ענטוויקלען זיך. אונזערע אידען האבען זיך ביסלעכווייז אנגעהויבען צו אסימילירען מיט די האלענדער אידען, וועלכע רעכענען זיך פאר בעלגישע בירגער.

אנטווערפען איז געווען באוואוסט אין דעם אידישען תחום בלויז אלס פארט־שטאדט, פאר א סטאציאן אין דער לאנגער טרויערדיגער וועג פון צרות און פורעניות פאר דעם אימיגראנט, וועלכער עמיגרירט נאך אמעריקא אדער נאך קאנאדא. צו באזעצען זיך אין אנטווערפען זיינען אין די ערשטע צייטען בלויז געקומען די דייטשע אידען, וועלכע האבען פארגרעסערט דעם עקספארט און דעם אימפארט פון בעלגיען מיט דייטשלאנד.

אין דער לעצטער צייט האבען זיך דא ביסלעכווייז בעזעצט עסטרייכישע אידען און אויך די רוסישע אימיגראנטען, וועלכע האבען קיין געלד ניט געהאט צו מאכען זייער רייזע ווייטער נאך אמעריקא. זיי האבען אנגעהויבען האנדלען מיט עדעל־שטיינער, בריליאנטען, מאנכע פון זיי האבען זיך אויסגעלערנט צו שלייפען די רויהע דיאמאנטען און האבען זיך איינגעארדענט.

איך האב זיך דערוואוסט אז פיעלע פון די גרויסע רייכע אידען אין אנט־וועדפען זיינען געקומען אהער פשוט נאקעט און בארוועס און זיי האבען געמוזט בלייבען דא. און אין איניגע יאהר צייט זיינען זיי ארויפגעשטיגען אויף דעם לייטער פון גליק און יעצט זיינען זיי בעוואוסט אין דער דיאמאנטען האנדעלס־וועלט אלס די קעניגע פון דער אנטווערפענער בריליאנטען־בערזע.

דער אידישער ישוב אין אנטווערפען איז דאמאלס ניט געווען "מעור אחד", נאר אן אויפגעשטוקעוועטער פון פערשידענע לענדער — פון האלענדער אידען, דייטשע, עסטרייכישע, רוסיש־פוילישע און ספרדישע. זיי זיינען ניט אויסגעגאסען געווארען אין איין שטיק, בלויז א דינער פאדעם — די אלגעמיינע אידישקייט — האט זיי געמאכט פאר "די אידישע קהלה אין אנטווערפען". אבער אין זייער סאציאלען און רעליגיעזען לעבען זיינען זיי געווען יעדער לאנדסמאנשאפט פאר זיך ; בעזונדערע קולטורען, בעזונדערע מנהגים און זיי האבען ניט בעריהרט איינער דעם אנדערען.

די האלענדישע אידען, ווי עס איז געזאגט געווארען פריהער, האבען זיך געהאלטען פאר יחסנים, ווייל זיי זיינען שוין געווען בירגער אין בעלגיען פון יאהרען־לאנג. די האלענדישע שפראך איז זייער מוטער־שפראך, און זי איז א שוועסטער צו דער פלעמישער שפראך, וועלכע איז די לאנד־שפראך פון בעלגיען. זייער קהלה האט די אפיציעלע אנערקענונג פון דער רעגירונג, איהר ראבינער נעמט געהאלט פון דער רעגירונג, אזוי ווי די קאטוילישע פריסטער. די האלענדישע אידען זיינען זעהר ווייט פון אידענטהום. זייער געשטאלט האט זיך גענעדערט און זיי ווייזען אויס אזוי ווי די קריסטליכע בירגער אהן א שום אונטערשיעד. עס איז אמת, אז זיי פערלייקענען ניט דאס אידענטהום, זיי ווייסען פון בר מצוה, זיי האבען מצה אויף פסח, זיי ארבייטען ניט אום יום כפור, נאר פון שבת און כשרות ווייסען זיי זעהר ווייניג. די עם הארצות איז שטארק געראטען, און דער. וועלכער קען עטוואס לעזען אין א סידור, איז א גאנצער תלמיד חכם.

די דייטשע אידען זיינען דאס רוב פון דעם בעוואוסטען פראנקפורטער טיפ, ביי וועמען דער חורב און די נײנצעהן בריעף פון רבי רפאל הירש איז די גאנצע תורה. זיי האבען פאר זיך זייער אייגענע שוהל, זיי זינגען בצבור לכה דודי, ובנוחה יאמר, זיי זאגען קינות מיט דעם ניגון פון ברכי נפשי, און כל נדרי מיט דעם ניגון פון אתה הראית. זיי צייכענען זיך אבער אויס מיט צדקה געבען, און זיי האבען זעהר פיעל געטהאן פאר די ארימע רוסישע אימיגראנטען.

די עסטרייך־אונגארישע אידען זיינען א קהלה פאר זיך. זיי האלטען נאך שטארק פון דער אלטער טראדיציאן, זיי לערנען נאך דעם תלמוד און פיהרען זיך נאך דעם שולחן ערוך, אבער זיי זיינען ווייט פון דעם רוסיש־ליטווישען אידען. זיי קוקען אויף איהם פון אויבען אראפ ווי אויף א נחות דרגא, פונקט פארקעהרט ווי אין ענגלאנד, אדער אין אמעריקא. און דאס געהט אזוי ווייט, אז די עסטריי־

כישע אידען, דאס מיינט די גאליציאנער, טהוען ניט קיין שידוך מיט א ליטוואק, און, אויב עס טרעפט אמאל אז א גאליציאנער יונגערמאן פערליעבט זיך אין א ליטווישער מיידעל און האט חתונה מיט איהר, בעדויערען זיי איהם, און רעכענען דאס פאר א פסול אין דער משפחה, א חילול הכבוד.

דער הויפט געשעפט פון די אידען אין אנטווערפען איז דיאמאנטען און פערל, ווי איך האב פריהער געזאגט. דער מסחר ווערט געטהאן אין קלוב און אויף דער בערזע. דארט קויפען זיי און פערקויפען, דארטען וועגען זיי און צעהלען די קליינינקע פעקעלעך, וועלכע זיינען איינגעוויקעלט אין זייד־פאפיער און ווייזען אוים ווי אן אפטעקארישער פראשעק פאר מעדיצין, און די ווערטה זייערע איז טויזענדער און טויזענדער דאלער.

דער קלוב מיט דער בערזע זיינען נאר פאר די גרויסע רייכע דיאמאנטען־הענדלער, אבער עס זיינען דא קליינינקע סוחרים׳לעך, וועלכע פערדיענען בלויז פון האנד צום מויל. זיי זיינען צושפרייט איבער די קאפע־הייזער און איבער־הויפט אויף פליגאן גאס. דארט געפינען זיי זיך אין די הונדערטער, יעדערער האלט זיין קליין זייד־פאפיער אין האנד און צייגט די וואארע איינער דעם צווייטען. מען רעדט, מען דינגט זיך, מען לאכט און מען בייזערט זיך, ביז מען מאכט א שטיקעל געשעפט.

עס איז זעהר ניט אנגענעהם צו זעהן אז נאר אידען טרייבען דעם געשעפט, און ניט קיין קריסטען, און נאר גאליציאנער און רוסישע אידען, ניט קיין האלענדער און דייטשע אידען בעשעפטיגען זיך מיט דעם מסחר. זיי זיינען בעשעפטיגט איבערהויפט מיט אימפארט און עקספארט, אבער אלץ בעסער צו האנדלען מיט עדעלשטיינער, ווי מיט אלטע זאכען, אלטע שיך, ווי אונזערע ברידער אין לאנדאן און מאנטשעסטער.

און זאגען האט מען מיר געזאגט, אז אין אנטווערפען זיינען קיין ארימע לייט ניטא, זיי האבען זאגאר ניט וועמען צו געבען מעות חטים אויף פסח און, ווען זיי ווילען געבען נדבות, שיקען זיי אפ יעהרליך נאך ארץ ישראל אויף די הייליגע אנשטאלטען.

אין איינער פון מיינע רעדען, וואס איך האב גערעדט אין אנטווערפען, האב איך אפעלירט פאר דער אומגליקליכער שטאדט בריסק, וועלכע האט געליטען אין יענעם יאהר (1894) פון א שרעקליכער שרפה. רייךענדיג, האב איך פאר־געשטעלט די גרויסע מעשים טובים און פיעל צדקה וואס די רוסישע רייכע אידען האבען געטהאן אין רוסלאנד. פאר א ביישפיעל האב איך דערצעהלט פון די גרויסע אנשטאלטען און נאבעלע טהאטען, וועלכע די פאמיליע פרידלאנד, אדער פריד־לאנסקי, אין דענענבורג, היינט דווינסק, האבען געטהאן, און געשילדערט ווי איז דער לעצטער צייט, פאר אלעקסאנדער דעם דריטען, זיינען זיי ארים געווארען, וויל די רעגירונג האט זיי פערפאלגט, ביז די ברידער פרידלאנד זיינען פער־

ארימט געווארען. פלוצים האט זיך דערהערט א געשריי און א פאל פון א מענ־שען. איך האב מפסיק געווען אין מיין ריידען און מען האט מיר ערקלעהרט, אז אן אלטער שעהנער בכבוד׳ער איד איז געווען צווישען די הערער און עס איז איהם פלוצים ניט גוט געווארען און ער איז געפאלען. מען האט איהם גלייך ארויסגעטראגען פון שוהל און מען האט איהם אין האספיטאל אוועקגעפיהרט אונטער א דאקטארס השגחה. ווער איז ער? ווייס קיינער ניט.

דער עולם האט זיך בארוהיגט און איך האב מיין אפיעל געענדיגט, און דער עולם האט געגעבען געלד מיט דער פולער האנד, פאר דער אבגעברענטער שטאדט בריסק־דליטא.

אויף מארגען ערהאלט איך א בריעף בזה הלשון:

"געעהרטער פאלקס־רעדנער!

"איך בין דער מאן, וועלכער האט אייך, ליידער, געשטערט אין אייער רעדען. איך בין צובראכען געווארען, הערענדיג די שילדערונג פון דער אומגליקליכער פא־מיליע פרידלאנסקי, דאס זיינען מיינע צוויי ברידער, מאיר־לייב און מרדכי, מיינע ביידע ברידער זיינען שוין טויט, און איך ווער פערפאלגט פון דער רוסישער רעגי־רונג, און איך בין דא אויף א פרעמדען נאמען. קיינער קען מיך ניט און מען זאל ניט וויסען ביז איך וועל זיין פריי פון דעם בלבול, וואס מען האט געמאכט אויף מיר ביי מיין אונטערנעהמונג צו בויען דעם בריסקער וואקזאל.

"בעזוכט אייער פריינד, מרדכי פרידלאנסקי".

איך האב גלייך בעזוכט מיין פריינד פרידלאנד אין זיין פריוואט וואהנונג. מיר האבען זיך ווארעם צוקושט, און מיר האבען פערבראכט שטונדען לאנג אין אלטע זיסע זכרונות. נאבעל, גוט און פעהיג איז דער מענש געווען, און געפאלען אלס קרבן פון דער טיראנישער רוסישער רעגירונג.

איידער איך האב פערלאזען אנטווערפען, האב איך בעזוכט דעם טיעפען אלטען קעלער, וועלכער איז נאך פערבליבען פון דער צייט, וואס די שפאנישע רעגירונג האט געוועלטיגט איבער גאנץ נידערלאנד. אין דעם קעלער זיינען נאך דא די גאנצע כלי משחית פון דער אינקוויזיציאן, די שטוהלען, אויף וועלכע די מערדערישע ריכטער זיינען געזעסען, די שרעקליכע אינסטרומענטען מיט וועלכע מען האט געפייניגט די מענשליכע קרבנות, די שפיציגע נעגעל אויף וועלכע מען פלעגט זיי אוועקשטעלען, די צואנגען מיט וועלכע מען פלעגט פון זיי רייסען שטיקער לייב.

א קאלטער שוייס האט מיך באגאסען, עס האט זיך מיר פארגעשטעלט ווי מיינע אויגען זעהען די קדושים און מיינע אויערען הערען זייערע פערצווייפעל־טע הארצרייסענדע געשרייען און די ווערטער שמע ישראל האבען געשוועבט פאר

מיר. איך האב ניט געקענט לאנג שטעהען דארט, יעדע מינוט האט זיך געצויגען ווי א יאהר, איך בין פשוט ארויסגעלאפען אויף דער גאס, איך האב טיעף מיין אטהעם געאטעמט און איך האב זיך געפיהלט ווי איך זעלבסט וואלט געראטעוועט געווארען פון די בלוטיגע אינקוויזיטארען.

37טער קאפיטעל

אין דער אלטער היסטארישער שטאדט אמסטערדאם, וואו די מאראנען האבען זיך געראטעוועט פון דער בלוטיגער אינקוויזיציע, איז פארבליבען די ענגע גהעטא מיט די אפגעצאמטע הויפען. — האלאנד, דאס לאנד, וואס האט אויפגענומען די אידען אין דער פינסטערסטער צייט, האט זיי געגעבען אלע פריוויליגיעס, איז געבליבען ביז היינט דאס פריינדליכסטע לאנד צו אידען. — אויף די קברים פון די גרויסע אידען וואס האלאנד האט ארויסגעגעבען.

פון בעלגיען נאך האלאנד איז בלויז איינינע שטונדען רייזע. און דער רייזענדער פיהלט כמעט ניט זיין ארויסגעהען פון דער ערשטער לאנד און זיין אריינגעהן אין דער צווייטער. זיי זיינען ביידע ווי א שוועסטער־צווילינג. זיי זיינען עהנליך איינע צו דער אנדערער, אין זייערע שפראכען, אין זייערע מנהגים און אין זייער פינקטליכקייט און ריינליכקייט. א שעהנעם איינדרוק מאכען די דערפער, וועלכע שוועבען דורך פאר די אויגען פון דעם רייזענדען. קליינע ווייסינקע שטיינערנע הייזעלאך, די פענסטער זיינען פארהאנגען מיט זויבערע ווייסע פארהאנגען, די ריינליכקייט געוועלטיגט איבער אלעס. אויף יעדען טריט ווייזט זיך א האלאנדער בויער, אדער בויערין אין זייערע נאציאנאלע קליידער און די הילצערנע סאנדאלען אויף זייערע פיס; האלענדישע קליינווארג לויפען נאך דעם צוג און זייערע קליינע ווייסינקע צעהנדעלעך שיינען ארויס פון זייערע לאכענדיגע אפענע מיילעכלעך. א רוהיגקייט, וועלכע קומט פון אן אינערליכע זיכערקייט, פון א ריכטיגער איינגעווארצעלטקייט אין לאנד, איז אויסגעגאסען אויף אלעמען און אויף אלעס, און דאס אלעס איבערצייגט אייך צו פערשטעהען דעם אונטערשיעד פון א ציוויליזירטען לאנד צו א ווילדען, בארבארישען. ניט ווילענדיג דערוועקט זיך א קנאה אין דיין הארץ, און דיינע ליפען מורמלען אויס: "הלואי וואלטען מיר אידען שוין האלטען דערביי אין אונזער אלט־נייע־לאנד, די חרוב׳דיגע - געבויעטע".

אויב נאך בעלגיען בין איך געקומען צוליעב אנטווערפען, בין איך נאך האלאנד געקומען צוליעב אמסטערדאם.

ווען איך האב נאך אין חדר גמרא געלערנט, האב איך שוין געפיהלט א מין

ליעבע צו דער וואונדערבארער היסטארישער שטאדט אמסטערדאם, און עפעס מיט א בעזונדער רעספעקט געקוקט אויף דער גמרא, וואס אויף איהר שער־בלאט איז געווען געדרוקט מיט רויטער פארב — אמסטערדאם. דאס דאזיגע ווארט האט געשיינט מיט א באזונדער חן און האט וואונדערבאר מוזיקאליש געקלונגען אין מיינע אויערען ווען איך פלעג שטילערהייט ווידערהאלען מיט איינציגע זילבען דעם נאמען אמ־סטער־דאם... אויפעפענענדיג יעדעס מאל די גמרא. דאכט זיך דיזעלבע גמרא ווי אלע גמרות, וועלכע זיינען געדרוקט אין ווילנא, גראדנא, זשיטאמיר און סלאוויטא, אבער איך האב זיי האר ניט געקענט פער־גלייכען, די אלע גמרות, צו דער וועלכער איז געווען געדרוקט טאקי אין אמסטער־דאם גופא, און קומט אזש פון האלאנד, די קליינע שעהנע צויבערלאנד פון וועלכער מיין קלוגע אלטע מוטער פלעגט שעהנע מעשיות דערצעהלען און ריהמען די גוטע האלענדער לייווענט און די געשמאקע קעז און הערינג — די צוויי אמת׳ע אידישע מאכלים.

אז איך בין עלטער געווארען און איך האב די אידישע געשיכטע שטודירט, האב איך בעטראכט די שטאדט, ווי א שיינענדען שטערען, וועלכער האט גע־לויכטען אויף די אידישע פינסטערע הימלען און ניט אומזיסט האבען איהר די היסטאריקער גערופען מיט דעם נאמען "ירושלים פון האלאנד", ווייל זי איז די ערשטע שטאדט אין אייראפא וואס האט געגעבען פרייהייט צום אומגליקליכען פאלק ישראל וועמעס בלוט עס האט געפלייצט אין שפאניען און אין פארטוגאל אין סוף פון זעכצעהנטען יאהרהונדערט. ביי די האלענדער האפענס האט זיך צוגעשטעלט ישראל׳ס שיף, וועלבע איז געווען אין סכנה דערטרונקען צו ווערען אין דעם ים צרות און פארפאלגונגען וואס די יעזואיטען און די אינקוויזיטארען האבען זיי איינגעטהיילט.

אמסטערדאם האט געעפענט איהרע טויערען פאר די הונדערטע מאראנען־פאמיליעס. זיי האבען זיך אין איהר באזעצט און האבען פיעל געהאלפען צו דער ענטוויקלונג פון האלאנד אין אלגעמיין און באזונדערס פון אמסטערדאם.

נאך אין דעם יאהר 1563, אפריל 22טען, איז יעקב טיראדא מיט זיין גאנ־צער קאמפאני אומגליקליכע מאראנען אריין פראנק און פריי אין אמסטערדאם, און דער ליעבליכער פירסט ווילהעלם אורעניען האט זיי באשיצט פון די קאטוי־לישע בלוט־דורשטיגע חיות אין מענשען געשטאלט.

די אידען האבען געוואוסט, און וויסען נאך עד היום, צו שעצען די פריי־הייט און די שוץ וואס האלאנד האט זיי געגעבען, און האבען מיט גרוים פליים געארבייט אין דעם פראגרעס פון האלאנד אין אלע צווייגען, ווי אויף דעם געביעט פון האנדעל און אינדוסטריע אזוי אויך אין וויסענשאפט און באזונדערס אין מעדיצין.

און אזוי ווי די ספרדישע אידען האבען געפונען א מקום מקלט ומפלט פאר

זיך אין דער פרייער האָלאנד, אזוי אויך די אשכנז׳ישע אידען אין דער צייט פון דער שרעקליכער דרייסיג־יאָהריגער קריעג, און דיביידע קהלות, ווי די ספרדים אזוי די אשכנזים, האָבען זיך שנעל ענטוויקעלט אין אַמסטערדאם און האָבען א גרויסע ראָלע געשפּיעלט אין דער אידישער געשיכטע.

די אידישע היסטארישע טראגעדיעס, וועלכע האָבען זיך אָפּגעשפּיעלט מיט אוריאל אקאָסטא און ברוך שפּינאָזא, אויך די אַל־בעוואוסטע נעמען פון די גדולים רבי יצחק אבוהב און רבי מנשה בן ישראל, און נאָך פּיעלע אנדערע, וועלכע האָבען געלעבט אין דער גרויסער האָלענדישער שטאָדט, האָבען מיך אימער אזוי ווי בעצויבערט און געצויגען צו באזוכען איהר.

אלט און שעהן איז די שטאָדט אמסטערדאם. שעהן איז איהר אלטקייט, און אלט איז איהר שעהנקייט. עפּעס א בנעימות׳ע רוהיגקייט ליגט אויף די גע־זיכטער פון די האָלענדער, וועלכע געהן זיך זאכט און רוהיג אויף די אַמסטערדא־מער גאסען, אויף די שעהנע בריקען איבער די צעהנדליגע קאנאלען, וועלכע שניי־דען דורך די שטאָדט אין איהר לייגג און אין איהר ברייט.

א טרויערדיגען רושם האָט אויף מיר געמאכט די אלטע אידישע גהעטאָ, די טהייל שטאָדט, וואו אידען וואָהנען פון הונדערטער יאָהרען.

דלות, מאנגעל, נויט און קראנקהייט האָב איך דערזעהען, ווי איך בין נאָר געקומען אויף די שמאָלע פינסטערע געסלאך. מיין הארץ איז פארקלעמט געווא־רען, בעטראכטענדיג די קליינע הייזעלאך מיט די ענגע וואָהנונגען. דאָס ארימ־קייט, וואָס ליגט אויף די געזיכטער פון די פארבייגעהענדע, איז אומבעשרייבליך. קינדערלעך קליינינקע אין צוריסענע העמדעלאך, בלייכע פּנים׳לאך מיט שווארצע אויגעלאך זיצען אין רעשיטעס, זיפּען אין קליינע קעסטעלאך ביי די אָפענע טהירען פון די קליינע הייזעלאך אזוי ווי קעצעלאך, און די מוטערס טהוען זייערע הויז־ארבייטען.

עס איז א גרויסער אונטערשיעד צווישען דעם אָרימקייט וואס מען זעהט אין דער לאָנדאָנער איסט־ענד, אָדער דער נויארקער איסט־סייד און דעם אַמ־סטערדאמער אָרימקייט. אין נויאָרק, אָדער אין לאָנדאָן, ליגט די אָרימקייט באַ־גראָבען אין די הייזער, פון אויסוויינעניג זיינען די הייזער גרויס און מאנכע פון זיי אויך שעהן באַפּוצט. אָבער ניט אזוי איז דער דלות אין דער אמסטערדאמער גהעטאָ, וואו דער דלות בושעוועט אין גאס אזוי ווי אין הויז. די הייזלאָך זיינען קליינע און נידריגע; די געסלאך זיינען שמאָלע און שמוציגע; פון ביידע זייטען שטעהען נאָך די אַמאָליגע ״חצרים״, קליינע הויפעלאך. יעדער הויפעלע איז ארומגעמויערט געוואָרען מיט אלטע קליינע צוויי עטאזשנע הייזעלאך. אינמיטען דעם חצר, אויף די טרוקענע שטיינער, ליגען די אין צעהנדליגער האַלב נאַקעטע קינדערלאַך פון די איינוואָהנער פון דיזען חצר. קיין פאַרהייזלאַך זיינען נישטאָ

צו די הייזער. די טהירען זיינען אָפען און דער דלות שיינט ארוים מיט זיין גאנצען שרעקליכען געשטאלט. פון דעם אונטערשטען עטאזש צו דעם אויבערשטען געהט מען ארויף אויף א גלייכען שטעהענדיגען לייטער, וועלכען זיי רופען טרעפּ. יעדער חצר האָט אהילצערנעם טויער צו דער גאַס. אין אינמיטען פון דעם טויער איז דאָ א שפּאַלט וואָס דורך איהם קען מען זעהן פון אינעווענינ וואָס עס טהוט זיך אָפּ אויף דער גאַס.

מיין פאנטאזיע האָט מיך אוועקגעטראָגען צוריק מיט הונדערטער יאָהרען, ווען אונזערע עלטערען האָבען געלעבט אן אָפּגעזונדערט און פארשפּארט לעבען אין זייער גהעטאָ און זיינען אָפּט באפאלען געוואָרען פון די קריסטען. מיט שרעק פלעגען זיי זיך בעהאלטען אין חצר, די טויערען פלעגען זיי פארמאכען און פון די שפּאַלטען פלעגען זיי קוקען צו זעהן וואָס דער שונא טהוט אויף דער גאַס.

מיט א פארביטערט הארץ בין איך ארויסגעגאנגען פון דער נעסט פון ארימקייט און געגאנגען זעהען די אַלטע ספרדישע שוהל. אָבער ווי איבערראשט בין איך געוואָרען ווען איך האָב איינפאך ניט געקאַנט דורכגעהען אין דעם אריינגאנג פון דעם שוהל־הויף צוליעב די פיעל דלפנים, אביונים און שנאָרערס. געזונטע און קריפּעלס, אַלטע און יונגע, האָבען מיך ארומגערינגעלט פון אלע זייטען מיט אויסגעשטעלטע הענט און מיט א מבול פון תחנונים אין פערשידענע שפּראַכען און האָבען מיך איינפאך ניט אריינגעלאָזען ביז איך האָב פאר זיי א שאָט געטהאָן א היבשע צאָהל האָלענדישע מטבעות און זיי זיינען בעשעפטיגט געוואָרען מיט דער חלוקה צווישען זיך. דאַן ערשט בין איך באפרייט געוואָרען און צוזאמען מיט מיין באגלייטער בין איך אריין אין שוהל־הויף. אָבער אין דערזעלבער מינוט איז מיין פרייהייט ווידער געשטערט געוואָרען פון א נייער גרופּע שנאָרער, וואָס זיינען געשטאנען ניט ווייט פון שוהל און געלויערט אויף די בעזוכער און באפאלען זיי ווי היישעריקען מיט א שרעקליכען טומעל און א מורא׳דיגען געפּילדער. איך האָב ווידער געמוזט עפענען מיין טאַש און צו־וואַרפען זיי מטבעות.

מיט גרוים דרך ארץ האָב איך געקוקט אויפ׳ן פאסאַד פון דער אלטער שוהל. איבער דער טהיר שיינען ארוים די גאָלדענע בוכשטאבען: „ואני ברוב חסדך אבא ביתך", אויף דעם וואָרט „ביתך" זיינען די בוכשטאבען גע־פינטעלט צו צייגען דעם יאָהר תל״ב, פיער הונדערט צוויי און דרייסיג, דאָס מיינט אז די שוהל איז יעצט אלט צוויי הונדערט און צוויי און פופציג יאָהר.

א מערקווירדיגען נאָמען האָט דער שמש, וועלכער האָט פאר אונז געעפענט די שוהל, און האָט אונז אלעם באוויזען און ערקלעהרט. ער רופט זיך „סאַנט־קרייז" און שטאמט פון א פאמיליע אנוסים־מאראנען פון שפּאניען, וועלכע האָבען נאכהער צוריק זיך מגייר געווען אין אמסטערדאם.

א הייליגע אלטקייט ליגט אויף די ביינק, די טישען און דעם ארון קודש פון דיזער אלטער שוהל. אויף די גרויסע אלטע זילבערנע לייכטער, וועלכע בעלייכטען די שוהל מיט אמאליגער באלייכטונג מיט גרויסע וועקסענע ליכט. קיין גאז, קיין עלעקטריק קומען אין דער שוהל ניט אריין, זי איז פארבליבען ווי א מצבה נאך דער אור־אלטער קולטור און דאס איז איהר מערקווירדיגער חן און היסטארישע באדייטונג.

מען זאגט אז אין דער שוהל האט מען מחרים געווען אוריאל אקאסטא און ברוך שפינאזא, אבער נאך אן אונטערזוכונג האב איך אויסגעפונען, אז די חרמות זיינען ניט פארגעקומען אין דער שוהל, נאר אין דער שוהל "בית יעקב", וועלכע יעקב טיראדא האט געבויט און זי איז שוין פערניכטעט געווארען.

ארויסגעהענדיג פון שוהל האב איך באגעגענט דעם ספרדישען חכם רב פאלאש. איך האב זיך מיט איהם אונטערהאלטען אין העברעאיש, אבער זיינע ידיעות אין דער הייליגער שפראך זיינען זעהר קליינע. ער האט מיר אויפמערקזאם געמאכט אויף דער אויפשריפט איבער דער טהיר פון שוהל, אז דער ווארט "אבא" און דער "ב" פון דעם ווארט "ביתך" זיינען גרעסער און בולט׳ער פון דער גאנצער אויפשריפט און דאס ציינט אויף דעם נאמען "אבוהב" פאר אן אנדיינקונג נאך דעם אבוהב, וועלכער האט געבויט די שוהל.

קליין און אומבאדייטענד איז מיר אויסגעקומען דער קליינער ספרדישער חכם פאלאש, שטעהענדיג ביי דער גרויסער אלטער שוהל, וועלכע די גרויסע ספרדישע חכמים האבען אויסגעבויט און, ווי דער חכם, אזוי אויך די אמסטערדאמער ספרדישע קהלה וואס ווערט איינגעטריקענט אהן צייכענס פון אמאליגען לעבען און די גרויסע טהאטען וואס די גרויסע ספרדים האבען אמאל אויפגעטהאן אין אונזער היסטאריע.

נאך האלבען טאג האב איך מיט מיין בעגלייטער געענדיגט מיין באזוך צו די קליינע לעבעדיגע ספרדים און געפאהרען מיט א קליין שיפעל איבער דעם טייך אמשעל נאך דער קליינער שטעטעלע אודערקערק, א שטונדע רייזע פון אמסטערדאם, צו זעהען דארט דעם גרויסען היסטארישען בית עולם אויף וועלכען עס רוהען די גרויסע גאונים, רבנים, פאעטען, דוכסים, בארא‌נען און גראפען פון אונזערע ספרדישע ברידער פון דער מיטעל־אלטער צייט.

איך בין געגאנגען נאך דעם אלטען שמש, וועלכער האט מיך געפיהרט לאנגזאם צווישען די שורות קברים און האט מיר באוויזען רעכטס און לינקס די גרויסע שעהנע קינסטלערישע שטיינערנע מצבות, וועלכע **ליגען** — זיי **שטעהען** ניט ווי אונזערע מצבות —אויף די קברים פון די גדולים. די אותיות שיינען נאך אזוי העל און לעזבאר פריש, אזוי ווי זיי וואלטען ערשט ארויס פון

זייער ארבייט, ווייל ספּעציעלע מענשען האלטען אין איין רייניגען און פּוצען זיי, אונטערהויבען און פערפעסטיגען די היסטאָרישע מאָנומענטע.

שטיל, טריט ביי טריט, בין איך געגאנגען צווישען די קברים, און מיין נשמה האָט געריסען צו די גרויסע גייסטער פון די אמאָליגע גדולים, וואס איך האָב אזוי פיעל געלעזען וועגען זיי, און יעצט שטעה איך ביי זייערע קברים. אָט ליגט דער ליעבער אלטער גאון און הייליגער מארטירער, רבי יצחק אבוהב, וועלכער איז נפטר געוואָרען אין דעם יאָהר תנ״ג, דאס איז שוין היינט צוויי הונדערט מיט דרייסיג יאָהר. ניט ווייט פון איהם זעהן מיינע אויגען די באַקאַנטע היסטאָרישע נעמען טיראדאָ, אקאסטאַ, אוראביא און שפּינאזא — ניט דער גרויסער, נאָר פון זיין פאמיליע. אויף מאנכע פון די מצבות זיינען אויסגעהאקט די עמבלעמען פון זייערע עהרען־טיטולען — באראָן, גראף, דיוק, א. ז. וו. אויף דער מצבה פון רבי יצחק אראביא שטעהט, אז ער איז געווען א ראטהגעבער צו דעם פראנצויזישען קעניג און דער קעניגין און, אז נאָך זיין טויט האָט דער קעניג געהייסען באלזאמירען איהם און מען האָט איהם דאָרט מקבר געווען אין דעם יאָהר תמ״ח.

עס איז ווערטה צו באמערקען אז אויף די אלע מצבות פון די גדולים, ווי רבי יצחק אבוהב, רבי מנשה בן ישראל און אנדערע, שטעהט מעהר ניט ווי דער טיטול רב, אָבער ניט דער טיטול גאון, ניט ווי ביי אונזערע רבנים, וועלכע גיבען זיך דעם טיטול גאון נאָך לעבעדיגערהייט און שרייבען אויף מיט גאָלדענע בוכשטאבען אויף די טהירען פון זייערע וואָהנונגען, אז דאָ וואָהנט דער און דער גאון, אזוי ווייט, אז עס איז באלד ניטאָ קיין איין רב ער זאָל ניט בעטיטעלט ווערען אלס גאון.

איך וויים ווירקליך ניט ווי זאָלען מיר אָנרופען די אמת׳ע גאונים ווי רב שרירא, רב האי און רב סעדיה. רש״י און רמב״ם, רשב״א און ריטב״א זיינען ניט באטיטעלט געוואָרען מיט דעם גרויסען טיטול, זיי האָבען צופיעל דרך ארץ געהאט פאר די אמת׳ע אמאליגע גאונים, און היינט געפינט איהר ״גאונים מובהקים״ און ״גאונים אמתים״ אין דריבשישאק, קאלעלישאק, אסמאבייליאַוויטש און טאראשצא...

דאנקבאר מוזען זיין די אלע בעזוכער פון דעם אלטען היסטאָרישען בית עולם דעם בעוואוסטען געלעהרטען און רייכען מאן **דע-קאסטרא**, וועלכער האָט געשטאמט פון א באוואוסטער ספרדישער פאמיליע. ער האָט זיין גאנצען לעבען געווידמעט צו אויפהאלטען דעם בית עולם אין ארדנונג. אויף זיינע אויסגאבען האָט ער געלאָזען אונטערהויבען די אלע אלטע מצבות פון די איינגעפאלענע קברים, ער האָט זיי בעפעסטיגט און ארומגערייניגט, אויסגעפּוצט און אָפּגעפּאָלירט, האָט זיי געמאכט ריין, פריש און לעזבאר פאר די באזוכער. אויך האָט ער

פארפאסט א גרויסען בוך און האט אין איהם ערקלעהרט אלעס וואס עס איז נוגע צו דעם היסטארישען בית עולם.

ער זעלבסט האט זיך געקויפט צוויי קברים פאר זיך און זיין פרוי און עס איז שוין איבער צוואנציג יאהר אז זיי רוהען דארט אויף זייער ליעבלינגס־ארט.

מיט א נאציאנאלען שטאלץ האב איך פארלאזען דעם היסטארישען היי־ליגען פלאץ, וועלכער האלט אין זיך די קערפערס פון די גרויסע גייסטער וואס האבען באלויכטען די פינסטערניש פון דעם מיטעל־אלטער, און איך האב גע־דיינקט ווי גערעכט איז דער היסטאריקער וואס האט געזאגט "דער בית הקברות באשאפט דאס פאלק", און די יעניגע, וועלכע צווייפלען נאך אויב מיר אידען זיינען א פאלק, וואלט איך גערעטהען צו בעזוכען דעם אלטען אמסטערדאמער בית עולם. איך בין זיכער אז זיי וואלטען אלע תשובה געטהאן און אומגעקעהרט זיך צו זייער אלטען אומשטערבליכען פאלק ישראל.

ווען מיר זעהען אן ארימאן, א ליידענדען פון נויט און מאנגעל צוליעב ארבייטסלאזיגקייט און שלעכטע צייטען, אדער אין א פארוואָרפענעם ווינקעל, וואו עס איז קיין ארבייט נישטא, ערוועקט זיך אין אונז א געפיהל פון מיטלייד אויף דעם אומגליקליכען. אבער ניט אזוי איז ווען מיר זעהען א שנארער, אן אומריינעם, א פערהונגערטען אין אן ארט וואו עס איז דא זעהר פיעל ארבייט און בלויז צוליעב זיין פוילקייט, זיין אפגעלאזענקייט און זיין שנארערישען כא־ראקטער ליידט ער, דאן ערוועקט זיך אין אונז א געפיהל פון כעס און פאראכטונג אויף דעם שלומיאל פאר דעם וואס ער ליגט און פוילט אין דלות און אין שמוץ און פרובירט גאר ניט צו טהאן עטוואס אום צו פארבעסערען זיין לאגע.

איבער זעכציג טויזענד אידען לעבען אין דלות און אין מאנגעל אין דער גרויסער פרייער האלענדישער שטאדט אמסטערדאם אין דער צייט וואס די האלענדישע גוטע ליבעראלע רעגיערונג גיט זיי פאלקאמענע פרייהייט און זיי האבען דאס רעכט צו ערנעהרען זיך פון ערד־ארבייט, אינדוסטריע און אלע לעבענס־צווייגען גלייך מיט די האלענדער געבארענע בירגער; אין דער צייט וואס די האלענדישע אקערבויער, פישער און מאטראזען לעבען א ריינעם, שעה־נעם, רוהיגען לעבען פון זייער ערענטליכער ארבייט, ליגען די צעהנדליגער טוי־זענדער אידען אין איין ווינקעל פון שטאדט, אין ענגשאפט און אין ארימקייט און ערנעהרען זיך, אויסער איינינע הונדערט פאמיליען, וועלכע לעבען פון דיי־מענט־שלייפעריי — פון פעדלעריי מיט אלטע זאכען און גרינס, אפגעריסענע, אפ־געלאזענע, פערקריפעלטע קערפערליך און גייסטיג.

אבער ניט די ארימע פעדלער זיינען שולדיג אין דעם, נאר די רייכע אידען אין האלאנד, די באנקירען, די פארשטעהער פון די געמיינדעס, וואס זיינען דער־ווייטערט פון זייערע ארימע ברידער און דיינקען גאר ניט ווי און מיט וואס אויפצוהויבען זייער מצב.

38טער קאפיטעל

אין פאריז האָב איך זיך געזעגנט מיט איירָאָפּא. — די פרעהליכע שטאָדט וואָס ווייסט נישט פון קיין זאָרגען, וואָס נעהמט דאָס לעבען מיט עלעגאנטער לייכטקייט. — פאריז און לאָנדאָן זיינען צוויי גרויסע קאָנטראַסטען. — דער קאלטער ענגלענדער און דער ברענענדער פראנצויז. — דער גרענד ראבי צדוק הכהן, וועלכער איז געוועזען איינער פון די שעהנסטע פערזענליכקייטען וואָס איך האָב באגעגנט. — די רייזע אויפ'ן ים און מיין ערשטער ארויספאָהר אין אמעריקא.

די לעצטע שטאָדט, וואָס איך האָב בעזוכט אין איירָאפּא, איז געוועזען פּאריז. דאָס באריהמטע וואָרט "זעה נעאפּעל און שטארב", האָב איך געזאָגט אין אן אנדער נוסח: "זעה פּאריז און ווער פּטור פון איירָאפּא". און ווירקליך, איך האָב ניט געקענט פערלאָזען איירָאפּא ניט זעהענדיג די הויפּטשטאָדט פון דער וועלט. מיר האָט זיך געדאכט, אז די אלע שטעדט און די לענדער, וועלכע איך האָב בעזוכט ביז יעצט, זיינען בלויז די קארידארען פון איירָאפּא, אבער אין איירָאפּא ביז איך נאָך ניט געוועזען ביז איך בין ניט געוועזען אין פּאריז.

ווען דו קומסט פון ענגלאנד נאָך פראנקרייך, באזונדערס פון לאָנדאָן נאָך פּאריז, זעהסטו א נייע וועלט פאר זיך, א ניי לעבען, א נייע ערד, מיט גאָר אן אנדער הימעל, אנדערע מענשען און דו וועסט בשום אופן ניט גלויבען, אז בלויז זעקס שעה צייט שיידען פאנאנדער די צוויי קאָנטראסטע לענדער און פעלקער. עס איז א גרויסער אונטערשיעד צווישען די ענגלענדער און די פראנצויזען אין זייער לעבענס־ארט אין רוח און אין חומר, אין געשטאלט און אין כאראקטער. די אנגלאָ־זאקסען זיינען שלאנק און הויך, קאלט ווי אייז און די פראנצויזען נידעריגע אין וואוקס, אָבער ברענען ווי פלאמען פייער. די ערשטע זיינען ווי נאָר וואָס געקומען פון דעם קאלטען נאָרד־פּאָל, און די צווייטע ווי פון די וואול־קאנען. און אזוי ווי זיי, אזוי זיינען זייערע בעריהמטע הויפּט־שטעדט צוויי קאָנ־טראסטען. לאָנדאָן ווייזט אויס ווי א גרויסע פאבריק אין וועלכער עס ארביי־טען זיבען מיליאָנען מענשען, און פּאריז — ווי א גראנדיעזער האָטעל, אין וועל־כען מיליאָנען לוסטיגע לעבענס־ליעבענדע מענשען עסען, טרינקען און געניסען פון לעבען.

און גרויס איז געוועזען דער איינדרוק וואָס דיזע וועלט־שטאָדט האָט אויף מיר געמאכט. די ברייטע רייכע בולווארען, די קונסט־מאָנומענטען, די בלומען־גערטנער, וואָס דו זעהסט אויף יעדען ווינקעל פון שטאָדט, די גראנדיעזע קאפע־הייזער, די לייכטקייט פון דער פּאריזיאנער באוועגונג, זייער פרעהליכע קלינ־

גענדיגע שפּראך, דער לעבעדיגער שמייכעל אויף יעדענס געזיכט אהן אונטער־שיעד פון מאן אָדער פרוי, פון יונג אָדער אַלט, — אַט דאָס אַלעס פאַר'שכור'ט דיך. דו זעהסט פאַר זיך אַ וועלט וואָס דורשט נאָך לעבען, אַלעס לעבט און באַוועגט זיך און עס בריינקט און עס שטרעבט צו דערגעהן דעם סוד פון לעבען און וויל ניט וויסען פון קיין טרויער און קומער. דו ביזט פשוט מקנא אַט דאָס פרעה־ליכע פאָלק וואָס לעבט אימער ימים טוב'דיג און ווייסט ניט פון קיין וואָכעדיגקייט.

אָבער דאָס איז בלויז ביי דעם ערשטען בליק. נאכהער אַז דו פערטיעפסט זיך אַביסעל אין דעם פראַנצויזישען האסטיגען לעבען, מוזטו זיי באַדויערען, ווייל דו איבערציינגסט זיך אַז פון די צעהן מאָס צניעות און באשיידענהייט, וואָס דער ליעבער גאָט האָט געגעבען דער וועלט, האָבען די פראַנצויזען קיין טראָפּען ניט גענומען, און דאָס ברענענדיגע פאָלק ברענט אוים ווי אַ ליכט, און זינקט טאָג־טעגליך צו דעם שרעקליכען אונטערגאנג פון די אַלטע גריכען מיט די רוימער צוזאמען.

איך האָב באזוכט דעם רב הכולל פון גאַנץ פראַנקרייך, רבי צדוק הכהן זכרו לברכה. אַן אנגענעהמע שעה אין מיין לעבען האָב איך געהאַט, פאַרברייני־גענדיג מיט דעם גרויסען און ליכטיגען אידען. זיין שעהנע געשטאַלט, זיינע איידעלע בענעהמונגען, מיט זיינע ליכטיגע שיינענדיגע אויגען און זיין זיסע זאַפטיגע רעדענס־קראַפט האָבען בעצויבערט זיינע אַלע באזוכער. גלייך האָט ער זיך געווענדעט צו מיר אין העברעאיש און האָט מיר געזאָגט: "שב אדוני לימיני", זעצט זיך, מיין הערר, ביי מיין רעכטער האַנד. גלייך האָט ער זיך אינ־טערעסירט מיט דער חבת ציון באוועגונג אין רוסלאַנד און אין די פערשידענע לענדער, וועלכע איך האָב דורכגערייזט. ער האָט זיך שטאַרק נאכגעפרעגט אויף רבי שמואל מאָהליווער און אויף אַלע חובבי ציון פיהרער. ער האָט מיך געמוטהיגט צו מיין רייזע נאָך אמעריקא און האָט מיר געגעבען גרויסע האָפנונגען אַז פאַר מיר איז דאָ אַ גרויסע פעלד אין די פעראייניגטע שטאאַטען. איך האָב זיך נאָכ־געפרעגט נאכהער ביי די אָרימע פערשידענע דורכרייזענדע, באזוכער זיינע, און אַלע האָבען איהם געלויבט און געבענשט, כמעט אַלע, וואָס זיינען אריינגעגאַנגען צו איהם מיט צובראָכענע הערצער, פערטרויערטע, זיינען ארוים פון איהם פרעה־ליכע פול מיט מוטה, מאַנכע פון זיי האָט ער מיט געלד געהאָלפען און מאַנכע מיט עצות און גוטע רעקאָמענדאַציאָנען.

איך האָב זיך דערמאָהנט אָן זיין חבר, דעם גרויסען אדלער פון לאָנדאָן, זיין עמפּפאַנגען די פרעמדע און דעם אומעט און פיין וואָס ליגט אויף די גע־זיכטער פון די, וועלכע זיינען ארוים פון איהם, האָב איך מיר געקלעהרט: "צוויי כהנים גדולים האָבען מיר, רבי נפתלי אדלער הכהן אין לאָנדאָן און רבי צדוק הכהן אין פּאַריז. דער ערשטער איז אַ "כהן בית אל" און דער צווייטער איז אַ פאָלקאָמענער "כהן ירושלים". און אַזוי אמציה כהן בית אל אין זיין צייט האָט

אנגעשריען אויף עמוס דעם נביא ״אז ער זאל פערלאזען בית אל און אנטלויפען נאך יהודה און דארט וועט ער עסען ברויט״, אזוי אויך דער מאדערנער בריטישער ״אמציה״ שרייט אויף די רוסישע אידישע וואנדערער פאר זייער קומען נאך לאנדאן די קעניגליכע שטאדט... און ווי ריכטיג איז געווען די באמערקונג פון מיין פריינד, דער רב לובעצקי, אז גאט וואלט אונז ברייננגען צוריק צו אונזער לאנד, וואלטען מיר געהאט דעם ערשטען ״כהן גדול״ אין דער פערזאן פון רבי צדוק כהן.

שבת האב איך געדאוועגט אין דער ארטאדאקסישער דייטשער שוהל און זייער רב, ווייסקאפ, איז ארויף אויף דער בימה נאך שחרית און האט מיט זיין דייטשער פאטריאטישער נשמה געמאכט א הארציגע תפלה פאר דעם פראנ־צויזישען פרעזידענט פון דער פראנצויזישער רעפובליק — א ברירה האט ער נעביך. צום פערטען מאל האב איך געהערט אין די איינינע וואכען מי שברך׳ם פאר פערשידענע מלכים: פאר דריי וואכען האב איך געהערט א תפלה פאר וויקטאריא׳ן, די קעניגין פון גרויס בריטאניען, פאר צוויי וואכען — פאר לעאפאלד, דער קעניג פון בעלגיען, פאר אכטאגען — פאר ווילהעלמינא, די קעניגין פון האלאנד און היינט פאר דעם פראנצויזישען פרעזידענט. פיער תפלות אין דריי וואכען! און איבער־אכטאג?

איז נאך דא א גרעסערער סימן צו אונזער פערשפרייטונג אין די גלות־לענדער ווי אט א די תפלות?!...

צוזאמען מיט מיין פריינד רב לובעצקי האב איך געווידמעט א טאג צו זעהען פאריז. איך בין מיט איהם ארויף אויף דעם אייפעל־טהורעם צו בעטראכטען די פאנאראמא פון גאנץ פאריז. אין א שעהנעם זונען־טאג איז נישטא קיין שעהנער בילד אויף דער גאנצער וועלט. מיר זיינען געפאהרען מיט א קליין שיפעלע איבער דעם גרויסען שעהנעם טייך סעין. מיר האבען געזעהען דער געוועזענער קעני־גין׳ס עווגעניא׳ס פאלאץ, וועלכער ווארפט יעצט א שרעק אויף די בעזוכער. מיר האבען בעזוכט דעם לואווער, דעם פאלאץ פון די אמאליגע פראנצויזישע קעניגע, וועלכער איז פערוואנדעלט געווארען א גרויסען מוזעאום, דער צווייטער צום גרויסען בריטישען מוזעאום.

יעדער דיינקער, וועלכער ווייס די וועלט־געשיכטע פון די אמאליגע גרויסע נאציאנען וואס זיינען שוין פערשוואונדען געווארען, קען גלייך דערקענען, זיצענ־דיג אין פאריז און באטראכטענדיג דעם פראנצויזישען לעבען, אז דאס שעהנע פאלק געהט אונטער און צייכענס פון אלטקייט און פיעלייכט אויך צייכענס פון גסיסה צייגען זיך שוין.

די פרעהליכע שלאפלאזע נעכט, דאס פרעסען און זויפען אויף די גאסען, די פרייע טענץ־זאאלען מיט די ווילדע טענץ, די בעציהונגען צווישען די צוויי

געשלעכטען, די ווילדקייט פון די פרויען, וועלכע האלטען זיך אין איין פוצען פון זייער וויגעלע ביז דעם קבר וואס זייער גאנצער אידעאל איז צו בעצויבערען און פאנגען די מענערשע נשמות, די פרייהייט פון דער רעגירונג צו דעם אויסגעלאַ־סענעם און פערשווענדערישען לעבען פון דער יוגענד, — די אלע זאכען איבער־צייגען דעם פרעמדען דורכרייזענדען אז פראנקרייך זינקט און געהט אונטער און אז דער פלעקסעריום פרעסט און פערדארבט איהרע שעהנע וויינשטאקען.

אָבער דאָס קאָן מען ניט לייקענען, אז וואס עס בעלאנגט צו דרך ארץ און עסטעטיק, האָבען די פראנצויזען די גרעסטע מאָס פון אלע נאציאָנען. זאָגאר זייערע קינדער, די קליינע פראנצויזעלעך, פיהרען זיך אויף טאקטיש, שטיל און רוהיג. זיי וועלען קיינמאָל ניט באליידיגען א פרעמדען אין גאס, ער מעג זיין זאָגאר זייער פערהאסטער דייטש. ווען איהר פרעגט ביי זיי עטוואָס, ענטפערען זיי אייך מיט פריינדשאפט און ווייזען דעם וועג וואוהין צו געהן, ניט ווי די ענגלישע קינדער, וועלכע בעפאלען דעם פרעמדען וואס געהט ניט געקליידעט ווי זיי, אָדער טראָגען אזעלכע שיך ניט ווי די ענגלענדער, און פערווארפען איהם מיט שטיינער.

די לאגע פון די רוסישע אידען אין פראנקרייך איז ניט גלענצענד, זיי שטעהען פיעל נידעריגער פון זייערע ברידער אין לאנדאָן אין כמות און אין איכות. זיי זיינען דאָס רוב אָרימע ארבייטער און האָבען קיין ווערדע אין דער געזעלשאפט.

איך האָב זיך געזעגענט מיט מיינע פריינד און האָב פערלאָזען פאריז און צוזאמען מיט איהר אויך איירָאפּא.

פון האַוור, די פראנצויזישע פּאָרט־שטאָדט, האָב איך זיך געזעצט אויף דער שיף "לאבורגאניא" צו פאהרען נאָך אמעריקא. אמעריקא און איירָאפּא צוויי בעזונדערע וועלטען און פערשיעדען איינע פון דער אנדערער, און מיין נשמה ווארפט זיך צווישען זיי ביידע, ווי צווישען צוויי מאגנעטען ביז איך גע־האנגען אין לופט. די אלטע וועלט, וועלכע איז גוט בעוואוסט און בעקאנט צו מיר מיט אלע איהרע צרות און נחת, פרייד און לייד. דאָרט איז מיין געבורטס־לאנד מיט איהרע גזירות, גרושים, פאָגראָמען און טיראַניי פון איהרע פינסטערע רעגיערער. און פון דער אנדערער זייט אויף יענעם זייט אטלאנטיק — א נייע וועלט, א פרעמדע וועלט, א גרויסע וועלט פול מיט וואונדער, וועלכע ווארפט א שרעק מיט איהר נייקייט און גרויסקייט.

פערטיעפט אין אזעלכע מחשבות, בין איך ארויף אויף דעם אויבערדעק. דער ברעג דערווייטערט זיך, די הייזער ווערען קלענער, און איירָאפּא ווערט פערשוואונדען פון מיינע אויגען.

דער איין־און־איינציגער איד בין איך אויף דער פראנצויזישער שיף. דאָס

רוב רייזענדע זיינען געווען פראנצויזען, איטאליענער, און א קליינער טהייל שווייצארען און שפאניער.

איך האב געפיהלט דעם שיקזאל פון יונה הנביא אין זיין צייט: די איטאל־יענער זיצען צוזאמען און פערבריינגען צווישען זיך. די פראנצויזען זיינען אפגע־זונדערט פון זיי און האלטען זיך העכער מיט זייער בעוואוסטזיין, אז די שיף איז א פראנצויזישע און דער קאפיטאן מיט די מאטראזען זיינען אלע זייערע לאנדסלייט. נאר די מאהלצייטען פערייניגען זיי. אבער איך זיץ אליין, שטום, אפגעזונדערט אין א ווינקעל — אזוי ווי יונה איז געזעסען ״בירכתי האניה״. אויף מארגען האב איך מיר גענומען צו אונטערדריקען מיין אומעט, איך האב צוביטען אייניגע פראנצויזישע פראנקען אויף סאנטימס און איך האב זיי צו־טהיילט צו דער קלייניוואַרג, וועלכע זיינען גלייך בעפריינדעט געווארען מיט מיר. מערקווירדיג איז געווען צו זעהען, ווי די קלייניקע איטאליענערלעך מיט די פראנצויזעלעך האבען פערשטאנען איינע די אנדערע. זיי האבען זיך גלייך אסי־מילירט זאגאר מיט זייערע שפראכען, און ווי א נייע שפראך איז ביי זיי בעשאפען געווארען. זיי האבען זיך געקריגט, שלום געמאכט און געשפיעלט צוזאמען.

נאך א שרעקליכער ים־רייזע פון צעהן טעג צווישען הימעל און וואסער, האבען מיר דערזעהן יבשה. לאנד! לאנד! האבען אלע רייזענדע אויסגעשריען מיט איין קול. נאך אייניגע שטונדען האבען זיך געוויזען די שפיצען פון די ניו יארקער ריזען־געביידען, די בעריהמטע ״הימעל־קראצער״ — א מיסטיש געפיהל האט איבערפילט מיין הארץ. איצט האב איך דערשפירט, אז איך האב זיך אפגעריסען פון מיין געבורטסלאנד און אז די גרויסע שטאדט, וועלכע זעהט זיך פון דער ווייטען, וועט עפענען פאר מיר א נייע עפאכע אין מיין לעבען — די אמעריקאנער עפאכע — וואס פאר אן עפאכע וועט דאס זיין? וואס וועט זי מיר ברייננגען אין איהרע פליגלען?

אלס אימיגראנט האב איך נאך געמוזט דורכגעהן דעם לעצטען ״מדור״ פון די ״מדורי גיהנום״, דעם ״טרעהרען אינזעל״. אויף דעם דאזיגען אינזעל האב איך פערזוכט צום לעצטען מאל פון דער אָרדנונג פון דער רוסישער רעגיערונג. צוליעב זונטאג האט מען ניט ערלויבט די פאסאזשירען ארונטערצוגעהן פון אינזעל און דער אידישער בעאמטער האט פערוועהרט זאגאר די קרובים פון די אימיגראנטען צו זעהען זיך. מיין ברודער און מיין עלטערער זוהן, וועלכע זיינען געקומען מיר מקבל פנים זיין, האב איך געזעהען בלויז פון ווייטען, דורך די אייזערנע גראטעס, אבער רעדען מיט זיי האב איך ניט געקענט.

אויף מארגען בין איך ארויס פון עלים איילאנד און איך בין אריין אין ניו יארק. א נייע עפאכע אין מיין לעבען האט זיך אנגעפאנגען.

אַמעריקאַ

39טער קאַפּיטעל

ניו־יאָרק מיט איבער א פערטעל יאָהרהונדערט צוריק. — אפּ־טאַון האָט זיך געענדיגט ביי דער 125טער סטריט, פון בראָנקס האָט מען נאָך ווייניג וואָס געוואוסט, ברוקלין איז געווען א באַזונדער שטאָדט און בראָנזוויל, באָראָ פּאַרק, בעטה ביעטש און די אנדערע פאָרשטעדט זיינען נאָך אויף דער וועלט נישט געווען. — די עלעוויטעדס האָבען געשלעפּט קליינע לאָקאָמאָטיוועז, וועלכע האָבען פאַרהוידזשעט די גאַסען און פאַרשווארצט די פאָהרער מיט זייער רויך. — פון ברוקלין קיין נויאָרק האָט מען געמוזט אריבערפאָהרען אויף פּערים. — מיין ערשטע באַקאַנטשאַפט מיט „איסט בראָדוועיסקאַיאַ אוליצאַ“, וואו רוסיש איז געווען אזוי היימיש ווי אין א רוסי־שער שטאָדט. — די אָרימקייט אין ביכער און זשורנאַלען. — איך האָב דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבען געגעסען אין א „כשר'ען“ רעסטאָראַנט. — כתריאל צבי שרהזאָהן און דאָס „טאַגעבלאַט“ פון יענער צייט. — מען מאַכט מיך פאַר א דאָקטאָר און איך, א גרינער, וויל עס נישט לײדען. — איך האָב חרטה אויפ'ן רעוורענד, וואָס באַגלייט מיך אומשולדיגערהייד דאָס גאַנצע לעבען מיינס.

ניו יאָרק אין 1895 איז נית געווען די יעצטיגע ניו יאָרק פון 1924. איהר אַלגעמיינע באַפעלקערונג איז געווען א פערטעל פון דער היינטיגער. אידען האָבען זיך גערעכענט בלויז דריי הונדערט טויזענד נפשות. פון ברוקלין און ניו יאָרק געווען אָפּגעטהיילט; בראָנקס האָט נאָך דאַן נית עקזיסטירט; די הונדערט און פינף און צוואַנציגסטע סטריט האָט זיך גערעכענט די ענדע פון אַפּטאַון. אויף די עווענױס האָבען זיך געשלעפּט די פערד־קאַרס, א בייטשען־קנאַקעריי מיט דעם צום פערדישען „האָו“־געשריי האָט זיך איבעראַל געהערט פון די פערד־טרייבער; קיינע אַטאָמאָבילס זיינען נאָך נית געווען. די גאַסען זיינען שוואַך בעלויכטען געוואָרען פון גאַז. עלעקטרישע באַלייכטונג האָט מען נאָר אויף בראָדוויי געזעהן. די עלעוויטעדס איבער די עווענױס זיינען גע־שלעפּט געוואָרען מיט קליינע לאָקאָמאָטיוועז, וועלכע האָבען פערטומעלט די שטאָדט מיט זייערע פייפעריייען און פאַרשוואַרצט די פּאַסאַזשירען מיט זייער געדיכטען רויך.

ברוקלין איז אבסאָלוט אָפּגעטהיילט געווען פון ניו יאָרק. מעהר ווי דער איין אַלטער „ברוקלין ברידזש“ האָט די צוויי שטעדט נית פאַרבונדען. סאָבוויים און טונעלען זיינען נאָך נית געווען. צוויי בעזונדערע „סיטי האָלס“, צוויי מעיאָרס, צוויי פּאָליציי־קערפּערשאַפטען, צוויי בעזונדערע עלעקשאָנס יעהרליך, אַלעס, אַלעס בעזונדער. ווען ברוקלינער האָבען געברויכט צו באַזוכען ניו יאָרקער, אָדער פאַרקעהרט, האָבען זיי מיט פּערים־שיפען געמוזט איבערשפּאַנען די טייכען, וועלכע צושיידען זיי. פאָהרען פון ניו יאָרק נאָך ברוקלין, אָדער פון ברוקלין נאָך ניו יאָרק איז געווען א גאַנצע נסיעה ווי פון איין שטאָדט צו דער צווייטער.

איין זאך איז געווען וואס האט די צווילינג־שטעדט פעראייניגט און דאס איז ניט קיין אנדערער ווי דער, וועלכער פעראייניגט אימער די גאנצע מענש־הייט מיט אלע איהרע קלאסען און פערשידענע שאטירונגען, רייכע און ארימע, פרומע און פרייע, ארבייטס־געבער מיט די ארבייטער, — דער טויט, ווייל כמעט אלע בית עולם׳ס זיינען געווען און זיינען נאך היינט אין ברוקלין, און, אז איינער פלעגט ראטהען דעם צווייטען ארויסצוגעהען פון דער ניו יארקער ענגשאפט און נעהמען א וואהנונג אין דער גערוימער ברוקלין, האט ער באקומען גלייך דעם אנטווארט:

„איך בין נאך יונג און וועל נאך צייט האבען צו געהען נאך ברוקלין ווען מיין צייט וועט קומען!”

די גרויסע שעהנע פארשטעדט פון ברוקלין, ווי בראנזוויל, איסט ניו יארק, בארא פארק, בעטה ביעטש, א. ז. וו., זיינען נאך ניט געווען. גרויסע זומפען, פערלאזענע פעלדער, נאקעטע שטיינער, בערג און לוידיגע טהאלען, וואו ניט וואו א קליין הילצערן הייזעלע צו דער ערד געבויגען און ציגען האבען זיך פראנק און פריי געפיטערט ארום זיי — דאס איז געווען דער אנפאנג פון די יעצטיגע רייכע גראנדיעזע פארשטעדט, וועלכע האלטען יעצט אין די הונדערטער טויזענדער רוהיגע, גליקליכע אידישע בירגער, וועלכע האבען אין א פערטעל יאהר־הונדערט א וויסטען מדבר אין א בליהענדען ישוב פערוואנדעלט...

מיין ברודער און מיין עלטערער זוהן, ווען זיי האבען מיך פון שיף ארונ־טערגענומען, האבען זיי מיך צו זייער וואהנונג אין ברוקלין גענומען און גלייך אויף מארגען בין איך דאס ערשטע מאל מיט דער בראדוויי פערי־שיף נאך ניו יארק געפאהרען, צו באזוכען דעם אידישען קווארטאל, די איסט בראדוויי מיט איהרע גאסען ארום איהר. איך האב זיך באלד היימיש געפיהלט, הערענדיג דעם קלינגענדיגען אידיש און, זעהענדיג די פערשיעדענע אידישע שילדען אויף די אלע געשעפטען אין די צוויי הויפט גאסען קאנעל און גרענד סטריטס.

באזונדערס האט זיך מיר געווארפען אין די אויגען דער ווארט „כשר” אויף די פענסטער פון די פלייש־קראמען און די רעסטראנען. און איך האב ווירקליך אין יענעם טאג צום ערשטען מאל אין מיין לעבען פערזוכט צו עסען אין א „כשר׳ען” רעסטאראנט אויף וועלכען דער ווארט „כשר” שיינט מיט אונגעהייער גרויסע בוכשטאבען. אין בערדיטשעוו און אין ווילנא, אין די גרויסע אידישע שטעדט, האב איך דאס קיינמאל ניט געזעהען. שטעלט זיך פאר, אז א איד אין ווילנא זאל אויפשרייבען אויף זיין פלייש־געשעפט, אדער אויף זיין רעסטאָ־ראנט „כשר”, וואלטען אלע אנגעקוקט און געפרעגט: „מאי קא משמע לן?” וואס לאזט זיך דער איד הערען? וואס־דען, א איד וועט פערקויפען טריפות?...

ניט אומזיסט האט מען דאמאלס, מיט איבער א פערטעל יאהרהונדערט

צוריק, געקרוינט די איסט בראָדוויי מיט דעם רוסישען נאָמען "איסט בראָד־וויסקאיא אוליצא", ווייל די רוסישע שפּראַך האָט געהערשט אין איהר מיט דער פולער מאָס פון איהרע אידיש־רוסישע אימיגראַנטען, וועלכע האָבען איהר באַזעצט. די גרעסטע טהייל פון דעם אינטעליגענטען עולם, יונגע מענשען גע־ענדיגטע דאָקטוירים און יוריסטען, געוועזענע סטודענטען פון די רוסישע גימ־נאזיעם און רעאל שולען, כמעט אלע דורכגעדרונגענע מיט דעם רוסישען ניהיליזם און סאָציאַליזם. אידיש האָט נאָך דאַמאלס ניט פיגורירט אלס א שפּראַך מיט אַן אייגענער מאָדערנער ליטעראַטור ווי היינט. די אידישע צייטונגען, דער על־טעסטער "טאָגעבלאַט" מיט זיין וועכענטליכען "אידישע גאַזעטען", דער "העראַלד" מיט זיין וועכענטליכען "פאָלקס־אַדוואָקאַט", דער סאָציאַליסטישער "אבענד־בלאַט" מיט זיין "ארבייטער צייטונג", — זיי זיינען געווען די גייסטיגע שפּייזער פון דעם גאַנצען אידישען עולם איבער אַמעריקא, און זיי אלע צוזאַמען האָבען ניט געהאַט די צירקולאַציאָן וויפיעל די קלענסטע פון היינטיגע צייטונגען פערמאָגט. קיין ליטעראַטור, קיין ביכער צום לעזען איז ניט געווען, די פּליי־סיגע לעזער האָבען יוצא געווען מיט סענטיגע העפטען, וועלכע פלעגען ארויס־געגעבען ווערען וועכענטליך, ווי "די געהיימניסע פון די קייזערליכע קעניגליכע הויפען", אָדער וועגען "יעוועגניא, די פראַנצויזישע קייסעריז", "יעקאַטערינא די צווייטע מיט פּאָטיאָמקין". קיין וואונדער וואָס די איסט בראָדווייער אינטע־ליגענטען האָבען די העפטען אין האַנד ניט גענומען און זיי האָבען יאַהרען לאַנג זיך שטאַרק פעסט געהאַלטען אַן דער רוסישער ליטעראַטור ביז זיי האָבען זיך אַמעריקאַניזירט. ניט אזוי שנעל קען מען זיך אָפּרייסען פון די רוסישע ליטע־ראַרישע ריזען ווי טורגעניעוו, טאָלסטאָי און דאָסטאָיעווסקי. אָט אזוי האָט זיך ענטוויקעלט א קליינע, אָבער אַן אינטעליגענטע רוסישע קאָלאָניע אין דעם אידישען קוואַרטאַל פון איסט בראָדוויי מיט איהרע גאַסען ארום איהר

דעם ערשטען באַזוך האָב איך געמאַכט דעם ארויסגעבער פון "טאָגעבלאַט", ר׳ כתריאל צבי שרהזאהן. ער האָט מיך וואַרעם מקבל פּנים געווען, ווי גאָר אַן אַלטער טרייער פריינד.

"איך קען אייך שוין פון יאַהרען לאַנג, איהר ברויכט ניט מיר צו ערקלעהרען: ווער איהר זייט, איך ווייס פון אייער ארבייט אין רוסלאַנד און אין די מערב אייראָפּעאישע לענדער. א סימן האָט איהר, אַז אין מיין צייטונג איז געווען א בעריכט ווען איהר האָט לאָנדאָן פערלאָזט אום צו פאָהרען נאָך אַמעריקא. איהר זייט ווילקאָמען ביי אונז!"

מיסטער שרהזאהן׳ס ווערטער האָבען מיך געמוטהיגט ביי מיין ערשטען אריינטריט אין דעם נייעם קאָנטינענט. מיסטער שרהזאהן איז געווען א ליעבענס־ווירדיגער מענש, דער אמת׳ער טיפּ פון דעם היימישען שעהנעם ריינעם בעל־הבית. ער איז ווירקליך געווען א "מקבל כל אדם בסבר פנים יפות", און זיין

חויז איז געווע א „בית פתוח לרוחה״. ער האט מיך גלייך פארגעשטעלט פאר זיינע קינדער, צוויי זיהן, יחזקאל און אברהם חיים, און זיין איידעם מיסטער לעאן קאמייקא. מיט זיי צוזאמען זיינען מיר אריין אין רעדאקציאן וואו דער רעדאקטאר, מיסטער יונה פאליי, און זיינע מיטהעלפער, האבען מיך באגריסט.

אויף מארגען פריה, ווען איך האב ווידער די רעדאקציאן בעזוכט, האט מען מיר געצייגט אן אויסגעזעצטען ארטיקעל מיט פיעל קאמפלימענטען, תהלות ותשבחות צו מיר, אונטער דעם קאפ „רעוו. דאקטאר מאסליאנסקי״. איך האב גלייך מיט מיינע פינגער ארויסגעצויגען דעם ווארט „דאקטאר״ פון דעם זאץ, די שרייבער און די זעצער האבען זיך אנגעקוקט איינע די אנדערע מיט גרויס פערוואונדערונג, ווי א מענש לאזט זיך ניט באטיטלען מיט ניט קיין פערדיענטע טיטולען.

„מיינע העררען! — האב איך זיך געווענדעט צו זיי, — ווארום זאלט איהר פלוצלינג מיר דעם טיטול דאקטאר געבען אין דער צייט וואס איך האב קיין דיפלאם נישט דערצו?״

„דאס צייגט אייער „גרינקייט״, ווי ווייט איהר פערשטעהט ניט דאס אמעריקאנער לעבען; מיר פראדוצירען אלע טאג נייע דאקטוירים אהן דיפלאמען און זיי פארבלייבען דאקטוירים״, — האבען זיי מיר ערקלעהרט, און האבען מיך גלייך אויסגערעכענט היבש עטליכע רעוורענד־דאקטוירים, וועלכע האבען באקומען זייער דאקטאר דעגרי בלויז פון די צייטונגען און קיינער קימערט זיך ניט וועגען זיי.

דעם אמת זאגענדיג וואלט איך דאמאלס דעם ווארט „רעוורענד״ אויך ארויסגענומען פון דעם זאץ, ווען איך וואלט דאמאלס האבען דעם באגריף וואס פאר א מעשים עם טהוט זיך, ליידער, אפ אין אמעריקא אונטער דעם אומשולדיגען טיטול, נאר פארפאלען, דעם ווארט האב איך איבערגעלאזען, און ער בעגלייטעט מיך אומשולדיגערווייזע מיין גאנצען לעבען...

דאקטאר מאזעס מינץ, איינער פון די בילויים, אליין א קרעפטיגער אגיטאטאר פאר חבת ציון, איז דא אין ניו יארק געווען דער ארויסגעבער פון א וועכענטליכער צייטונג „דער רעקארדער״, און ער האט מיר פיעל געהאלפען מיט זיין נאציאנאלען וואכענשריפט.

40טער קאפיטעל.

איך הער אין שוהל בית המדרש הגדול ווי דער שמש רופט אוים פרייטאָג־צו־נאכטס אז קיינער זאָל קיין קדיש ניט זאָגען און איך פערשטעה ניט פארוואָס. — מען דערקלעהרט מיר אז די קדישים און די יאָהרצייטען זיינען דאָ פארביזנעוועט געוואָרען. — מיין ערשטע דרשה אין בית המדרש הגדול. — טויזענדער אידען קומען מיך הערען. — פּאָליציי טראָגט מיך אויף די הענט אין שול אריין. — איך דערפיהל אז אמעריקא בלייבט מיין היים, אז מיין גורל איז דאָ פארזיגעלט.

די צייטונגען האָבען צו וויסען געגעבען, אז שבת, דעם 13טען יולי, ביי־טאָג, וועל איך האלטען מיין ערשטע רעדע אין בית המדרש הגדול. די טהעמא: "א גערוס פון יענער זייט ים".

פרייטאָג־צו־נאכט בין איך געווען אין דעם בית המדרש הגדול צום דאווי־נען, דער חזן מיט זיין כאָהר האָבען שעהן געדאווענט, נאָר דער שמש האָט מיך איבערראשט מיט זיין ווילדען כרוז, וועלכען איך האָב קיינמאָל אין מיין לעבען ניט געהערט. פאר "עלינו" האָט דער שמש א מאוים'דיגען שטארקען פּאטש געגעבען אויף דער בימה מיט זיין לעדערנעם פאטשער אויף דעם לעדערנעם האלב־ווייכען קישען אויף'ן שולחן און האָט מיט א משונה'דיגען קול אויסגע־שריען: "קיינער זאָל קיין קדיש ניט זאָגען, יאָהרצייט".

איך בין נשתּומם געוואָרען פון דעם ווילדען אויסגעשריי און ניט פערשטאנען וואָס דאָס מיינט. ווארום זאָל מען ניט זאָגען קיין קדיש? און וואָס פאר א שייכות האָט דאָס צום יאָהר־צייט? ווער האָט יאָהר־צייט? און אויב איינער האָט היינט יאָהר־צייט, ווארום זאָל ער ניט זאָגען קיין קדיש?...

אָט די אלע פראגען האָט מיר פערענטפערט מיינער אן אלטער בכבוד'ער לאנדסמאן:

"דאָס איז אן אמעריקאנער מנהג, וועלכער איז אין קיין לאנד ניטאָ, ווייל דאָס שמעקט מיט אמעריקאנער "ביזנעס", וועלכע האָבען זיך שטארק ענטווי־קעלט און ארייינגעדרונגען איבעראל אין די אנשטאלטען, אין אלע שוהלען, אין די האָספּיטאלען און זאָגאר אויף די "בית עולם'ס" אז איהר וועט עלטער ווע־רען אין אמעריקא, וועט איהר דאָס פערשטעהען".

"אָבער ערקלעהרט מיר וואָס באדייט אָט דער כרוז וואָס דער שמש האָט נאָר אויסגערופען? וואָס פאר א ביזנעס קען זיין אין נים־געזאָגטע קדישים?"

"יאָ, מיין פריינד", ענטפערט מיר דער אלטער שמייכלענדיג, "די ניט־

געזאָגטע קדישים האָבען זעהר פיעל צו טהאָן מיט ביזנעס פאר דער שול און איבערהויפט פאר דעם שמש. דער אמעריקאנער עולם בכלל געהט וועניג אין שול און דאן זיינען דאָ אייניגע מנינים, וועלכע קומען דאוונען יעדען טאָג אין דער פריה און פארנאכט צו מנחה און מעריב. און ווייסט איהר ווער עס זיינען די דאוונער? דאָס זיינען די אבלים — קדיש-זאָגער, און אויך די, וועלכע האָבען יאָהר-צייט נאָך זייערע עלטערן. קדיש און יאָהרצייט זיינען די זיילען פון די אמעריקאנער שולען און זאָגאר פון די רעפאָרמירטע טעמפלען. די מנהגים, וועלכע האָבען צו טהאָן מיט דעם טויט, ווארפען א שרעק אויף די לעבעדיגע און זיי האלטען פון זיי זעהר שטארק. פון יעדען קדיש זאָגער געניסט די שול מיט דעם שמש דורך זיין אבלות יאָהר, אָבער די הויפט הכנסה איז פון די יאָהרצייטען, וועלכע קומען בלויז איין מאָל, אָדער צוויי מאָל יעהרליך. די בעצאָהלען מיט דער פולער האנד צו דער שול פאר אן "עליה" און דעם שמש פאר "מאכען אל מלא רחמים" און, ווען עס קומט אין שול א "מעמבער" א בעל יאָהרצייט, דאן פארמאכט דער שמש מיט א שטריינגען כרוז פון בימה די אלע אבלים די מיילער פון קדיש זאָגען און דער קדיש געהערט בלויז צו דעם יאָהרצייט אליין. יעצט, מיין גרינער לאנדסמאן, פערשטעהט איהר שוין דעם כרוז פון דעם שמש און די שייכות פון די ניט געזאָגטע קדישים צו ביזנעס? איהר וועט עלטער ווערן, וועט איהר נאָך מעהר פערשטעהן ווי דער טויט האלט אויף אין אמעריקא דאָס לעבען פון אמעריקאנער אידישקייט. איהר האָט דאָך וואהרשיינליך געהערט פון די גרויסע אמעריקאנער אָרדענס מיט זייערע לאדזשען פון הונדערטער טויזענדער מיטגליעדער. זיי זיינען נוצליכע אינסטיטוציאָנען אין אמעריקא, און זיי וואָלטען פיעל גוטעס אויפטהאָן פאר דעם כלל ישראל, ווען אין זיי וואלט הערשען דער לעבעדיגער גייסט פון אידענטהום. אָבער לידער, לידער זיינען די גרויסע מעכטיגע אָרגאניזאציאָנען אין צאָל—כמות, שוואך אין אינהאלט—איכות. ווייל זיי לעבען אויך פון דעם טויט און זיינע מנהגים ווי "קרקע", "בית עולם׳ס", "מצבות", "גדרים" און "שבעה-געלד", וועלכע פילען אָן זייער אינהאלט".

ארויסגעהענדיג מיט מיין גוטען-קלוגען לאנדסמאן פון בית המדרש הגדול, בין איך פערציטערט געוואָרען, זעהענדיג א שרעקליכע בילד: ביי דעם ארייגאנג זיינען געשטאנען א מחנה אידישע קליינע קינדער און האָבען פערקויפט אידישע צייטונגען. די קינדערלאך האלב נאקעטע, באָרפיסע, שפרינגען צו די שול ארויסגעהער און שרייען מיט זייערע הילכיגע קינדערשע שטימעלעך "צוויי צייטונגען פאר א סענט!"

פארבייגעהער און מאנכע ארויסגעהער פון שול האָבען געקויפט די בלעטער מיט גרויס פליים פראנק און פריי, און פון שול קלינגט נאָך אָפּ דער עכאָ פון דעם חזן׳ס העלדען טענאָר שטימע: "ושמרו בני ישראל את השבת!"

אין דער בעשטימטער שטונדע שבת נאָכמיטאָג בין איך געגאַנגען האַלטען מיין ערשטע רעדע אין בית המדרש הגדול. ווי נאָר איך בין צוגעגאַנגען מיט גרענד סטריט צום קאָרנער נאָרפאָלק, וואו דער בית המדרש געפינט זיך, האָב איך דערזעהן א מענשען־וואַנט פאַר מיר און עס איז מיר אונמעגליך געווען איין טריט צו מאַכען. אַן המון עם, אַלטע, יונגע, מענער און פרויען שטעהען, ריהרען זיך ניט און ווילען זיך שפּארען נעהנטער צום בית המדרש. דער המון האָט מיך דערמאָהנט אַן דעם "שבת־חנוכה" אין לאָנדאָן, ווען איך האָב גערעדט אין דער ניי־שול. ווי דאָרט אין לאָנדאָן, אַזוי דאָ אין ניו יאָרק האָבען מיך פּאָליסלייט געמוזט פּשוט אריינטראָגען אין שול.

א מערקווירדיגער געפיהל פון ליעבע און דאנקבארקייט צו אמעריקא מיט איהרע אינסטיטוציאָנען האָט מיך בעזיעגט, ווען איך האָב דערפיהלט די בעריהרונג פון דער פּאָליצײ. עראינערענדיג זיך די בעריהרונג פון דער רוסישער פּאָליצײ, ווען זי האָט מיך מיט גוואלד און בארבאריזם ארויסגעשלעפּט פון די שולען אין מיטען פון מיינע רעדעס אין אָדעס, קישענעוו, לאָדז א. ז. וו. פרייי־דענס־טרעהרען האָבען געפלאָסען פון מיינע אויגען, ווען איך האָב געפיהלט דעם אונטערשיעד פון ניו יאָרקער פּאָליצײ ביז קישענעווער זשאנדארען. יענע האָבען מיך בארבאריש און ווילד, פול מיט שנאה, ארויסגעשלעפּט פון שול, און די טראָגען מיר העפליך, פול מיט רעספּעקט און עהרע אין שול אריין. פינסטערניש און ליכטקייט, שקלאַפעריי און פרייהייט, ווי וויט זיי זיינען איינע פון די אנדערע. מיינע ליפען האָבען געמורמעלט: "געבענשט זאָלסטו זיין, אמעריקא, און געבענשט זאָל זיין דיין פרייהייט!"

מיט גרויס מיה און אָנשטרענגונג בין איך ארויף צום ארון הקדש. איך האָב געוואָרפען א בליק אויף דעם פול־געפּאַקטען גרויסען בית המדרש פון אונטען ביז ארויף אויף דער גאַלעריע, בין איך שטארק בעגייסטערט געוואָרען. איך האָב געלעזען אויף זייערע געזיכטער זייער נייגיריגקייט צו הערען עטוואָס נייעס, עטוואָס אונגעוועהנליכעס. די שטילקייט און רוהיגקייט פון עולם, טראָץ די שרעקליכע ענגשאַפט, די פייער טויזענד אויגען, וועלכע האָבען געקוקט בלויז אויף מיר, האָבען מיך פשוט עלעקטריזירט און האָבען מיך אויפגעהויבען פיעל העכער פון דער געוועהנליכער שטימונג. ווען איך געה ארויף אויף דער בימה פאַר דעם עולם. עס איז מערקווירדיג, איך בין דאָך שוין יאָהרען־לאַנג צוגעוואָהנט געוואָרען צו גרויסע פערזאמלונגען אין פערשיעדענע שולען און גראַנדיעזע זאַלען אין די פערשיעדענע שטעדט און פערשיעדענע לענדער, פון די גרעסטע אידישע קהלות, קיינמאָל האָב איך אזא בעגייסטערונג ניט בעקומען און אין אזא בעזעעלטער שטימונג ניט אויפגעהויבען געוואָרען ווי ביים ערשטען מאָל אויפטרעטען אין אמעריקא אין ניו יאָרקער בית המדרש הגדול.

איך האָב געפיהלט, אז איך פאַנג אָן א נייע עפּאָכע אין מיין לעבען. איך

האב געפיהלט, אז דאס לאנד אמעריקא, אין וועלכער עס האט זיך דאמאלסט געפונען — מיט דריי צעהנדליג יאהר צוריק — בלויז א פיערטעל מיליאן אידען, וועט ווערען א מקום מקלט ומפלט, א רוהע־פלאץ פאר אונזערע מיליאנען ברידער, וועלכע ציהען זיך מחנות־וויוז מיט זייערע וואנדער־שטעקענס פון די אייראפעאישע ארימע אונגליקליכע לענדער. איך האב געפיהלט, אז די ערשטע רעדע מיינע וועט מיר געבען א מעגליכקייט צו ענדיגען מיין "גלות פראוועו" פון לאנד צו לאנד. מיין הארץ האט מיר נביאות געזאגט, אז דא, אין דער צוקינפ־טיגער גרויסער ניו יארק, וועל איך קענען מיין היים מאכען, ווייל איך האב געפונען פאר זיך א פרישען פעלד צו בעארבייטען, און די פעלד איז נאך אזוי ווילד, פרימיטיוו, אהן גייסט, אהן ארדנונג, אהן א צענטער, אהן אן אויטארי־טעט און אהן צו וויסען וואס צו וועלען. די אריבערגעקומענע אימיגראנטען פון פערשיעדענע לענדער, פערשיעדענע שפראכען, פערשיעדענע געוואהנהייטען בילדען אוים א תהו ובוהו ווי יחזקאל׳ס טרוקענע ביינער אין דעם טויטענטהאל.

מיט א קרעפטיגער דונערנדער שטימע, פון וועלכער איך האב זעלבסט א ציטער געטהאן, האב איך אנגעפאנגען מיין ערשטע רעדע מיט דעם מאמר חז״ל:

"הרואה אוכלסי ישראל מה הוא אומר: "ברוך חכם הרזים!" והרואה אוכלסי עכו״ם מה הוא אומר: בושה אמכם, חפרה יולדתכם, הנה אחרית גויים מדבר ציה ושממה". —

"דער, וועלכער זעהט גרויסע אידישע פערזאמלונגען, וואס ברויכט ער צו זאגען: "געלויבט זאל זיין דער חכם פון די געהיימניסע". און דער, וועלכער זעהט גרויסע געצענדינערשע פערזאמלונגען, וואס ברויכט ער צו זאגען: "שעה־מען מעג זיך אייער מוטער, שאנדע צו אייער געווינערין, אט דאס איז דער סוף פון דעם סארט פעלקער — ווילדעניס, וויסט און לעער".

אט דער טיעפער מאמר איז געווען ביי מיר די קאנווע, אויף וועלכער איך האב צוויי שטונדען געוועבט און געמאהלט פערשיעדענע שטארקע בילדער פון דעם אידישען גלות לעבען. איך האב אין דער צייט פיעל מאל געביטען די שטי־מונג פון דעם עולם. זיי האבען געוויינט און זיי האבען געלאכט, געטרויערט און געפרעהט. נאך מיין רעדען האט דער עולם מיר איבערצייגט אין זיין צו־פריעדענהייט מיט דעם הארציגען "יישר כח" וואס זיי האבען מיר אויסגעדריקט אויף פערשיעדענע אופנים ווי קושען, האלדזען און האנד־דריקונג.

איך האב גלייך געפיהלט, אז מיין שיקזאל איז פערזיגעלט, און ווער און בלייב אן אמעריקאנער, איך בין א פרייער בירגער און איך וועל שוין ניט ליידען מעהר פון פאליצי־פערפאלגונג, איך וועל שוין מעהר ניט ברויכען קיין אלעגא־רישען מאטעריאל צו מיינע רעדען. מיין צונג איז פריי צו רעדען דאס וואס איך וויל און ניט דאס וואס יענער וויל.

די פרעסע, די אידישע און ניט־אידישע, זאגאר די "דייטשע שטאאטס־צייטונג" און די "ניו יארק וואירלד" זיינען אויף מארגען ארויס וועגען מיר און מיין טאלאנט מיט תהלות ותשבחות. שנעל האב איך בעקומען איינלאדונגען פון פערשיעדענע שטעדט. די ערשטע שטאדט איז געווען באלטימאר, דורך איהרע טהעטיגע חובבי ציון אין יענער צייט.

איך האב אבער זיך ניט געאיילט צו פערלאזען אזוי שנעל ניו יארק, ווייל איך האב געוואלט שטודירען דעם נייעם אידישען לעבען אין דער לאנד. איך האב גערעדט נאך צעהנדליגע מאל אין די גרויסע פערשיעדענע שולען, ווי עלדרידזש סטריט שול, קאלווארער שול א. ז. וו.

אין די אלע גאסען, וואו איך בין געגאנגען, האבען מיך די גרויסע אידישע שילדען ניט צורוה געלאזען. דער ווארט "כשר" אויף די אלע שפייז־הייזער און אין זייערע קעלערען. און דער טיטול "ארבייטער פריינד" איבער אלע סאלו־נען, שיינק־הייזער.

רבונו של עולם! אזוי פיעל כשרות און ארבייטער־פריינדשאפט ווי פיעל דו האסט אין ניו יארק, האסטו ז״ט אין דער גאנצער אידישער גלות־וועלט איבער דעם גאנצען ערד־קוגעל!

41טער קאפיטעל

דער ביטעריער גורל פונ׳ם גאון ר׳ יעקב יוסף, וועלכער איז געבראכט געווארען קיין נויארק אלס רב הכולל. — דער קבלת פנים פאר איהם איז געווען א קעניגליכער. די גאנצע שטאדט איז אויפגערודערט געווארען, ווען ער איז געקומען, די אמערי־קאנער פרעסע אפילו האט איהם אפגעגעבען פיעל פלאץ. — דאס איז אבער געטהאן געווארען בלויז פאר ביזנעס.

ווען איך בין נאך אין רוסלאנד געווען, האב איך געלעזען אין די העברעאישע צייטונגען "הצפירה" און "המליץ" זעהר פיעל וועגען דעם גרויסען קבלת פנים וואס די אידישע קהלה אין ניו יארק האט געגעבען צו איהר ערשטען ריכטיגען גרויסען ארטהאדאקסישען רב, דעם בעוואוסטען ווילנער שטאדט־מגיד, הרב הגאון ר׳ יעקב יוסף, וועלכער איז אויפגענומען געווארען אלס רב הכולל אין ניו יארק. אין גאנץ ליטא איז ער בעוואוסט געווען מיט זיינע חריפות אין הלכה און זיין טאלאנט צו דרש׳נען אין הגדה. דאס פאלק האט איהם געקרוינט מיט דעם טיטול רבי יאנקעלע חריף. ניט לייכט איז דאס אנגעקומען דער ארטהאדאקסישער ניו יארקער קהלה ארויסצובריינגען רבי יעקב יוסף׳ן פון זיין

בכבוד׳ער שטעלע אין ווילנא, די זאגענאנטע ״ירושלים דליטא״, נאך נויארק, די שפאגעל־נייע אידישע קהלה אין אמעריקא. מיט כבוד מלכים האבען איהם פארשטעהער פון פערשיעדענע שוהלען און געמיינדעס פון שיף ארונטערגענומען. עס ווערט דערצעהלט אז הונדערטער קארעטען — דאן זיינען נאך קיינע אטאמאבילס ניט געווען — און צעהנדליגער טויזענדער אידען האבען מיט טריאומף געפיהרט דעם גרויסען רב צו זיין וואהנונג, וועלכע איז צוגעגרייט געווארען פאר איהם און זיין פאמיליע. פיעל ענטהוזיאסטען האבען די ברעגען פון זיינע קליידער געקושט, מיט פריידען־טרעהרען האבען זיי איהם פון זיין קארעטע אין זיינע חדרים אריינגעטראגען. ניט יעדער געוועהנליכער איד האט געהאט דאס גליק צו זעהען איהם פערזענליך און צו בעגריסען איהם מיט שלום עליכם. לעגענדען האבען זיך אנגעפאנגען צו וועבען ארום איהם, וועגען זיין גרויסקייט אין תורה, חכמה און קדושה. דעם רב הכולל׳ס קבלת פנים איז געפייערט געווארען אויף דעם אמעריקאנישען אופן, גרויס, טומעלדיג, מיט ווילדע רעקלאמעס, אזוי ווייט אז די קריסטען האבען זיך אנגעפאנגען צו אינטערעסירען מיט דעם ״טשיעף ראביי״, ווייל אין דער ענגלישער פרעסע האט מען זעהר שטארקע ארטיקלען געשריבען איבער איהם.

אבער ליידער, ליידער, ווי אלע אויפגעבלאזענע סענזאציאנעלע בעוועגונ־גען, וועלכע פאנגען זיך אן מיט גרויס שטורעם, היץ און ווילדען ענטוזיאזם און ווערען שנעל קאלט און אויסגעלאשען, אזוי איז אויך געשעהן מיט דעם טראגישען אומגליקליכען גרויסען רב. גאר גיך איז זיין גלאנץ ארונטער, די צייטונגען האבען אנגעפאנגען צו בעהאנדלען איהם סארקאסטיש, פלוצלינג האט זיך ארויסגעוויזען אז די ״חיות הקדש״, וועלכע האבען ״ברעש גדול״ געטאנצט ארום דעם רב הכולל ביי זיין אנקומען; אט די ברענענדיגע כלל־טהוער זיינען גאר אויסען געווען זייערע אייגענע אינטערעסען, ניט דעם רב הכולל האבען זיי געמיינט, נאר די כשר׳ע ביזנעס האבען זיי גערארפט, ניט זיין תורה און חכמה האבען זיי געוואלט, נאר זיין זיגעל אויף ״כשרות״ האבען זיי געברויכט. און די אלטע פערפלוכטע אידישע פראגע ״מי יאכילנו בשר?״ איז פלוצלינג אויסגעבראכען מיט א ווילדען שטורעם און ״זיגלען״, ״פלאמבעס״, ״הכשרים״, ״קצבים״, ״שוחטים״, ״שלאכט־הייזער״, מיט דעם אויפשריפט אויף די פענסטער ״בהכשר רב הכולל״ אויף אלע בוטשער סטארס, רעסטא־ראנטען און ״מקואות״ האבען זיך צושפרייט איבער דער גאנצער אידישער שכונה אין ניו יארקער מזרח זייט. און נאך היינט, צוויי צעהנדליגע יאהר נאך זיין טויט, איז נאך דא דער אויפשריפט אויף פיעלע פענסטער פון פער־שיעדענע כשר׳ע געשעפטען.

דער ארימער גרויסער רב איז צוטומעלט געווארען פון די הייליגע שווינדלערייען ארום איהם און אין זיין הויז. ער האט נעביך פערשטאנען זיין

גרויסען טעות וואָס ער האָט געמאכט מיט זיין אויסבייטען ווילנא אויף ניו יאָרק. זיין האַרץ האָט געפיהלט די נידעריגע אומגעלומפּערטע פיהרונגען פון זיינע "מקורבים". ער האָט אַלעם אָנגעפאַנגען צו פיהלען און פערשטעהען, אָבער צו שפּעט. ער האָט זיך זעלבסט ניט געקענט העלפען. זיין גרויסע אידישע האַרץ איז קראַנק געוואָרען און זיין קערפּער האָט אָנגעפאַנגען פּאַראַליזירט צו ווערען.

אין דער טרויעריגער לאַגע האָב איך איהם געפונען ליגענדיג אין בעט, עלענד און פּערלאָזען. ווען איך האָב זיך פּאַרגעשטעלט פאַר איהם, האָט ער זיך אויפגעזעצט און האָט מיך געהאַלזט און געקושט, מיט אויגען פול מיט טרעהרען האָט ער מיך אָנגעקוקט, זיינע טרויערדיגע בליקען האָבען אויסגעדריקט שטומערהייט די שרעקליכע ווערטער: "זעהט וואָס פון מיר איז געוואָרען!"

מאָמענטאַל האָט אריינגעבליצט אין מיין מארך דער תלמודישער מאמר וועגען די באַציהונגען פון די עמי הארצים צום תלמיד חכם:

"צום אנפאנג קוקען זיי אויף איהם ווי אויף א גאָלדענעם קרוג, געוואָהנען זיי זיך צו אביסעל צו איהם, באקומט ער ביי זיי די ווערדע פון א זילבערנעם קרוג; פערברייינגען זיי מיט איהם נעהענטער דאן זעהען זיי אין איהם בלויז א ליימענעם קרוג און ווי ער ווערט צובראָכען, דאן איז שוין קיין תיקון צו איהם ניטאָ".

אַרימער טראַגישער גרויסער רב, אַט אַזוי האָבען די נויאָרקער פאַרשטעהער און כלל-ארבייטער פון דיר געמאַכט "החרס הנשבר", — א צובראָכענעם שאַרבען.

קראַנק, נידערגעשלאָגען און פערלאָזען ליגט דער גרויסער חולה אין זיין בעט און זיין נאָבעלע אינטעליגענטע פאַמיליע, די רביצין מיט די קינדער ליידען פשוט פון דחקות.

איך האָב ניט געשוויגען, איך האָב געטהאָן וואָס עס איז געווען נאָר אין מיין מעגליכקייט צו טהאָן. איך האָב אין מיינע רעדען מעורר געווען דעם דעת הקהל וועגען דעם טרויעריגען שיקזאַל פון דעם קראַנקען גאון. איך האָב באַזוכט איינינע מיטינגען פון די איסט סיידער כלל טהוער, און מעהר אדער וויניגער האָט מען פערלייכטערט זיינע עקאָנאָמישע יסורים.

"בבלאי טפשאי!" — נארישע בבל-לייט, — האָב איך איין מאָל אויסגעשריען אין מיינער א רעדע אין איינער פון די ניו יאָרקער גרויסע שוהלען פאַר א גרויסען עולם. — "דקמי מקמיא ספר תורה, ולא קמי קמיא גברא רבא". — איהר שטעהט אויף פיר א ספר תורה, איהר לאָזט זיך קאָסטען

פיר אייערע שוהלען, און אייך ארט ניט פאר דעם שיקזאל פון אייער גרוי־סען רב !...

ווי טראגיש און שרעקליך עס איז געווען דער שיקזאל פון דעם רב הכולל אין זיינע לעצטע יאהרען אין ניו יארק, איז נאך טראגישער געווען זיין טויט און זיין לויה, וועלכע האט געטראגען אויף זיך דעם כאראקטער פון א נאַ־ציאנאלער קאטאסטראפע, פון א העסליכער פאלקס־באליידיגונג, פון א נידער־טרעכטיגען אנטיסעמיטישען אויסברוך אויף דעם אידישען פאלק אין דער פרייער לאנד — אמעריקא.

״דער רב הכולל איז נפטר געווארען״, ״דער גאון איז נסתלק געווארען״, ״רבי יעקב יוסף איז געשטארבען״ אזעלכע אויפשריפטען מיט גרויסע בוכשטאבען זיינען ערשיענען, מיטוואך, כ״ד אב, תרס״ב, אין די ניו יארקער אידישע ציי־טונגען, און זיי האבען פארשפרייט די טרויעריגע ידיעה איבער דער גאנצער שטאדט. טויזענדער, צעהנדליגער טויזענדער אידען פון ניו יארק און פון די ארומיגע שטעדט האבען זיך געצויגען צו דער איסט סייד, נעהענטער, נעהענטער, צו דער גאס פון דעם רב הכולל׳ס וואהנונג, אפצוגעבען דעם לעצטען כבוד צו דעם גרויסען נפטר און צו מקיים זיין דעם אלטען אידישען ווארט ״אחרי מות קדושים, אמור !״

אלע גאסען ארום זיינען פול געווארען פון דעם גרויסען עולם, און ווי א וואנט פון מענשליכע קערפערס זיינען געבליבען שטעהן אומבעוועגליך, ניט אריין און ניט ארויס.

״א, מענשען אידען, — האב איך אין הארצען געטראכט, — וואו זייט איהר אלע געווען נעכטען, פאר־אכטאגען, פאר־א־יאהרען, ווען ער האט געפאַ־דערט הילף, ווען נאר א קליינער פראצענט פון אייך וואלט ערשיינען אין צייט, וואלט איהר דאך היינט ניט ברויכען צו שפארען זיך אומגעלומפערט צו דער טרויערדיגער לויה . . .״

פאליציי האט מיט פיעל מיה געמאכט ארדנונג אום דער טויטען־וואגען מיט די הונדערטער קארעטען נאך איהם זאלען קאנען צום פלאץ צוקומען.

א גרויסע מחנה מיט קליינע תלמוד תורה קינדער, מיט זייערע לעהרער, זיינען פאר דעם ארון געגאנגען און האבען פסוקים פון תהלים געזאגט, דיא גאנצע פראצעסיע מיט די טויזענדער באגלייטער האט זיך געצויגען דורך איסט בראדוויי צו גרענד סטריט, רוהיג, שטיל, מיט אראפגעבויגענע קעפ זיינען זיי נאך דעם ארון געגאנגען.

די לויה פראצעסיע האט דערגרייכט ביז הא׳ס פאבריק, אין וועלכער עס האבען דאן געארבייט הונדערטער דייטשע ארבייטער, און פלוצלינג ווי אן ערד־ציטערניש, האט אויסגעבראכען א שטראם פון שטיינער, שטיקער האלץ,

מיסט און שמוץ, זיינען אראָבגעוואָרפען געוואָרען פון די פענסטער פון אלע עטאַ־זשען פון דער גרויסער פאַבריק, אויף דעם ארון און די באַגלייטער. דאָס פאָלק איז שרעקליך אויפגערעגט געוואָרען און איין מינוט צייט זיינען די הונדערטער שויבען פון די פענסטער צובראָכען געוואָרען. דער שטראָם פון די באַגלייטער האָט זיך צום פאַבריק א שפּאַר געטהאָן, די טהירען זיינען אויפגעבראָכען געוואָרען און א שרעקליכער געשלעג האָט אויסגעבראָכען צווישען דעם אויפגערעגטען אידישען עולם מיט די ווילדע אנטיסעמיטישע דייטשע ארבייטער. פיעלע פון ביידע זייטען זיינען פערוואונדעט געוואָרען ביז די פּאָליציי־מאַכט איז אריינ־געדרונגען. ארעסטירט די שולדיגע, בארוהיגט דעם עולם, און די לויה איז צו גרענד סטריט פערי אוועקגעגאנגען, נאָך ברוקלין.

אָרימער, אומגליקליכער גאון, ווי שרעקליך און טרויעריג דיין שיקזאל איז געווען אין דיין לעבען, האָט ער דיך באגלייט נאָך דיין טויט.

טויזענדער, טויזענדער באגלייטער האָבען דעם בית עולם אנגעפילט, מיט יראת הכבוד, טויט־שטילקייט האָבען די מתעסקים דעם ארון אין קבר ארונ־טערגעלאָזען, טייכען טרעהרען און היסטערישע געוויינען האָבען אויסגעבראָכען פון דעם ריזיגען עולם ווען די מספּידים האָבען זייערע הספּדים געזאָגט. איינער פון זיי בין איך געווען.

מיין איינציגער געשריי איז געווען: וגאו זיי׳ט איהר אלע פריהער געווען. ווען ער האָט געלעבט און געליטען?...

42טער קאַפּיטעל

די אידישע ערציהונג אין ניו יאָרק מיט איבער א פערטעל יאהרהונדערט צוריק איז געווען אין א פּיעל טרויעריגערען צושטאנד ווי היינט. — בלויז צוויי תלמוד תורהים זיינען דאן געווען און אין ביידע האָט מען פארטייטשט דאָס חומש אין האלב דייטש. — דער מנהל פון מחזיקי תלמוד תורה האָט שטארק אכטונג געגעבען אויפ׳ן דקדוק, כאָטש די קינדער האָבען גאָרנישט פארשטאנען וואָס זיי לערנען. — באַ־ריהמטע העברעאישע שריפטשטעלער זיינען פארבראקירט געוואָרען אלס לעהרער צוליעב א שוא נח און שוא נע. — דער עם הארצ׳ישער קאמפּף פון די סאָציאליס־טען געגען רעליגיע.

אן אמת׳ען כאָאָס, א תהו ובהו האָב איך געפונען אין דעם ניו יאָרקער חינוך פון די אידישע קינדער אין סוף פון דעם נײַנצעהנטען יאהרהונדערט. איבער א פערטעל מיליאָן אידען זיינען שוין דאמאלס אין ניו יארק געווען און זיי האָבען קיין העברעאישע שולען ניט געהאט. בלויז צוויי תלמוד תורה׳ס האָב איך גע־פונען, איינע די „מחזיקי תלמוד תורה” אין איסט בראָדוויי און די צווייטע —

א קלענערע, אפטאוו. צוזאמען האבען זיי נאך קיין טויזענד תלמידים ניט געהאט. א קאמיטע פון דער זאגענאנטער "באארד אף עדיוקיישאן", דער ועד החינוך, האט מיך איינגעלאדען צו בעזוכען די תלמוד תורה אין איסט בראדוויי. די לעהרער זיינען געווען זעהר אנשטענדיגע מלמדים, האלבע משכילים, יעדערער פון זיי איז געווען א מאן מיט היבשע ידיעות אין תנ"ך און דקדוק, מאנכע פון זיי האבען אויך תלמוד פערשטאנען, אבער קיין סיסטעם, קיין ריכטיגע פראָ־גראם ביי זיי אלע צוזאמען אין כלל האבען זיי ניט געהאט. דער פרינציפאל איז געווען אן עלטערער מאן, ער האט גוט פערשטאנען די דייטשע שפראך, ער איז געווען בעל׳הבנ׳ט אין מענדעלסאָנ׳ס איבערזעצונג פון תורה, און האט שטארק אכטונג גענעבען, אז די פארטייטשונג זאל זיין צום וויינינסטען פופציג פראצענט אין דייטש. אזוי איז דאמאלס אויך געווען דער סטיל פון דער אידישער פרעסע. פון א ריינער אידישער שפראך האבען זיי ניט פערשטאנען און ניט געוואלט פערשטעהען. איך האב פשוט רחמנות געהאט אויף די קליינע אמעריקאנער אידעלאך, וועלכע מען האט געפלאגט מיט דריי שפראכען אין זייערע קינדערשע יאהרען. ביז דריי אוהר ביי טאג מוז דאס קינד אין פאבליק סקוהל לערנען די לאנד׳ס שפראך — ענגליש און פון פיער א זייגער ביז אכט אוונט לערנט ער פרעמדע צוויי שפראכען מיט אמאל — העברעאיש און האלב־דייטש, אויסגע־מישט צוזאמען אין איין אטעמצוג. וואלט די פארטייטשונג זיין אין אידיש, וועלכע די אימיגראנטען קינדער הערען פון זייערע עלטערען אין דער היים, וואלט זיין לייכטער פאר זיי צו פארשטעהען. אבער דייטש צו אמעריקאנער אידישע קינדער, דאס איז ווירקליך א משוגעת.

איך האב די קינדער עקזאמינירט און איין זאך האב איך געפונען, אז "עברי" האבען זיי געזאגט ריכטיג נאך די אלע געזעצען פון דעם טהייל "נקוד" פון דקדוק. דער פרינציפאל האט אכטונג געבען אויף די לעהרער און די לעצטע אויף די תלמידים, אז זיי זאלען חלילה וחס ניט נכשל ווערען אין פערבייטען א "שוא נח" פאר א "שוא נע", אדער א "דגוש חזק" אויף א "דגוש קל". זיי האבען געהיט ווי די אויגען אין קאפ דעם "מלעיל" און "מלרע". אט מיט אזעלכע פעדאנטישע קלייניגקייטען האבען זיי באשעפטיגט די קליינווארג און פערנומען שטונדען צייט טעגליך ביי זיי. ווען איך האב געפרעגט די קינדער דעם אינהאלט פון זייער לערנען, זיי זאלען מיר ערקלעהרען א ספור פון תורה, האבען זיי מיר אויטאמאטיש געענטפערט אין דעם פערגרייזטען האלב־דייטש מיט גרויס מאטערניש ניט וויסענדיג זעלבסט וואס זיי ריידען.

ווי וויט די פעדאנטסטווא וועגען עברי זאגען קארעקט און אפהיטען די אלע כללים פון נקוד איז אין יענער צייט געווען פארשפרייט אין די ניו יארקער תלמוד תורה׳ס, איז ווערטה צו דערמאהנען דעם פאקט וואס עס איז געשעהן מיט פיער אידישע גרויסע געלעהרטע, בעוואוסטע אין דער העברעאישער ליטע־

ראטור, יעדערער אין זיין פאך אלס גדול, וועלכע זיינען דורכגעפאלען אין זייערע עקזאמענס ווען זיי האבען אנגעגעבען אפליקאציאנען פאר לעהרער אין תלמוד תורה. דער פרינציפאל מיט דער "באארד אף עדיוקיישאן" האבען ניט געוואוסט ווער און וואס זיי זיינען און זיי האבען זיי ענטזאגט פאר ניט קארעקט עברי זאגען. דער ערשטער איז געוועזען דער גרויסער געלעהרטער זאסניץ — פאר א טעות אין א "תנועה קלה"; דער בעוואוסטער ליטעראט און קריטיקער דובזעוויטש — פאר א "דגוש חזק"; דער גרויסער העברעאישער דיכטער דאליצקי—פאר א "מלעיל ומלרע", און מיט'ן פערטען איזווירקליך געווען א געשיכטע צום לאכען און צום וויינען — דאס איז דער גרויסער מדקדק ריי־בערסאן, דער אויטאריטעט פון "תורת הדקדוק". ער איז נעביך דורכגעפאלען אין זיין עקזאמען צוליעב א פערביטענעם "שוא נח"...

דער צוקינפטיגער היסטאריקער וועט ערשטוינט ווערען פון דער געלעהר־זאמקייט פון די מנהלים פון די ניו יארקער תלמוד תורה'ס, אז די פיער גדולי ישראל זיינען דורכגעפאלען ביי זיי אין זייער עקזאמען.

אט דאס הייסט אויף קבלה לשון "קטנות המוחין".

ווען דער העברעאישער עולם האט זיך פון דעם ווילדען סקאנדאל דער־וואוסט, האבען די מנהלים פון דער אפטאונער תלמוד תורה צוגענומען די צוויי אלטע חכמי ישראל פאר לעהרער זאסניץ'ען און רייבערסאן'ען.

וואו האבען זיך געלערנט די צעהנדליגער טויזענדער קינדער אין ניו יארק? ווער האט ערצויגען דאמאלס דעם גאנצען נייעם דור? תלמוד תורה'ס זיינען געווען בלויז צוויי, העברעאישע שולען כמעט גאר ניט; חדרים פון דעם אלטען שניט גאנץ ווייניג און דאך האבען זיי געלערנט. נאר אנשטאט דאס די קינדער זאלען געהען לערנען תורה, האט מען די תורה געבראכט צו זיי אין די הייזער אריין. אלטע גרינע אידען, אריבערגעקומענע פון יענער זייט, כמעט אינוואלידען, שלאפע, קראנקע, וועלכע פעדלען מיט פעקלעך וואארע האבען זיי קיין קרעפטען ניט געהאט, האבען זיי געפעדעלט מיט תורה. זעהר פיעל האט מען זיי אין די אידישע גאסען באגעגענט מיט די אלטע סדורים און חומשים אונטער זייערע ארעמס, געהענדיג איבער די הייזער פערברייענגענדיג אין יעדער הויז פופצעהן, אדער צוואנציג מינוט מיט איין קינד, אדער מיט צוויי, אפזאגענדיג "אביסעל עברי", אדער "פארטייטשענדיג א שטיקעל חומש", און אוועקגעהען צו דער צווייטער הויז דיזעלבע תורה מיט די אנדערע קינדער צו לערנען. דער פרייז איז געווען פון א פערטעל דאלער ביז א האלבען דאלער וועכענטליך.

מען קען זיך לייכט פארשטעלען דעם פארטשריט וואס אן אמעריקאנער קינד האט געקאנט מאכען פון דער גראנדיעזער פאבליק סקוהל, ווען ער איז אריינגעפאלען פלוצלינג אין די הענד פון אן אלטען קראנקען, גרינעם, אידען,

וועלכער האט צו איהם גערעדט אין צוויי שפראכען — העברעאיש און אידיש,ביידע אומפארשטענדליך צו איהם. דאס קינד קוקט אויף דעם לעהרער ווילד און דערשראקען און ער הויבט ניט אן צו פערשטעהען וואס דער משונה׳דיגער איד וויל פון איהם האבען און ווענען וואס ער רעדט צו איהם. ווערט דאס קינד געוואהנט צו איהם, דאן לאכט ער איהם אויס און מאכט חוזק פון איהם מיט זיין תורה צוזאמען.

אן אנעקדאט ווערט דערצעהלט וועגען די פעדלער־מלמדים: ביי א בעל־הבית אויף הענרי סטריט, מיטאג־צייט, ווען די קינדער קומען פון סקוהל, זיצט א מלמד מיט זיין קינד אין א צימער און גיט איהם זיין לעקציאן. פלוצלינג דערהערט דער פאטער דעם מלמד שרייענדיג: געוואלד, ראטעוועט!

דער בעל־הבית עפענט די טהיר פון צימער, ער טהוט א קוק און עס ווערט איהם פינסטער אין די אויגען, זעהענדיג ווי זיין צעהן־יעהריגער בענעלע האלט פעסט דעם מלמד׳ס בארד און צופט שטארק מיט זיינע שטארקע הענטלעך.

„בעני! — שרייט דער פאטער, — וואס איז דהי מעטער וויט יו? סטאפ!”

בענע׳לע האט זיך צוואויינט און האט געענטפערט: „בעליוו מי, פאפא, הי בענען”. „גלויב מיר, פאטער, ער האט אנגעפאנגען”.

דאס קינד איז ניט געווען שולדיג. דער מלמד האט אויף זיין שטייגער איהם אנגעשלאגען מאר ניט גוט עברי זאגען, דאס קינד האט פשוט ניט פער־שטאנען ווארום דער גרינער איד שלאגט איהם, האט ער איהם פאר זיין בארד געכאפט צו באשיצען זיך.

אין דער צייט וואס יעדען רעכטדיינקען אידען, אין וועמעס נשמה עס איז נאך ניט אויסגעלאשען געווארען דער נאציאנאלער רעליגיעזער פונק, האט וועה געטהאן דאס הארץ, בעטראכטענדיג ווי פערדארבען און פערקריפעלט איז געווען די אידישע ערציהונג, איז ער נאך מעהר אויפגעבראכט און אויפגערעגט געווא־רען פון הערען און זעהען די פערשידענע מאסען־מיטינגען אין די גרויסע האלס און אין די גאסען־קארנערס פאר דער יוגענד. דאס איז געווען די בעוואוסטע צושטערענדע עפאכע פון יום כפור־בעלער און אפענע אונפארשעהמטע קריגס־ערקלעהרונגען געגען גאט, רעליגיאן און טראדיציאן. פלאם־פייערדיגע רעדנער האבען געווארפען שמוץ און באליידיגונג מיט נידעריגע וואולגארע אויסדריקע אין שריפט און אין ווארט. אין איינער פון די ווילדע פאנאטיש־פרייע צייטונ־גען האט מען יעדען שבת א גאנצע סעריע ארטיקלען געדרוקט מיט דער אומ־געלומפערטער טענדענץ צו איבערצייגען די לעזער ווי אומארענטליך עס זיינען געווען אונזערע אמהות שרה, רבקה, רחל און לאה. די ארטיקלען זיינען געווען פול מיט גיפט, געשריבען מיט ווילדע פלפולים, מיט נארישע פשט׳לאך פון דער לינקער זייט.

און דעם פערדארבענעם מאטעריאל האבען די ווילדע לינקע פאנאטיקער געדעכענט דאמאלס פאר אויפקלעהרונג פאר די מאסען...

איין מאל שבת ביי טאג זיץ איך צוזאמען מיט מיין פריינד בוקאנסקי — ״בן פורת״ איז געווען זיין פעדער־נאמען אלס רעדאקטאר פון דעם ״אידישען העראלד״ און דעם ״פאלקס אדוואקאט״ אין יענער צייט, — צוזאמען מיט אונז איז געווען דער העברעאישער פאעט יצחק ראבינאוויץ איש קאוונא, א מאן מיט פיעל סענטימענט און איבערגעבענהייט, פול מיט פייער און ליעבע צום פאלק און טראדיציאן. מיר זיצען און רעדען וועגען דער העברעאישער און אידישער ליטעראטור אין דער לעצטער צייט. בואקנסקי איז ניט געווען סענטימענטאל, אבער פול מיט וויסען און דורכגעדרונגען מיט לאגיק און טיעפער פארשטענדניש אין פערשיעדענע ליטעראטורען. מיר זיצען אזוי פערטיעפט אין אונזער גע־שפרעך, ווען דער גלעקעל קלינגט און די טהיר עפענט זיך און צוויי יונגע לייט געהען אריין.

״ווער איז דאס דער רעדנער מאסליאנסקי צווישען אייך?״ — פרעגען זיי ביידע צוזאמען מיט א חוצפה׳דיגען טאן.

״איך בין דאס, — האב איך געענטפערט, — און וואס ווילט איהר זאגען צו מיר?״

״מיר זיינען געשיקט געווארען צו אייך אין דעם נאמען פון אונזער סאָ־ציאליסטישער פארטיי, דא האט איהר א בריעף, לעזט איהם, און גיט אונז אייער ענטפער ״יא אדער ניין״.

דער אדרעס אויף דעם קאנווערט און דער בריעף זיינען מיט רויטער טינט געווען געשריבען.

אן איינלאדונג איז דאס געווען צו מיר איך זאל קומען צו האלטען א דעבאטע מיט איינעם פון די בעקאנטע סאציאליסטישע פראפאגאנדיסטען וועגען נאטהייט און נאציאנאליזם. דער איינטריט זאל זיין בעצאהלט, און די איינ־נאהמע זאל געהערען צו דעם זיעגער. אונטערגעשריבען איז געווען דער בריעף פון ב. פ.

א מיאוסען איינדרוק האט געמאכט דער נארישער בריעף אויף אונז, און בוקאנסקי האט זיך לוסטיג געמאכט מיט דער סאציאליסטישער קאמיטע. ער האט אויסגעזעהן מיט זיין באוואקסענער בארד און זיינע קליידער ווי אז איינפאכער פשוט׳ער בעל הבית. ער האט זיך געווענדעט צו די יונגע לייט: ״זאגט מיר, קינדער, וואס איז דאס אזוינס סאציאליזם? ערקלעהרט מיר וואס דאס איז, וועל איך ווערען א מיטגליעד פון אייער פארטיי״.

די יונגע לייט האבען חוצפה׳דיג א שמייכעל געטהאן און געזאגט: ״ווי

קומט איהר צו סאציאליזם? איהר וועט שוין אויסלעבען אייערע יאהרען אין דעם פערשימעלטען גלויבען״.

דער אלטער בוקאנסקי האט רוהיג, געלאסען, זיך איינגעגעסען אין זיי מיט זיינע בתמימות׳דיגע רייד ביז זיי האבען פערשטאנען, אז ער פערשטעהט מעהר פון זיי.

פלוצים האט איינער פון זיי באמערקט אויף דעם טיש ליגענדיג א זשורנאל אין וועלכען, צופעליגער ווייזע, איז געווען בוקאנסקי׳ס בילד, אונטערגעשריבען: ״דער רעדאקטאר פון טעגליכען העראלד״. דער איינער האט דאס געוויזען דעם צווייטען און ניט ווארטענדיג אויף מיין תשובה, זיינען זיי אוועקגעגאנגען. זעלבסטפערשטענדליך האט די דעבאטע ניט שטאטגעפונען.

43טער קאפיטעל

באלטימאר, די ערשטע אמעריקאנער פראווינץ־שטאדט, וואוהין איך בין געקומען. — איך האב זיך דארטען דערפיהלט היימיש און די שטאדט האב איך א נאמען גע־געבען „אמעריקאנער ביאליסטאק״. — ראבינער דר. סזאלד און אנדערע אינטערע־סאנטע נאציאנאלע אידען, וועלכע האבען זיך אפגעגעבען מיט אידישער כלל־ארבייט און מיט חבת ציון. — דער גוטער פרומער ר׳ אהרן אהרענסאהן, וועלכער האט יום כפור ביינאכט געפונען ביי מיר אין רענצעל א נומער „צוקונפט״ און האט זיך פארטיעפט אין מארק׳ס „קאפיטאל״. — ער האט געזונגען ביים לייענען מיט א גמרא ניגון און געשעפטשעט דערביי: אי, גוט, גוט. — דערנאך איז ער געקומען איבער אן ארטיקעל פון גאט לעסטערונג און האט דעם זשורנאל אוועק־געווארפען מיט פעראכטונג.

די ערשטע פון די גרויסע שטעדט מיך איינצולאדען איז געווען באלטי־מאר. א גרופע פון איבערגעגעבענע חובבי־ציון, יונגע לייט, פול מיט ענטהוזיאזם צום נאציאנאלען אידעאל, האבען מיך באגעגענט ביים סטיישאן. צווישען זיי איז געווען דער פרעזידענט מר. ראובן אהראנסאהן, זיין שוואגער, מר. פ. מירוויים, דר. פאקס, הורוויץ און מר. שניאור אבעל, דער יעצטיגער דירעקטאר פון דעם אידישען נאציאנאל פאנד אין אמעריקא.

איך האב זיך גלייך געפונען היימיש צווישען ברידער אין גייסט. איך האב זיך זעלבסט ניט געגלויבט, אז איך געפין זיך אין אמעריקא. א פאלקאמענע אידישע נאציאנאלע ספערע אזוי ווי אין ווילנא אדער אין ביאליסטאק. איך האב גלייך בעזוכט באלטימארער אנשטאלטען. איהרע רבנים, די שוהלען — איבעראל שוועבט דער רייגער אידישער גייסט, מיט די אלטע אידישע מדות און טראדיציאנען. די פרומע דייטשע אידען, ווי די בעוואוסטע פאמיליעס פרי־

דענוואלד און ליוואי׳ס, דער רב דר. שאפער, דער בעל־הבית מר. תנחום זיל־בערמאן מיט די אלע און נאך פיעלע צו זיי וואלט זיך אפילו ווילנא ניט שעמען. תורה, גדולה מיט דרך ארץ צוזאמען האבען זיך איינגעפונדעוועט אין באלטי־מאר, און ניט אומזיסט האב איך איהר דאמאלס, אין דעם ענדע פון נייניצעהנ־טען יאהרהונדערט א נאמען געגעבען „די אמעריקאנער ביאליסטאק“.

אן ערהאבענעם, שעהנעם און נאבעלען טיפ האב איך געפונען אין דעם ראבינער דר. בנימין סזאלד, דער פאטער פון דער בעריהמטער גרויסער נאציאנא־לער אידישער פרוי מרת הענריעטא סזאלד, די גרינדעריז און פרעזידענטין פון דעם ציוניסטישען נאציאנאלען פרויען פעראיין „הדסה“. געלעהרזאמקייט, בע־שיידענהייט און איבערהויפט גוטהערציגקייט האב איך געפונען אין דעם גרויסען ראבינער. גרויס פערגעניגען האב איך געהאט צו פארברייינגען מיט איהם. אין יענער צייט האט דער דאקטאר סזאלד פערפאסט זיין „פדוש אויף איוב“. אלט איז ער שוין דאמאלס געווען, אבער נאך זעהר יונג אין גייסט. מיט א הארץ פול מיט ליעבע צו זיין נאציאן און טראדיציאן.

און ווי ער, אזוי איז אויך געווען זיין נאבעלע פרוי און זיינע בעריהמטע אידישע טעכטער. און זיי אלע צוזאמען האבען געלעבט א פאטריארכאלישען אידישען לעבען, פול מיט ליעבע און איבערגעבענהייט צום פאלק און פון פאלק צו זיי.

א מערקווירדיגען עפיזאד האב איך דורכגעלעבט אין באלטימאר אום יום־כפור ביינאכט, אין דעם יאהר תרנ״ו (1895). איך בין איינגעשטאנען ביי דעם פרעזידענט פון די חובבי ציון, מר. אהראנסאנ׳ס פאטער. זיין נאמען איז ר׳ אהרן. א מיטעליעהריגער איד. זעהר א רוהיגער מענש, א גרויסער למדן מיט א נאבעלען כאראקטער. נאאיוו, פרום, אבער זעהר ווייט פון צביעות און קנאות.

קומענדיג אין ניו יארק פון רוסלאנד, וואו עס האט געהערשט דער פינסטע־רער צענזור און געפינענדיג דא א פרייע פרעסע אין אידיש, האב איך מיך צור־געכאפט צו לעזען בעזונדערס די פרייע עקאנאמישע ביכער, אונטער זיי אויך דעם אידישען סאציאליסטישען זשורנאל „צוקונפט“. דאן איז דארט געגאנגען די איבערזעצונג פון קארל מארקס „קאפיטאל“.

נאך כל נדרי קומענדיג פון שוהל, בין איך געווען זעהר מיעד פון מיין רעדע און איך בין געגאנגען אין מיין צימער. ר׳ אהרן האט זיך ביים טיש געזעצט מיט א ספר ביי די יום כפור ליכט, וועלכע זיינען געשטאנען אין שפייז־צימער. מיין רענצעל מיט די ביכער איז געלעגען אן אפענער אויף א שטוהל ניט ווייט פון טיש. די „צוקונפט“ איז גראדע פון אויבען געלעגען. מיין צימער איז געווען

אפען. איך זעה, אז ר׳ אהרן שטעהט אויף פונ׳ם שטוהל, געהט צו צו מיינע ביכער נעהמט ארויס די „צוקונפט“ בעטראכט זי מיט נייגעריגקייט. עס שיינט, אז ער האט פון דעם סארט ביכער אין אידיש קיינמאל אין זיין לעבען ניט געזעהן. בלעטערט ער דורך דעם זשורנאל; שטעלט זיך אפ ביי דער פארט־רעצונג פון קארל מארקס׳ „קאפיטאל“.

נעהמט איהר צום טיש, זעצט זיך אויף זיין ארט, קוקט אין איהר אריין, פארטיפט זיך א פאר מינוטען. פלוצלונג איך הער ווי מיין פרומער ר׳ אהרן פאנגט אן שטילינקערהייד צו לערנען און שטודירען דעם ארטיקעל מיט דעם געשמאקען ניגון׳דעל ווי ער לערנט „גמרא“. זינגט זיך צו מיט זיין זיסער ביישטימעלע און איך זעה אויף זיין געזיכט ווי ער האט פערגעניגען פון דעם. איך זעה ווידער ווי ער הויבט אויף זיין קאפ, גיט א גלעט זיין צוקנייטשטען שטערן און מורמעלט צו זיך זעלבסט: „א גוט, שכל׳דיג! שכל׳דיג!“

איך האב ווירקליך הנאה געהאט קוקענדיג אויף דעם וואונדערבארען פסיכא־לאגישען בילד, ווי א פרומער תלמודיסט האט הנאה פון קארל מארקס, גיט וויסענדיג ווער און וואס דאס איז. איך האב מיר ווידער בערוהיגט פון מיין שרעק, וואס איך האב אין אנפאנג מורא געהאט פאר א קאטאסטראפע, ווען ר׳ אהרן האט געפונען א „צוקונפט“ יום כפור ביינאכט אין רענצעל פון א „מטיף לאומי“, וועלכער האט ערשט געהאלטען אין דער פרומער שוהל א כל־נדרי רעדע. גאט ווייס וואס פאר א ווירקונג עס קען מאכען אויף דעם ריינעם, אומשולדיגען תלמיד חכם

און ר׳ אהרן לערענט מיט גרויס חשק א האלבע שטונדע נאכאנאנד וועגען דעם גרויסען וועלט פראבלעם פון קאפיטאל און ארבייט ביז ער האט געענדיגט דעם ארטיקעל.

אלעס וואלט געווען פיין און גוט, אבער צום אונגליק איז גלייך נאך דעם ארטיקעל געווען געדרוקט זעהר א פרעכער, נארישער, כלומרשט אן אפיקורסישער ארטיקעל מיט דעם נאמען: „וואס איז יום כפור?“, פון ב. פ. — א שטיק שמוץ געווארפען אויף א וואולגארנעם אופן אויף די פרומע אידישע געפיהלען.

ווי מיין ר׳ אהרן האט דערזעהן דעם נאמען פון דער נארישער אפהאנדלונג און האט נאר וואס אנגעפאנגען צו לעזען איהם, איז זיין בלוט אין זיין געזיכט אריין און מיט גרויס צער און צארן האט ער די „צוקונפט“ אויף דער ערד א שליידער געטהאן און א ביטערער קרעכץ האט זיך פון זיין פרומען הארץ ארויס־געריסען, אזוי ווי ער וואלט פון א שפיז געשטאכען געווארען.

איך בין אזוי אומרוהיג געווארען פון דער לעצטער סצענע, אז איך האב קיין רוהע אויף מיין געלעגער א גאנצע נאכט ניט געפונען.

און אין מיין הארצען האב איך געטראכט: „אה, ווי נעהם איך יעצט אהער

אונזערע זאגענאנטע ראדיקאלע שרייבער, אונזערע סאציאליסטישע פראפאגאנ־דיסטען, וועלכע האבען אריינגערעכענט אין זייער פראגרעסיווען פראגראם די מלחמה מיט דעם „רבונו של עולם" און שמוץ ווארפעריי אויף רעליגיאן, און זיי רעכענען דאס פאר פאלקס אויפקלערונג. ווען זיי װאלטען זעהן די סצענע, וואס איך האב אין יענער „כל נדרי נאכט" געזעהן, די פסיכאלאגישע דורכלעבונג פון דעם ריינעם נאאיווען אידישען למדן, ווי ער האט זיך געקוויקט מיט דעם שכל־דיגען „קאפיטאל" פון מארקס, און ווי ער איז פלוצלונג געביסען געווארען פון דעם גיפטיגען אפיקורסישען ארטיקעל. ווען זיי וואלטען דאס גוט און ארענטליך בעאבאכטעט, וואלטען זיי קליגער ווערען און פארשטעהען וואס צו געבען דעם פאלק פאר אויפקלערונג און פראגרעס. זיי וואלטען פארשטעהן, אז די עקאנא־מישע לעהרע האט אבסאלוט ניט צו טהאן מיט רעליגיאן שענדונג. אונזערע נביאים האבען אין דעם נאמען פון גאט געשטורמט געגען די רויבער און גע־קעמפפט מיט רעליגיעזען הייליגען פאטאס פאר די אונטערדריקטע און גע־רויבטע....

שעהן איז געווען, אז אין דער פריה בין איך אויפגעשטאנען און צוגעגרייט זיך צו הערען א פארוואורף פון מיין פרומען ר׳ אהרן׳ען פאר דער טריפה סחורה וואס ער האט אין מיין רענצעל געפונען. און צום סוף האט ער מיר אפילו קיין איין ווארט ניט געזאגט. מיט דער זעלבער גוטמוטיגקייט און פריינדשאפט ווי אלעמאל האט ער מיך בעגריסט.

אט דאס איז די ווירקליכע טאלעראנץ!

באלטימאר און איך זיינען צופריעדען געווען איינער פון צווייטען: די באלטימארער אידען, הערענדיג א אידיש ווארט, וואס זיינען דארשטיג געווען נאך איהם, און איך, רעדענדיג צו הערער, וואס ווילען הערען און פארשטעהן, און א סימן האב איך געהאט אז זיי האבען פארשטאנען, ווייל מיינע רייד זיינען אין טהאטען פערוואלטעט געווארען: די „חובבי ציון" האבען זיך פערפיעלפאכט אין צאהל; די תלמוד תורה׳ס האבען זיך פארשטארקט און די יוגענד בכלל האט זיך אפגעפרישט און אנגעפאנגען צו פיהלען מעהר אידיש נאציאנאל, און אויף העברעאישע לעהרער איז געווארען א גרויסע נאכפראגע.

זעהר א ווארימען אבענד האב איך פארבראכט מיט די יחידי סגולה פון באלטימארער אידען. זיי האבען מיר דערלאנגט א הערצליכען דאנק אין א זעהר שעהנעם העברעאישען אדרעס. איך האב מיך מיט זיי הערצליך געזעגענט און בין אפגעפאהרען נאך שיקאגא.

44טער קאפיטעל

די יונגע גרויסע, ווילדע שיקאגא, וואו די גאסען זיינען שלעכט ברוקירט, די טראטואַרען זיינען הילצערנע און ביינאכט איז זי האלב באלויכטען. — די שטאדט איז פול געווען מיט מארדען און רויבערייען. — דאס אידישע לעבען האט שוין דארטען געשלאגען ווארצלען. — די באוועגונג פאר העברעאיש אונטער דער פיהרערשאפט פון מר. פרץ וויערניק. — די וואונדערליכע פאר-פאלק נייטהען, וועלכע האבען געבויט א בית יתומים און געשטיצט דעם מושב זקנים. — דער ביטערער סוף פון די נייטהענס. — איך געפין די אלמנה אין מושב זקנים, און זי, זעהענדיג מיינע טרעהרען, זאגט מיר מוסר און רעדט מיט פילאזאפישער רוהיגקייט.

יונג, גרויס, ווילד און פרימיטיוו האב איך געפונען אין דעם יאהר 1895 די צווייטע גרויסע שטאדט פון די פעראייניגטע שטאטען, די קעניגען פון דער וועסט, שיקאגא. דער שטח איהרער איז פיעל גרעסער פון ניו יארקער ,איינוואוינער וויניגער ווי האלב. די גאסען און די שטאדט גערטנער זיינען געשניטען געווארען פון דער פולער האנד. די הייזער האלטען אין אין זיך גרויסע ברייטע צימערען. אבער אויסווייניג, צום גאס, האבען זיי ניט קיין געשמאק און קיין עסטעטישען אויסקוק. אלעס ווילד און קליינשטעטעלדיג. אויסער די שעהנע, גראנדיעזנע סטריט הארט ביים מישיגען לייק, וועלכע עראינערט דעם ריווערסייד דרייוו פון ניו יארק, זיינען אלע איהרע גאסען ניט גוט אויסגעפלאסטערט מיט הילצערנע טראטואַרען, כמעט אהן בעלייכטונג. איהרע פארשטעדט זיינען מאוים׳דיג גרוים אבער זעהר וויניג פארבויט. טאג-טעגליך לעזט מען אין די מארגען-צייטונגען שרעקליכע נייעס פון מארד און רויב ווי אין א ווילדער אזיאטישער שטאדט;

זאגאר די פאליסלייט זעלבסט, זיינען ניט זיכער מיט זייער לעבען, ווען זיי שטעהען אויף זייערע נאכט פאסטען אין די אפגעריסענע געגענדען פון דעם צענטער פון שטאדט.

די אורזאכע פון די אונארדנונגען איז, ווייל די ריזיגע גרויסע שטאדט שיקאגא איז נאך זעהר יונג אין איהר עקזיסטענץ און זי האט זיך זעלבסט איבערגעוואקסען איבער איהרע קרעפטען וואס איז נוגע ארדנונג און זיכערקייט. זי איז שוין דאמאלס געווען דער צענטער פון אלע אייזענבאהנען פון דעם מזרח און מערב פון גאנץ אמעריקא.

די עקאנאמישע לאגע פון די צעהנדליגע טויזענדע אידען איז שוין געווען ציעמליך גוט. די מעהרסטע פון זיי זיינען געווען די רוסישע אימיגראנטען פון די אכציגער יאהרען נאך די פאגראמען אין זיך רוסלאנד, ווען אלעקסאנדער דער

צוויטער איז ערמאָרדעט געוואָרען פון די רוסישע ניהיליסטען, און אַלעקסאַנדער דער דריטער האָט באַשטיגען דעם רוסישען טראָהן און זיין מיניסטער איגנאַטיעוו, דער בעוואוסטער צורר היהודים, האָט פּראָקלאַמירט זיינע „מאי גזירות“, וועלכע האָבען רואינירט די עקאָנאָמישע לאַגע פון צעהנדליגער טויזענדער אידען און זיי האָבען געמוזט נעהמען זייער וואַנדערשטאָק אין האַנד און אויסוואַנדערען נאָך אַמעריקא.

אין שיקאַגאָ האָבען די אומגליקליכע היימלאָזע געפונען זייער היים. זייער פעהיגקייט צו האַנדעל און אינדוסטריע האָט זיי פיעל מיטגעהאָלפען, און גלייך אין איינינע יאָהר צייט האָבען זיי שוין קהלות געגרינדעט, שוהלען גרויסע געבויט, תלמוד תורה׳ס פאַר זייערע קינדער און לאַדזשען פון פערשיעדענע אידישע אָרדענס פאָרמירט.

איך האָב ווירקליך פיעל נחת געהאַט פון מיינע נאָר וואָס פאַרטריבענע לאַנדסלייט פון מיין פינסטערער געבורטסלאַנד רוסלאַנד. ווי שנעל זיי האָבען זיך איינגעאָרדענט אין דער יונגער גרויסער שטאָדט. זיי האָבען שוין זייערע רבנים, חזנים און די אַלע משרתי הקהלה און זאָגאָר אַ חברה „שוחרי שפת עבר“, אונטער דער פיהרערשאַפט פון דעם בעוואוסטען געלעהרטען זשורנאַליסט מר. פּרץ ווערניק, וועלכער איז דאַמאָלס געווען איינער פון די רעדאַקטאָרען פון דעם טעגליכען „שיקאַגאָ קוריער“. העברעער אין שיקאַגאָ — אַזוי ווי ווייַנטרויבען אין דער מדבר! האָב איך זיך דאַמאָלס אויסגעדריקט אין מיין ערשטע רעדע אין דער גרויסער רוסישער שוהל, מיט דעם נביאישען אויסדרוק „כענבים במדבר מצאתים!“

דער עלטסטער רב אין שיקאַגאָ איז דאַמאָלס געווען דער יעצטיגער זקן הרבנים רבי לעסער פון סינסינעטי. ער איז שוין דאַמאָלס געווען אין די זעכציגער. אַבער פריש, יונג, קלוג, מוטהיג, טהעטיג און טאָלעראַנט, אַזוי ווי ער איז נאָך יעצט, מיט לאַנגע יאָהרען. זעהר פיעל האָב איך מיט דעם גוטמוטהיגען רב פאַרבראַכט און ער האָט מיר געהאָלפען צו פאַרזעען די גייסטיגע זריעה פון דעם נאַציאָנאַלען געדאַנק אויף דער „קרקע בתולה“ פון דער פרישער, יונגער שיקאַגאָ.

אז מען זוכט געפינט מען, איך האָב אויסגעזוכט אַ היבשע צאָהל היימישע בעלי־בתים לומדים, וועלכע האָבען געפיהרט אַ היימישען אידישען לעבען, אַ פּאַטריאַרכאַלישען אויפפיהרונג אין זייער פאַמיליען לעבען, זייערע קינדער־ערציהונג, זייערע שבתים און ימים טובים, זייערע היימישע הכנסת אורחים. און וואו? אין דער ווילדער, יונגער שיקאַגאָ! איינינע פון זיי געדענק איך נאָך היינט מיט זייערע נעמען: שולמאַן, קאַפּלאַן, די עלטערען פון די יעצטיגע בעוואוסטע לאָקאַלע ציוניסטישע פיהרער, די יונגע אַדוואָקאַטען שולמאַן און

קאפלאן, די גרינדער פון דעם געוועזענעם ציוניסטישען ארדער „אבירי ציון“ פון די מערב שטאטען; די ברידער הורוויץ, איינער פון זיי, עליו השלום, איז געווען א ווארימער ציוניסטישער רעדנער, און דער צווייטער, א באנקיער, אן איבערגעגעבענער כלל טהוער. מר. נייטהען א גוטהערציגער רייכער איד מיט א גרויסער ווארימער אידישער נשמה, וועלכער האט זיך אימער אפגערופען צו אלע מעשים טובים און בעזאנדערס צו אלמנות און יתומים. ער איז געווען דער גרינדער און דער בויער פון דעם בעוואוסטען גרויסען אנשטאלט, וועלכער טראגט נאך עד היום דעם נאמען „נייטהענס בית היתומים“ אין שיקאגא.

דער סוף פון דעם לעצטען נדיב, מר. נייטהען איז געווען זעהר א טראגי־שער, וועלכער איז ווערטה צו פארצייכענט ווערען פאר די צוקונפטיגע דורות.

ווי דער גוטער און נאבעלער מאן, אזוי איז אויך געווען זיין טהייערע און איבערגעגעבענע גוטהערציגע פרוי מרס. נייטהען. זיי זיינען געווען קינדערלאז. אבער זיי האבען ערצויגען קינדער פון זייערע קרובים, ווי אייגענע. ביידע שעהנע מענשען אין זייער געשטאלט מיט גוטע נאבעלע כאראקטערע. זייער הויז איז געווען אפען פאר הילף צו אלע נויטבאדירפטיגע. בעזאנדערס האבען זיי פיעל געטהאן פאר יתומים און זקנים. פאר די ערשטע האבען זיי א היים געבויט און פאר די לעצטע האבען זיי דעם שיקאגאער מושב זקנים מיט דער פולער האנד געשטיצט. און אזוי האבען זיי אויך געלעבט א שטילען היילינען לעבען. געליעבט אלעמען און בעליעבט געווען פון אלעמען, זייערע פרעמדע־אייגענע קינדער האבען זיי ערצויגען און חתונה געמאכט. אין די פאר צעהנדליג יאהרען וועז איך פלעג בעזוכען שיקאגא, האב איך זיך אימער אינטערעסירט נאכצור פרעגען וועגען דעם נאבעלען פאר־פאלק.

א צעהן יאהר זיינען פארבייגעגאנגען אין וועלכע איך האב שיקאגא ניט בעזוכט. מיט איינינע יאהר צוריק, ווען איך בין איינגעלאדען געווארען נאך שיקאגא צו פארשטארקען זייער פעדעראציאן פון זייערע אנשטאלטען, האב איך געבעטען מיין יוגענד פריינד, ז. ב. קאמאיקא, א שיקאגאער כלל טהוער, צו בעזוכען די פערשיעדענע בתי החסד, אום איך זאל וויסען וואס צו באטאנען וועגען זיי.

בעזוכענדיג דעם „נייטהענס בית היתומים“ און ארויסגעהענדיג פון איהם מיט פיעל צופרידענהייט, האב איך זיך עראינערט אן מיין אלטען נאבעלען פאר־פאלק — נייטהען, די גרינדער פון דעם גרויסען אנשטאלט.

„וואס מאכען די צוויי מלאכים־מענשען ,וועלכע האבען בעשאפען דיזע גרויסע אינסטיטוציע?“ ווענדע איך זיך צו מיין פיהרער.

„איהר ווייסט גארניט וואס עס איז געשעהן מיט זיי?“ ענטפערט מיר מר. קאמאיקא מיט א פראגע אויף מיין פראגע און בלייבט שטיל.

„וואס איז געשעהן?“ פרעג איז זעהר נייגעריג.

„אה, מיין פריינד, עס איז עטוואס שרעקליכעס, טראגישעס. מר. נייטהען איז שוין א פאר יאהר טויט, און די אומגליקליכע אלמנה וועט איהר באלד זעהן“.

מיר געהען אריין אין דעם „מושב זקנים“. גלייך אויף דעם ערשטען עטאזש, אין א קליינעם אבער ריינעם צימער, האב איך געפונען די אלמנה נייטהען — נעמי־מרה, אמאליגע נעמי און יעצטיגע מרה. זי האט מיר גלייך דערקענט. זי איז אויפגעשטאנען און מיט א טרויעריגען האלבען שמייכעל האט זי מיר א פרעג געטהאן:

„וואס מאכט איהר, מיין אלטער פריינד?“

איך האב ניט געענטפערט. איך האב ניט געקענט ענטפערען. טרעהרען האבען מיין שטימע פארשטיקט.

זי האט דאס באמערקט. גאנץ לייכט האט זי איהר האנד אויף מיינע שולטערען ארויפגעלעגט און האט מיר א מאנאלאג פארגעטראגען מיט פיעל מוטה און שטאלץ:

„איך וואלט דאס אויף אייך קיינמאל ניט גלויבען, מר. מאסליאנסקי. איהר, אלטער אידישער פריידינגער, וועלכער שטראפט און מוטהיגט אונזער פאלק צום לעבען, צו האפען, צו שטרעבען, צו קעמפפען. איהר, א פאלקס־מאן, זאלט איהר זיך צוואויינען פלוצלונג. וואס איז? איהר האט מיך געפונען אלס אלמנה אין „מושב זקנים“. מיר איז דא ניט שלעכט. איך האב מיין בעזונדערען חדר. מיר פעהלט קיין זאך ניט. מיר איז בעסער פון אלע מיינע חברות, די אלטע פרויען, די ארימע, וועלכע זיינען דא מיט מיר צוזאמען. זייער געגענ־ווארט איז ביטער און זייער פערגאנגענהייט איז פינסטער אהן א שטראהל ליכט. מיין געגענווארט איז ווי געוועהנליך פון אן אלטער ארימער אלמנה, אבער דערפאר איז מיין פערגאנגענהייט זעהר א ליכטיגע, א רייכע. אט זעהט די בילדער אויף די ווענט פון מיין קליינעם חדר. אט איז דאס בילד פון מיין טהייערען נייטהען עליו השלום. אט איז דאס בילד פון דעם „בית היתומים“, וועלכען מיר האבען געבויט. אט שטעהען נאך מיינע גרויסע זילבערנע לייכטער, אין וועלכע איך בענטש ליכט לכבוד שבת. יא, מיין גוטער מאן איז געשטארבען, פון זיין פארמעגען איז גארניט געווארען. שלעכטע מענשען האבען מיך בעטראגען. אבער קיין מוטה האב איך ניט פארלארען. איך לעב און ווער געשטיצט אין דעם אנשטאלט, וועלכען מיין מאן און איך האבען אמאל געשטיצט. געלויבט איז גאט פאר דעם אלעם.“

ערשטוינט האבען מיר זיך איבערגעקוקט און מיר זיינען נשתומם געווארען פון דער נאבעלער גרויסער אלמנה.

45טער קאפיטעל

מיין ערשטע בעקאנטשאפט מיט׳ן רעפארם אידענטהום איז געווען אין שיקאגא. — איך האב בעזוכט דעם טעמפעל, וואו ראבי דר. עמיל הירש איז געווען ראבאי. — דער טעמפעל האט געמאכט אויף מיר א שווערען איינדרוק. — זיין אויסערליכע שעהנקייט האט אויפגעדעקט פאר מיר די אינערליכע פוסטקייט פון׳ם רעפארם-אידענטהום. — דער להכעיס׳דיגער זונטאג פערנעהמט ביי די רעפארמער דעם פלאץ פון׳ם שבת, וועלכער איז געגעבען געווארן אויפ׳ן סיני. — דאס ארימע פערדארטע סדור׳ל האט עטליכע שורות אויף לשון קודש, אבער אפילו די עטליכע שורות קענען די רעפארמער ניט איבערלייענען. — דער גרויסער געלעהרטער, דר. עמיל הירש, וועלכער האלט זיינע דרשות יעדען זונטאג און איז זיך אליין סותר. — אנדערע רעפארם ראבינער, מיט וועלכע איך האב מיך באגעגענט אין שיקאגא.

פון רעפארם-אידענטהום האב איך בלויז געהערט, אבער ניט געזעהן. איך האב זעהר פיעל געלעזען וועגען איהר בעוועגונג אין דעם פאריגען יאהרהונ-דערט. איך האב געלעזען די ביאגראפיען פון איהרע גרינדער, דר. האלדהיים, דר. גייגער, דר. איינהארן און די אנדערע. איך האב געשטודירט דעם קאמפף אין דעם אידישען לאגער אין דעם אנפאנג פון איהר געבורט און איהר ענטוויק-לונג. די ארגומענטען פאר איהר און געגען איהר. די מעכטיגע ארויסטרעטונג פון דר. רפאל הירש מיט דער פולער קראפט פון זיין פרומער אידישער נשמה, וועלכע ער האט באזעסען. נאכהער, אין די אכציגער יאהרען, ווען דער נאציאנא-לער גרויסער פובליציסט, פרץ סמאלענסקין, איז ארויס מיט א נאציאנאליסטישען שטורם געגען די "בעלי תפלה" ווי ער האט זיי אנגערופען אין זיין "השחר". דאס אלעס איז מיר געווען גוט בעקאנט. אבער "אינה דומה שמיעה לראיה", עס איז זעהר ווייט פון טהעאריע ביז פראקטיק, און מען קען ניט אורטהיילען וועגען א געגענשטאנד פון בלויז הערען און ניט זעהן.

אין שיקאגא האב איך געהאט דעם צופאל צו בעקענען זיך פראקטיש מיט דעם רעפארם אידענטהום, איהרע רבנים קענען געלערנט, איהרע גאטעס-דיענס-טען בייגעוואוינט, זייערע סידורים — "פרייער-בוקס" — דורכגעשטודירט, זייע-רע ניגונים פון׳ם ארגעל מיט דעם פרויען-כאהר געהערט. און איך מוז אפען געשטעהען, אז די אלע זאכען, וועלכע פון אויבען אויף גלאנצען זיי מיט א הערליכען עסטעטישען גלאנץ, האבען אויף מיר געמאכט א שרעקליכען איינדרוק. איך האב געפונען א "בור ריק ואין בו מים". טעמפלען גרויע אהן דאוונער, רבנים געלערנטע, אהן תורה, סידורים אהן תפלות, מוזיק אהן אידישען מאטיוו, אידען אהן אידישקייט. די נעמען ציון און ירושלים אויסגעמעקט פון די תפלות. וועלכע זיינען ניין און ניינציג פראצענט אין ענגליש און דער איין פראצענט

העברעאיש, וועלכער איז דורך א נס פערבליבען אין דעם אויסגעדארטען שווינד־זיכטיגען "יוניאן פרעיער־בוק" רעפארם סידור, איז זעהר פרעמד און ווילד אין די אויגען פון די מתפללים, וועלכע דאס רוב פון זיי פארשטעהען ניט קיין "תמונת אלף", די אותיות מרבעות פון כתב אשורית קומען אויס ביי זיי ווי כינעזישע, אדער יאפאנעזישע שריפט. אט די געצעהלטע שורות פון "קדושה" און "שמע ישראל" ווערען ניט געזאגט פון די דאוונער, נאר זיי ווערען געזונגען פון דעם קריסטליכען מיידעלשען כאהר מיט דער ארגעל בעגלייטונג.

און ווי דאר און שווינדזיכטיג דער איבערזעצטער סידור׳ל איז, מוז נאך דער ראבאי צו יעדער תפלה פראקלאמירען אין וועלכען זייט עס געפינט זיך, מיט דעם בעקאנטען אויסרוף: "פיידזש סא ענד סא".

א פערציג גראדיגער סיבירישער פראסט געוועלטיגט אין טעמפעל ביי דער גאטעס דיענסט. קיינע ווארימע געפיהלען, קיין השתפכות הנפש, קיין פונק פון געטליכען געבעט שיינט ניט ארויס פון קיין אויג, קיין עטוואס התעוררות אפילו אין דעם שליח צבור׳ס געבעט. שטיל, מאנאטאן, קאלט, רוהיג און גוסס־דיג די גאנצע גאטעס דיענסט פון אנפאנג ביז דער ענדע. פארפרוירען, קאלט און טויט.

שטעלט אייך פאר ווי איך האב געפיהלט דעם ערשטען מאל אין מיין לעבען צו געהן דאוונען דעם **שבת׳דיגען דאוונען** אין א אידישער שוהל אדער טעמפעל **אום זונטאג**, און דער נאמען פון דעם טעמפעל איז "סיני" נאך דעם הייליגסטען בארג, אויף וועלכען דער שבת איז פראקלאמירט געווארען, און דער סיני־טעמפעל איז שבת צוגעשלאסען.

א, ווי שרעקליך איז די שאנדע, און ווי שטארק איז דער וועהטאג צו זעהן ווי א טהייל פון דער פיער־טויזענד־יאהריגער אמונה איז מאבד עצמה לדעת און פארקויפט איהר נשמה מיט "מה יפית" טענץ צו איהרער אז אפגעריסענער טאכטער, וועלכע האט פון איהרע בריסט מילך געזויגען און צום סוף די אפלען אפגעביסען ביז בלוט האט גערונען און עס פליסט נאך עד היום הזה...

גאט מיינער, וואו איז די לאגיק צו בייטען דעם שבת אויף זונטאג? ווער פארשטעהט דאס ניט, אז ארבייט קומט פריהער פאר רוה. ווען מען ווערט מיעד פון ארבייט, דאן מוז מען רוהען און אזוי האט מען אונז געהייסען: "זעקס טעג זאלסטו ארבייטען און דעם זיעבעטען זאלסטו רוהען". אבער רוהען איידער מען ארבייט, דאס איז דאך וואהנזין. דאס זעהט מען דאך אפען, בע־שיינפערלאך, אז דאס איז געוועזן פון דער ווילדער, אפגעריסענער טאכטער פון אידענטהום א צו־להכעיס מעשה דער מאמען: דו, מאמע, האסט געהייסען רוהען דעם זיעבעטען טאג און איך וועל דוקא, דיר להכעיס, רוהען דעם ערשטען טאג.....

עס זיינען נאך דא היינט אויך הונדערטע טויזענדע קריסטען, וועלכע קענען ניט האנדלען אזוי אונלאגיש, צו רוהען פאר דער ארבייט, און היטען נאך דעם שבת מיט דער פולער איבערגעבענהייט, און דא, אין שיקאגא, די אידישע סיני טעמפעל האט אפיציעל דעם הייליגען שבת אויף דעם להכעיס׳דיגען זונטאג איבערגעביטען !

אט די געדאנקען האבען מיר מיין קאפ צולעכערט און מיין הארץ צוברענט, ווען איך האב, צום ערשטען מאל אין מיין לעבען, א ״שבת שני של גלות״ בייגעוואוינט.

נאך דעם גאטעס דיענסט האב איך געהאט די עהרע פארגעשטעלט צו ווערען פאר דעם גרויסען געלעהרטען רעפארם ראבינער רבי דר. עמיל ג. הירש. ער איז נאך דאן געווען א יונגער, שעהנער, מעכטיגער מאן. א גרויסער געלעהרטער און א טאלאנטפאלער אראטער. פול מיט אידישען וויסען, קלאר אויסוויינינג אין דעם תנ״ך, פארשטאנען דעם תלמוד, גערעדט פליסיג א ריינעם, ביבלישען העברעאיש, און טאקי אין דער שפראך האט ער זיך מיט מיר צוזאמענגערעדט. ער איז געווען זעהר קלוג, מיט א ביסעל הומאר. און זיינע אלע מעלות האבען מיר נאך פארגרעסערט מיינע ביטערע געפיהלען אויף די רעפארמער מיט דעם רעפארם צוזאמען.

״נו, ווי איז עס אייך געפעלען מיין גאטעס דיענסט, דער טעמפעל, די ארדנונג ? איך גלויב, אז איהר האט דעם ערשטען מאל אין אייער לעבען בעזוכט א רעפארם־טעמפעל. זאגט מיר די ווארהייט, וואס פאר איין איינדרוק האט דאס געמאכט אויף אייך ? נאר די ווארהייט !״

״מיין ליעבער דאקטאר הירש, זעהר א שווערע זאך פאדערט איהר פון מיר. זאגען אייך די ווארהייט איז פון דער מענשליכער זייט זעהר ריכטיג, און איך בין פארפליכטעט דאס צו טהאן. אבער פון דער עטישער זייט קען איך ניט. איך בין דא א גאסט און דרך ארץ איז קדמה לתורה ! מיינע איינדריקע זיינען נאך זעהר פריש. איך האב זיי נאך זעלבסט ניט בעטראכט. דעם סארט אידענטהום זעה איך דאס ערשטע מאל אין מיין לעבען און איך קען נאך קיין אורטהייל ניט געבען. נאר איין ווארט, דאקטאר, וועל איך זיך יא ערלויבען צו זאגען אייך און איך האף, אז איהר וועט מיר פארצייהען״.

״זשעני רט זיך ניט. זאגט מיר וואס איהר ווילט, און איך וועל הערען״, האט מיר דער גרויסער רעפארמער ערנסט געענטפערט.

״איך בין היינט איבערצייגט געווארען, בעזוכענדיג אייער טעמפעל, אז איך בין איינער פון די גרעסטע ״מחללי שבת״ און איהר זייט איינער פון דיא ריכטיגע ״שומרי שבת. איך ארבייט מיין ארבייט אום שבת פיעל מעהר ווי

די גאנצע וואך, און איהר שליסט צו אייער "סיני טעמפעל" אום שבת און עפענט איהם בלויז זונטאג.

ער האט א זיסען שמייכעל געטהאן. ער האט מיך זעהר גוט פארשטאנען...

נאכהער, אין פארלויף פון יאהרען בין איך זיך מיט איהם צוזאמענגעקומען פיעלע מאל אויף איין פלאטפארם צו רעדען און האב איהם גוט קענען געלערנט: ער איז געווען א וואונדערבארער אראטאר, א שטארקער רעדנער, און די זעלבע קראפט האט ער אויך אין זיין פעדער פארמאגט. אין זיינע ארטיקלען, אין זיין וועכענטליכער ענגלישער צייטונג דער "רעפארם אדוואקאט". אבער זעהר א גרויסען אומפארצייליכען פעהלער האט ער געהאט, ווי אין ווארט אזוי אין שריפט, מיט דעם וואס ער איז געווען ניט אויסגעהאלטען. עס האט קיינמאל ניט געשטימט איין פארטראג מיט'ן צווייטען און איין עדיטאריאל מיט'ן צווייטען, ניט אין גייסט און ניט אין פרינציפ. עס איז פשוט אונמעגליך געווען צו דער־קענען, אז דער זעלבער שרייבער האט דאס געשריבען, אדער אז דער זעלבער רעדנער האט דאס גערעדט. מיט אכט טאג צוריק האט ער גערונערט פון זיין פולפעט אויף די נאציאנאליסטישע און ציוניסטישע פארשטעהער, און האט זיי פשוט פארברענט מיט זיין פלאמענדער רעדנער קראפט, און מיט איין וואך שפעטער האט ער פאעטיש און ענטהוזיאסטיש געשילדערט די שעהנע נאציא־נאלע געפיהלען און בעזונגען די ציוניסטישע אידעאלען, אזוי ווי ער וואלט געווען אן אידעען גענאסע צו הערצל און נארדוי.

איין אויסגעצייכענטער זשורנאליסט איז דאן געווען אין שיקאגא, וועלכער האט אימער, כמעט וועכענטליך, געפרעגט קשיות פון הירש'ן אויף הירש'ן אין דעם "שיקאגאער קוריער", און אויך אין די ניו יארקער צייטונגען, וואו ער האט מיטגעארבייט, און דאס איז דער אלטער בעקאנטער איבערגעבענער ציוניסט און טאלאנטפולער פובליציסט מר. לעאן זאלאטקאף. עס איז ווירקליך א פערגניגען געווען צו לעזען זיינע פאלעמישע ארטיקלען מיט דר. הירש און זיין "רעפארם אדוואקאט".

מיט דר. רבי ברוך אריה פעלזענטהאל, וועלכער איז געווען רב אין א קאנ־סערוואטיווער רעפארם־געמיינדע, האב איך זיך ברידערליך בעפריינדעט. ער איז געווען א געלעהרטער, איינער פון דער אלטער רעפארם שוהל, אבער שטארק אידיש רעליגיעז געזאנען. שטרענג אפגעהיט קדושת שבת. פון דעם סארט עלטערע דייטשע רבנים זיינען דאן געווען אייניגע אין אמעריקא, וועלכע זיינען געווען תלמידי חכמים און זייערע רעדען האבען זיי אין דער דייטשער שפראך געהאלטען. דר. בנימין סזאלד, דר. גוסטאוו גאטהייל, דר. קאלעהר — די זיינען נאך געבליבען פון דעם אלטען חדר. דר. פעלזענטהאל האט געשריבען און גע־רעדט א שעהנעם פליסיגען העברעאיש. ער האט געשטיצט ארימע תלמידי חכמים, וועלכע זיינען מיט דעם אימיגראציאנס שטראם פארשליידערט געווארען. ער

האט זיך פיעל איבערגעשריבען מיט מיר וועגען דעם אדימען גרויסען העברעער וואלף שור, דער ארויסגעבער פון ״הפסגה״.

א גייסטיגען פערגניגען האב איך געהאט ווען איך האב מיך באגעגנט מיט דעם יונגען — דאמאלס — פראפעסאר ג. זעליקאוויץ. זיין נאמען האב איך מיט גרויס רעספעקט געהאלטען אין מיין זכרון זינט ער איז ארויס אין ״המליץ״ מיט זיינע וואונדערבארע, טאלאנטפולע רייזע ארטיקלען, ווען ער איז געווען אן אפיציעלער דאלמעטשער אונטער דעם ענגלישען מיליטערישען צוג אין מצרים. זיינע ארטיקלען זיינען געשריבען געווארען מיט א נייעם העברעאישען סגנון, וועלכער האט דאן געמאכט א רעש אין דער העברעאישער ליטעראטור. נאכהער זיינען ערשיענען זיינע איינעגע וויכטיגע ארטיקלען אין שפר׳ס ״כנסת ישראל״ און ער איז פארשוואונדען געווארען.

פלוצלונג האב איך איהם געפונען אין דער מיטעל־וועסט פון אמעריקא, רעדאקטירענדיג א **אידישע צייטונג**. ביי מיר איז דאס **דאמאלס** אויסגעקומען א חלול הקודש געגען דער קדושת שפת הקדש. און דאך זיינען מיר שנעל בע־פריינדעט געווארען.

זעהר א שעהנעם הערצליכען ״צאתך לשלום אבענד״ האבען מיר געגעבען מיינע ליטערארישע פריינד אין שיקאגא. בעזונדערס האבען די חברה ״שוחרי שפת עבר״ געגומען א ווארימען טהייל אין דעם אפשיידס אבענד. זיי האבען מיר דערלאנגט א פראכטפאלען העברעאישען אדרעס, אויף וועלכען עס זיינען געווען אונטערגעשריבען דער פרעזידענט פרץ וויערניק און דער וויים פרעזי־דענט ב. הורעוויץ. זיי האבען מיך בעגלייט צום צוג נאך סינסינעטי.

46טער קאפיטעל

פרעזידענטען פון רוסישע, אונגארישע, פוילישע און טערקישע שוהלען קומען צו מיר אין קליוולענד איך זאל פאר זיי רעדען. — וואו זיינען אייערע אידישע שוהלען? —האב איך זיי געפרעגט, און זיי האבען מיך ניט פארשטאנען. — דער קליוולענ־דער רב, וועלכער הייסט די דארטיגע אידען, וועלכע ווילען איהם ניט פאר קיין רב, ארויסציהען זיך פון קליוולענד. — א קליינער יענקי בעט מיך איך זאל איהם לאזען ווארפען שנעע אויף זיך. —

פון שיקאגא בין איך געפאהרען נאך קליוולענד. די קליוולענדער אידען האבען מיר זעהר א שעהנעם קבלת־פנים געגעבען. דער קלוגער און גראטענער איד, מר. בערמאן דער שוחט, דער שוויגער־פאטער פון די צוויי בעוואוסטע קליוולענדער אידישע דאקטוירים, בורשטיין און ביסקינד, דער אנשטענדיגער רייכער בעל הבית מר. ברודנא, דער געבארענער אונגאר, א איד א פקח און א מושלם, וועלכער האט זיך איינגעלעבט און שטארק אסימילירט מיט די רוסישע ליטוואקעס דער יעצטיגער ארויסגעבער און רעדאקטאר פון דער קליוולענדער „אידישע וועלט", מר. יהושע ראקער, דער משכיל מר. לויפמאן און נאך איי־ניגע האבען מיך באגעגענט ביי מיין אנקומען און זיי האבען פון מיר ניט אפ־געטראטען די גאנצע צוויי חדשים, וואס איך האב אין קליוולענד פארבראכט.

דעם ערשטען אווענט זיינען צו מיר געקומען פרעזידענטען פון פערשיע־דענע שוהלען, איינצולאדען מיך צו רעדען אין זייערע שוהלען.

„איך בין דער פרעזידענט פון דער רוסישער שוהל, מר. סא ענד סא". דער איז דער פרעזידענט פון דער ליטווישער שוהל, יענער פון דער פוילישער, דער פון דער אונגארישער און דער פון דער אפגעריסענער אונגארישער שוהל, און אזוי ווייטער.

„מיינע הערען" — האב איך זיך געווענדט צו זיי מיט מיין פראגע וועלכע איך האב אמאל אין לאנדאן, ענגלאנד, געפרעגט: „ווער איז פון אייך דא א פרעזידענט פון דער אידישער שוהל?"

„עס איז צו בעוואונדערען, פון היבש פערשיעדענע נאציאנען האט איהר דא שוהלען אין קליוולענד, און וואו איז די אידישע שוהל? אט אין די נעמען פון אונזערע שוהלען קאנען מיר פיהלען די שוואכקייט, די אונאייניגקייט און די מאכטלאזיגקייט וואס דער לאנגער פינסטערער גלות האט אונז פערשאפט. ער האט אונז אין פערשיעדענע לענדער, צווישען פערשיעדענע נאציאנען אריינ־געווארפען און הונדערטער יאהרען איינגעבאלזאמירט אין זייערע שפראכען,

געוואוינהייטען און נעמען אזוי וויט, אז אפילו ווען מיר האבען זיך מיט גוואלד ארויסגעריסען פון יענע נידעריגע, פינסטערע לענדער, און מיר האבען זיך אריבערגעטראגען אהער אין דער פרייער אמעריקא, פראנק און פריי בויען מיר דא אונזערע אידישע שוהלען, און נעמען גיבען מיר זיי נאך יענע פינסטערע, האלב־ווילדע לענדער, פון וועלכע מיר האבען זיך קוים מיט אונזער לעבען גע־ראטעוועט. ווארום זאלען מיר פאראייביגען די פרעמדע נעמען אויף אונזער הייליגטום? וואס האבען מיר דא, אין דער פרייעס לאנד, צו טהאן מיט דער קליינער, פרימיטיווער ארימער ליטא? וואס זיינען מיר דא פאר מחותנים מיט דער פינסטערער רוסלאנד? וואס פאר א שייכות האבען די שליאכטעס פון פוילען צו אונזערע שוהלען? איך גלויב, אז אויך די מאדיארען פערדיענען ניט מיר זאלען פון אונזערע שוהלען מאכען פאר זיי דענקמאלען. אין אלגעמיין האט איהר, מיינע פריינד, הערדען שוהל־פרעזידענטען, ווען געהערט אין אייער לעבען די סארט נעמען ווי טערקישע רוסען, רוסישע טערקען, פראנצויזישע אי־טאליענער, איטאליענישע פראנצויזען, אדער דייטשע ענגלענדער און ענגלישע דייטשען? און מיר, דאס היסטארישע פאלק ישראל, צופיצלען זיך אויף ברעקלאך: רוסישע אידען, פוילישע אידען, ליטווישע, אונגארישע, דייטשע, טערקישע, פערסישע און גריכישע. און וואו זיינען די אידישע אידען?״

עס האט מיך געעקעלט נאך אין ניו יארק און אין שיקאגא, ווען איך האב געהערט אז די גרויסע שוהלען, רייכע געמיינדעס, טראגען אויף זיך די נעמען פון רוסישע קליינע שטעדטלאך, ווי ״קאלוואריער שוהל״, אדער ״מארימפאלער שוהל״. ״איהר ווייסט, רבותי, די בעדייטונג פון די צוויי קליינשטעדטעלדיגע נעמען? קאלווואריא איז דער נאמען פון דעם בארג, אויף וועלכען דער האלב־גאט און האלב־מענש איז געשטאנען און האט געפרעדיגט זיינע דרשות. וואס האבען מיט אונז קיין שייכות ניט, אז מיר זאלען נאך דעם פרעמדען בארג אנ־רופען אונזערע א גרויסע שוהל אין ניו יארק. מאריאמפאל מיינט ״מרים׳ס שטאדט״, ניט נאך משה׳ס שוועסטער מרים, נאר נאך יענעם׳ס מוטער מרים, וועלכע האט מיט אונז אידען גאר ניט צו טהאן. היינט ווי קומען מיר, ארוי־בערגעקומענע נאך אמעריקא, א נאמען צו געבען א שיקאגא׳ר גרויסע שוהל מאריאמפאלער שוהל?״

מיינע בעזוכער, די פרעזידענטען, האבען מיך אויפמערקזאם אויסגעהערט, מאנכע האבען מיך ניט פערשטאנען און מאנכע האבען זיך מיט ווילדע בליקען איבערגעקוקט, טראכטענדיג: ״וואס וויל ער האבען פון אונז, אט דער מאדנער איד? וואס געפעלען איהם ניט די נעמען פון אונזערע שוהלען?״

אבער מיין פריינד יהושע ראקער, דער אונגאר מיט דער ליטווישער נשמה, איז געווארען מיין מתורגמן יענעם אווענט און ער האט זיי ערקלערט אזוי קלאר און דייטליך וואס איך מיין, אז אפילו דער פרעזידענט פון דער אפגעריסענער

אונגארישער שוהל האט אויך אנגעפאנגען צו פערשטעהן מיינע נאציאנאליס־טישע געדאנקען און געפיהלען.

זיי האבען זיך צווישען זיך איינגעארדענט וואו איך זאל רעדען פריהער און וואו שפעטער, און אזוי האב איך געארבייט אין קליוולענד צוויי חדשים און איך האב צוואנציג מאל גערעדט ביי די פערשיעדענע געמיינדעס.

דער נאציאנאליסטישער געדאנק האט זיך שטארק בעפעסטיגט אין קליוו־לענד דורך מיר, די תלמוד תורה האט זיך היבש פארגרעסערט און פארשטארקט אין כמות און אין איכות, די מחלוקת, וועלכע איך האב געפונען אין שטאדט צווישען די קליוולענדער בעלי בתים און זייער רב, האב איך איינגעשטילט. זעהר אן אינטערעסאנטען פאראדאקס האב איך דאן געהערט פון דעם רב, זא־גענדיג פון בימה צו זיינע בעלי בתים די געגנער:

"הערט זיך צו, קליוולענדער אידען. איהר זאלט איינמאל פאר אלע מאל וויסען אז איך בין קליוולענדער רב, און קליוולענד איז מיין שטאדט. אויב איהר ווילט זיצען רוהיג דא, קאנט איהר זיך זיין קליוולענדער בעלי בתים. און אויב איהר קאנט מיך ניט ליידען, קאנט איהר זיך געזונטערהייד פערלאזען קליוולענד און געהן וואו אייערע פיס וועלען אייך טראגען. איך האלט אייך דא ניט מיט גוואלד, רבותי, איהר זייט פרייע מענשען דא אין דער פרייער לאנד"...

אין זעהר א שעהנעם פריהמארגען, די זון האט העל געשיינט אויף דעם ווייסען, אומבעריהרטען וועג; די לופט איז געווען פריש, קאלט, האב איך מיט מיין לאנדסמאן מר. רענדעל געשפאצירט איבער דער שעהנער גראנדיעזער יוקליד עווענוּ, וועלכע איז מיילענווייז פערבויט מיט גרויסע, פראכטפאלע פאלאצען. פון איין פראכטיגען פאלאץ איז ארויסגעלאפען אונז אנטקעגען א קליינער פינף אדער זעקס־יעהריגער אינגעלע, א שלאנקער, און ער האט אונז אפגעשטעלט, אפגעגעבען אונז דעם ענגלישען "גוד מארנינג" און געבעטען אונז מיט א רחמנות קול׳כעלע מיר זאלען איהם ערלויבען האבען אביסעלע "פאן" — א ווארט און א בעגריף, וועלכע לאזען זיך ניט איבערזעצען אין אי־דיש — צו ווארפען אויף אונז צו צוויי קייקעלאך שנעע, וועלכע ער האט אויס־געקנאטען מיט זיינע קליינע הענטעלאך. מיר האבען גערן איהם ערלויבט, זיי־נע אויגעלאך האבען זיך אנגעצונדען מיט א פריידיג פייערל, ער האט דאס שנעל אפגעטהאן און האט זיך א נויג געטהאן צו אונז זעהר גראציעז און האט אויס־געזונגען מיט זיין זילבערנע שטימע זיין "טהענק יו!"

א, הייליגע קינדערשע אומשולד, ווארום ווערסטו פון די גרויסע פערשוואונ־דען?!

שערוריה נעשתה בישראל! — א סקאנדאל האט זיך אפגעטהאן אין קליוולענד און די גאנצע אידישע געמיינדע האט אויפגעשטורעמט: אין דעם

גרעסטען רעפארם־טעמפעל האט דער בעוואוסטער ראביי ג., איינער פון די סינסינעטער תלמידים, באפוילען ארויסצונעהמען די ספר תורה פון ארון קודש און אויף דעם ארט אריינשטעלען אן ענגלישע בייבעל און דעם ספר אין קעלער ארונטערצולאזען.

דעם ראביי׳ס בעפעהל איז ערפילט געווארען, דאס איז א פאקט געווען, און צו דעם איז נאך א לעגענדע בעשאפען געווארען, אז דער שמש פון טעמפעל, וועלכער האט דאס נעבאך געמוזט דורכפיהרען, איז געווען א זקן פון פיער און אכציג יאהר. דער ארימער זקן האט נאך געדענקט ווען דער טעמפעל האט זיך געבויט אלס ארטאדאקסישע שוהל. ער, דער ארויסטראגער פון דער ספר תורה, איז געווען זיין אריינטראגער מיט זעכציג יאהר צוריק, דער שרעקליכער אקט האט אויף איהם מורא׳דיג געווירקט, זיין אלטע, אויפריכטיגע אידישע הארץ האט דאס ניט געקענט אויסהאלטען, און ווי ער האט אוועקגעלייגט די ספר תורה אין קעלער, האט דאס הארץ איהם געפלאצט און ער האט זיין לעצטען אטעם־צוג ארויסגעלאזען.

ניט נאר די ארטאדאקסישע אידען זיינען אויפגעבראכט געווען אויף דעם סקאנדאל, נאר אפילו פיעלע פון די רעפארמער פון דער זעלבער געמיינדע אין דעם ראביי׳ס טעמפעל האבען דאס ניט געקענט געדולדיג פארטראגען און זיי האבען איהם פארוואורפען געמאכט; ער איז אבער אויף זיינס פעסט בעשטאנען און האט געענטפערט:

״איך בין אייער גייסטיגער פיהרער און איהר האט ניט דאס רעכט צו זיין געגען מיין גייסטיגער ארבייט. מיר לעבען אין דער ענדע פון נייצעהנטען יאהרהונדערט און מיר האבען מיט דעם פערשימעלטען אלטערטום ניט צו טהאן; מיר מוזען געהן פאראורטס און דאס איז אונזער פראגרעס.״

דער ראביי האט זיינס אויסגעפיהרט, דער הייליגער ספר איז אין קעלער געבליבען און דער ענגלישער עוואנגעליום איז אין היכל אריינגעבראכט געווארען.

מיט פלאמען פייער האב איך געשטורעמט די הערצער פון מיינע צוהערער געגען דעם מאדערנעם העלעניסטישען יוזאן פאר זיין אבשייליכען סקאנדאל, און איך האב אויפגעוועקט די רעליגיעזע, נאציאנאלע געפיהלען אין די הערצער פון די הונדערטער יונגע, אויפריכטיגע חובבי ציון.

אן איבערראשונג האבען מיינע פערעהרער אין קליוולענד געמאכט די לעצטע נאכט פון מיין פערלאזען זיי; זיי האבען א באנקעט געמאכט לכבוד מיין אפרייזען; זיי האבען מיר א גאלדענעם מעדאל געשאנקען, אויף איהם איז קינסטליך די פארם פון א שופר אויסגעקריצט געווען און איבער איהם שיינען די ווערטער: ״הרם כשופר קולך, צבי מאסליאנסקי.״

47טער קאפיטעל

די צוויי עקסטרעמען אין סינסינעטי: שטרענגע אָרטאָדאָקסיע און ווייכע רעפאָרם.— איך ווער איינגעלאדען צו רעדען אין היברו יוניאָן קאלעדזש פאר די פּראָפעסאָרען און סטודענטען. — איך רעד העברעאיש און זעהר ווייניג צוהערער פערשטעהען מיך. — דר. י. מ. וויס, דער גרינדער פון רעפאָרם־קאלעדזש, ווערט געריהרט פון מיין רעדע, ווען איך ווארף איהם אויף וואס זיין תלמיד אין קליוולענד האט ארייגעשטעלט א ביבעל אין ארון קודש אנשטאט א ספר תורה.— די מאגנעטישע קראפט פונ'ם רעפאָרם־ראבּיי דר. וויס. — אויף זיין טיש געפין איך פיעלע ספרים.

אין סינסינעטי האב איך געפונען צוויי עקסטרעמען אין דעם אידישען לאגער: א זעהר שטרענגע אָרטאָדאָקסישע געמיינדע מיט רבי שכנא'ס שוהל און צוויי פרומע רבנים, מיט פערשיעדענע חברות ש"ס, משניות, תהלים און זאגאר א חברה "חיי אדם". א גרויסע צאהל אידען לערנען ארום גרויסע, לאנגע טישען יעדען ביז מנחה למעריב גאר אזוי ווי אין ווילנא אדער אין בערדיטשעוו.

און אין דער צווייטער זייט האב איך געפונען אין סינסינעטי די פעסטונג פון דעם אמעריקאנעם אידישען רעפאָרם; זי איז געווען די רעזידענץ פון דעם גרינדער פון דעם אמעריקאנער רעפאָרם אידענטום, דר. י. מ. וויס, מיט דעם בעוואוסטען סעמינאר "היברו יוניאָן קאלעדזש", וועלכער פּראָדוצירט עד היום די רעפאָרם ראבינער פאר די אלע רעפאָרם־געמיינדעס אין אמעריקא.

איינער פון די פּראָפעסאָרען אין דעם רעפאָרם סעמינאר, דר. ג. דייטש, א גרויסער היסטאָריקער, א גוטער העברעער און א זעלטענער בקי אין דער העברעאישער ליטעראטור, די אלטע און די נייע, האט מיך בעזוכט אין מיין האטעל און האט מיך איינגעלאדען, אין דעם נאָמען פון דר. וויס, צו האלטען שבת צו מנחה א רעדע אין העברעאיש פאר די פּראָפעסאָרען און די סטודענטען פון דעם סעמינאר.

"אבער ווער וועט מיך דארטען פארשטעהן?" האב איך געפרעגט דעם פּראָפעסאָר דייטש.

"א מנין אידען, וועלכע פארשטעהען העברעאיש," ענטפערט דער פּראָפעסאָר, "האבען מיר אין אונזערע לעהרער און א פּאָר צעהנדליג וועט זיך געפינען צווישען די תלמידים. מיר האבען א היבשע צאהל תלמידים פון רוסישע אריבערגעקומענע יונגע לייט, צווישען זיי זיינען דא תלמודיסטען, גוטע העברעער, וועלכע האבען געלערנט אין וואלאזשינער און טעלזער ישיבות; זיי וועלען איך פערשטעהן."

איך האב אנגענומען די איינלאדונג.

די צוויי ברידער דר. רייזין,ביידע רעפארם ראבינער, גרויסע העברעער, גוטע תלמודיסטען, זיינען דאן צווישען די סטודענטען אין סינסינעטער קאַלעדזש געווען. זיי האבען מיך צוזאמען מיט דר. יהודה ליב מאגנוס שבת באַזוכט און צוזאמען זיינען מיר צום קאלעדזש געגאנגען.

די דריי יונגע סטודענטען, די צוקינפטיגע ראבינער, האבען מיך צום קאַלעדזש צוגעפיהרט. אויף די טרעפ ביים אריינגאנג איז דער אלטער דר. וויים געשטאנען צוזאמען מיט דר. דייטש און האבען מיך אפגעווארט. דער אלטער האט מיך זעהר ווארים באגריסט. ער איז שוין געווען דאמאלסט א בן שמונים, אבער זיין באוועגונג איז געווען ווי ביי א פערציג־יעהריגען מאן, דאס געזיכט פריש, די אויגען ליכטיגע, פול מיט לעבען; זיין שטימע ריין און קלינגענדיג — אין אלגעמיין זעהר א סימפאטישער מאן. פראפעסאר דייטש האט אויסגעזעהן ווי א פאטריארך מיט זיין הויכען, שטאלצען וואוקס, זיין גרויסען קאפ מיט דעם ברייטען, הויכען שטערען, און בעזונדערס זיין שעהנע, לאנגע בארד. זיי ביידע האבען מיך ארויפגעפיהרט צום קאלעדזש־טעמפעל.

ארויפגעהענדיג אויף די טרעפ, זאגט צו מיר דר. וויים מיט א שמייכעל: "איהר קאנט יעצט אויף זיך זעלבסט זאגען דעם פסוק "נביא לגוים נתתיך"...

"ניין, דאקטאר, איך בין ניט קיין נביא און זיי זיינען ניט קיין גוים" — האב איך איהם געענטפערט.

"אויב אזוי, — האט דר. דייטש געזאגט, — וועל איך א פשרה מאכען און געבען אייך אן אנדער פסוק: "ציר בגוים שולח".

דער טעמפעל איז פול געווען, פראפעסארען, סטודענטען און א היבשע צאהל פון מיינע סינסינעטער אנהענגער האבען איהם אנגעפילט. די תפלת מנחה האט זיך אנגעפאנגען מיט אן ענגלישען "אשרי", א פסוק איבער א פסוק. דער עולם איז געשטאנען מיט ענטבלויזטע קעפ, אויסער איך און פראפעסאר דייטש, וועלכער האט לכבודי א קאפעל אנגעטאן, ווייל ער איז געווען מיין פארזיצענדער.

איינער פון די עלטערע סטודענטען האט דעם ספר פון ארון קודש ארויסגענומען און האט גולל געווען ביז וישב, די פרשת השבוע, ער האט א ברכה געמאכט, דריי פסוקים, די ערשטע פון דער סדרה, דעקלאמירט מיט א דראַמאטישען טאן און געזאגט די צווייטע ברכה, אויפגעהויבען דעם ספר און האט איהם געהאלטען אויף דעם פולפעט ביז נאך דער גאטעס־דיענסט.

פראפעסאר דייטש האט מיך פארגעשטעלט פאר'ן פובליקום אין א ריינעם העברעאיש, ער האט זיי ערקלערט, אז איך געהער ניט צו דעם רעפארם־לאגער,

אז איך שטים ניט איין מיט זייערע פרינציפּען און אידעאלען, אז איך בין איי־נער פון די ארטאדאקסישע נאציאנאליסטישע אידען, וועלכע פרעדיגען און פּראקלאמירען די נייע נאציאנאלע חבת־ציון אידעע, און אזוי ווי ער האט אי־בער מיר פיעל געלעזען אין די אייראפּעאישע אידישע צייטונגען, און אזוי ווי ער האט מיך שוין געהערט רעדען איינינע מאל אין די ארטאדאקסישע שוהלען און ער אנערקענט מיין רעדנער־טאלאנט און מיין ערנסטקייט, האט ער געפונען, מיט דער הסכמה פון דר. וויס, אז איך בין ווערט געהערט צו ווערען פון די סטודענטען און פּראפעסארען אין היברו יוניאן קאלעדזש.

א פולע שטונדע צייט האב איך גערעדט אין העברעאיש צו מיינע אומ־בעקאנטע ברידער, פרעמדע צו מיר ווי אין דער שפּראך, אזוי אויך אין די אי־דעען; איך האב רוהיג, געלאסען גערעדט, אום זיי זאלען מיך פארשטעהן און מעהר אדער ווייניגער האבען זיי מיך פארשטאנען. איך האב פארגעשטעלט דאס לעבען פון אונזערע אכט מיליאן ברידער און שוועסטער אויף יענער זייט ים אין דער גרויזאמער, פינסטערער רוסלאנד. איך האב פאר זיי פארגעשטעלט די טרויעריגע אבער אין דער זעלבער צייט הייליגע און אידעאליסטישע בילדער פון זייערע חברים די בני הישיבות, וועלכע לערנען מיט מסירת נפש און זיינען זיך פשוט ממיתים עצמם באהלה של תורה, זיי לערנען דארט צוליעב דעם לער־נען, און ניט צוליעב וועלכער עס איז קאריערע. פאר זיי ווארטען ניט קיין רייכע געמיינדעס מיט גרויסע טעמפּלען, ווי פאר די אמעריקאנער סעמינארים־טען. איך האב זיי ערקלערט אז איך בין ניט געקומען צו זיי זיך מתוכח זיין וועגען פּרינציפּען און רעליגיעזע אידעאלען, אבער איין פערלאנג האב איך: דאס רעכט צו פאדערען פון זיי, אלס תלמידים פון א אידישען סעמינאר, אז זיי זאלען מעהר תורה לערנען, מעהר העברעאיש, ווייל די ביידע זיינען דער קוואל פון אידענטום. זיי זאלען זעהן מיט אלע מעגליכקייטען צו בעקעמפּפען די עם הארצות, וועלכע רואינירט און פערניכטעט אונזער גייסטיגען און מאראלי־שען לעבען. זיי זאלען געדענקען אז מיר מוזען האבען „שנים מקרא" און נאר „אחד תרגום", און עס איז זעהר צו בעדויערען אז איך האב ביי זיי אין קא־לעדזש געפונען בלויז „תרגום", און „מקרא", דעם הייליגען אריגינאל, כמעט ווי גאר ניט.

איך האב זיך מיט מעהר מוטה געפאסט, ווען איך האב געלעזען אויף זייערע געזיכטער אז מיינע לעצטע רייד האבען זיי כמעט אלע פערשטאנען, און איך האב אויסגעשריען:

„טייערע, יונגע ברידער מיינע, קינדער פון אברהם, משה און דוד, תלמידים פון ישעיה, הלל און רבי יוחנן בן זכאי! פיהלט איהר ניט גלייך מיט מיר יעצט דעם וועהטאג און די שאנדע, אז א אידישער רעדנער איז געקומען צו א אידישען סעמינאר און רעדט צו די תלמידים אין העברעאיש און א גרויסער

טייל פון אייך פערשטעהען איהם ניט און אפילו די וועלכע פערשטעהען, קוקען מיט וואונדער אויף איהם אזוי ווי ער וואלט צו זיי רעדען אין איינער פון די אפגעלעבטע שפראכען, ווי גריכיש אדער לאטיין. און די גאנצע לעקטשור מיינע קוקט ביי אייך אוים ווי א קוריאז? וואלט ניט געווען רעכט, אז אין א אידי־שען רעליגיעזען אנשטאלט, ווי דער, זאל זעהר אפט געהערט ווערען דער היי־ליגער קלאנג פון אונזער הייליגער שפראך? וואלט ניט געווען א יושר אז די יונגע ראבינער, וועלכע ענדיגען זייער קורס דא, זאלען צום ווענינגסטען זיין גוטע געלעהרטע העברעער? ווען איהר האט מיט דעם רעפארם דורכגעפיהרט אין אייער לאגער דעם "אותי עזבו", האלט צום ווענינגסטען דעם "תורתי שמרו". מיט דעם "מקרא" וועט איהר קאנען באקעמפפען די עם הארצות און מיט דעם טרוקענעם "תרגום" וועט איהר די אידישע נשמה ניט אפפרישען און זיין גייסט ניט אפלעבען".

נאכהער האב איך מיך געווענדט צו דעם געעהרטען אלטען גרינדער פון רעפארם, דר. י. מ. וויס, וועלכער איז געזעסען נאהענט צו מיר:

"און יעצט וועל איך זיך ערלויבען צו רעדען עטליכע ווערטער צו אייך, מיין פיעל געשעצטער אלטער לעהרער אין אידענטום: איהר ווייסט אז גאר ניט ווייט פון אייך אין דער זעלבער סטייט, אין קליוולענד, אהייא, האט איינער פון אייערע תלמידים, ראבי ג., ערשט מיט איין מאנאט צוריק, אפגעטאן א שרעקליכען סקאנדאל, וועלכער האט פארוואונדעט די הערצער ניט נאר פון מיינע ארטאדאקסישע ברידער, נאר אויך אייערע אויפריכטיגע רעפארמער זיי־נען שרעקליך אויפגערעגט געווארען: ער האט געטהאן א העלעניסטישע שטיקעל ארבייט, ער האט אונזער הייליגטום, די ספר תורה פון ארון קודש ארויסגענומען און האט איהר אין קעלער ארונטערגעלאזען, און אויף איהר ארט אן ענגלישען ביבעל אריינגעשטעלט!..."

מיט ציטערענדע הענט און מיט אויגען פול מיט טרעהרען האב איך אנגע־נומען די ספר תורה, וועלכע איז נאך געשטאנען ביי מיין רעכטער האנט אויף דעם פולפעט, און האב א קרעפטיגען אויסגעשריי געגעבען: "היא מוצאת!" (פון דער וועכענטליכער סדרה וישב), זי איז ארויסגעצויגען געווארען פון איי־ערען א תלמיד מובהק אין קליוולענד און איהר, אלטער לעהרער פון סינסינעטי, מוזט אנטווארטען: "צדקה ממני!", ווייל איהר, נור איהר האט דאס געבראכט דערצו, איהר מיט אייער עקסטרעמער רעפארם־לעהרע..."

איך האב באמערקט צוויי גרויסע טראפענס טרעהרען אין די צוויי גוטע מילדע אויגען פון דעם אלטען געלעהרטען און איך האב זיך ווידער געווענדט צו איהם:

"פארצייהט מיר, אלטער פריינד, ווייל איך האב גערעדט צו אייך מיט'ן בלוט פון מיין הארץ און איך מיין ניט צו באליידיגען אייך חלילה."

דר. ווייס איז אויפגעשטאנען און האט מיר זעהר פריינדליך זיין האנט דערלאנגט און מיט א שטומען פריינדליכען בליק מיר ערנסט באדאנקט.

די גאטעס־דיענסט אין טעמפעל האט זיך געענדיגט, די פראפעסארען און תלמידים האבען מיך הערצליך באדאנקט.

ארויסגעהענדיג, האט מיך דער אלטער דר. ווייס איינגעלאדען צוזאמען מיט די ברידער רייזין צו בעזוכען איהם אין זיין פריוואט וואוינונג.

זעהר גערן האב איך זיין וואונש ערפילט. אויף זיין טיש האב איך געפונען אייניגע ספרים, ווי דעם רמב״ם׳ס ״יד החזקה״, דעם ״כוזרי״ און א חומש ״מקראות גדולות״.

״ווי איהר זעהט, מיין ליעבער יונגער קאלעגע, האב איך ניט גערעכענט פריהער אז איהר וועט מיך אזוי ווייט בעריהרען, אז איך זאל אייך איינלאדען צו מיר אין הויז, און זעהט וועלכע ספרים איהר האט אויף מיין טיש געפונען, זיי זיינען דיווירקליכע עדות אז איך בין חלילה ניט אפגעריסען פון אידישקייט און תורה.״

״חלילה וחס, דאס האב איך קיינמאל ניט געוו׳עכענט, בלויז דער קליוולענדער סקאנדאל האט מיך זעהר אויפגערעגט.״

״יא, מיין פריינד, דאס איז ווירקליך גרויזאם, גאט איז מיין עדות, אז מיין הארץ האט וועה געטהאן, גלייך ווי אייערע, ווען איך האב דערהערט די מעשים תעתועים פון מיין געוועזענעם תלמיד, אבער עס איז ניט מיין שולד — דאס שטאמט פון שיקאגאר סיני״...

פלוצלונג האט ער זיך פון זיין שטוהל אויפגעהויבען, זיינע אויגען האבען מיט פונקען געשאסען און ער האט צו מיר פראפעטיש אויסגערופען:

״טהוט מיר צוליעב, יונגער מאן, און געהט צו צום וואנט.״

ער האט מיך היפנאטיזירט מיט זיין דראמאטישער שטימע, איך האב איהם געפאלגט און איך בין צום וואנט צוגעגאנגען.

״נו, ווארום געהט איהר ניט ווייטער?״ — האט ער מיך געפרעגט.

״איך קאן מעהר ניט געהן, די וואנט לאזט ניט״ — האב איך געענטפערט.

״אט דאס זעלבע איז מיט מיינע נארישע יונגע לייט, זיי זיינען אוועק צו ווייט, ביז דער וואנט, און מאנכע פון זיי האבען שוין זייערע קעפ צושלאגען. זיי וועלען שוין מוזען צוריקגעהן, איך וועל ניט אויב איך וועל דאס דערלעבען, איך בין שוין איבער אכציג, איהר וועט דאס געוויס דערלעבען...״

48טער קאפּיטעל

די רויכיגע קויהלען־שטאָדט פּיטסבורג, וועלכע איז אין צענטר פון די נאטירליכע אוצרות גאז און קויהלען. — דער גיהנום פון אונטען אין טאָל און דער גן־עדן אויבען אויפ'ן בארג. — דער "אָבענד־בלאט" אטאקירט מיך אז איך העץ געגען סאָציאליזם און רוף צו פּינסטערניש. — מיין ענטפער אין דער ציימונג אז איך האָב קיינמאָל ניט אָנגעריהרט קארל מארקס'עס כבוד, רופט ארויס א שטורם אין דער איבעריגער אידישער פּרעסע. — צוויי חדשים האָט אָנגעהאלטען די היציגע פּאָלעמיק ביז איך בין גע'כשר'ט געוואָרען.

פּיטסבורג איז די צווייטע גרויסע שטאָדט אין פּענסילווייניא סטייט. זי ליגט אין דעם מיטעלפּונקט פון די גאָט־געבענשטע נאטירליכע אוצרות, וועלכע פּענסילווייניא פּערמאָגט, די שווארצע דימאַנטען—קוילען, און נאטירליכע גאז, מיט וועלכע א גרויסע טייל פון אמעריקא בענוצט זיך פאר בעהייצונג, בעלייכטונג און די ריעזיגע קרעפטען צו טרייבען די אינדוסטריען און די אייזענבאהנען.

דער גאון ר' ישראל ליפּשיץ, מחבר פון "תפארת ישראל", דער בעוואוסטער קאָמענטאר פון "משניות" דערמאָהנט אין זיין פּירוש די "הררי פּיטסבורג", די פּיטסבורגער בערג "במדינת פּענסילווייניא".

אינטערעסאנט איז צו פאָהרען ביינאכט מיט די פּענסילווייניער באהנען, וועלכע דרעהען זיך זיג־זאגעדיג ווי שלאנגען אויף די הויכע ריזיגע בערג, און א קוק צו טהאָן דורך די פענסטער פון די וואגאָנען אונטען אין די טיעפע טהאָלען, וואו צווישען די בערג שיינען ארויס די פלעמעלאך פייער פון די נאטירליכע גאז שטראָמען פון די טיעפענישען פון דער ערד. זיי שיינען ארויס ווי שטערען אין הימעל, און עס קוקט דיר אויס אז דער צוג פליהט איבער די הימלען און די שטערען שיינען פון אונטער ארויף. א גראנדיעזע, הערליך בילד.

ארייננפאָהרענדיג אין דער שטאָדט פּיטסבורג, איבערהויפּט אין דעם נידעריגען טייל פון שטאָדט, קוקט דיר אויס, אז ניט אין א שטאָדט ביזטו אריין, נאָר אין א גרויסער אומגעהייערער פאבריק מיט די הויכע קוימענס אָהן א צאָהל, פון וועלכע עס שפּארען זיך ארויס געדיכטע, שווארצע, פּינסטערע זיילען רויך, וואָס פערדעקען דעם הימעל מיט א שווארצען שלייער און פּילען אָן די לופט מיט א דונקעלען קוילען־שטויב. דו אָטעמסט שווער און אין איינינע מינוטען צייט זעהסטו ווי דיינע הענט זיינען דונקעל געוואָרען פון דעם שווארצען שטויב.

אָבער ניט די גאנצע שטאָדט ווערט פארשווארצט מיט איהרע איינוואוי־

נער. עס גיט אין די העכערע פלעצער אויף די בערג און די היגלען ארום שטאדט פראכטפולע וואוינונגען־פאלאצען, גערטנער־פארקס, ווי אין אלע גרויסע שעהנע אמעריקאנער שטעדט.

עס ווענדט זיך וואו דו געפינסט זיך און וואו דיינע פיס שטעהען — שטעהסטו אין דער הויך אויף די פיטסבורגער בערג, זעהסטו דעם גיהנום אין טהאל מיט זיין גאנצען פלאקער און רויך, שטעהסטו אבער אין טהאל און דו הויבסט אויף דיינע אויגען אין דער הויך און זינגסט זיך צו שטילערהייד דעם פסוק פון בריליאנטענעם "שיר המעלות" "אשא עיני אל ההרים", זעהסט דו דעם ווירקליכען גן־עדן אויף די פיטסבורגער בערג.

בעטראכטענדיג דאס גרינדליך, שאדט עס גאר ניט די גן־עדן זיצער זאלען כאטש פון דער הויך אמאל דעם גיהנום זעהן און פערטראכטען זיך אמאל וועגען איהם... און עס איז זעהר ווינשענסווערטה, אז די ארימע, טרויעריגע גיהנום־בירגער, וועלכע קוועלען זיך אין זיין היץ און שמוץ, זאלען אמאל זייערע אויגען אויפהויבען צו זעהן אז וואס העכער איז בעסער, לייכטער און העלער און זאלען זיי שטרעבען און האפען, ווייל נאר אין שטרעבונג און האפנונג ליגט דער גליק־ליכער סוד פון מענשענ׳ס לעבען...

א זעהר פיינעם קלאס בעל־הבית׳שע היימישע אידען האב איך אין פיטס־בורג געפונען אין דעם יאהר 1896. אידען לומדים, משכילים, סוחרים און אר־בייטער, אבער אלע בעזעעלטע מיט דעם אידישען גייסט, שעהנע גרויסע אי־דישע שוהלען און אין זיי האב איך גערעדט פאר פערשיעדענע הערער פון אלע קלאסען. מיינע רעד האבען געפונען אן אפקלאנג אין זייערע הערצער; די "חברה חובבי ציון" איז פיילפאך פערגרעסערט געווארען, די תלמוד תורה׳ס האבען זיך פערשטארקט, יונגע מענשען האבען זיך אנגעפאנגען צו אינטערע־סירען מיט לערנען העברעאיש און אידישע געשיכטע.

ווער וואלט דאס געקענט גלויבען, אז דוקא אין דער שטאדט זאל איך בעצאהלט ווערען מיט אומרוהיגקייט און עגמת נפש פון א פאלעמיק וועגען מיר אין דער אידישער פרעסע?

א סאציאליסטישער פאנאטיקער, א לינקער נאר, האט א שטיין אריינגע־ווארפען וועגען מיר אין דעם סאציאליסטישען "אבענד־בלאט" און האט א שטורעם אנגעמאכט אין דער גאנצער אידישער פרעסע, אין דריי שפראכען: אידיש, העברעאיש און דייטש.

אין "אבענד־בלאט" זיינען ערשיענען די גיפטיגע ווערטער: **מאסליאנסקי אדער נאך א משולחת".**

"מען שרייבט אונז פון פיטסבורג: שוין זייט צוויי חדשים אז ביי אונז אין פיטסבורג קאכט ווי אין א קעסעל, מאסליאנסקי דער פטיש החזק, דער הא־

מער, דער קלאפער, דער מאכער, דער חכם, הכלל דער און דער — און דערוויל איז ער קיין נאר און שלעפט ארוים מאסען געלט פון די ארימע, אויסגעווייקטע אידעלאך, פערשלומפערטע אידענעס פיעל זיין הארץ גלוסט. ער פאלט אן אויף אונזערע סאציאליסטישע צייטונגען, שימפפט קארל מארקס, שעלט לאסאל און ענגעלס, סטראשעט מיט דעם גיהנום די ראדיקאלען, וועלכע לעזען די "צור־קונפט", "אבענד בלאט" און "ארבייטער צייטונג", גיסט שוועבעל און פעך אויף דעם סאציאליזם מיט זיינע אנהענגער.

"הלואי וואלטען מיר וואס גיכער אויסגעלייזט ווערען פון אזעלכע היפאָ־קריטען און גאָט׳ס סטראפטשעס ווי מאסליאנסקי און זיין גלייכען."

איבערלעזענדיג די פאלשע, שמוציגע ווערטער, געדרוקט מיט "כתב אשורית" ווענען מיר אין א אידישער צייטונג, האט דאס מיך זעהר פיעל גע־ערגערט, ווייל פופצעהן יאהר זיינען שוין דאן פערגאנגען זינט איך בין אויף דער אידישער בימה ארויף, און אויסער ליוב־ווערטער און ערמוטיגונג האב איך פון דער אידישער פרעסע ניט געהאט, און פלוצלונג ווער איך אזוי בעליידיגט אפען מיט אזעלכע שקרים אין א צייטונג פאר טויזענדער אומשולדיגע לעזער, וועלכע וועלען עס נאאיוו אננעהמען פאר אן אמת.

נאך דעם ווי איך האב זיך מיישב געווען מיט מיינע בעסטע פריינד, האב איך גלייך אנגעשריבען א בריעף צום רעדאקטאר פון "אבענד בלאט", און צווישען מיינע אנדערע רעד האב איך איהם ערקלערט אז איך האב אין מיין לעבען ניט געקעמפפט געגען דער סאציאליסטישער אידעע און איהרע לעהרער, איך בין א תלמיד פון די אידישע נביאים עמוס, ישעיה און מיכה, וועלכע זיינען נאך מיין מיינונג נאך געווען די ערשטע און די גרעסטע קעמפפער פאר די אונ־טערדריקטע געגען זייערע אונטערדריקער, א. אז. וו.

מיט אכט טאג שפעטער איז ערשיענען מיין בריעף אין "אבענד בלאט" מיט דער בעמערקונג:

"עס טהוט אונז לייד, וואס דער קארעספאנדענט פון פיטסבורג האט אונז פאלש בעריכטעט. גערן גיבען מיר פלאץ צו הערר מאסליאנסקי׳ס ערקלערונג, אבער ער וועט דאך פארשטעהן, אז א רעדאקטאר איז ניט קיין גאט וואס ער זאל זיין "לית אתר פנוי מניה" און ער קאן א טעות מאכען ווי א געוועהנליכער בשר ודם.

"עס פרעהט אונז זעהר פון אייער אויפריכטיגער ערקלעהרונג, הערר מאסליאנסקי."

אט דא בין איך ארוים פון איין פייער און אריינגעפאלען אין צוויי גרע־

סערע פייערע. פון מיין סאציאליסטישע פיינד האב איך זיך אליין אויסגע־היט און אריינגעפאלען צו מיינע פריינד, פון וועלכע גאט האט מיך אויסגעהיט:

די צוויי רעדאקטארען פון מיין גוטען אלטען פריינד׳ס רבי כתריאל צבי שרהזאהנ׳ס צייטונגען, דער ״העברי״ אין העברעאיש און דער ״טאגעבלאט״ אין אידיש, דער בעקאנטער העברעאישער עפיגראמיסט גרשון ראזענצווייג, דער רעדאקטאר פון ״העברי״ און דער פעהיגער זשורנאליסט יונה פאליי, דער רע־דאקטאר פון ״טאגעבלאט״, זיינען געווען מיינע בעסטע אינטימע פריינד, אבער אין זשורנאליזם איז ניטא קיין פריינדשאפט און דא האבען זיי, גלייך ווי זיי האבען נאר איבערגעלעזען מיין ערקלערונג אין מיין קליין בריוועלע צום ״אבענד בלאט״, געפונען דעם שעת הכושר צו פערפיהרען א גאנצע פאלעמיק וועגען דעם און זיי האבען מיך זעהר פיעל וועה געטהאן.

דער טאלאנטפאלער העברעער איז ארויס אין ״העברי״ מיט א פראגע:
הלנו אתה, אם לצרינו?

״במה״ע ״אבענד בלאט״ כלי מבטאו של הסוציאליסתים בעירנו ראיתי מכתב גלוי מאת המטיף הלאומי ה. מאסליאנסקי, אשר בו הוא קושר כתרים להדעה הסוציאלית, ומתאים הוא עם הסוציאליסתים **בדעות** אך לא **באמונות**, ומאשר אנכי מאמין, כי נאציאנליזמוס לחוד וסוציאליזמוס לחוד, ואי אפשר לאדם אחד לעבוד שתי הרשויות האלה בשתוף, לכן באתי לשאול בזה את ה. מאסליאנסקי לענות נגד כל קוראי העברי מענה על שאלתי: **הלנו אתה אם להסוציאליזמוס?** למען נדע, ואולי מצא דרך ישרה לפשר בין שתי הדעות האלה ואנכי לא ידעתי!״

דער גרויסער זשורנאליסט פאליי איז ארויס מיט א סארקאסטישען עדיטא־ריעל אין ״טאגעבלאט״:

״צוויי ווילען געפעלען אלע פארטייען, פרעזידענט מעקינלי און רעווערענד מאסליאנסקי. דער אונטערשיעד פון די צוויי איז נאר דער: מעקינלי האלט אין איין שוויינען, וועהרענד רעווערענד מאסליאנסקי האלט אין איין רעדען!

״אז רעוו. מאסליאנסקי איז א פרומער איד, א נאציאנאליסט און א חובב ציון, איז בעקאנט פון זיין אייגענעם מויל, ווייל דיעזער בעגאבטער רעדנער פאהרט ארום איבער דער וועלט און פרעדיגט זיינע רעליגיעזע, נאציאנאלע און ציוניסטישע אידעען. יעצט איז אויך בעקאנט אז רעווערענד מאסליאנסקי איז א סאציאליסט גמור, ער האט דאס אליין געשריבען צו די סאציאליסטען מיט דעם נגון פון תחנון!

״א סאציאליסט און א נאציאנאליסט? א גלויביגער אין קארל מארקס און אין שולחן ערוך? אן אנהענגער פון דער רעוואלוציאנערער פראפאגאנדע און א מטיף פאר ציון און השארת הנפש? ווי גראמט זיך דאס צוזאמען?״

די צוויי פיילען פון מיינע פריינד האבען געטראפען אין ציעל, די ארטאָ־דאקסישע אידען האבען אנגעפאנגען צו מורמלען. און איך האב אנגעפאנגען צו פיהלען זייער ווירקונג. זעהר א שטארקען ארטיקעל האב איך גלייך אין ״העברי״ אריינגעשריבען און אין צוויי וואכען צייט בין איך ווידער גע׳כשר׳ט געווארען אין דער אידישער פרעסע. דער ״העברי״ האט אפגעדרוקט מיין שטארקען אנטווארט און צו דעם איז נאך ארויסגעגאנגען מיין געלעהרטער פריינד, פראפעסאר ג. דייטש פון סינסינעטי, מיט צוויי ארטיקלען, איינער אין זיין דייטשער צייטונג ״דבורה״ אין דייטש, און דעם צווייטען אין העברעאיש אין ״העברי״. ער האט גוט מכבד געווען די צוויי רעדאקטארען, וועלכע האבען צוליעב זייערע זשורנאליסטישע קאפריזען בעריהרט מיט אומרעכט זייער בעסטען פריינד.

דער ״טאגעבלאט״ האט איבערגעדרוקט מיין אנטווארט מיט דער בעמערקונג:

״מיר זיינען צופריעדען פון רבי מאסליאנסקי׳ס ערקלערונג. זיין בריעף אין ״העברי״ בעווייזט דאס ער איז ניט קיין סאציאליסט, און דאס ער פראפאגאנדירט בלויז די אידעע פון אונזערע הייליגע נביאים צו בעשיצען דעם ארימען בערויבטען פון זיינע רויבער, און ער מיינט אז דאס טהוען אויך די אגיטאטארס פון ראטגערס סטריט. ער וויים אבער ניט, אז די ארבייטער־פריינדשאפט פון די אגיטאטארס איז נאר צו פערדארבען די מאראל, צו באַ־קאמפען דעם הימעל, צו העצען אידען געגען אידען, און ברענגען א בלוטיגע רעוואלוציע, וועלכע מוז זיך ענדיגען מיט א שרעקליכער אנארכיע.

״ניין, אזא סאציאליזמוס האט קיין נביא ניט געפרעדיגט און רבי מאסליאנסקי איז זיכער ניט מיט זיי. עס פרעהט אונז, דאס הערר מאסליאנסקי האט ערקלעהרט זיין שטעלונג און מיר ווייסען אז ער בעלאנגט אין גאנצען צום ״דגל מחנה יהודה״.

מיינע פיטסבורגער הערער און פארעהרער האבען זעהר פיעל געטהאן צו לינדערען מיין עגמת נפש פון דער ווילדער פאלעמיק אין די צייטונגען. נאך צוויי חדשים גוטער גייסטיגער ארבייט האבען זיי זעהר א שעהנעם אוועגט גע־מאכט פאר מיר. זיי האבען מיר דערלאנגט א גאלדענעם מעדאל, אויף וועלכען עס זיינען געווען קינסטליך איינגעפאסט א זילבערנע שיסעלע און אין איהר צוויי גאלדענע עפעלאך און אויסגעקריצט דער פסוק: ״תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו.

די אידעע איז געווען פון מיין אינטימען פריינד מר. משה רובין, דער גוטער העברעאישער לעהרער.

איך האב זיך אומגעקעהרט צוריק נאך ניו יארק.

49טער קאפיטעל.

איך זוך א היים פאר זיך און מיין פאמיליע מיר זאָלען שוין מעהר נישט דארפען אָנקומען צום וואנדערשטעקען. — פארנעהמען א שטעל אלס רב האָב איך נישט געוואָלט, ווייל די רבנים זיינען דערנידעריגט געוואָרען אין יענער צייט פון די עס־הארץ׳ישע פרעזידענטען. — א רב און א פעינטער ווערען פארגליכען פון איינעם אזא פרעזידענט. — מיין ערשטע באקאנטשאפט מיט דר. ראדין פון ״היברו אינסטיטוט״. — איך רעד אין אינסטיטוט פאר טויזענדער צוהערער.

נאָך שווערע פינף יאהר רייזע איבער רוסלאנד און די מערב אייראָפּעאי־שע לענדער; נאָך די פערפאָלגונגען אויף מיר פון דער פינסטערער רוסישער פּאָליציי; נאָך די ארעסטען און נערווען ערשיטערונג, האָב איך בעשטימט צו זוכען פאר מיר און מיין פאמיליע, וועלכע איז נאָך אין רוסלאנד פערבליבען א מקום מנוחה, א בעשטימטע שטעלע איך זאָל קאָנען מיין וואנדער־שטעקען אוועקלעגען און לעבען א נארמאלען לעבען. איך האָב בערייזט די גרעסערע אידישע קהלות פון די פעראייניגטע שטאאטען, מאנכע פון זיי האבען מיך געוואָלט פערהאלטען אויף אימער אלס רב ומטיף אין זייערע שוהלען. איך האָב אָבער טועה אין מיין הארצען געפיהלט אז איך מוז אין ניו יארק פער־בלייבען, און אין דער גרויסער מאָדערנער אלעקסאנדריע וועל איך גענוג ארבייט האָבען אויף דעם נאציאָנאלען באָדען, און וועל מיין פאָלק נוצען ברענגען און מיך און מיין פאמיליע ערנעהרען.

נאָר די פראגע איז געווען: אוואו? ווי אזוי? און ביי וועמען? איך האָב באזוכט אייניגע שוהלען. די גרעסטע פון זיי, אינמיטען דער וואָך צו באקאָנען זיך מיט דער גייסטיגער ארבייט פון זייערע גייסטליכע, און עס האָט מיך אָפּ־געשטויסען. איך האָב געזאָגט אז איך האָב די שוהלען באזוכט, דאָס איז אָבער ניט ריכטיג. די שוהלען קען מען אין מיטען דער וואָך אין דער גרויסער ניו יארק ניט באזוכען, ווייל זיי זיינען פשוט פערשלאָסען, נאָר אונטען אין די קעלערס, וועלכע מען רופט ״בתי המדרש״, קלייבען זיך אויף די עטליכע צעהנדליג אבלים, יאָהר־צייטען און סתם קדיש זאָגער, וועלכע ווערען באצאָהלט אלס גע־דונגענע קדישים נאָך פרעמדע בר־מינן׳ס, אלטע אָפּגעלעבטע לייט, פון זייערע קינדער אָדער פון זייערע קרובים אויפגעהאלטענע, און פאר דעם סארט עולם האָלט דער רב, אָדער דער מגיד זיינע דרשות טעגליך...

ניין! — האָב איך בעשלאָסען, די סארט ארבייט איז ניט פאר מיר, ״לא לכך נוצרתי״, איך בין ניט געבאָרען געוואָרען צו האלטען אָפּגעלעבטע דרשות פאר אן אָפּגעלעבטען עולם. מיין גייסט איז פול מיט לעבען און איך ברויך צו

רעדען װעגען לעבען צו א לעבעדיגען עולם, װעלכער װיל לעבען און דײַנקט פון לעבען...

איינמאל אין א באשטימטען פריה־מארגען בין איך אריין צופעליג צו א פרעזידענט פון איינער פון די גרויסע שוהלען אין ניו יארק. דער פרעזידענט מר. פ. זיצט זיך אין זיין מארגען ראק בעקװעם אין זיין שפייז צימער און טרינקט זיך געמיטהליך זיין קאפע; דער רב פון זיין שוהל זיצט אקעגען איהם און רעדט צו איהם מיט תחנונים:

"מר. פרעזידענט, איך האף אז איהר פערשטעהט גענוג צו שעצען מיין שװערע ארבייט, יעדען טאג מוז איך רעדען, שבת און זונטאג פולע דרשות פאר א פול־געפאקטער שוהל און יעדען טאג לערען איך "עין יעקב" אונטען אין "בית־המדרש" און פאר דעם באקום איך בלויז צװאנציג דאלאר װעכענטליך. מיין פאמיליע איז פון אכט פערזאן און עס איז אונמעגליך פאר מיר צו מא־כען א לעבען פון מיינע קליינע שכירות". איך בעט אייך, מר. פרעזידענט, ביי היינטיגען מיטינג זאלט איהר זיין אזוי גוט פארצולייגען פאר די דירעקטארען אז די שוהל זאל מיר מוסיף זיין נאך פינף דאלאר א װאך, און מיין פאמיליע און איך װעלען גאט בעטען פאר אייך".

דער מיסטער פרעזידענט זופט זיך רוהיג זיין קאפע און שמייכעלט. נאכהער איז ער רוהיג אויפגעשטאנען און איז ארוים אין דעם צװייטען צימער, אין װעלכען א פארבער האט געפארבט די װענט, ער האט דעם פארבער געפיהרט צו אונז, און אנשטאט צו אנטװארטען דעם רב אויף זיין בקשה, האט ער אין אונזער געגענװארט געמאכט א געשפרעך מיט דעם ארימען פארבער:

זאג מיר נאר, יונגער מאן, װיפיעל שעה א טאג ארבייטסטו?"

"אכט שטונדען", — ענטפערט דער ארבייטער.

"װיפיעל באקומסטו װעכענטליך פאר דיין ארבייט?" — פרעגט דער פרעזידענט מיט א צופריעדענעם טאן.

"צװעלף דאלאר א װאך", — ענטפערט דער פארבער.

"זעהט רבי", — װענדעט זיך דער מר. פרעזידענט צום רב, — בעטראכט נאר, א מאן ארבייט טעגליך אכט שטונדען און פערדינט בלויז צװעלף דאלאר א װאך און איז צופרידען, און איהר ארבייט בלויז איין אדער צװיי שטונדען א טאג און באקומט צװאנציג דאלאר װעכענטליך און איהר קלאגט זיך אז דאס איז פאר אייך װײניג".

דער מיסטער פרעזידענט האט מיך דורכגעדרונגען מיט זיין בליק צו זעהן װי װייט איך בין צופרידען מיט זיין קלוגען ענטפער צו דעם רב.

דער רב האט זיינע אויגען ארונטער געלאזען פון שאנדע און האט קיין ווארט ניט געענטפערט.

איך האב געפיהלט שרעקליך, צער און צארן, שאנד און ווייטאג האבען מיין בלוט אויפגעקאכט, בעטראכטענדיג ווי ווייט מיין פאלק איז דער נייער פרייער וועלט איז געזונקען, ווי ווייט די ווערטה פון זיין תורה איז נידעריג געפאלען, אז א פרעזידענט פון א גרויסער עדה אידען, וועלכע צעהלט הונדערטער חברים זאל זיין אזא נידעריגע פינסטערע בריאה, א געמיינע באשעפעניש, צו פערגלייכען זיין רב׳ס גייסטיגע הייליגע ארבייט צו אן איינפאכער פיזישער ארבייט און צו מאכען א פאראלעל פון זיין רב מיט זיין פארבער און האט נאך שטאלצירט מיט זיין חכמה!

אבער ניט אויף דעם "פרנס" פרעזידענט, ברויך איך צו זיין אין כעס, ווייל ער איז געווען אן אנטלאפענער ניקאלאיעווסקער סאלדאט, ער האט בעסערס ניט געקאנט פערשטעהן, נאר אויף דער "קופה של שרצים", וועלכע זיינען הינטער איהם. וואס פאר א געמיינדע אזא פיהרער האבען זיי...

מיט הארץ־וועהטאג און שאנד בין איך ארויס פון דעם פרעזידענט׳ס הויז, און פארטראכטערהייט האב איך געבלאנדזשעט איבער די גאסען און האב ביי זיך זעלבסט באשטימט ניט צו דענקען זאגאר וועגען נעהמען א שטעלע אין איינער פון די ניו יארקער שוהלען פאר כל הון דעלמא...

געהענדיג אין איסט בראדוויי לעבען דזשעפערסאן, האב איך זיך אינסטינקטיוו צוגעשטעלט און באטראכט די גרויסע געביידע פון דעם אמאליגען "היברו אינסטיטוט" און יעצטיגען "עדיוקיישאנאל אלייענס". אזוי ווי מיין הארץ האט מיר געזאגט: דא אין דעם גרויסען אינסטיטוט וועסטו דיין גייסטיגע ארבייט טהאן פאר צעהנדליגער יאהר!"

ווי איך שטעה אזוי און באטראכט דעם אינסטיטוט, קומט מיר ארויס אנטקעגען דר. אדאלף ראדין, דער ראבינער פון דער פאלקס שול, וועלכע עקזיסטירט נאך היינט אויך אין עדיוקיישאנאל אלייענס, און באגריסט מיך זעהר פריינדליך.

"איהר קאנט מיך ניט, אבער איך האב זעהר פיעל געלעזען איבער אייך און איך האב פערגעניגען געהאט צו הערען אייערע רעדען אין בית המדרש הגדול. מיין נאמען איז דר. אדאלף ראדין, איך בין געווען דער פריידיגער אין דעם גרויסען טעמפעל אין לאדז, יעצט בין איך דא אין דער פאלקס שול פון דער אינסטיטוט, מיר האבען דא געגרינדעט א פעראיין אונטער דעם נאמען "ראשיאן אמעריקאן־היברו־אסאסיאציאן" און אין דעם נאמען פון דער געזעלשאפט לאד איך אייך צו האלטען א רעדע אין דעם לאקאל".

איך האב געהערט פון דר. ראדין, ווען איך בין נאך אין לאדז געווען אלס

א געלעהרטער און א טאלאנטפאלער רעדנער; איך האב גלייך זיין איינלאדונג אנגענומען און דאס איז געווען דער אנפאנג פון מיין קאריערע אלס שטענדיגער רעדנער אין עדיוקיישאנאל אליאנס.

דר. ראדין איז געווען א טיפ פאר זיך זעלבסט. ער איז געווען א מאן מיט א וואונדערבארען גוטען כאראקטער, עס איז ניט אריבער קיין איין טאג פון זיין לעבען, אז ער זאל אין איהם עטוואס ניט טהאן גוטס פאר װעמען עס איז, זעהר פיעל מענשען, אריבערקומענדיג פון יענער זייט ים, זיינען געהאלפען געווארען: אונטערשטיצונג, ארבייט, שטעלעס באקומען דורך זיינע רעקאמענ־דאציאנען. אימער איז ער גרייט געווען צו געהן, צו שרייבען, צו רעדען און צו ארבייטען פאר זיינע אריבערגעקומענע לאנדסלייט. איין חסרון איז אין איהם געווען, וואס ער איז דורך און דורך געווען דער משכיל פון מענדעלסאנ׳ס השכלה־טהעאריע. ער האט געגלויבט אין רעפארם, פארליעבט געווען אין דער דייטשער שפראך אויף אזוי ווייט, אז דא אין אמעריקא, אלס פרעדיגער צו רוסישע אידען, האט ער דייטש געשפראכען און צוליעב דעם האבען זיינע הע־רער איהם ניט גוט פערשטאנען און זיין באדייטונג אלס רעדנער איז אונטער־שעצט געווארען.

ער איז געווען דער אפיציעלער ראבינער פון דער שטאדט רעגיערונג אין די פריזאנס, פאר די ארעסטאנטען איז ער געווען ווי א פאטער. ער איז געווען דער פארמיטלער צווישען זיי און זייערע פאמיליעס, ער האט פערזיסט זייער לע־בען מיט וואס ער האט נור געקאנט.

איינמאל ביי א גרויסער מאסען־פערזאמלונג אין קופער יוניאן װעגען דער אימיגראציאנס פראגע אין דעם געגענװארט פון אלע רעגיערונג בעאמטע, װעל־כע זיינען געווען געגען אימיגראנטען, האט דר. ראדין געדונערט מיט זיין שטימע:

״ניט די אימיגראנטען פערדארבען די מאראל פון די אלטע בירגער, נאר די רייכע פארדארבענע פון די מיליאנערסקע קינדער, די לײדיג געהער, װעלכע לעבען פון די פעטע ירושות, זיי פערדארבען די מאראל פון די אריבערגעקומענע ארימע קינדער!״

דאמאלס, מיט פופצעהן יאהר צוריק, ווען דאס אמעריקאנער פאלק און די אמעריקאנער פרעסע זיינען נאך ניט געווען פערגיפטעט מיט שאוויניזם און אנטיסעמיטיזם ווי היינט, האבען זיי אויפגעכאפט דר. ראדין׳ס ווערטער מיט א שטארקען אפלאוז.

מיר זיינען שטארק בעפריינדעט געווארען און מיר זיינען צוזאמען 14 יאהר אויף איין פלאטפארם געשטאנען און געלעבט ווי ברידער.

די לעצטע יאהרען האב איך פון איהם פיעל נחת געהאט ווען איך האב

אנגעפאנגען צו באמערקען אין איהם אן ענדערונג אין זיין נשמה, פון דעם קעשענעווער פאגראם אין 1903 האט ער זיך שטופענווייז געענדערט אין זיינע מיינונגען. ער האט ביסלעכווייז ענטזאגט זיינע רעפארם אידעען און איז נאציאנאליסטיש געווארען, אזוי ווייט ביז ער איז געפאהרען צו איינעם פון די ציוניסטישע קאנגרעסען אין באזעל. דארט האט ער באקומען די השפעה פון דר. הערצל און דר. נארדוי, און איז א פאלקאמענער ציוניסט געווארען. ער האט ציוניסטישע סאסייעטים געגרינדעט, פלאמענדע ציוניסטישע רעדעס געהאלטען ביז דעם לעצטען טאג פון זיין לעבען אין דעם יאהר 1909. טראצדעם פון זיינע פערעהרער האבען איהם באגלייט צו זיין אייביגער רוה.

ווי א מאגנעטישע קראפט האט מיך געצויגען צו דעם "היברו־אינסטיטוט". איך האב פיעל מאל גערעדט אין דעם גרויסען אודיטאריום פאר מיינע רעדען, וועלכע איך האב גערעדט פאר איינטריט געלט. אבער צו דיינקען אז איך זאל דארט אנגעשטעלט ווערען אויף שטענדיג פאר א בעשטימטען יעהרליכען געהאלט, דאס איז געווען אונמעגליך, ווייל דער פרעזידענט מיט די דירעקטארען זיינען געווען נאך מעהר פון הונדערט פראצענטיגע אמעריקאנער, וועלכע האבען געוויכט פון א אידישע ווארט. אין די הודעות וועלכע עס זיינען געווען ארויסגעשטעלט אויף די ווענט וועגען די פערשיעדענע לעקטשורס, מיטינגס און פארשטעלונגען פון דעם אינסטיטוט, האט מען קיינמאל קיין אידישען ווארט ניט געזעהן, הייגט ווי אזוי האב איך געקאנט האפען אז איך זאל אנגעשטעלט ווערען אימער אלס אידישער רעדנער?

די צייט ענדערט אלעס, די צייט ברעכט די אלטע פעסטונגען און באשאפט נייע, זי ענדערט אידעען און וועלט־אנשויאונגען, זי ברייגגט מענשען נייע קרעפטיגע צו באשאפען נייעס. אזא סארט מאן איז אנגעקומען פאר א דירעקטאר אין דעם "היברו אינסטיטוט", וועלכער האט דאן געביטען זיין נאמען אויף "עדיוקיישאנאל אליינס".

50טער קאפיטעל.

דר. בלוישטיין, דער ערשטער דירעקטאָר פון עדיוקיישאָנאל אלייענס איינצופיהרען אידישקייט אין דער אינסטיטוציע. — יעקב שיף, מארשאל און אנדערע אפּטאוּנער קומען הערען מיינע רעדעס אין עדיוקיישאָנאל אליענס. — רעוו. יחס קלייבט חתימות און שטעלט זיי צו צום דירעקטאָרען באָארד פון אנשטאלט. — איך ליינ פאָר מיין פּראָגראם פאר מארשאל׳ן, וועלכע בעשטעהט אין דער אמעריקאַניזירונג פון די עלטערען און דער אידישיזירונג פון די קינדער. — איך ווער אָנגעשטעלט אויף שטענדיג אין עדיוקיישאָנאל אליענס.

איינער פון די גרעסטענע גלות קינדער פון רוסלאנד, פון די ריכטיגע „בני עניים שמהם תצא תורה”, איז געווען דר. דוד בלוישטיין, דער נייער דירעקטאָר פון עדיוקיישאנאל אלייענס. ער איז געווען ערנסט און אויפריכטיג איבערגעגעבען צו זיין ארבייט אין אינסטיטוט. (איצט ווערט דער עדיוקיישאנאל אלייענס געפיהרט פונ׳ם פעהיגען, גוטען דירעקטאָר, דר. העגרי פליישמאן, מיט וועמען איך בין שוין ביינאהע 20 יאָהר צוזאמען און מיר ארבייטען הארמאָניש). איז געווען אידיש נאציאָנאליסטיש געזאָנען. געבוירען אין לידא נעבען ווילנא, געקראָגען א תלמודישע ערציהונג אין ישיבות ביז אכטצעהן יאָהר, נאכהער אין דייטשלאנד שטודירט אידישע היסטאָריע און פילאָזאָפיע ביי דר. פיילכענפעלד. אלס רוסישער איד האט ער לאנג ניט געקאָנט אין דייטשלאנד בלייבען און אין 1886 איז ער געקומען נאך אמעריקא און איז אריין אין הארוואָרד יוניווערזיטי צו פערפאָלקאָמען זיין שטודיום. ער האָט זיך ניט בעגנוגענט מיט טויטע ביכער און מיט דער וויסענשאפט. דאס לעבען פון זיינע אימיגראנטען ברידער האט צוגעצויגען זיין אויפמערקזאמקייט און דר. בלוישטיין האָט זיך מיט לייב און זעלע אריינגעוואָרפען אין דיעזען לעבען צו העלפען די עלענדע אין זייערע שטרעבונגען צו אמעריקאניזירען זיך און אין דער זעלבער צייט צו בלייבען טריי צום אידישען פאָלק און זיינע טראדיציאָנען. אין 1896 איז ער געוואָרען פּראָפעסאָר פון סעמיטישע שפראכען אין בראון יוניווערזיטי אין פּראָווידענס רהאָוד איילאנד.

שטודירענדיג אין הארוואָרד, האָט ער זיך בעפריינדעט מיט מר. דזשעסי שטראוס, דער זוהן פון דעם בעוואוסטען איזידאָר שטראוס, דער גרינדער און פּרעזידענט פון עדיוקיישאָנאל אלייענס. דער יונגער שטראוס האט איהם פאָרגעשטעלט פאר זיינע עלטערען, ביי וועמען ער האָט נושא חן געווען און אין 1898 איז דר. בלוישטיין אָנגעקומען אלס א סופּעראינטענדענט אין עדיוקיישאָנאל אלייענס.

אין דעם אינסטיטוט האט ער געפונען פלאץ פאר זיין ארבייט נאך זיינע אידעאלען נאך. אונטער זיין פערוואלטונג איז דער אליינס געווארען א צענטער פאר די רוסישע אידישע אימיגראנטען, ווי פאר די יונגע, אזוי אויך פאר די אלטע און א בריק צו פערבינדען דעם דאון־טאון מיט דעם אפ־טאון. אדער ווי איך רוף זיי מיט דעם נאמען די ״דרי מטה״ מיט די ״דרי מעלה״.

ער איז נאך געווען מיט מיר בעפריינדעט פון באסטאן און גלייך ווי ער איז נאך ניו יארק געקומען, האט ער מיך איינגעלאדען צו געבען א סעריע לעקטשורס יעדען פרייטאג אווענט פאר צוויי מאנאטען צייט. צו די לעקטשורס האט ער אימער איינגעלאדען די בעאמטע פון דעם אינסטיטוט, דעם פרעזידענט איזידאר שטראוס, די דירעקטארען: פראפעסאר זעליגמאן, יעקב שיף, לואי מארשאל, שמואל גרינבוים און פיעלע אנדערע פון די אפטאונער דייטשע אידען. ניט אלע האבען מיך פערשטאנען און די יעניגע, וועלכע האבען מיך יא פערשטאנען, האבען אויך ניט אלעס פערשטאנען. אבער עס איז געווען גענוג פאר זיי צו פערשטעהן די נוצען וואס אזעלכע אידישע רעדען קאנען ברייגגען דעם אידישען פובליקום. אויב זיי האבען ניט אלעס געהערט — דאס הייסט פערשטאנען, האבען זיי אבער גענוג געזעהן. זיי האבען געזעהן ווי דער האל ווערט אנגעפילט נאך מיט א שעה פאר דער לעקטשור, זיי האבען געזעהן אז די ביידע גאסען פון איסט בראדוויי און דזשעפערסאן ווערען אנגעפילט פון די מענשען וועלכע האבען שוין ניט געקענט אריינגעהן, און מען האט געמוזט פאליציי באנוצען אויף יעדען מאל צו האלטען ארדנונג. זיי האבען געזעהן א טויזענד קעפיגען עולם א בעצויבערטען, מיט אנגעשטעלטע אויגען און אויערען, נייגעריג איבער געגעבען צו הערען, לערנען און פערשטעהן; זיי האבען געזעהן ווי אין איין שטונדע צייט בייט זיך די שטימונג ביי דעם עולם, אט שטעהען זיי ערנסט מיט אן אומעט ביז טרערען און פלוצלונג ווערען זייערע געזיכטער שיינענדיג פון פרייד. זיי האבען געזעהן און געפיהלט די ליעבליכע בליקען פון די הערער אויף מיר, זיי האבען ווידער געזעהן ווי דער זעלבער האל איז געווען פוסט און טרויעריג ווען זייערע ענגלישע לעקטשורערס האבען גערעדט פאר דעם עולם. דאס אלעס האט זיי איבערצייגט אז צו דעם אידישען פובליקום מוז מען זיך מיט דער אידישער שפראך באנוצען.

מר. יעקב שיף האט זיך איינמאל אויסגעדריקט מיט גרויס צופריעדענהייט:

עס איז מערקווירדיג איך פערשטעה זעהר ווענינ אידיש, אבער דעם הערר מאסליאנסקי פערשטעה איך פאלקאמען, ווען איך הער איהם און קוק אויף זיין פובליקום״.

דר. בלוישטיין האט געפיהלט דעם סענטימענט פון די בעאמטע פון דעם עדיוקיישאנאל אליינס. די אידישע פרעסע האט זעהר פיעל געהאלפען איהם, אבער צו זיין גאר זיכער מיט זיין אונטערנעהמונג האט ער באמערקט פאר איינעם

פון מיינע בעסטע איבערגעבענע פריינד, רעווערענד פיליפ יחס וועלכער איז אליין א גוטער רעדנער פון ערשטען ראנג, און איידעלער איד, א גרויסער תלמיד חכם און אן איבערגעבענער עוסק בצרכי ציבור, און איהם געגעבען אן אנצוהערעניש אז עס וואלט געווען זעהר גוט אז הונדערטער חתומים פון מיינע הערער זאלען שרייבען א בקשה צו די פארשטעהער פון דעם אינסטיטוט אז זיי ווי־לען מיך האבען פאר א שטענדיגען אנגעשטעלטען אידישען רעדנער אין אליענס.

מיין גוטער פריינד רעוו. יחס האט זיך ניט געפוילט. ער האט זיך ענערגיש צו דער ארבייט גענומען און אין צוויי וואכען צייט האט ער אפיציעל איבער־געגעבען צו דער פערוואלטונג א ביטע פון איינגע הונדערט חתומים.

דער דאקומענט האט געהאלפען צו פערזיגלען מיין שיקזאל צו פערבונדען ווערען מיט דעם עדיוקיישאנאל אלייענס פאר צעהנדליגער יאהרען ביז היינט.

דר. בלוישטיין האט מיר טעלעגראפירט צו הויז און גראטולירט אין דעם נאמען פון דעם פרעזידענט מיט די דירעקטארען אז איך בין אפיציעל אנגע־שטעלט אויף אימער אין זייער אינסטיטוט אלס אידישער רעדנער.

צו דעם פארזיצענדען פון דער ״קאמיטע וועגען רעליגיאן און מאראל״ אין עדיוקיישאנאל אלייענס, מר. לואיס מארשאל, בין איך איינגעלאדען גע־ווארען אויף איין אוונט, צו איהם אין זיין וואהנונג, צו בעשפרעכען וועגען מיין פראגראם פון מיינע רעדען אין עדיוקיישאנאל אלייענס.

מר. מארשאל איז דאן נאך גאר א יונגער מאן געווען, אבער זיין נאמען איז געווען גרויס און באוואוסט שוין ניט נאר אין ניו יארק, נאר אויך איבער גאנץ אמעריקא, ביי די אמעריקאנער אין דער קריסטליכער וועלט אלס בא־ריהמטער אדוואקאט און קאנסטיטוציאנעלער יוריסט, מיט וועמעס מיינונג רעכענען זיך די גרעסטע ריכטער פון לאנד און אין דער אידישער וועלט — אלס געלעהרטער ווארימער איד, קעמפפער פאר אידישע רעכט און א כלל־טהוער פון דעם ערשטען ראנג.

ער האט מיך עמפפאנגען זעהר פריינדליך אין זיין גרויסער ביבליאטעק־צימער. צוויי שטונדע צייט האבען מיר פערבראכט וועגען אידען און זייער לאגע אין פערשיעדענע לענדער. באזונדערס האט ער זיך פאראינטערעסירט ווען איך האב איהם איבערגעגעבען פון דעם טרויעריגען אידישען לעבען אין דער פינס־טערער רוסלאנד. איך האב געזעהן פאר זיך א גרויסען מאן און נאך א גרעסערען אידען מיט א הייסער אידישער הארץ און מיט א ליכטיגען פארשטאנד פול מיט וויסען אין דער אידישער געשיכטע און ליטעראטור. זיין פארשטענדניס אין העברעאיש איז ווייניג, אבער אידיש לעזט ער פריי און אינטערעסירט זיך מיט דעם אידישען ווארט און רעדט און שרייבט אידיש ווען ער ברויכט.

א פעסטער כאראקטער, א גאונישער פארשטאנד און אין דער זעלבער צייט

א סענטימענטאלע גוטע הארץ פול מיט פאטעטישע געפיהלען האב איך געפונען אין דעם גרויסען אמעריקאנעם אידען.

איך האב פארגעלייגט פאר מר. מארשאל מיין פראגראם גאנץ קורץ:

״אויף דעם ״עדיוקיישאנאל אליינס״ ליגט א הייליגע פליכט צו טהאן א טאפעלע ארבייט: אלס אמעריקאנער בירגער מוזען מיר ווי ווייט מעגליך אונזערע פרישע אריבערגעקומענע בירגער אמעריקא־ניזירען, דאס הייסט בארוהיגען זייערע נערוועז, וועלכע זיינען נעביך צורייצט געווארען פון אונטערהדריקונג פון די פינסטערע לענדער, פון וועלכע זיי האבען זיך געראטעוועט. אראפצואווארפען פון זיי דעם גלות שטויב, זיי זאלען פיהלען אז זיי זיינען דא פרייע בירגער אין א פרייען לאנד און זיי זאלען זיך באנוצען מיט דער ברכה פון דער פרייהייט צו לעבען שעהן, ריין, זויבער און רוהיג ווי א פרייער בירגער ברויכט צו לעבען. און אלס אידען מוזען מיר זעהן מיט אלע מעג־ליכקייטען צו פארהיטען זיין אידישע נשמה מיט זיין טראדיציאן, פאר וועלכער ער האט געקעמפפט טויזענדער יאהר אין זיין וואנדערען איבער דער גאנצער וועלט, ווייל ער וועט קיינמאל ניט זיין קיין גוטער אמעריקאנער ווען ער וועט זיין אידישקייט פערלירען. זייערע נשמות און זייערע וועגען און מאראל, יושר און רחמנות ברויכט מען ניט אמעריקאניזירען, ווייל זיי שטעהען אויף די העכסטע עטישע פרינ־ציפען פון תורת משה, די ווילנער, בארדיטשעווער און ביאליסטאקער נשמות האבען ניט וואס צו לערנען פון ניו יארקער און סאן פראנ־ציסקא׳ער נשמות; ניט קיין עטיק פעהלט זיי, נאר אביסעלע עסטע־טיק, אויסערליכען טאקט און דרך ארץ, וועלכע אין זייערע אלטע היי־מען האבען זיי ניט געהאט פון וועמען צו לערנען.

״מיר מוזען אמעריקאניזירען די עלטערע גופים און אידישיזירען די יונגע נשמות, און דאס איז דער אמת׳ער זין פון אליהו הנביא׳ס מיסיאן ״להשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם״ — צוזאמענ־בינדען די צוויי דורות״.

מר. מארשאל האט אויסגעדריקט זיין צופרידענהייט מיט מיין פראגראם. פאר מיין אפשייד האב איך זיך געווענדעט צו איהם מיט די ווערטער:

״מר. מארשאל, אום עס זאל ניט פארקומען צווישען אונז קיין אומפער־שטענדליכקייט, וויל איך בעטאנען דעם פונקט:

דער עדיוקיישאנאל אליינס האט דאס רעכט צו אויפמערקזאם מא־כען א געגענשטאנד וועגען וועלכען איך זאל איהם באהאנדלען אין מיינע רעדען, אבער דער עדיוקיישאנאל אליינס האט קיינמאל **ניט** דאס רעכט צו דיקטירען מיר וואס **ניט** צו רעדען.

מר. מארשאל האט מיך גוט פערשטאנען, ער האט זיך מיט מיר זעהר ליעבליך צוזעגענט, ער האט מיר גליק געוואונשען. און אט אונטער דער פראג־ראם ארבייט איך מיין ארבייט עד היום הזה, און קיינער האט מיר קיינמאל נישט געשטערט אין מיין פראפאגאנדע פאר ציוניזם, נאציאנאליזם און טרא־דיציאן.

אויף מארגען האט די אידישע פרעסע גראטולירט דעם עדיוקיישאנאל אליענס און מיך און מיין שטעלע איז באשטעטיגט געווארען.

און אין נאמען פון דעם עדיוקיישאנאל אליענס האב איך מיט געהאלפען די אלע גרויסע אידישע ניו יארקער אינסטיטוציאנען, די פארשיידענע האספיטע־לער, הכנסת אורחים, בתי מושב זקנים, ישיבות, בתי היתומים, תלמוד תורות שוהלען, די נויהסערים, גמילות חסדים אין דער תקופה פון זייער ענטוויקלונג, זאגאר דעם עדת ישראל האב איך מיט פיעל מיה געשטיצט, אבער ווי זיי ענט־וויקלען זיך, דאן אמעריקאניזירען זיי זיך און פאנגען אן ניט צו פערשטעהן קיין אידיש און לאדען צו זייערע יעהרליכע מיטינגען בלויז די געוועזענע אלדערמען און די צוקינפטיגע אסעמבלימען.

זאל זיי אלעמען דער בורא ניב שפתים מוחל זיין.

51טער קאפיטעל.

פון "בעל פה" ווילט זיך מיר איבערגעהן צו "שבכתב" און איך פאנג אָן ארויסצוגעבען די ציַיטונג "די אידישע וועלט" מיט דער אונטערשטיצונג פון די אפטאונער אידען. — די קאָנקורענץ פון די אנדערע ציַיטונגען, די זלזולים וואָס איין ציַיטונג גיסט אויס אויף דער צווייטער, קאָסטען מיך א סך געזונט. — ר' יעקב סאפירשטיין, וועלכער האָט דאמאָלסט ארויסגעגעבען דעם "אבענד-פּאָסט", קומט צו מיר אין אָפיס און רופט מיך אויף א שפאציר, כאָטש אין מיין ציַיטונג איז מען שטארק אָנגעפאלען אויף איהם. — דער מערקווירדיגער טיפּ פונ׳ם פערשטאָרבענעם ארויסגעבער פון "מאָרגען זשורנאל". — אפטאון קען נישט אויסקומען מיט דאונטאון און "די אידישע וועלט" הערט אויף צו ערשיינען.

עס איז אָנגענומען ביי דעם עולם, דאָס הייסט ביי די געוועהנליכע פּשוט׳ע אידען, אז "תורה שבכתב" איז געווען פריהער פון "תורה של בעל פה". אבער באמת איז דאָס א טעות, וויַיל פאר מתן תורה איז שוין געווען א גאנצע טראדי־ציאָן וועלכע איז איבערגעגאנגען בירושה פון דור צו דור, פון אברהם׳ן ביז משה׳ן. דאָס איז געווען נאכהער מיט די משניות, וועלכע האבען פריהער געלעבט אין פאָלק נאָר פון שמעיה ואבטליון אויסוויינדיג, "בעל פה". זיי האבען זיך ענטוויק־קעלט ביז רבי יהודה הנשיא, וועלכער האָט זיי אין אָרדנונג געבראכט שריפטליך — בכתב.

נאָך צוואנציג יאָהר ארבייטען מיט מיין רעדענס קראפט — "בעל־פה", האָב איך גערעכענט אז די צייט איז שוין געקומען צו אָנפאנגען ארבייטען "בכתב", דאָס הייסט אָנשטאָט צו רעדען צו הונדערטער הערער, וועל איך בעסער ארויסגעבען א ציַיטונג, דורך וועלכער איך וועל קאָנען פּראָפּאגאנדירען צו טויזענדע לעזער.

געטראכט און געטהאָן. אין דעם יאָהר 1902 האָב איך ארויסגעגעבען א גרויסע ציַיטונג אין אידיש און אין ענגליש מיט דעם נאָמען "די אידישע וועלט", מיט דער הילף פון מיין פריינד דר. דוד בלויששטיין, וועלכער האָט מיך מיט מיינע דאון־טאונער שותפים, מר. ישראל וואלף, מר. ברוידא און מיין שוויגער־זאָהן פּנחס טורבערג פערבונדען אין א קאָרפּאָריישאָן מיט די גרויסע אפּטאונער יהודים, ווי לואי מארשאל, פרידריך שטיין, סיירוס סולצבערגער, אונטער דעם נאָמען "לבנון פּרינטינג קאָמפּאני".

קיין געלט האָט אונז ניט געפעהלט, מיר האבען גלייך אבגעקויפט אין 9 ראָטגערס סטריט דעם פּלענט פון דער סאָציאליסטישער "אבענד בלאַט". מיר האבען אנגאזשירט א סטעף פון די בעסטע שרייבער, וועלכע מיר האבען דאן

געקענט באקומען. אלס רעדאקטאר האבען מיר באשטימט דעם מר. בוקאנסקי ״בן פורת״, דער געוועזענער רעדאקטאר פון דעם ״אידישען העראלד״ און דעם וועכענטליכען ״פאלקס אדוואקאט״. זיינע מיטהעלפער זיינען געווען: מר. טאנענבוים, פיליפ קראנץ, דער פאעט מאריס ראזענפעלד, מ. קאטץ, א. פרומקין, דער העברעאישער פאעט מ. מ. דאליצקי, הערמאלין, מר. ציוני, מר. קארענבליטה, אויסער וועכענטליכע בייטראגע, פעליטאנען און פאעזי פון מר. לעאן זאלאטקאף — ״זקף גדול״ און דער פילאזאפישער פאעט בלומגארטען ״יהואש״ פון דענווער. די ענגלישע אפטהיילונג איז רעדאקטירט געווארען פון דעם בעוואוסטען ענגליש־אידישען געלעהרטען דזשאזעף דזשייקאבס מיט די הילף פון זיין סטעף יעקב דע האז, דער געוועזענער סעקרעטער פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציאן און י. בריל, דער יעצטיגער רעדאקטאר אין ״טאגעבלאט״ פון דער ענגלישער אפטיילונג.

מר. דזשאזעף דזשייקאבס איז געווען דער ערשטער, וועלכער האט א וויסענשאפטליכע סטאטיסטיק דעמאלט געמאכט אין דער ״אידישער וועלט״ פון דער צאהל אידען אין די פעראייניגטע שטאאטען. ער האט איבערצייגט אז אין אמעריקא איז דאן בלויז געווען אידישע נפשות ביז זעקס הונדערט טויזענד. זיינע עדיטאריעלס האבען איהם פערשאפט א נאמען אין דער ענגלישער פרעסע, וועלכע האט זיך גערעכענט מיט זיינע מיינונגען.

די ״אידישע וועלט״ האט זיך ערווארבען א גרויסען נאמען אלס א ריינע ליטערארישע און אין דער זעלבער צייט זעהר אינטערעסאנטע, פול טאקט און געשמאק צייטונג. זי איז געווען די ערשטע, וועלכע האט ערנסט און אויפריכטיג פראפאגאנדירט דעם נאציאנאלען געדאנק אין דער איבערגאנגס עפאכע פון ״חבת ציון״ צום ציוניזם. זי איז געווען די ערשטע וועלכע האט געעפענט פריי א קאלום פאר די נדבות צום ״נאציאנאל פאנד״ און האט געגעבען די ערשטע ריינע איבערזעצונג פון דר. הערצל׳ס ״אלט־נייאלאנד״.

ערצעהלער, ראמאנען־שרייבער האט זי געהאט די צוויי בעסטע פון יענער צייט, מר. נחום מאיר שייקעוויטש און מר. זייפערט, אויסער קליינע סקיצען פון באוואוסטע טאלאנטען פון יענער זייט ים ווי בערשאדסקי און אנדערע. א ביבליאגראפישע קראפט, וועלכע איז גאר ניט אפצושאצען פאר אזא גרויסער טעגליכער צייטונג, האט זי געהאט אין מיין שוויגערזאהן, מר. פנחס טורבערג, וועלכער באזיצט אן אונגעהייערע בקיאות און א שארפען קריטישען בליק אין דער העברעאישער און אידישער ליטעראטור.

מיט שטאלץ קאן איך זאגען אז די ״אידישע וועלט״ האט אויפגעהויבען דעם שטאנד פון די אידישע שרייבער מיט א בעדייטענד העכערען געהאלט פאר זייער ארבייט און מיט דער פריינדליכער און ברידערליכער בעציהונג פון די שרייבער מיט די ארויסגעבער איינע צו די אנדערע. צו באוואונדערען איז געווען אז אין דעם סטעף האבען זיך געפונען מענשען מיט פארשיידענע עקסטרעמע

אידעע, א טהייל פון זיי איבערגעגעבענע נאציאנאליסטען און א טהייל פון די עקסטרעמע לינקע ראדיקאלען, וועלכע האבען געארבייט פריהער אין דעם סאציאליסטישען "אבענד בלאט". זיי זיינען געווען איינע פון די אנדערע זעהר ווייט, אין זייערע מיינונגען און וועלט אנשויאונגען, אבער ווען זיי זיינען צו־זאמען געווען אין רעדאקציאן, האט א פריינדליכע אטמאספערע זיי אלעמען באהערשט און אלע צוזאמען האבען זיי געארבייט געטריי פאר דער צייטונג.

זעהר אינטערעסאנט איז געווען ווען איך בין אמאל אין מיין אפיס געזעסען פארנאכט ווען די ארבייטס שטונדען האבען זיך געענדיגט. דער גאנצער סטעף האט שוין פערלאזען די רעדאקציאן, אויסער צוויי פון די לינקע, מר. ק. און מר. פ., זיינען געזעסען אין דעם צווייטען צימער פון מיין אפיס, און זיי האבען צווישען זיך א געשפרעך געהאט וועגען מיר, ניט וויסענדיג אז איך בין ביי מיין דעסק.

"איך פרעג אייך מר. פ. — זאגט מר. ק., — וואס האבען מיר געהאט צו מר. מ.? ווארום האבען מיר געווארפען שמוץ אויף איהם ווען מיר האבען אין "אבענד בלאט" געארבייט? מיר ארבייטען מיט איהם שוין דעם צווייטען יאהר, און מעהר ווי גוטעס האבען מיר אין איהם ניט באמערקט. ווי רעש'יג ער איז אויף זיין בימה, אזוי רוהיג, שטיל און באשיידען, מילד און גוט־הערציג איז ער דא מיט אונז אין רעדאקציאן. איך צומווייניגסטען האב נאך פון איהם קיין בייז ווארט ניט געהערט אויף קיינעם..."

"יא — ענטפערט איהם מר. פ. — דאס איז דער אומגליק פון דער צוטיילעניש פון די קלייזלאך, פון דער צושפליטערונג פון די אידעען־טרעגער, די פאראורטהיילע זיינען אזוי פערשארפט, און דער פאנאטיזם אזוי ווילד, אז יע־דערער פון זיין קלייזעל מיינט און דיינקט אז נאר זיינע זינונגס־גענאסען זיי־נען מענשען, און די יעניגע וועלכע געהערען ניט צו זיין פארטיי, זיינען אומ־מענשען; הלואי וואלטען איינע די אנדערע מעהרער קענען, דאן וואלטען די דומע איבערטרייבונגען און די פאראורטהיילע פארשוואונדען ווערען און מיר וואלטען לעבען אין א פיעל בעסערע וועלט ווי היינט".

דעם געשפרעך האבען זיי ביידע הארציג גערעדט מיט דעם טאן פון "אבל אשמים אנחנו !"

זעלבסטפערשטענדליך אז די "אידישע וועלט" איז געווען א שטארקע קאנקורענץ צו די עלטערע אידישע צייטונגען. עס איז געווען ניט אנגענעהם פאר זיי צו זעהן איהר ערפאלג. אלע געשעפטען האבען קאנקורענץ, יעדערער איז זיין פאך, און זיי קעמפפען איינער געגען דעם צווייטען, אבער זייער קאמפף איז א רוהיגער. זייטיגע מענשען פיהלען דאס ניט. ניט אזוי איז ווען עס ברעכט אויס א קאנקורענץ צווישען צייטונגען, דאן שפארט ער ארויס מיט אמאל אין גאס פאר טויזענדער טויזענדער מענשען. געוועהר מיט וואס צו שלאגען דעם

צווייטען אָדער צו בעשיצען זיך פון דעם צווייטען האָבען זיי געגוג. די מיט־ארבייטער, די שרייבער פון יעדער צייטונג שאַרפען אַן זייערע פעדערס און פּאַלען מיט ליידענשאַפט אין קאַמפּף אריין. זיי וואַרטען אַט די חברה פּעז־העלדען אויף אַזא זעלטענעם צופאַל, אַז זיי זאָלען קאָנען שיסען זייערע פיילען און מאַנכעס־מאָל נאָך שטאַרק פערגיפטעטע אין דעם צווייטענס לאַגער אריין. וואָרים ווען קאָנען זיי קריגען אַזא סענסאַציאָן ארויסצוגעהן אויף דעם גייסטיגען שלאַכט־פעלד און שטורעמען פעסטונגען פאַר א נייגעריגען עולם? די ארויסגעבער וואָל־טען אפשר זיך אביסעלע איינגעהאלטען, אָבער פּוטר מים ראשית מדון, עס איז שווער אָפּצוהאַלטען דעם פליסענדען קוואַל ווען ער עפענט זיך אויף איין מאָל און געהט ארויס פון זיינע ברעגען.

טאָג־טעגליך ווערט דער קאַמפּף שטאַרקער און שאַרפער. די צירקולאַציאָן שטאַרקט זיך אין קריגע צייט, ווייל די לעזער פון איין צייטונג פאַנגען אָן צו לעזען די צווייטע אויך אום צו וויסען וואָס זאָגט יענער. אַט אַזוי איז שוין ליידער דעם מענשענ׳ס נאַטור צו פערגעניגען האָבען פון דעם צווייטענס באַ־ליידיגונג. און ווער האָט דעם כח צו באַליידיגען ווי איין צייטונג די צווייטע?

איך, אַלס פרישער ערשט־געבאַרענער פּאַבלישער, וועלכער איז געוואָהנט געוואָרען שוין צעהנדליגער יאָהרען צו שטעלען זיך פאַר דעם עולם מיט רעס־פּעקט מיט דעם אייגענעם מויל, מיט ״בעל פה״ ארבייט, האָב איך זיך שטאַרק צום הארצען גענומען ווען דער שיקזאַל האָט מיך איבערגעשטעלט צו ״בכתב״ ארבייט און נאָך דורך פרעמדע פעדערס און גיפטיגע דערצו. איך האָב פּשוט ניט געקאָנט פערטראָגען יעדען טאָג די שטונדע פון עלף ביז צוועלף, ווען איך פלעג מוזען איבערלעזען די לעצטע קאָרעקטור פון בלאַט, וועלכער מוז גלייך געהן צום פרעס, זעהענדיג די זלזולים מיט גיפטיגע אויסדריקען געגען מיינע געוועזענע טרייע פריינד, מיט וועלכע איך האָב קיינמאָל אין מיין לעבען קיין וואָרט אויף א וואָרט ניט איבערגעביטען. ניט איינמאָל האָב איך גאַנצע קאָלומס אויסגעמעקט. שטיקער איבערגעשריבען, און דאָס הער איך מען שרייט: ״די פרעס וואַרט!״ ״עס איז שוין שפּעט!״ איך האָב זיך געווענדעט צו מיין קליינער ארמיי מיט א געבעט זיי זאָלען זיין מילדער, ווייכער, אַנשטענדיגער אין זייערע אויסדריקען. אָבער דעם אַנטוואָרט האָב איך באַקומען אימער דעם זעלביגען: זיי דערלאַנגען מיר די נעכטיגע צייטונגען פון מיינע קאָנקורענטען מיט בערג אומגעלומפּערטע זלזולים און זידלערייען געגען מיר און איך האָב געמוזט שווייגען און ליידען...

איינמאָל בין איך נאָך שיקאַגאָ אוועקגעפאָהרען און קומענדיג צוריק, האָב איך געפונען עטוואָס שרעקליכעס. דער ״וואָלקאָז־פאָעט״ האָט זיך א טרייסעל געגעבען און האָט אַזוי ווי פון א קראַטער א לאַווא ארויסגעפּלייצט אויף מיינעם א געוועזענעם אמת׳ן פריינד, א פּאַבלישער פון א טעגליכער צייטונג.

איך בין געוואָרען זעהר אומרוהיג זיצענדיג צוטראַגען און פאַראומערט אין מיין אַפּים ביז שפּעט אין אָווענט.

צעהן אוהר, איך זיץ איינער אַליין, די טהיר עפענט זיך, און שטעלט אייך פאַר ווי ערשטוינט איך בין געוואָרען, ווען איך האָב דערזעהן מיין בלוטיגען שונא מר. יעקב סאַפּירשטיין, דעם ארויסגעבער פון "אבענד פּאָסט" שטעהט פאַר מיר מיט זיין שעהנעם ליעבליכען שמייכעל זעהר פריינדליך, קוקט מיר גלייך אין די אויגען, און שאַקעלט צו מיט זיין קאָפּ. איך בין ווי צומישט געוואָרען, ניט גלויבענדיג אז דאָס איז ניט קיין חלום.

"זיצט, מר. סאַפּירשטיין, איך שעהם זיך פּשוט אייך קוקען אין די אויגען, באַזונדערס נאָך היינטיגען אַנפאַל אויף אייך אין די "אידישע וועלט", נאָר גלויבט מיר אז איך בין נאָר וואָס פון שיקאַגאָ געקומען..." ער האָט מיך אומגעאַרעמט, האָט מיך ניט געלאָזען ענדיגען און האָט צו מיר שנעל און פליסיג אַ זאָג געטהאָן ווי זיין שטייגער איז געווען:

"ווי איך זעה זייט איהר נאָך דער זעלבער גרינער ווי איהר זייט נאָר וואָס פון שיף ארונטער, איהר נעהמט זיך צום הארצען פון נאַרישע קלייניגקייטען. זעהט, לערנט זיך פון אַן עלטערען פּאָבלישער. איך האָב דוקא נעכטען פאַרגע־ניגען געהאַט ווען מען האָט אייך ארומגעוואַשען ביי מיר אין "אבענד פּאָסט" און איך האָב זיך צוגעגרייט אויף היינטיגען כיבוד וועלכען אייערע חברה האָבען מיר דערלאַנגט היינט ביי אייך אין דער "אידישער וועלט". איך קוק אויף דער גאַנצער שמוציגער פּאָלעמיקע פון דער בחינה "יקומו נא הנערים ויצחקו לפנינו!" זאָלען זיי זיך שפּילען די חברה, דאָס ברייננגט מעהר לעבען!"

"דער טאָג מיט זיינע צאַנקעריי איז אוועק, יעצט איז אַ שעהנער אַנגענעה־מער אָווענט, קומט לאָמיר אביסעל שפּאַצירען און דורכלופטערען אונזערע פערטשאַדעטע קעפּ.

איך בין גלייך אוועק געאַרימט מיט מיין "שרעקליכען פיינד", איך האָב פיעל געלערנט פון דעם קלוגען פּראַקטישען געשעפטסמאַן אז צופיעל נאַאיווי־טעט ברייננגט ניט קיין גוטס. מען מוז גאָר אַנדערש קוקען אויף דעם לעבען...

און מר. סאַפּירשטיין איז ווירקליך געווען אַ מערקווירדיגער טיפּ, אַ מענש פול מיט לעבענסלוסט, מוטה, מיט ענערגיע; אויבערפלעכליך איז ער אויסגע־קומען בייז, אויפגערעגט, אָבער די, וועלכע האָבען איהם גוט קאָנען געלערנט, האָבען געפונען אין איהם אַ זעלטענעם גוטמוטהיגען כאַראַקטער. ער האָט זיך אימער אינטערעסירט אין דעם צווייטענס לאַגע ווי אין זיין אייגענער און ניט אומזיסט האָבען איהם זיינע אַלע אַרבייטער געליעבט און רעספּעקטירט ווי אַ אייגענעם פאָטער און זיי האָבען אַלע ערנסט באַקלאָגט זיין פריהצייטיגען טויט

און זיין עראינערונג לעבט נאך היינט טיעף אין די הערצער פון זיינע בעקאנטע און פערוואנדטע.

די "אידישע וועלט" האט מעהר ניט עקזיסטירט ווי צוויי און א האלב יאהר. די צוויי עלעמענטע פון דאון־טאון און אפ־טאון האבען ניט געקענט שטימען אין דער "פאליסי" פון דער צייטונג. און איך מוז אפען בעשטעהן אז אין איהר אונטערגאנג האב איך אויך א טהייל מיט מיינע קליינע פעהיגקייטען צו פערשטארקען די "הכנסה" איבער דער הוצאה...

טויזענדער דאלאר מיט א היבש ביסעל געזונד האב איך צוגעלייגט צו דער "אידישער וועלט", איך האב געמוזט אויפגעבען די "בכתב" ארבייט, און ווידער נעהמען זיך מיט פרישקייט צו מיין ארבייט "בעל פה".

52טער קאפיטעל

באסטאן, די אלטע אמעריקאנער שטאדט מיט איהרע קרום־קוילעכדיגע גאסען. — איך האלט א לעקטשור פאר די סטודענטען פון הארווארד יוניווערסיטי און דער פראפעסאר פון סעמיטישע שפראכען רעדט צו מיר העברעאיש. — באסטאן איז צו יענער צייט געווען אן אמת־אידישע שטאדט מיט חדרים, שוהלען און חברות. — די חברה כרם־ישראל און איהר גרינדער מר. ריינהארץ.

די "אתונא" פון אמעריקא — באסטאן, מאסס. — איז מיר שטענדיג אין זינען געלעגען נאך ווען איך בין אין רוסלאנד געווען א "קורא יקר" פון "המליץ" און "הצפירה". ווען זייערע קארעספאנדענטען פלעגען שרייבען זייערע געפלי־געלטע בעריכטען אין דער אפטיילונג "מחוץ לארצנו". ווען זיי האבען נאר באס־טאן דערמאהנט, פלעגען זיי גלייך צוגעבען איהר דעם שבח, אז זיא איז דיא "אתונא" פון אמעריקא. דאס הייסט ניט חלילה פון די אימיגראנטען, אידען, איטאליענער און פאליאקען, וועלכע וואהנען אין א גרויסער צאהל אין באסטאן, נאר פון די אלטע יענקים, די אייניקלעך פון די פוריטאנער, די פילגרימס, וועמען די נויטה האט פון ענגלאנד ארויסגעריסען, איבער דעם אטלאנטיק אריבער־געטראגען, און זיי זיינען געווען די בויער פון די ניו ענגלאנד שטאאטען. באסטאן שטעהט בראש פון זיי און זי האט אין דער יונגער אמעריקאנער ליטעראטור בע־קומען דעם אלטען טיטעל פון דער אלטער הויפט שטאדט — אתונא פון גריע־כענלאנד.

באסטאן רעכענט זיך פאר איינע פון די עלטסטע שטעדט אין די פעראיי־ניגטע שטאאטען, זי איז דאס וויגעלע פון די אמעריקאנער בעפרייאונגס בעווע־

גונג פון דעם בריטישען יאָך. עד היום שטעהען נאָך די היסטאָרישע געביידען, אין וועלכע די גרויסע פאָלקס־מיטינגען פון די קאָלאָניסטען האָבען זיך צוזאַמענגעקליעבען מיט מסירות־נפש פאַר דעם פרייהייטס־אידעאל געגען די ענגלישע גאָווערנאָרס, וועלכע האָבען זיי אונטערדריקט. דאָס אויסגעשריי "פרייהייט אָדער טויט!" האָט נאָך זיין עכאָ ניט אָנגעוואָרען אין דעם היסטאָרישען "פּעַנויאל האָל" און זיין גליכען, אין וועלכע עס האָבען זיך אָפּגעשפּיעלט די ערשטע דראַמאַטישע רעוואָלוציאָנערע סצענעס.

די אַלטע שטאָדט באָסטאָן שמעקט אביסעל מיט אַלטקייט געגען אַנדערע שטעדט פון איהר גלייכען מיט דער ארכיטעקטור פון איהרע אַלטע געביידען, מיט איהרע שמאָלע געדרעהטע כמעט קייל־עכדיגע גאַסען, אין וועלכע א פרעמדער קען ניט געפינען קיין אָנהויב און קיין סוף. זיי דרעהען זיך קייל־עכדיג און שליינגלען זיך אריין איינע אין די אַנדערע, ווי אויפגעדרעהטע שלאַנגען. אין דער קבלה שפּראַך איז דאָס "סופו נעוץ בתחילתו", דער סוף איז אריינגעשפּאַרט אין דעם אָנפאַנג, דער סימבאָל פון אייביגקייט, אונענדליכקייט.

א פאַקט קען איך איבערגעבען פון זיך זעלבסט.

איין מאָל, איידער איך בין געגאַנגען א רעדע האַלטען אין דער גרויסער באַלדווין פּליים שול, און איינגעשטאַנען בין איך ניט ווייט פון דער דאָזיגער שול, האָב איך אויף א שטונדע צייט א שפּאַציער גענומען איבער דער גאַס, וועלכע געהט אַוועק ווייט פון דער שול צו מערב זייט. ניט וויסענדיג וואוהין דאָס גאַס פיהרט, האָב איך ביי זיך גערעכענט, איך וועל א האַלבע שטונדע צייט געהן, נאָכהער וועל איך זיך אומקעהרען, וועל איך קומען פּינקטליך צו דער צייט. שטעלט אייך פאָר, אז איך האָב זיך פערטראַכט אין דעם אינהאַלט פון מיין רעדע און אנשטאָט א האַלבע שטונדע בין איך א גאַנצע שטונדע געגאַנגען און, ווען איך האָב זיך ארומגעזעהן, בין איך אונרוהיג געוואָרען, וויסענדיג, אז דער עולם וואַרט שוין אויף מיר. און פּינקטליכקייט איז ביי מיר איינער פון דיא גרעסטע פּרינציפּען אין לעבען; איך האָב זיך אָפּגעשטעלט, צוגערופען א פור — קיין אויטאָמאָבילס זיינען נאָך דאַמאָלסט ניט געווען — דער אידישער פוהרמאַן פרעגט מיך "וואוהין?"

"צו באַלדווין פּליים שול", ענטפער איך איהם.

"ווי עס ווייזט אויס, זייט איהר נאָך א גרינהאָרן, איהר שטעהט ביי א טייך און פרעגט זיך וואו נעהמט מען וואַסער? איהר זייט ביי דער שול און איהר ווילט איך זאָל אייך פיהרען צום שול".

מיר איז זעהר געפעהלען געוואָרען דער בעל־עגלה׳שער משל מיט דעם טייך,

איך האָב איהם געפרעגט: "ווי קען דאָס זיין, אז איך בין ארוים אויף א פולע שטונדע צייט אין דער אנדער זייט און איך שטעה יעצט ביי דער שול?"

"פרעגט ניט קיין קשיות", ענטפערט דער בעל־עגלה, "די אלטע ארכיטעקטאָרס פון דער אלטער שטאָדט באָסטאָן האָבען קרומע קעפ געהאַט, האָבען זיי קרומע גאסען געמאכט, און ווען איהר וועט געהן ווידער א שטונדע צייט מיט דער גאַס, וועט איהר זיך ווידער אויסדרעהען אויף דעם זעלבען פונקט, די גאַס איז קיילעכדיג".

באָסטאָן שטאָלצירט מיט איהר בעריהמטען הארוואַרד קאָלעדזש, דער גרעסטער אריסטאָקראטישער יוניווערזיטעט, וועלכער האָט ארויסגעגעבען די גרעסטע צאָהל גדולים פון אמעריקא, צווישען זיי אויך א היבשע צאָהל גרויסע אידען ווי לואים בראנדעים און זיין גלייכען. פיעלע פון זיי זיינען אימיגראנטען־קינדער, היימישע עלויים, וועלכע האָבען אין זייער יוגענד תלמוד און פוסקים געלערענט, און היינט ליכטען זיי ווי שיינענדע שטערען אין דער וויסענשאַפט־ליכער וועלט.

דאַמאָלסט, מיט א פיערטעל יאָהר־הונדערט צוריק, איז נאָך אמעריקא געווען ריין פון דעם שמוציגען אנטיסעמיטיזם, וועלכער האָט אין דער לעצטער צייט פערשפּרייט זיינע פליגלען און האָט פערפינסטערט, פערדונקעלט די ליכטיגע פרייהייטס־שטראהלען, זאָגאר אין די שיינענדיגע וויסענשאַפטס־טעמפּלען, ווי הארוואַרד קאָלעדזש, און די פּאַרשטעהער שעהמען זיך ניט צו ציינען זייער אידענהאַס אָפען פאַר דער וועלט. דאַמאָלסט איז אבסאָלוט קיין אונטערשיעד ניט געווען צווישען קריסט און איד אין דעם גרויסען אינסטיטוט. די סטודענטען זיינען געווען פריינדליך, ברידערליך איינע צו די אנדערע, אָהן אונטערשיעד פון ראַסע און רעליגיאָן. און ווען איך האָב געהאַט דעם כבוד צו בעזוכען דעם קאָלעדזש דורך אן איינלאַדונג פון א גרופּע אידישע סטודענטען, האָב איך זעהר א שעהנעם קבלת פנים בעקומען אויך פון זייערע קריסטליכע חברים מיט זייערע פּראָפעסאָרען. איינער פון זיי, דער פּראָפעסאָר פון די אָריענטאלישע שפּראַכען, האָט צו מיר א ריינעם העברעאיש גערעדט.

דער אידישער פערטעל פון האַנאָווער און סיילעם סטריטס, און די גאסען ארום זיי בילדען גאָר א בעזונדער געהטאָ, וועלכע דערמאָהנט די אידישע אָפּטיילונגען אין אמסטערדאַם און אין ווילנאָ, א פאָלקאָמענע אידישע שכונה, דורכגעדרונגען און פול מיט אידישען לעבען. גרויסע שולען, מיט ריכטיגע אָרטאָדאָקסישע רביים, פערשיעדענע חברות ש״ס, משניות און תהלים, כמעט אלע געשעפטען זיינען שבת געשלאָסען. אין דער גרויסער "באָלדווין פּליים שוהל" דאַוונען אייניגע מנינים אין דער זעלבער צייט אין פערשיעדענע אָפּטיילונגען אונטען אין שול. איך האָב נאָך געפונען חדרים מיט מלמדים גאָר אויף דעם אַל־

טען היימישען אופן. א פאלקאמענע אידישע אטמאספערע נאך דעם ערד נאך א פיעל מעכטיגערע ווי אין דער גרויסער ניו יארק.

איבער צוואנציג רעדעס האב איך גערעדט אין באסטאן. דער עולם האט ארויסגעוויזען זיין צופריעדענהייט מיט נייער טהעטיגקייט און פרישער נאציא־נאלער ארבייט אויף אלע געביטען. די ציוניסטישע פעראיינען, די תלמוד תורות, די שטאדטישע אנשטאלטען, ווי מושב זקנים, בית יתומים און הכנסת אורחים, האבען אלע קאמיטעס געשיקט מיך צו בעדאנקען פאר דעם מוטה און פרישער ענערגיע וואס מיינע רעדעס האבען צוגעגעבען זייערע פארשטעהער אין זייער כלל ארבייט.

איך האב פשוט פערגעסען, אז איך בין אין אמעריקא. איך האב געפיהלט אזוי ווי איך וואלט געווען אין איינער פון מיינע ליעבע היימישע שטעדט ווי ביאליסטאק, מינסק און בריסק.

א ווארימען טייל אין מיין ארבייט האבען גענומען מיינע נייע גוטע פריינד, וועלכע איך האב ערוואָרבען אין דער שטאדט באסטאן, ווי הרב שחור, א איד א פקח. פול מיט דעם אידישען וויץ און הומאר, דער טאלאנטפולער העברעאי־שער און אידישער שרייבער מר. ש. פרידסאן — „שפ״ן הסופר״, דער פעהיגער און ענערגישער כלל טהוער זלמן מרגליות, דער זוהן פון הרב רמ״ז מרגליות, וועלכער איז מיט יאהרען שפעטער רב אין קליוולאנד געווארען, א בכבוד׳ע שטע־לע פערטראטען, א שעהנעם טאלאנט צום ריידען פערמאגט, א ליעבלינג געווען אין זיין שטאדט און אין דעם גאנצען סטייט אהייא.ער האט פיעל אויפגעטהאן אין זיין יונגען לעבען און א גלענצענדע צוקונפט איז געווען גרייט פאר איהם, ווען דער טויט.דורך א פלוצלונגען אונגליק וואלט איהם ניט געווען אפשניידען פון דעם לעבענס בוים. יהי זכרו ברוך. מר. וואלדשטיין, א סטודענט פון הארוואַרד קאלעדזש און א גרויסער העברעער, יעצט פראפעסאר אין גימנאזיום אין תל אביב, ארץ ישראל.

די און נאך אנדערע צו זיי זיינען מיינע טרייע העלפער געווען אויף מיין יעדען טריט און שריט. ווען עס איז נאך וועניג געווען זייער מיטארבייטען מיט מיר אין באסטאן, זיינען זיי נאך צוזאמען מיטגעפאהרען אין די שטעדט ארום באסטאן, ווי וואוסטער, פראווידענס, וועלכע האבען שוין דאמאלסט פערמאגט היבשע אידישע קהלות.

אן אמת׳ען איבערגעגעבענעם פריינד האב איך געפונען אין דעם גרויסען שעהנעם אידען, דעם פרייגיביגען מענש און גוטען העברעער, מר. ברוך יצחק ריינהארץ עליו השלום. כשמו כן הוא, ער האט פערמאגט א ריינע הארץ און א נאבעלען כאראקטער. זיין הויז איז געווען א ריכטיגער „בית ועד לחכמים״. על כל צרה שלא תבא הן אין פרט זאכען הן אין כלל איז זיין האנד געווען פריי

און אפּען צו העלפען, שטיצען אלעמען אהן אויסנאהם. ער איז געווען א גרויסער בן תורה און א זעלטענער העברעער, בעקאנט געווען מיט דער גאנצער אידישער ליטעראטור, ווי די אלטע אזוי די נייע. ער איז געווען איינער פון די אמאליגע אידישע בעריהמטע גרויסע בעלי־בתים, ביי וועלכע עס האבען ווירקליך הארמאנירט עשירות מיט חכמה צוזאמען. אין באסטאן איז ער איינער געווען.

א סאָסייעטי האבען די באסטאנער לומדים און משכילים געגרינדעט אין יענער צייט מיט דעם נאמען "כרם ישראל", די חברה איז ווירקליך געווען א ציערונג פאר באסטאנער אידען, אלע איהרע חברים זיינען געווען בני תורה, זיי פלעגען זיך צוזאמענקלייבען און הערען פערשיעדענע רעדעס, לעקטשורס איבען אידישע היסטארישע געגענשטאנדען, מתוכח זיין זיך אין אידישע ענינים, העלפען זייערע ארימע מיטגליעדער און נויטיגע אנשטאלטען, צוציהען צו זיי זייערע יונגע לייט און פערפלאנצען זיי אין זייער "כרם", וועלכער האט געדיענט אלס בריק צווישען די צוויי דורות.

דער פרעזידענט פון דעם "כרם" איז געווען דער זעליגער מר. ריינהארץ. ער מיט זיין נאבעלער געשטאלט, מיט זיין גרויסען לייבען־קאפּ און זיין לאנגער הערצל־באָרד צו זיין הויכער וואוקס, האט געפּאסט צו זיין דער אגראנאם פון כרם ישראל.

צוויי חדשים האב איך אין באסטאן פערבראכט. זיי זיינען שנעל דורכגעלאפען, ווי ביי מיר אזוי ביי מי׳נע הערער און פערעהרער. עס איז געקומען די צייט פון שיידען זיך, זיי האבען מיך דעם לעצטען אבענד איבערראשט, זיי האבען מיך איינגעלאדען אין דער גרויסער שול צו געבען זיי מיין לעצטע רעדע, ווי געווענליך, נאך מיין רעדען האבען זיי מיך אונטען אין דעם גרויסען שפּייז־צימער אריינגעפיהרט, און ווי ערשטוינט בין איך געווארען, אז איך האב דערזעהן די טישען געגרייט, אלע בעזעצט, אויבען־אן זיצט דער גוטער, רוהיגער, ליעבער באסטאנער רב פון יענער צייט, דאמאלס איז ער נאך געווען יונג, פריש און בלאנד מיט א נאבעלען אריסטאקראטישען געזיכט, פול מיט דעם אידישען חן און גוטמוטהיגקייט, רבי משה זבולון מרגליות, דער יעצטיגער רב אין ניו יארק און דער ראש אגודת הרבנים פון אמעריקא און קאנאדא. ארום איהם די פני העיר. מיט כבוד האבען זיי מיך אויפגענומען, און גלייך האט מען מיר מגלה געווען, אז די גאנצע "סעודת רעים", דאס הייסט דער באנקעט, איז געמאכט געווארען לכבודי.

53טער קאפיטעל

די שטאָדט פון ברודערליכער ליעבע. — אין פילאדעלפיא האָב איך געפונען זעהר פיעל אינטערעסאנטע אידען. — הרב דוב אריה לעווענטהאל, וועלכער איז שוין דאָמאָלסט געווען טהעטיג אין אידישע כלל־טהעטיגקייטען. — דער וואונדערבארער טיפ דזשאָרדזש סולצבערגער, וועלכען איך האָב געזעהן אין קאָורט. — אין אינדעפּענדענס האָל, וואו דער פרייהייטס־גלאָק האָט בעקאנט געמאכט די בעפרייאונג פון אמעריקא.

פילאדעלפיא, די שטאָדט פון "ברודער־ליעבע" אין דער אלטער גריכישער שפּראך. אין אונזער אידישער געשיכטע איז בעקאנט דער נאָמען פון אגריפּוס המלך'ס צייט, ווען די רוימער האָבען גערופען די שטאָדט "רבת בני עמון", פון יענעם זייט "ירדן" מיט דעם נאָמען "פילאדעלפיא". שוין צוויי יאָהר צייט בין איך אין די פעראייניגטע שטאאטען. איך האָב שוין בעזוכט א צעהנדליג גרויסע שטעדט אין דער צייט, און געוועהנליך בין איך דורכגעפאהרען פילאדעלפיא פיעלע מאָל. איך האָב געהערט דעם קאָנדוקטאָר אויסרופענדיג דעם קלינגענדיגען נאָמען "פילאדעלפיא", אָבער איך האָב קיין לוסט ניט געהאט אָפּצושטעלען זיך אין איהר מיט מיין פּאַס גייסטיגע סחורה, ווייל מיט א פיערטעל יאָהר־הונדערט צוריק האָט פילאדעלפיא ניט געהאט דעם שעהנעם נאָמען וועלכען זי טראָגט היינט אויף זיך: ווייל זי האָט נאָך דאן ניט פערמאָגט די יעצטיגע גרויסע צאָהל אידען מיט איהרע אנשטאלטען, ניט אין כמות און ניט אין איכות. די אידישע געמיינדע איז נאָך געווען קליין, ארים און זעהר אונבעדייטענד אין דעם גייסטיגען צושטאנד.

צופעליג האָב איך געהערט, אז פילאדעלפיא האָט א גרויסע רוסישע שול, און די שול האָט א יונגען רב, נאָך גאָר יונג, אָבער ער האָט אַן אלטען גאון'ישען קאָפּ אויף זיך. ער איז בלויז א קורצע צייט אין פילאדעלפיא, ער איז געקומען ממלא מקום זיין זיין שווער הרב רב אלעזר קליינבערג, דער ווילנער מורה הוראה, וועלכער איז געווען אין זיינען לעצטע יאָהרען פילאדעלפיער רב. דער יונגער רב, האָט מען מיר דערצעהלט, איז אויסער זיין גרויסקייט אין תורה, אויך א חכם מיט א ליכטיגען קאָפּ, מיט א טיעפען בליק אויף'ן לעבען, ווייס איבער אלעס, פערשטעהט אלעס, און נעהמט א טייל אין אלעס. נאָך אזא סאָרט רב האָב איך געביינקט, איך האָב זיי געקענט די ליכטיגע פערשטענדיגע רבנים, אָבער איך האָב זיי אין רוסלאנד איבערגעלאָזען...

ווי איך האָב דאָס דערהערט, בין איך גלייך אין פילאדעלפיא געפאָהרען

און איך האָב נאָך פיעל מעהר געפונען אין דעם בלוט־יונגען רבי דוב אריה לעווענטהאל, ווי איך האָב געהערט וועגען איהם.

ווי מיר האָבען זיך נאָר בעקענט, האָבען מיר געשלאָסען א ״ברית אהבה נאמנה״, א פריינדליכען בונד, וועלכער האלט אָן נאָך היינט צווישען אונז און אונזערע פאמיליעס.

פילאדעלפיא איז ריכטיג דער געגענזאץ צו באָסטאָן. די גאסען זיינען אויס־געלייגט גלייך ווי א שאך ברעט, קוואדראטען אין איהר לייגג און אין איהר ברייט. ווי אין באָסטאָן איז שווער פאר א פרעמדען צו געפינען איהרע גאסען און געסלאַך, די קייל־עכדיגע און צודרעהטע, אזוי איז אין פילאדעלפיא אונמעגליך פאר א פרעמדען זאָגאר אין דעם ערשטען טאָג צו בלאָנדזען. באלד ווי איהר ווייסט נאָר דעם נומער פון א הויז, זייט איהר זיכער, אז איהר וועט עס געפינען און איהר ברויכט ניט פרעגען ביי קיינעם. די ארכיטעקטור פון איהרע הייזער איז ניי, פריש און מאָדערנע. איהר שטאָדט־לאָקאל, דער ״סיטי האָל״, איז א גראנדיעזע געביידע, וועלכע קען זיך פערגלייכען מיט די גרויסע פראכטפאָלע געביידען פון פאריז און בערלין. איינינע גרויסע גאסען בלויז זיינען פול מיט לעבען, טומעלדיג, רעש׳יג ווי אין אלע גרויסע וועלט־שטעדט, אָבער די גאנצע שטאָדט אין אלגעמיין איז רוהיג, שטיל, כמעט שלאָפענדיג, און ניט אומזיסט ווערט געזאָגט אז ״פילאדעלפיא שלאָפט!״ דאָס גיט איהר צו א בעזונדער חן. ווען דו ווילסט ביזטו אין דעם ניו יאָרקער טומעל, אין די קאָכעדיגע פלעצער, ווילסטו רוהע, געה אָפּ אָן א זייט איינינע ״סקווערס״ מיט דער בראָאד סטריט, געפינסטו א פאָלקאָמענע קליין־שטעדטעלדיגע רוהיגקייט.

מיט מיין ליעבען פרישען גוטען פריינד, דער יונגער רב לעווענטהאל, וועל־כער איז געווען די גאנצע צייט וואס איך האָב פערבראכט אין פילאדעלפיא ״כצלי על יד ימיני״, ניט אָפּגעטראָטען פון מיר, האָבען מיר בעזוכט דעם ספרד׳ישען רב אין יענער צייט, דער בעוואוסטער רבי שבתי מאָרייעס. איך האָב אין איהם געזעהן אן אלטען צדיק תמים, אונשולדיג, נאאיוו, און איבערגעגעבען מיט זיין גאנצער נשמה צו דעם טראדיציאָנעלען אידענטהום, נאָך דעם ריינעם ספרדישען כאראקטער. זיין אידעאל איז געווען דער סעמינאריום אין ניו יאָרק, פון וועלכען ער איז געווען דער גרינדער.

בעגייסטערט בין איך געוואָרען, ווען דער זעלבער פריינד מיינער האָט מיר אריינגעפיהרט אין געריכטס־הויז. ער האָט מיר גאָרניט ערקלעהרט פריהער ווער דער ריכטער איז. ער וויל מיר נאָר ווייזען אן אמעריקאנעם ריכטער, ווי ער זיצט און טהיילט אויס גערעכטיגקייט אין אן אמעריקאנער געריכט.

איך האָב בעטראכט דעם ריכטער ווי ער זיצט אין זיין ריכטער־מאנטעל אויף דעם הויכען ריכטער־שטוהל. איך האָב בעמערקט דעם ריכטער׳ס אויגען,

גרויסע, ליכטיגע, שווארצע, זיין רונדען קאפ בעדעקט מיט דונקעל שווארצע געקרייזעלטע האאר, דעם ליעבען חן אויף זיין ברונעטען געזיכט, דעם מילדען שמייכעל אויף זיינע ליפען, דעם שארפען קלוגען בליק יעדען מאל אויף דעם מאן, וועלכער שטעהט געגען איהם צו ענטפערען אויף דעם ריכטער׳ס פראגען, אט דער לעבעדיגער בילד האט מיך זעהר נייגעריג געמאכט און שטילערהייט האב איך א פרעג געטהאן ביי הרב לעוועטהאל:

״זאגט מיר נאר, איך בעט אייך, איז דער ריכטער ניט א איד?״

״אויף דער פראגע אייערער האב איך געווארט״, ענטפערט מיר דער רב מיט א שמייכעל, ״איך האב געוואלט זעהן אויב איהר, אלס ערשט אריבערגעקומע־נער איד פון דער פינסטערער רוסלאנד, א לאנד, אין וועלכער עס איז א אידען פערבאטען צו זיין א בריעף־טרעגער, אדער אן אפיציעלער גאסען־קעהרער, וועט דערקענען א אידען אין א ריכטער־מאנטעל, זיצענדיג אויף דעם ריכטער־שטוהל. יא, מיין פריינד, איהר האט איהם דערקענט, דער ריכטער איז טאקי א איד און נאך וואסער א איד, א גרויסער תלמיד חכם און א גרויסער געלעהרטער אין אידישע וויסענשאפט, אינטערעסירט זיך אין אלע אידישע ענינים, לערענט א בלאט גמרא און שרייבט העברעאיש, האט איינע פון די גרעסטע אידישע ביב־ליאטעקען, שטיצט מיט דער פולער האנד אידישע מחברים, ארימע תלמידי חכמים, פאעטען, שרייבער, וועלכע ברויכען זיין הילף, איך גלויב, אז איהר האט וואהרשיינליך געמוזט הערען זיין נאמען נאך אין אייראפא, דער ריכטער מאיר סולצבערגער!״

״יא, רבי לעוועטהאל, איך האב געהערט און געלעזען זעהר פיעל וועגען דעם ריכטער, און עס האט אויף מיר געמאכט א הערליכען רושם צו זעהן צום ערשטען מאל אין מיין לעבען א אידישען ריכטער, און עס ווילט זיך מיר מאכען ״שהחיינו״ ניט לזמן הזה, נאר ״שהגיענו למקום הזה!״ געבענשט זאל זיין דאס לאנד פון פרייהייט און גלייכהייט!״

ווען דאס געריכט האט זיך צוגעמאכט, האט מיך דער רב פארגעשטעלט פאר דעם ריכטער סולצבערגער. מיר זיינען צוזאמען מיט איהם נאך זיין וואוי־נונג געגאנגען און מיר האבען פערבראכט א פאר שטונדען אין תורה און חכמה.

נאכהער איז דער ריכטער סולצבערגער איינער פון מיינע טריע פריינד גע־ווארען און מיר פלעגען זיך דורכשרייבען א לאנגע צייט, בעזאנדערס ווען ער האט אונטערשטיצט מיט דער פולער האנד דעם נאציאנאלען העברעאישען דיכ־טער נפתלי הערץ אימבער, דער בעל ״התקוה״.

אין פילאדעלפיא האב איך געפונען מיינעם א הערצליכען פריינד, דער

העברעאישער שרייבער און פּעדאַגאָג מר. הלל מאַלאַכאָווסקי, דער שוויגער־זאָהן פון דעם בעוואוסטען העברעער י. י. ווייסבערג פון קיעוו.

איינע פון מיינע אונפערגעסליכע שטונדען אין מיין לעבען איז די שטונדע, וואָס איך האָב פערבראַכט אין דער היסטאָרישער געביידע פון ״דער אינדעפּענדענס האָל״, וועלכער שטעהט נאָך פריש, שעהן און שטאַרק געבויט אין מיטעלפּונקט פון דער שטאָדט פילאַדעלפיאַ. אין דעם האָל איז פּראָקלאַמירט געוואָרען די אונאַבהענגיגקייט און די בעפרייאונג פון די ערשטע דרייצעהן פעראייניגטע שטאַאַטען, וועלכע האָבען מיט זייער קראַפט און מאַכט, מיט זייער העלדישען מוטה ארונטערגעוואָרפען פון זיך דעם ענגלישען יאָך. אין דעם היסטאָרישען פּלאַץ הענגט נאָך עד היום דער פרייהייטס גלאָק, דורך וועמעס קלאַנגען עס זיינען בעוואוסט געוואָרען די רעזולטאַטען פון דעם הייליגען בעפרייאונגס קריעג און דעם זיעג פון דיא אונשטערבליכע העלדען מיט זייער גרויסען גענעראַל דזשאָרדזש וואַשינגטאָן. אין דעם לאָקאַל איז צום ערשטען מאָל געלעזען געוואָרען דער הייליגער אַמעריקאַנער דאָקומענט פון דער פאָלקס־בעפרייאונג, אויף וועלכען עס זיינען אייגענהענטיג אונטערגעשריבען די גרינדער פון דער גרעסטער פרייער רעפּובליק אין דער וועלט—די פעראייניגטע שטאַאַטען פון אַמעריקאַ.

דער אָריגינאַל פון דער ״דעקלערישאָן אָוו אינדעפּענדענס״ הענגט נאָך היינט אין דעם לאָקאַל און ווערט געלעזען מיט גרויס עהרע־פורכט פון די טויזענדער בעזוכער.

איך בין צוגעגאַנגען נאָהענט צום פרייהייטס־גלאָק, איך האָב איהם בעטראַכט מיט רעספּעקט און איבערגעלעזען דעם אויפשריפט אין ענגליש איבערגעזעצט דעם פּסוק פון דער סדרה ״בהר״ ״וקראתם דרור בארץ לכל יושביה!״ ״איהר זאָלט פּראָקלאַמירען פרייהייט אין דער לאַנד צו אַלע איהרע בעזיצער!״

אָט דער הייליגער קליינער בריליאַנטענער פּסוק׳ל פון אונזער אַלטער הייליגער תורה איז אויסגעקריצט געוואָרען אויף דעם יונגען היסטאָרישען פרייהייטס־גלאָק, וועלכער איז בלויז איבער איין הונדערט יאָהר אַלט, האָט אין מיר אויפגעוועקט מיין אַלטען אידישען נאַציאָנאַלען שטאָלץ, דעם הייליגען אתה בחרתנו׳שען געפיהל, בעטראַכטענדיג, אַז די העלדישע יונגע אַמעריקאַנער נאַציאָן האָט געוואָלט פעראייביגען איהר פרייהייטס פּראָקלאַמאַציאָן, האָט זי ניט געפונען קיין הייליגען שטאַרקען אויסדרוק ניט אין דעם מוסולמאַנישען אַלקאָראָן, ניט אין דעם קריסטליכען נייעם טעסטאַמענט, נאָר אין אונזער אַלטען הייליגען חומש. דאָס דאַרף גערדיינקען אונזער נייער אידישער דור אין אַמעריקאַ.

אין פילאַדעלפיאַ, קען איך זיך מיט פערגעניגען אויסדריקען, האָב איך פיעל מיטגעהאָלפען אין אַלע איהרע נאָבעלע אינסטיטוציאָנען, וועלכע זי האָט אין די דריי צעהנדליג יאָהר אויסגעבויט. איהר הכנסת אורחים, בית יתומים,

מושב זקנים, די תלמוד תורה׳ס, איהר הר סיני האספיטאל, איהרע שולען, איהר סאניטאריום פאר שווינדזיכטיגע, אויסער איהרע ציוניסטישע חברות און פער־שיעדענע נאציאנאלע פעראיינען, ווי איהר היברו ליטעראטור סאסייעטי. אט אין די אלע נויטווענדיגע מוסדים האב איך מיט דער הילף פון מיין פריינד, רבי לעווענטהאל און דעם כלל טהוער מר יעקב מרגליות געהאלפען צו גרינדען און צו מאכען פון זיי דאס וואס זיי זיינען היינט.

54טער קאפיטעל

דער אידישער ישוב אין קענעדע מיט דרייסיג יאהר צוריק איז געווען זעהר קליין און ארים אין גייסטיגען לעבען. — די אידען זיינען צוטהיילט געווען אויף קליינע קהלות, וועלכע האבען צווישען זיך קיין איניגקייט ניט געהאט. — וועגען ציוניזם האט מען דארט כמעט ווי ניט געוואוסט. — אין קענעדע דערפיהל איך מיין גרויסע ליעבע צו אמעריקא. — איך בעליידיג זיך ווען אין פאסט־אפיס נעהמט מען ניט ביי מיר קיין אמעריקאנער געלד. — דריי אידען האבען שפעטער אויפגעבויט די ציוניסטישע בעוועגונג אין לאנד.

א קליין־שוועסטער איז קאנאדא צו די פעראייניגטע שטאאטען פון אמעריקא. זיא ציהט זיך גלייך מיט זיי פון דעם אטלאנטיק ביז דעם פאסיפיק. זיא געהערט נאך היינט אויך צו ענגלאנד אלס איהרע א קאלאניע, אבער זיא איז פון איהר בעפרייט מיט א בעזונדערער רעגיערונג און א פארלאמענט. אמאל האט א טייל פון איהר געהערט צו פראנקרייך. א לאנגער קריעג איז געווען צווישען ענגלאנד און פראנקרייך צוליעב קאנאדא, ביז די ערשטע האט געזיעגט. צווישען די ענגלישע מיליטערישע בעאמטע, וועלכע האבען בעלאגערט אין 1724 די שטאדט מאנטרעאל, האבען זיך געפונען פיעל ספרדישע אידען, ווי עמנואל די קורדובא, חננאל גרציא און יצחק מיראנדא. נאך דעם ווי ענגלאנד האט געזיעגט, האבען אידען אנגעפאנגען צו בעזעצען זיך אין מאנטרעאל, צווישען זיי געפינען זיך די נעמען לאזארוס, דייווים, אוריאל, מוריסקו, שמואל יעקובים, שמעון לעווי, אברהם פראנקס, פראנדיז די פונסיקא, יוסף בינדונא, לעווי סאלאמאן און נאך פיעל אנדערע.

אין 1768 איז אין מאנטרעאל געגרינדעט געווארען די ערשטע אידישע קהלה מיט דעם נאמען "שארית ישראל", און ווייל די ערשטע אריבערגעקומענע אידען זיינען געווען אפגעשטאמטע פון די צוויי לענדער שפאניען און פארטוגאל, דעריבער האבען זיי זיך געפיהרט אין זייער אידישען לעבען נאך דער ספרדישער טראדיציאן.

ביז דעם יאָהר 1831 האָבען אידען אין קאנאדא קיין פּאָליטישע רעכטע ניט געהאַט, און אין דעם זעלבען יאָהר, דעם פינפטען מארטש, האָט דער ענגלי־שער קינג אונטערגעשריעבען די רעזאָלוציאָן פון דעם קאנאדער סענאט, אז אידען האָבען גלייכע רעכט מיט אלע נאַציאָנען, וועלכע וואָהנען אין קאנאדא.

נאָך די שרעקליכע רוסישע פּאָגראָמען אין 1882 זיינען אָנגעקומען פיע־לע רוסישע אידען נאָך קאנאדא און האָבען זיך בעזעצט אין די גרעסערע קאנאדער שטעדט, ווי מאָנטרעאָל, טאָראָנטאָ, האמילטאָן און וויניפעג, און זיי האָבען אריינגעבראַכט אין זיי אידיש־רוסישע קולטור.

אייניגע הונדערט אידען האָבען זיך אין קאָלאָניעס בעזעצט דורך דער הילף פון דעם באַראָן הירש פאָנד.

ווען איך האָב בעזוכט מאָנטרעאָל אין 1898, האָב איך געפונען בלויז זעקס טויזענד אידען, זיי זיינען געווען צוטיילט אין פערשיעדענע קהלות נאָך זייערע אפּשטאַמונגס־לענדער. דיא אלטע ספרדישע קהלה, "שארית ישראל", וועלכע איז שוין דאַן אַלט געווען הונדערט זעקס און זעכציג יאָהר, די אשכנזישע קהלה "שער־השמים", וועלכע איז געגרינדעט געוואָרען אין 1858, די רוסישע קהלה "בני ישראל"—אין 1885, די רומענישע קהלה "בית דוד"—אין 1888, די "שערי תפלה" פון די גאַליציאַנער אידען—אין 1892, די "חברה קדישא" אין 1893, "בית המדרש הגדול חברה ש"ס", "אהבת אחים", "חברה תהלים"—אין דער זעלבער צייט, און דער "טעמפּעל עמנואל", וועלכער עקזיסטירט פון 1882.

ווי איהר זעהט, האָב איך געפונען ביי די זעקס טויזענד אריבערגעקומענע אידישע אימיגראַנטען פון פערשיעדענע לענדער צעהן געמיינדעס מיט צעהן שולען.

מאָנטרעאָל איז א פראנצויזישער נאָמען. אין דייטש מיינט דאָס קעניגסבערג און אין העברעאיש וואָלט דאָס מיינען אונזער אלטע היסטאָרישע שטאָדט "טור מלכא" אָדער "הר המלך", און ווי איהר נאָמען איז א פראנצויזישער, אזוי רופען זיך אָן איהרע גאַסען מיט פראנצויזישע נעמען בעגלייט מיט קאַטוילישע הייליגע "סאַנט" אויף יעדער סטריט, אפילו דער 'נאָטרדאם" פעהלט אויך ניט אין איהר. די פראנצויזישע שפּראַך לאָזט זיך הערען אויף אלע פערזאמלונגען, אפילו אין די סטריט קארס, אין פּאָסט־אָפּיס און אין אלע רעגיערונגס אנשטאַלטען, ווייל א גרויסער טייל איינוואָהנער זיינען פראנצויזען, וועלכע שטאַמען פון יע־נע ערשטע פראנצויזען וואָס האָבען זיך בעזעצט אין קאנאדא נאָך פריהער פון די ענגלענדער. זיי זיינען פערבליעבען מיט זייער אלטען פראנצויזישען דיאלעקט, אין וועלכען עס איז דאָ א גרויסער אונטערשיעד פון דער ריינער פראנצויזישער שפּראַך, וועלכע ווערט גערעדט אין פראנקרייך.

פון פראנקרייך און בעלגיען אַז האָב איך ניט געפיהלט דעם גייסט פון דער קאטוילישער רעליגיאָן, ניט געזעהן די קאטוילישע גייסטליכע אין זייערע רעלי־גיעזע יוניפאָרמס פראנק און פריי אין גאס. די הייליגע פראָצעסיאָנען מיט די פערגעטערטע בילדער, מחנות יעזואיטען מיט הוילע קעפּ, אין פרייע כאלאטען מיט באָרוויסע פיס און פאר זיי ווערט געהוכערט ווייערך, גלעקלעך קלינגען און זינגער זינגען. פראנצויזען אסימילירען זיך ניט מיט די ענגלענדער, ניט אין שפּראך, ניט אין רעליגיאָן און ניט אין טראכט, זיי זיינען פּשוט צוויי בעזונדערע פעלקער, וועלכע זיצען אין איין לאנד. אין די פערייניגטע שטאאטען זעהט מען ניט אָפען אין לעבען דעם אונטערשיעד פון קאטוילִיקען מיט די פּראָטעסטאנטען. אין די קירכען זיינען זיי געוועהנליך צוטיילט. אָבער אין גאס זיינען זיי אלע אמעריקאנער.

שעהן, זעהר שעהן איז די שטאָדט מאָנטרעאָל מיט איהרע גאסען, געביי־דען און גערטנער, און א בעזונדער חן גיט איהר צו דער שעהנער קולטיווירטער בארג, וועלכער איז אין צענטר פון שטאָדט. מאיעסטעטיש קוקט ער אראָפּ מיט גרויסען שטאָלץ אויף אלע נידעריגע טיילען פון דער שטאָדט, פערבויטע מיט פּראכטפאָלע געביידען, אויף די ברייטע געפּלאסטערטע גאסען מיט די גרויסע בעגרינטע גערטנער, מיט הויכע, שטאָלצע און אלטע בוימער, פערפלאנצטע מיט דופטענדע בלומען, וועלכע ווערען בעשפּריצט מיט שטראָמען וואסער פון פעסטע פאָנטאנען, בעזילבערטע פון די זון שטראהלען.

אָט דער הערליכער בילד, שטעהענדיג אויף דעם בארג, ערקלעהרט דעם נאָמען פון דער שטאָדט — מאָנטרעאָל, וואָס מיינט "קעניגליכער בארג".

בלויז צוויי און א האלב יאָהר, אז איך בין אן איינוואהנער פון די פער־איינִיגטע שטאאטען. און מערקווירדיג איז ווי וויט איך בין צוגעבונדען געוואָרען צום לאנד מיט ליעבע און בייִנקעניש אזוי ווי איך וואָלט א געבאָרענער אמערי־קאנער געוועזן, און פיעלייכט נאָך מעהר, ווייל דער געבאָרענער פיהלט ניט דאָס גליק פון פרייהייט, ער האָט קיינמאָל אין זיין לעבען ניט געפיהלט צוואנג און אונטערדריקונג, קיינמאָל ניט געווען אונטערוואָרפען אונטער די טיראנישע גע־זעצען און פינסטערע רוסישע אָרדנונגען אין דעם דעספּאָטישען צאריזם. איך, וועלכער האָט דורכגעמאכט א גלות פון גלות לאנד, און ארויסגעטריבענער פון דער רוסישער "מאטושקא" שטיעף־מוטער, איך בין צוגעבונדען געוואָרען מיט מיין גאנצער געפּייניגטער גלות נשמה צו די פרייע, יונגע, קרעפטיגע פעראייניגטע שטאאטען פון אמעריקא.

און פיהלען מיין בייִנקעניש נאך אמעריקא האָב איך אנגעהויבען, ווען איך האָב בעטראָטען די קאנאדער טעריטאָריע. דאכט זיך, אויך א פרייע לאנד, אהן בעגרענ־צונגען, קיין פּאספּאָרט פראגען, און דאָך, ווען איך האָב דעם ערשטען קאנאדער

פלאג דערזעהן פלאטערענדיג אויף א רעגיערונגס געביידע, איז אינסטינקטיוו גאר אהן א רעכענונג, האט זיך געפיהלט א ביינקעניש נאך דער פלעג פון די שטערען און די פאסען. איך וויים און פערשטעה אז דאס איז צופיעל סענטי־מענטאל, גאר אהן לאגיק, ווייל דער זעלבער מחותן בין איך מיט קאנאדא אזוי ווי מיט אמעריקא, אבער דאס איז פון די זאכען און בעגריפען, וועלכע האבען קיין שייכות ניט צו קאפ, מיט לאגיק, נאר צו דעם הארץ.

איך בין פשוט אויפגערעגט געווארען ווען איך בין אריינגעגאנגען אין פאסט אפיס צו קויפען פאסט מארקען, און דער פאסט־בעאמטער האט ביי מיר ניט געוואלט נעהמען קיין אמעריקאנער מינץ, און האט נאך זיך געווענדעט צו מיר מיט א שטרענגען טאן:

"ווייסט איהר ניט, אז מיר געהערען ניט צו די סטייטס? איהר זייט דאך יעצט אין קאנאדא!"

מיך האט דאס פערדראסען און איך האב האב זיך אליין נאכהער צולאכט, ווען איך האב זיך עראינערט, אז די זעלבע געשיכטע האט מיר אין קעניגסבערג, דייטשלאנד, געטראפען, ווען דער דייטשער פאסט־דיענער האט ביי מיר קיין רוסישע געלד ניט געוואלט נעהמען, האט מיך דאן גארניט פערדראסען, **אדרבא**, עס האט מיר גאר הנאה געטהאן...

און וואס אנבעלאנגט צו מיין גייסטיגער נאציאנאלער ארבייט פאר דעם ציו־ניסטישען געדאנק, האב איך דאן אין מאנטרעאל אין דעם יאהר 1898 געפונען זעהר א טרוקענעם באדען, כמעט א שטיינערנעם, וועלכער איז ניט מסוגל געווען צוצונעהמען די גייסטיגע זריעה. דער אידישער המון אין מאנטרעאל איז געווען אן איינפאכער, פון דעם סארט מענשען, וועלכע האבען קיינע בעגריפען ניט וועגען אידעאלען, כלל־זאכען און פאלקס־בעדירפנישען. "א מענש איז מחויב צו מאכען א לעבען, און ווייטער גארניט"... דאס און נאר דאס איז זייער גאנצער לעבענס־אידעאל.

דער העכערער קלאס אידען, דאס הייסט די אלט־געזעסענע, סיי פון די ספרדים פון דער קהלה "שארית ישראל" און סיי די אשכנזים פון דער געמיינדע "שער השמים" זיינען געווען הונדערט פראצענטיגע בריטישע פאטריאטען און האבען פשוט מורא געהאט צו דיינקען וועגען אידישען נאציאנאליזם, אום זיי זאלען חלילה ניט פוגם זיין דעם ענגלישען פאטריאטיזם.

ארימע קאנאדער פאטריאטען! זיי האבען נעביך דאמאלט ניט געוואוסט, אז אין א פאר צעהנדליג יאהר שפעטער וועט ענגלאנד זעלבסט ווערען א שותף צום ציוניזם און די באלפור דעקלאראציע וועט ווערען איינע פון די פרינציפען פון דער ענגלישער מלוכה.

איינציגע יחידי סגולה האבען זיך דאמאלס יא געפונען אין מאנטרעאל, וועלכע האבען גוט פערשטאנען צו שעצען די ליכטיגע שטראהלען, וואס האבען ארויסגעשיינט פון דעם גרויסען אידישען שטערען אין דער פערזאן פון דעם אונשטערבליכען דר. הערצל. דער יונגער סימפאטישער און ענערגישער רב פון מאנטרעאל אין יענער צייט און יעצט דער רב פון פיטסבורג הרב א. מ. אשינסקי, איז געווען איינער פון זיי. אין איהם האב איך שוין דאמאלסט געפונען דעם ריכ־טיגען, ערנסטען און איבערגעגעבענעם ציוניסט, פול מיט היילינער ליעבע צו זיין פאלק, לאנד, רעליגיאן און שפראך. א בעקאנטער טאלאנטפאלער רעדנער אין אידיש, העברעאיש און ענגליש, אן אונערמיעדליכער ארבייטער אין אלע צרכי הכלל, א ליעבלינג פון ביידע דורות. די אלטע שעצען איהם פאר זיין פיעל וויסען אין תלמוד מיט דער אלטער ליטעראטור, די יונגע ליעבען איהם פאר זיין פערשטעהן די ענגלישע ליטעראטור און פאר זיין טאלעראנץ. און ער האט זיי געדיענט ביידען ערנסט, מיט דער אלטער חברה ש״ס האט ער דעם בלאט גמרא געלערענט, ווי א היימישער גדול און צו די יונגע האט ער גערעדט אין ענגליש נאציאנאלע אידישע היסטארישע לעקטשורס.

דער צווייטער איז געווען א שעהנער אידישער בעל הבית, דער פרעזידענט פון דער שול ״שער השמים״, מר לאזארוס כהן, א רייכער רוסישער איד מיט א ווארימער אידישער נשמה. ער איז געווען פון די ערשטע, וועלכע האבען זיך אינטערעסירט אין דער ציוניסטישער בעוועגונג. ער האט אנטייל גענומען אין דער ארבייט פון די ניו יארקער ״שיבת ציון״ צוזאמען מיט דעם דאמאלסדיגען בעוואוסטען ציוניסט דעם אדוואקאט אדם ראזענבערג.

דער רב א. מ. אשינסקי מיט מר. לאזארוס כהן האבען צוגעצויגען צו זיך א גרויסע קראפט פאר דער נאציאנאלער בעוועגונג, א ספרדישען, רייכען, אינ־טעליגענטען אידען, וועלכער איז שפעטער געווען יאהרען לאנג דער פרעזידענט פון דער קאנאדער ציוניסטישער פעדעראציע — מר. ק. דע סאלא.

און די דריי גוטע נאציאנאלע אידען זיינען געווען די גרינדער און די בויער פון דער קאנאדער ציוניסטישער בעוועגונג ניט נאר אין מאנטרעאל, נאר אויך אין די אנדערע קאנאדער שטעדט, ווי טאראנטא, וויניפעג און האמילטאן.

55סטער קאפיטעל

די רוסיש-אידישע אנשטאלטען אין נויארק. — ווי זיי האָבען אויסגעזעהן מיט דריי צעהנדליג יאָהר צוריק. — די גרינדער און די כלל-טהוער פון יענער צייט. — יעקב שיף ע״ה, דער פרינץ פון צדקה.

דער בית ישראל האָספּיטאל איז געווען זעהר קליין און אומבעדייטענד אין יענער צייט. ער האָט דאן פארנומען בלויז איין נומער פון איסט בראָדוויי, 206, א קליינע אלטע הייזעל אויף דעם זעלבען פלאַץ, וואו עס געפינט זיך היינט די נאציאָנאַלע העברעאישע פאָלקס שולע. ווען איך האָב דעם ערשטען מאָל באזוכט דעם האָספּיטאל און איך האָב ביי זיך א פאראלעל געמאכט פון איהם מיט די אידישע האָספּיטעלער אין רוסלאַנד, וועלכע איך האָב באזוכט אין מיין רייזע אין די גרעסערע רוסישע שטעדט פון אדעס, קישינעוו, ווילנא, מינסק, דווינסק, ריגא, ליבאווא און די צוויי גרויסע פוילישע שטעדט ווארשע און לאָדז און נאָך און נאָך, בין איך פשוט פערשעהמט געוואָרען. איז דאָס א ״בית החולים״ אנ־שטאלט פאר א פערטעל מיליאָניגער קהלה און א ציעמליך רייכער ווי נויאָרק? דער גאנצער האָספּיטאל פארנעהמט דאָך ניט קיין האלב פון א וועלכען פארהויז פון יענע האָספּיטעלער.

און ווי נאָך מעהר ענטוישט בין איך געוואָרען ווען דער גוטער, קלוגער, ענערגישער פרעזידענט פון דעם האָספּיטאל — נאָך יעצט אויך, — מר. דזשאָזעף ה. כהן, האָט מיר זעהר א שעהנעם קבלת פנים געגעבען. ער האָט מיך אין זיין קליינעם אָפיס אריינגעפיהרט, האָט זיך מיט מיר זעהר שעהן פאנאנדערגערעדט און האָט מיר אגב אורחא מגלה סוד געווען, אז פינאנציעל איז דער קליינער האָס־פיטאל אויף גרויסע צרות, — ער האָט א דעפיציט פון טויזענדער דאָלערס און ער האָט פשוט ניט מיט וואָס צו בעצאָהלען די לעצטע שולדען פאר פלייש, ברויט און מילך. וואָס אנבעלאַנגט דאָקטוירים און מעדיצין באקומט ער עס אומזיסט פון גוט הערציגע אידישע דאָקטוירים און אפּטעקארען. דער איבערגעבענער פרעז־זידענט מר. כהן, האָט זיך ניט געשעהמט מיך בעטען איך זאָל איהם צוהעלפען אביסעל אין זיין שווערער הייליגער שנאָרעריי. זעלבסטפארשטענדליך, אז איך האָב זיין פערלאנג ערפילט בשלימות, און ער איז טאקי געווען מיין ערשטער גוטער לעהרער אין הלכות שנאָרעריי פאר פערשיעדענע אידישע אנשטאלטען. איך בין גלייך מיט איהם אוועק דעם צווייטען טאָג צו די רייכערע רוסישע אידען, ביי וועלכע מען באקומט היינט טויזענדער און צעהנדליגער טויזענדער, האָבען מיר דאָן באקומען צו הונדערטער און פופציגער; מר כהן׳ען האָבען זיך די אויגען געעפענט און אזוי יעדער יאָהר צו די יעהרליכע מיטינגען פלעג איך אפּעלירען

צו די גוט הערציגע מיטגליעדער און דער יעהרליכער דעפיציט פלעגט געדעקט ווערען.

אין איינינע יאהר צייט איז אויפגעבויט געווארען דער יעצטיגער האספיטאל אויף דזשעפערסאן סטריט דורך דער גוואלדיגער ענערגיע פון דעם פלייסיגען פרע־זידענט מיט די איינינע טהעטיגע דירעקטארען זיינע.

דער חנוכת הבית פון דעם נייעם האספיטאל האט געבראכט פיעל פרייד פאר די רוסישע אריבערגעקומענע אידען, איבערהויפט ווען זיי האבען דערהערט דעם אויסגעשריי פון דעם גרויסען אמעריקאנער איד מר. לואי מארשאל:

״פון היינט אן, מיינע רוסישע אידישע ברידער, ווערט איהר א מעכטיגע פילאנטראפישע קראפט פאר זיך זעלבסט, איהר נעהמט איבער פון אייערע עלטע־רע דייטשישע אידישע ברידער די וואהלטהאט ארבייט אויף אלע געביעטען פון צדקה אזוי ווי זיי האבען אמאל איבערגענומען די היילינע ארבייט פון זייערע עלטערע פארגעהער די ספרדישע אידען מיט א פאר דורות צוריק. איך גראטוליר אייך״.

די יעצטיגע גראנדיעזע פופצעהן שטאקיגע געביידע, וועלכע ווערט געבויט פאר דעם בית ישראל האספיטאל אין דער צווייטער עוועניו, צייגט אז מארשאל׳ס נבואה ווערט מקוים. דאס איז ווירקליך א שטאלץ פאר די רוסישע אידען אין ניו יארק.

אין מעדיסאן סטריט, אין אן אלטער קליינער הייזעל האבען די ערשטע גרינ־דער אונטער דער איניציאטיווע פון דעם ארויסגעבער פון ״טאגעבלאט״, מר. כתריאל צבי שרהזאהן, געעפענט אן ״הכנסת אורחים ומושב זקנים״. די כונה איז אהן צווייפעל געווען זעהר א נאבעלע און א גוטע. זיי האבען מיט פיעל מיה אויסגעהאלטען איהם די ערשטע צייט, אבער דער שידוך פון די ״אורחים״ מיט די ״זקנים״ האט ניט ״עולה ליפה״ געווען. אורחים זיינען על פי רוב געזונטע לעבעדיגע פרישע מענשען און שטרעבען נאך צו לעבען און זקנים ווילען נאר דערלעבען זייערע יאהרען אוןווארטען אויף דעם טויט, און לעבען מיט דעם טויט זיינען ניט קיין מחותנים.

אויך דער אנשטאלט האט שנעל זיין תיקון באקומען, די דירעקטארען האבען צוויי הייזער געקויפט אויף איסט בראדוויי, זיי האבען גלייך זייער קליין היי־זעלע אין מעדיסאן סטריט פארלאזען, און אריינגעצויגען זיך אין זייער נייעם פלאץ אויף 227 און 229 איסט בראדוויי, וואו דער אנשטאלט האט זיך שנעל ענטוויקעלט, זעהר גיך געוואקסען מאטעריעל און מאראליש ביז ער האט זיך דערלאנגט צו דער שטופע פון א וועלט־אינטערנאציאנאלע אינסטיטוציע, ווי ער איז יעצט אין אונזער געגענווערטיגער צייט.

צו הילף איז געקומען צו דעם אנשטאלט א נייער אנשטאלט אויף דער איסט

סייד, וועלכער האט זיך געגרינדעט אין יענער צייט פון א געזעלשאפט פון איסט סיידער אידישע פרויען מיט דעם נאמען "בנות יעקב". די פרויען האבען צוגענו־מען פון הכנסת אורחים די זקנים צו זייער מושב זקנים און דער הכנסת אורחים האט זיך געווידמעט אין גאנצען פאר אימיגראנטען.

איינמאל ביי א דירעקטארען מיטינג איז פארגעקומען די פראגע וועגען דער איינצאהלונג פון א מארטגיידזש פון פערציג טויזענד דאלער. אין דער צייט וואס די קאסע פון דעם אנשטאלט איז געווען פוסט. די שטימונג איז געווען שרעקליך האפנונגסלאז: וואו און ווי אזוי באקומט מען אזא סומע געלד?

"מיר האבען קיין ברירה, מיר מוזען זיך ווענדען צו אונזער גוטען פילאנ־טראפ, צו מר. יעקב שיף!", זאגט איינער פון די דירעקטארען.

דער סעקרעטער איז בעאויפטראגט געווארען צו שרייבען א בריעף צו מר. שיף. אבער די האפנונג אויף שיפ׳ס גינסטיגען ענטפער איז זעהר קליין.

צום צווייטען מיטינג האט דער פרעזידענט געלעזען א בריעף פון יעקב שיף, אז די פערציג טויזענד דאלער מארטגיידזש נעהמט ער איבער.

די דירעקטארען האבען פריי אפגעאטעמט, און איך האב דאמאלס א "הלצה" אויסגעשפראכען:

"מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל!" דאס הייסט: "ווי שעהן און גוט ווערען דיינע אנשטאלטען **ישראל** ווען **יעקב** נעהמט צו דיינע "**משכנות**", דעם מארטגיידזש".

ער איז ווירקליך געווען א וואונדערבארער און דערצו זעהר א קלוגער און א בעשיידענער פילאנטראפ, אט א דער אמעריקאנער ראטהשילד. ער פלעגט אימער קומען צו הילף אין דער צייט און וויא פריינד־ליך, ליעבליך און רוהיג־בעשיידען פלעגט ער טהאן זיינע פילאנטראפישע אר־בייט. איך פערזענליך האב געהאט דעם כבוד צו קענען לערנען זיין כאראקטער און זיין ווארימע אידישע נשמה ביי די יעהרליכע מיטינגען פון די גרויסע נויאר־קער אנשטאלטען ווי די "הכנסת אורחים", "גמילות חסדים" און די גרויסע פער־שיעדענע תלמוד תורה־געביידען, וועלכע האבען זיך אויסגעבויט אין די לעצטע יאהרען אין פערשידענע טהיילען פון שטאדט ווי די "אפטאון תלמוד תורה", די "סטאון עוועניו תלמוד תורה" אין בראנזוויל און אנדערע. ער האט קיינמאל ניט פארפעהלט בייצוואוהנען די פערזאמלונגען און בייצוטראגען זיינע גרויסע נדבות אין צעהנדליגע טויזענדער דאלער. ביי די אלע מיטינגען האב איך געהאט דאס גליק אלס רעדנער צו זיין מיט איהם צוזאמען שטונדען לאנג און צו בעאבאכ־טען די באציהונג פון אונזער איסט סיידער עולם צו איהם. ווי וויט בעליעבט ער איז געווען ביים פאלק איז גאר ניט צו בעשרייבען. ביי זיין ערשיינען יעדעס מאל פאר דעם עולם, פלעגט אויסברעכען א יובעל און אן אינערליכע פרייד און

צופרידענהייט איז אויסגעגאסען געווארען אויף אלע געזיכטער. ער איז ווירק־ליך געווען איינער פון די אידישע נאבעלע פרינצען אין די גלות לענדער. אויף זיין געזיכט האט נאך געשטראהלט די אידישע אריגינעלע חן שטראהלען פון זיין עלטער־עלטער־זיידען, דער תלמודישער ריעז מה״רם שיף. מיט פיעל ליעבע און רחמנות האט ער אימער בעהאנדעלט זיינע אימיגראנטען־ברידער, מיט צארט־קייט און עניוות פלעגט ער ענטפערען אויף די אומצאהלבארע בריעף מיט פערשי־דענע בקשות צו איהם. קיינער וויים ניט און האט קיין באגריף פון זיין מתן בסתר צדקה צו פיעל ארימע פאמיליעס.

איינמאל האט ער צו מיר געזאגט פערדריסליך: ״וואצו לויבט איהר מיך אזוי פיעל פאר׳ן עולם? איך האב מעהר פערגעניגען פון מיין געבען וויפיעל זיי האבען פון זייער נעהמען, און אז איך גיב, גיב איך ניט מיינע, ווייל איך בין בלויז איינער פון די שאצמייסטערס ביי דעם אלמעכטיגען״.

אין די ערשטע יאהרען פון דער ציוניסטישער באוועגונג איז ער געווען א נעגנער ווי אלע געוועהנליכע דייטשע אידען, וועלכע האבען מורא אז עס זאל חלילה ניט אנריהרען די הונדערט פראצענט אמעריקאניזם, ניט פערשטעהענדיג דעם אמת׳ן זין פון אמעריקאניזם. ער פלעגט אמאל מיט מיר לאנגע ויכוחים האבען וועגען דעם ענין און איך האב איהם אמאל געענטפערט:

״איהר ווייסט דאך, מר. שיף, אז איך גלויב אין די נביאים, און דער פרינץ פון זיי, ישעיה, האט געזאגט: ״בניך מרחוק יבואו״, דאס הייסט, דיינע קינדער, וועלכע שטעהען נאך פון ווייטען וועלען אויך קומען צו דיר, מוטער ציון!״

ער האט א זיסען שמייכעל געגעבען, ווייל ער האט העברעאיש פערשטאנען.

און מיין נבואה איז האלב מקוים געווארען. אין זיינע לעצטע יאהרען פאר זיין טויט, איז ער געווארען נאציאנאליסטיש, ער האט זיך שטארק אנגעפאנגען צו אינטערעסירען אין ארץ ישראל, ער האט פיעל געהאלפען דעם פאליטעכניקום פון חיפה, און ווען ער וואלט נאך היינט מיט אונז געלעבט, וואלטען מיר געהאט אין איהם א ציוניסטישע פעסטונג.

ווען ער האט געפייערט זיין זיבעציג יאהריגען יובל, האב איך איהם גראַ־טולירט אין א אידיש־ענגלישער צייטונג און איך האב איהם געוואונשען, אז איך זאל זוכה זיין צו באגריסען איהם צו זיין אכציג יאהריגען געבורטסטאג אין ירושלים. ער האט מיר אין א בריעף געענטפערט, אז מיין וואונש האט איהם גע־פעלען מעהר פון אלע ברכות, וועלכע ער האט באקומען.

אין דעם לעצטען יאהר פון זיין לעבען זיינען מיר געווען ביי א מיטינג, מיר זיינען געזעסען אין איין זייט פון פלאטפארם און ווייט אין דער צווייטער זייט איז זיין שוויגערזאהן, פעליקס ווארבורג, געזעסען. ער האט א שטילען זיפץ געטהאן און זאגט צו מיר:

"מיין פריינד, ביי מיר איז שוין זון־אונטערגאנג, באלד נאכט, אבער דארט אין דער אנדער זייט גערט אויף דער מארגען־שטערען", אנצייגענדיג מיט זיין אויג אויף מר. ווארבורג.

יא, אונזער שיף איז אונטערגעגאנגען מיט דעם קאפיטאן צוזאמען, און זיין טויט האט ליידער אונז דערוויטערט פון זיין נאבעלען לעבען.

דער הכנסת אורחים, ווי אלע אידישע אנשטאלטען, און זעהר פיעל פרי־וואט פאמיליעס, באדויערען נאך עד היום זיין טויט און בייינקען נאך זיין נאבע־לען לעבען...

56טער קאפיטעל

ווי די אידישע צדקה־אנשטאלטען האבען זיך ענטוויקעלט. — פון זייער שנעלען פראָ־גרעס קענען מיר לערנען פיעל וועגען אידישען לעבען אין אמעריקא. — דער מושב זקנים בית בנות יעקב, וועלכער איז אָנגעפאנגען געוואָרען אין א קליינער געביידע מיט בלויז דרייסיג אלטע לייט, איז היינט אויסגעוואקסען צו א וויכטיגען אנשטאלט. — די ענטוויקלונג פון דעם דאָזיגען מושב זקנים. — דער גמילות חסדים, איינער פון די נוצליכסטע אנשטאלטען אויף דער אידישער גאס. — צעהנדליגער טויזענדער אידען זיינען געהאָלפען געוואָרען פון דעם גמילות חסדים, וועלכער האט זיי גע־שטעלט אויף די פיס.

אין א פערלאזענעם, פערגעסענעם ווינקעל פון דער ניו יארקער איסט סייד, אין דער זייטיגער קליינער גאס גאווערניער סטריט, האבען זיך צוזאמענגענומען א פאר צעהנדליג "בנות יעקב", אידישע טעכטער, מיט ווארימע אידישע גוטע נשמות, און האבען זיך פארבונדען אין א חברה מיט דעם צוועק צו עפענען א היים פאר זקנים און זקנות. די איניציאטארין איז געוועזען מרס. דוואָרסקי, דאן א יונגע ענערגישע פרוי, און אויך איצט אן אונערמידליכע בלל־טהוערין. זיי האבען א קליין הייזעלע געקויפט און א קליין היימעלע געעפענט פאר די אלטע אידישע מע־נער און פרויען פון דער גרויסער וועלט־שטאָדט נויארק. ווי ביהנען האבען זיי געארבייט אָט די קליינע צאהל בארעמהערציגע אידישע שוועסטער, זיי האבען זיך אלע אין בעטלער פארוואנדעלט, זיי פלעגען שנארען דאלערס מיט סענטען, אויף אלע אידישע שמחות, ברית׳ן און חתונות, אום אויפצוהאלטען די פאר צעהנ־דליג זקנים און זקנות. מאנכע פון זיי האבען פשוט אזוי ווי דיענסטען געארבייט די איינפאכע הויז־ארבייט, מיט פיעל צארטקייט אכטונג געגעבען אויף די אלטע צו האלטען זיי ריין.

דער קליינער אנשטאלט האט זיך זעהר שנעל אנגעפאנגען צו ענטוויקלען און עס האט זיך געפאָדערט א מאן און א פרוי, אויסוויייניג צו שאפען מעהר מיטלען און אינעווייניג צו האלטען די הויז אין גוטער אָרדנונג.

אין דעם יאהר 1899 זיינען מיט דעם אימיגראציאָנס־שטראָם אָנגעקומען נאָך ניו יאָרק א יונגע פאָר פאָלק פון קאָוונא, מר. אלבערט קרוגער און זיין פרוי, העלענא.

דער יונגער קרוגער מיט זיין פרוי זיינען צוגעצויגען געוואָרען צו דער אר־בייט און מיט זיי האט זיך דער אנשטאלט אויפגעהויבען, און פון אייניגע הונדערט מיטגליעדער זיינען געוואָרען טויזענדער. זיי האבען פערקויפט זייער קליין הויז אויף גאָווערניער סטריט און האבען געקויפט צוויי גרויסע הייזער אויף איסט בראָדוויי, און אנשטאט דרייסיג בעטען, וואס זיי האבען געהאט אין דער ער־שטער האבען זיי א שפרונג געטהאָן צו דער צאָהל פון צוויי הונדערט בעטען.

א פאָר צעהנדליג יאהר איז דער מושב זקנים געווען אויף איסט בראָדוויי, אבער ער איז געווען צו קליין מיט זיינע צוויי הונדערט בעטען פאר די הונדער־טער אפליקיישאָנס וועלכע האבען נעביך געמוזט וואַרטען אויף זייער נעקסט. עס איז ווירקליך געווען הארצרייסענד צו זעהען טאָג איין טאָג אוים די אומ־גליקליכע אלטינקע קומען אין אנשטאלט זוכען א שטיקעלע מנוחה זייערע קעפ אנצושפאַרען אויף די עלטערען יאָהרען און האבען געמוזט אוועקגעהן מיט גאָרנישט.

מיסעס דוואָרסקי, די איבערגעגעבענע פרעזידענטין מיט איהרע העלפערינס האבען ניט גערוהט ביז זיי האבען מיט דער הילף פון אייניגע מענער פילאנטראָ־פען אָפגעקויפט א גרויס פלאַץ אין די בראָנקס, אויפגעבויט א פּראכטפאָלען פּאלאַץ אויף א שעהנעם בארג מיט בוימער, פארפלאנצט בלומען און געמאכט שעהנע געפּלאסטערטע וועגען.

א גרויסע שוהל, א בית המדרש און א ביבליאָטעק געפינען זיך אין דעם גרויסען אנשטאלט.

ווילען מיר האבען א באגריף פון דער ענטוויקלונג פון דעם אידענטהום אין די לעצטע צעהנדליגער יאָהרען אין דער גרויסער וועלט־שטאָדט ניו יאָרק, מוזען מיר שטודירען די היסטאָריע פון אונזערע פילאנטראָפּישע אנשטאלטען און פון דער רייכער נאָהענטער פערגאנגענהייט, און מיר קאָנען האָפען מען זאָל אונז לאָזען געהען ווייטער אויף אונזער וועג.

איינמאָל פאָהרענדיג איבער דער גרענד סטריט פערי פון ברוקלין נאָך נויאָרק, שטעלט זיך מיר פאָר א יונגערמאַן, פעסט געבויט מיט א זעהר פולען ענערגישען געזיכט, און זאגט צו מיר:

„איהר זייט רעוורענד מאסליאנסקי, ערלויבט מיר זיך פארצושטעלען. מיין

נאמען איז **אלתר שפירא**, דער גרינדער פון **גמילות חסדים**. גאט האט אונז צוזאמענגעבראכט אויף דער פערי־שיף, און איך האף אז אונזער באגעגעניש וועט פיעל הילף ברענגען צו דעם אנשטאלט, וועלכען איך האב געגרינדעט, אבער ער איז נאך א בייבי, מען מוז איהם ענטוויקלען. איהר מוזט מיר העלפען צו פארגרעסערען איהם״.

ער האט זעהר פיעל גערעדט וועגען דער נויטווענדיגקייט פון דעם אנשטאלט פאר די נייע גרינע, וועלכע קומען אהער און האבען ניט מיט וואס זייערע הענד צוצופיהרען, זיי פעהלט אוים בלויז עטליכע דאלער אויף וואארע צו פעדלען, אום צו מאכען אן אנשטענדיגען לעבען.

איך האב גלייך פערשפראכען מר. שפירא׳ן צו העלפען איהם. איך האב אויף פיעלע פערזאמלונגען גערעדט, חברים זיינען צוגעקומען זעהר פיעל, און דער קליינער אינסטיטוט האט זיך שטארק ענטוויקעלט גאר אין א קורצער צייט.

איך האב איינמאל ביי א מיטינג, ביי וועלכען מר. יעקב שיף איז געווען אנוועזענד, ערקלעהרט, אז דער גמילות חסדים איז נאך מיין מיינונג א גייסטיגע דיספענסערי: א דיספענסערי פערהיט די קראנקע זיי זאלען ניט ברויכען קיין האספיטאל, די דיספענסערי באווארענט אז די קראנקהייט זאל זיך ניט ענטוויק־לען. אומגליקליך איז דער חולה, וועלכער פערלאזט זיין קראנקהייט ביז ער ברויכט אן אפעראציע, ווייל דער אפערירטער בלייבט זיין גאנץ לעבען פעהלער־האפט, ניט פאלקאמען. דאס זעלבע איז מיט דער קרייגק, וועלכע רופט זיך ארמוטה. וועה איז צו דעם ארימאן, וועלכער מוז צו צדקה אנקומען. דאס מאכט א געפעהרליכע גייסטיגע אומגעלונגענע אפעראציע אין זיין שטאלץ, אין זיין מענשליכע ווירדע. דער גמילות חסדים פערהיט די ארימע באדירפטיגע פון דער גייסטיגער צדקה־אפעראציע. דעם פילאנטראפ איז די אידעע זעהר געפעלען גע־ווארען און ער האט פיעל געהאלפען צו דער ענטוויקלונג פון דעם אינסטיטוט און יעצט איז דער נויארקער גמילות חסדים אונטער דער פיהרונג פון דעם טהע־טיגען פרעזידענט מר. יוליוס דוקאס, א דייטשישער ארטאדאקסישער איד און א גוט בעקאנטער כלל טהוער. דער אנשטאלט איז באריהמט איבער דער גאנצער וועלט, טויזענדער קליינע געשעפטס־לייט, פראפעסיאנאלען און סטודענטען זיינען פון איהם געהאלפען געווארען און ווערען היינט געהאלפען אין זייער שלעכטער לאגע. דער גרויסער נאבעלער אנשטאלט קען מיט רעכט גערופען ווערען **״א באנק** הויז פאר די נויטבעדירפטיגע״, ער טהוט די זעלבע ארבייט פאר דעם ארימען קלאס וואס די גרויסע באנקען טהוען פאר די רייכע און דעם מיטעל־קלאס האנ־דעלס לייט. עס געהט דורך יעהרליך איבער א מיליאן דאלער צו צעהנדליגער טוי־זענדער מענשען פון פינף דאלער ביז דריי הונדערט אהן שום אינטערעסט. דער אנשטאלט האט יעצט אפטהיילונגען אין אלע טהיילען פון שטאדט אין די אידישע געגענדען. דער הויפט אפיס איז אין דעם צענטער פון דער איסט סייד — אויף

דער צווייטער עוועניו, זיינע צווייגען זיינען אין בראָנקס, הארלעם און אין בראָנזוויל. די אלע הוצאות זיינע ווערען געדעקט פון די מיטגלידער פון דער חברה, וועלכע טראָגען אריין צעהנדליגער טויזענדער דאָלער יעהרליך.

עס איז ניט קיין קלייניגקייט פאר די קליינע האנדעלס לייטע, ווי אָרימע קרעמער, פעדלער, ארבייטער און סטודענטען, ווען זיי מאכען דורך אין זייער לעבען אַ עקאָנאָמישען קריזיס און ווי שרעקליך די טראגעדיע איז, אז צוליעב פופציג אָדער הונדערט דאָלער קען חרוב ווערען זייער גאנצער לעבענס-קוואל, דער הענדלער מוז אויפגעבען זיין קליין געשעפט, דער סטודענט ווערט אָפּגעשניטען פון זיין שטודירען. אַנווערענדיג זייער לעבענס-שטיצע, זינקען זיי אריין אין דעם ים פון דלות און מאנגעל, און ניט ווילענדיג פערבלייבען זיי אומגליקליכע שנאָרער אויף זייער גאנצען טרויערדיגען לעבען. אָט צו די קעמפפער געגען נויטה און ארמוטה קומט דער גמילות חסדים ווי א מושיע וגואל, ער העלפט זיי, ער שטיצט זיי און פיהרט זיי ארויף אויף א דרך.

איך פערזענליך קען פיעל ביזנעס לייטע און דאָקטוירים, לאָיערס און אקאָונטענטס, וועלכע זיינען גערעטעט געוואָרען דורך דעם ווירדיגען אנשטאלט, וועלכער טראָגט אויף זיך מיט שטאָלץ דעם הייליגען העברעאישען נאָמען ״גמילות חסדים״.

57טער קאפיטעל

איך פאָהר קיין אייראָפּא זיך היילען דעם האלז. — אויף דער שיף "פּאָטסדאם" פיהל איך זיך איצטער גאָר אנדערש ווי מיט דרייצעהן יאָהר צוריק, ווען איך בין אלס אימי־גראנט געפאָהרען קיין אמעריקא. — דער נאסער קבר פון א האָלענדער מאכט א שווערען איינדרוק אויף אלע פּאסאזשירען. — א אידישער יונגערמאן, אן אָרימער ארבייטער, געפינט אויף דער שיף צוויי טויזענד דאָלער און גיט זיי אָפּ. — דער אידישער נאָמען ווערט געגרויסט צוליעב זיין טהאט.

אין דעם יאָהר 1908 האָבען מיינע בעקאנטע דאָקטוירים מיך גערעאטהען איך זאָל פאָהרען קיין אייראָפּא און נעהמען א קיור אין באד עמס אין דייטש־לאנד, פאר מיין שוואכען האלז. מיינע שטימבענדער האָבען אנגעפאנגען רע־וואָלטירען פון צופיעל ארבייט וואָס איך האָב זיי באלעסטיגט.

דעם זיבעצעהנטען יוני האָב איך ארויפגעשטייגט אויף דער האָלענדישער שיף "פּאָטסדאם". דער אָרקעסטער האָט געשפּיעלט. די שטארקע זונען־שטראה־לען האָבען פערפלייצט מיט ליכט די שיף מיט די הונדערטער פּאסאזשירען, וועל־כע זיינען געשטאנען בלויז־קעפּיגע און מיט זייערע הוטען העפליך באגריסט די באגלייטער זייערע. די פרויען־פּאסאזשירען האָבען זיך געזעגענט אויף זייער אופן מיט א געמאכטען זיסען שמייכעל אויף זייערע ליפּען און אין דערזעלבער צייט שיינען ארוים טרעהרען טראָפּענס פון זייערע אויגען. ריהרט זיך די שיף פון ברעג, הערט זיך א גערויש א געמישטער, א בשותפת'ער פון שיף און פון לאנד, פון די פּאסאזשירען מיט די באגלייטער, דער זייט־געזונט מיט דעם פאָהר־געזונט אין פערשידענע שפּראכען, פון פערשידענע מענשען, אין זייער געשלעכט און עלטער, א געמיש פון מענער און פרויען שטימען פון עלטערע און יונגע צוזא־מען מיט דעם גערויש פון דער שיף־מאשינערי, שאפען אין דיר א בעזונדערע שטי־מונג, א געמישטע פון פרייד מיט בייגקעניש, א פּלוצלינגע צורייסונג פון מיליאָ־נען גייסטיגע פעדים, וועלכע בינדען צוזאמען די מענשליכע נשמות מיט פריינד־שאפט און בעקאנטשאפט.

פארבייגעגאנגען א שטונדע, די שיף שפּאלט מיט קראפט די ים־כוואליעס און די פּאסאזשירען פארנעהמען יעדערער זיין אָרט אין זיין קעבין, און יעדערער פערטיעפט זיך אין זיך זעלבסט. איך האָב זיך בארוהיגט און געמאכט ביי זיך א פּאראלעל פון מיין רייזע מיט דרייצעהן יאָהר צוריק איבער דעמזעלבען ים פון אייראָפּא נאָך אמעריקא מיט מיין יעצטיגער רייזע פון אמעריקא נאָך אייראָ־פּא. דאן בין איך אן עמיגראנט געווען, אן ארויסגעריסענער בוים פון דעם באָדען,

אין וועלכע איך בין פאַרפּלאַנצט געוואָרען, געוואַקסען און ענטוויקעלט זיך פערציג יאָהר צייט.

א בייזער שטורם ווינט, פינסטערע טיראַנישע גייסטער, מערדערישע ווילדע אומגעלומפּערטע קרעפטען פון דעם רוסישען שרעקליכען צאַר׳ם רעזשים האָבען מיך דאָן מיט געוואַלד ארויסגעריסען פון מיין געבורטסלאַנד, פון מיין פאַמיליע, פון מיין היים און פון מיין שפּראַך, מיין ליטעראַטור און מיין קולטור, האָבען מיך גענען מיין ווילען אריינגעוואָרפען אויף א שיף איבער דעם גרויסען אטלאַנטיק אין א פרעמדער שיף, א פרעמדער קאַפּיטאַן, פרעמדע מאַטראָזען, פרעמדע פּאַ־סאַזשירען מיט א פרעמדער שפּראַך, פרעמדע מנהגים און ווילד־פרעמדע שפּייזען צווישען וועלכע איך בין טויב־שטום געזעסען צעהן טעג אליין און עלענד, ניט וויסענדיג וואָהין, צו וועמען און צו וואָס איך פאָהר, דאָן אויף דער פראַנצויזישער שיף ״לאַבורגאַניאַ״ פון איירעפּאַ נאָך אמעריקאַ.

דרייצעהן יאָהר זיינען פערשוואונדען זינט איך האָב דורכגעמאַכט מיין טרויעריגע עמיגראַנטען־רייזע, און יעצט פאָהר איך צוריק מיט דער האָלאַנדער שיף ״פאָטסדאַם״ נאָך איירעפּאַ. אָבער, גאָט מיינער, ווי ווייט און פערשיעדען איז מיין רייזע איצט פון דער ערשטער, ווי פון טאָג ביז נאַכט, פון ליכטיג ביז פינסטער, פון פרייהייט ביז שקלאַפעריי. יעצט פאָהר איך פריי מיט מיין ווילען, קיינער האָט מיך ניט געצווינגען צו פאָהרען, איך בין א פרייער אמעריקאַנער בירגער, אונטער דער מעכטיגער פּראָטעקציאָן פון דעם גרויסען יונגען פאָלק, וועלכע באַזיצט די גרויסע מעכטיגע רעפּובליק פון די פעראייניגטע שטאַאַטען פון אמעריקא. איך פאָהר ניט קיין שטומער, איך באַזיץ מעהר אָדער ווייניגער די רייכע וועלט־שפּראַך, די ענגלישע, וועלכע איז ניט פרעמד אויך צו דעם האָלענדישען קאַפּיטאַן מיט זיינע מאַטראָזען. איך פאָהר צוזאַמען מיט ניט קיין קליינער צאָהל פון מיינע אידישע ברידער, אָבער פרייע אמעריקאַנער בירגער ווי איך, מיר פיהלען פריי און מיר ריידען פריי און מיר ווייסען אלע וואָהין, צו וועמען און צוליעב וואָס מיר פאָהרען.

דעם פּאַראַלעל האָב איך געמאַכט צווישען מיינע צוויי רייזעס אויף דעם זעלבען ים און מיינע ליפּען האָבען געמורמעלט: ״פערפלוכט זאָל זיין די טיראַניי און געבענשט זאָל זיין די פרייהייט״.

אויף מאָרגען פריה האָט זיך א קלאַנג פאַרשפּרייט איבער דער שיף, אז ביינאַכט איז פּלוצלינג געשטאָרבען א רייזענדער, פינף־און־דרייסיג יאָהר אַלט, און ער האָט שוין גלייך באַקומען זיין נאַסען קאַלטען קבר אין ים...

אזוי ווי אן עלעקטרישער שטראָם האָט א שרעק דורכגענומען די אלע ריי־זענדע, באַזונדערס זיינען די פרויען זעהר אומרוהיג געוואָרען און נייגעריג צו וויסען ווער איז דער געשטאָרבענער און וואָס איז די אורזאַכע פון זיין טויט.

איך האב זיך צום קאפיטאן געווענדעט און ער האט מיר ערקלעהרט, אז דער אומגליקליכער פאסאזשיר איז געווען א האלענדער יונגערמאן, ער איז געווען זעהר שלאף, איינינע פריינד האבען איהם געווארענט ער זאל ניט פאהרען. ער האט זיי ניט געפאלגט, ווייל ער האט זיך געאיילט צו פאהרען צו זיין פאמיליע, א פרוי מיט קינדער, נאך איינינע יאהרען פון זיין אבוועזענהייט פון דער היים. ער איז ארויף אויף דער שיף מיט מוטה, מיט דעם געדאנק און האפנונג, אז ער פאהרט צו זיין היים. דער ים האט אבער שלעכט געווירקט אויף איהם, זיין קראנקע הארץ האט געפלאצט און דער טויט האט איהם געפאנגען.

"כל מה שיש ביבשה יש בים" — אלעס וואס געפינט זיך אויף דעם לאנד, געפינט זיך אין ים"—לערנט אונז אונזער תלמוד, אפילו לויות איז אויך דא אויף דעם ים, נאר צו "די יבשה לויות" זיינען מיר שוין צוגעוואהנט, ווייל מיט אונזער מוטער־ערד זיינען מיר גרויסע מחותנים לעבעדיגערהייט אויך, שרעקליך איז א לויה אויף דעם ים.

ביינאכט, ווען אלע רייזענדע זיינען אין זייער שלאף פארזונקען, גיט דער קאפיטאן א סיגנאל, די שיף בלייבט שטעהן אין מיטען ים. דארט איז דעם האס־פיטאל־קעבין איז שוין אלעס צוגעגרייט, דער דאקטאר, דער קאפיטאן מיט זיינע אפיצירען געהען אריין אין האספיטאל, דער דאקטאר ערקלעהרט דעם געשטאר־בענעם אפיציעל־טויט און גיט אן ערלויבנים צו "מקבר" זיין איהם. די מאטראזען וויקלען איין דעם "בר מינן" אין א שטיק ליינוואנט, לייגען איהם ארויף אויף א גראבער ברעט, בינדען איהם צו צו דער ברעט מיט שטריק, א שווערען שטיק אייזען הייננען זיי אויף דעם פאדערשטען שפיץ פון דער ברעט, זיי טראגען איהם אוועק צו דער ענדע פון שיף, דער שיפס קאפיטאן, דער דאקטאר מיט די אפיצי־רען באגלייטען איהם בלויז־קעפיג, און זעהר שטיל און רוהיג לאזען זיי איהם ארונטער אין ים אריין. די כוואליעס נעהמען איהם צו אויף איינינע סעקונדען אין זייער שוים אריין, זעהר שנעל זינקט ער צום תהום ארונטער.

דער קאפיטאן גיט א סיגנאל און די שיף געהט ווייטער איהר וועגס, נאר ווייניגער מיט איין פאסאזשיר.

אויף דעם פערטען טאג פון מיין רייזע האב איך אויף דער שיף געפיהלט א נאציאנאליסטישען נחת רוח פון א יונגען אידישען מאן, מר. אברהם לעווין, א געבארענער פון ריגא, וועלכער האט מקדש שם ישראל געווען פאר דער גאנצער קליינער שיף־וועלטעלע, וואו עס האבען זיך געפונען רעפרעזענטאנטען פון פער־שידענע נאציאנען מיט פערשידענע מיינונגען וועגען אונזער אידישער נאציאן. זעלבסטפערשטענדליך, אז די מעהרצאהל פון זיי זיינען געווען אנטיסעמיטיש געזאנען.

מר. לעווין, אן אינטעליגענטער יונגער מאן, ניט קיין רייכער, — זיין באַ־שעפטיגונג איז געווען אלס אסיסטענט פון א פארמאן אין א נויארקער פאבריק,

און ער האט פערדיענט בלויז זיין לעבענס־מיטעל. האט פלוצלינג באקומען א בריעף פון זיין געבורטס־שטאדט ריגא, אז זיין אלטע מוטער איז זעהר קראנק. זי פיהלט אז איהר ענדע איז נאהענט, זי האט איהר פערלאנג אויסגעדריקט, אז זי וואלט זעהר וועלען זעהען איהר אברהם׳עלען, דעם בן יחיד איהרען, איידער זי וועט איהרע אויגען אויף אייביג צומאכען.

אברהם לעווין, אלס טרייער זוהן, האט אין איינִיגע געצעהלטע טעג זיך צו־געגרייט צו דער רייזע, האט נאך צוגעליהען עטליכע צעהנדליג דאלער אויף די רייזע־קאסטען און ער פאהרט יעצט מיט אונז אום צו ערפילען זיין קראנקער מוטערס וואונש און פערלאנג צו זעהן איהר איינציגען זוהן פאר איהר טויט.

די רייזע איז פאר איהם צו לאנגזאם. ער וואלט דאס וועלען מאכען וואס גיכער. פערשידענע געדאנקען לאזען איהם ניט צורוה. ער קען ניט שלאפען. ער שפאצירט ביז שפעט אין דער נאכט אויף דעם צווייטען קלאס דעק. עס איז צווי א זייגער ביינאכט, אלע שלאפען, און מר. לעווין שפאצירט אויפ׳ן דעק איינער אליין. פלוצלינג האט ער געפונען א געלד־בייטעל מיט איבער צוויי טויזענד אמע־ריקאנער דאלערס. ער האט דאס געלד איבערגעצעהלט, גענומען מיט זיך אין זיין קעבין, געווארט ביז זון־אויפגאנג, ארויף צום שיפס קאפיטאן און האט איהם דאס געלד גלייך איבערגעגעבען.

דער קאפיטאן האט איהם בעטראכט מיט גרויס רעספעקט פאר זיין נאבעלער טהאט און האט זיין נאמען אין בוך פערשריבען.

מר. לעווין האט אבשיעד גענומען פון קאפיטאן און האט שוין געוואלט ארונטער, ערשט די טהיר פון דעם קאפיטאנס קעבין האט זיך געעפענט און א קאליפארניער פארמער איז אריין און מיט אן אויפגערעגטער שטימע דערצעהלט דעם קאפיטאן, אז אן אומגליק האט איהם געטראפען אויף דער שיף. ער האט פארלארען זיין גאנצען פערמעגען, איבער צוויי טויזענד דאלער.

נאך איינִיגע פראגען, וועלכע דער קאפיטאן האט דעם פארמער געשטעלט, האט ער זיך גלייך איבערצייגט, אז דאס געפונענע געלד געהערט צו איהם.

"דא איז אייער געלד, — האט דער קאפיטאן צום פארמער געזאגט, — און דאנקט אט דעם יונגען מאן פאר זיין נאבעלער טהאט". און ער האט אנגעצייגט אויף מר. אברהם לעווין.

דער קריסטליכער קאליפארניער פארמער איז ארויפגעפאלען דעם אידישען יונגען מאן אויף זיין האלז, און האט מיט טרעהרען אין זיינע אויגען געבעטען, אז ער זאל נעהמען פון דעם געלד א טהייל וואס ער וויל.

מר. לעווין האט זיך צום געלד ניט צוגעריהרט.

"ביזטו א רייכער מאן?" האט דער קאפיטאן געפרעגט ביי מר. לעווין.

"ניין!" — האט מר. לעווין געענטפערט גלייך און האט איהם ערקלעהרט זיין לאגע און צו וועמען ער פאהרט.

"ווארום זאלט איהר ניט נעהמען עטליכע דאלער? זיי וואלטען דאך אייך יעצט זעהר גרויסע נוצען געבראכט?" — פרעגט איהם ווידער דער קאפיטאן.

"איך ליעב ניט צו נעהמען ניט קיין פערדיענטע געלד", — האט לעווין געענטפערט, — "דאס געלד האט דער מאן פערלארען, איך האב דאס געפונען, מיין פליכט איז געווען איהם אפצוגעבען. איך האב מיין פליכט ערפילט, קיינע דאנקען קומט מיר ניט דערפאר".

"יא, יא, — האט דער האלענדישער שיפס קאפיטאן זיך געוואונדערט צו די לייטע וועלכע זיינען ארום איהם געשטאנען, — ווען שעקספיר וואלט בייגע־וואהנט אזא סצענע צווישען דעם אידען מיט דעם קריסט וואלט ער זיין שיילאק נאר אנדערש אויפגעשריבען".

מיט גרויס רעספעקט האבען אלע פאסאזשירען בעטראכט מר. לעווינען, און ער האט ווירקליך מיט זיין ארענטליכקייט באשעהנט זיין פאלק.

58טער קאפיטעל

אויף דער שיף "פאטסדאם", אויף וועלכער איך בין געפאהרען קיין האלאנד זיך קורירען. — דער ארקעסטער שפיעלט די הימנען פון אלע פעלקער און איך פיהל דעם וועהטאג פון אונזער פארלאזענקייט וואס אונזער הימן פארגעסט מען. — מיין באגעגעניש מיט א יונגען ציוניסט, מיט וועמען איך האב זיך באלד באפריינדעט. — מר. בערנארד מינץ, וועלכער אטאקירט די קאטוילישע גלחים, לאכט אפ פון זייער רעליגיע. — אן אינטערעסאנטער טיפ פון א פארדייטשטען אידען, אן אייניקעל פונ׳ם מהר״ם מינץ.

זעהר א שעהנער פריהמארגען, שטיל און רוהיג איז דער אטלאנטיק, דער בלויער הימעל שפיגעלט זיך אין איהם. די שיף שווימט רוהיג איבער זיינע קליינע וועללען, די פאסאזשירען זיצען זיך באקוועם אויף די אלע דריי דעקען פון דער שיף. פון דעם דריטען קלאס קוקען די ארימע רייזענדע אויף דער צווייטער מיט קנאה־בליקען און פון צווייטען קלאס קוקען זיי מיט דיזעלבע בליקען אויף דער ערשטער קלאס, פון וואנעט עס טראגען זיך די טענער פון דעם שיף־ארקעסטער. זיי שפיעלען די פארשיעדענע נאציאנאלע הימנעס. די ערשטע הימנע איז געווען די אמעריקאנער, דאן האבען די יענקים שטארק אפלאדירט מיט נאציאנאלען שטאלץ. די צווייטע האבען זיי די האלענדישע הימנע געשפיעלט, ווייל די שיף בעלאנגט צו א האלענדישער געזעלשאפט. די דריטע האבען זיך געלאזט הערען די

שטארקע טענער פון דער דייטשער הימנע און די דייטשען האבען שטארק אפּלא־דירט און אזוי איז געווען מיט דער פראנצויזישער, ענגלישער און דער איטא־ליענישער, זאגאר די רוסישע, וועלכע איז אפּלאדירט געווארען בלויז פון א האלב צעהנדליג רוסען, וועלכע האבען זיך געפונען אויף דער שיף.

איך האב דאן געפיהלט יונה הנביא׳ס געפיהלען, וועלכער איז נעביך געלע־גען עלענד, איינזאם "בירכתי האניה" אין א ווינקעל פון שיף, און אז מען האט איהם געפרעגט "מה ארצך?" "ואי מזה עם אתה?", — "וואס פאר א לאנדסמאן ביזטו און צו וועלכען פאלק געהערסט דו?" — האט ער געענטפערט:
"עברי אנכי ואת אלהי השמים אני ירא אשר עשה את הים ואת היבשה"
"איך בין א איד. פאר דעם הימעל־גאט, וועלכער האט באשאפען דעם ים מיט דער יבשה, האב איך מורא". דאס מיינט: קיין לאנד באזיץ איך ניט, צו קיין נאציאן געהער איך ניט. איך בין ניט ווילענדיג א קאסמאפּאליט, איך האב נאר צו טהאן מיט דער אלגעמיינער גאטהייט, איך בין אויפגעבונדען צוזאמען מיט דעם גרויסען אוניווערסאלען ארכיטעקט פון דעם גאנצען באשאף, איך, אומגליק־ליכער, צוויי טויזענד יאהריגער וואנדערער־קאסמאפּאליט, געצוואונגענער אינ־טערנאציאנאליסט, בין פול אין אלע לענדער און באזיץ ניט קיין אייגען לאנד. איך בין פארבונדען מיט אלע נאציאנען און אליין בין איך קיין נאציאן. איך רייד אלע שפּראכען און מיין אייגענע שפּראך האב איך פארגעסען. איך ארבייט פיעל אין אלע ליטעראטורען און מיין אייגענע פיער־טויזענד־יאהריגע ליטעראטור האב איך פערלארען. איך הער שפּיעלענדיג אלע נאציאנאלע הימנעס און מיין אייגענע פארשווייג איך...

אט אזוי בין איך געזעסען "בירכתי האניה", אין א ווינקעלע פון דער גרוי־סער שיף און דער נאציאנאלער צער און ווייטאג האבען מיר מיין הארץ צוריסען. איך האב געזוכט פאר וועמען אויסצודריקען מיין הארץ, דורכריידען זיך, וועט מיר לייכטער ווערען, און איך האב ניט געפונען.

פּלוצלינג איז געקומען פאר מיר א יונגערמאן, א פרישער, א לעבעדיגער מיט א פאר שווארצע ברענענדיגע סעמיטישע אויגען, א געפּוצטען פראנצויזישען שווארצען בערדעל, וואס האט צוגעגעבען א אידישען חן צו זיין חן׳עוודיגען אידי־שען פנים און באזונדערס זיין אדלער נאז האט שטארק עדות געזאגט אויף זיין אידישקייט.

"אויב איך האב קיין טעות ניט, זייט איהר דאס רעוורענד מאסליאנסקי?" — פרעגט ער מיך אין ענגליש.

"יא, מיין הערר, און ווער זייט איהר?" — האב איך איהם געפרעגט.

"מיין נאמען איז לאעב, דער מאלער. איך האב אייך געהערט האלטען א ציוניסטישע רעדע אין ניו יארק אין קופּער יוניאן ביי דעם קבלת פנים פון מר.

יוסף קאווע, דער לאנדאנער ציוניסט, איך בין אן אינטימער פריינד פון מר. ישראל זאנגוויל, איך בין א ציוניסט שוין איניגע יאהר״.

מיר איז לייכטער געווארען. איך בין גלייך אריינגעקומען אין אנאנדערער שטימונג, איך האב געפונען אין איהם א פריינד און א גייסטיגען ברודער, מיר האבען זיך גוט צוזאמענגערעדט, אזוי ווי צוויי טויבען שטילע זיינען די צוויי ציוניסטען געזעסען ״בירכתי האניה״, און מיר האבען אונזערע נאציאנאלע ציוניסטישע געפיהלען אויסגעגאסען איינער פאר דעם אנדערען. מיר האבען זיך גוט בעפריינדעט און פערבראכט צוזאמען די גאנצע רייזע אונזערע.

* * *

פאהרענדיג איבער׳ן ים, אויסשפאנענדיג זיך פון דעם יבשה׳דיגען טאג־טעגליכען יאך, בעפרייענדיג זיך פון דעם לעבענס־גערויש מיט דעם גרויס־שטאַ־טישען טומעל, ווערט דער מענש גאר אנדערש אין זיין כאראקטער. ער ווערט באפריינדעט מיט זיינע אומבעקאנטע מיט־רייזענדע, פיהלט זיך קינדעריש, הילפ־לאז, צארט, אבהענגיג. אלע פאסאזשירען אין אלע קלאסען, רייך אדער ארים, קריסט, איד, פרום, פריי — אלע ווערען גלייך אויף דער גרויסער־קליינער שווי־מענדער געביידע, וועלכע מיר רופען שיף, מיט איהר קאפיטאן און זיינע מיט־העלפער. אט דער צושטאנד אין לעבען ווירקט פיעל אויף דעם מענשענס פסיכאָ־לאגיע און ניט ווילענדיג ווערט ער מעהר טאלעראנט און האט בכח אויסצוהערען זאכען און מיינונגען מיט רוהיגע נערווען און געדולד, וועלכע אויף דער יבשה וואלטען זיי דאס בשום אופן ניט קאנען דולדען.

אט דעם איינדרוק האב איך באקומען ווען איך האב גענומען א שפאציער איבער דער אויבער־דעק פון שיף. איך האב אנגעטראפען איניגע קאטוילישע פריסטער. ארום זיי זיינען געשטאנען א היבשע צאהל יונגע לייט, און איינער, א מיטעל־יעהריגער מאן איז געשטאנען און געמאכט זיי אלעמען לאכענדיג ביז היסטעריקע. מיט זיינע סאטיריש־סארקאסטישע וויצען איבער אלעמען און איבער אלעס, איבערהויפט איבער רעליגיאן אין אלגעמיין און איבער דער קאטוי־לישער רעליגיאן באזונדערס. אלע האבען שטורעמדיג געלאכט און די פריסטער האבען רוהיג געשמייכעלט, כאטש ער האט זיי באמבארדירט מיט וויסענשאפט־ליכע ארגומענטען, בעשפרינקעלט מיט שארפע וויצען, בייסענדע אנעקדאטען און סארקאסטישע פאלקס־ווערטלאך.

איך בין ערשטוינט געווארען פון גרויסען רעדנער־טאלאנט און נאך מעהר פון זיינע פיעלע ידיעות און בקיאות אין דער דייטשער ליטעראטור. געטהא, שילער, שאפענהויער, היינע, בערנע און ניטשע שטעהען אלע גרייט צו זיין געברויך און ער ציטירט זיי איין ציטאטע נאך דער צווייטער. אויך די ענגלישע ליטעראטור און די פראנצויזישע האט ער ניט איגנארירט און האט פיעלע אויס־ציגע פון שעקספיער, דארווין, ספענסער, באקלי געבראכט.

ער האָט גערעדט אין א רייכער דייטשישער שפּראַך. איך האָב דורכאויס געדענקט אַז ער איז אַ דייטשער פריידענקער, אַ געבאָרענער קריסט. שטעלט אייך פאָר מיין איבערראַשונג ווען מיט אַ שטונדע שפּעטער איז צוגעגאַנגען צו מיר מיין נייער ציוניסטישער שיפ׳ס-ברודער, מר. לאָעב, דער מאַלער-קינסטלער, געאָרעמט מיט דעם זעלבען געבילדעטען פריידיינקער און שטעלט איהם פאָר מיר פאָר מיט דעם נאָמען: ״בערנאַרד מינץ״. אַט דער אַטעאיסט, דער שפּאָס-טרייבער און רעליגיאָנס-אַטאַקירער, וועמעס גאָט און רעליגיאָן איז ״די קראַפט און שטאָף״, פון ביכנער, איז אַן אור-איייניקעל פון דעם גאון און צדיק מהר״ם מינץ״, וועלכער איז געוועזען איינער פון די גרעסטע גאונים ביי אידען אין דער ענדע פון דעם פופצעהנטען יאהרהונדערט, און זיינע שאלות ותשובות שפּיעלען א גרויסע ראָלע אין דער רבנ׳ישער ליטעראַטור.

ווען איך האָב זיך מיט איהם נאָהענטער בעקאַנט, האָט ער מיר ערקלעהרט, אַז ער באַזיצט נאָך היינט אויך פיעל ״כתבי יד״ פון זיין גרויסען עלטער-זיידען. זיין פאָטער איז אויך געווען אַן אָרטאָדאָקסישער איד. ער האָט איהם ערצויגען אין א חדר עכט אידישלאך און ער געדיינקט נאָך עד היום עטוואָס פון ״גרסא דינקותא״, אָבער זינט ער איז אַרויס פון זיין פאָטער׳ס רשות, איז ער אַבסאָלוט פאַרפרעמדט געוואָרען פון אידענטהום. ער איז דייטש דורך און דורך, ער האָט א דייטשע הויכע שטודיום דורכגעמאַכט, אין דער דייטשער אַרמיי געדיענט, היינט איז ער א ניו יאָרקער געשעפטסמאַן, ער וואָהנט ווייט-ווייט אין דער וועסט-סייד און מיט אידען קומט ער קיינמאָל ניט אין בעריהרונג.

אַז איך האָב איהם געפרעגט אויב ער ווייס עטוואָס פון דער אידישער נאַ-ציאָנאַלער באַוועגונג, פון דעם ציוניסטישען אידעאַל, פון דער נייער העברעאישער ליטעראַטור, — האָט ער מיך אַנגעקוקט ווי א ווילד-פרעמדער. איהם איז בלויז בעקאַנט דער גרויסער דיכטער רבי יהודה הלוי, ניט חלילה פון דעם אָריגינאַל, נאָר ווייל ער האָט וועגען איהם געלעזען אין היינע׳ס פּאָעמען.

איך מוז זאָגען צו זיין שבח, אַז ער ווייס זאָגאַר דעם פעהלער וואָס היינע האָט געמאַכט אין זיין פּאָעמע ״רבי יהודה הלוי״, אַנגעבענדיג, אַז דער שיר ״לכה דודי״, וועלכער ווערט געזונגען ביי אידען אַלע פרייטאָג-צו-נאַכט, איז געשריבען געוואָרען פון רבי יהודה הלוי, אַנשטאָט ״רבי שלמה הלוי״ פיעל שפּעטער.

דערמיט אָבער ענדיגט זיך זיין גאַנצע לומדות. צוזאַמען מיט מר׳ לאָעב׳ן האָבען מיר אַרומגערעדט דיזען מערקווירדיגען אידישען עקזעמפּלאַר און מיר זיי-נען איינשטימיג געקומען צום באַשלוס, אַז נאָר אַ גלות-פאָלק, וועלכער איז צוויי טויזענד יאָהר נע ונד און וואַנדערט אַרום איבער דער גאַנצער וועלט, קאָן פּראָ-דוצירען אַזעלכע געראָטענע פעהיגע קינדער, און דאָך ניט האָבען פון זיי קיין

מינדעסטע נוצען, אז נאר קינדער פון אן עלענדען פאלק קאנען פערלאזען זייער אייגענעם לאגער און אפגעבען זייערע פעהיגקייטען און טאלאנט צו פרעמדע.

דאס איז די אלטע קללה פון דער תוכחה: "בניך ובנותיך נתונים לעם אחר ועיניך רואות וכלות!"

59טער קאפיטעל

א שטורם אויפ׳ן ים. — דאס וועטער ענדערט זיך שנעל און דער ים ווערט שטיל און איך ווער באצויבערט פון א וואונדערליכען זון-אונטערגאנג. — לאנד באווייזט זיך און די רייזענדע דערפרעהען זיך. — א העלענדישע דאמע פאלט אריין אין היסטעריקע, ווען זי דערזעהט איהר היימלאנד. — דער דאמע׳ס פאטריאטיזם רופט ביי מיר ארויס די ערוואכונג וועגען מיין ווייטען היימלאנד.

שנעל ענדערט זיך דער ים. לויטערע הימלען, א העל שיינענדע זון האבען מיר נעכטען און היינט ביז נאך האלבען טאג געהאט. דער ים איז געווען ווי א שפיגעל, רוהיג, שטיל, און יעצט פלוצלינג, — אח, גאט, וואס פאר אן אומעט. קיין שפורען פון דער זון, אויסגעלאשען איז איהר ליכט. שווארץ זיינען די הימלען, א פינסטערער דיקער נעבעל רינגעלט ארום די "פאטסדאם", בייזע ברויזענדע וועללען שטורעמען איהר פון אלע זייטען און שליידערען איהר הין און הער און שפיעלען זיך מיט איהר ווי מיט א באל.

אלע רייזענדע האבען זיך אין זייערע קאבינען פערקליבען מיט א מרה־שחורה׳דיגער שטימונג.

אין אווענט האב איך זיך געפאסט מוטה און בין א וויילע אויף דער פריי־הייט ארויס. ארום און ארום א שרעקליכע געדיכטע פינסטערניש. טאפענדיג בין איך ארויף אין דער הויך וואו דער קאפיטאן מיט זיינע מאטראזען האבען זיך געפונען, רוהיג אוועקגעזעצט זיך אין א ווינקעלע און פארטיעפט זיך מיט מיין נשמה אין דעם אומענדליכען פינסטערען תהום. פלוצלינג האב איך א שטימע דערהערט פון דעם שפיץ פון דעם זעגעל, וועלכער האט אויסגעשריען לאנגזאם מיט אויסגעצויגענע טענער אין דער ענגלישער שפראך:

"All is Well!"

עס הייסט, אז אלעס איז אין ארדנונג.

מיך האט דיזער אויסרוף שטארק אינטערעסירט, און איך האב זיך ביי דער ערשטער געלעגענהייט געווענדעט צו איינעם פון די אפיצירען ער זאל מיר ער־קלעהרען וואס מיינט דער אויסרוף און פון וואנעט קומט ער.

און ער האט מיר ערקלעהרט, אז אלע נאכט קלעטערט איינער פון די מא־טראזען אויף דעם שפיץ פון דעם זעגעל־מאסט, אויף וועלכען עס געפינט זיך א קליינע פלאטפארם. דארט שטעהט ער אויפ׳ן וואך, בעטראכט, בעאבאכטעט און פאסט אויף אז די שיף זאל זיך ניט אנשטויסען אויף אן אנדערער, און יעדע האלבע שטונדע שרייט ער אויס אז ״אלעס איז אין ארדנונג״.

דער פאנטאסטישער אויסרוף האט שטארק געווירקט אויף מיין שטימונג און האט מיך באוואויגען צו דיינקען און פילאזאפירען:

״אונזער וועלטעלע, האב איך געטראכט, איז אויך א שטורעמדיגער ים מיט שרעקליכע רוישענדע וועללען, אויף וועלכען יעדער איינער פון אונז שווימט מיט זיין פריוואט שיפעלע. אבער ווי גוט וואלט דאס געווען ווען מיר וואלטען אויך קאנען זיין ריכטיגע ערפאהרענע בעאבאכטער מיר זאלען קאנען אויסמיידען אלערליי הינדערנישען, קאטאסטראפען און צוזאמענשטויסען אויף אונזער לע־בענס־וועג און האבען צו יעדער צייט די מעגליכקייט אויסצורופען צו זיך זעלבסט: ״אלל איז וועל!״ — אלעס איז ארדנונג!

* * *

און ווידער דער שעהנער פראכטפאלער זומער פריה־מארגען אויף דעם אט־לאנטישען ים, ווידער הארמאניע צווישען די הימלען און דעם וואסער קעניגרייך, פרייגעביג און גוטמאטהיג שיקט די זון ארונטער איהרע שיינענדע און ערקוויקענ־דע שטראהלען, וועלכע גלעטען און באזילבערען מיט זייער העללען ליכט די גאנצ רוהיגע וועללען פון דעם גרויסען אקעאן און ווארפען אויף איהם ארויף א טרוי־מערישען שלאף, א זיסען שטילען דרעמעל... פערשוואונדען זיינען אלע נעכטיגע ריזינע צום קאמפף־רופענדע כוואליעס, צולאפען זיינען זיי אין אלע ווינקעלאך, האבען זיך פערשטעקט טיעף־טיעף אין תהום אריין. יעצט, ווען איבעראל און אומעטום איז ליכטיג, שעהמען זיי זיך צו ווייזען דעם פנים צוליעב זייער נעכ־טיגער אויפגערעגטקייט און סקאנדאליעזע מעשים אין דער פינסטערניש.

די ״פאטסדאם״ שווימט רוהיג, זארגלאז, א שטיל ווינטעלע בלאזט מיט א זעלטענער בעשיידענהייט, און אלע רייזענדע זיינען העכסט מונטער, פרעהליך, אויפגעלייגט, אטהעמען מיט פיעל לוסט די ריינע זיסע לופט, וועלכע מען קאן נאר בעקומען אין אזא שעהנעם זומער־טאג אויף דעם אטלאנטיק.

אה, דו מעכטיגע שיינענדע זון, ווי גרויס איז דיין קראפט צו באלעבען, צו ערמוטהיגען, צו דערפרישען דעם גאנצען בעשאף! ניט אומזיסט האט איינער פון אונזערע פראפעטען דיר בעטיטולט אלס „**שמש צדקה ומרפא בכנפיה!**“ ווייל היילונג און באלזאם איז ווירקליך אין דיינע שטראהלען־פליגלען.

* * *

דאס ערשטע מאל אין מיין לעבען האב איך היינט בייגעוואהנט די זון־אונ־

טערנאנג מיט איהר גאנצען פראכט און גלאנץ אויף דעם אטלאנטיק. איך האב זיך אוועקגעשטעלט ביים ברעג פון שיף, גאר אין דער הויך, דארט ביי דעם קאַפיטאן׳ס קאבין, און מיינע בליקען זיינען געווען געווענדעט צו מערב־זייט, וואו די זון האט געזונקען.

איך האב געזעהען ווי די גרויסע פייערדיגע פארנאכטיגע זון, די טאג קעניגין, דער אוצר פון ליכט און לעבען, זעצט זיך ביסלעכווייז, זי געהט אונטער צו טובל זיין זיך אין דעם גרונט פון דעם וואסער־האריזאנט, זי פערשווינדט אין דעם טיפען תהום. א מאמענט — און די לעצטע פון איהרע שטראהלען האבען א בליץ געטהאן און ניט געווארען...

רויט איז געווארען דער הימעל ווי פייער, העלישע פלאמען האבען זיך אפגעשפיגעלט אין דעם ענד פון דעם אקעאן האריזאנט, אזוי ווי דער הימעל מיט דעם ים צוזאמען האבען זיך פערשעהמט פון דעם וואס די גוטע ליכטיגע זון האט זיי פלוצלינג פערלאזען.

איניגע מינוטען — און די בלאסע לבנה האט זיך באוויזען, וועלכע האט לאנגזאם און בעשיידען מארשירט מיט דעם ציעל איבערצונעהמען דעם טראהן און צו בעטרעטען די שטעלע פון דער מעכטיגער זון...

באצויבערט און באגייסטערט פון דיזער הערליכער ששת ימי בראשית פאַנאראמא, בין איך געבליבען שטעהן אומבעוועגליך און מיינע ליפען האבען געמורמעלט די היילינ־פאעטישע תהלים ווערטער:

„יורדי הים באניות...
המה ראו מעשי ד׳
ונפלאותיו במצולה!

„נור די יעניגע, וועלכע געהען מיט שיפען איבער דעם ים, זיי קאנען נאר זעהען גאט׳ס טהאט און זיינע וואונדער אין דער טיעפעניש”.

„לאנד! לאנד! לאנד!” — האט זיך געהערט פון אלע זייטען פון דער שיף. אלע רייזענדע פון אלע קלאסען האבען אויסגעבראכען אין א יובעל געשריי ווען זיי האבען דערזעהען דעם ברעג פון ענגלאנד אין איין זייט און דעם פראנצויזישען ברעג פון דער אנדערער זייט. די לייכט־טורעמס, די פישער־שיפען און די מחנות ווייסע גרויסע ים־פויגלען, וועלכע פליהען איבער און ארום דער שיף, גיבען אונז אפ א גערוס און זאגען אונז אן די פרעהליכע בשורה אז מיר זיינען שוין נאהענט צו דער מוטער־יבשה...

עס פיהלט זיך שוין גאנץ אנדערש אויפ׳ן שיף און, וואו מען קעהרט זיך, באמערקט מען א יום טוב׳דיגע שטימונג. באזונדערס האט יעצט דער הומאריסט, מר. בערנארד מינץ, דער לוסטיגער אידישער דייטש, באוויזען א זעלטענע אויפגעלייגטקייט ניט אין ערך מעהר ווי אין די פריהערדיגע רייזע־טעג, זיין הומאר

איז געווארען א סך שארפער און זיין וויץ בייסענדער. און גערעדט האט ער ווי־דער פון זיין ליעבלינגס־טהעמא, האט אטאקירט די קאטוילישע קירכע, האט זיך לוסטיג געמאכט איבער די צוויי שליסלען. איין שליסעל ביי פעטרוס׳ן צום **גן עדן העליון** און דער צווייטער ביי דעם פאפסט אין וואטיקאן צו דעם **גן עדן התחתון**...

צווישען דעם גרויסען אפלאדירענדען פובליקום שטעהען זיך רוהיג די ארימע נייסטליכע, הערען אוים מיט געמאכטער גלייכגילטיגקייט די באליידיגונג פון זייער הייליגטהום — און שווייגען.

דאן האב איך געלערנט צו פארשטעהן די זעלטענע פראקטישע טאקטיק, מיט וועלכע די אנהייגער פון דעם קאטאליציזם זיינען באשאנקען, זיי זיינען ער־צויגען און געלערנט פון קינדהייט אן צו זעהען, הערען און שווייגען, ווייל דער ליארעמען און קאכען זיך קען צו קיין רעזולטאטען ניט ברייננען.

שטיל זיינען זיי אט א די חברה־לייט, בעשיידען פול מיט עניוות צייגען זיי זיך דארט וואו זיי זיינען א מינאריטעט, און זאגאר, ווען זיי האבען די מאכט, האלטען זיי אויך זעהר **ווייניג** פון **ריידען** און **מעהר** פון **טהאן**.

אזוי האבען זיי זיך אויפגעפיהרט אין די אלע יאהרען פון דעם מיטעל־אל־טער, זיי האבען געברענט טויזענדע מענשען לעבעדיגע אויף דעם אויטא־דע־פע, זיי האבען אברים נעשניטען, זיי האבען אלעס **געטהאן** און זעהר ווייניג **גערעדט**.

ניט אזוי איז לײדער ביי אונז אידען, מיר האבען קיין מאל קיין געדולד ניט צו שווייגען, מיר שרייען געוואלד מיט קולי־קולות ווען זאגאר אין דעם ארט און אין דער צייט, וואו אונזער געשריי ברייננט אונז קיין נוצען נים, אבער טהאן טהוען מיר גארנים.

בלויז מויל־העלדען זיינען מיר און אין דעם ליגט אונזער שוואכקייט ווי דער צווייטער פאטריארך אונזערער האט כאראקטעריזירט:

"הקול קול יעקב והידים ידי עשו!"

יא, יעקב ארבייט נאר מיט זיין **שטימע** און ניט מיט זיינע **הענט**, און עשו, לײדער, ארבייט נאר מיט זיינע **הענט** און ניט מיט זיין שטימע.

די "פאטסדאם" איז צום פראנצויזישען ברעג צוגעשוואומען, צו בולאניא. אלע רייזענדע האבען גענומען אבשיעד פון זייערע שיפ׳ס־ברידער, וועלכע האבען ארונטערגעשטיגען נאך פראנקרייך.

א ביינקעניש האט באהערשט די הערצער פון די איבערגעבליבענע פאסא־זשירען. דאס האבען זיי געביינקט נאך די נייע פריינד, מיט וועלכע זיי האבען ערשט מיט אייניגע טעג צוריק בעקאנטשאפט און פריינדשאפט געשלאסען. דער מענש איז נאך אלע זיינע פעהלערען א געזעלשאפטליכע באשעפעניש, וועלכע

גארט נאך פריינדשאפט און, ווען ער בעפריינדעט זיך מיט ווענען, ווערען זייערע הערצער פארבונדען מיט גייסטיגע בונדען און עס איז זעהר שווער צו שיידען זיך איינער פון דעם אנדערען.

אבער די איידעלע געפיהלען געפינען בלויז אן ארט אין זיין הארץ ווען ער פערלאזט דעם גערויש פון דעם אלטעגליכען לעבען און טראגט זיך אויף א ווילע אריבער אין דעם שוים פון דער מוטער־נאטור, דאן ווערט ער צארט, איידעל, שטיל און גוטמוטהיג ווי א בייבי ביי דער מוטער׳ס ברוסט...

מיר האבען שוין פון וויטען דעם האלענדישען ברעג דערזעהן. אין א פאר שטונדען ציים האט שוין די שיף געשוואומען מאיעסטעטיש רוהיג צווישען די שעהנע גרינע האלענדישע ברעגען, וועלכע ענטציקען און פילען אן מיט צופרי־דענהייט די אלע רייזענדע. א מין בעזונדערער חן און צויבער שוועבען איבער די קליינע האלענדישע ווייסע הייזעלעך, וועלכע שטעהען הארט ביי די ברעגען פון די ים־אויסגיסען ארום דער קליינער לאנד האלאנד.

איינע, א יונגע האלענדישע דאמע, וועלכע האט געוואהנט אין די פעראייניג־טע שטאאטען איינינע יאהר און יעצט פאהרט זי נאך איהר געבורטס־לאנד, איז ווען זי האט פלוצלינג דערזעהען דעם האלענדישען בארען, האט זי מיט א היסטע־רישער פרייד אויסגעשריען: „א, איך ליעבע דיך האלאנד, מיין טהייערע פאטער־לאנד!” און האט זיך פון גרויס געפיהל צוּוויינט.

אן אומבעשרייבליכע ווירקונג האט אויף מיר געמאכט דער פאטריאטישער אויסרוף פון דער האלענדישער פרוי. איך האב זיך בעגעגענט מיט בליקען פון מיין נייעם ציוניסטישען פריינד, דער קינסטלער לאעב, און מיר האבען אינסטינק־טיוו זיך ארומגענומען און שטומערהייד אויסגעדריקט די זעלבע פראגע: „וואו איז אונזער פאטערלאנד?!...”

איז דאס ניט א קוריאז, איך בין געפאהרען מיט דער שיף „פאטסדאם”, געקומען בין איך נאך דער שטאדט **ראטערדאם**, פארפאהרען בין איך אין דעם האטעל **וואנדאם**, און באזוכען וועל איך די שטאדט **אמסטערדאם**. אט אזוי ניט ווילענדיג בין איך האלאנדעזירט געווארען.

60טער קאפיטעל.

באד־עמס, די שטאָדט פון גרויסע שווייגערס. — מויל־העלדען פון דער גאנצער וועלט פערזאמלען זיך אין דעם דאָזיגען וואונדערליך שעהנעם דייטשען שטעדטעל צו היילען זיך זייערע העלזער און שטימען און זיי זיינען פערזאָגט פון די דאָקטוירים צו שווייגען. — דער אדעל פון אייראָפּא איז דאָרט רעפּרעזענטירט. — אמעריקאנער פייערען דעם פיערטען דזשולאי און די קינסטלער קריטיקירען די אמעריקאנער מוזיק. — דער פאלאץ אין קאָבלענץ, וואו יעדער נאציאָן האָט איהר זאל מיט איהרע נאציאָנאלע מערקווירדיגקייטען.

מיט דער דייטשער באהן בין איך געפאהרען נאך קעלן הארט ביים רהיין. ניט אומזיסט שטאָלצירען די דייטשען מיט זייער טייך, זיינע וואונדערבארע ברעגעם מיט די הויכע שטאָלצע בערג פון ביידע זייטען בעוואקסען מיט געדיכטע, ריעזיגע וועלדער און די גרויסע וויינגערטנער בעצויבערען דעם רייזענדען.

דער רהיין האָט מיך עראינערט אָן דעם האדסאָן, וועלכער ציהט זיך צווישען בערג פון ניו יאָרק ביז אָלבאני, אָבער די דייטשע בערג זיינען מעהר קולטיווירט, און אויסער זייער נאטירליכער פּראכט פערקערפּערען זיי מיט זיך די דייטשע ווירטהשאפטליכע ענערגיע.

פון קעלן בין איך גלייך נאך באד־עמס געפאהרען. באד־עמס איז א קליין דייטש שטעדטעל, אָבער וואָס פאר א חן איז אויסגעגאָסען אויף איהר. בלויז טויזענד איינוואָהנער האָבען זיך דאָן געפונען אין איהר. ווי מען געהט נור ארוים פון באהנהאָף און מען שטעלט דעם ערשטען טריט אויף איהר באָדען, ווערט מען ענטציקט פון די ערהאבענע וואונדערשעהנע לאנדשאפטען ארום איהר. איהרע געביידען זיינען ניט הויך, אָבער זיי זיינען געבויט מיט זעלטענע געשמאַק און קונסט, איהר ניט גאנץ ברייטע גאסען זיינען זויבער אויף׳ן אויסערסטען ארט. הויכע צווייגיגע בוימער וואקסען פון ביידע זייטען גאס און צווישען זיי זיינען פערפלאנצט פערשיעדענע בלומען, ראָזען און ליליען.

באד־עמס ליגט אין א טהאָל צווישען הויכע בערג בעוואקסען מיט גרינע וועלדער. אין מיטען שטאָדט פליסט דער טייך עמס, וועלכער פאלט אריין מיט ניין מייל ווייטער אין דעם רהיין. אין מיטען דער שטאָדט שטעהט אויך דאס "קור־הויז", וואו טויזענדער האלדז און נאָז קראנקע טרינקען די וואונדערליכע מינעראל־וואסער.

זעהר פיעלע געסט פון פערשיעדענע לענדער קומען טאג־טעגליך. צווישען די נעמען פון דעם קור־ליסט זיינען דא באראָנען, גראפען, פירסטען און אלער־

ליי גרויסע יחסנים. באראָן ראָזען, דער רוסישער אמבאסאדאר אין אמעריקא, איז דאָ. באראָנעסע אלפאָנס דע־ראָטהשילד, אונזער קרובה, מיט איהר גאנצע פאמיליע איז אויך דאָ. שפּאצירענדיג אין די גרויסע אלעען פון דעם קור־גאר־טען, הערט מען זיך אָן אלערליי שפּראכען. עס קוקט אויס ווי די אמאָליגע בבל, אין וועלכער גאָט האָט צומישט דעם מענשען׳ס שפּראך.

אָבער ווי שטיל און רוהיג איז צווישען דיזען גרויסען בבל־עולם. יעדער היט זיך ווי ווייט ער קען ניט צו בעריהרען דעם צווייטען, ביי דער מינדסטער אונפאָרזיכטיגקייט הערט מען גלייך א פראנצויזישע ״סליחה״ און דער צווייטער ענטפערט גלייך א העפליכע ״מחילה״ אויף זיין אייגענער שפּראך.

די פּאציענטען זיינען איידעל, גוטמוטהיג איינער צום צווייטען, און עס דאכט זיך, אז א שטארקער אינטערנאציאָנאלער און אפשר גאָר א קאָסמאָפּאָ־ליטישער באנד פעראייניגט זיי אלעמען. עס הערשט ניט קיין ראסען־האַס, קיין קלאסען פערשיעדענהייט, קיין יחוס — בלויז פריינדליכקייט און איבערגע־בענהייט.

אָט שטעהט באראָן ראָזען, דער אריסטאקראטישער רוס, און רייניגט זיין רוסישען נאָז, און לעבען איהם, הארט ביי זיין זייט, שטעהט א אידישער חזן פון א קליין שטעדטעל און שווינקט נעביך זיין קראנקע אויסגעמאטערטע האלז. און אזוי כסדר אלע געסט.

אַ, ווען וועט שוין די גאנצע מענשהייט עהרייכען צו אזא הויכע שטופע? ווען וועלען שוין די מענשען זיין אזוי מילד, אזוי העפליך איינער צום צווייטען ניט דריקען דעם שוואכערען און יעדערער זאָל פערשטעהן אז דער צווייטער האָט אויך דאָס רעכט צו לעבען אויף דער וועלט אזוי ווי ער? ווי דערלעבט מען שוין צו זעהן איבעראל אזא פריעדליכע פערהעלטנים צווישען ראסען, נאציאָנען און קלאסען ווי די וועלכע הערשט צווישען די פּאציענטען אין באד־עמס? ווען וועט שוין קומען די ליכטיגע פון אונזערע נביאים פאָראויסגעזאָגטע צייט? אַ, ווען?...

אין באד־עמס האָב איך פיער וואכען צייט פערבראכט, און איך האָב גע־פיהלט אין דער גאנצער צייט דעם טעם פון יחזקאל הנביא׳ס ״ואשב משמים״, דאָס הייסט, איך בין געזעסען שטיל און געשוויגען ווי מיין דאָקטאָר האָט מיר פערזאָגט, אבסאָלוט ניט צו רעדען, און דאָס איז ניט קיין לייכטע זאך צו מאכען פון א פּראָפעסיאָנעלען ״מדבר״ ווי איך בין, צו א ״דומם״. — פון א רעדנער — א שווייגער.

איך האָב דעם דאָקטאָר׳ס ״לא תעשה״ פּינקטליך אויסגעפיהרט און איך גלויב, אז דאָס ניט ריידען האָט מיר מעהר געהאָלפען ווי דאָס וואסער טרינקען.

עס האָט זיך מיר פּשוט געוואָלט גלויבען, אז די געטין פון געזאַנג האָט

איהר רעזידענץ געמאכט אין דער "באר־עמם". ווייל די מעהרסטע פון די געסט זיינען געווען בעקאנטע זינגער, אקטיארען, ארטיסטען, אויך רעדנער, פרעדי־גער, קאטוילישע בישאפס, פראטעסטאנטישע פריסטער, ווי אויך גרויסע דיפ־לאמאטישע רעדנער, אראטארען פערשיעדענע, ראביים און חזנים. אט די אלע מענשען, וואס זיינען ווייט איינע פון די אנדערע אין זייערע אידעען און וועלט אנשויאונגען ווי מזרח פון מערב, ווערען דא אלע פעראייניגט אין שווייגען. מיט איין טענדענץ, מיט איין ציעל און מיט איין וואונש צו קורירען און אויס־בעסערען זייער שפראך און זייערע רעדעס־ארגאנען, אום זיי זאלען קענען ווייטער טהאן זייער גייסטיגע ארבייט. און דאס אונשולדיגע מינעראל וואסער מאכט קיין אונטערשיעד ניט פון מענש צו מענש און היילט די האלז פון דעם פייערדיגען אנטיסעמיט פונקט ווי די האלז פון דעם ליבעראלען הומאניטארען אראטאר. יא, די נאטור וויים ניט פון קיין שנאה און קנאה. און ווי גליקליך וואל־טען זיין די מענשען־קינדער, ווען זיי זאלען זיך לערנען צו געהן אין דער נאטור׳ס דרכים.

* * *

מיינע בליקען זיינען געפאלען אויף א פעסט געבויטען מאן, וועלכער שפא־צירט צווישען די אלעען מיט א שטאלץ־פעררים־ענעם קאפ און לאנגע איבער די שולטערען פערוואר־פענע געקרויזטע האאר.

ווער איז דאס דיעזער גליקליכער, דורך וועמען די שעהנסטע און רייכסטע דאמען געפינען זיך שטארק גערייצט ווען ער בעשיינקט זיי מיט זיין אויפ־מערקזאמקייט? איך האב חוקר ודורש געווען און דערגאנגען אז ער איז טאקי מיינער א גאהענטער קרוב, ס׳הייסט יעקב׳ס אן אייניקעל. דאס איז דער בע־ריהמטער רוסיש־אידישער טענאר טערטאקאוו. עס זיינען געווען ניט ווענינ רוסיש־אידישע גרויסע זינגער, טאלאנטען מיט וועלט־נעמען, אבער ווער ער־אינערט זייער אידישען שטאם? דאס שלימסטע איז וואס זיי זעלבסט בעהאלטען מיט אלע מעגליכקייטען זייער אידישקייט. דא אבער קומט ווידער די נאטור מיט איהר תמימות און דעקט זיי אויף מיט זייערע אדלער־נעזער און זייערע געקרויזטע האאר....

* * *

די אייניגע אמעריקאנער, וועלכע זיינען איינגעשטאנען מיט מיר אין דעם האטעל דע־פראנס, האבען אפגערעדט צווישען זיך, אז מיר זאלען אויפ־שטעהן פריה אום צו פייערען דעם אמעריקאנישען פרייהייטס יום טוב, דאס הייסט דעם פיערטען דזשולאי, דער אמעריקאנער היסטארישער טאג פון אונאב־הענגיגקייט. מיר זיינען אלע אויפגעשטאנען אין א פרעהליכער שטימונג אלס בירגער פון די פעראייניגטע שטאאטען, מיר האבען אלע אריינגעטהאן קליי־ניגקע אמעריקאנער פלאגען אין אונזערע לאצען און אוועק נאך דער קור־הויז.

דארט זיינען מיר איבערראשט געווארען צו זעהן אמעריקאנער גרויסע פלעגס מיט די סטארס און סטרייפס פלאטערען איבער די גרויסע האטעלס. מיר האבען גלייך דערהערט ווי דער אפיציעלער ארקעסטער שפּיעלט די אמעריקאנער נאציאנאלע הימנע. מיר האבען ענטוזיאסטיש אפּלאדירט און אויסגעדריקט אונזער צופריעדענהייט מיט דער מוזיק. אבער מיט דעם האט זיך נאך ניט געענדיגט, דעם גאנצען טאג האט מען געשפּיעלט עכטע אמעריקאנער סאנגס פון אלערליי מינים, ניט איגנארירענדיג אפילו דעם "יענקי־דודעל".

אבער קיין פולען נחת האבען מיר אמעריקאנער ניט געקענט האבען, אויסערענדיג פון דעם פובליקום, מוזיקער פון דער גאנצער וועלט, די מיינונגען וועגען דער אמעריקאנער מוזיק, אז זי איז נאך זעהר יונג, קינדיש און פרימיטיוו, און זי האט זיך נאך גארניט ענטוויקעלט. איך מוז זאגען דעם ריינעם אמת, אז אלס אמעריקאנער האט מיך די מיינונג שטארק פערדראסען, אבער איך האב זי געמוזט מקבל באהבה זיין צוליעב צוויי טעמים. ערשטענס, ווייל איך בין קיין מוזיקער ניט און צווייטענס, דער דאקטאר האט מיר שווייגען געהייסען, און שווייגענדיג קען מען ניט פּראטעסטירען...

צוזאמען מיט אייניגע בעקאנטע האב איך די שטאדט קאבלענץ בעזוכט. זי איז ניט איבעריגס גרויס, האט א בעפעלקערונג ניט מעהר פון פינף און פופציג טויזענד, אבער זי איז צימליך שעהן און בעריהמט מיט איהר ריעזיגער פעסטונג און מיט דעם וואונדער שעהנעם דענקמאל נאך קייזער ווילהעלם דעם ערשטען, וועלכער שטעהט אין דעם ווינקעל, וואו עס גיסען זיך צונויף די צוויי טייכען, דער רהיין און מאזעל.

אין קאבלענץ געפינט זיך אויך דער אלטער קייזערליכער פאלאץ, וועלכער איז געבויט געווארען אין דעם אנפאנג פון זיעבצעהנטען יאהרהונדערט און איז דאמאלסט געווען די רעזידענץ פון די פירשטען.

דער פערסישער שאך און אלעקסאנדער דער צווייטער פון רוסלאנד זיינען אויך פיעל מאל געווען געסט אין דעם פאלאץ. זיין אויסערליכע געביי איז א גאנץ געוועהנליכע, אבער די אינערליכע אויסשטאטונגען פון זיינע אונגעהייער גרויסע פערשיעדענע סאלאנען מיט זייער קאסטבארער מעבעל בעצויבערן איינפאך דאס אויג פון דעם בעזוכער. די ווענט אין יעדען סאלאן זיינען דעקארירט מיט דעם זעלבען שטאף פון דעם מעבעל וואס שטעהט אין איהם. יעדער זאל טראגט אויף זיך דעם כאראקטער פון א געוויסען לאנד און איז מעבלירט נאך דעם געשמאק נאך פון יענער נאציאן.

עס זיינען אין איהם דא רוסישע, טערקישע, פראנצויזישע, איטאליענישע, כינעזישע, יאפּאנעזישע און נאך פיעל אנדערע זאלען. אין דעם טערקישען זאל שטעהען טייערע טאפלען מיט אויסגעקריצטע גאלדענע פסוקים פון אלקאראן, וועלכע דער סולטאן האט מיט זיין אייגענער האנד אויסגעקריצט אין דער

אראבישער שפראך. אין דעם רוסישען זאל שטעהען צוויי גאלדענע טישלאך מיט א שאך שפיעל און די פיגורען זיינען גאלדענע און אויף מאנכע פון זיי האט אלעקסאנדער דער צווייטער אויפגעשריעבען זיין אונטערשריפט.

אויף די ווענט הייגנען גרויסע לעבענס־בילדער פון פערשיעדענע דייטשע קעניגען און פירשטען פון דעם מיטעל־אלטער, וועלכע קוקען אויף דעם בעזור־כער ווי לעבעדיגע מיט זייער מאיעסטעטישען שטאלץ.

און יעצט? יעצט איז דער לעצטער לעבעדיגער מאנארך א נידערגעשלא־גענער, פערטריבענער אין האלאנד . . .

61טער קאפיטעל.

דר. הערצל׳ס צימער אין דער ציוניסטישער ביורא אין קעלן, וואו אלץ איז אויסגע־שטעלט געווארען ווי פאר הערצל׳ס לעבען. — דער מאהלער פיליכאווסקי, וועל־כער האט געמאכט א לעבענסבילד פון׳ם פערשטארבענעם ציוניסטישען פיהרער. — דער אינטערעסאנטער טיפ פון דוד וואלפסאן, וועלכער האט פערנומען דר. הערצל׳ס שטוהל. — ווי סאקאלאוו האט געארבייט פאר צייטונגען אין עטליכע שפראכען. — א ריהרענדע געשיכטע, ווי דר. הערצל האט זיך אויסגעפוצט ווי צו א קעניגליכער אודיענץ צו בעגעגענען ארץ ישראל.

מיין קור אין באד־עמס האב איך געענדיגט, איך האב געפיהלט פיעל בעסער, מוטיגער געווארען. עס האט זיך מיר געביינקט נאך אמעריקא און נאך מיין גייסטיגער ארבייט פאר דעם ניו יארקער אידענטהום. איך האב זיך אויף מיין רייזע צוריק אפגעשטעלט אין קעלן אויף א פאר טעג. איך האב בעזוכט די ציו־ניסטישע ביורא און די רעדאקציעס פון דער "וועלט" און דעם "העולם". הערר בערגער, דער רעדאקטאר פון דער "וועלט", דר. קלאצקי, דער דירעקטאר פון דעם נאציאנאל פאנד און דר. ארענשטיין פון האאג, האלאנד, האבען מיך פריינדליך עמפפאנגען און מיך פארגעשטעלט פאר די אלע מיטארבייטער פון דער וועלטליכער ציוניסטישער בעוועגונג.

אין דער ביורא האב איך אויך געטראפען דעם בעריהמטען אידישען מאה־לער פיליכאווסקי פון פאריז. ער איז אן ענטוזיאסט פאר דער אידישער קונסט און איבערגעגעבען צום יודענטהום אין אלגעמיין. נאך א לייגגערען געשפרעך האט זיך דער ארטיסט געווענדעט צו מיר מיט דער פראגע:

"ווילט איהר פיעלייכט זעהן דר. הערצל׳ס צימער? מיר האבען דעם צימער אהער אריבערגעבראכט. דאס הייסט די גאנצע אויסשטאטונג פון דעם פער־

שטארבענעם פיהרער׳ס שרייב־צימער, די מעבעל און די ביכער, און מיר האבען זיי אויסגעשטעלט אין אן עקסטרא צימער דא אין דער ביורא״.

ער האט אויפגעפענט א גרויסע טיר און ווי איבערראשט בין איך גע־ווארען, ווען איך האב דערזעהען הערצל׳ס לעבענס־בילד אין זיין פולען הויך און מיט דער זעלבער פאזע ווי ער פלעגט ערשיינען אויפשטייגענדיג אין קאנג־רעס אויף׳ן פלאטפארם. דאס בילד איז מיט גרויס קונסט געמאכט געווארען, און פערקערפערט אין זיך א לעבעדיגען דר. הערצל מיט זיין שעהנעם מאיעס־טעטישען געשטאלט און זיינע צוויי שווארצע דורכדרינגענדע אויגען מיט זיין אריענטאלישען פירשטליכען קאפ. דאס בילד איז פיליכאווסקי׳ס ארבייט. ער האט עס געמאלען אויף דער בעשטעלונג פון דעם לעצטען קאנגרעס אלס א היסטארישען דענקמאל.

א טיעפען גייסטיגען וועהטאג האב איך געפיהלט, ווען איך האב בעטראכט דעם שטול מיט דעם שרייב־טיש, אויף וועלכען און ביי וועלכען דער גרויסער איד פון דעם נייןצעהנטען יאהר־הונדערט איז געזעסען און געשריעבען זיין ״יודענשטאאט״ און זיין ״אלט־ניי־לאנד״, און געטראכט זיינע גרויסע חלומות פאר דער צוקונפט פיר זיין אלט־ניי־פאלק.

נאך דעם בין איך ארונטער אין דעם אפיס פון נאציאנאל פאנד, וואו מען האט מיר געצייגט דעם ״גאלדענעם בוך״, אדער דעם ״ספר הזהב לקרן קימת״. עס איז ווירקליך א וואונדער־שעהנע ארבייט און שפיגעלט מיט זיך אפ עכט אידישע קונסט. איך האב איהם אביסעל דורכגעבלעטערט און געפונען אין איהם א היבשע צאהל בעקאנטע ציוניסטישע נעמען, וועלכע זיינען דארט פערא״י־ביגט.

דר. באדענהיימער, דער פארשטעהער פון דעם נאציאנאל פאנד, איז איבער־געגעבען מיט לייב און לעבען צו דעם ציוניסטישען אידעאל און אין זיין לען־גערען געשפרעך מיט מיר האט ער נאר געהאלטען אין איין פארשלאגען פער־שיעדענע פלענער ווי אזוי פאפולער צו מאכען און צו פערגרעסערען דעם קא־פיטאל פון דעם פאנד. עס איז ווירקליך א נחת רוח צו זעהן ווי ערנסט די איי־ניגע דייטשע ציוניסטען גיבען זיך אפ מיט דעם ציוניזם.

* * *

דעם 28טען יולי אין דער פריה איז דער פרעזידענט פון דער וועלטליכער ציוניסטישער ארגאניזאציאן, דער ממלא מקום פון דעם אונשטערבליכען גע־שטארבענעם דר. בנימין זאב הערצל, הערר דוד וואלפסאן, געקומען פון זיין רייזע נאך רוסלאנד צו זעהן זיך מיט דעם דאמאלסדיגען רוסישען פרעמיער סטאליפין צו פועל זיין ביי איהם ער זאל אויפהערען צו אונטערדריקען די ציוי־ניסטישע בעוועגונג אין רוסלאנד.

איך האב איהם בייטאג אין ביורא בעזוכט און פערבראכט מיט איהם ביי א שטונדע, גערעדט וועגען ציוניזם אין אלגעמיין און וועגען דער זעלבער בעוועגונג אין אמעריקא בעזאנדערס. הערר וואלפסאן האט אויף מיר געמאכט א זעהר גוטען איינדרוק מיט זיין הדרת פנים און מיט זיין טיפישען אויסזעהן פון א חשובע׳ן, בכבוד׳ען אידישען בעל הבית. א בר אורין, גוט־הערציג, בעשיידען, א גוטער רעדנער אין דייטש און אין העברעאיש — מיט איין ווארט, א רוסישער איד מיט א דייטשער אינטעליגענץ, קלוג, פראקטיש, און וויים זיך ווי צו האלטען.

אינטערעסאנט איז געווען זיין געשפרעך מיט מיר איבער זיין סעקרעטער אין יענער צייט, דער היינטיגער גרויסער פיהרער אונזערער מר נחום סאקאלאוו, וועלכער איז דאמאלסט געווען פערזייזט פון קעלן אויף איניגע וואכען.

זיצענדיג אין ביורא ביי איינעם פון די שרייב־טישען, האב איך גענומען א פען צו פערצייכענען עטוואס.

„אט די פען וועלכע איהר האט יעצט אין האנד גענומען", זאגט צו מיר מר. וואלפסאן. „האט אייך פיעל צו דערצעהלען וועגען איהר ארבייט, וואס הערר סאקאלאוו, ווען ער איז דא ביי דעם שרייב־טיש, טהוט אפ מיט איהר טאג טעגליך."

„יעדען טאג 7 אוהר אין דער פריה שרייבט ער אויף א לייט ארטיקעל אין דייטש פאר איינער פון די דייטשע לאקאלע צייטונגען, וועלכע ער רעדאקטירט. אכט אוהר טרינקט ער אויס א גלאז מילך, נעהמט א קליינעם שפאציער און זעצט זיך וויעדער ביים שרייב טיש און שרייבט אן ענגלישען ארטיקעל פאר דעם „דזשואיש קראניקעל" אדער פאר אן אנדער ענגלישע צייטונג, ענדיגט זיין ענגלישע קארעספאנדענץ און שרייבט אן ארטיקעל אין פויליש, וואס איז זיין מוטער־שפראך, פאר איינער פון די פוילישע אויסגאבען. צוועלף אוהר האט ער א לייכטען מאהלצייט, רוהט אפ א האלבע שטונדע און נעהמט זיך צו זיין ארבייט צו רעדאקטירען דעם העברעאישען „העולם" און די „ציוניסישע וועלט" אין דייטש ביז זעקס אוהר פארנאכט. נאך זיין אבענד־מאהלצייט פאנגט ער ערשט אן צו טהאן זיין פריוואט ארבייט, זיין ליטעראַרישע טהעטיגקייט אין פערשיעדענע שפראכען און אין פערשיעדענע ליטעראטורען."

אט אזוי האט כאראקטעריזירט דער פרעזידענט מר. וואלפסאן די טעגליכע ארבייט פון הערר סאקאלאוו.

אין אבענד בין איך עמפפאנגען געווארען פון הערר וואלפסאן אין זיין שעהנער פריוואט וואהנונג. דארט האב איך געטראפען דר. קלאצקי, דר. ארענשטיין און דעם קינסטלער פיליכאווסקי.

הערר וואלפסאן איז דער ראש המדברים פון אונזער האלבען מנין איבער־

געגעבענע ציוניסטען, פינף שטונדען גאר אן אויפהער האט ער אונז בעצוויבערט מיט זיין אונטערהאלטונג.

ווען ער האט אונז אנגעפאנגען שילדערן דר. הערצל׳ס טהעטיגקייט אין אלע זיינע רייזען, אין וועלכע ער איז געוועזן זיין בעגלייטער, האבען זיך טרעהרען בעוויזען אין די אויגען פון אלע אנוועזענדע, ווייל די שילדערונג איז געוועזן אזוי איינדרוקספול, אזוי בעהארצט און בעגייסטערט, אז זיי האבען געקענט ריהרען זאגאר די הערצער פון גאנץ נייטראלע מענשען און מאכען זיי פיהלען ווי גרויס עס איז דער פערלוסט פון דעם אידישען פאלק אין דעם טויט פון דר. הערצל.

נאכהער האט הערר וואלפסאן איבערגעגעבען געוויסע איינצעלהייטען פון זיין רייזע אין רוסלאנד, און הויפטזעכליך פון זיין געשפרעך מיט סטאליפין׳ען. ער האט מיט דעם רוסישען פרעמיער גערעדט גאנץ אונגעשטערט און אפענהערציג, און ווען דער לעצטער האט איהם געפרעגט אויב ער קען איהם גאראנטירען, אז אין דעם ציוניסטישען לאגער זיינען ניטא קיין סאציאליסטען און אנאריכסטען, האט ער, וואלפסאן, ערוויעדערט מיט א געגען־פראגע, אויב סטאליפין זעלבסט קען גאראנטירען פאר זיינע בעצאהלטע בעאמטע, אז צווישען זיי געפינען זיך ניט קיין אנארכיסטען. „ניין!״, האט דער רוסישער פרעמיער אויסגערופען מיט ערנסט.

„ווי אזוי, אלזא״, האט וואלפסאן צוגעגעבען, „קענט איהר פון מיר פערלאנגען, אז איך זאל גאראנטירען פאר צעהנדליגער טויזענדער מענשען אונאבהענגיגע פון מיר, אז יעדערער פון זיי זאל זיך אין גאנצען האלטען אין מיינע אנשויאונגען און איבערצייגונגען?״

ווען הערר וואלפסאן האט זיך אויסגערריקט אין זיין געשפרעך וועגען דיא זעקס מיליאן רוסישע אידען, האט סטאליפין בעמערקט: „דאס איז אן אלגעמיינער טעות צו רעכענען די צאהל אידען ניט מעהר ווי זעקס מיליאן, גיט איבער אלעמען אין מיין נאמען, אז אין אונזער לאנד געפינען זיך מעהר ווי זיעבען מיליאן אידען״.

זיין אויפנאהמע ביי די אנדערע רוסישע מיניסטארען איז אויך געווען זעהר א ווארימע, און הערר וואלפסאן איז געוועזן פול מיט האפנונג, אז זיי וועלען האלטען זייער ווארט און ניט שטערען די ציוניסטען אין זייער ארבייט אין רוסלאנד.

* * *

עס איז שוין געווען דריי ביי נאכט, און דער גוטער וואלפסאן האט פאר אונז ווידער אנגעפאנגען צו מאהלען קליינע בילדלאך, עפיזאדען פון דעם

גרויסען הערצל. איינע פון זיי האט אונז בעגייסטערט און מיט דעם חסיד׳ישען לשון וואלט איך זיך אויסגעדריקט, אז מיר האבען "עלית נשמה" בעקומען.

"דאן, ווען הערצל עליו השלום, איז מיט מיר צוזאמען נאך ארץ ישראל געפאהרען", האט וואלפסאן אונז דערצעהלט מיט א דראמאטישען טאן, "די שיף איז פון פארט־סעיד אין אווענד נאך יפו אפגעגאנגען. מיר האבען אלע גע־וואוסט, אז מארגען פריה וועלען מיר אין יפו זיין. איך, גלייך מיט אלע פא־סאזשירען האבען מיר זיך שלאפען געלייגט אין אונערע קעבינען. ער, הערצל, איז פון אויבען אויף דעם דעק געבליעבען.

"איך בין אין א שטארקען שלאף געווען. דריי אזייגער פארטאג הער איך א שטימע רופט מיך מיט מיין נאמען: דוד, דוד! דו שלאפסט, דוד? און איך פיהל ווי א צארטע האנד גלעט מיך אויף מיין געזיכט און זאגט:

"דוד, דו ווילסט זעהן אונזער מוטער ציון? שטעה אויף, דער מארגענ־שטערן שיינט שוין אויף די יפו׳ער טורעמס, זיי לייכטען שוין צו אונז גאר נאהענט".

"איך האב זיך פון מיין געלעגער אויפגעכאפט, און איך בין ערשטוינט געווארען, ווען איך האב דערזעהן הערצל׳ען אנגעטהאן ווי צו געהן אויף אן אודיענץ צום קיסר, מיט א בעגייסטערטען געזיכט און מיט זיינע צוויי פלא־מענדע אויגען רעדט ער צו מיר: "קום, דוד, טהו זיך אן, לאמער געהן זעהן אונזער מוטער!"

"איך האב זיך גלייך אנגעצויגען, מיר זיינען ארויף אויף דעם אויבערדעק, און מיר האבען גלייך דערזעהן די שפיצען פון יפו׳ער טורעמס ווינקען צו אונז.

"זיינען מיר געפאלען איינער אויף דעם אנדערענס האלז און זיך צוקושט און אונזערע ליפען האבען שטילערהייד געמורמעלט: "אונזער לאנד, אונזער מוטער ציון!".

פיר א פאר טעג האבען מיר זיך צושיידט.

אויף מארגען פריה צוריק נאך האלאנד, נאך ראטערדאם פערפאהרען אין האטעל "ווינדאם" און גלייך ארויף אויף דער שיף "אמסטערדאם" צוריק נאך אמעריקא.

מיין רייזע נאָך ארץ ישראל

1. — דער אָפּשיעד

דיענסטאָג, 3טער מאַי, 1921. — נאָך אַ שעה און די „אַקוויטאַניאַ" וועט פֿערלאָזען דעם ניו יאָרקער האַפֿען. דער גרויסער שווימענדער פּאַלאַץ וועט אונז, טויזענדער מענשען פֿון פֿערשיעדענע לענדער און נאַציאָנען, אַריינגענו־מען אונטער זיין רשות און אונז טראָגען איבער דעם ברייטען שטורמישען אָקעאַן צו אַ צווייטען ברעג, וואו די מענשען וועלען זיך ווידער פֿאַנאַנדערגעהן אין טויזענדער ריכטונגען און וועגען, אום קיינמאָל, אפשר, זיך מעהר צו זעהן און קיינמאָל מעהר צו זיין אונטערוואָרפֿען אונטער איין פֿיהרענדער האַנד — דעם קאַפּיטאַן.

איך און מיין פֿרוי שטעהען שוין אויף דעם דעק פֿון שיף. שווער אָבער ערהאָבען איז געווען דער מאָמענט פֿון אָפּשיעד. זיבען און צוואַנציג קינדער און קינדס קינדער, פֿיעלע פֿריינד און פֿערהערער זיינען געקומען צום פּיער אונז אַרויסבעגלייטען צו אונזער רייזע נאָך ארץ ישראל... דאָ אַ קוש, דאָ אַ האַנד־דרוק, דאָ אַ טרעהר, דאָ אַ ליעבער שמייכעל, דאָ אַ האַלזען, דאָ שטומע בליקען, — אַלעס מישט זיך אויס אין איין זמר, אין איין קלאַנג: „פֿאָהרט געזונד, פֿאָהרט געזונד!"

און אַזוי שמערצליך־זיס קלינגט אָט דער רוף אין דיינע אויערען, אַז עס דוכט זיך דיר, דאָס ניט נאָר דיינע נאָהענטע און ליעבע רופֿען עס דיר צו, נאָר אויך די טויזענדע נאָהענטע אויפ'ן פּיער, אויף דער ווייטער גאַס — גאַנץ ניו־יאָרק רופֿט צו דיר: „פֿאָהר געזונד! פֿאָהר געזונד!"

אַ מערקווירדיגע שטימונג הערשט אַרום אונז. די לופֿט איז פֿול מיט ליעבשאַפֿט, בענקעניש און טרויער. יעדער רייזענדער ווערט אַרומגערינגעלט פֿון זיינע פֿערוואַנדטע און פֿריינד. מען האַלזט זיך, מען קושט זיך; ברכות און ווינשונגען דערהויבען זיך איבער דעם דעק פֿון שיף אין פֿערשיעדענע שפּראַכען, און דאַכט זיך, אַז דו פֿערשטעהסט זיי די אַלע שפּראַכען...

אַ זעלטען געפֿיהל האָט מיך אַרומגענומען, ווען איך האָב בעשטיגען די „אַקוויטאַניאַ". איך האָב דערפֿיהלט ווי איך וואָלט פּלוצלונג אַריבערגעטראָגען געוואָרען אויף אַן אַנדער וועלט, אַ קליינע וועלט, אַן אומבעקאַנטע וועלט, אָבער אַזאַ שעהנע, אָנגענעהמע און האַרציגע. און ניט נאָר איך בין פֿערכאַפּט אין אַזאַ שטימונג, נאָר, איך פֿיהל, אַז אַלע, אויפ'ן שיף.

אַ, ווען די גאַנצע מענשהייט אויף דער וועלט וואָלט געווען געשטימט אַזוי ווי די מענשען, וועלכע זיינען איצט אויף דער „אַקוויטאַניאַ", ווי זיס, שעהן

און ערהאבען וואלט געווען אונזער לעבען אויף דער וועלט! דעמאלט וואלטען די פרעמיערס פון די עליים קיינע קאנפערענצען ניט געברויכט צו האבען; דייטשלאנד וואלט קיינע ביליאנען ניט געדארפט צאהלען, פוילען וואלט קיינע אידישע בערד ניט געריסען, די אמעריקאנער סענאטארען וואלטען ניט געווען בעשעפטיגט מיט פערמאכען די טויערען פון אמעריקא און די אידען, א, די אידען! ווער נעהמט זיך אונטער צו זאגען, וואס מיט זיי וואלט דאן געווען?...

„רבונו של עולם!״ — האב איך געפרעגט טיעף אין מיין הארצען: „ווארום פערשטעהען דאס ניט די מענשען אויף דער ערד, אז זייער גאנצער לעבענס פראצעס אויף דער וועלט **אין צייט** איז דאס אייגענע, וואס א רייזע אויף דער שיף **אין רוים**? מיר האלטען דאך אלע טאג איין טאג אוים אין איין געזעגענען זיך איינער מיט דעם צווייטען. דער אונטערשיעד איז בלויז, וואס מען ווייס ניט ווער איז דער פאסאזשיר און ווער זיינען די בעגלייטער...

מיין אויג ווערט צוגעצויגען צו א געזעגענונגס סצענע. ווי ערהאבען, ווי פרעכטיג איז דער מאמענט! אט שטעהט א זקן פון איבער ניינציג. איך ווער געוואהר, אז דאס איז א רוסישער איד, וואס האט געלעבט 34 יאהר אין אמעריקא און איצט פאהרט ער שטארבען אין ארץ ישראל. קינדער און אייניקלאך זיינען געקומען געזעגענען זיך מיט זייער אלטען פאטער און זיידען. דאס לעצטע מאל, וואס זיי זעהען זייער אלטען ליעבען פאטער.

נאר ער, דער גרייז גראהער זקן, וויינט ניט. עס איז ביי איהם היינט א יום טוב. ער פאהרט שטארבען אין דאס לאנד פון זיינע אבות. דאס איז דאך געווען זיין אייביגער חלום. וואס נאך קאן ער זיך ווינשען? זאט מיט יאהרען, ער לאזט איבער א דור מיט פיינע קינדער, אייניקלאך און אור־איי־ניקלאך. ער האט אלעמען ליעב, וויל זיי אלעמען זעהן, האבען ארום זיך. נאר ער פיהלט, אז די טעג זיינען געצעהלטע, ער הערט דעם רוף פון דער מוטער רחל. „קום, שטארב אין מיין שוים״... און ער געזעגענט זיך מיט זיינע קינדער און פאהרט שטארבען אין דעם שוים פון זיין מוטער, די מוטער פון פאלק ישראל, וואס וויינט אוים די אויגען צו האבען אלע איהרע קינדערלאך ארום זיך...

און דער אלטער האט נאר איין טרייסט ווארט פאר זיינע קינדער:

„וואס וויינט איהר? איך פאהר דאך שטארבען אין ארץ ישראל...״

פיהלען, בעגרייפען עס די קינדער, אז פאר דעם אלטען פאטער שטארבען אין ארץ ישראל מיינט לעבען פון דאס ניי, לעבען א ניי שעהן לעבען אין דער אייביגקייט אריין?...

נאר קינדער זיינען קינדער. און בפרט מען שטעהט נאך אויף דעם הארטען פיער פון א ניו־יארקער האפען. זיי זעהען זייער אלטען ליעבען

פאטער אוועקשווימען פון זיי, און דאס הארץ וויינט ביי זיי און טרעהרען רינען און מען האלזט און מען קושט דעם פאטער נאכאמאל. קאנען זיי דען פיהלען וואס דער אלטער פיהלט?

און אט קומט דער לעצטער מאמענט. א סיגנאל הערט זיך פון שיף, אז אט־אט וועלען די שטריק אראפגעלאזט ווערען, די בריקען וואס פערבינדען די שיף מיט דעם פיער, וועלען צוגענומען ווערען. די בעגלייטער אויפ׳ן דעק פון שיף מוזען זיך אונטעראיילען. דער לעצטער קוש, די לעצטע ברכה. ווי ערנסט, ווי הייליג איז דער מאמענט!

קיין זאך מעהר פערבינדט שוין ניט דעם ריזיגען קערפער פון דער „אק־וויטאניא" מיט דעם פיער. די לעצטע שטריק אפגעבונדען, דער לעצטער בריק צוגענומען. זי שטעהט אליין שוין אפגעשלאסען, א וועלט פאר זיך, אבער די מענשען אויפ׳ן דעק און די מענשען אויפ׳ן פיער זיינען דאך פערבונדען מיט טויזענדער פעדים. יעדער איינער פיהלט נאך דעם הייסען קוש פון א נאהענ־טען. טויזענדער הערצער קלאפען פעראייניגט און קיינע אוועקגענומענע ברי־קען אין דער וועלט קאנען זיי ניט פאנאנדערטיילען... אט שטעהען אויפ׳ן פיער אונזערע זיבען און צוואנציג קינדער און קינד׳ס קינדער. קאן דען א מאכט אונז פאנאנדערטיילען? איך בעטראכט מיין פרוי. זי שטעהט ביי מיין זייט שוויינענדיג און קוקט מיט מוטערליכע בליקען אויף איהרע קינדער. איהר געזיכט איז פול מיט טרויער. ווי שווער איז דער אפשיעד פון עלטערען מיט קינדער.

א פייף, א זשומען, און דער גרויסער שווימענדער פאלאץ הויבט זיך אן ריהרען פון ארט. שווער, קרעכצענדיג ריהרט ער זיך... קענטיג, אז קיינעם איז ניט לייכט צו פערלאזען א רוהע־פלאץ... נאר ער בעוועגט זיך לאנגזאם און זיכער, שטאלץ און מאיעסטעטיש. ער איז זיכער מיט זיין וועג, שטאלץ מיט זיין אייגענער אפגעשלאסענער וועלט.

טויזענדער היטלען און טאשען־טיכלאך פלאטערען אין דער הויך. פער־שיעדענע אויסרופען אין פערשיעדענע שפראכען פון די בעגלייטער און פאסא־זשירען קלינגען אפ אין דער לופט, מישען זיך אויס און פערקלינגען אין געטומעל.

אין לעצטען מאמענט קאנצענטריר איך מיין אויפמערקזאמקייט בלויז אויף מיינע אייגענע און פריינד. אט שטעהען מיינע קינדער, אט איז א גרופע ציוניסטען מיט ציוניסטישע און אמעריקאנער פאהנען אין די הענד. און אט שטעהען פיעל בעקאנטע און פארשטעהער פון פערשיעדענע אינסטיטוציאנען, האספיטעלער, תלמוד תורות, בתי יתומים און קינדער גארטענס. זיי זיינען אלע געקומען געבען אונז זייער ברכה אין וועג אריין. ווי דאנקבאר איך בין

זיי. ווי גוט עס איז צו האבען אזוי פיעל פריינד, וואס פערזאמלען זיך ביי דיין זייט, ווען דו לאזט זיך אין א ווייטען וועג אריין, בפרט נאך אין א וועג, וואס פיהרט דיך אין ארץ ישראל!

„שלום, מאסליאנסקי עס רעיתו! הידד, הידד!" הער איך אן אויסרוף פון דער גרופע ציוניסטען, וועלכע פאכען אין דער הויך מיט די ציוניסטישע און אמע־ריקאנער פאהנען. און דא הער איך צורופען פון מיינע קינדער, פריינד, אלע, אלע ווינשען זיי אונז דאס בעסטע. און מיט אלעמען, אלעמען געזעגען איך זיך נאכאמאל פון טיעפסטען הארצען. מיר שיקען זיך דורך דער לופט אונזערע ווינשונגען און ברכות. טאשען טיכלאך און היטלען שוועבען אין דער לופטען, זיי פערביימען עס די ווערטער, וועלכע ווערען אלץ וויניגער און וויניגער געהערט. אט־אט און מיר זעהען שוין ניט קיין געזיכטער, מיר זעהען בלויז געשטאלטען. עס הויבען זיך הענד, עס פאכען טיכלאך, היטלען, און אלץ ווערט אויסגעמישט, צוזאמענגעגאסען — די „אקוויטאניא" שווימט זיך מאיעס־טעטיש אליין דורך דעם ברייטען האדסאן אין דעם ווייטען אטלאנטיק אריין...

איך שטרענג אן מיינע בליקען צום פיער און זעה שוין מעהר גאר ניט. איך זעה בלויז די גרויסע שעהנע שטאדט ניו יארק ליעגט פאר מיינע אויגען און דערמאנט מיר, אז אויך זי איז מיר א נאהענטער פריינד, און אז אויך איהר דארף איך עפעס צוּווינשען פאר מיין רייזע.

„זיי געזונד, ניו יארק!"

מיר אלע אויפ׳ן דעק האבען זיך דערפיהלט מיעד. אזוי פיעל אנ־שטרענגונג, אזוי פיעל אויפרעגונג. ביסלעכווייז צוגעהען זיך די רייזענדע, יעדערער אין זיינע ד׳ אמות. אויך מיר זיינען מיעד און אויך מיר פערנעהמען אונזער ד׳אמות, וואס איז פאר אונז בעשטימט אויף עטליכע טעג אין דער קליי־נער וועלט, וואס הייסט „אקוויטאניא".

2. — אויף דער „אַקוויטאַניאַ“

מיטוואָך, 4טער מאַי, 1921.

אנגענעהם און זיס איז געווען דער שלאָף די ערשטע נאַכט אויף דער שיף, פול מיט די איינדריקע פון אַפּשיעד און בערויגט פון פאַר'שכור'ענדער ים לופט, — האָט אונז דער שלאָף נישט גוּבר געווען, און חלומות האָבּען זיך געפלאָנטערט אַ גאַנצע נאַכט, חלומות געמישט פון בילדער אויף דעם פּיער און בילדער פון ים, און די אויערען האָבּען נאָך געקלונגען די ברכות און ווינשונגען פון אונזערע בעגלייטער, נאָר דאָס ריטמישע רוישען פון דעם אַטלאַנטיק האָט גענומען די אויבערהאַנד און אונז איינגעוויקעלט אין אַ זיסען שלאָף.

פריהמאָרגען, מיר זיינען ארויס אויפ'ן דעק. איינינע פּאַסאַזשירען האָבּען שוין געהאַט פאַרנומען זייערע פּלעצער אין די שטוהלען. איבער אונז אַ הימעל בלוי און אונענדליך. אונטער אונז אַ ים בלוי, רוישיג און פעראייניגט זיך מיט דער אונענדליכקייט פון הימעל. די שיף מיט איהר גרויסער מעכאַנישער קראַפט שפּאַלט ווי מיט אַ שנייד־מעסער די נאַטור־קרעפטען פון די וועלען, וועלכע ברויזען און טאַנצען און פּלעכטען אויס ארום דער שיף זילבערנע קראַנצען מיט טונקעל גרינע שטרייפען. און אַט אזוי שווימט זיך די „אַקוויטאַניאַ“ מיט שטאָלץ און זיכערהייט ווי אַ קעניגין איבער דעם אונענדליכען אוקינוס.

אַ איינגעלע פון אַ יאָהר פינף שפּרינגט ארום זיך שפּילענדיג אויפ'ן דעק פון שיף. מיין פרוי נעהמט איהם אַן ביים הענדטיל און פרעגט:

„וואוהין פאָרסטו, קינד?“

„נאָך ארץ ישראל“, ענטפערט דאָס קינד, און זיינע טיעף שוואַרצע אידישע אויגעלאָך פערטראַכטען זיך און קוקען אריין אין דער אונענדליכקייט פון ים און הימעל, וואָס דאַרף איהם ברענגען אין דאָס הייליגע לאַנד.

נאָך באַלד האָט זיך דער הימעל פאַרצויגען מיט אַ וואָלקען און אַנגעזאָגט, אַז אַ שטורם רעגען קומט. די פּאַסאַזשירען האָבּען שנעל פערלאָזען דעם דעק פון שיף.

דאָנערשטאַג, 5טער מאַי.

אַ קליין וועלטעל פאַר זיך אליין איז די שיף אויף דעם גרויסען ים. עס שפּיעגלען זיך אָפּ דיאַ אַלע סאָציאַלע עקאָנאָמישע פאָרמען פון לעבען אויף

דער יבשה. מיר האבען דא א פאלקאמענע רעגירונג איבער א „נאציאן“ פון פערשיעדענע קלאסען. דער קאפיטאן איז דער מושל, דיא אפיציערען און מאטראזען — זיין ארמעע; א פאלקאמענע דיסציפלין. זיי ווערען רעספעקטירט פון אלע קלאסען פאר זייער אונבעשטרייטבארע מאכט.

דער ערשטער קלאס פאסאזשירען זיינען דיא אריסטאקראטען פון דעם קליינעם וועלטעל, וועלכע קוקען פון אויבען ארונטער ווי דיא „בני אלהים“ אויף דיא פשוטע „בני אדם“.

דער צווייטער קלאס, — דאס איז די מיטעלע בורזשואזיע, צו דער ערשטער קלאס קוקט זיא פון אונטען ארויף און אויף דער דריטער פון אויבען אראפ.

דער דריטער קלאס, — דאס זיינען די ארימע פראלעטאריער, וועלכע קוקען פון אונטען ארויף אויף דיא אויבערשטע צוויי קלאסען מיט א היבשער ביסעל שנאה און קנאה, נאטירליך.

א קליין וועלטעל מיט די זעלבע אייביגע פראגען פון דער גרויסער וועלט, און דאך פיהלען זיך די מענשען דא ניט אזוי ווייט און פארפרעמדט איינער פון דעם אנדערען. טראץ דיא שטריינגע מחיצה צווישען דיא קלאסען פיהלען דאך דיא מענשען אין דער קליינער וועלטעל „אקוויטאניא“ א געוויסע נאהענטקייט, ברידערליכקייט, מען פיהלט, אז אלע זיינען אונטערווארפען איין שיקזאל: דעם הימעל, דעם ים און דעם קאפיטאן...

פרייטאג, 6טער מאי.

די קליינע וועלטעלע — די גרויסע „אקוויטאניא“ האט מיט אמאל אויפגעלעבט.

נאך צוויי רעגענדיגע טעג האט זיך דיא זון באוויזען מיט איהר פולען פראכט און גלאנץ, דער הימעל האט זיך אויסגעלייטערט און זיך באוויזען אין זיין נאטירליכען בלויען קאליר.

אויך דער ים איז געווארען רוהיגער און בלויער. און קוקענדיג אזוי דורך דער געלייטערטער לופט ארום און ארום די פראיינציגטע ברעגעס פון הימעל און ים, האט זיך מיר אויסגעוויזען ווי צוויי בלויע שיסלען דעקען זיך צו איינע דיא אנדערע, און די „אקוויטאניא“ אין מיטען ווערט געטראגען אזוי ווי א שלח מנות פון דער נאטור צו איהר באשעפער...

מיר אלע אויפ׳ן שיף האבען פשוט אפגעלעבט ביים אנבליק פון דער זון. פון קליין ביז גרוים, פון דעם מאה שנה׳דיגען זקן ביז דיא קליינע ראזעווע

קינדערלאך, זיינען אלע ארום פון זייער בעהעלטעניש און ארויף אויפ׳ן דעק בעגריסען דעם ליעבען ווארעמען גאסט, די העל שיינענדיגע זון מיט איהרע צוויי בלויע הימלען, אויבען און אונטען, און איינאטהעמען אביסעל פרישע לופט.

מיט מיין גוטען פריינד, מר. קאהען, דעם סלאנימער דעלעגאט, האבען מיר היינט געמאכט א בעזוך אין דריטען קלאס. דער בעזוך האט אויף אונז געמאכט א שווערען איינדרוק. ווי מענשען פלאגען זיך דאס אויף א רייזע אין אזא ענגשאפט און אונבעקוועמליכקייט! און אלץ צוליעב די פארשאלטענע פאר דאלאר. מיר האבען אין דריטען קלאס באגעגענט פאסאזשירען, וואס לויט זייער אויסזעהען און אינטעליגענץ באלאנגען זיי צום צווייטען און ערשטען קלאס. ווידער געפינען זיך אין דיא אויבערשטע צוויי קלאסען ניעדריגע ברואים, מורא׳דיגע געמבלער און שיכורים, וועלכע וואלטען באדארפט פערזעצט ווערען אין א פיערטען קלאס.

דיא אייביגע פראגע. עליונים למטה ותחתונים למעלה.

זונטאג, 8טער מאי.

אז עפידעמישע קראנקהייט איז ליידער צו אונזער שאנדע לעצטענס פארשפרייט צווישען אונזער אונגליקליכען „עם הנבחר״ — דאס קארטען שפיעל. אין דיא שטעדט אין דיא הייזער, אויף די וועגען, אין דיא באהנען, אויפ׳ן ים אין די שיפען, איבעראל, וואו אחינו בני ישראל קלייבען זיך צוזאמען, ברעכט אוים דיא קראנקהייט וויא אן עפידעמיע.

אויך דא אויף דער „אקוויטאניא״ האט זיך פערנאנדערגעפלאקערט מיט א העלישען פלאם דאס קארטען שפיעל. גלייך דעם ערשטען אבענד האבען זיך שוין גרופירט קאמפאניעס און צוזעצט זיך ארום טישלאך און דאס פארשאלטענע שפיעל האט געוועלטיגט מיט זיין פולער טייפעלשער קראפט. פון אנהויב האב איך געדענקט, אז די שפיעלער זיינען א מישמאש פון פערשיעדענע נאציאנען, וועלכע זיי רעפרעזענטירען אויף דער שיף. אבער נאכהער, הערענדיג די פולע אידישע וויצען און בעטראכטענדיג די געזיכטציגע, האב איך זיך איבערצייגט, אז דער גרעסטער פראצענט פון די שפיעלערס זיינען געווען פון דעם קליינעם טהייל אידען אויף דער שיף.

דיא ערשטע צוויי טעג איז נאך צוגעגאנגען רוהיג. עס איז נאך געווען שווער צו אורטיילען, ווער פון זיי זיינען דיא געווינער און ווער די פארלירער. דאס רעדעל האט זיך נאך געדרעהט פון איינעם צום צווייטען, אבער אויף דעם דריטען און פיערטען טאג האט זיך ארויסגעוויזען, אז דאס שפיעל איז

ניט קיין געוועהנליכעס און ניט קיין גלייכעס, אז צווישען די שפיעלער זיינען דא וועלף און שעפסען, שערער און געשארענע. בעזונדערס האבען זיך ארויס־געצייגט דיא ניו יארקער פראפעסיאנעלע קארטען־שפיעלער, פירכטערליכע געמבלער, וועלכע האבען זיך ארויפגעווארפען מיט א בלוט דורשט אויף דיא לעמער און אפגעשארען זייער וואהל מיט דיא הויט צוזאמען אויף אן אונבע־רחמנות'דיגען אופן.

א מורא'דיגער חלול השם איז געווען, ווען זיי האבען ארומגעארבייט א קאליפארניער מאן, א קריסט, וועלכער האט געהאט ביי זיך א טשעק בוך פון אמעריקען־עקספרעס קאמפאני אויף איבער טויזענד דאלאר, און אין זעקס שטונדען צייט האט ער אויסגעפילט און אויסגעריסען אלע טשעקס פון בוך און זיי איבערגעגעבען צו דיא געמבלער.

אלע אויפ'ן שיף, וואס האבען דאס צוגעזעהען, זיינען געווען שרעקליך אויפגערעגט אויף די פארפלוכטע געמבלער, און ביי אונז אידען האט דאס בלוט געקאכט פון שאנדע.

אויף דער שיף געפינט זיך א היבשע גרופע וואוילהאבענדע אונגארישע אידען, וועלכע פאהרען נאך זייער פאטערלאנד — אונגארן צו ברייגען הילף צו זייערע קרובים און משפחות, וועלכע זיינען פאראונגליקט געווארען אין דער וועלט מלחמה. מאנכע פון זיי פאהרען אריבערצונעהמען נאך אמעריקא זייערע פערוואנדטע, וועלכע האבען אנגעווארען זייער האפנונג צו קענען עקזיסטירען אין יענעם שרעקליכען יאמערטאל.

און מערקווירדיג, אז אט די מענשען צייגען מיט גאר ניט ארויס, אז זיי זיינען אידען, אז זיי געהערען צו א פאלק וואס ווערט פאר זיין אפשטאמונג געפייניגט אין זייער אלטער היים — אין אונגארן, פונקט אזוי ווי אין פוילען, אוקראינא אדער אנדערשוואו. זיי ריידען צווישען זיך נאר די אונגארישע שפראך, זינגען אונגארישע ליעדער, און שטאלצירען נאך מיט זייער מאדיא־רענטום מעהר ווי דיא מאדיארען אליין.

און קוקענדיג אט אויף דיא אידען טראכט איך, הפנים, אז ס'פארגעסט זיך ניט אזוי לייכט דאס „מה יפית" ליעד, וואס האט זיך איינגעגעסען אין בלוט. אפילו דאס מורא'דיגע בלוט־באד, אין וועלכען זייערע ברידער אין אונגארן זיינען לעצטענס אזוי מורא'דיג און אפט געבאדען געווארען, האט ניט בעוויזען צו פארטרייבען דאס מה־יפית ליעד פון זייערע ליפען. און אפשר, ווער ווייס, ווען קומענדיג אין אונגארן, וועלען זייערע אויגען דערזעהן דיא שרעקליכע רעזולטאטען פון דעם העסליכען אונגארישען אנטיסעמיטיזם, וועלען אט דיא אידישע מאדיארען זיך אביסעל פאר זיך פארשעהמען?

מיט אונזערע אידען איז דאך שוין אזוי, וואס זיי דערזעהן ניט מיט זיי־ערע אייגענע אויגען, גלויבען זיי ניט.

מאנטאג 9טען מאי.

וויא אן עלעקטרישער שטראם האט אונז אלעמען איין שיף דורכגענומען, ווען א יונג קינד האט פלוצלונג אויסגעשריען מיט זיין קלינגענדער שטימע: „א, א פויגעלן א פויגעלן"

אלע ווי איין מענש זיינען אויפגעשפרונגען מיט א יובל־געשריי: „א פויגעלן א פויגעל" דאס איז געווען דער ערשטער פויגעל, וואס מיר האבען נאך זעקס טעג הימעל און וואסער דערזעהן. דאס געפיהל, וואס האט אונז ארומ־גענומען, האט געמוזט זיין עהנליך צו נח׳ס, ווען ער האט נאכ׳ן מבול דערזעהן זיין געשיקטע טייבעלע מיט א בלעטעלע אין איהר מויל.

פון ערשט אן האבען זיך אנגעהויבען מעהרען דיא פויגעל און ארומגע־שוועבט ארום דער שיף ווי מלאכים׳לאך וויא נעהמענדיג דיא שיף אונטער זייער רשות.

אן ערנסטע שטימונג האט געהערשט דיא לעצטע נאכט אויף דער שיף. יעדערער האט דערפיהלט, אז יבשה דערנעהנטערט זיך און ער האט זיך פאר־טיעפט אין זיך. אפילו דיא געמבלערס האבען געמאכט א סיום צו זייער טייפעל־שען שפיעל און אנגענומען אן אויסזעהן מיט מענשען גלייך.

3. — אין פראנקרייך

דינסטאג, 10טער מאי, 1921.

זיבען אוהר אין דערפריה האט די „אקוויטאניא" געאנקערט אין שערבורג, פראנקרייך. די שיף איז שטעהן געבליבען א רעכטען מהלך פון ברעג, ווייל דער שערבורגער האפען פערמאגט ניט אזא פיער, וואו די ריעזיגע „אקוויטאניא" זאל קענען לאנדען. אין א קליינעם לאנדונגס שיפעל האט מען די פאסאזשירען טראנספארטירט צום ברעג.

א שרעקליכע אונארדנונג האט געהערשט בעת די פאסאזשירען האבען געדארפט אראבשטייגען פון דעם קליינעם שיפעל אויף דעם ברעג. א בריקעל צום אראפשטייגען איז ניט געווען. די פאסאזשירען האבען איינפאך געמוזט שפרינגען איבער דער זייט פון שיפעל. די פרויען און קינדער האט מען געמוזט אריבערטראגען. עס האט געהערשט א ליארם און א געשריי איבער'ן גאנצען ברעג. נערוועזע פרויען האבען זיך געשראקען און זייערע קולות בעת מען האט זיי אריבערגעטראגען האבען דער לאנדונג צוגעגעבען ניט קיין בעזונדערען רייץ.

ניט ווילענדיג האבען מיר, אמעריקאנער פאסאזשירען, זיך דערמאנט אן דער ארדנונג, וואס הערשט ביי די אמעריקאנער האפענס, פעריס, באהנען, מיט דעם בעקאנטען אויסרוף פון די קאנדוקטארען: „וואטש יור סטעפ!" און אין הארצען שטייגט אויף א געפיהל, וואס רופט אוים: געבענשט זאל זיין אמעריקא!

דער צוג האט אונז געפיהרט פון שערבורג נאך פאריז. דא און דארט פליהען פארביי די אויגען שעהנע לאנדסמאנשאפטען, וואס בערוהיגען אייך מיט זייער טראדיציאנעלער איירא־פעאישער פער'חלום'טקייט.

מיטוואך 11טער מאי, 1921.

מיר זיינען אין פאריז.

דער נאמען פאריז איז זייט פיעלע יאהרען דער סימבאל פון שעהנקייט, עסטעטיק און רייץ. מיר, אידישע קינדער, קענען פאריז נאך פון אונזער פריהעסטער יוגענד אן דורך אייזשען סיו'ס ראמאן „מסתרי פאריז" אין קלמן שולמאן'ס איבערזעצונג. און ווער עס האט נאך געלעזען מאנדעלשטאם'ס בוך מיט'ן נאמען „פאריז" אין וועלכען ער פערגעטערט די שטאדט מיט איהרע

איינוואוינער, דער טראגט געוויס אין זיין הארצען אן אייביגע ענטציקונג פאר פראנקרייך׳ס הויפט שטאדט, דער גלאנץ פון איהר קולטור.

מיר, די אמעריקאנער גרופע, האבען אבער געהאט א געוויסע ענט־טוישונג ביים אנקומען אין פאריז. מיר האבען ניט געטראפען דאס, וואס מיר האבען געהאט אין אונזער פארשטעלונג וועגען פאריז. ס׳קען זיין, אז דאס איז דערפאר, וואס מיר האבען אזוי פיעל ערווארט.

אמת, די שטאדט איז שעהן, ריין; איהרע בולווארען זיינען רייך און גראנדיעז, אבער איך גלויב ניט, אז זיי שטייגען מיט זייער שעהנקייט אריבער די פינפטע עווענין און דעם ריווער סייד דרייוו. און ווען עס קומט צו די בעק־וועמליכקייטען, צו וועלכע מיר זיינען געוואוינט אין ניו יארק, האבען מיר דא, אין פאריז, זיכער דערפיהלט אן ענטוישונג.

צוזאמען מיט מר. שאפירא, דער פארשטעהער פון „האיאס" אין פאריז, האב איך היינט בעזוכט די ציוניסטישע העדקווארטערס, וואו איך האב גע־טראפען מיין פריינד דר. מאצקין און מיט איהם פערבראכט אן אינטערעסאנטע שטונדע אין א געשפרעך, הויפטזעכליך וועגען דער לאגע אין ציוניזם און דעם בעפארשטעהענדען קאנגרעס אין קארלסבאד.

דאנערשטאג, 12טער מאי, 1921.

איך האב דא בעטראכט די ארבייט פון „האיאס" און איך מוז מודה זיין, אז איך האב זעהר פיעל נחת געהאט פון דער טהעטיגקייט פון אונער אמע־ריקאנער היברו שעלטערינג אימיגראנט אייד סאסייעטי, וואס איז אונטער איהר פערקירצטען נאמען „האיאס" בעוואוסט אין גאנץ אייראפא. איהר פאריזער פארשטעהער, מר. שאפירא, איז זעהר א טהעטיגער און איבערגעגע־בענער ארבייטער, בעזיצט א סך אינטעליגענץ און געהט אום מיט די אימיגראנ־טען ווי אן עלטערער ברודער זייערער. ער ציינט זיי, ער לערנט זיי און טרייסט און ערמוטהיגט זיי, אז זיי זאלען קענען לייכטער אריבערטראגען די יסורים פון זייער וואנדערונג.

איידער איך האב פערלאזען פאריז, האב איך צום צווייטען מאל בעזוכט די ציוניסטישע ביורא. דא האב איך געהאט די געלעגענהייט זיך צו בעקענען מיט דעם בעריהמטען רוסיש־אידישען אדוואקאט גרוזענבערג און פערברייננגען מיט איהם אין א געשפרעך וועגען דער לאגע פון די אידען אין רוסלאנד.

דיעזער גרויסער מאן האט געלאזען אויף מיר א טיעפען איינדרוק. אין מיין גאנץ לעבען האב איך ניט בעגעגענט אזוי פיעל פייער און ענערגיע אין

אַ מענשען, ווי אין דעם גרויסען רוסישען אידען. וועז ער האָט געהערט וועגען דער אומגליקליכער לאַגע פון אונזערע ברידער אין רוסלאַנד, האָט אַזוי פיעל פייער און צער געשפּריצט פון זיינע ווערטער, אַז אין די אויגען פון אונז ביידען האָבען זיך טרערען בעוויזען.

אין דער צייט פון אונזער געשפּרעך איז אויך דערמאָנט געוואָרען דער מאַרטירער מענדעל ביילים, וועמעס הויפּט פּאַרטהיידיגער גרוזענבערג איז גע־ווען אויף דעם טרויעריגען עלילת דם פּראָצעס אין קיעוו, וואָס די משרתים פון צאַר ניקאָלאַי האָבען פאַרפירהרט. דער אידישער נאָמען איז אין קאַן געשטאַנען. ער, גרוזענבערג, האָט דאַמאָלט געפיהלט, אַז די אויגען פון אַלע אידען אין דער וועלט, פון דער גאַנצער פּראָגרעסיווער מענשהייט זיינען צו איהם געריכטעט, און ער האָט אַנגעשטרענגט זיין לעצטען טראָפּען בלוט און מאַרך אויף צו בע־זיעגען די שוואַרצע כחות, וואָס האָבען אין דעם עלילת דם אַזוי פריי געוועל־טיגט. אַט דיעזער פּראָצעס האָט איהם געמאַכט זיך פערקלערען אויף דעם שיקזאַל פון אידישען פאָלק און ער איז געקומען אַלץ נעהענטער צום נאַציאָנאַלען געדאַנק.

צוויי פון מיינע בעסטע יוגענד פריינד האָבען מיך בעזוכט היינט אין מיין האָטעל, הערר יצחק ניידיטש פון פּינסק און הערר זלאַטאָפּאָלסקי פון קיעוו; ביידע טרייע קינדער פון פאָלק, טהעטיגע ציוניסטען, אַלטע קעמפּפער נאָך פון דער תקופה פון חבת ציון אין פּינסקער און ליליענבלום׳ס צייט.

מיר האָבען גערעדט פון וואָס אונז אַלעמען איז נאָהענט: פון דעם ציוניזם, פון די בויאונגס ארבייט אין ארץ ישראל, פון קרן היסוד, וואָס זיינען די גייסטיגע קינדער פון ניידיטש און זלאַטאָפּאָלסקי. ניידיטש האָט מיר גע־זאָגט, אַז ער וועט צום צווייטען מאָהל פאָהרען נאָך אַמעריקאַ צו העלפען אין דער ארבייט פון קרן היסוד.

מיין פרוי האָט מיר אויפמערקזאַם געמאַכט, אַז אין די צוויי טעג, וואָס מיר האָבען פערבראַכט אין פּאַריז, האָבען מיר כמעט ניט געזעהן קיין קינדער.

„וואו זיינען זיי, די קליינע פראַנצויזלאַך?" האָב איך געפרעגט מר. שאַפּירא.

ער האָט אונז ערקלעהרט, אַז אויסער וואָס די פראַנצויזען זיינען זיך נוהג זיך אָפּצוהאַלטען פון קינדער געבורט, וואָס שטעלט אין געפאַהר די נאַ־ציאָן, איז די מלחמה פיעל שולדיג אין דעם, וואָס זי האָט פערניכטעט דעם יונגען דור. און אין אַלגעמיין איז דער פראַנצויז געוואוינט צו האַלטען די קליינוואַרג פערשפּאַרט אין הויז צוליעב דער געפאַהר פון דעם גרויסען פער־קעהר אין די פּאַריזער רוישיגע גאַסען. אַזוי צו אַזוי, קומענדיג פון ניו יאָרק,

וואו די גאסען זיינען שטענדיג בעלעבט מיט קינדער, וואַרפט זיך דער קאַנט־ראַסט פון די פאַריזער גאַסען שטאַרק אין די אויגען.

די רייזע פון פאַריז נאָך מאַרסייל איז זעהר אַן אַנגענעהמע. די לאַנד־שאַפט דאָ איז פיעל שעהנער ווי פון שערבורג נאָך פאַריז. בערג און טאָלען וועקסלען זיך אַף יעדע רגע און דאָס אויג ווערט פערכאַפּט פון שעהנקייט. און ווידער האָבען מיר זיך געוואונדערט, וואָס אויף דער גאַנצער רייזע איז כמעט אויף אַ רפואה ניט געווען צו זעהען קיינע בהמות, פערד אָדער שאָף. די גרויסע לאַנקעס פּוסטעווען. אַ שרעקליכע אַרמוט דריקען אויס די געזיכטער פון די פּויערים, וואָס שטעהען ביי זייערע קליינע הייזלאַך ווי פּאַר׳יתום׳ט אָהן אַ טרייען חבר — אַ בהמה — ביי דער זייט.

די שפּורען פון דער וועלט מלחמה זעהט מען אין פראַנקרייך אין אַלע ווינקעלאַך.

די שטאָדט מאַרסייל מאַכט אַ בעצויבערענדען איינדרוק מיט איהר אָרי־גינאַליטעט. אַן אַלטע פראַנצויזישע שטאָדט מיט אַ היסטאָרישער פערגאַנגענ־הייט. איהרע פּאַרקס און בולוואַרען מיט די אונצעהליגע מאָנומענטען דער־צעהלען אייך יאַהרהונדערטע פון פראַנצויזישער געשיכטע און פיהרען אייך אַריין ביז טיעף אין דעם מיטעלאַלטער. די הויכע ווייסע בערג ביי דעם ברעג פון ים שטעהען ווי אַלטע שומרים אַרום דער שטאָדט און היטען אָפּ די קעניגין פון זיך פראַנקרייך...

מאָרגען זעצען מיר זיך אויף דער פראַנצויזישער שיף „ספינקס״, וועלכע דאַרף אונז ברייינגען צום ברעג פון ארץ ישראל. ווי שטאַרק עס קלאַפּט דאָס האַרץ שוין...

4. — פון מארסייל ביז אלכסנדריא.

פרייטאג, דעם 13טען מאי.

מיר זיצען אויף דער שיף, וואס פיהרט אונז צו דעם געווינשטען לאנד...

די „ספינקס" שווימט מאיעסטעטיש ווי א קעניגין איבער דעם רוהיגען ים התיכון און שפיעלט זיך מיט די לייכטע וועלען ווי א מוטער מיט איהרע קינדער. פון ביידע זייטען זעהען זיך די לאנד ברעגעס פון פראנקרייך און איטאליען — סיציליען, איבער וועלכע עס ערהויבען זיך גרויסע בערג ביז צו די הימלען. זייערע ווייסע שנעע שפיצען שימערירען אנטקעגען דער זון און עס דוכט זיך, אז זיי שמייכלען איהר אנטקעגען, ווערענדיג געגלעט פון איהרע שטראהלען. נאר אט־אט הויבט אן די זון פארגעהן אין מערב זייט און די ווייסע בערג שפיצען צינדען זיך אן ווי ריזיגע גליהענדע קוילען און זיי ברענען און ברענען און ווערען ניט פארברענט...

פיעל רוהיגער איז דער מיטעללענדישער ים פון דעם אטלאנטיק. דאס וואסער איז טיעף, בלוי און עפעס מילדער און וויכער. מען פיהלט, אז מען דער־נעהענטערט זיך צום אריענט, צו דעם זונען־לאנד. דער הימעל ווערט מיט יעדער רגע בלויער און דורכזיכטיגער און שטראמען ליכט פערפלייצען דעם גאנצען האריזאנט.

דאס הארץ הויבט אן קלאפען שטארקער, מעכטיגער פון דעם געפיהל, אז מיט יעדער רגע ווער איך געטראגען אלץ נעהענטער און נעהענטער צו דעם לאנד פון מיינע אבות, צו מיין לאנד, צו וועלכען איך האב געשטרעבט מיין גאנץ לעבען און האב ארום איהר מיינע זיסעסטע חלומות געוועבט.

זונטאג, דעם 15טען מאי.

די פאסאזשירען פון יעדער נאציאן ברודערען זיך אין גרופעס אין בעזונ־דערע פלעצער פון שיף. די פראנצויזען זיינען דא אין דער גרעסטער צאהל און פיהלען זיך טאקע די בעלי בתים. איבעראל זיינען זיי פול און מיט שטאלץ בעוועגען זיי זיך איבער אלע אפטיילונגען. איז דאך די שיף זייערע, די מאטראזען זייערע, דער קאפיטאן זייערער, און די פראנצויזישע שפראך מיט איהר וואויל־קלאנג גיסט זיך איבער דער שיף אין אלע ווינקעלער.

און א היבשער צאהל זיינען דא אראבער און סיריער אויף דער שיף. זיי האלטען זיך צוזאמען, פערברייינגען און ריידען אויף זייערע שפראכען, און עס

איז צו מערקען, אז וואס די שיף דערנעהענטערט זיך צו דעם אריענט, באקומען זיי אלע א לעבעדיגערע און פרעהליכערע שטימונג. אינסטינקטיוו שפירען זיי, אז דער אריענט קומט אן. די נאזלעכער ווערען ביי זיי געעפענט ברייטער, קענטיג, אז זיי הויבען שוין אן איינאטעמען דעם גערוך פון אריענט, פון זייער היים, זייער לאנד...

אין דער צווייטער און דריטער קלאס געפינען זיך א פאר צעהנדליג אידישע יונגע לייט. א היבשע גרופע פון זיי פאהרען אלס חלוצים. זיי קומען פון פער־שיעדענע לענדער, אבער זיי האלטען זיך צוזאמען, אין איין גרופע, און א געפיהל פון ברידערליכקייט בעהערשט זיי אלעמען. זייער האלטונג איז געצווימט, ערנסט, און דער בעזונדערער אידישער חן שוועבט אויף זייערע אלעמענס פנים׳־ער, זיי ציהען אויף זיך די אויפמערקזאמקייט פון די קריסטען און מוסולמאנער, וועלכע קוקען אויף זיי מיט פיעל רעספעקט.

מען דערקענט אז די פנים׳ער פון די חלוצים, אז זיי פערשטעהען און פיהלען, דאס זייער רייזע איז ניט קיין געוועהנליכע, וואכעדיגע, נאר אן ערהאַ־בענע, יום־טוב׳דיגע, הייליגע, — טויבען פליהען צו זייערע אלטע־אוראלטע נעסטען. פון א פאר געשפרעכען וואס איך האב מיט די חלוצים געהאט, האב איך געזעהן, אז די טאפפערע יונגע לייט ווילען פערגעסען אן דעם ביטערען עבר, אן זייערע ליידען און צרות, וואס זיי האבען דורכגעמאכט די לעצטע זיבען יאהר פון מלחמה און פערוויסטונג, אן די טייכען בלוט, אין וועלכע זיי־ערע טאטע־מאמעס, ברידער און שוועסטער זיינען געשוואומען און שווימען נאך איצט זייט אויגוסט 1914; זיי ווילען אויך ניט טראכטען פון דעם מאנגעל און צרות, וואס ווארט אויף זיי אין דעם אלט־ניילאנד. עס שרעקט זיי ניט די שווערע ארבייט פון שטיינער האקען, וואס ווארט אויף זיי, — זיי האבען פאר זיך איין געדאנק, איין ציעל, איין ענטשלוס: אויפבויען די אידישע היים אין ארץ ישראל, באהנען איהרע וועגען, פלאסטערען איהרע גאסען, גראבען איהרע קאנאלען, זעהען איהרע פעלדער, עס זאל בליהען דער אידישער ווייג־גארטען און שטעהען שטאלץ און זיכער די אידישע היים די איינציגע גע־טרייע היים פאר דעם געפלאגטען פאלק ישראל.

זיי ווייסען די קינדער פון ציון, אז זייער אלטע מוטער איז ניט רייך, אז אויך זי האט דורכגעמאכט דעם זעלבען ביטערען שיקזאל, וואס איהרע פארוואגעלטע קינדער אין גלות, אז אויך זי איז געטראטען געווארען פון רויבער־פים און ווארט דעם אנקומען פון איהרע קינדער, פאר וועמען זי טראגט א היילונג אין איהר בוזים...

און זיי קומען, איהרע קינדער די מוטהיגע חלוצים, וועלכע האבען אפ־געטרייסעלט די צוויי טויזענד יעהריגען גלות־שטויב פון זייערע וואנדער־פים,

כדי צו קאנען שטעהן פעסט אויף דעם באדען מיט דעם אייזען און האמער אין האנד און שטארבען בויענדיג אין זייער מוטער׳ס שוים.

מיטוואך, דעם 18טען מאי.

א נייע ענטדעקונג האבען מיר היינט געמאכט אויף דער שיף, וואס די גאנצע צייט פון אונזער רייזע האבען מיר פון דעם ניט געוואוסט. מיר האבען ענטדעקט א פיערטע קלאס פאר פאסאזשירען. דאס בילד, וואס מיר האבען דארטען געזעהן, האט געמאכט אויף אונז אלעמען א שרעקליכען איינדרוק.

טיעף אונטער דעם דריטען קלאס געפינען זיך פינסטערע לעכער, אנגע־פאקט מיט רייזענדע, די ארימע פאסאזשירען ליידען לעבעדיגע חבוט הקבר. ערנידעריגט, נידערשלאגען ליעגען זיי דארטען אין די פינסטערע לעכער אהן יעדער ברעקעל לופט. עסען דערלאנגט מען זיי פון איין גרויסען קעסעל און יעדער איינער מוז אליין נעהמען זיין פארציאן אין זיין טעלער, נאכ׳ן עסען מוז יעדער איינער אויסוואשען זיין טעלער און לעפעל און עס מיטנעהמען צו זיך אין זיין שלאף־לאך ביז צום צווייטען מאהלצייט. און אויך אזא לעבען רופט מען א לעבען!

די „ספינקס“ דערנעהענטערט זיך צום אריענט. דאס פיהלען מיר שוין אלע. דער הימעל ווערט פון מינוט צו מינוט ריינער, דער ים בלויער און שפרייט זיך אונטער אונז אזוי ווי א טעפיך אויסגענעהט פון ריינעם תכלת. די זון שיינט העלער און לאבענדיגער און דער האריזאנט ארום אונז ווערט ברייטער און אונענדליכער, — א נייע וועלט מיט נייע הימלען...

דאנערשטאג, דעם 19טען מאי.

אלכסנדריא, די אלטע שעהנע היסטארישע שטאדט, שיינט ארויס פאר אונזערע אויגען מיט איהרע הויכע, שמאלע, לאנגע אריענטאלישע טורעמס פון די מוסולמאנישע מאשעען און פון די קריסטליכע קירכען. העכער איבער אלע געביידען קוקען ארפ נאפאלעאנ׳ס פעסטונג, וואס שטעהט אויף א בארג אין מיטען שטאדט און דעם סולטאנ׳ס פאלאץ הארט ביים ברעג פון ים.

אלע פאסאזשירען אויפ׳ן שיף פון ערשטען ביז׳ן פיערטען קלאס זיינען ארויף אויפ׳ן דעק צו זעהן ווי די „ספינקס“ דערנעהענטערט זיך צו דעם האפען פון דער ערשטער אריענטאלישער שטאדט.

אויף אונז, אידישע רייזענדע, האט אלכסנדריא געמאכט גאר א בעזונ־דערען איינדרוק, ווייל מיר האבען זיך ניט געקענט צוריקהאלטען פון געדאנק,

אז מיר שטעהען ביי די ברעגעס פון דעם לאנד, וואס האט פאר אונז די צווייטע היסטארישע בעדייטונג נאך ארץ ישראל.

עפעס א קליינינקייט פאר א אידען דערמאנען מצרים! מיר דערמאנען עס דאך טעג־טעגליך פון אונזער פריהעסטער יוגענד אן אין אונזערע תפילות, גלייך ווי מיר האבען אנגעהויבען לערנען חומש אין חדר, האבען מיר, קליינע אידעלעך, געמאכט א רייזע מיט אונזער ליעבלינג יוסף אלס שקלאף נאך מצרים. מיר האבען מיט איהם צוזאמען געוואנדערט צו זיין מוטער רחל׳ס קבר און געוויינט מיט איהם פאר זיין וויינענדיגער מאמען, וועלכע הערט עד היום ניט אויף צו וויינען איבער דעם שיקזאל פון איהרע קינדער; מיר זיינען געגאנגען ביי זיין זייט ביז מצרים. זיך געטיילט מיט איהם אלע זיינע צרות און נסיונות ביז מיר האבען מיט גרויס פרייד איהם געקרוינט פאר וויצע קעניג צו פרעה מלך מצרים; מיר האבען צוזאמען מיט איהם באגעגענט זיין אלטען פאטער יעקב מיט זיינע עלף ברידער, ווען זיי זיינען צו איהם געקומען פון כנען; מיר זיינען מיט איהם צוזאמען געשטאנען ביי דער שטערבע־בעט פון זיין הייליגען פאטער יעקב און געהערט זיין לעצטען פערלאנג, אז נאך זיין טויט זאל מען זיין קערפער אוועקטראגען צוריק צו זיין היים חברון, וואו עס ליגען זיינע הייליגע עלטערען און אורעלטערען. מיר האבען איהם בעגלייט צו דער מערת המכפלה; מיר זיינען צוריקגעפאהרען פון דער הייליגער לויה און מיר האבען זיך בעזעצט מיט אלע „שבטי יה" אין גושן און דארטען האבען מיר דורכגעמאכט צוויי הונדערט און צעהן יאהר דעם בלוטיגען שווערען און פינ־סטערען גלות מצרים, ביז דער געטליכער משה אונזערער, וועלכער איז אויך געבארען געווארען אין מצרים, האט אונז ארויסגעפיהרט מיט פיעל געטליכע נסים פון מצרים צוריק אין ארץ כנען. — און איצט האט א שיף אונז וויעדער געבראכט צו די ברעגעס פון מצרים, און איך האב דאס געפיהל, ווי איך וואלט דורכגעמאכט א רייזע פון איבער דריי טויזענד יאהר...

5. — פון אלכסנדריא ביז יפו

פרייטאג, 20טער מאי, 1921.

מיר שטעהען שוין אין אלכסנדריא של מצרים. די שטאדט מאכט א צויבערליכען איינדרוק. איך קוק פון שיף אראפ אויף דער שטאדט, און איך ווער ווי אויף פליגלען אוועקגעטראגען אין אלטע, היסטארישע צייטען; פאר מיינע אויגען שוועבט אויף די אלכסנדריא פון דער צייט פון דעם בית שני, ווען דיזע שטאדט האט געשפיעלט די צווייטע פיעדעל פאר דעם אידישען פאלק נאך ירושלים.

אלכסנדריא איז דאך געווען די גרעסטע אידישע קהלה אין דער גאנצער אידישער געשיכטע ביז ניו יארק. אלכסנדריא האט געהאט א בית המקדש של חוניו, וועלכע האט עקזיסטירט איבער צוויי הונדערט יאהר. און א בפרוש'ע משנה אנערקענט די הייליגקייט פון די קרבנות אין דעם אלכסנדריער בית המקדש. דער גרויסער תנא רבי שמעון בן שטח האט אמאל געשריעבען א בריעף צו רבי יהודא בן טבאי, האט ער זיך אויסגעדריקט, אז ירושלים רופט אן אלכסנדריא מיט דעם נאמען „אחותי“. אין אלכסנדריא האבען די גרויסע אידישע העלעניסטען בראש פון דעם גרויסען אידיש־גריכישען פילאזאף ידידיה האלכסנדרוני „פילון היהודי“ געלעבט און געשאפען זייער גרויסע העלענישע, נעא־פלאטאנישע ליטעראטור; דא איז געשאפען געווארען די גרויסע וויכטיגע ארבייט פון דער גריכישער איבערזעצונג פון תורת משה, די „סעפטואגינטא“, און דורך דיזער איבערזעצונג האט זיך די גאנצע וועלט בעקענט מיט דער גרויסקייט און ערהאבענקייט פון אונזערע הייליגע אוצרות, און די צוויי אלטע קולטורען, די אידישע און די גריכישע, די עטישע און די עסטעטישע, האבען בעקאנטשאפט געשלאסען.

און אזוי שטעהענדיג אויף דעם דעק פון שיף, בעהערשט פון די בילדער פון דער גרויסער ראלע, וואס אלכסנדריא האט געשפיעלט אין דער געשיכטע פון אידישען פאלק, האט פלוצלונג צו מיר דערגרייכט די בשורה, אז די אידישע פאסאזשירען, וועלכע פאהרען נאך יפו, איז ניט ערלויבט צו לאנדען אין אלכסנדריא, אפילו ניט אראפצוגעהען פון שיף צו מאכען א וויזיט אין שטאדט. ווען א דונער וואלט פלוצלונג אראפגעקראכט פון דעם לויטערען, בלויען הימעל פון מצרים, וואלט עס אונז, אידישע פאסאזשירען, זיכער ניט מעהר אויפגע־טרייסעלט ווי דיעזע נאכריכט.

איך בין אראפ צו זיך. ווי א סטאדע שעפעלעך, דערשראקענע און מיט

געבויגענע קעפ, האבען זיך די אידישע פאסאזשירען צונויפגעקליבען צו מיר אין דעם ערשטען קלאס, צווישען זיי איז אויך געווען דער הונדערט יעהריגער זקן און די צוויי פאמיליעס פון ווירדזשיניא. זיי האבען ערווארט איך זאל עפעס טהאן, זיך איינשטעלען פאר אונזער מענשליך רעכט געגען דער גזרה. אין דער אמת׳ן בין איך דא אליין געווען הילפלאז, א געטראפענער מיט אלעמען גלייך. נאר ניט פערלירענדיג דעם מוטה האב איך דערווייל געטרייסט, געזוכט צו בערוהיגען די געמיטער, וועלכע האבען זיך ניט געלאזט בערוהיגען.

ווי א מלאך מושיע איז פלוצלונג ערשיענען פאר אונז א פערטרעטער פון דעם משרד הציוני, דער ציוניסטישער אפיס, און צוגענומען ביי אונז די פאס־פארטען מיט דער פערזיכערונג, אז ער וועט זיך זעהן מיט דעם אמעריקאנעם קאנסול אום אונז צו העלפען מיט אלעם מעגליכען, מען זאל אונז ניט שטערען די רייזע נאך יפו. דאס האט אביסעל דעם עולם בערוהיגט. אבער אונטער פיער אויגען האט ער מיר ערקלערט, ער עס איז כמעט קיין האפנונג ניטא, דאס מיר זאלען קענען לאנדען, ווייל די פאלעסטינער רעגירונג האט פערמאכט די טויערען פון לאנד פאר די חלוצים צוליעב די הריגות, וואס זיינען אויסגעבראכען אין יפו דעם ערשטען מאי.

און מיט די רייד נעהמט ער ארויס דעם לעצטען נומער „הפועל הצעיר“, אין וועלכען עס איז געווען בעשריבען דער גרויסער אונגליק אין יפו, מיט א רשימה פון איניגע און דרייסיג הרוגים, און צווישען זיי דער גרויסער העברע־אישער קינסטלער י. ח. ברנר. א שטראם טרערען האט זיך פון מיינע אויגען א גאס געטאן לעזענדיג וועגען דעם נאציאנאלען אונגליק. די גרעסטע צאהל קדושים זיינען געווען פון די נייי־אריבערגעקומענע חלוצים; איינינגע פון זיי האבען נאך ניט געהאט אראפגעטרייסעלט דעם גלות שטויב פון זייערע קליידער. ווי שווער עס איז צו שטארבען אויף דעם שוועל פון די ערפילטע חלומות און נאך דורך א רויבערישע האנד, וואס בעקעמפפט אונזערע האפנונגען, אונזער רעכט! ארימע הייליגע חלוצים!

דער גאנצער נומער פון „הפועל הצעיר“ איז געווידמעט צו דער עהרע פון דעם גרויסען העבראישען שריפטשטעלער י. ח. ברנר, וועלכער האט מיט זיין קינסטלערישער פען ניט אויפגעהערט צו רופען די אידען צום סערפ און אקעראייזען, צו זעען און פלאנצען דעם אידישען גארטען אין אונזער אלטער היים. און איצט ליעגט ער טויט, דער שטילער־מוטיגער קעמפפער און גרויסער קינסטלער! מען פיהלט, אז יעדע שורה, וואס איז איבער איהם געשריעבען, איז א שטראם טרערען. און ער האט דאך אזוי לייכט געקענט זיין צווישען די לעבעדיגע, אזוי גרינג זיך געקענט רעטען פון די רוצח׳ישע הענד. ער האט אבער ניט געוואלט איבערלאזען זיין אלטען שוויגער־פאטער און זיינע חברים ארביי־טער. יהי זכרו ברוך.

א שרעקליכער רעש, געטומעל און קולות האבען מיר, שטעהענדיג אויפ׳ן שיף, דערהערט פון אלכסנדריא. מיר שטעלען אן די גלעזער און מיר זעהען ווי אויף פיעלע דעכער פון די הייזער זיינען אנגעשטעלט מאשין־ביקסען מיט מיליטער. די גאסען זיינען פערפלייצט מיט מאסען מענשען, דעמאנסטראנטען. די פייערלייט שפריצען אויף זיי שטראמען פון זייערע לעש־אפאראטען. א מערקווירדיגער איינדרוק מאכט אזא בילד פון ווייטען. די אונרוהען האלטען אן ביז שפעט אין אבענד. ביינאכט הערט מען דא און דארט א שאס פון א ביקס אדער א רעוואלווער. מען דערצעהלט מיר, אז אונרוהען אין אלכסנדריא זיינען די לעצטע צייט קיין נאווינע נים. די אראבער מאכען אפטע אויפשטאנדען געגען דער ענגלישער ממשלה. דער לעצטער אויפשטאנד האט געדויערט אזוי לאנג ביז גענעראל עלענבי האט פון קאירא געגעבען א בעפעהל צו די מיליטער צו געברויכען געוועהר. אין א האלבע שטונדע זיינען צוויי הונדערט רעבעלען געלעגען טויט און עס איז געווארען שטיל.

אין אלגעמיין איז דער אריענט די לעצטע צייט זעהר אונרוהיג. די אראבער ווי אויך די סיריער אין בירות ביז המשק רעוואלטירען געגען דער ענגלישער און פראנצויזישער רעגירונג. מען האפט, אז ווען די ליעג פון נאציאנען וועט ארויסגעבען די מאנדאטען, וועט דער אריענט זיך בערוהיגען און ווערען נארמאל.

זונטאג, 22טער מאי, 1921.

מיר זיינען אויפגעשטאנען פון שלאף און זיך דערזעהן, אז מיר געפינען זיך אין סועץ קאנאל ביי פארט סאאיד. זעהר אינטערעסאנט איז די גרויסע שטיק מענשליכע ארבייט פון דעם קאנאל, וואס פערבינדט די צוויי ים׳ען, דעם מיטעללענדישען און דעם רויטען, וואס דאס מיינט די פערייניגונג פון אינדיען מיט איירא[פ]א. ניט אומזיסט איז דער אינזשעניר פערדינאנד דע לעסעפס פערא[י]ביגט געווארען אין דער געשיכטע.

די לעצטע סטאציאן. די שיף ריהרט זיך פון ארט, און ביי אונז, אידישע פאסאזשירען, הויבט אן קלאפען דאס הארץ. מארגען פריה וועלען אונזערע אויגען זעהן די מוטער ציון. מארגען וועלען מיר זיין אין יפו, ווען ס׳וועט נאר ניט זיין קיין אפהאלט אין לאנדאן. די לעצטע נאכט אויף דער שיף האט זיך שוין ווענ[י]ג געשלאפען. פאנטאסטישע טרוימען האבען מיך שוין בעהערשט. דער בעוואוסטזיין, אז איך געה איצט פון מצרים נאך ארץ ישראל, האט צופלאמט מיין אידישע פאנטאזיע, און צוזאמען מיט די קינדערשע חדר זכרונות האט דער מלאך החלומות בעשאפען פאר מיר אין דער לעצטער נאכט א מיניאטורע „יציאת מצרים“.

מאנטאג, 23טער מאי, 1921.

די גאלדענע זון האט זיך בעוויזען אנטקעגען אונז פון ברעג האריזאנט און פאנאנדערגעשיקט איהרע שטראהלען איבער דעם גרויסען רוהיגען טיעף־בלויען ים, אזוי חן׳עווידיג שפיעלעוודיג, אז ס׳האט זיך געדוכט, דאס די ערוואכטע זון כאפט א פלירט מיט דעם נאך האלב שלאפענדיגען ים התיכון, שיקענדיג איהרע שטראהלען צו א טבילת שחרית.

די שיף שווימט זיך שנעל אנטקעגען דער זון. און אט בעוויזט זיך פאר אונזערע אויגען א גאלדענער פאס. איך שטרענג אן מיין בליק און זעה, עס איז דער זאמד ברעג ביי יפו. נאך איינינע מינוטען און די שטאדט ענטפלעקט זיך פאר אונז אין איהר גאנצער פראכט. איינגעטונקט אין א ים זונען שטראהלען קוקט יפו ארויס אזוי ווי אן אריענטאלישע פרינצעסין.

אזוי שטעהענדיג אויפ׳ן דעק פון שיף און קוקענדיג אויף יפו, וואס שיינט אלץ בולט׳ער און בולט׳ער פאר מיינע אויגען, האב איך זיך דערמאהנט אן אן עפיזאד, וואס דוד וואלפסאן האט מיר דערצעהלט מיט 12 יאהר צוריק, ווען איך האב איהם בעזוכט אין קעלן. ווען ער איז געפאהרען דעם ערשטען מאל מיט דעם אונשטערבליכען דר. הערצל נאך ארץ ישראל און די שיף האט דער־גרייכט די ברעגען פון יפו, איז עס געווען ארום פיער אוהר פארטאג. ער איז געווען פערזונקען אין שלאף אין זיין קעבין, פלוצלונג דערהערט ער די צויבער־שטימע פון הערצל, וועלכער איז אריין צו איהם אין קעבין, אנגעטהאן אין זיין פולער פראכט, ווי ער זאגט צו איהם: „דוד, דו שלאפסט? דו ווילסט זעהן אונ־זער מוטער? שטעה אויף און קוק אויף די פייערלעך, וועלכע בעלייכטען אונ־זער שטאדט יפו“. וואלפסאן האט זיך שנעל אנגעטהאן און איז ארויף מיט זיין גרויסען פיהרער אויפ׳ן דעק פון שיף. שטעהענדיג אזוי ביי זיין זייט, אנ־געשפארט אויף דער פארענטשע, האט ער בעמערקט ווי צוויי גרויסע טרערען שיינען ארויס פון הערצל׳ס אויגען און זיי קייקלען זיך לאנגזאם אראפ אויף זיין שעהנע בארד.

און קוקענדיג אזוי אויף יפו, אויף א קינד פון אונזער מוטער, האב איך צו דערזעלבער צייט אויך געזעהן ווי הערצל שטעהט אויף דער שיף און טרערען פינקלען איהם אין די אויגען... אזוי נאהענט האב איך איהם געזעהן, אז מיר האט זיך געדוכט, דאס הערצל שטעהט דא אויף דער שיף און בעגלייט אונז קיין ציון... איך האב זיך אומגעקוקט און דערפיהלט, אז מיינע אויגען זיינען נאס...

מיר שטעהען ביי די פיס פון דער מוטער ציון.

6. — יפו.

מאנטאג, 23טער מאי.

די „ספינקס" האט געלאזט הערען איהר שטימע און אן עכא האט אפגע־ענטפערט פון דעם גרויסען, ברייטען און ליכטיגען האריזאנט. א קליין שיפעל מיט בעאמטע פון דער ארץ ישראל רעגירונג איז צוגעשוואומען צו דער ריזיגער שיף, וועלכע האט זיך פעראנקערט אן ערך א מייל ווייט פון ברעג.

די בעאמטע האבען אנגעפאנגען איבערקוקען די פאספארטען פון די פא־סאזשירען, וועלכע ווילען ארויסשטייגען אין יפו.

אונזער גרופע איז באשטאנען פון צוואנציג פערזאן, וועלכע האבען זיך מכין געווען צו דער פארמעלער צערעמאניע. צו מיין גרויסער איבערראשונג זעה איך פלוצלונג ווי איינער פון די אנגעקומענע בעאמטע, א איד, געהט צו מיר צו, רופט מיך אן ביים נאמען און שטעלט זיך פאר: מר. רודניק פון יעקאטערי־נאסלאוו. דער איד איז שוין אין ארץ ישראל צעהנדליגע יאהר און איז איצט דער אסיסטענט פון מר. שיינקין איבער דעם ועד העליה.

אונזער גאנצע גרופע, פון דעם הונדערט־יעהריגען זקן, וועלכער פאהרט שטארבען אין ארץ ישראל, ביז די קליינע קינדערלאך פון די ווירדזשיניער פא־מיליעס, וועלכע פאהרען בויען ארץ ישראל, האבען זיך ארומגעקליבען ארום מיר, קוקען מיר אין די אויגען און ווארטען ווי ציטערנדיגע שעפעלאך אויף זייער שיקזאל. מענשען פאהרען אין זייער לאנד און ציטערען ביים שוועל פון אריינגאנג! פאר וואס זשע איז דאס אזוי? ווער איז אין דעם שולדיג?

דער שרעק האט לאנג ניט אנגעהאלטען. איך האב זיך געזעצט ביים טיש מיט די בעאמטע, און שנעל זיינען איבערגעקוקט געווארען אלעמענס פאספאר־טען און אלע האבען באקומען די ערלויבנים צו לאנדען. אראב דער שרעק פון אלעמענס פנים'ער. איך זעה פריידענס טרעהרען אין אלעמענס אויגען. איך באקום דאנקען פון אלע זייטען, נאר עפעס פרעסט, דריקט מיך ביים הארצען, אידען שטעהען און פרעהען זיך, וואס זיי ווערען אריינגעלאזען אין ארץ ישראל...

און אפשר בין איך אומגערעכט מיט מיינע געפיהלען? דאס זיינען גאר פריידען טרעהרען פון אידען וואס זיינען זוכה געווען צו באטרעטען דעם הייליגען באדען פון ארץ ישראל.

נאר אפנים דער שרעק איז ניט געווען אומזיסט. דער שטן איז געקומען פון אן אנדער זייט גאר אונגעריכט.

מיר ערפאהרען פלוצלונג, אז די אראבער, וואס באזיצען די שיפלאד, וועלכע פיהרען צו די פאסאזשירען פון שיף צום ברעג, האבען ערקלערט א באיקאט נים ארונטערצונעהמען קיין אידען. דאס זיינען געווען די נאכוועהענישען פון די שטאדטישע אונרוהען. די בשורה האט אונז געטראפען ווי א דונער. אונזער לאגע איז געווען א שרעקליכע. א פיינליכע. אלע קריסטליכע און מאהמעדאנער פאסאזשירען זיינען שוין ארונטערגענומען, און בלויז צוויי מנינים אידען לאזט מען צוריק ביים ארויסגאנג פון שיף ווי פאראורטיילטע מחוץ למחנה! וואס איז דא? וואס טוט זיך דא מיט אונז? מיר גלויבען נים אונזערע אויגען. מיר שטייען מיט געבויגענע קעפ, רויט פאר שאנדע, און מיידען אויס די בליקען פון די פאסאזשירען אויפ׳ן שיף, וועלכע פאהרען נאך בירות.

מר. רודניק, דער ציוניסטישער פארטרעטער, פארזיכערט אונז, אז ער פאהרט נאך יפו און וועט ברענגען פאר אונז א ספעציעלע שיף, אונז אראפ־צונעהמען. מיר בלייבען שטעהן און ווארטען. פינף שטונדען זיינען מיר אזוי גע־שטאנען און געווארט. א, איך וועל די פינף שטונדען קיינמאל נים פארגעסען! זיי האבען זיך געצויגען ווי פינף לאנגע יאהר פון ערנידערונג און באליידי־גונג. דאס אונגעדולד איז מיר און ארום מיר שנייךט דאס הארץ ווי א חלף. די קליינוואורג האבען זיך צוואויינט, די מוטערס ברעכען די הענד, דער הונ־דערט־יעהריגער זקן אכצט און קרעכצט, די יונגע לייט, מיט די פעקלאך אין די הענד, שטעהן ארום מיר שווייגענדיג אין טיפען טרויער, און מיין אייגע־נער געדולד האלט ביים צוזאמענברוך...

נאר אט־אט באווייזט זיך א רעגירונגס־שיפעל און מיר דערפיהלען אן ער־לייכטערונג. מיר פארשטעהן, אז דאס קומט זי נאך אונז. דער אפיציער פון שיפעל גיט א קאמאנדע צו זיינע לייט און אין איניגע מינוטען זיצען מיר שוין אלע מיט אונזער באגאזש אין שיפעל, וועלכע פיהרט אונז צום ברעג. מיר שטייגען אראפ אין יפו מיט דאנקבארקייט צו דער ציוניסטישער טהע־טיגקייט. דער דאקטאר שטעלט אונז פאקען און מיר פאהרען נאך תל אביב צו דעם האטעל „גנוסר" פון בן־נחום.

באלד נאך מיין אנקומען אין האטעל, זיינען געקומען מיך מקבל פנים זיין מיינע אלטע בעקאנטע ציוניסטישע פריינד, בצלאל יפה, לעוואנטין, א. ז. ראַ־בינאוויץ, דר. מייטמאן־כהן, דר. וואלדשטיין, דר. חיים הררי, קריטשעווסקי און מרדכי בן הלל הכהן.

גאט מיינער! וואס פאר א פרייד! א ים מיט זכרונות פון איבער דריי־סיג יאהר האט מיר פארפלייצט, ווען יעדער פון מיינע באזוכער האט מיר דערמאנט פון מיינע באזוכען און טעטיגקייט אין זייערע געבורטס־שטעדט אין רוסלאנד. די זכרונות זיינען געפלאסען אזוי ווי א קוואל און אויפ׳ן האר־

צען איז געוואָרען אַלץ גרינגער און גרינגער, — עס איז געווען אַזוי ווי אַ באַל־זאַם צו מיין פאַרוואונדעטע האַרץ, וואָס איז אַזוי שווער געטראָפען געוואָרען ביים לאַנדען פון שיף.

אייביג, מיין גאַנץ לעבען וועל איך ניט פאַרגעסען דעם איינדרוק פון דעם ערשטען אָבענד אין ארץ ישראל. זיצענדיג אויף דער וועראַנדע פון האָטעל, אונטער דעם העלען שיין פון דער לבנה, דאָרט ביי דעם ברעג פון ים, איינ־אָטעמדיג די מילדע לופט, האָב איך געפיהלט ווי איך וואָלט פאַרטראָגען געוואָרען ערגעץ אין אַ מערכען־לאַנד. נעבען מיר ליגט אַ געדרוקטע זאַך, מיין אויג פאַלט אויף דעם, איך לעז... ביים שיין פון דער לבנה לעז איך... איז עס נאַכט? איך קוק זיך אום, — איבער מיר אַ הימעל, לבנה און שטערען. יאָ, עס איז נאַכט, אַ ארץ ישראל נאַכט... איך אָטעם די נאַכט, איך אָטעם די לופט, און אין מיינע אויערען קלינגען ר׳ יהודה הלוי׳ס ווערטער: „וחיי נשמות אויר ארצך"...

נאָך אַ קורצען שפּאַציר מיט מיין פריינד דר. לעווין־עפּשטיין איבער דער רחוב הערצל און שדרת רוטשילד, האָב איך זיך אַ מידער אַריינגעוואָרפען אין מיין בעט און געשלאָפען אַן אַנגענעמען שלאָף די ערשטע נאַכט אין ארץ ישראל.

דינסטאָג, 24־טען מאַי.

איך האָב היינט געמאַכט אַ באַזוך אין דער העברעאישער גימנאַזיע „הרצליה". דר. באַגראַטשאוו, דער ממלא מקום פון דר. מאַזעסאָן, מיט דעם גאַנצען סטאַף לערער האָבען מיך זעהר הערצליך אויפגענומען. צום ערשטען מאָהל אין לעבען האָב איך אויף אַן אמת דערפיהלט, אַז די העברעאישע שפּראַך לעבט. דער מבטא הספרדי גיט איהר צו אַ באַזונדערען חן און זי קלינגט ווי אַ שעהנע מוזיק.

אין אַלגעמיין האָט די גימנאַזיע געמאַכט אויף מיר אַ גוטען איינ־דרוק. די געביידע איז אַ שעהנע, די לערער זיינען אַלע פאַכלייט, די תלמידים האַלטען זיך פיין, אונטער אַ גוטער דיסציפּלין. אָבער אחד־העם׳ס פראַגעס אין זיין „אמת מארץ ישראל" זיינען נאָך אַלץ ניט פאַרענטפערט געוואָרען און זיין קריטיק איז נאָך היינט אַזוי שטאַרק ווי געווען. עס פעהלט עטוואָס הייליגעס, עס פעהלט די הייליגקייט פון דעם נביאישען גייסט, די קדושה פונ׳ם תנ"ך איז פאַרשוואונדען. און וואו עס פעהלט קדושה, איז דאָ וואַכעדיגקייט. און דאָס קאָן שוין ניט יעדער איד פאַרטראָגען אפילו ניט יעדער נאַציאָנאַלער איד, אַ פשיטא שוין דער רעליגיעז געשטימטער. אייניגע תלמידים האָבען זיך אפילו

פאַר מיר באַקלאָגט אויף די גרויע וואַכעדיגקייט, וואָס הערשט אין דער גימנאַ־זיע. די פיהרער פון דער גימנאַזיע דאַרפען זיך ווענען דעם פּאַרקלערען.

מיטוואָך, 25־טען מאַי.

צוזאַמען מיט מרדכי בן הלל הכהן און דעם ריכטער נופּך האָבען מיר היינט אָבענד פאַרבראַכט אין דעם הויז פון דעם דירעקטאָר פון אַנגלאָ־פּאַ־לעסטינאַ באַנק, מר. לעוואָנטין.

דער בעל הבית האַלט זיך נאָך ביי זיינע אַלטע געוועהנהייטען און מאַ־ניערען פון דער רוסישער בעל הבית־שקייט און גאַסטפריינדליכקייט. געמיט־ליך, ביי אַ רוסישער גלאָז טהעע, האָט ער זיך אַרויסגעזאָגט זיינע מיינונגען און געדאַנקען איבער דער איצטיגער ציוניסטישער באַוועגונג. ער האָט גע־האַט פּיעלעס אויסצוזעצען געגען דעם היינטיגען גאַנג פון ציוניזם. ווי אַן אַלטער חובב ציון פון די אַכציגער יאָהרען, מיט אַ היבש ביסעל בטול היש פון דעם שטריינגסטען קאָנסערוואַטיזם, האָט ער מבטל געמאַכט דעם שוואונג פון אונ־זערע נייע פיהרער, און מיט אַ היבש ביסעל פאַראַכטונג צו די אַריבערגעקומענע פרישע חלוצים, האָט ער קריטיקירט זייער אַרט לעבען, זייערע חגיגות, מיט זייערע פרעהליכע לידער. דאָס אַלץ געפעלט איהם ניט. ווען ער וואָלט נור קאָנען, וואָלט ער זיך אין גאַנצען אומגעקערט צו חבת ציון.

די געסט זיינען מיט דעם בעל הבית פון הויז ניט געווען איינשטימיג. דער אַלטער כהן און יונגער נופּך האָבען זיינע מיינונגען באַקעמפּט. זיי האָבען גערעדט פעסט, מיט איבערצייגונג, אָבער מר. לעוואָנטין איז זיך געבליבען ביי דאָס זייניגע פעסט און ניט ערשיטערט.

דאָנערשטאָג, 26־טען מאַי.

היינט איז ל״ג בעומר, דער גרויסער נאַציאָנאַלער יום טוב, וועלכער האָט אין די לעצטע צעהנדליגע יאָהרען באַקומען פולע בירגער רעכט אין גאַנץ ארץ ישראל, באַזונדערס אין די קאָלאָניעס. די אָרטאָדאָקסען פלעגען פייערען מיט גרויס גלאַנץ דעם יאָהר־צייט פון רבי שמעון בן יוחאי. אין רחובות פלעגט געפייערט ווערען די באַוואוסטע נאַציאָנאַלע חגיגה. ליידער זיינען דאָס יאָהר פאַר־שטערט געוואָרען די אַלע פייערונגען צוליב דעם שרעקליכען אָנפאַל פון די אַראַבער דעם ערשטען מאַי און צוליב די בלוט פון די קדושים, וואָס עס איז נאָך ניט געווען פאַרטריקענט. אַ טרויער שוועבט איבער דעם לאַנד, אפילו

די העברעאישע גימנאזיע האט דאס מאל אפיציעל ניט געפייערט דעם יום טוב ווי געוועהנליך.

א טרויעריגע ערשיינונג איז די צענזור אויף די צייטונגען, די ליידיגע קאלומס אויף אלע זייטען מאכען א שווערען איינדרוק.

7. — פתח תקוה.

פרייטאג, 27־טען מאי.

מר. גיסין, דער באוואוסטער יוריסט פון מאהילעוו, האט אונז איינגעלאדען צו באזוכען פתח תקוה, וועלכע ליגט צוויי שטונדען רייזע מיט דעם דיליזשאנס פון יפו.

דער וועג איז וואונדער שעהן. ער פיהרט פארביי די דייטשע קאלאניע „שרונה", וועלכע איז אין דער צייט פון דער מלחמה געוועזען פארלאזען צוגלייך מיט די אלע אנדערע קאלאניעס. איצט, נאך דער מלחמה, האבען זיך די דייטשע קאלאניסטען צוריקגעקערט און די קאלאניע איז ווידער אין א בליהענדען צושטאנד. כרמים און פרדסים דערהויבען זיך ארום, גרויסע סטאדעס מיט רינד און שאף און עזלען פיטערען זיך אין איהרע לאנקעס און ניט ווילענדיג דערפיהלט איהר א וועהטאג אין הארצען: נחלתי נהפכה לזרים!

יודעי חן באקלאגען זיך אויף אונזערע פיהרער פאר זייער נאכלעסיגקייט. עס הייסט, אז אין קריזיס צייט האט מען דיזע קאלאניע לייכט געקענט אבקויפען, נאר זיי האבען דאס, ליידער, פארזעהן.

מיר זיינען אנגעקומען אין פתח תקוה צוגלייך מיט דער זונען אונטערגאנג. מיר זיינען אריינגעפאהרען אין דעם האטעל „ירקון", וועלכער געהערט צו דער פאמיליע גיסין. דער האטעל האט אויף אונז געמאכט אן אנגענעמען איינדרוק מיט די פילע גרינס און בוימער, וואס רינגלען איהם ארום.

דריי ברידער זיינען די גיסינס. אלע גוטע איבערגעגעבענע ציוניסטען זייט צעהנדליגע יאהרען. איינער פון די גיסינס איז דער ראש הועד פון פתח תקוה. דעם צווייטען ברודער, וועלכער פארוואלטעט דעם האטעל, האט געטראפען א גרויסער אונגליק. זיין עלטערער זוהן אבשלום, דער ליבלינג פון פתח תקוה, דאס איבערגעגעבענע קינד צו זיין פאלק און לאנד, איז געפאלען דער ערשטער קרבן פון די פיר קדושים, וועלכע זיינען אומגעקומען דעם 5־טען מאי, כ״ז ניסן, אין דעם טאג, וואס די אראבער זיינען באפאלען פתח תקוה

און זי געוואלט פארניכטען. אבשלום איז געווען דער אנפיהרער פון די העלדי־שע אידישע יונגע לייט, וועלכע זיינען ארויס באשיצען זייער היים געגען די רוצח׳שע הענד פון די אראבער, שטייענדיג אין פראנט פון זיין חיל איז ער געטראפען געווארען פון אן אראבישע קויל און איז אומגעפאלען טויט.

און ווי רוהיג און געלאסען דער פאטער פון דעם געפאלענעם העלד האט דערציילט די געשיכטע פון זיין זוהן׳ס טויט. איך בין געווען איבערראשט צו זעהן ווי דער פאטער איז שטאלץ, וואס זיין זוהן איז געפאלען אין קאמף פאר זיין היים, פאר זיין פאלק. און זיין מוטער, די באבע פון אבשלום, די 84 יעהרי־גע זקנה, ווי ריהרענד ערהאבען זי איז אין איהר שטילען צער! ניין, זי פיהלט גאר ניט קיין צער, דאכט זיך, א פרייד, א בענשונג צו גאט ליגט אויסגעגאסען אויף איהר אלטען צוקנייטשטען, אבער הערליך שטאלצען געזיכט. די געשיכטע פון אבשלום׳ס העלדישען טויט האט ארויסגערופען א טרעהר אין מיינע אויגען. די אלטע באבע האט דאס האט דערזעהן און האט מיט פארוואורף צו מיר א זאג געטהאן:

„ניין, מיין פריינד, ניט וויינען ברויכען מיר, נאר פרעהען זיך, וואס גאט האט מיך מזכה געווען אויף די עלטערע יאהרען צו זעהן מיינעם א קינד א קרבן פאר אונזער לאנד. און ווען ארץ ישראל וועט פאדערען נאך מעהר קרבנות פון מיין פאמיליע, זיינען מיר אלע גרייט צו געבען ביז דאס לעצטען טראפען בלוט“.

אייביג, אייביג וועל איך ניט פארגעסען דעם הייליגען פייער, וואס האט אין דעם מאמענט ארויסגעלויכטען פון איהרע אויגען. איך האב געקוקט אויף דער שטאלצער זקנה און געטראכט, אז אזוי האנדלען קען נאר א קינד פון א פאלק, וואס האט נאך מיט טויזענדער יאהרען צוריק פראדוצירט טעכטער ווי מרים און דבורה.

גאנץ פתח תקוה איז שטאלץ מיט איהר לעצטען זיעג איבער די אראבער. פאר די פיר געפאלענע און צוועלף פארוואונדעטע מצד די אידען זיינען די אראבער געפאלען אין די הונדערטע, און טויזענדע זיינען פון שרעק זיך צו־לאפען. עס האט זיך ווידערהאלט דער „רבים ביד מעטים“! ווי אין די צייטען פון די חשמונאים.

זונטאג, 29־טען מאי.

פתח תקוה פארמאגט איבער פיר טויזענד נפשות. זי רעכענט זיך די עלטסטע קאלאניע. אויף איהר בית עולם ליגט רבי מרדכי גימפעל ראזינאיער, איינער פון די שעהנסטע חובבי ציון. די קאלאניע האט זעהר א גרויסע שוהל. ווען

איך בין נעכטען נאך קריאת התורה ארויפגעגאנגען אויף דער בימה ריידען, האב איך זיך דערפיהלט ווי איך בין אמאל געשטאנען אין א ווילנער אדער ביאליסטאקער שול. די אטמאספערע איז אזוי עכט אידיש, שבת׳דיג, אז מען דערפיהלט די נשמה יתירה מיט אלע חושים. דער עולם איז ניט געזעסען אויף זייערע פלעצער, נאר געשטאנען גאר ווי אויף דעם היימישען אופן.

דער רב פון דער קאלאניע איז איינער פון די מצוינים, רבי ציטראן, אן איידעם פון רבי יוסף ראזען, דעם דווינסקער רב. און הגם זיין שווער איז א ווילדער אנטי ציוניסט, איז ער אן איבערגעגעבענער צו דעם רעיון הציוני און איז איינער פון די טעטיגסטע מזרחים אין ארץ ישראל.

מיט מר. פנחס מעהער, איינער פון די עלטסטע קאלאניסטען, האב איך געמאכט א שפאציר איבער דער קאלאניע לארכה ולרחבה. דאס הארץ האט אין מיר געקוועלט זעהענדיג א אידישע היים, אידישען באדען, מיט אן אמת אידישער אטמאספערע. דער קדושת השבת, די געטליכע ריכטיגע מנוחה שוועבט איבער אלע גאסען און הייזער. שייערם און שטאהלען מיט די גרויסע קיה און קליינע אייזלען. אלע, אלע רוהען און באדען זיך אין דעם גייסט פון שבת׳דיגער מנוחה.

בנוגע דער שפראך זיינען די צוויי דורות נאך צוטהיילט. דער עלטערער דור דערהאלט נאך אידיש אבער דער יונגער דור וויל בשום אופן א אידיש ווארט ניט אויסריידען. מיט אלע קרעפטען צווינגען זיי די אלטע צו ריידען מיט זיי העברעאיש. און די יונגע זיינען ביי זיך תקיף, זיי פיהלען אז דער עתיד איז זייערער.

שעהן איז געוועזן צו זעהן און צו הערען ווי די אלטעטשקע מרת גיסין, האלטענדיג אויף איהרע הענד אן אוראייניקעל, א מיידעלע, דריי יאהר אלט, מיט׳ן נאמען גאולה, האט צו איהר גערעדט אידיש און דאס קינד האט צו דער באבען באלד א זאג געטאן: „דברי עברית״. און ווען די אלטע האט גע־עטפערט, אז זי קען ניט, איז דאס קינד געווארען אויפגערעגט און זאגט צו דער אלטער: „ראי, הלא שנייך שבורות משפתך הקשה אשר תדברי, ולו דברת עברית כמוני כי אז היו שנייך תמימות ושלמות כמוני״. (זעה נאר, דיינע ציינער זיינען דאך צובראכען פון דיין שווערער שפראך, וואס דו רעדסט, אבער ווען דו וואלסט ריידען העברעאיש אזוי ווי איך, וואלטען דיינע ציינער געוועזן גאנץ ווי מיינע).

עס איז ניטא קיין שלעכטס אהן גוטס. אלס רעזולטאט פון דעם אראַ־בישען איבערפאל אויף דער קאלאניע, איז אין דער קאלאניע ניט פארבליבען איין אראבישער ארבייטער. די חלוצים האבען פארנומען זייערע פלעצער און די קאלאניסטען האבען זיך געשווארען ניט צו באשעפטיגען מעהר קיינע אראבער.

מאָנטאָג, 30־טען מאַי.

זעהר אַן אינטערעסאַנטע פּערזענליכקייט איז מר. גראַזאָווסקי, דער מחותן פון דעם נציב העליון, סער הערבערט סעמועל. דאָס איז אַן אַלזייטיגער מענש מיט ריזיגע פעהיגקייטען. אַ געוועזענער ישיבה בחור פון וואָלאָזשין, מיט אַ גוטען תלמודישען קאָפּ, אַ פענאָמענאַלען זכרון, איז ער מיט איינ־גע צענדליג יאָהר צוריק געקומען אין ארץ ישראל, זיך געשטעלט ארבייטען אַלס איינפאַכער פועל, דערנאָך האָט ער אָנגעהויבען ווירקען אַלס העברעאישער לערער, האָט אָנגעהויבען פאַרפאַסען נייע מעטהאָדעס צו לערנען עברית בעברית, וועלכע זיינע געוואָרען זעהר פּאָפּולער און פאַרשפּרייט געוואָרען איבער דער גאַנצער וועלט. ער איז אויך דער מחבר פון אַ פּאָר גוטע העברעאישע ווערטער ביכער און איצט איז ער אַ גוטער פינאַנסיער און פאַרנעהמט אַ שטעלע אַלס וויס־פּרעזידענט אין דעם אַנגלאָ־פּאַלעסטינאַ באַנק.

אין דעם הויז פון דעם אמעריקאַנעם ציוניסט מר. ווילסאָן, האָב איך נעכטען אָבענד זיך געטראָפען מיט מר. גראַזאָווסקי און האָב געהאַט דאָס פאַרגעניגען צו פאַרברייינגען מיט איהם אַ פּאָר שטונדען. דאָס געשפּרעך האָט זיך געצויגען איבער פאַרשיעדענע ענינים און איך האָב באַלד דערזעהן, אַז איך האָב פאַר זיך אַ מענשען מיט אַ געזונדען פערשטאַנד.

מר. גראַזאָווסקי איז ניט צופרידען מיט דער איצטיגער הנהגה פון ועד הצירים. ער האָט זי שאַרף קריטיקירט. ער איז אויך אַ געגנער צו דער נייער באַוועגונג פון קאָלאָניזירען דאָס לאַנד אויף סאָציאַליסטישע יסודות. ער ווייזט אויף מיט פאַקטען, אַז די גאַנצע ארבייט פון די קבוצות איז אַ דורכפאַל און זיין מיינונג איז, אַז נאָר מענשען מיט קאַפּיטאַל קענען אויפבויען דאָס לאַנד.

8. — א באזוך אין די קאָלאָניעס.

דינסטאג, 31־טען מאי.

נעכטען האָב איך באזוכט ראשון לציון, די קרוין פון באראָן עדמאָנד ראָ־טשילד'ס קאָלאָניעס.

ראשון לציון איז ווירקליך א שעהנע קאָלאָניע, מען קאָן אפילו זאָגען א רייכע. עס לעבען דאָ א הונדערט אכרים און ארום זיי נאָך א הונדערט פאמי־ליעס, א רוהיגען שעהנעם לעבען.

מיין פריינד, מר. גלוסקין, דער דירעקטאָר פון באראָן'ס באריהמטען וויין־קעלער, האָט אונז דורכגעפיהרט די אַלע דריי עטאזשען פון קעלער און אונז געציינט די אַלע מאשינען וואָס ארבייטען אויס דעם וויין, פון אָנפאנג, וואו די טרויבען קומען אריין גאַנץ, ווי זיי זיינען, ווי זיי ווערען צומאלען, ווי דער זאפט ווערט מגולגל אין „גלגול מחלות" דורך פילע פארשידענע רעהרען, פון דעם דריטען עטאזש אין דער הויך ביז דעם אונטערסטען טיפען קאלטען קע־לער. און דערנאָך ווערט ער ווידער געשפּאָרט צוריק ארויף ביז ער געפינט זיין אָרט אין די ריזיגע פעסער אלס עכטער געשמאקער כרמל וויין, וואָס ערנעהרט הונדערטע קאָלאָניסטען און ערקוויקט הונדערטע טויזענדע אידען אין אַלע גלות־לענדער מיט זיין גוטען געשמאק.

באטראכטענדיג דעם ריזיגען קעלער און באוואונדערענדיג זיין איינריכטונג הויבט מען אָן פיהלען א טיפע דאנקבארקייט צו דעם נדיב הידוע און דאָס האַרץ רופט אויס: לאַנג לעבען זאָל ער!

איך האָב ניט געקענט אנטזאגען די ראשונ'ער און איך האָב געמוזט ריידען אין אָבענד אין „בית־העם". מר. מאירוביץ, דער אַלטער ביל"ו'ניק, איז געווען דער יושב ראש. ער איז אַן אַלטער סימפּאטישער מאַן, וואָס ווערט פארהערט פון דעם גאַנצען ישוב.

דער „בית־העם" איז געווען איבערגעפילט מיט מענשען. ווען איך האָב אנגעפאנגען ריידען, האָב איך באמערקט א לייכטען שמייכעל אויף זייערע גע־זיכטער פון מיין הברה אשכנזית, צו וועלכער זיי זיינען ניט געוואוינט. אָבער ביסלעכווייז איז דער שמייכעל פארשוואונדען און מיט ערנסטע געזיכטער האָבען אַלע געהאָרכט צו מיינע רייד, סיי די אכרים, סיי די פועלים און סיי די חלוצים.

איך האָב גערעדט וועגען דער פראגע פון „עבודה עברית" און האָב אָנ־געציינט, אַז די צייט פון שאול המלך, ווען „וירדו כל ישראל הפלשתים ללטוש

איש את מחרשתו ואת אתו ואת קרדמו ואת מחרשתו—אידען האבען געמוזט געהן צו פלשתים צו שלייפען יעדער זיין אקער, זיין גראבאייזען, זיין האק און זיינע אלע געצייג, — אז די צייט טאר זיך ביי אונז מעהר ניט אומקערען. מיר ברויכען אויסנוצען אונזערע אייגענע קרעפטען. דעמאלט זיינען די פלשתים געוועזן די פארטגעשריטענע און מיר די פרימיטיווע, צוריקגעשטאנענע. היינט איז אומגעקערט. מיר באזיצען די פולע אייראפעאישע קולטור און די אראבער זיינען די פרימיטיווע.

פון ראשון זיינען מיר געפארען נאך רחובות. דיזע קאלאניע איז שטאלץ מיט דעם, וואס זי איז געבויט געווארען אהן א זייטיגע הילף נאר דורך דעם אייגענעם פארמעגען און ארבייט פון איהרע באזיצער. דער גרונד איהרער איז געלייגט געווארען פון א גרופע ווארשעווער סוחרים, וועלכע האבען זיך א נאמען געגעבען „מנוחה ונחלה״ און זיינען אין אנפאנג פון דער „חבת ציון״ באוועגונג געקומען נאך ארץ ישראל און גענומען בויען דיזע פראכטפולע קאלאניע.

דא, אין רחובות, האב איך געהאט אן אנגענעמע באגעגעניש. דאס איז געוועזן מיט מיין אלטען יוגענד פריינד אהרן אייזענבערג. פינף און דרייסיג יאהר האבען מיר זיך ניט געהאט געזעהן. מיר האבען זיך אזוי פעסט איינגעשלאסען איינער אין דעם אנדערענס ארעמס, אז מינוטען לאנג האבען מיר זיך ניט געקאנט אפרייסען איינער פונ׳ם צווייטען. מיר זיינען געשטאנען אזוי אין דער פאזע אהן א ווארט אויסצורײדען, נאר טרעהרען האבען זיך געקייקעלט איבער אונזערע ביידענס געזיכטער.

מיר זיינען אין אונזער יוגענד געווען צוויי גייסטיגע ברידער, קינדער פון איין הייליגער אידעע. א קוואל יוגענד זכרונות איז אויפגעשטאנען פון דער תקופת חבת ציון, פון דער צייט פון דער קאטאוויצער אספה. דער יונגער אייזענבערג, דער תלמודיסט, וועלכער איז באגייסטערט געווארען פאר חבת ציון, איז אוועקגעפאהרען נאך ארץ ישראל צו האקען שטיינער און צו ליידען די הייליגע יסורים און טיעפע ענויים פון דער ערשטער פיאנערען עפאכע. און אט יענער שלאנקער יונגערמאן שטעהט איצט פאר מיר א פעסט געבויטער עלטערער מענש, מיט א גרויסען שעהנעם לייבען־קאפ, מיט א פאר קלוגע פראקטישע אויגען, פול מיט ענערגיע און באוואוסטזיין, א מאן, וואס פארנעהמט איצט דעם גרעסטען פאסטען אין דעם נייעם ישוב. אייזענבערג איז דער פרעזידענט פון דער גרויסער געזעלשאפט „אגודת נטעים״. ער איז דער ראש הועד פון רחובות זייט פילע יאהרען און נעהמט אנטייל אין אלע ועדים פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע. די גרויסע פיהרער באראטהען זיך אפט מיט איהם, ווייל ער איז קלאר אין אלע ענינים, וואס האבען צו טאן מיט דעם נייעם ישוב. איך האב מיט איהם פארבראכט אייניגע שטונדען און די צייט איז פארשוואונדען ווי מינוטען.

דער עלעמענט וואס באוואוינט רחובות, איז א מערקווירדיגער. כמעט אלע זיינען תלמידי חכמים, משכילים, דענקער, שריפטשטעלער. איך האב דארטען געטראפען אלטע חובבי ציון, מר. חרלפ, דער בעל הבית פון האטעל מר. פאדווא פון בריסק־דליטא און מר. בלומבערג פון דווינסק. זיי אלע זיינען פון די טע־טיגסטע ארבייטער אין דער תקופה פון חבת ציון.

די אכרים פון רחובות זיינען שטאלץ מיט זייער נצחון אין דעם לעצטען אנפאל פון די אראבער. מיט רעכט רופען די עלטערע לייט זייערע קינדער מיט דעם נאמען: אונזערע נייע מכבים. די יונגע העלדען פון רחובות האבען רעא־ליזירט דעם פסוק „אחד מכם ירדוף אלף״ — טויזענדער אראבער זיינען אנט־לאפען פאר א פאר צעהנדליג טאפפערע אידישע יונגע לייט.

דער נייער דור אין ארץ ישראל וואקסט שטאלץ, מוטיג, קרעפטיג און דורכ־געדרונגען מיט דער אידעע, אז ער שטעהט אויף זיין אייגענעם באדען. קוקענ־דיג אויף די טאפפערע אידישע יונגע לייט אין ארץ ישראל ווערט מען דורכ־געדרונגען מיט דער איבערצייגונג, אז דער טאג איז ניט ווייט, ווען די אידישע היים וועט זיין א געזיכערטע.

זונטאג, 5־טער יוני.

נעכטען האב איך צוליב געטאן מיינע פריינד און די בעאמטע פון דער תל־אביב׳ער שוהל און האב גערעדט נאך קריאת התורה. איך האב גערעדט העברעאיש. עס איז געווען פונקט אויף מארגען, ווען דער נציב העליון האט ארויסגעגעבען זיין נייע דעקלאראציע, וואס פארטייטשט באלפור׳ס. די שטי־מונג איז א געדריקטע. דאס ריידען פאר אן עולם אין אזא מאמענט איז ניט קיין לייכטע, די געפיהלען זיינען געמישט...

דער עולם וויים ניט צו וואס קאן פיהרען הערבערט סעמועלס לעצטע „הצהרה״. עס זיינען דא אפטימיסטען, וואס געפינען קיין בייזעס ניט אין זיין לעצטער ערקלערונג. זיי זאגען, אז די אלע גוטמוטיגע ווערטער, וואס ער רעדט צו די אראבער, זיינען א פראדוקט פון דער ענגלישער פאליטיק און באלפור׳ס דעקלאראציע בלייבט ווי געוועז.

עס זיינען אבער אויך דא פעסימיסטען, וועלכע קוקען שוין אויף דער זאך דורך טונקעלע ברילען. זיי זעהען אין דעם א חניפה צו די אראבער און אן אנטיפאטיע צו די אידען. זיי קוקען מיט שרעק אויף דער נאהענטער צוקונפט און זיי פיהלען זיך שטארק ענטמוטיגט.

מיינע געפיהלען זיינען געמישט. עס ווילט זיך מיר גלויבען דאס בעסטע,

איך האף אז דער נציב העליון האט גוטע כונות בנוגע אונזער אידעאל. אבער די ווירקליכקייט, אוי ווי זי שטערט!...

היינט האבען מיר באזוכט מקוה ישראל. א שעהנעם איינדרוק האט זי אויף אונז איבערגעלאזען. די ארדנונג אין דער אגראר־קולטורנער ארבייט, די פריי־שע, געזונדע געזיכטער פון די שילער, די שיינקייט פון די אלעען און די גע־ביידען, דער קלאנג פון דער העברעאישער שפראך אין די מיילער פון די אידי־שע ערד ארבייטער, — דאס אלץ האט אויף אונז געווירקט אפפרישענד און אונז געגעבען נייע מוטה.

מיט גרויס יראת הכבוד זיינען מיר געשטאנען ביי דעם קבר פון דעם גרינדער פון „מקוה ישראל״, וועלכער איז געשטארבען אין יאהר תרמ״ג. אכט און דרייי־סיג יאהר זיינען שוין פארביי און דער קבר שטייט אזוי פריש אונטער די הויכע געדיכטע בוימער און שיינע דופטיגע בלומען, פון וואנען עס שיינט ארויס דער נאמען קארל נעטער, דער גרינדער פון דער ערשטער נאציאנאלער אגרי־קולטור שולע אין ארץ ישראל.

9. — ירושלים.

מאנטאג, 6־טער יוני.

מיר פאהרען נאך ירושלים.

ווען מיר האבען זיך געזעצט אין דער באהן אין יפו, וואס האט אונז גע־דארפט ברייגגען אין ירושלים, האב איך געהאט דעם געפיהל, אז איך מאך דורך א צווייטע רייזע נאך ארץ ישראל, ניין, די ערשטע רייזע... ווארום, וואס איז דען ארץ ישראל אויב ניט ירושלים?...

מיר פאהרען. די באהן נעהמט זיך דערהויבען איבער די הרי יהודה און שלענגעלט זיך אלץ העכער און העכער. איך הויב אן פיהלען א דערהויבונג אין דער נשמה... זי פליהט איבער די בערג פאראויס דער באהן און אט איז זי שוין אין ירושלים, הגם מיין גוף איז נאך אין באהן... איז דאך די נשמה פון א איד־דען אלע מאל אין ירושלים, וואו זיין גוף זאל ניט זיין...

זייז אין די הרי יהודה איז זיין אין א צויבער וועלט. איך בין שוין געווען אין מיין לעבען אין פילע, פילע בערג, נאר וואס פאר א באדייטונג האבען זיי געהאט פאר מיר? גאט׳ס וואונדער, און דאס אלץ. נאר דא, אין די הרי יהודה, זעהסטו די וואונדער פון א פאלק, פאר וועמען גאט האט זיך אנטפלעקט אין זיין גאנצער פראכט און דורך איהם, דורך דער ביבעל, פאר דער גאנצער וועלט.

דו קוקסט אויף די הרי יהודה און זעהסט ממש ווי דער רוח הקודש שוועבט איבער זיי. דו דערקענסט יעדע שטיינדעלע, יעדע מערה נאך די טויזענדער זאגען און לעגענדען, וואס האבען זיך ארום זיי געוועבט. דו ווערסט דערהויבען אלץ העכער ביז א וועלט מיט זונען צוגיסען זיך איבער דיין קאפ...

און אט זיינען מיר שוין ביי די טויערען פון ירושלים. ווי פרעכטיג שעהן עס איז צו לעזען די נעמען פון די ירושלים׳ער פארשטעדט און פון דער סטאציאן ירושלים אין העברעאישע בוכשטאבען.

„אט איז דער הר ציון. דער מגדל דוד", רופט זיך אן צו מיר א ירושלים׳ער יונגערמאן, וואס איז ביי מיין זייט געשטאנען. מיינע אויגען ווערען פייכט, א קוואל טרעהרען עפענט זיך און איך קען זיך ניט קאנטראלירען. צוויי טויזענד יאהר האב איך ארומגעבלאנדזעט און ענדליך בין איך אין מיין מוטער׳ס שויס...

דינסטאג, 7־טען יוני.

גלייך אין דער פריה זיינען מיר ארויפגעגאנגען אויפ׳ן דאך פון אמדורסקי׳ס האטעל און פאר אונזערע אויגען האט זיך אויפגעעפענט די גאנצע הערליכע פאנאראמע אין ירושלים, אט איז דער הר הבית, דער הר הצופים מיט דעם הר הזיתים; קירכען־טורעמס, מוסולמאנישע מאשעען, באלויכטען פון דער הערליכער זון, — אלץ, אלץ גיסט זיך צוזאמען אין אזא צויבערליכער פאנאראמא, וואס קיין מענשען׳ס אויג האט עס ניט געזעהן אויסער אין ירושלים.

מיט דעם ראש הישיבה, רבי מיכל טושצינסקי, זיינען מיר געגאנגען צו דעם כותל המערבי און הר הבית.

דורך קליינע, ענגע, פארדרעהטע און שמוציגע אראבישע געסלאך פיהרט דער וועג צו דעם כותל המערבי. מאדנע געפיהלען נעהמען דיך ארום דורכמאכענדיג דעם וועג און בלייבענדיג שטעהן פלוצלונג ביי אן אור־אלטער גראנדיעזער וואנד פון מורא׳דיגע גרויסע אלטע שטיינער און מען זאגט צו דיר: „זעה, דאס איז דער כותל המערבי", די מערב וואנד פון דעם הייליגען בית המקדש, וועלכע איז פארבליבען אלס א זכר צו דעם אונגליקליכען אידישען פאלק פון זיין אמאליגער גרויס און גדולה.

איך בלייב שטעהן מיט א געבויגענעם קאפ און טרעהרען און ווידער טרעהרען...

און עס שטייגען אויף געפיהלען, און עס מישען זיך געדאנקען —

א, ארימע, הייליגע, פינסטערע,פארשווארצטע אור־אלטע מערב־וואנד! ביזט ניט דער סימבאל פון מיין ארימען אור־אלטען פארשווארצטען פאלק?! איך זעה אין דיינע גרויסע שווארצע מאוים׳דיגע שטיינער די פארגליווערונג פון

א צוויי טויזענד יאהריגען אומעט, צער און פיין פון דעם פארוואגעלטען פאלק ישראל. דער גרויסער און טיפער גלות־שמערץ, געמישט מיט טרעהרען און בלוט, איז אין דער מערב וואנד פארשטיינערט געווארען.

עס רייסען זיך זיפצען פון הארצען אזוי טיף און שמערצליך, אז דו פיהלסט, דאס עס זיינען צוויי טויזענד־יעהריגע זיפצען, וואס נאר ביים אנבליק פון כותל המערבי קאנען זיי זיך ארויסרייסען. עס מישען זיך אוים די אויסגעשרייען און קולות פון פארשידענע אידען און ווייבער, וועלכע האבען זיך פארזאמעלט פון אלע וועלט־טיילען דא, ביי דער איינגעפאלענער וואנד, און האבען איין תפלה, איין געבעט: אויסלייזען דאס פאלק ישראל און דערהויבען צוריק די געפא־לענע קרוין...

יא, ווארום געפאלען זיינען זייביידע...

און שטעהענדיג אזוי ביי דעם כותל המערבי און צוקוקענדיג די טרויעריגע בילדער האב איך זיך דערמאנט אן די טרויעריגע ווערטער פון אונזער גרויסען דיינקער אחד העם, ווען ער איז געשטאנען אויף דעם זעלביגען היסטארישען הייליגען פלאץ:

„איך בין געקומען ערב פסח אין ירושלים אויסצוגיסען מיין טרויעריג הארץ פאר די „עצים ואבנים״, דעם רעשט פון אונזער אמאליגען אוצר.

„דער ערשטער באזוך מיינער איז געווען, ווי פארשטענדליך, צו דער ו ו א נ ד. דארטען האב איך געפונען זעהר פיל פון אונזערע ירושלים׳ער ברי־דער שטעהן און מתפלל זיין מיט קולי קולות. זייערע ארימע געזיכטער, זייערע משונה׳דיגע תנועות און די ווילדע קליידער, — אלעס שטימט מיט דער אנזיכט פון דער שרעקליכער וואנד.. און איך שטעה און באטראכט זיי מיט דער וואנד צוזאמען און איין געדאנק האט דורכגעדרונגען מיין הארץ: אט א די שטיינער זיינען עדות אויף דעם חורבן פון אונזער לאנד, און אט די מענשען — אויף דעם חורבן פון אונזער פאלק; וועלכער פון די צוויי חורבונות איז גרעסער? אויף וועלכען פון זיי זאלען מיר מעהר וויינען? א לאנד, אז זי ווערט חרוב און דאס פאלק איז נאך פול מיט לעבען און קראפט, דאן קענען אויפשטעהן אזעלכע ווי זרובבל, עזרא און נחמיה און דאס פאלק נאך זיי און אויפבויען ווידער דאס חרוב׳ע לאנד. אבער אז א פאלק ווערט חרוב, ווער קען פון איהם אויפשטעהן און פון וואנען זאל קומען זיין הילף? !

„און ווען איך זאל פארמעגען רבי יהודה הלוי׳ס גייסט און איך זאל קענען באקלאגען מיין פאלק׳ס אומגליק ווי ער, וואלט מיין קלאג־ליד זיך ניט אנגע־פאנגען מיט „ציון״ נאר מיט „ישראל״.

לאנג, לאנג בין איך נאך געשטאנען ביים כותל המערבי און האב זיך ניט

געקענט באפרייען פון אחד העם׳ס פייערדיגע ווערטער. א קלאג־ליד, וואס זאל זיך אנפאנגען ניט מיט „ציון“ נאר מיט „ישראל“!... ווער זאל זי שרייבען? ווער איז בכח זי צו שרייבען?... און איז אזא קלאג־ליד אין צייט איצט, ווען מיר ציילען שוין די גאולה־יאהרען?...

דאס הארץ שרעקט זיך, געדאנקען צאפלען זיך, אז איצט, איצט איז ערשט די ריכטיגע צייט...

מיר זיינען דורכגעגאנגען אלע טויערען פון דעם הר הבית פון אלע פיר זייטען. מיר האבען באטראכט די אלע געביידען אויף איהם און דעם מאשעע, וואס שטייט אויף דעם ארט, וואו דער קדשי קדשים איז אמאל געשטאנען.

ווי טרויעריג עס איז. דאס נאר פון דער ווייטען מעגען מיר זעהן אונזערע אמאליגע הייליגע נחלה. אינווייניג איז אונז פארווערט אריינצוגיין. מיט הער־צער פול טרויער און קומער זיינען מיר צוריקגעגאנגען.

ווען איך האב געזעהן די וואונדערליכע פאלאצען און קירכען פון אלע נא־ציאנען — זיינען מיר אויפ׳ן זינען געקומען די ווערטער פון סליחות: „אזכרה אלהים ואהמיה בראותי כל עיר ועיר על תלה בנויה ועיר אלהים מושפלה עד שאול תחתיה“.

יא, יעדע שטאדט און שטעדטעל האט דא אין ירושלים איהרע פראכטפולע פאלאצען אויף איהרע הויכע בערג, נאר די אידישע ירושה ליגט טיף אין דער ערד. א, ווי שווער עס איז צו זעהן מיט די אויגען דעם „נחלתי נהפכה לזרים“.

דריי באזוכען האב איך נאך היינט געמאכט: צו הרב קוק, צום בצלאל און צו דעם ועד הצירים, וואו איך האב געטראפען בלויז דר. אידער.

מיין בעזוך צו הרב קוק.

די שטונדע, וועלכע איך האב פערבראכט מיט דעם גאון קוק אין זיין הויז וועל איך געדענקען אין מיין גאנצען לעבען; איך האב שוין פיעל רבנים בעזוכט אין פערשיעדענע לענדער; רבנים גאונים פון דעם אלטען טיף אין רוסלאנד; רבנים פארטגעשריטענע אין די מערב לענדער פון אייראפא, און קיינער פון די אלע רבנים האט אויף מיר ניט געמאכט אזא טיעפען איינדרוק, ווי די פערזענליכקייט פון דעם הייליגען און נאבעלען פערזאן הרב קוק; זיין געשטאלט, מיט זיינע פערטראכטע אויגען פול מיט קדושה און מיט צער פון זיין אונגליקליכען נאציאן; זיינע הייסע בעגייסטערטע רייד אין א זעהר שעהנעם, ריינעם פליסענדען העברעאיש וועגען פערשיעדענע טיעפע ענינים, אינהאלטס־

רייכע און אויסגעמישט פון תלמוד, חקירה און קבלה, פול מיט פּאָעטישע ביל־דער, ליעבליכע, הארציגע פאנטאזיעס אנגעזאפּט מיט גלות שמערץ און מיט פרייד פון דער גאולה און שיבת ציון, אין וועלכע ער גלויבט ערנסט און איז איבערצייגט מיט זיין גאנצען געטליכען פייער פון זיין גרויסער נשמה. דאס אלעס בעצויבערט דיך, אזוי ווי דו וואלסט זיך געפינען אין דער געגענוואַרט פון די אוראלטע נביאים אין ירושלים; דו קאנסט דיין מויל ניט עפענען צו ריידען און ענטפערען איהם עטוואס, נאר דיינע אויערען זיינען אפען צו הערען און הערען די געטליכע רייד, וואס פליסען ווי א שטראם וואסער פון דעם גרויסען גייסטיגען מאן, וועלכער זיצט מיט דיר און היפּנאטיזירט דיך מיט זיין פערטראכטען הייליגען קוק.

זעהר ערהאבען איז געווען די בילד ווען אין מיטען געשפּרעך איז אריין זיין פאטער, דער אלטער קוק. דער גאון איז גלייך אויפגעשטאנען אין זיין פולען הויך און האט זיך ערשט געזעצט, ווען זיין פאטער האט זיך אוועקגעזעצט ביי זיין רעכטען זייט. אט דאס איז דער ריכטיגער כבוד אבן

אבער זיינע רעיונות ארבייטען אזוי שנעל אין זיין גרויסען מוח און יאגען איינע דעם צווייטען מיט אזא עקסטאז, אז דו קאנסט ניט מאכען קיין סך הכל פון זיי, ווייל ער זעלבסט קאן זיי ניט קאנטראלירען און ברענגען זיי צו א רעאליטעט.

ניט ווילענדיג געהט דיר אריין דער געדאנק פון גלגול הנשמות און דו זעהסט פאר זיך די נשמה פון דעם גרויסען פיעל־זייטיגען גאון חוקר און מקובל רבי משה חיים לוצאטו, וועלכער איז מגולגל געווארען אין דעם גרויסען רב קוק. די נשמה, וועלכע האט געקענט פערפאסען דעם „מסלת ישרים“, מיט דעם „לישרים תהילה“, דעם „מגדל עז“ מיט דעם „קל"ח פתחי חכמה“, קאן באלעבען אזא פיעלזייטיגען גאון ווי א רב קוק.

און אזוי ווי לוצאטו איז ניט פערשטאנען געווארען פון זיין דור, אזוי אויך דער רב קוק ווערט ניט פערשטאנען פון בני דורו אין ירושלים.

איידער מיר אפשיידען זיך פון איהם, האט ער מיר געגעבען צום אנ־דענקונג זיין ספר „אורות מאופל“ מיט א הארצליכען אויפשריפט אויף איהם.

דער רב קוק נעהמט א גרויסען אנטהייל כמעט אין אלע אנשטאלטען אין ירושלים; ער אינטערעסירט זיך אין זיי מיט א פייערליכע ליעבע און שטיצט זיי מיט דעם גאנצען פייער פון זיין גרויסע נשמה.

דער רב קוק מעג זיין א מוסטער פאר אלע רבנים פון אונזער דור.

10. — די מערת המכפלה.

דאָנערשטאָג, 9־טער יוני.

מיט הרב זילבערסטאָון פון וואשינגטאָן זיינען מיר היינט געפאָהרען נאָך חברון. זעהר א שעהנער שאָסעע וועג לויפט פון ירושלים נאָך חברון און די רייזע אויף איהר איז זעהר אָנגענעם. פילע היסטאָרישע פּלעצער איז אונז אויסגעקומען פּאַרבייצופאָהרען. אָט זיינען די „ברכות שלמה“, וואָס די ענגלישע רעגירונג האָט זיי אויסגערייניגט און באַנוצט זיי אַלס אַ וואַסער־רעזערוואואַר פאַר ירושלים.

נאָך אַ צוויי שטונדיגער רייזע זיינען מיר אָנגעקומען צום מערת המכפלה.

מיר זיינען שטעהן געבליבען פאַר אַ הויכער, גראַנדיעזער אוראַלטער געביידע, מיט פילע הויכע טרעפּ אַרויפצוגעהן. אָבער, ליידער, איז דעם אידען ניט ערלויבט צו געהן ווייטער ווי ביז די טרעפּ.

און שטעהענדיג אַזוי מיט אַ געבויגענעם קאָפּ ביי אָט דער אוראַלטער געביידע פון מערת המכפלה, האָב איך זיך דערמאָנט אָן די ווערטער, וואָס דער קרוינפּרינץ רודאָלף, דער זוהן פון דעם אַלטען עסטרייכישען מאָנאַרך, פראַנץ יאָזעף, האָט געשריבען אין זיין בוך „מיין אָריענטאַלישע רייזע“, וועגען דער מערת המכפלה.

ער האָט געשריבען:

„ווען איך בין געקומען אין חברון, בין איך באַלד געגאַנגען צו דער מערת המכפלה. דאָרט האָב איך געפיהלט, אַז איך שטעה ביי דעם קבר פון די הייליגע אידישע פּאַטריאַרכען. איך בין אויף די קניע געפאַלען. מיינע הענד האָבען זיך אינסטינקטיוו צו הימעל אויפגעהויבען און אַ שטראָם טרעהרען האָט אַרויסגעפלייצט פון מיינע אויגען, און וויינענדיג האָב איך דיזע ווערטער אַרויסגעזאָגט פון מיין טיפען האַרצען:

„ דו הייליגער פּאַטריאַרך, אברהם, וואָס עפרון החתי האָט מיט טויזענדער יאָהרען צוריק דיך אויף דעם פּלאַץ אַלס געטליכען פירסט געקרוינט, אַלס נשיא אלקים, און האָט אָנגעבאָטען פרייע אומזיסטיגע ערד פאַר דיין געשטאָרבענער פירשטין שרה, נאָר דו האָסט קיין געשיינק ניט געוואָלט אָננעמען, הויב אויף דיינע אויגען און באַטראַכט דעם שיקזאַל פון דיינע מיליאָנען קינדער: צערזעעט און צושפּרייט איבער אַלע לענדער, פאַרפאָלגט און געפּלאָגט פון טיראַנען און מערדער, פאַרהאַסט און געיאָגט פון שרעקליכע פיינד, — זיי, דיינע

קינדער, קענען ניט קריגען קיין ארט אונטער דער זון אפילו פאר געלד. א, שרעקליך און גרויזאם איז דער שיקזאל זייערע צווישען די פעלקער איבער דעם גאנצען ערד־קוגעל. — הייליגער פאטריארך אברהם! מיט אלע מיינע קרעפטען וועל איך זעהן העלפען דיינע אונגליקליכע קינדער, ווען איך וועל בעשטייגען דעם האמבורגער טראהן״.

דיזע מאיעסטעטישע ווערטער האט געזאגט א קריסטליכער פרינץ שטעהענדיג ביי דער מערת המכפלה. און וואס זאל שוין זאגען א איד, אן אונגליקליכער איד, אברהם׳ס אן אייניקעל, וועלכער איז געפאהרען טויזענדער מיילען אויף זיינע קברי אבות אום אויסצוגיסען זיין פארבלוטיגט צוריסען אידישע הארץ און מען לאזט איהם ניט צו?! אומגעלומפערטע, ווילדע, האלב נאקעטע, שמוציגע אראבער שטעהן מיט שטעקענס אין די הענד אויף דעם דריטען טרעפ, אין דער הויך, און מען פארצאמט דיר דעם וועג פון דיין פיר טויזענד יעהריגער ירושה, די מערת המכפלה. א, ווי פארוואונדעט איז דאס הארץ, ווי באליידיגט די געפיהלען!

מיט פערוועהטאגטע הערצער זיינען מיר געגאנגען באזוכען אבנר בן נר׳ס קבר, הארט ביי דער מערת המכפלה. פון דאנען זיינען מיר צוריקגעפאהרען נאך בית לחם און אויף דעם וועג שטעהען געבליבען ביי דער מוטער רחל׳ס קבר. דער שמש האט פאר אונז געעפענט די טירען און מיר זיינען אריינגעגאנגען אינעווייניג. מיר זיינען פלוצלונג שטעהן געבליבען. אונטער דעם טונקעלען שיין פון די בוימעל לאמפען האבען ארויסגעשיינט די אויפשריפטען פון ירמיה הנביא: „קול ברמה נשמע רחל מבכה על בניה״. טרעהרען האבען זיך גענומען גיסען פון אונזערע אויגען.

נאך קיינמאל אין מיין לעבען האב איך ניט געפיהלט דעם טעם פון גוט אויסוויינען זיך ווי פאר דער גוטער ליבער מאמען.

פרייטאג, 10־טער יוני.

אוי, די גלעקער! זייער קלינגען מאכט מיר אזש משוגע.

אין קיין שטאדט אין רוסלאנד האב איך ניט געהערט אזא קלינגען פון גלעקער ווי דא אין ירושלים. טאג און נאכט טראגט זיך א מאוים׳דיגער קלאנג איבער ירושלים און רויבט צו דיין רוה ביי טאג און דיין שלאף ביי נאכט.

ווען איך האב דעם ערשטען מאל דערהערט אין ירושלים א קלאנג פון קירכען־גלעקער, איז א ציטער דורכגערוסען מיין לייב. דאס קלינגען איז געווען אזוי מאוים׳דיג, אז מיר האט זיך געדוכט, דאס דער גאנצער פינסטערער מיטעלאלטער איז פלוצלינג צוריקגעקומען און אז דאס רופען די גלעקער די קריסט־

ליכע באפעלקערונג צו דעם אויטא־דע־פע, וואו די „אנטי־קריסטען", די אידען ווערען פארברענט...

אוי, די גלעקער! הונדערטע יאהרען האבען זיי גערופען רודף צו זיין אונ־זער פאלק, פארגיסען אונזער בלוט, פארברענען אונזערע טאטעס און צער־פערטלען אונזערע קינדער, — איז א וואונדער אז דאס בלוט פון א אידען ציטערט אויף, ווען ער דערהערט זייער קלאנג?...

ועמענס שולד איז אין דעם, וואס דאס בלוט פון א אידען קען ניט בלייבען גלייכגילטיג ביי דעם קלאנג פון די קירכען־גלעקער? אדרבה, זאל עס די קריסט־ליכע וועלט זאגען. פון מיין פריהעסטער יוגענד האב איך געהערט דעם קלאנג און שטענדיג, געדיינק איך, אז דאס הארץ אין מיר האט זיך געצאפעלט, אפילו נאך דעמאלט, ווען איך האב נאך קיין געשיכטע ניט געוואוסט. איך האב אבער אין מיין בלוט די אידישע מארטירער געשיכטע געטראגען. און זי האט רע־אגירט אונבאוואוסט.

לעבענדיג פיעלע יאהרען אין אמעריקא, א לאנד, וואו דער קירכען־גלאקקלאנג איז כמעט פארשוואונדען, און ווען ער קלינגט שוין יא, איז ער ניט מאוים׳דיג, שרעקט ער קיינעם ניט, די וואלקען־קראצער פארצוימען איהם דעם וועג און ער ווערט פארשטומט אין זיינע אייגענע ד׳ אמות, — לעבענדיג אין אזא לאנד, האב איך שוין געהאט פארגעסען אן דעם מאוים׳דיגען שרעק. נאר קומענדיג אין ירושלים, וואו די קירכען־גלעקער באהערשען די שטאדט, האב איך פלוצלונג דערפיהלט דעם אלטען שרעק אין מיר ערוואכען און דער קלאנג פארפאלגט מיך פון דער ערשטער מינוט...

ביי נאכט. דו ליגסט אין בעט און גארסט נאך רוה. דו ווייסט, אז דו ביזט אין דער הייליגער אידישער שטאדט, וואס זי איז דער אייביגער קרוין פון דיין פאלק, די „קרית חנה דוד", וועלכע האט ערצויגען די נביאים און די תנאים, די גבורים, די גרויסע העלדען פון יואב בן צרויה ביז שמעון בר כוכבא, די שטאדט, אין וועלכער עס זיינען געשטאנען אין א משך פון איבער טויזענט יאהר די צוויי בתי מקדש, די שטאדט, וואו עס זיי־נען פערפאסט און געזונגען געווארען די הייליגע מזמורים פון תהלים, — און איצט הערען דיינע אויערען דעם קלאנג פון די גלעקער פון די פיעלע סעקטעס פון קריסטענטהום, פון דער אבגעקעהרטער טאכטער פון יודענטהום, וועלכע האט געזויגען די מילך פון דער מאמעס ברוסט און אבגעביסען די נאפלען ביז בלוט!... יעדער קלאנג פון אט די גלעקער לעכערט דיין הארץ און דורכ׳ן מוח ציהען זיך פינסטערע, מורא׳דיגע געדאנקען.

דינסטאג, 14־טער יוני, 1921.

שבת, ערב שבועות, בין איך געלאדען געווארען צו דער גרויסער ישיבה „מאה שערים”. נאך קריאת התורה האב איך גערעדט פאר א גרויסען עולם פון טויזענדער אידען, וועלכע האבען אנגעפילט דעם גרויסען לאקאל. פיעלע האבען געמוזט בלייבען שטעהן אין חצר, ווייל אינוויינינ איז שוין קיין פלאץ ניט געווען.

איך האב גערעדט אין העברעאיש איבער א שטונדע צייט. אבער דער עולם האט פערלאנגט איך זאל צו זיי רעדען אין אידיש. „עברית, עברית!, האבען די יונגע אנגעהויבען שרייען מיט אלע קרעפטען. און די יונגע זיינען אין ארץ ישראל א קראפט. צו זייער וואונש הערט מען זיך צו. מיט זייער עקשנות מאכען זיי לעבעדיג העברעאיש אין יעדען אידישען ווינקעלע. און א ברכה אויף זיי פאר דעם. נאר אין דעם איצטיגען מאמענט האב איך זייער וואונש ניט געקענט ערפילען און איך האב ערפילט דעם וואונש פון דעם על־טערען דור נאך דעם, ווי איך האב די יוגענד מיט גרויס מיה בערוהיגט.

איך האב גערעדט וועגען דער נויטווענדיגקייט פון אחדות אין ירושלים, און ווי שרעקליך איז דער פלאג פון פירוד הלבבות ביי זיי, אז אפילו אין דעם אייגענעם קרייז פון די חרדים הערשט א שרעקליכע שנאה צווישען די קוקיסטען און זאנענפעלדיסטען. פאר די לעצטע איז דער גאון און צדיק קוק נאך ווענינ פרום, און דער פייער פון מחלוקת ברענט אהן אן אויפהער.

11. — אין דער חורבה פון רבי יהודה החסיד.

דינסטאג, 14־טען יוני.

דער יום טוב שבועות פון דעם יאהר תרפ"א וועט אין מיין לעבענסלאנג ניט פערגעסען ווערען פון מיין זכרון.

איך האב געהאט די עהרע און דאס פערגעניגען צו ריידען אין דער גרעסטער שוהל פון ירושלים, אין חורבת רבי יהודה החסיד, אין דער געגענווארט פון דעם נציב העליון, רבי אליעזר בן מנחם סער הרברט שמואל.

עס האט ווירקליך געפרעהט יעדעס אידיש הארץ צו זעהן ווי דער העכסטער בעאמטער פון ארץ ישראל זיצט מיט זיינע ברידער אין שוהל פון אכט אוהר פריה ביז צוועלף בייטאג און איז מתפלל גלייך מיט אלעמען פאר דער אויפלע־בונג פון אונזער פאלק און לאנד. איך האב באמערקט, דאס ווען דער חזן האט די קדושה געזאגט מיט הארץ און האט אויסגעשריען מיט א וויינענדיגער שטימע די אלטע צוויי טויזענד יעהריגע פראגע: „מתי תמלוך בציון?" האט זיך דאס שעהנע געזיכט פון נציב פערוואלקענט און אין זיינע אויגען האט זיך אפ־געשפיגעלט די פערוועהטאגדיגע פראגע מיט איהר גאנצע ביטערנים. עס איז קענטיג, אז די לעצטע אידישע בלוטפערגיסונג אין יפו דעם ערשטען מאי האט אויף דעם נציב געמאכט א שווערען איינדרוק און ער נעהמט א טיעפען אנטהייל אין דעם פאלקס שמערץ.

אונטער א חופה, צווישען דעם ארון קודש און דער בימה, איז ער געזעסען דער נציב אויף זעהר א שעהנעם שטוהל און פון ביידע זייטען די צוויי גרויסע רבנים, רבי קוק פון דער רעכטער זייט און רבי יעקב מאיר פון דער לינקער זייט. עס האט מיך דערמאהנט די אלטע היסטאריע פון דעם ריש גלותא אין בבל מיט זיינע חכמים. עס איז געווען א העדליך בילד.

נאך קריאת התורה איז דער גאון קוק ארויף צום ארון הקודש און האט גע־האלטען זעהר א טיעפען פארטראג לכבוד החג. דערנאך האב איך גערעדט ספע־ציעל צום נציב. איך האב גערעדט אין העברעאיש און רבי יעקב מאיר האט איבערזעצט אין פראנצויזיש.

מיין רעדע איז געווען אן אפיעל צום נציב אין נאמען פון פאלק. איך האב איהם ערקלעהרט, אז ער איז ניט נאר דער נציב פון דער קליינער ארץ ישראל מיט איהרע זעקס הונדערט טויזענט אראבער און א קארגען הונדערט טויזענט אידען, נאר ער איז אויך דער נציב פון דעם גאנצען פאלק ישראל, וואס איז צו־שפרייט איבער ארבע פנות העולם און צעהלט פיערצעהן מיליאן, כן ירבו.

„נציב פון יהודה!“ האב איך אויסגערופען פון טיעפען הארצען צו איהם, „דו ווייסט, טייערער נציב, אז די השגחה האט דיך בעשטימט פאר א בעשיצער פון א נייער תקופה פאר דעם פארוואגעלטען וואנדערער ישראל; דו פיהלסט, אז מיליאנען־מיליאנען אויגען פון דיינע ברידער קוקען ארויס אויף דיין הילף, ווייל דו ביזט דער ערשטער נציב פון ארץ ישראל זייט דער צייט פון די רוימער, וואס איז שוין באלד צוויי טויזענד יאהר. מיר ווייסען, אז דיין שטעלע איז זעהר א שווערע, פעראנטווארטליכע, אבער דו מוזט פיהלען אימער דעם פולס פון דיין געפייניגטען פאלק, דיינע אויערען מוזען אימער הערען גאט׳ס אויסרוף צו יהושע בן נון: „חזק ואמץ אל תירא ואל תחת כי ד׳ עמך“. און אויך אימער זאלסטו געדיינקען דאס בילד פון דעם אידישען נשיא נחמיה, וועלכער איז אויך געווען אין דיין שווערער לאגע דורך די צרי יהודה ובנימין.ביידע, סיי יהושע און סיי נחמיה, האבען געהאט דעם זעלבען שיקזאל, וואס דו האסט איצט, און מיר האפען, אז דו וועסט אויספיהרען דיין הייליגע מיסיאן גליך מיט זיי און אומקערען דאס פאלק ישראל צו ארץ ישראל.

„לעבען זאל דאס פאלק ישראל, ארץ ישראל און דער נציב ארץ ישראל!“

„הידד! הידד!“ האבען די טויזענדער צוהערער אויסגעשריען מיט בעגייסטערונג און אן אפלאוז איז אויסגעבראכען. אלטע און יונגע, פרומע און פרייע, אלע האבען זיך בעגאסען מיט פריידענס טרעהרען. דאס איז געווען א הייליגער בעגייסטערטער מאמענט, וועלכער איז נאך קיינמאל ניט געשעהן אין דער חורבה פון רבי יהודה החסיד.

ווען איך בין אראפגעגאנגען פון דער בימה, איז דער נציב אויפגעשטאנען פון זיין שטוהל, וואס אונטער דער חופת כבוד, און האט מיט זיינע ביידע הענד געדריקט מיין האנד. ער איז געווען גערירט ביז טרעהרען. ער האט מיך הארציג געדאנקט פאר דעם גאנצען עולם און האט צו מיר געזאגט אין ענגליש:

„דו ביזט דער מאסטער, דו האסט די בעגאבונג, דו האסט די גאנצע פערזאמלונג און מיך גערירט ביז טרעהרען. העלף מיר! העלף שאפען מעהר גערולד אין אונזער פאלק. גערולד, גערולד — דאס וואס מיר ברויכען איצט אין אונזער צייט“.

דער חזן בערדאקי האט זעהר הארציג געדאווענט מוסף און די שטימונג פון די מתפללים ביי דער תפלה „ומפני חטאינו“ איז אונמעגליך צו שילדערען.

נאכ׳ן דאווענען איז דער נציב מיט די רבנים, דוד יעלין און אנדערע נכבדי העדה געגאנגען צום האטעל אמדורסקי אויף קידוש. ביי דעם טיש האבען די רבנים און יעלין געהאלטען זעהר הארציגע רעדען און נאכהער האט דער נציב געענטפערט אין ענגליש און דר. עליאש האט איבערזעצט יעדען זאץ אין העבראאיש. דער נציב האט געזאגט:

„דער רעדנער פון אמעריקא, מר. מאסליאנסקי. האט מיך פערגליכען צו יהושע בן נון. עס איז מערקווירדיג, דאס נעכטען אבענד האט מיין פרוי, וועלכע שטודירט די לעצטע צייט די ביבעל אין העברעאיש, מיר אויפמערקזאם געמאכט אויף דער זעלבער שטעלע אין יהושע און האט מיך אויך ערמוטיגט אין דעם זעלבען זין. אבער, מיינע פריינד, איהר ברויכט צו פערשטעהן, אז יהושע האט מלחמה געהאלטען מיט זיין שווערד און דער אלמעכטיגער האט איהם גער האלפען. איך קען דאס ניט טהאן. מיין שווערד ליעגט פערזיעגעלט אין דעם פארלאמענט אין לאנדאן און די נאציאנען ליעג האט אויך א גרויסע דעה אויף איהם. ניט מיט דעם שווערד קענען מיר איצט בעקומען אונזער לאנד, נאר מיט פערנונפט, מיט וויסענשאפט און איבערהויפט מיט געדולד וועלען מיר בעקומען אונזער נאציאנאלע היים וועלכע די בריטישע רעגירונג האט אונז דורך באל־פור׳ען פערשפראכען.

„ווען מיר זאלען האבען זעקס הונדערט טויזענד אידען דא און אראבער בלויז הונדערט טויזענד, דאן וואלט די גאנצע סיטואציאן זיך געענדערט. אבער די זאך איז אומגעקעהרט. זיי, די מעהרצאהל האבען זייערע טענות און ארגו־מענטען פון זייער שטאנדפונקט, און אלעס מוז אויסגעהערט ווערען מיט געדולד. און דאס, ליידער, פעהלט אונזער פאלק".

דער נציב האט פערלאזען דעם האטעל און איז בעגעגענט געווארען פון אן עהרענוואך פון פאליציי. ער איז אוועק צופוס צו זיין פאלאץ אויף דעם הר הצופים.

איך האב פיעל נאכגעקלעהרט און נאכגעטראכט נאך דעם הערליכען מאמענט אין דער חורבה און נאך די רייד פון דעם נציב אין האטעל צום קידוש. איך בין די לעצטע איינינע טעג געווען פול מיט ספקות, אבער די טרעהרען אין די אויגען פון דעם נציב אין שוהל און די טיעפע דורכדרינגליכע רייד זיינע ביים קידוש האבען מיך איבערצייגט, אז מיר האבען אין דעם נציב איינעם פון די איבער־געבענסטע זיהן פון אונזער פאלק און איינעם פון די הייסעסטע אנהענגער פון אונזער צוקונפט. ער רופט צו געדולד, געדולד, אלס צו דעם איינציגען אנהאלטס פונקט אין דעם איצטיגען שווערען מאמענט. זיין פעראנטווארטליכקייט פון דעם פאסטען דיקטירט איהם אזוי. ער פיהלט שמערצליך, וואס ער געפינט ניט די נויטיגע געדולד ביי אונזער פאלק אין דעם מאמענט. ער וויל מיר זאלען האבען מיט איהם איינזעהעניש און בעגרייפען די שווערע סיטואציאן. און דאס דארפען מיר. אבער אויך ער, דער נציב, דארף פערשטעהן, דאס ווען דער גרעסטער טהייל פון אידישען פאלק געהט אפ מיט בלוט זיבען יאהר נאכאנאנד; ווען צעהנדליגע טויזענדער פון אונזערע קינדער וואלגערען זיך אויף אלע וועגען און שטעגען, געהען מיט בארפיסע פיס נאך דעם לאנד פון אונזערע האפנונגען און ווען זיי קור־מען צו די טויערען פון ארץ ישראל, זיינען זיי האלב פערשלאסען, און ווען איי־

ניגע פון די גליקליכע אריינגעקומענע ווערען געהרג׳עט אין מיטען העלען טאג פון ווילדע אראבער, ווי דאס איז געווען דער פאל אין יפו דעם ערשטען מאי — ווען ער נעהמט דאס אין בעטראכט, דאן דארף ער פערשטעהען, אז די געדולד ביי אונזער פאלק קען אין אזא מאמענט ניט אזוי געצוימט זיין ווי ער פערלאנגט און ווי עס וואלט טאקע, אפשר, נויטיג געווען פאר אונזערע אינ־טערעסען.

יא, געדולד מצד אונז איז נויטיג, אבער איינזעהעניש צו אונז איז אויך נויטיג, און א שטארקע האנד געגען די אראבישע רוצחים איז אודאי און אודאי נויטיג.

12. — די אנשטאלטען אין ירושלים.

מיטוואך, 15טער יוני.

מיר האבען באזוכט איבער צוואנציג אנשטאלטען אין ירושלים, אונטער זיי די אלע גרויסע ישיבות ווי „עץ חיים“, „תורת חיים“, „מאה שערים“ און „שערי שמים“.

די לעצטע איז אן אריגינעלע ישיבה און איך גלויב, אז זי האט צו זיך קיין גלייכען ניט אויף דעם גאנצען כדור הארץ. אין איהר ווערט געלערנט הויפט־זעכליך, „נסתר“, די חכמת הקבלה נאך דער שיטה פון דעם אר״י הקדוש.

די ישיבה שטעלט פאר מיט זיך א מערקווירדיג בילד. אן ענגער, פאנ־טאסטישער חצר איז כולל די גאנצע „שערי שמים“ מיט אלע איהרע אפטיי־לונגען. דא געפינט זיך די בית התפלה. דא איז די מקוה, וועלכע זיי געברויכען טעגליך, דא שלאפען זיי אין די ענגע פינסטערע מערות, אהן א ברעקעל ליכט און לופט. און דאך פיהלען זיך די מקובלים אלע מאהל מונטער, בעשטראהלט פון זייער אמונה, און זיי זיינען ממשיך די השפעה פון דעם קוואל, וואס דער הייליגער אר״י האט געעפענט. זיי האבען בקבלה, אז דער גרויסער אר״י הקדוש איז געבוירען געווארען אין יענעם קליינעם חצר און די מקוה איז די זעלבע, אין וועלכער ער האט זיך גע׳טובל׳ט.

איך און הרב זילבערסטאון זיינען איינגעלאדען געווארען צו זיי אויף א פשוט׳ע וואכעדיגע מנחה. גאט מיינער! זייער געדולד איז צו בעוואונדערען. די שמנה־עשרה בלחש האט געדויערט כמעט א שטונדע, ווייל יעדעס ווארט ווערט פון זיי ארויסגעשפראכען לאנגזאם ביז זיי זיינען מכון אלע סודות, צרופים און כונות נאך דעם אר״י׳ם לעהרע נאך. די תפלה בלחש האט זיך גע־

ענדיגט און חזרת־הש"ץ האט זיך אנגעפאנגען פון רבי שמעון'ען אליין, דעם רבי זייערען פון נסתר. דאן האבען מיר ערשט געזעהן, וואס הייסט דאווגען מיט כונה. יעדער שם ומלכות פון יעדער ברכה איז אויסגעצויגען געווארען אויף מינוטען לאנג, און ווען ער האט שוין ארויסגערעדט דעם שם, איז עס געווען אין אזא טאן, ווי א זיעגער, וואס האט בעזיעגט א גרויסע פעסטונג.

אט אזוי לעבען די מקובלים המכונים, ווי זיי רופען זיך אליין. זיי לעבען אין טיעפע מערות פון דער ערד און דערהויבען זיך מיט זייערע נשמות ביז אין די שערי שמים אריין. אמת, די גופים זיינען ביי זיי שוואך, די געזיכטער געל, ווי פארמעט, די רוקענס איינגעבויגען, די מוסקולען ווייך און ניט ענטוויקעלט. די יונגע־לייט זיינען אלט געווארען פאר דער צייט, אבער אין זייערע אויגען פלאקערט עפעס א מין בעזונדערער פייעריל, וואס מען געפינט עס זעלטען ביי אנדערע. ארימע הימעל־פליהער! אויף דער ערד האבען די קיין חלק ניט מעהר ווי די מקוה האר"י...

די אלע אנשטאלטען, וואס מיר האבען באזוכט, האבען אויף אונז געמאכט א גוטען איינדרוק. די האספיטאלס, די ישיבות, תלמוד־תורה'ס, מושבי זקנים, די אינסטיטוציאנען פאר בלינדע און פאר וואהנזיניגע און אונהיילבארע, — זיי אלע זיינען הייליג און נוצבאר. אבער ווען זיי אלע זיינען קדש, זיינען די דריי בתי היתומים, וועלכע איך האב באזוכט, קדש קדשים. דאס זיינען „דיסקינ'ס „בית היתומים", אין וועלכע עס ווערט געלערנט אויסער די למודי קדש אויך פערשיעדענע ארבייט; די „בית היתומות", אין וועלכע עס ווערט געלערנט האנד ארבייט, פערשיעדענע קינסטלערישע שטיקערייען, וואס זיינען צו באוואונדערען און דער „בית היתומים ציון", אין וועלכען איך האב געטראפען א וואונדערבאר בילד, א קליינעם „קבוץ גליות" פון קינדערלאך פון פערשיעדענע לענדער, אשכנזישע, ספרדישע, רוסישע, עסטרייכישע, פוילישע און רומענישע. עס גע־פינען זיך דא אויך איניגע אסופים, קינדער, וואס מען ווייס ניט, ווער זייערע עלטערען זיינען. דיעזע אונגליקליכע שעפעלאך זיינען פון די גאסען אין ירושלים אויפגעקליבען געווארען אין דער שרעקליכער צייט פון דער מלחמה.

דער גרינדער פון דיעזען וויכטיגען אנשטאלט איז דער בעוואוסטער כלל־טהוער, הרב אברהם יוחנן בלומענטהאל, וועלכער האט געווידמעט זיין גאנץ לעבען פאר דיזער אינסטיטוציאן. דער אנשטאלט געפינט זיך אין זעהר א שעהנער שכונה אין דעם בערימטען בוכארישען קווארטאל, די הויז זעהט אויס ווי א פאלאץ, מיט דעם נאמען חפצ'עם הויז. הויך, גרוים און ריין זיינען די צימערען, די לופט איז פריש, די קינדערלאך זיינען געזונדטע און ריינע, פרישע און פרעהליכע. זיי האבען געזונגען זעהר שעהנע העברעאישע שירים אין דער ספרדישער הברה, די שפראך, וואס פארבינדט זיי איינער צום צווייטען, טראץ

וואס זיי זיינען געבוירען געוואָרען ביי עלטערען, וועלכע ריידען פערשיעדענע שפּראַכען.

מיר האָבען בעזוכט די אַמעריקאַנער „הדסה" און זיינען ענטציקט געוואָרען פון דער אָרדנונג אין איהר האָספּיטאַל, וואָס איז די געוועזענע ראָטהשילד־האָס־פּיטאַל. די אַרבייט פון דער „הדסה" איז אַן אויסגעצייכענטע און זי ברייננגט זעהר פיעל נוצען. מיר האָבען געפונען דאָרטען הונדערטע מענשען, קראַנקע, שטעהען און וואַרטען אויף מעדעצינישע הילף אין דעם קליניק. די דאָקטוירים און די שוועסטערען בעהאַנדלען זיי מיט ליעבע און איבערגעבענהייט. די „הדסה" האָט צווייגען פון איהר נאָבעלער אַרבייט אין צפת און אין טבריה, אין יפו און אין אַלע קאָלאָניעס. אָן דער שפּיצע פון „הדסה" שטעהט די נאָבעלע הענריעטאַ סזאָלד פון אַמעריקאַ. ווי אַ מלאך פון הימעל וואַכט זי איבער דעם אַנשטאַלט. מיט אידעאַלער איבערגעבענהייט אַרבייט זי זעהר שווער טאָג און נאַכט. הענריעטאַ סזאָלד איז ווירקליך דער שטאָלץ פון אַמע־ריקאַנער פרויען און איהר אַרבייט אין „הדסה" וועט מיט גאָלדענע אותיות פאַרשריבען ווערען אין דער געשיכטע פון דער ציוניסטישער בעוועגונג.

איבער פיער טויזענד יתומים ווערען געשטיצט אין ארץ ישראל פון די אַמעריקאַנער אידען. דער גרעסטער טייל ווערט געהאַלטען ביי זייערע מוטערס די אלמנות, אָדער ביי זייערע קרובים.

מר. גאָלדסמיט, אַ האָלענדישער איד, און מיס בערגער, די פּערוואַלטערין פון די יתומים, האָבען אונז אַרייגגעפיהרט אויך אין דעם „בית חינוך עורים", וואו מרדכי לדרר איז דער סופּעראינטענדענט. מיר האָבען געפונען דאָרט צעהנדליגע בלינדע פון פערשיעדענעם עלטער, פון קליינע זעקס־יעהריגע קינ־דער ביז עלטערע מענער, וועלכע אַרבייטען פערשיעדענע אַרבייטען מיט אַ זעלטענעם סיסטעם. דער אַנשטאַלט איז ווירקליך לויבענס־ווערטה. אָבער ליידער איז ער אין זעהר אַ שלעכטער לאַגע, ווייל מען האָט דעם אַנשטאַלט געלאָזט וויסען פון דער דזשאָינט דיסטריביושאָן קאָמיטע, אַז זיין הילף ענדיגט זיך דעם ערשטען יולי. די עקזיסטענץ פון דעם אַנשטאַלט איז אין געפאַהר.

דער „בית החולים לחולי הרוח", אונטער דער לייטונג פון מרת יעלין איז אַנערקענט פון דער רעגירונג פאַר אַ נאָבעלע און נוצבאַרע אינסטיטוציאָן. זעהר פיין און ערהאַבען איז דער „בית היתומים דיסקין". דער אַלטער גאון זעהט מיט אַלע זיינע קרעפטען, דאָס עס זאָל די צוויי הונדערט יתומים גאָרנית פעהלען.

דער „ועד הסיוע", ווי זיי רופען אָן די „דזשאָינט דיסטריביושאָן קאָמיטע", האָט דורך דעם פערוואַלטער דר. דע־סאָלאַ פּול בוכשטעבליך געראַטעוועט דעם ישוב אין ירושלים אין דעם שרעקליכען קריזיס נאָך דער מלחמה. אויסער די פיער טויזענד יתומים און יתומות און אויסער דעם „בית חינוך עורים", וואָס

זיינען אין גאנצען אויסגעהאלטען געווארען פון דעם גרויסען הילפס קוואל פון אמעריקא, זיינען אויך געשטיצט געווארען טויזענדע און טויזענדע אידישע נפשות, וועלכע וואלטען זיכער געווען אויסגעגאנגען פון הונגער. ליידער אבער האט אויך דער גרויסער קוואל אנגעפאנגען אויסצוטריקענען און ביסלעכווייז הערט אויף די שטיצע. און איין גאט ווייס דעם שיקזאל פון דעם ירושלים'ער ארימען ישוב.

דער „ועד הדתי", וועלכער איז אויסגעהאלטען געווארען פון דער סענטראל קאמיטע אין ניו יארק מיט צעהן טויזענד דאלאר מאנאטליך, פון וואס מען האט געשטיצט די רבנים, מורים, מלמדים און לומדי תורה, האט זיך אויך בעקלאגט אז פון פסח אן האבען זיי זייער שטיצע ניט ערהאלטען. הרב קוק מיט דעם ועד הרבנים והישיבות האבען געקייבעלט נאך ניו יארק אין אונזער געגענווארט און מיר האבען אויך אונטערגעשריבען אויף דעם הילפס-געשריי.

13. — מיר געזעגענען זיך מיט ירושלים.

דאנערשטאג, 16טער יוני.

אין ירושלים איז מען שטארק אויפגעבראכט געגען דער גאנצער טעטיגקייט פון דעם ועד הצירים. מען באשולדיגט איהם, אז ער האט גאר ניט אויפגעטאן זייט דער באלפור דעקלאראציע. מען זאגט, אז די פראזען און חגיגות האבען בלויז צורייצט די אראבער און פון דעם איז ארויסגעקומען די לעצטע געשעהענישען אין יפו און אין די קאלאניעס. מען בעשולדיגט די פיהרער, אז מען האט ניט פארשטאנען ווי צו באגעהן זיך מיט די אראבער און אז מען האט זיי אויפמערקזאם געמאכט, אז מיר מוזען זיך רעכענען מיט זייערע זעקס הונדערט טויזענד איינוואוינער געגען אונזערע קנאפע הונדערט טויזענד, האבען זיי געענטפערט „הארץ לנו היא" און מיט די אומשטענדען זיך ניט געוואלט רעכענען.

די קריטיק געגען ועד הצירים, וואס מיר קומט דא אויס צו הערען, שיינט צו זיין שטארק בארעכטיגט. אבער געהן אזוי ווייט ווי ארויפווארפען די גאנצע שולד פאר די שרעקליכע געשעהענישען אויף די חגיגות אדער ארויסרופענדע האלטונג פון פיעלע ציוניסטען איז שוין צופיעל. די שרעקליכע געשעהעניסען לעצטענס אין יפו און אין די קאלאניעס האבען פיעל טיעפערע פאליטישע טעמים און זיינען קענטיג געהעצט געווארען מעהר דורך אויסערליכע שונאים איידער דורך אראבישע אונצופרידענהייט.

די ראשי המזרחים, פראפעסאר פיק, דר. שעהנפעלד און אנדערע האבען געמאכט א באנקעט אין אמדורסקי'ס האטעל פאר דעם נציב'ס ברודער, סער

סטוארט סעמיועל. אלע גרויסע רבנים, די ספרדישע און די אשכנזישע בראשם הרב קוק, זיינען געווען אנוועזענד, אלע האבען גערעדט לכבוד דעם גאסט. הרב קוק איז געווען דער הויפט רעדנער.

ווען איך בין אויפגערופען געווארען צו ריידען, האב איך גערעדט צו דער שטאדט ירושלים. איך האב דערמאהנט איהר גרויסקייט פון אמאל און גע־שילדערט איהרע אומגליקען זייט דער צייט, וואס דער רוימישער אדלער האט זיין שארפען שנאבעל אין איהר ברוסט אריינגעשטאכען, און ווי דארף זי זיך פרעהען, ירושלים יעצט, ווען זי האט דערלעבט צו זעהן ווי איהרע קינדער פון אלע וועלט טיילען קעהרן זיך אום צוריק צו איהר און, אז איינער פון איהרע גרעסטע זיהן, דעם גאסט׳ס ברודער, זיצט אין ווילהעלם׳ס פאלאץ אויף דעם הר הצופים אלס מושל אין איהר! א הארציגען דאנק האב איך אפגעגעבען צו סער סטוארט סעמיועל פאר זיין גוטער ארבייט פאר זיין פאלק, פאר זיין טעטיגקייט אין פוילען ניט לאנג צוריק און פאר זיין רעפארט צו דער בריטישער רעגירונג.

פרייטאג, 17טער יוני.

איך האב געהאט איינינע זעהר אנגענעהמע וויזיטען. עס האבען מיך בעזוכט אין האטעל די לעהרער פון דעם סעמינאר, דר. מאהליוער, זוטא און בארוכאוו. יעדערער פון זיי איז גרויס אין זיין וויסענשאפטליכען געביט, יע־דער פון זיי טראגט אויף זיך א גרויסען טייל פון דער ציוניסטישער בעוועגונג.

איך האב אויך געהאט וויזיטען פון מיין יוגענד־פריינד ליב יפה, דער פאעט און רעדאקטאר פון „הארץ“, מיט זיין פרוי און אויך פון דר. קלויזנער און זיין פרוי. איך האב זיי צוריק בעצאהלט א וויזיט אין זייערע הייזער און מיר האבען פערבראכט אינטערעסאנטע שטונדען אין עראינערונגען פון יונגע יאהרען.

איך האב בייגעוואוינט אן אסיפה, צו וועלכער דער בעוואוסטער שריי־בער ר׳ בנימין רדלר האט מיך איינגעלאדען. די אסיפה איז פארגעקומען אין דער ספריה און עס האט זיך געהאנדעלט וועגען „הגנה עצמית“, זעלבסטשוץ. עס איז געווען זעהר און זעהר א שווערער מאמענט דאס בייצוואוינען. די שרעקליכע געשעהעניסע אין יפו און אין די קאלאניעס האבען שווער געווירקט אויף די ירושלים׳ער אידען און זיי זוכען מיטלען צו בעשיצען זיך פון די בעסטי־אלישע אראבער. די שטימונג איז געווען א ניעדערגעשלאגענע. עס זיינען גע־זעסען בעלי־בתים, סוחרים און מענשען מיט ליטערארישע נעמען, אלע מיט געבויגענע קעפ. איך האב זיך ענטזאגט צו ריידען. עס איז מיר געווען שווער.

הגנה עצמית אין ירושלים!

זונטאג, 19טער יוני.

זעהר א גרויסער עולם האט זיך אויפגעזאמעלט אין חורבת רבי יהודה החסיד, וואו דעם נציב׳ס ברודער האט געדאווענט. איך בין געווען איינגע־לאדען צו קומען רעדען, אבער, ליידער, האט מיר מיין געזונד עס ניט ערלויבט. איך בין מיט מיין פרוי און הרב סילבערסטאון פון וואשינגטאן געגאנגען דאווענען צום כתל המערבי און זיך געזעגענען מיט דער הייליגער וואנד, דעם זכר פון אונזער גרויסקייט, דעם זכר פון אונזער חורבן.

מיר האבען דא געטראפען א קליינעם קבוץ גליות. אט שטעהען א גרו־פע תימנ׳ער אידען מיט זייערע פרויען און קינדער, אלע האלטען סדורים אין די הענד און זיינען מתפלל אויף זייער דיאלעקט מיט א געוואלטיגער השתפכות הנפש און שרייען אוים מיט מורא׳דיגער קראפט דעם „אור חדש על ציון תאיר“. ניט ווייט פון זיי שטעהען איינגע ספרדישע אידען און דאווענען הארציג מיט דעם ספרדישען חן און רוהיגקייט. איבער דעם קליינעם חצר געהן אום הין און צוריק א פאר צענדליג אשכנזישע אידען, אנגעטאן אין ירושלים׳ער טראכט אין די פערשיעדענע שרייענדיגע קאלירטע לאנגע זשופיטשעס, מיט שטריימלעך אויף זייערע קעפ, און ברעכען דאס הארץ מיט די מזמורי תהלים, וועלכע זיי זאגען ארוים מיט א מין מתיקות. ניט ווייט פון אונז איז געשטאנען אן אלטער בו־כארער איך מיט זיין גאנצער פאמיליע, און דער אינגסטער זוהן זיינער, א אינגעל פון א יאהר צוועלף, האלט א סידור און גיסט זיינע הייסע יונגע טרעהרען איבער זיין שעהנעם פרישען פנים און מורמעלט „ותחזינה עינינו בשובך לציון“.

מיר זיינען צוגעצויגען געווארען צו דער הייליגער וואנד אזוי ווי צו אן אלטער ליעבער מוטער. מיר האבען זיך צוגעטוליעט צו די אוראלטע שטיינער און האבען מיט געפיהל, מיט טרערען, מיט מתיקות געדאווענט. קיינמאל אין לעבען האב איך ניט געפיהלט דעם געשמאק פון א הייליגער תפלה, ווי אין דעם שבת.

מיר האבען געענדיגט דאווענען, און מיר האבען געפיהלט, אז דאס שטעהען מיר צום לעצטען מאהל דא ביי דער הייליגער וואנד. מיר זיינען מיט די געזיכ־טער צוגעפאלען צו דער קאלטער וואנד און אונזערע ליפען האבען זי באדעקט מיט הייסע קושען. א, קאלטע הייליגע שטיינער! וויפיעל מאס הייסע טרעהרען האט איהר שוין ארויסבעקומען פון די אלע קינדער ישראל׳ס!

רוהיג, שטיל, מיט די הייליגסטע געפיהלען האבען מיר גענומען אפ־שייד פון דעם וואנד. פלוצלונג דערנעהנטערט זיך צו אונז א יונגע פרוי, און מיט פארוויינטע אויגען, און פרעגט אונז אין רוסיש אויב מיר פארשטעהען איהר שפראך. יא, מיר פארשטעהען, אבער ווער איז זי?

„איך בין מיט אייך פון איין פאלק און ניט פון איין פאלק", ענטפערט די יונגע פרוי: „אבער דער אונגליק אונזערער און דער שיקזאל איז דער זעלבער. איך בין א „קראית", א קאראאימקע. אונזערע עלטערען האבען זיך צוטיילט אין זייערע רעליגיעזע מיינונגען, אבער די שונאים אונזערע אין דער לעצטער צייט מיט זייערע רדיפות פעראייניגען אונז ווידער".

זי האט אונז אוועקגעפירט אין דער קליינער אלטער קאראימסקער שוהל, ניט ווייט פון כתל המערבי. די שוהל איז שוין אלט איבער צוועלף הונדערט יאהר. א בראנזענער טאוועל לכבוד דעם „נשיא ענן" זייערען איז איינגע־מויערט אין וואנד. די שוהל איז לעער, וויסט און כמעט פערלאזען, ווייל פון דער גאנצער געמיינדע זייערער זיינען פערבליבען ניט מעהר ווי פינף פאמי־ליעס.

איך האב דעם היינטיגען טאג געווידמעט די שולען. איך האב בעזוכט דעם סעמינאר, וואו מר. דוד יעלין, דר. מאהליוועה, בארוכאוו און זוטא זיינען די לעהרער. איך האב בייגעוואוינט ווי מען לערנט פיעלע געגענשטענדע, ווי תלמוד, תנ"ך, פיזיק, כעמיע און געאגראפיע, אלעס אין העברעאיש מיט א פאל־שטענדיגער טערמינאלאגיע ווי אין אלע לעבעדיגע שפראכען. פון דאנען בין איך מיט הער יעלין אוועק בעזוכען די לעמעל שולע. עס איז א פראכטפאלע געביידע, עס הערשט דארט א שעהנע ארדנונג. די קינדער זיינען פריש און מונטער. איך האב בייגעוואוינט א לעקציע אין אלגעמיינע געשיכטע, וואס די טאכטער פון מר. אוסישקין אונטעריכטעט מיט פיעל זאך־קענטניס.

מיר האבען בעזוכט דעם „בית הספר לבנות" פון דער מזרחי, ווי אויך דעם „בית המדרש למורים". זיי זיינען זעהר גוטע אינסטיטוציאנען, די קינדער לערנען דארט אויך פלייסיג האנד ארבייט, און דאס איז זעהר נויטיג. אויף א זעהר הויכער מדרגה שטעהט דער למוד פון תלמוד אין דעם לעהרער אינסטי־טוט. דער לעהרער פון תלמוד איז דא מר. ליפשיץ.

אין אבענד זיינען מיר איינגעלאדען געווארען פון דעם ראש ועד העיר, מר. דוד יעלין, צו דער אסיפה פון ועד הפועל, וואס איז ספעציעל לכבוד אונז גערופען געווארען. די אלע פערהאנדלונגען קומען, נאטירליך, פאר אין העב־רעאיש, מיט די אלע פארלאמענטארישע געזעצע, לעבעדיג אזוי ווי אין אלע לעבעדיגע שפראכען.

הערר יעלין האט מיך אויפגעפאדערט צו ערקלעהרען פאר דעם ועד אין וואס בעשטעהט די שפאלטונג צווישען די אמעריקאנער ציוניסטישע פיה־רער און די אלוועלטליכע. איך האב זיין פערלאנג ערפיהלט און ערקלעהרט, אז די גאנצע מחלוקת איז ניט קיין פערזענליכע, נאר א קאמפף פון צוויי שיטות, צוויי פערשיעדענע מעטאדען, וועלכע קענען ניט הארמאנירען איינע מיט די אנ־

דערע. ציוניזם, וואָס האָט זיין יניקה אין חדר און אין חבת ציון, קאָן ניט האַר־מאָנירען מיט דעם נייעם קאַלטען געשעפטמעסיגען ציוניזם, וועלכער איז באַשאַ־פען געוואָרען די לעצטע צייט.

מאָנטאָג, 20טען יוני.

עס איז געווען פינף אוהר אין דער פריה. איך בין נאָך אַמאָל אַרויף אויף דעם דאך פון אַמדורסקי׳ס האָטעל צו טאָן נאָך איין בליק, דעם לעצטען בליק, אויף אונזער הייליגער שטאָדט. וויעדער איז פאַר מיר די שעהנע געטליכע פאַנאַראַמע. אַט זיינען די הייליגע בערג, דער הר הבית, הר הזיתים, הר הצופים; און אַט אויף דער אנדערער זייט דער הר ציון מיט דעם מגדל דוד ביי דעם שער יפו. די אֶרץ ישראל׳דיגע זון האָט שוין געשיינט אין פולער פראַכט. זי האָט ניט געקאַרגט איהרע גאָלדענע שטראַהלען צו בעלייכטען די אַלע הייליגע פלע־צער און זיי נאָך מאַכען הערליכער און רייצענדער אין דעם מאָמענט, ווען אַ גלות־קינד נעהמט פון זיי אַפּשיעד אין טיעפען וועה און בייִנקעניש.

זיי געזונד, הייליגע ירושלים. זאָל גאָט געבען, אַז איך זאָל נאָך זוכה זיין אויף מיינע עלטערע טעג דיך צו זעהן אין אַ בעסערען און רוהיגערען צושטאַנד, ווי איצט. ווער געבויט פון דיינע קינדער און זיי אַ געטרייע מוטער צו דיינע היימלאָזע קינדער פון דער גאַנצער וועלט.

זיי געזונד, דו מוטער ציון, איך קניע פאַר דיר און קוש דיין ערד.

דער צוג טראָגט מיך פון ירושלים נאָך מצרים.

14. — קאירא.

דיענסטאג, 21טען יוני.

מיר זיינען אויפגעשטאנען אין דער פריה אין קאירא, די עגיפטישע הויפטשטאדט. מיר האבען גענומען אונזער אראבישען בעגלייטער, אבדולאה, אן עלטערער מענש, אבער פול מיט לעבען און גלויבען אין זיין נביא. ער רעדט ניט קיין שלעכטען ענגליש און ערקלעהרט צו זיינע געפיהרטע אלעס מעשה פראפעסאר און היסטאריקער.

„אט איז גשן", גיט ער אונז א זאג פאהרענדיג פארביי א פארשטאדט אין קאירא; „דא האבען זיך בעזעצט יעקב מיט זיינע קינדער, ווען זיי זיינען געקומען צו יוסף'ן און אט איז דער „גשן גארטען", צייגט ער אונז אן אויף א פראכטפאלען גארטען, פול מיט אריענטאלישע בלומען און פערשיעדענע קאלירטע בוימער, וועלכע מיר האבען אין קיין לאנד ניט געזעהן.

נאך פינף מינוטען רייזע און מיר שטעהן שוין ביי דעם אנפאנג פון דעם מדבר זאהארא. מיר זיינען איבערראשט געווארען פון דעם וואונדער פון דער נאטור. פלוצלונג ענדיגט זיך די לעבעדיגע וועלט מיט איהרע אלע צייכענס פון לעבען, די פרוכטבארע ערד, די בוימער, די פאלמען, די דופטענדע שרייענדע קאלירטע בלומען ווערען פערשוואונדען פון הינטער אונז, און פאר אונזערע אויגען שפיגעלט זיך אפ דער טויט; מיר זעהן איהם אין די געלע הויכע זאמד בערג, אויף וועלכע די זון פלייצט איהרע שטראלען און ברענט זיי ווי אין א גיהנם. — הימעל און זאמד, קיין צייכען פון לעבען, קיין בוימעלע, קיין גרעזעלע, קיין פויגעלע און קיין ווערימעל. אזוי ווי דער ארכיטעקט פון דעם בעשאף, דער אלמעכטיגער לעבעדיגער גאט, האט דא געענדיגט זיין לעבענס פאבריק און דאס איבערגעבליבענע געלאזט פאר דעם שטן, דער מייסטער פון צערשטערונג און פערניכטונג, ער זאל עס פערענדיגען... איין טריט ווייטער און מיר האבען דאס לעבען פון הינטען און דעם טויט פאר זיך.

עס איז געווען אונמעגליך ארויפצוגעהן צו די פיראמידען בארג ארויף אין דעם ברענענדען זאמד. מיר האבען געמוזט ווערען אויף א ווילע בעדואינער און זיך זעצען אויף קעמלען, אלע דריי, דער וואשינגטאנער רב, מיין פרוי און איך. דער אראבער האט מקיים געווען דעם פסוק פון „ויברך את הגמלים". ער האט זיי געהייסען פאלען כורעים, און מיר האבען זיך גוט א טרייסעל געטהאן, ווען זיי האבען זיך אויפגעשטעלט.

מיר זיינען פלוצלונג הויך געווארען און דערזעהן די פיראמידען. ניין

אין צאהל, און דעם ספינקס אויף דער לינקער זייט, אין זייער פולען גרויס. דער גרעסטער פּיראמיד איז איבער אכט הונדערט פוס הויך, און ווי דער אראבער אבדולאה האט אונז פערזיכערט, איז ער דער מאָנומענט פון רעמסס דעם ערש־טען. ער קוקט אראפּ מיט שטאָלץ אויף די קלענערע פּיראמידען ווי א פאטער אויף זיינע קינדער.

מיר זיינען ארונטער פון די קעמלען און צוגעגאנגען צו די פיער טויזענד יעהריגע שטיינערנע בערג, וועלכע די אלטע עגיפּטער האבען געהאט גענוג צייט און געדולד אויסצובויען. עס איז צו בעוואונדערען ווי אזוי די ריזיגע מאָנו־מענטען זיינען געבויט געוואָרען אהן דער הילף פון מאשינען, נאר מיט בלויזע הענד. מיר קענען היינט ניט בעגרייפען, ווי אזוי זיי האבען דאס בעשאפען. שטעהענדיג ביי די פּיראמידען האט מען אזוינע געפיהלען, דאס עס איז אונ־מעגליך צו בעשרייבען. ניט אומזיסט האט נאפּאלעאָן באָנאפּארט, ווען ער האט געוואלט ערמונטערען זיינע סאלדאטען אויסגערופען, ווייזענדיג מיט דער האנד אויף די פּיראמירען:

„פיער טויזענד יאהר קוקען אויף אייך אראפּ...“

עס כאפּט ווירקליך אן א געפיהל פון יראת הכבוד, פון עהרפורכט, שטעה־ענדיג ביי אט די מאָנומענטען פון אונמענשליך־מענשליכער ארבייט, און צו גלייכער צייט א געפיהל פון שרעק, פון מורא. ניט ווילענדיג דערמאהנען מיר זיך אן אונזערע עלטערענס שקלאפעריי אין מצרים, אן די „עבודת פרך“, „חומר ולבנים“ און אן דעם שרעקליכען זיפץ, וואס הערט זיך ארויס פון דעם „ויאנחו בני ישראל“. ווי נידריג געבויגען דער רוקען און ווי טיעף דער זיפץ האט געמוזט זיין פון די מענשען, וואס האבען אט די ריזיגע מאָנומענטען פאר זייערע טיראנישע הערשער געבויט!

נאך האלבען טאג האבען מיר בעזוכט די אלטע שטאדט קאירא, וועלכע איז נאך פול מיט רואינען פון דער רוימישער עפּאכע. דארט האבען מיר גע־זעהן די אלטע שוהל, וועלכע טראגט אויף זיך דעם נאמען פון אבן עזרא.

אין מיטען דער שוהל שטעהט ארומגעצאמט א קליינע בימה, און אויף א בראָנזענעם טאוועל, וואס איז איינגעפאסט אין א מארמאר שטיין, איז אויס־געקריצט, אז אויף דעם פּלאץ איז משה רבינו געשטאנען און תפילה געטהאן, ווען פרעה האט איהם געשיקט בעטען צו גאט, דאס ער זאל איהם און זיין פאלק אויפהערען פּלאגען.

דערנאך האבען מיר געזעהן פארשיעדענע אלטע הייליגטימער פון די צוויי טעכטער רעליגיאנען צו דער אידישער, מיר האבען געזעהן דעם מאכמאדא־נישען גרויסען מאשעע, אין וועלכען עס געפינען זיך דריי הונדערט און פינף און זעכציג זיילען לויט דער צאהל טעג פון יאהר, און אויך די קירכע מיט

איהרע היילען, וואו, לויט א לעגענדע, האָט זיך בעהאַלטען מרים מיט איהר קינד, ווען זיי זיינען אנטלאָפען פון הורדוס׳ן, ווי עס שטעהט אין ברית־חדשה.

מיטוואָך 22טען יוני.

דעם היינטיגען טאָג האָבען מיר געווידמעט דעם קאירא׳ר מוזעאום, דאָ געפינען זיך בילדער, געטער, געטינען, מאָנומענטען פון דער אַלטער עגיפּטישער קונסט, וועלכע אינטערעסירען אַלע טוריסטען פון וועלכער נאציאָן, אָדער רע־ליגיאָן זיי זאָלען ניט זיין. אָבער איין זאַך איז דאָ פאַראַן, וואָס אינטערעסירט א אידען מעהר פון אַלע, און בפרט נאָך א אידען, וואָס האָט בעזוכט א חדר און האָט נאָך אין זיין פריהסטער יוגענד מיט זיין גאנצער קינדערשער פאַנטאַזיע זיך באַקאַנט מיט דעם שרעקליכען פרעה מלך מצרים, וועלכער האָט זיך געבאָ־דען אין די יונגע אידישע קינדערשע בלוט, וואָס ער האָט זיך געמאַכט בעדער פון זיי און אין א בעשטימטער צייט האָט ער געגעבען א בעפעהל אריינצוואַרפען די אידישע קליינע קינדערלאַך אין דעם טייך נילוס, וועלכער איז געווען פול מיט קראָקאָדילען. און איצט, אַז אזא איד קומט אין מוזעאום אין קאירא און מען ווייזט איהם פרעה׳ס פגר, איינגעוויקעלט אין דעם לייוונט פון יענע צייַ־טען אַלס פאַרבאַלזאַמירטע מומיע, און אויף זיין קאַסטען שטעהט אויפגעשרי־בען: „דאָס איז פרעה, וועלכער האָט געפייניגט די איזראעליטען״, און ער באַטראַכט זיין שווארצען פנים, דאָס פיער טויזענד יעהריגע פנים, און די צייה־נער, וועלכע זיינען נאָך גאַנץ און ווייס, — ווען מען בעטראַכט עס, מוז זיך ניט ווילענדיג אַרויסרייסען פון ברוסט אַן אויסגעשריי:

„אַ, מערדער, דו ליעגסט אויף אַן אויסשטעלונג פאַר די קינדער פון דעם פאָלק, וועמען דו האָסט געוואָלט פערניכטען. ליעג אין דיין שאנדע, דו מער־דער!״

קאירא מיט איהרע צוויי שטאָדט טהיילען, די אַלטע און די נייע, שטעלט פאַר אַ מיניאַטור בילד פון די צוויי פערשיעדענע קולטורען. דער נייער טהייל שטאָדט מיט איהר רעש פון די עלעקטרישע קארס, אָטאָמאָבילס, די שעהנע פראַכטפאָלע פּאַלאַצען, די גרויסע לאַנגע גאַסען, מיט אספאַלט בעדעקט, די גראַנדיעזע פּאַרקס און גערטנער, — דאָס אַליץ עראינערט איינעם פאַריז, בערלין, וויען, אָדער לאָנדאָן, און מען קען זיך מיט רעכט פאָרשטעלען, אַז מען געפינט זיך אין איינער פון די מאָדערנע אייראָפּעאישע שטעדט.

אָבער איין האַלבע שטונדע פאָהרען, ווען מען לאָזט זיך ארונטער צו דער אַלטע קאירא, דאַן דערזעהט מען דעם אור־אַלטען אָריענט, מיט זיין שרעקליכער ארמוטה און אומריינקייט; די מענשען האַלב נאַקעטע, באָרוויסע, פערשמוצ־טע, אָהן שום מענשליכען שטאַלץ שטרעקען זיי אויס זייערע דאַרע שוואַרצע

הענד און לויפען דיר נאך און שרייען מיט א ווילדע שטימע: „באקשיש! באקשיש!" דאס דערמאהנט אן דער שטאדט חברון אדער אנדערע קליינע אראבישע דערפער און שטעדטלאך אין ארץ ישראל, וואו איך האב עהנליכע בילדער געזעהן.

איך גלויב, אז דאס איז די איינציגע שטאדט אין דער וועלט, וואס זאל אריינגעהמען אין זיך אזוי בולט ביידע קאנטראסטען פון לעבעדיגען מערב און אפשטארבענדען אריענט.

15. — אלכסנדריא — טריעסט — וויען.

פרייטאג, 24טער יוני.

פיער שטונדען מיט דעם שנעל־צוג זיינען מיר געפאהרען פון קאירא נאך אלכסנדריא. דער וועג לויפט דורך די עגיפטישע פרוכטבארע פעלדער. קיינע בערג, קיין זאמד, נאר פעלדער און פעלדער, פערזעעטע מיט אלערליי תבואות, טאבאק, בוימוואל און צוקער ראהר.

נאך אלס קינדער האבען מיר געהערט פון דעם געבענשטען טייך נילוס, וועלכער טרינקט אן די אלע מצרים׳שע פעלדער, וועלכע ווערען ניט בעוואסערט פון קיין רעגען. אבער כל זמן מען זעהט עס אליין ניט מיט די אייגענע אויגען קען מען עס ניט פארשטעהן. עס איז איינע פון די גרעסטע נאטור וואונדער צו זעהן ווי דער נילוס צוצווייגט זיך אויף מיליאנען קליינע קאנאלען און טרינקט אן יעדען שטיקעלע פעלד, און דאס גאנצע לאנד איז גרין, לעבעדיג און פריש.

און בעטראכטענדיג אט דאס בליהענדע לאנד געהט אויף א געדאנק, אז אפשר וואלט בעסער געווען, ווען דער רבש"ע וואלט די מצרים ארויסגעשטויסען פון מצרים און זיי ערגעץ אוועקגעשיקט און אונזערע עלטערען איבערגעלאזען אויף דעם ארט. אין דעם בליהענדען פרוכטבארען לאנד?.. נאר דער געדאנק פליהט שנעל אוועק. מסתמא האט גאט געוואוסט, וואס ער האט געטאן.

אין אלכסנדריא האב איך זיך געטראפען מיט מיין יוגענד פריינד מר. בענענסאן פון מינסק, איינער פון די איבערגעגעבענסטע חובבי ציון פון דר. פינסקער׳ס צייטען. דער אלטער קעמפפער פאר אונזער אידעאל איז שוין א זקן פון איבער שבעים, אבער ער איז נאך פול מיט יונגען פייער און ענטוזיאזם. עס איז געווען אן אנגענעהמער מאמענט, ווען מיר האבען זיך בעגעגענט. יעדער יוגענד־פריינד, וואס איך טרעף אויף מיין רייזע, רופט ארויס בעזונדערע זכרונות פון די יוגענד יאהרען און יעדעס מאהל לעב איך בעזונדערס איבער די אלטע גוטע צייטען...

מיר האבע היינט בעשטיעגען די איטאליענישע שיף „האלעוואן“, וועלכע דארף אונז ברענגען נאך טריעסט. מיר האבען זיך דא געטראפען מיט מר. בלום פון ירושלים, א קלוגער סוחר, א מיטגליעד פון דעם ירושלים׳ער ועד העיר און פארשטעהט גוט דאס לעבען פון אלטען ישוב מיט אלע זיינע פעהלערען. מיר האבען דא אויך געטראפען דעם אינזשעניר ווילבושעוויץ, איינער פון די גרינדער פון דער אויל פאבריק אין ארץ ישראל, וואס טראגט דער נאמען „שמן“. ער איז א מערקווירדיגער מענש און מאכט א שטארקען איינדרוק. ער איז נאך פון די אמאליגע חובבי ציון, א תלמיד פון הערמאן כהן און א נאכפאלגער פון טאלסטאי; א טיעפער גלויביגער אין געטליכקייט אבער אויף א בעזונדערען פילאזאפישען שטייגער. דער מענש האט זיך זיין אייגענע דורכגעטראכטע וועלט.

מאנטאג, 27טען יוני.

טריעסט, די געוועזענע עסטרייכישע האפען שטאדט, וואס איז נאך דעם קריעג אריבער צוריק צו איטאליען, מאכט זעהר א שעהנעם איינדרוק. עס איז מערקווירדיג, אז עס איז קוים צו שפירען, דאס דיזע שטאדט האט דא ניט לאנג צוריק געהערט צו עסטרייך. ניטא כמעט קיין סמן פון דעם עסטרייכישען לע־בען און קולטור, טריעסט איז היינט איטאליעניש ווי זי וואלט גאר קיינמאל עפעס אנדערש ניט געוועז, סיי אין שפראך, קולטור און אין אלע פארמען פון לעבען. עס איז זעהר א שעהנע שטאדט, מיט ברייטע גאסען און פיינע ארכיטעקטור געביידען. דער האפען גיט דער שטאדט דעם פולס פון לעבען און די גרויסע קולטאווירטע בערג ארום גיבען דעם פולס א בעזונדערען ריטם.

אין טריעסט לעבען א היבשע צאהל איטאליענישע אידען, וועלכע האבען א גרויסע שעהנע שוהל. אין גאס קאן מען קוים דערקענען איינעם אלס א אידען. שפראך, גאנג און אלע אויסערליכע מנהגים אין לעבען זיינען דורכאויס איטא־ליעניש. איך האב געזוכט א שפור פון דער גרויסקייט פון די אמאליגע אידישע געלעהרטע, מיט וואס דאס איטאליענישע אידענטהום האט שטאלצירט און האב ניט געפונען. דער נאציאנאלער אידישער גייסט איז כמעט אין גאנצען פאר־לאשען.

און דאך ווי ווייט די איטאליענישע אידען זיינען היינט פון אידישער געלעהרזאמקייט, זיינען זיי דאך פיעל בעסערע אידען פון די פראנצויזישע. ביי די איטאליענישע אידען זיינען געבליבען הייסע פונקען פון דער רעליגיאן, זיי זיינען תמימים, ניטא דא קיין אויסגעשפראכענע קעמפפער פון אסימילאציע ווי די רייכאכס און קאמפאני אין פראנקרייך. די איטאליענישע אידען קעמפפען ניט מיט דעם אידישען גאט, ניט אפען און ניט בעהאלטען; זיי זיינען שטילע,

נאאיווע מענשען, זיינען ס׳רוב מקים די מצוות, און ווען זיי טוען היינט ניט אויף עפעס פאזיטיוועס אין אידענטהום, ערשיינען זיי אבער אויך ניט אלס אפע־נע צושטערער.

איינינע ארץ ישראל אידען, סוחרים פון דעם עלטערען ישוב, פאהרענדיג צוריק פון לאנדאן, זיינען זיך דא, אין א רעסטאראנט, צונויפגעקומען מיט א פאר ציוניסטישע פארשטעהער און באלד איז ענטשטאנען א ביטערער וכוח. יעדערע האט געהאט אויסצוזעצען געגען צווייטען, יעדערער האט געהאט גע־רעכטע טענות און אלע צוזאמען האבען זיך ניט ווייניג געהיצט.

דיענסטאג, 28טער יוני.

דער וועג מיט דער באהן פון טריעסט נאך וויען איז איינער פון די שעהנסטע וועגען, וואס א רייזענדער מאכט דורך אין זיין לעבען. מען פאהרט ווי אין א צויבער־לאנד. בערג און טאלען, וועלדער און וואסערען וועקסלען זיך אפ אין אזא צויבער־פראכט ווי דורך א כשוף. מען גלויבט ניט די אויגען, אז מען זעהט דאס אלץ אויפ׳ן וואהר.

די קליינע אלפען־בערג, ווי זיי הייסען דא אין געגענזאץ צו די גרויסע אלפען־בערג אין דער שווייץ, האבען זיך זייער בעזונדערען רייץ, וואס פאר־כשופען אייך מיט זייער סודות׳דיגקייט. די טהאלען זיינען ווי פערשפרייט מיט אריענטאלישע טעפיכע. א וואונדער שעהן בילד איז דער זונען־אונטערגאנג אין די אלפען. די שפיץ בערג הויבען זיך לאנגזאם אן אנצינדען פון די לעצטע זונען שטראהלען און אט־אט גליהען זיי אין זייער פלאמענדיגער רויטקייט, און עס דוכט זיך, אז דאס גאנצע לעבען אויף די בערג איז פערוואנדעלט געווארען אין פייערדיגע מאסען. ביסלעכוויז פארלעשען זיך די קלענערע בערג שפיצען און ראנגלען זיך נאך אין זייער פייער, ביז זיי געהען אויך ביסלעכוויז אוים... נור ערגיץ אויפ׳ן בערג הימעל פינקעלט נאך אזוי ווי א רעגענבויגען...

די קליינע שטיינערנע הייזער און די טאלען פינקלען אנטקעגען דער פארגעהענדער זון און זיי זעהען אוים ווי שטערען פארזעעטע אויף דער ערד... דא און דארט שלענגלען זיך די קליינינקע טייכעלאך, שטראמעלאך, וועלכע פלי־סען ארוים פון די בערג.

פרייטאג, 1טער יולי.

אט דא, אין דער גרויסער שטאדט וויען, אין דער אמאליגער הויפט שטאדט פון דער עסטרייכישער און אונגארישער אימפעריע, זעהט מען ערשט דעם אמת׳ען חורבן פון דעם זיעבען־יעהריגען וועלט קריעג. די שטאדט איז שעהן,

פרעכטיג, אבער די איינוואוינער מאכען א שווערען איינדרוק אויף דעם פרעמ־דען צושויער. עס דרעהען זיך ארום מענשען מיט בלייכע, פארבלאזע געזיכטער, פארלאשענע אויגען, אבגעניצעוועטע קליידער, געבויגענע רוקענס, געבראכענעם שטאלץ, אהן מוטה און אהן ענערגיע.

איך האב געזעהען איבעראל די טרויעריגע סימנים פון דעם וועלט־קריעג, אבער אזא פארוויסטונג און בלוט פארלוסט ווי אין דער ארימער עסטרייך, האב איך ניט וואו געזעהן. זי האט געליטען און ליידט נאך מעהר היינט פון אלע אנדערע לענדער אין דער מלחמה. פון א גרויסער אימפעריע מיט פערציג מי־ליאן מענשען האט מען איהר איבערגעלאזען קוים זעקס מיליאן מענשען, מיט א שטיקעל ערד, ארומגעשניטען און ארומגעפוצט, אזוי ווי א פערלאזענער אינזעל.

און וויען, די גרויסע שעהנע פרעהליכע וויען, דער קרוין פון די האבס־בורגער, זעהט איצט אוים ווי א מין קאריקאטור בילד, ווי א גרויסער קאפ, וואס שטעהט אויף אן איינגעדארטען קערפער מיט צוויי שטרויענע פיס... אויף יעדען שריט און טריט פיהלט מען דאס אונגאטירליכע לעבען, דעם שרעקליכען בראך און דעם מורא׳דיגען קריזיס. אין די גאסען, אין די האטעלען, די שפייז געשעפטען, אין די באנק־הייזער, אין אלע געשעפטען פון קליין ביז גרויס זעהט מען דעם חורבן, פיהלט מען דעם יאמער.

אויך דאס אידישע לעבען אין וויען איז אזוי טרויעריג, ווי דאס גאנצע וויענער לעבען. איבעראל, וואו מען קומט, אין די שוהלען, טעמפלען, חברות און פעראיינען — איבעראל טרעפט דער דורכרייזענדער גאסט דעם אפגעקומענעם, געפאלענעם בעל־הבית, וואס האט קוים כוח אפילו די האנד אויסצושטרעקען.

יא, אויב די אמאליגע וויען פון פאר דער מלחמה האט ניט פארקערפערט מיט זיך דאס גאנצע עסטרייך, ווי צום ביישפיעל פאריז, וואס פערקערפערט אלע מאל פראנקרייך, אזוי איז די היינטיגע וויען זיכער דאס טרייע אפבילד פון דער איצטיגער עסטרייך. עס איז דער גרויסער שוואכער קאפ, וואס צאפעלט זיך אויף אן איינגעדארטען קערפער, ביי וועמען מען האט אפגעהאקט הענד און פים...

16. — אין דער אידישער וויען.

זונטאג, 3טער יולי.

צעהנדליגע טויזענדע אידישע פליכטלינגע פון גאליציען־פוילען פילען אן די וויענער גאסען. זיי געהען געקליידעט אין דעם אלטען טראכט, מיט די לאנגע רעק, לאנגע פאות און קורצע הויזען. אט די איינגעוואנדערטע אידען ארדע־רען זיך איין צו ביסלעד און שלאגען זיך דורך זייער לעבען.

אבער שרעקליך טרויעריג איז די לאגע פון די הונדערטע ארימע חלוצים. די יוגענד, די בעסטע קרעפטען פון אונזער ארים פאלק, וועלכע האבען זיך מיט אן אידעאליסטישען פייער איבערגעגעבען צו דעם אויפלעבונגס אידעאל פון אונזער פאלק און האבען זיך געלאזט אונטער די שווערסטע בעדינגונגען אין וועג אריין, וואס זאל זיי דערפיהרען צו דעם לאנד פון זייערע האפנונג, — דיזע יוגענד, דיזע שעהנע קינדער אונזערע מוזען איצט זיך וואלגערען אין וויען, אהן אן אויסגאנג פאר זיך, צוליעב דעם, וואס די טויערען פון ארץ ישראל זיינען געשלאסען געווארען איבער די אראבישע אונרוהען אין יפו און אין די קאלאניעס.

דער עלענד פון די חלוצים איז שרעקליך גרויס. כמעט א טויזענד יונגע מענשען, צווישען זיי אויך איינגע פאמיליעס, מענער, פרויען און ברוסט־קינדער, וואלגערען זיך אין איינער פון די וויענער קאזארמען. די וויענער געמיינדע, בראש פון דר. חיות, טהוט פאר די אונגליקליכע זעהר פיעל. אבער די דער־שלאגענע האפנונג זייערע, דאס שלעפען זיך מאנאטען לאנג אין וועג, די ארימע שפייז, וואס זיי בעקומען איינמאל א טאג און דער מאנגעל אין לופט, — דאס אלעס שוואכט אפ זייערע קערפערס, ברעכט זייער גייסט, און זיי וואנדלען ארום ווי שאטענס אויף די גרויסע אומעדיגע וויענער גאסען.

מאנטאג, 4טער יולי.

דער נעכטיגער טאג, 3טער יולי — כ"ז סיון תרפ"א, וועט פערבלייבען ביי מיר אין דעם אוצר הזכרונות פון מיין לעבען ביז דעם לעצטען אטהעם צוג.

אין דעם ציוניסטישען ביורא האב איך זיך געטראפען מיט מרדכי בן הלל הכהן און מיט מר. אברהם לעווין און זיין פרוי פון מאנטרעאל, קענעדע, און צוזאמען מיט זיי, מיין פרוי און מר. בלום פון ירושלים, זיינען מיר געפאהרען צום וויענער פריעדענהאף — בית עולם — צו בעזוכען דעם קבר פון דעם אונ־שטערבליכען דר. הערצל.

איך האב ניט זוכה געווען צו זעהן דעם אונגעקרוינטען אידישען פרינץ א לעבעדיגען. און אט שטעהען מיר אלע מיט אראפגעלאזטע קעפ, פולע אויגען מיט טרעהרען, היילינע טרעהרען, ביי זיין יונגען קבר, וואס איז צוזאמען מיט דעם קבר פון זיינע עלטערען. דאס ווארט הערצל האט א בליץ געטאן פאר אונזערע אויגען פון דעם גרויסען מארמארשטיין, די קאלטע מצבה אויף דעם יונגען ברענענדיגען שטערן, דעם גרעסטען אידען פון אונזערע צייטען, וועלכער איז דורכגעפלויגען ווי א מעטעאר דורך די שווארצע אידישע הימלען און פאר־לאשען געווארען פאר דער צייט.

א מינוט צעהן זיינען מיר אלע געשטאנען ווי שטומע ביי דעם קבר. מיר זיינען דערהויבען געווארען אין א היילינער שטימונג. מיר האבען זיך דערפיהלט אין אן אנדער, העכערער, ריינערער וועלט, א וועלט אהן שמוץ, אהן בעטרוג און בלוט פערגיסונג. ווי סטאטועןזיינען מיר געשטאנען ארום דעם היילינען קבר; קיינער פון אונז האט מיט א גליעד ניט א ריהר געטאן. מיר האבען פאר זיך געזעהן די אידישע קרוין, פארבארגען אונטער די ד׳ אמות פון דעם וויענער בית־עולם.

איך האב זיך אויפגעכאפט ווי פון א טיעפען שלאף און האב עפעס געזאגט עטליכע ווערטער. דאן האט מרדכי בן הלל הכהן ארויסגערעדט אין א דראמא־טישען טאן:

„יא, מיר וועלען איהם אריבערנעהמען צו אונז, צו אונז אין ארץ־ישראל, אזוי ווי ער האט פערלאנגט. מיר וועלען היטען אונזער הבטחה״.

זעהר שווער איז געווען אפצושיידען זיך פון דעם קבר. מיר האבען געפיהלט אזא געבונדענקייט, אז די פיס האבען זיך ניט געוואלט הויבען. מיר זיינען געגאנגען היבשע עטליכע טריט הינטערווערטס, מיט אונזער פנים צו דעם מאנומענט, ביז ער איז פון אונז פערשוואונדען געווארען.

מיר זיינען דערנאך צוזאמען מיט מר. לעווין געפאהרען אפשטאטען א וויזיט צו דר. קאמינקא, וועלכער האט מיך שוין געהאט בעזוכט א פאר מאל.

דר. קאמינקא האט שוין לאנג זיך געמאכט זיין נאמען אין דער העב־רעאישער ליטעראטור. זיין איבערזעצונג אין העברעאיש פון האמער, וואס האט זיך געדרוקט אין „כנסת ישראל״ פון שפ״ר, האט איהם געגעבען זיין פערדינטען פלאץ נאך מיט איבער דרייסיג יאהר צוריק. אלס קינד איז ער נאך געווען בעוואוסט אלס דער בערדיטשעווער עלוי. ער איז א גרויסער תלמודיסט און ער זאגט נאך זיין שיעור אין דעם וויענער אלטען בית המדרש, וואו די צוויי גדולי ישראל האבען די שטעלע פערטראטען: רבי אייזיק הירש וויס, דער מחבר פון „דור דור ודורשיו״ און רבי מאיר איש שלום.

דר. קאמינקא איז נאך פול מיט ענערגיע ווי א יונגער מאן. ער איז דער סעקרעטער פון וויענער אפטיילונג פון דער חברה „כל ישראל חברים“. זיין לאגע אין עקאנאמישען לעבען איז די אייגענע, ווי די לאגע פון אלע פראפעסיא־נעלע מענשען איצט אין דער אונגליקליכער וויען. מען לעבט זעהר אן ארים לעבען, קוים צו דערהאלטען די נשמה מיט׳ן גוף.

דאנערשטאג, 7טער יולי.

איך האב בעזוכט דעם גרויסען וויענער רב דר. חיות, אן אייניקעל פון דעם בעוואוסטען געלעהרטען גאון רבי צבי הירש חיות.

דער אייניקעל פערשעהמט ניט זיין זיידען. ער איז גרויס אין לערנען, גרויס אין כאראקטער און אין מעשים טובים. זיין גאנץ לעבען איז איבערגע־געבען צו צרכי הכלל. ער איז דער רוח החיה אין דער גאנצער וויענער גע־מיינדע. קיין זאך ווערט ניט געטאן אהן איהם, און אין וויען איז, ברוך השם, פאראן גענוג וואס צו טהאן. צרות פעהלט ניט. דא אין וויען איז, ברוך השם, צעהנדליגע טויזענדער פויליש־גאליציאנער פליכטלינגע, דא געפינען זיך אין וויען איבער טויזענד חלוצים און דא נאך עפעס עהנליכעס. דר. חיות ווערט ניט מיעד. ער ארבייט איבער זיינע קרעפטען, ענטפערט אלעמען און וואכט איבער אלעם.

היינט האט ער מיר דערצעהלט מיט א שמחה, אז מען האט געקויפט א גרויסע הויז מיט א גרויס שטיק פעלד, ניט ווייט פון דער שטאדט, וואו די חלוצים זאלען זיך אויפהאלטען פאר דער צייט, וואס זיי מוזען בלייבען אין וויען. דארטען וועלען זיי קאנען פאר דער זעלבער צייט פראקטיצירען די ארבייט פון אגריקולטור.

דר. חיות איז איינער פון די איבערגעגעבענסטע ציוניסטען פון אונזער צייט. אין אונזער געשפרעך וועגען די לעצטע צופעלע אין ארץ ישראל האט ער מיך ערמוטהיגט מיט זיין אפטימיסטישען בליק אויף דעם גאנצען צושטאנד. מיך האט אמת געפרעהט צו הערען די הערליכע ציוניסטישע געדאנקען פון דעם מאן, וועלכער זיצט אויף דעם שטוהל פון דר. גידעמאן, דעם בעקאנטען אנטי־ציוניסטישען אבער־ראבינער. ווען מיר וואלטען געהאט אזעלכע רבנים ווי דר. חיות אין אלע גרויסע אידישע צענטרען, וואלטען מיר זיכער אונזער לאנד א רעכט ביסעל גיכער דערגרייכט.

איך האב זיך בעקענט מיט דער טהעטיגקייט פון מאדאם אניוטא מילער און האב בעוואונדערט דיזע גרויסע אידישע פרוי, איהר ענערגיע, איהר הייס אידיש הארץ און איהר אפפערוויליגקייט. מאדאם אניוטא מילער איז איינע

פון די גרעסטע אידישע פרויען אין אונזער צייט. איהרע לייסטונגען אויף דעם וואהלטהעטיגען געביט אין דער צייט פון דער מלחמה און איצט — זיינען אונ־בעשרייבליך גרויס. איך קען ניט דעם נאָמען פון א צווייטער אידישער פרוי, וועלכע זאָל האָבען אזוי פיעל געטאָן פאר די מלחמה קרבנות און בעזונדערס פאר די אונגליקליכע יתומים, ווי דיזע, פון אלעמען בעליעבטע, מאדאם אניוטא מילער.

און מערקווירדיג, ווי גאָט שיקט עס צו „די רפואה פאר דער מכה“. גראָד אין דעם אונגליקליכען עסטרייך, אין דער טרויעריגער וויען, דער זאַמעלפּלאַץ פון אלע אידישע צרות און יסורים, דער עטאַפּען־פּונקט פון די פּוילישע, גאַ־ליציאַנער און אוקראַינער פליכטלינגע און יתומים, — גראָד דאָ איז אויסגע־וואקסען א אניוטא מילער, וואָס, גיעב איהר גאָט כח און הילף און זי וועט די אלע אונגליקליכע בעזאָרגען

זונטאָג, 10טער יולי.

צופעליג האָב איך זיך בעגעגענט מיט מיין פריינד דר. עפּשטיין פון ניו יאָרק, וועלכער נעהמט איצט קורסען אין וויען צו פארפאלקאָמען זיך אין זיין פאך. איך האָב צוזאַמען מיט איהם בעזוכט שבת דעם טשאָרטקאָווער רבי, וועלכער איז בעריהמט אין די חסידישער וועלט און האָט זיינע טויזענדע אנ־הענגער איבער דער גאנצער וועלט.

דער רבי האָט אונז זעהר פריינדליך מקבל פנים געווען. מיר האָבען מיט איהם פערבראַכט א שטונדע צייט אין א געשפּרעך איבער פיעלע אידישע ענינים. ער איז א פּראַקטישער, קלוגער מענש, סימפּאַטיזירט מיט׳ן ישוב ארץ ישראל, אָבער איז א געגנער פון די ציוניסטען, אפילו א געגנער פון „מזרחי“, פּאַרוואָס זיי געהען צוזאַמען מיט די ציוניסטען, וועלכע זיינען, נאך זיין מיינונג נאך, ווייט פון אידענטהום, ווייל זיי פערהאַלטען זיך נייטראַל צו רעליגיאָן. ער קאָן בשום אופן ניט שטימען מיט זיי. דערפאר האָט ער זיך איבערגעגע־בען מיט זיין גאַנצען פייער פון זיין גרויסער אידישער נשמה צו דער „אגודת ישראל“, פון וועלכער ער האָפט, אז זיי וועלען מעהר אויפטאָן פאר ארץ ישראל ווי די ציוניסטען.

הלואי זאָל דאָס אמת זיין!

17. — פון וויען ביז קאַרלסבאַד.

מאנטאג, 11טער יולי.

נעכטען האָב איך מיט דר. עפּשטיין באזוכט דעם גרויסען אידיש דייטשען דראַמאַטורג ריכארד בער־האָפמאַן, דער מחבר פון דער בארימטער דראַמאַ „יעקב'ס חלום“, און איצט ארבייט ער אויף זיין נייער דראַמאַ „דוד ויהונתן“.

עס איז ווירקליך געווען פאַר אונז אַ גייסטיגער פאַרגעניגען צו פאַרברייגען צוויי שטונדען מיט דעם גייסטרייכען דראַמאַטורג. ווי שאַרף איז זיין שכל, ווי טיעף זיין בליק און ווי גרויס זיינע מיינונגען וועגען דעם אידישען נאַציאָנאַליזם! ניט קענענדיג די העברעאישע שפּראַך, ניט האָבענדיג קיין אידישע ערציהונג, געבוירען און ערצויגען אין אַ פרעמדער אַטמאָספערע, און דאָך האָט ער פאַרמאָגט אזוי טיעף אריינדרינגען אין דעם ביבלישען גייסט, פאַרשטעהן דאָס אידישע לעבען און אזוי געניאַל פּערזאָניפיצירען די לאַגע פון „ישראל בעמים“ און דעם ברידער־צווילינג יעקב און עשו.

דאָס האָט געקאַנט באווייזען אַ מאַן מיט אַ הערצל־נשמה, וועלכער בער־האָפמאַן פאַרמאָגט אין אַ פולער מאָס. ער איז ניט קיין אויסגעשפּראָכענער ציוניסט, ווייל ער איז אַ קינסטלער, וואָס שטעהט העכער פון פּאַרטייען. אָבער ווי ווייט איז דער אונטערשיעד פון דעם רבי'ס שטעלונג צום ציוניזם ביז האָפמאַנ'ס; אזוי ווייט ווי פון טשאַרטקאָוו ביז וויען. דער ערשטער וויל, אַז די אידען זאָלען ווערען אזעלכע ציוניסטען, ווי ער וויל, אַז זיי זאָלען זיין, און דער צווייטער פערלאַנגט, אַז אַלע אידען פון אַלע קלאַסען זאָלען זיך איבערגעבען צום ציוניזם, דאַן וועט ניט זיין קיין ציוניסטישע פּאַרטיי, נאַר אַ פאָלק באַוועגונג, וואו דאָס גאַנצע פאָלק ישראל וועט שטרעבען צו ארץ ישראל.

אויך ביי דיזען גרויסען קינסטלער האָב איך געשפּירט די שרעקליכע ארמוט, וואָס הערשט אין גאַנץ וויען. ער וואוינט אין זיין אייגענעם פּאַלאַץ, פאַרמאָגט נאָך אייניגע הייזער, און דאָך איז זיין עקאָנאָמישע לאַגע אַ שווערע, ווייל די וויענער הייזער עסען זיך היינט צו טאָג אַליין אויף. מען טרעפט היינט אין וויען זעהר פיעל פּראָפעסיאָנעלע מענשען פון הויכען ראַנג און גרויסען טאַלאַנט, וואָס לעבען זיך אַן ארימען שטילען און באַדירפטיגען לעבען.

שבת זיינען מיר געגאַנגען צום גרויסען טעמפּעל, אָבער מיר האָבען איהם געפונען פאַרשלאָסען. די געמיינדע פאַרמאָגט ניט אויפצוהאַלטען דעם טעמפּעל אין גוטער אָרדנונג. דער בעריהמטער קאַנטאָר מאָרגענשטערן האָט געדאַווענט אין אַ קלײנער אָפּטיילונג פון דעם גרויסען טעמפּעל. איך האָב געהאַט גרויס

פאַרגעניגען פון מאַרגענשטערן׳ס דאַוונען. אַבער נאָך מעהר האָב איך איהם באַוואונדערט, ווען איך האָב קענען געלערנט זיין כאַראַקטער און זיין געלעהר־זאַמקייט אין דער העברעאישער ליטעראַטור. עס איז ווירקליך אַ פּאַרדרוס, וואָס מענשען מיט אַזעלכע גרויסע טאַלאַנטען קומט אויס צו ליידען דורך דער גע־פאַלענער וואַליוטאַ.

אוי, די וואַליוטאַ! זי איז דאָס כשוף־וואָרט פון גאַנצען וויענער לעבען. מען שטעהט אויף מיט איהר, מען לעבט אַ גאַנצען טאָג מיט איהר און מען חלום׳ט ביי נאַכט נאָר פון איהר. די אָנגעלאָפענע גאַליציאַנער קליינע סוחרים לויפען ארום אַזוי ווי די ביהנען ארום דער בערזע, פילען אַן אַלע קאַפע הייזער, און קויפען און פערקויפען די דאָלאַרס און מאַרקס, פראַנקען און קראָנען. און יעדען טאָג קומט אַ נייער שטורם ווינד. עס דרעהען זיך די ווערטען פון די פערשיעדענע געלדער, און פון אָט דער דרעהעניש און בייטעניש, לערנענדיג דעם פרק פון מחליף קראָנע במאַרק, דאָלאַר בפראַנק, שפייזען זיך דערוויילי טויזענדער גלות קינדער. די טאַטעס לויפען ארום מיט די שטעקלאָך אין די הענד, מיט פאַרדרעהטע קעפּ פון איין גאַס אין דער צווייטער, זוכענדיג עפּעס צו קויפען און פאַרקויפען. און אַזוי מאַכען איינינגע אידען אַ לעבען, און אַנ־דערע ווייעדער בלייבען ביי דעם ווינד און רויך פון די סיגאַרעטלעך, וואָס זיי לאָזען פון מויל ניט אַרויס.

קאַרלסבאַד, דאָנערשטאָג, 14טער יולי.

ווי שנעל ער אַרבייט דער צוואַנציגסטער יאָהרהונדערט! עס קוקט אויס ווי דער יאָהרהונדערט וואָלט זיך אַריינגעזעצט אין אַ לופט שיף און פליהט שנעל און אַרבייט פלינק און טוט אויף אין מאַנאַטען דאָס, וואָס די פאַריגע יאָהרהונדערטע האָבען אויפגעטאָן אין צעהנדליגע יאָהרען.

וואָס האָט זיך עס ניט אָפּגעטאָן אין די לעצטע זיעבען יאָהר אויף דער זינדיגער קליינער וועלטעלע! לענדער רואינירט, קעניגע אַרונטערגעשליידערט פון זייערע טראָהנען, די טראָהנען אַליין צובראָכען, די קרוינען צושמאָלצען, מיליאָנען יונגע מענשען פערניכטעט, און אין דערזעלבער צייט נייע לענדער בעשאַפען, פרישע רעפּובליקען געגרינדעט, און אַ נייע, גאָר אַ שפּאָגעל נייע וועלט פאַר אונזערע אויגען געמאַכט. איך ווייס ניט אויב די אַלע נייניצעהן יאָהרהונדערט ביז דעם לעצטען האָבען אויפגעטאָן אין דער מענשליכער גע־שיכטע אַזוי פיעל ווי אין דעם ערשטען פיערטעל פון אונזער לעצטען שנעלען פערניכטער, צושטערער און אין דערזעלבער צייט בויער און בעשאַפער — דער צוואַנציגסטער יאָהרהונדערט.

אט דא אין דעם קליינעם קארלסבאד, אין דעם בעריהמט געוועזענעם עסטרייכישען קורפלאץ, זעהט מען א קליין מיניאטור בילד פון דער גאנצער שנעלער וועלט ארבייט. אין קארלסבאד האט פריער דער נאמען פון פראנץ יאזעף דעם קייזער בעשיינט אויף אלע געביידען, גערטנער און גאסען; דער אדלער פון דער האבסבורגער דינאסטיע האט מעכטיג פארשפרייט זיינע פליגלען איבער אלע פאלאצען און מינעראל קוועלען. און היינט איז פון דעם גאנצען האבסבורגער פראכט און גלאנץ קיין זכר ושארית ניט געבליעבען, אזוי ווי עס וואלטען גאר קיינמאל דא ניט געשיינט די אדלערס און די קייזערליכע סימבאלען. זיי זיינען אלע פערשוואונדען. די אלע נעמען פון די גאסען און פון די קוועלען זיינען געביטען געווארען. די האבסבורגער מאנומענטען זיינען פארהילט אין שווארצען און פערדעקט, אז קיין אויג זאל זיי ניט זעהן.

און דער „עבד כי ימלוך", די שפחה טשעכאסלאוואקיא, די שפאגעל נייע רעפובליק פיגורירט אזוי ווי גאר אן אלטע בעל הבית'טע, מיט איהר ארמיי, פאליציי, פאסט און שפראך, מיט די שרייענדע יוניפארמס, מיט איהר טראכט און מאנירען, אזוי ווי זי וואלט שוין געווען א רעגירענדע מלוכה פון ששת ימי בראשית אן.

קומענדיג פון ארץ ישראל פון דעם פיער טויזענד יעהריגען לאנד, וועלכע געהערט היסטאריש און מאראליש צו דעם פיער טויזענט יעהריגען פאלק ישראל, צו דעם שפאגעל נייעם לאנד טשעכאסלאוואקיא, ווערט דאס הארץ צוריסען אין שטיקער, ווען מען דערזעהט דעם אונטערשיעד פון אן אונטערדריקט פאלק, וואס פערבלייבט זיצען אויף זיין באדען ביז אן אונגליקליכע נאציאן, וועלכע איז אויסגעריסען געווארען מיט איהרעווארצלען פון איהר לאנד און איז צושפרייט געווארען איבער אלע וועלט טיילען.

זונטאג, 17טער יולי.

א מערקווירדיג בילד איז צו בעאבאכטען צוויי מאל א טאג, אין דער פריה און פאר זונען אונטערגאנג, ווען די געסט ווערען פארמירט אין א לאנגער ליניע פון דעם קורהויז ביז דעם שפרודעל הויז און רעכטס ביז דעם שלאס ברונען. צעהנדליגע טויזענדער מענער און פרויען פון אלע לענדער אין דער וועלט, פון פערשיעדענע פעלקער, ראסען, רעליגיאנען און קאלירען אלטע און יונגע, הויכע און נידריגע, דיקע און דארע, שעהנע און העסליכע, טראגען פארשיעדענע קליידער, ריידען אלע מעגליכע שפראכען, — זיי אלע ווערען פארמירט אין דער ליניע, מיט די גלעזער אדער קריגלעך אין די הענד, און זיי געהן זיך געמיטליך איינער נאך דעם צווייטען ביז זיי דערגרייכען צו די פערשיעדענע קוועלען, וואו צעהנדליגע קליינע מיידלאך ארבייטען שנעל און סיסטעמאטיש. די מיידלאך

נעהמען צו ביי יעדערען זיין ליידיגע גלאָז אָדער קריגעל און דאן געהען זיך די געסט וויטער ביז צו דער ענדע פון דעם קוואל, וואו יעדער איינער בעקומט זיך זיין גלאָז אָנגעפילט, און עס טרעפט ניט, אז די גלעזער זאלען ווערען פארביטען. די אלע טרינקערס מיט די פולע גלעזער פארמירען זיך ווידער אין א נייער ליניע אויף צוריק, און געהענדיג אזוי זופען זיי זיך ביסלעכוויים זייער וואסער.

א שטילער זומזום הערט זיך פון די טרינקער מיט א ריטם נאָך די קלאַנגען פון דעם אָרקעסטער מוזיק, וואס שפיעלט צוויי מאל א טאג אין בעגלייטונג צו דער טרינק־פּראצעסיע.

ווען מען קוקט זיך צו צו די גרימאסען פון די טרינקענדע, דערקענט מען באלד, ווער פון זיי איז א פרישער, נייער אָנגעקומענער און ווער פון זיי האט שוין בעקומען ביי־גער רעכט אלס קארלסבאדער וואסער טרינקער. דער נייער אנגעקומענער גיט א זופּ פון גלאָז און פערקרימט זיין פּנים, קוקענדיג בייזליך אויף דער גלאָז, וועלכע האט איהם מיט דעם געזאַלצענעם וואסער קיין פערגע־ניגען ניט געגעבען. נאר די אלע צוגעוואוינטע טרינקער קוקען שוין אויף זייערע גלעזער מיט א געוויסער צופרידענהייט; זיי זופען זיך בהרחבה׳דיג, פעסט איז זייער גלויבען, אז דאס וואסער ברענגט זיי נוצען און היילונג.

18. — ביי דער טיר פון דעם ציוניסטישען קאָנגרעס.

פרייטאַג, 22טען יולי.

איך האב די לעצט פּאָר טעג ניט געשריבען, ווייל דאס שרייבען פאלט מיר שווער. די שרעקליכע קראנקהייט „נוריטיס" האט אָנגעגריפען זעהר שטארק מיין רעכטע האנד, מיין שרייבערין. די שמערצען זיינען זעהר גרויס. מיין גוטער דאקטאר קאלער, אגב זעהר אן איבערגעגעבענער ציוניסט, דער פּרעזי־דענט פון די קארלסבאדער ציוניסטען, ארבייט ארום מיר מיט פערשיעדענע מיטלען צו לינדערען מיינע שמערצען. בעדער, עלעקטריק, ראדיום, מעדיצין און צו דעם נאָך אויך אפט מאָרפיום איינשפּריצונגען צו בעטויבען מיינע נער־ווען אויף צו פערהיטען מיך פון שלאָפלאָזע נעכט.

יאָ, ליידער, מוז איך זיך היינט געזעגנען מיט מיין טאגעבוך אויף אן אונבעשטימטער צייט, ווייל מיר איז אונמעגליך צו קאָנצענטרירען מיינע גע־דאנקען אונטער די שמערצען.

אָ, גאָט פון ציון! איך האב דאך אין מיין גאַנץ לעבען אן ירושלים ניט פארגעסען, טאָ וואָרום זאָל ליידען מיין רעכטע האנד?!

זונטאַג, 28טער אויגוסט.

מעהר ווי אַ מאָנאַט צייט איז אַוועק ווי איך האָב מפסיק געווען מיין טאַגעבוך. די שרעקליכע קראַנקהייט „נוריטיס" האָט צוגענומען ביי מיר מיין שרייב־אַפּאַראַט, די רעכטע האַנד, אויף אַ מאָנאַט צייט, אָבער מיט דער הילף פון די גאָט געבענשטע קאַרלסבאַדער בעדער, ראַדיום און עלעקטריק זיינען מיינע שמערצען איינגעשטילט געוואָרען און איך בין ווידער בכח צו האַלטען מיין פען און צו פאַרצייכענען מיינע טעגליכע איינדריקע.

קאַרלסבאַד איז איצט צוליעב דעם צוועלפטען ציוניסטישען קאָנגרעס אין אַ קליין ירושלים פערוואַנדעלט געוואָרען. די געוועהנליכע קור־געסט האָבען שוין כמעט אַלע דורכגעמאַכט זייער קור און פאַרלאָזען קאַרלסבאַד. די אייניגע איבערגעבליעבענע קור־געסט זעהן אויס ווי פערשפּעטיגטע פויגעל. ווען ניט דער ציוניסטישער קאָנגרעס וואָלט שוין קאַרלסבאַד געהאַט אָנגענומען איהר ענדע־סיזאָן כאַראַקטער און וואָלט אויסגעקוקט ווי אַ קליינע שעהנע טשע־כאָסלאָוואַקישע שטעדטעל, מיט גרויסע פּראַכטפאָלע פערשלאָסענע האָטעלס, פערמאַכטע רעסטאָראַנס און פאַרלאָזענע אַלעען.

אָבער דאָס יאָהר 1921 וועט קאַרלסבאַד פערצייכענען אין איהר היס־טאָרישען מעמאָראַנדום אַלס אַן אויסנאַהמס־יאָהר. דעם ערשטען סעפּטעמבער עפענט זיך דאָ דער צוועלפטער ציוניסטישער קאָנגרעס, און צוליעב דעם האַלט נאָך אַן די שטאָדט איהר פולען לעבענס טעמפּאָ. די האָטעלס און די רעסטאָ־ראַנס זיינען נאָך באַלעבט, די קוואַלען בעלאַגערט מיט פרישע טרינקער, די אַלעען און די פּאַרקס זיינען פול מיט שפּאַצירענדע, און די גאַנצע שטאָדט בכלל פיהלט זיך יום טוב׳דיג, אין אַ הויכער שטימונג.

דינסטאַג, 30טער אויגוסט.

די קאָנגרעס אַטמאָספערע ווערט פון מינוט צו מינוט זיכטבאַרער און ווירקזאַמער. די גרויסע געסט, די נאַציאָנאַלע פיגורען, זיינען שוין כמעט אַלע דאָ, און די צאָהל דעלעגאַטען וואַקסט און וואַקסט. מען זאָגט, אַז עס האַלט שוין ביי זעקס הונדערט.

די דעלעגאַטען פון פּוילען און פון דער געוועזענער גאַליציען הויבען שוין אָן דערפיהלען דעם טעם פון וואַליוטאַ. זיי האָבען מיטגעבראַכט מיט זיך גאַנצע זעק מיט פּוילישע מאַרקען, וועלכע ווערען צורונען דורך די פינגער אויס־בייטענדיג אויף טשעכאָסלאָוואַקישע קראָנען אין ווערטה פון 12—15 פּוילישע מאַרק פאַר אַ קראָנע, וועלכע אַליין האָט די ווערטה ווייניגער פון אַן אַמעריקאַ־נעם סענט. און דאָך איז די וואַליוטאַ ניט קיין אַפּהאַלט. זיי קומען די דעלע־

גאַטען פון פוילען און גאַליציען מחנות־ווייז, פול מיט ברענענדער איבערגעגעבענהייט צו דעם גרויסען ערלייזענדען פאָלקס אידעאַל.

צווישען די פּוילישע דעלעגאַטען זעהט מען פיעלע רבנים און חסידישע אידען, וועלכע געהערען צו דעם מזרחי, אונטער דער ליטונג פון מר. פאַרבשטיין, דעם בעוואוסטען ווארשאווער מזרחיסט. אַלע זיינען זיי אנגעטאַן אין די לאַנגע קליידער, און דער שעהנער בראָנזענער מזרחי־צייכען שיינט אַראָפּ פון זייערע לאַצען.

די קאָנגרעס לופט שטאַרקט זיך. מען ווערט אַריינגעשלעפּט אין איהר און מען הויבט אָן צו שפּירען אַ נשמה יתירה. פון אַלע זייטען פערנעהמט דער אויער פערשיעדענע קלאַנגען, וואָס מאַכען דיך פול מיט געדאַנקען און בערוישט מיט שטימונגען. אַ, די קאָנגרעס שטימונגען! וועלכער דעלעגאַט האָט זיי ניט?

מיינע אויערען האָבען שוין צעהנדליגע יאָהר ניט געהערט דעם קלאַנג פון דער רוסישער שפּראַך. געהענדיג היינט אונטער דער קאָלאָנאַדע ביי דעם מיל־ברוין ברונען, דערהער איך פּלוצלונג אַן אנגענעהמע בעקאַנטע שטימע רעדט אַ שעהנעם קלינגענדען רוסיש. איך קעהר זיך אום און דערזעה אַ הויכען שעהנעם אַלטען מאַן, מיט אַ היבשען רוסישען באָרד, געהט געאָרמט מיט מנחם מענדעל אוסישקין. נאָך אַ בליק האָב איך אין איהם דערקענט מיין אַמאָליגען פריינד, פון דרייסיג יאָהר צוריק, דעם ראַבינער פון יעליסאַוועטגראַד, הערר וולאַדימיר טיאָמקין, איינער פון די פאַרנעהמסטע חובבי ציון פון יענער צייט, אין די טעג פון פינסקער און ליליענבלום. מערקווירדיג, אין דעם זעלבען מאָמענט האָט ער מיך אויך דערקענט.

„טיאָמקין! מאַסליאַנסקי!“ האָט זיך אין איין צייט דערהערט דער פרייד־דיגער אויסרוף פון אונזערע הערצער. נאָך אַ הארציגען שלום עליכם זיינען מיר געבליבען געאָרמט איינער מיט דעם אַנדערען אייניגע מינוט, און שפּאַצי־רענדיג אַזוי האָבען מיר אויפגעפרישט זכרונות פון אונזער בעקאַנטשאַפט מיט דרייסיג יאָהר צוריק, און ווידער האָבען גענומען שטראָמען פאַר מיינע אויגען ווייטע־נאָהענטע בילדער, האַרציגע, ליעבע מאָמענטען פון יענער בעגייסטערטער חיבת ציון פעריאָדע.

אַ, די עראינערונגען, ווי גערן איך באַגעגען זיי.

מיטוואָך, 31טער אויגוסט.

די ציוניסטישע משפּחה ווערט גרעסער פון מינוט צו מינוט. זיי קומען פון אַלע עקען וועלט צו דעם צוועלפטען ציוניסטישען קאָנגרעס, וועלכער דאַרף

ליגען דעם פונדאמענט פון א נייער פראקטישער טהעטיגקייט אין אונזער בע־וועגונג. אט געהט א קליינע גרופע איטאליענישע ציוניסטען־דעלעגאטען, ריי־דענדיג זייער מוזיקאלישע שפראך. מען זאגט אז זיי זיינען זעהר הייסע אי־בערגעבענע ציוניסטען. מיט זיי אין דער גרופע געהט איינער פון אונזערע גדולי הדור, רעדט צו זיי זייער שפראך, איבערזעצט צו אנדערע פאר זיי, און דאס איז דער פון אלעמען בעליעבטער דר. חיות, דער רב הכולל פון וויען.

„אהא, די אמעריקאנער זיינען שוין דא!" לאזט זיך הערען פון איין לא־גער אין דעם צווייטען מיט גרויס שמחה. אלע פרעהען זיך מיט דער אמעריקא־נער דעלעגאציע, אלע, אלע, פון וועלכען לאנד זיי זאלען ניט קומען און צו וועל־כען לאגער זיי זאלען ניט געהערען, אלע זיינען מיט דער מיינונג, אז די הילף פאר ארץ ישראל קען קומען ניט פון פראנק, קראן, מארק אדע ליע, נאר פון דעם מעכטיגען דאלאר. מען קוקט מיט רעספעקט אויף דער אמעריקאנער דעלעגא־ציע, וועלכע דארף בעזיצען דעם שליסעל צו אט דעם מעכטיגען דאלאר, וואס דארף אויפבויען ארץ ישראל פאר דעם אידישען פאלק.

דער שליסעל צום דאלאר... יא, מיר וואלטען איהם געדארפט בעזיצען, נאר איז עס אזוי? ווער וויים?...

„איהר האט געהערט? ביאליק איז שוין דא. איך האב איהם אליין גע־זעהן", הער איך ווי א יונגערמאן רופט זיך אפ צו א קאמפאניע העברעער און העברעערינען, שטעהענדיג ביי דעם שוצען־הויז.

די בשורה האט זיי דורכגענומען ווי אן עלעקטרישער שטראם. א קוואל פון פרייד האט זיך פאר זיי געעפענט, ווען זיי האבען דערהערט, אז זייער ליעב־לינג־דיכטער, וועלכען מיר האבען שוין אלע געהאט בעוויינט נאך די פאלשע קלאנגען אין די צייטונגען, איז מיט זיי, מיט אונז אין קארלסבאד. ער לעבט, ער שאפט פאר'ן פאלק!

און דאס פאלק האט דאך אזוי ליעב זיין נאציאנאלען דיכטער.

ארום ביאליק'ן האבען זיך גרופירט פיעלע גרויסע משוררים, דיינקער, פובליציסטען און בעלעטריסטען, ווי דר. קלאצקין, שניאור, נאמבערג, קליינמאן און נאך און נאך, אלע עהרען, אלע פערגעטערען דעם גרויסען דיכטער חיים נחמן ביאליק.

אט געהען די אמת'ע גדולים: פראפעסאר וויצמאן, נחום סאקאלאוו, דער קליינער קבוץ גליות, די אויסגעקליבענע פון פאלק קוקען אויף זיי מיט יראת הכבוד און ערווארטען צו הערען עפעס וויכטיגעס, גרויסעס ביי דער ערעפנונג מארגען פון דעם צוועלפטען ציוניסטישען קאנגרעס, דער ערשטער נאך דער באלפור דעקלאראציע און סאן רעמא.

דאָנערשטאָג, 1טער סעפּטעמבער.

היינט האָט זיך געעפענט דער צוועלפטער ציוניסטישער קאָנגרעס.

עס איז אַ לאַנגע און שווערע רייזע פון ארץ ישראל...

אויף דיעזער רייזע וועל איך די לעזער ניט מיטנעהמען...

ע נ ד ע.

רשימה

נעמען פון מענשען און שטעדט, וועלכע זיינען דערמאָנט אין דיזען בוך.

א

אַבעל, שניאור 207
אַבראַמאָוויטש, שלום יעקב 3
אַדלער, ר'נפתלי 184, 149-150
אַדלער, ר' נתן 149
אדעס 3-7
אַהרנסאָהן, אהרן 208-210
אַהרנזאָהן, מ. א. 99
אהרנסאָהן, ראובן 207
אהרנשטאם, ר' מרדכי 134-135
אומאַן 43-44
אוסישקין, מנחם מענדל .. 363, 36-38, 3
איגנאטיעוו, גראף 78, 2
איזמאַאיל 12-13
אייזענבערג, אהרן 325
אַייזענשטאַדט, יצחק 25
אימבער, נפתלי הירץ 256
איסערלין, ר' איסר 55
איסערלין, ר' שכנא 53
אַלכסנדראָוו, שמואל 116-117
אַלכסנדר, דער צווייטער 57, 40, 2
אַלכסנדר, דער דריטער .. 139, 119-123, 2
אלכסנדריא של מצרים 310-314
אַמשטערדאַם 176-182
אַנטווערפּען 171-175
אפרת (שאַוועל) 135
אקסעלראַד (לאדז) 82
אַקערמאַן 18
אַרגענטינא 8-11
ארלאַזאָראָוו, ר' אברהם יחזקאל 25
אָשינסקי, ר' אהרן מרדכי 262
אשכנזי, זלמן 49

ב

באבושקין 113
באָברויסק .... 115—119
באָגראַטשאָוו, דר. 318
באד עמס .... 284—287
באדענהיימער, דר. 289
באַלטימאָר .... 207—210
באמבערגער, דר. 139
באַרדיטשעוו 44-45
באָרוכאָוו, אהרן מיכל 343, 98
באָסטאָן .... 249—253
בוקאנסקי, מאקס, (בן פורת) 245,
בורשטיין, (קליוולאנד) 220
ביאליסטאָק .... 136, 70—74
ביאַליק, חיים נחמן 364, 48
ביסקינד, (קליוולאנד) 220
ביעלאַ־צערקאָוו 41-42
בית המדרש הגדול .... 194—196
בלוישטיין, דר. דוד .... 244, 239—240
בלומבערג, יונה דוב 326
בלומענטהאַל, ר' אברהם יוחנן 340
בלומענפעלד, דר. 11
בלום (ירושלים) 354
בני משה, חברה 26-33
בן־דוד, י. 45-46
בענדערסקי, דר. ישראל 40
בענענסאָן, יהושע 350, 62
בעסאַראַביע 12, 7
בערכין, בן ציון 46
בערליאַנד, שלמה 10
בערלין .... 142—145
בערמאַן, (קליוולאנד) 220
בערנשטיין, ר' דוב 46
בערנשטיין (יעליסאַוועטגראַד) 20-22
בראָמבערג, ר' העשל 104
בראמסאָן, משה 99
ברוידא, יצחק .... —244
ברודנא, (קליוולאנד) 220
ברוקלין .... 190—191
בריטישער מוזעאום .... 156—157
בריל, דר. י. ל. 245
בריל, יוסף (איו"ב ממינסק) 62
בריסק .... 100—104
ברלין, ר' נפתלי צבי יהודה 101, 79—80
206—207
ברענער י. ח. 313

ג

גאָטלאָבער, אברהם בער 72
גאָטעסמאַן, (זשיטאָמיר) 47
גאָלדבערג, ישראל (יכנה"ז) 62
גאָרדאָן, דר. (ווילנער ראבינער) 67
גאָרדין, יעקב 20

גביר 169
גינזבורג, אשר (אחד העם) 3
גיסין, (אדוואָקאַט) 322, 320
גלוסקין, זאב 324, 80
גראָדנער, ר' ישראל (בלינדער מגיד) ....
61—62
גראָזאָווסקי, יהודה 323
גרוזענבערג, (אדוואָקאַט) ....305—306
גרינבוים, דזשאָרדזש שמואל 240

ד

דזשייקאָבס, דזשאָזעף 245
דאווידסאָן, ל. 48
דאָליצקי, מ. מ. 245
דובנא 131, 48
דובינסקי, שלמה 19, 10
דוואָרסקי, מרת 268
דווינסק ....104—109
דוקאַס, יוליוס 269
דורשי תושיה, חברה 10
דייטש, פּראָפ. גאָטהאלד ..233, 224—225
דייכאָוו, ר' צבי הירש 58, 2
דע האאז, יעקב 245
דע סאלא, קלארענס 262
דעמבא, דר. יצחק ....92—93
דרוזגעניק 91

ה

האָמעל ....111—114
האָפמאַן, ריכארד־בער 359
הוראָדנא ....85—91
הוראָדנער, ר' נחום'קע ....89—91
הורוויץ, (באלטימאָר) 207
הורעוויץ (שיקאגא) 219, 213
הורעוויטש, יוסף 62
הירש, באראן מאריץ ....8—11
הערשבערג, א. ש. 71
הילדעסהיימער, דר. הירש 142
הילדעסהיימער, ר' עזריאל 142
הירש, דר. עמיל ג. ....219—218
הערמאלין, ד. מ. 245
הערצל, דר. טהעאָדאָר 355, 315, 292, 289
הררי, חיים 317

ו

וואלדשטיין, דר. א. ש. 317, 252
וואָלף, ישראל 244
וואָלפסאָן, דוד ....315, 289—292
ווארבורג, פעליקס 267
ווארשא ....74—80
וויטענבערג, מ. 105
וויס, דר. י. מ. ....224—228
וויסבערג, יצחק יעקב 40
וויצמאַן, דר. חיים 364
ווילבושעוויץ, (אינזשעניר) 351
ווילנא ....65—69
וויען ....352—359
וויערניק, פּרץ 219, 212

ז

זאַקס, שלמה 105
זאָלאָטקאָף, לעאָן (זקן גדול) ..245, 218
זאָנענטהאַל 8
זוטא, ח. ל. 343
זייפערט, משה 245
זילבערסטאָן, ר' גדליה 332
זילבערמאן, תנחום 208
זלאָטאָפּאָלסקי, הלל 306
זעליאני, גענעראל 5
זעליגמאן, פּראָפ. 240
זעליקאָוויץ, פּראָפ. געציל 219
זשיטאָמיר ....46—48

ח

חאזאנאָוויטש, דר. יוסף ....72—73
חברון ....332—333
חוואָלסאָן, פּראָפ. דניאל 102
חיות, דר. צבי פּרץ 356
חיים, הקדוש ר' 10
חנה'לעס, ר' אברהם 62
חריף, ר' יעקב יוסף (רב הכולל) 198-202
חרלפּ (רחובות) 326

ט

טאוויאָוו, ישראל חיים 129
טאַנענבוים, אבנר 245
טאַרוטינא ....15—16
טולסקי, יהושע 47

טוקום .... 130—131
טורבערג, פנחס ...... 244 ,245
טיאָמקין, װלאַדימיר ..... 22 ,363
טיראַדאַ, יעקב ..... 146 ,177
טערטאַקאָװ, (טענאַר) 286
טראַכטמאַן, יעקב שמואל הלוי 18
טריעסט 351
טשאַרטקאָװער רבי 357
טשערניכאָװסקי, שאול 39

י

יהואש (ש. בלומגאַרדען) 245
יהל״ל 40
יחס, רעװ. שרגא פ. 241
יעװזעראָװ, יהודה ליב 5
יעלין, דוד 345
יעליסאַװעטגראַד 19
יעלסקי, דר. (לאָדז) 85
יעקאַטערינאָסלאַװ ..... 3 ,33—38
יפה, בצלאל ..... 88 ,317
יפה, ר׳ דוב בער 88
יפה, ליב ..... 88 ,343
יפה, ר׳ מרדכי גימפּל ..... 8 ,88 ,324
ירושלים ..... 327—346

כ

כאַרקאָװ ..... 24—25
כהן—בערנשטײן, דר. 10
כהן, יוסף ה. 263
כהן, לאַזאַרוס 262
כהן, ר׳ מאיר שמחה 106
כהן, מרדכי בן הלל .....
112 ,317 ,319 ,354—355

ל

לאַנבערג, פּ. 15
לאַנדא 123
לאַנדאַו, הערמאַן 152-153
לאָנדאָן ..... 146—160
לאָדז ..... 80—85
לאָעב, (מאַלער) 276
לובאַזינסקי, דר. 14
לובארסקי, אברהם אליהו 5
לובעצקי, ר׳ יהודה 185
לוי, דר. הײנריך 143
ליפּמאַן, (קליװלאַנד) 220
לונץ 129
ליאָװא 17
ליבאַװא ..... 125—128
ליװערפּול 167
ליטא 7
ליליענבלום, משה ליב ..... 4 ,5
ליעדז 162
ליפשיץ, יעקב 98
לעװאַנדא, װיטאַל ..... 3 ,35—36
לעװאַנדא, לײב 35
לעװאַנטין, ז. ד. ..... 317 ,319
לעװין, אברהם (מאָנטרעאָל) 354
לעװין, אברהם (ריגא) ..... 273—275
לעװין, יהודה (יהל״ל) 40
לעװענזאָהן, ר׳ יצחק בער 50
לעװענטהאַל, ר׳ דוב אריה ..... 254—255
לעסער, ר׳ 212

מ

מאַגנעס, דר. יהודה ליב 225
מאָהילעװ 119-124
מאָהליװער, ר׳ שמואל 70—74 ,93—5 .136
מאָהליװער, יוסף 343
מאיראָװיץ (ראשון לציון) 324
מאַלאַכאָװסקי, הלל 257
מאָנטרעאָל 258-262
מאָנטשעסטער 165
מאסליאַנסקי, ר׳ חיים 58
מאסליאַנסקי, ישראל 53
מאסליאַנסקי, פּנחס 59
מאַפּו, אברהם ...... ? 96
מאָרגענשטערן (חזן) 358-359
מאָריעס, ר׳ שבתי 255
מארקוס, ראַבינער (ביאַליסטאָק) 73
מאַרשאַל, לואי ..... 240-243 ,244 ,264
מארשאַק 40
מזח, יהושע הלוי ..... 45—46
מזל, יוסף 165
מחזיקי תלמוד תורה 202-204
מידמאַן־כהן, דר. 317
מיטאַװא 130
מײדאַנסקי, ר׳ מיכל ..... 3 ,34-35 ,87
מײזעל, ר׳ אליהו חיים 83-85

מיללער, אניוטא 356-357
מינסק ....61—65
מינץ, בערנארד 278
מינץ, דר. מאזעס 193
מירוויס, פ. 207
מירער, ר' חיים ליב 84-85
מכבי, ר' חיים זונדל 158
מלמד, אלתנן 109
מעהער, פנחס 322
מעמעל 141
מקוה ישראל 327
מרגליות, ר' חיים 49
מרגליות, יעקב 258
מרגליות, ר' משה זבולון 253, 252
משכיל-לאיתן, ר' נפתלי 62

נ

נאמבערג, ח. ד. 364
נאראדיצקי, ישראל 46
נופך (מינסק) 64
נופך (תל אביב) 319
ניו יארק 190-191
ניידיטש, יצחק אשר 306
נייטהען (שיקאגא) 213-214
נעטער, קארל 327

ס

סאלאווייטשיק, ר' חיים 101-104
סאלאווייטשיק, ר' יוסף בער ....
106-107, 74, 60, 56-57
סאלאנטער, ר' ישראל 141
סאפירשטיין, יעקב 248
סאקאלאוו, נחום 364, 290, 77-78
סוכאוואלסקי, דוד 95, 62
סולצבערגער, דזשאדזש, מאיר 256
סולצבערגער, סיירוס 244
סזאלד, דר. בנימין 208
סזאלד, הענריעטא 341, 208
סטאניסלאווסקי, שמעון יהודה ...36, 3
סימכאוויץ, יונה 78
סימכאוויץ, ר' שמואל 78
סינסינעטי 224-228
סירקין, יהושע 95, 62
סלאנימסקי, חיים זעליג 76-77
סלוצק 50-61, 41
סלוצקי, אברהם יעקב 95, 73
סלוצקער, ר' מענדעלי 53-57
סלושץ, ר' דוד שלמה 4
סלושץ, פראפ. נחום 4
סמאלענסקין, פרץ 215, 137
סמילאנסקי 19
סמעליאנאוו, דוד 25
סעמועל, הערבערט ..336-339, 326, 323
סעמועל, סטוארט 343
ספעקטאר, ר' יצחק אלחנן 96-99

ע

עדיוקיישאנאל אליוענס 236-243
עפשטיין, ר' בנימין 46
עפשטיין, דר. חיים יעקב 357

פ

פ., מאדאם 20-22
פאקס, דר. 207
פארבשטיין, דר. צבי 363
פ. ב. 209, 206
פהילאדעלפיא 254-258
פיינבערג, דוד 8
פיינבערג, ר' גבריאל 141
פיינשטיין, ר' אהרן דוד 2
פיינשטיין, ר' אריה ליב 104
פליישמאן, דר. הענרי 239
פלעקסער, בערטהא 46
פלעקסער, חיים (וואלינסקי) 47
פעלזענטהאל, דר. ברוך אריה 218
פרוג, שמעון 39
פרומקין, א. 246, 245
פרידלאנד (פרידלאנסקי) ..174-175 105
פרידמאן, ר' דוד 137, 3
פרידסאן, ש. (שפ"ן הסופר) 252

פ

פ, דר. א. 12
פאדווא (רחובות) 326
פאליאק, ר' צבי הירש 51
פאליי, יונה 232, 193
פאליי, סערגיי פאוולאוויטש 37-38
פאליי, פויטעל 37-38
פאליקאווסקי 41

פאמעראנץ, דר. מ. 6
פאריז 304-306, 183-186
פוחער, ר' שלמה 128
פיטסבורג 229-233
פיימער, ר' יאָסעלע 60, 56
פינסק 3, 2
פינסקער, דר. לעאָן 8, 4
פינעס, דר. 49
פיעסטון, ר' גרשון 124
פערעשטשעפאנא 23
פראָם, מ. מ. (איש יהודי ספרא) 78
פריוואַלסקי 41
פרילוצקי, צבי 49
פרץ, ר' (פון מירער ישיבה) 55
פתח תקוה 231-232

צ

ר' צדוק הכהן 184
צוקערמאַן 123
ציוני, ר' יצחק 109-111
ציוני, ישראל 245
ציטראָן, הרב 322
ציטלין, אהרן 40
צעדערבוים, אלכסנדר 108, 95

ק

קאָבלענץ 287
קאַהירא 347-350
קאָהען, ב. 301
קאָוונא 95-99
קאמייקא, ז. ב. 213
קאַמייקא, לעאָן 193
קאַמינקא, דר. אהרן 355-356
קאמענדאר 16
קאַנטאָר, דר. יהודה ליב 126-127
קאַפלאַן (שיקאגאָ) 213
קאַץ, מ. 245
קאַצאָוויץ, ישראל איסר 23-24
קאַראַסיק, א. ש. 40
קאַרלסבאַד 359-365
קאַרנבליט, ז. 245
קוק, ר' אברהם יצחק 330-331
קיליא 13-14
קיעוו 39-40
קלאצקין, דר. 364
קלויזנער, דר. יוסף 343
קליוולאַנד 220-223
קליינבערג, ר' אלעזר 254
קעלמער מגיד, ר' משה יצחק 89
קעניגסבערג 138-140
קעשענעוו 8-11
קראַניץ, ר' יעקב מדובנא 49
קראַנץ, פיליפ 246, 245
קרוגער, אלבערט 268
קריטשעווסקי, פ. 317
קרעמענטשוג 23
קרעמעניץ 49

ר

ראבינאָוויץ, א. ז. 317
ראבינאָוויץ, יצחק איש קאָוונא 206
ראבינאָוויץ, מרדכי (בן־עמי) 95
ראבינאָוויץ, ר' צבי הירש 108, 97, 68
ראבינאָוויץ, שאול פנחס 78
ראדזינער רבי ר' גרשון העניך 92
ראדזינער רבי ר' יוסף 92
ראָדין, דר. אדאָלף 236-238
ראָוונאָ 49
ראָזען, ר' יוסף 322, 106-108
ראזענבאום, שמעון 62
ראָזענטהאל, יוסף 78
ראָזענטהאל, ליטמאַן 71
ראָזענפעלד, אבנר 20
ראָזענפעלד, מאַרים 245
ראָזענפעלד, שמואל 98
ראָזענצווייג, גרשון 232
ראקער יהושע 220-221
ראשון לציון 324
רובין, משה 233
רודניק 316
רומעניע 14
רוסאַטא, ח. 19
רחובות 325
ריגא 128-130
רייזין, דר. 225
רײנהערץ, ברוך יצחק 252-253
רילף, דר. 141
רעדלער, בנימין (ר' בנימין) 343
רעזיצע 109-111

רעני 15
רפאל יוסף, ר׳ (סלוצק) 60

ש

שאַוועל 131-135
שאַבעוויץ, משה 25
שאַליט 129
שאַלקע 52-53
שאפּירא, ר׳ רפאל 118-119, 115
שאפּער, דר. 208
שדה-לבן 41
שווארץ-טומאה 41
שולמאַן, אלעזר 41
שולמאַן, קלמן 66-67
שולמאַן (שיקאַגאָ) 213
שור, וואָלף 219
שחור, ר׳ 252
שטערן, ר׳ יוסף זכריה 132-133
שטראוס, איזידאָר 240, 239
שטראוס, הזשעסי 239
שטראוס, פּראָפ. יוסף צבי 162-163
שיינקין, מ. מ. 316
שייקעוויטש, נחום מאיר (ש"מ"ר) ..245
שיקאַגאָ 211-219
שיף, יעקב 269, 265-266, 240
ר׳ שלום מנשה 103-104
שליאַפּעצניקאָוו, דר. 25
שלמה נתן, ר׳ (סלוצק) 55
ר׳ שמחה זעליג 101
שמערלינג 123
שניאור, ז. 364
שניאורסאָן, ר׳ שמריה נח ..117-118, 115
שניטקינד, קאָוונער ראַבינער 99
שפּירא, אלתר 269
שפּירא, יעקב 141
שפּירא, ר׳ יצחק מאיר 44
שרהזאהן, אברהם חיים 193
שרהזאהן, יחזקאל 193
שרהזאן, כתריאל צבי 264, 192